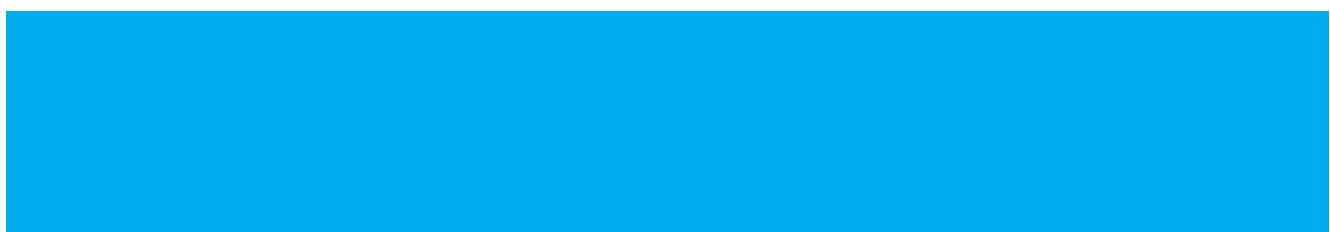

بررسی نظام حمایتی دربخش کشاورزی

شناختن

عنوان پژوهش بررسی نظام حمایتی در بخش کشاورزی /
 مجری پژوهش شرکت پژوهش روستا- شهرپارس /
 مسئول پژوهش دکتر صمد حبیمی سوره / ناظر علمی
 پژوهش مهندس عباس کشاورز / مدیریت پژوهش
 مرکز مطالعات و بررسی های اقتصادی / امور اجرایی
 سارا محمدی / طراح لیلا عروجی / ناظر فنی
 حسن آقابی زاده / چاپ واحد انتشارات اثاق بازرگانی، صنایع
 ، معادن و کشاورزی تهران

پژوهش شماره ۱۳۹۳

• کلیه حقوق نشر این اثر به اثاق بازرگانی، صنایع،
 معادن و کشاورزی تهران تعلق دارد.

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشنهاد

بنچش کشاورزی به عنوان زیربنای اصلی تحقق امنیت غذایی از مهمترین بنچش های اقتصادی جوامع محظوظ می شود. امروزه فعالیت های کشاورزی در حال توسعه بحافظ سهم آن در تولید ناخالص داخلی، ایجاد اشتغال و ارزآوری نسیم حائز اهمیت فراوانی است. از سوی دیگر باعثیت به مایت فعالیت های بنچش کشاورزی مانند یلوژکی بودن تولیدات و در نتیجه مواجه بودن آنها با مخاطرات و ریسک های فراوان، برنامه ریزی و سیاستگذاری اقتصادی درین بنچش تفاوت های اساسی با سایر بنچش های اقتصادی دارد. از این رو دلکشکشوارهای دنیا عموم از پیشرفت و در حال توسعه حیات کارآمد از بنچش کشاورزی یک مقوله پذیرفته شده است و این بنچش از طریق سیاستها و روش های متوجه مورد حیات قرار می کشد. صرف اعتبارات، سکنیت برای حیات از بنچش کشاورزی دلکشوارهای توسعه یافته شان از حسایت این بنچش در میان سیاستگذاران و ضرورت حیات از آن دارد.

بنچش کشاورزی در ایران به حافظ توانمندی های چشمگیر توأرت است با دارا بودن سهمی در حدود ۱۴ درصد از کل تولید ناخالص داخلی، ۳۱ درصد صادرات غیر نفتی (بدون دلنظر کرفتن معیانات گازی)، ۲۳ درصد اشتغال کل کشور و بهینین ضریب خودکاری بیش از ۸۰ درصد در محصولات کشاورزی از موقعیت ممتاز و ویژه ای در میان بنچش های اقتصادی کشور برخوردار گردید.

در طول دهه های گذشته بنچش کشاورزی در ایران از حیات های متوجه و البته دارای نوسان برخوردار بوده است. اما این حیات های از روز دنیا مناسب و باباتی بوده است و از حافظ نسیم ایران حیات نسیم احوال مختلفی وجود دارد. از این رو انجام پژوهش های روشنند دین حوزه انتساب نمایندگی نماید. از دیگر سوابق کمی اقتصاد ایران به آمد های نفتی کل ویژه ای به سیاست های حیاتی و اختصاص یارانه های مستقیم و غیر مستقیم بنجده

است که واجد تعاط خصت بسیاری است و بهین دلیل برنامه ریزان در سالهای اخیر به دنبال اصلاح الگوی مصرف، واقعی نمودن قیمتها و تحول در سیاستهای حایتی و هم‌فند کردن یارانه استند.

بدیم است اگر داعل سیاستهای حایتی، به چارچوبهای علمی و ابعاد کونگون رقابت و اصول تجارت بین اقل کم توجه شود میزان کارآمدی و اثر بخشی این سیاستهای شدت کاهش یافته و دستیابی به اهداف اساسی دولت به حداقل خواهد یافت.

این مطالعه تلاش دارد با بررسی و ارزیابی سیاست و نظام حایتی در بخش کشاورزی از ابعاد مختلف در برنامه های توسعه در دو دهه گذشته ضمن محابه میزان حایتها از بخش کشاورزی، راهکارهای لازم را برای سلامتی این نظام ارائه نماید و هدف آن ارائه راهکارهایی جهت بینه سازی سیاستکرداری از بخش های اقتصاد کشاورزی بوده است.

بدون شک تدوین هر اثری نیازمند حضور و همکاری عوامل متعددی می باشد، با پاس به دگاه خداوند متعال و مشکر از همکاران مرکز مطالعات و بررسی های اقتصادی و محاسبین کر انقدر پژوهه، نتیجه را تدبیم مسئولین و تضمیم سازان محترم و پژوهی علاقمندان به این حوزه نموده و ایده وارم این اقدام در جست ارتقاء جایگاه اقتصاد کشاورزی مفید فایده باشد، انشاء الله.

دکتر بحیری آآل اسحاق

رئیس

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فهرست مطالب.....	۵.
فهرست جداول.....	۱۳.
فهرست نمودارها.....	۲۱.
فهرست جعبه‌ها.....	۲۵.
پیشگفتار.....	۲۷.
مقدمه.....	۳۱.

فصل اول - مفاهیم و کلیات

۱- مفاهیم.....	۳۹
۱- تاریخچه نظری.....	۳۹
۲- سیاست اقتصادی.....	۴۲
۳- هدف از اتخاذ سیاست‌های حمایتی.....	۴۳
۴- دسته‌بندی‌های سیاست‌های حمایتی از دیدگاه مختلف.....	۴۵
۵- مفاهیم مورد استفاده برای اندازه‌گیری سیاست حمایتی.....	۵۱
۶- شاخص حمایت از تولیدکننده (PSE).....	۵۱
۷- شاخص حمایت از مصرف‌کننده (CSE).....	۵۴
۸- شاخص حمایت از خدمات عمومی کشاورزی (GSSE).....	۵۵
۹- شاخص حمایت کل (TSE).....	۵۵
۱۰- نرخ حمایت اسمی.....	۵۶
۱۱- نرخ حمایت موثر.....	۵۸
۱۲- شاخص کلی حمایت (AMS).....	۵۹
۱۳- سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی.....	۶۰
۱۴- انواع سیاست‌ها.....	۶۰
۱۵- ثبت قیمت.....	۶۱

۶۲	۳-۳- تضمین قیمت.....
۶۳	۳-۴- نتیجه‌گیری فصل .....

فصل دوم - بررسی سیاست‌های حمایت در بخش کشاورزی کشورهای منتخب

۶۷	۱- مقدمه .....
۶۸	۲- حمایت‌های کشاورزی در کشورهای عضو OECD .....
۷۴	۳- اتحادیه اروپا .....
۷۸	۴- ترکیه .....
۸۶	۵- سیاست‌های حمایتی در ایالات متحده امریکا .....
۸۷	۵-۱- ویژگی‌های اساسی قوانین کشاورزی .....
۹۱	۵-۲- سیر تکاملی حمایت‌های کشاورزی .....
۱۰۷	۵-۳- برنامه‌های صادرات کشاورزی .....
۱۱۳	۵-۴- سیاست‌های بخش دامداری .....
۱۱۴	۵-۵- سیاست‌های حمایتی بخش لبنت .....
۱۱۶	۵-۶- اقدامات مربوط به واردات .....
۱۱۷	۵-۷- برنامه مشوق صادرات محصولات لبنت (DEIP) .....
۱۱۸	۵-۸- برنامه حمایت قیمتی محصولات لبنت .....
۱۱۹	۵-۹- سیاست‌های مربوط به بخش کشاورزی - محیط زیست .....
۱۲۱	۶- کشور چین .....
۱۲۶	۷- بزریل .....
۱۴۰	۸- نتیجه‌گیری .....

فصل سوم - روندهای عمومی حاکم بر سیاست‌های حمایتی کشاورزی در برنامه‌های اول تا پنجم

۱۶۱	۱- مقدمه .....
-----------	----------------

۲- نگاهی اجمالی به تاریخچه حمایت از بخش کشاورزی قبل از برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.....	۱۶۳
۳- برنامه اول توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۲-۱۳۶۸).....	۱۷۲
۴- سیاست‌های حمایتی کلی بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه	۱۷۴
۵- خرید تضمینی.....	۱۷۶
۶- پیامدهای سیاستی در تولید محصولات کشاورزی.....	۱۷۹
۷- اعتبارات عمرانی	۱۸۱
۸- پارانه	۱۸۳
۹- بیمه	۱۹۰
۱۰- ارزیابی عملکرد اهداف کمی برنامه پنج ساله اول (۱۳۶۸-۱۳۷۲) بخش کشاورزی.....	۱۹۲
۱۱- عملکرد تولیدی برنامه اول توسعه در زیربخش‌های کشاورزی.....	۲۱۲
۱۲- برنامه دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۴-۱۳۷۸).....	۲۱۴
۱۳- سیاست‌های حمایتی کلی بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه	۲۱۵
۱۴- قیمت تضمینی.....	۲۲۰
۱۵- پیامدهای سیاستی در تولید محصولات	۲۲۲
۱۶- اعتبارات عمرانی	۲۲۴
۱۷- پارانه	۲۲۵
۱۸- بیمه	۲۳۱
۱۹- سیاست‌های تجاری کشاورزی	۲۲۵
۲۰- عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۳ و برنامه دوم توسعه	۲۳۶
۲۱- عملکرد صادرات کشاورزی در سال ۱۳۷۳ و برنامه دوم توسعه	۲۳۸
۲۲- ارزیابی سیاست‌های زیربخش‌ها.....	۲۳۹
۲۳- عملکرد برنامه دوم توسعه در زیربخش‌های کشاورزی	۲۴۹
۲۴- برنامه سوم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۹-۱۳۸۳).....	۲۵۱
۲۵- سیاست‌های حمایتی کلی بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه	۲۵۲
۲۶- قیمت تضمینی.....	۲۵۳
۲۷- اعتبارات عمرانی	۲۵۵
۲۸- پارانه	۲۵۶
۲۹- بیمه	۲۶۲
۳۰- عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه	۲۶۴

۲۶۶.....	۵- عملکرد صادرات غیرنفتی برنامه سوم توسعه
۲۶۸.....	۵- عملکرد بورس کالای کشاورزی در برنامه سوم
۲۶۹.....	۵- تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی
۲۷۰.....	۱۰- ارزیابی سیاست‌های زیربخش‌های کشاورزی
۲۸۱.....	۱۱-۵- عملکرد برنامه سوم توسعه در زیربخش‌های کشاورزی
۲۸۲.....	۶- برنامه چهارم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۴-۱۳۸۸)
۲۸۶.....	۶- سیاست‌های حمایتی کلی بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه
۲۸۸.....	۶- قیمت تضمینی
۲۹۰.....	۶- اعتبارات عمرانی
۲۹۲.....	۶- یارانه
۳۰۲.....	۶- بیمه
۳۰۶.....	۶- عملکرد ارزش افزوده در برنامه چهارم توسعه
۳۰۸.....	۶- عملکرد صادرات غیرنفتی برنامه چهارم توسعه
۳۱۰.....	۶- عملکرد بورس کالای کشاورزی در برنامه چهارم
۳۱۲.....	۶- ارزیابی زیربخش‌ها
۳۳۷.....	۱۰- جمع‌بندی عملکرد زیربخش‌ها در برنامه چهارم
۳۴۱.....	۷- سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی در برنامه پنجم توسعه
۳۴۱.....	۷- اهداف کلان بخش کشاورزی در برنامه پنجم
۳۴۱.....	۷- ویژگی‌ها و جهت‌گیری‌های عمدۀ برنامه پنجم
۳۴۴.....	۷- توسعه روستایی
۳۴۴.....	۷- تصویر کلان و اهداف کمی
۳۴۵.....	۷- احکام مصوب بخش کشاورزی، منابع طبیعی و امنیت غذایی در برنامه پنجم
۳۵۰.....	۷- احکام منابع آب در برنامه پنجم
۳۵۳.....	۷- احکام توسعه روستایی در برنامه پنجم
۳۶۰.....	۸- جمع‌بندی کلی سیاست‌های حمایتی در برنامه‌های توسعه

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی

۳۸۳.....	مقدمه
۱- سیاست اعتبارات بانکی.....	۱
۲۸۴.....	
۱- بررسی تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی	۱
۲- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت جاری	۲
۳۸۵.....	
۱- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت واقعی	۳
۳۹۰.....	
۱- سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری	۴
۳۹۵.....	
۱- نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری	۵
۳۹۸.....	
۱- نتیجه‌گیری	۶
۴۰۳.....	
۲- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	۷
۴۰۵.....	
۱- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری	۸
۴۰۶.....	
۲- سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری.....	۹
۴۱۶.....	
۳- مقایسه سهم بخش کشاورزی از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی با سایر فعالیت‌های اقتصادی	۱۰
۴۲۱.....	
۴- نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری	۱۱
۴۲۶.....	
۵- نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت	۱۲
۴۳۰.....	
۶- نتیجه‌گیری	۱۳
۴۳۳.....	
۷- تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی و زیربخش‌های آن	۱۴
۴۳۶.....	
۸- تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی به قیمت جاری.....	۱۵
۴۳۷.....	
۹- تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی به قیمت ثابت.....	۱۶
۴۴۰.....	
۱۰- تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی	۱۷
۴۴۸.....	
۱۱- سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی به بخش کشاورزی.....	۱۸
۴۴۹.....	
۱۲- مقایسه سهم بخش‌های مختلف از میزان تسهیلات پرداختی از محل حساب ذخیره ارزی.....	۱۹
۴۵۱.....	
۱۳- نتیجه‌گیری	۲۰
۴۵۳.....	
۳- تحلیلی بر سیاست‌های سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی.....	۲۱
۴۵۵.....	

۳- سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت جاری	۴۵۷
۲- سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت	۴۶۱
۳- سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور (جاری و ثابت)	۴۶۴
۴- بررسی روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی و مقایسه آن با سایر بخش‌ها	۴۷۰
۵- محاسبه رابطه مبادله و کمک به بخش‌های اقتصادی	۴۷۶
۶- رابطه مبادله و کمک به بخش‌ها در برنامه اول توسعه	۴۷۷
۷- رابطه مبادله در برنامه دوم توسعه	۴۷۸
۸- رابطه مبادله و کمک به بخش‌های اقتصادی در برنامه سوم	۴۷۹
۹- برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	۴۸۳
۱۰- مروری اجمالی بر ضرورت‌های تأسیس و اثرات صندوق‌های حمایت از سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی	۴۸۶
۱۱- نتیجه‌گیری	۴۹۴

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت

۱- معرفی مقدمه	۵۰۱
۲- معیار کلی حمایت (AMS) در ایران	۵۰۲
۳- حمایت قیمتی	۵۰۴
۴- تأثیر حمایت مرزی بر حمایت داخلی	۵۰۵
۵- حمایت نهادهای	۵۱۱
۶- حمایت نهادهای بدون توجه به مفهوم خاص بودن یارانه	۵۱۳
۷- حمایت نهادهای با توجه به مفهوم خاص بودن یارانه	۵۱۴
۸- شاخص حمایت از خدمات عمومی کشاورزی (GSSE)	۵۲۷
۹- برآورد حمایت از خدمات عمومی کشاورزی در ایران در دهه اخیر	۵۲۸
۱۰- بررسی تطبیقی شاخص GSSE در ایران و کشورهای منتخب	۵۳۱
۱۱- خلاصه نتایج	۵۳۴

فصل ششم - خلاصه نتایج، یافته‌های و پیشنهادها

۱-	کلیات.....	۵۴۳
۶-	تجارب کشورهای منتخب	۵۴۶
۳-	سیاست‌های حمایتی در برنامه‌های توسعه ایران در دو دهه اخیر	۵۵۵
۴-	ارزیابی برخی شاخص‌های کلان - اقتصادی در دهه‌های اخیر.....	۵۶۲
۵-	محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی از طریق روش شاخص معیار کلی حمایت (AMS)	۵۷۱
۶-	مسائل و تنگاه‌های موجود در سیاست‌های حمایتی	۵۸۱
۷-	پیشنهادها	۵۸۲

منابع

۶۰۱	منابع.....	۶۰۱
-----------	------------	-----

فهرست جداول

صفحه

جدول

جدول ۱-۱- اصول مورد توافق در خصوص محصولات کشاورزی در موافقتنامه کشاورزی دور اروگوئه ۵۱

جدول ۲-۱- طبقه‌بندی برخی کشورهای OECD از لحاظ درصد حمایت از کشاورزان از کل دریافتی ناخالص کشاورزان (براساس شاخص حمایت از تولیدکنندگان [PSE]) در دوره ۲۰۰۸-۲۰۱۰ ..... ۷۶

جدول ۲-۲- برآورد حمایت از کشاورزی در کشورهای OECD (درصد PSE) ۷۳

جدول ۲-۳- شاخص‌های عمدۀ حمایت از بخش کشاورزی اتحادیه اروپا ۲۰۰۰-۲۰۰۹ ..... ۷۷

جدول ۲-۴- شاخص‌های عمدۀ حمایت از بخش کشاورزی در ترکیه ۲۰۰۰-۲۰۱۱ ..... ۸۵

جدول ۲-۵- میانگین PNPC در ایالات متحده امریکا و کشورهای OECD ۹۴

جدول ۲-۶- نرخ‌های پرداختی برای محصولات، تحت قانون کشاورزی سال‌های ۲۰۰۲ و ۲۰۰۸ ..... ۱۰۲

جدول ۲-۷- تعرفه‌های اجرایی MFN، سال ۲۰۰۷ ..... ۱۱۳

جدول ۲-۸- شاخص‌های اقتصادی بزریل ۱۹۹۵-۲۰۰۹ ..... ۱۲۷

جدول ۲-۹- سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی در کشورهای مورد بررسی ۱۵۲

جدول ۲-۱۰- میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی ۱۵۵

جدول ۳-۱- فهرست احکام مرتبط با بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه ۱۷۳

جدول ۳-۲- قیمت تضمینی محصولات زراعی طی برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲) ۱۷۸

جدول ۳-۳- میزان تولید و سطح زیرکشت محصولات اساسی در طی برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲) ۱۸۱

جدول ۳-۴- وضعیت اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی و منابع طبیعی و آب طی برنامه اول توسعه ۱۸۲

جدول ۳-۵- میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفی و کشاورزی در برنامه اول توسعه ۱۸۵

جدول ۳-۶- یارانه بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه ۱۸۷

جدول ۳-۷- مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفی از بودجه کل کشور و مخارج عمومی در برنامه اول توسعه

۱۸۸ ..... ۱۸۸

جدول ۳-۸- سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه اول توسعه ۱۸۹

جدول ۳-۹- عملکرد و پوشش بیمه محصولات زراعی در برنامه اول توسعه ۱۹۱

جدول ۱۰-۳- مقایسه عملکرد سطح بیمه شده با سطح پیش‌بینی شده بر برنامه اول توسعه ۱۹۲
جدول ۱۱-۳- عملکرد تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه (به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶) ۱۹۳
جدول ۱۲-۳- عملکرد تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه (به قیمت جاری) ۱۹۴
جدول ۱۳-۳: صادرات گروه‌های مختلف کالاهای غیرنفتی و مقایسه آن با اهداف تعیین شده در برنامه اول توسعه ۱۹۶
جدول ۱۴-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش زارعت (تولید) طی برنامه اول توسعه ۱۹۹
جدول ۱۵-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش باغبانی (تولید) طی برنامه اول توسعه ۲۰۱
جدول ۱۶-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش دام و طیور در برنامه اول طی برنامه اول توسعه ۲۰۴
جدول ۱۷-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش شیلات در برنامه اول طی برنامه اول توسعه ۲۰۷
جدول ۱۸-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش جنگل و مرتع در برنامه اول توسعه ۲۱۰
جدول ۱۹-۳- وضعیت تولید زیربخش‌های کشاورزی طی سال‌های برنامه اول (۱۳۶۸-۱۳۷۲) ۲۱۳
جدول ۲۰-۳- فهرست احکام مرتبط با بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه ۲۱۷
جدول ۲۱-۳- قیمت تضمینی محصولات زراعی طی برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸) ۲۲۱
جدول ۲۲-۳- میزان تولید و سطح زیرکشت محصولات اساسی در طی برنامه دوم توسعه (۱۳۷۸-۱۳۷۴) ۲۲۳
جدول ۲۳-۳- عملکرد اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی و منابع طبیعی و آب طی برنامه دوم توسعه ۲۲۴
جدول ۲۴-۳- میزان یارانه‌های پرداختی به تنکیک مصرفي و کشاورزی در برنامه دوم توسعه ۲۲۶
جدول ۲۵-۳- یارانه بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه ۲۲۸
جدول ۲۶-۳- مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفي از بودجه کل کشور و مخارج عمومی در برنامه دوم توسعه ۲۲۹
جدول ۲۷-۳- سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه دوم توسعه ۲۳۰
جدول ۲۸-۳- روند توسعه سطح بیمه محصولات زراعی و باغی در برنامه دوم ۲۳۲
جدول ۲۹-۳- غرامت پرداختی صندوق بیمه در برنامه دوم توسعه ۲۳۳
جدول ۳۰-۳- مقایسه عملکرد سطح بیمه شده با سطح پیش‌بینی شده در برنامه دوم توسعه ۲۳۳
جدول ۳۱-۳- عملکرد صندوق بیمه در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه ۲۳۴
جدول ۳۲-۳- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه به قیمت جاری ۲۳۷
جدول ۳۳-۳- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
جدول ۳۴-۳- عملکرد صادرات غیرنفتی در برنامه دوم توسعه ۲۳۹

جدول ۳۵-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش زراعت (تولید) طی برنامه دوم توسعه	۲۴۱
جدول ۳۶-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش باغبانی (تولید) طی برنامه دوم توسعه	۲۴۳
جدول ۳۷-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش دام و طیور طی برنامه دوم توسعه	۲۴۵
جدول ۳۸-۳- تولید شیلات به تفکیک آبهای شمال، جنوب و داخل	۲۴۶
جدول ۳۹-۳- اهداف کمی، عملکرد و درصد تحقق اهداف در زیربخش منابع طبیعی در برنامه دوم توسعه	۲۴۷
	(۱۳۷۸-۱۳۷۴)
جدول ۴۰-۳- وضعیت تولید زیربخش‌های کشاورزی طی سال‌های برنامه دوم (۱۳۷۸-۱۳۷۴)	۲۵۰
جدول ۴۱-۳- قیمت تضییeni محصولات زراعی، باغی و دامی در برنامه سوم توسعه	۲۵۴
جدول ۴۲-۳- تملک دارایی‌های سرمایه‌ای جهت توسعه کشاورزی و منابع آب	۲۵۶
جدول ۴۳-۳- میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفي و کشاورزی در برنامه سوم توسعه	۲۵۷
جدول ۴۴-۳- اقلام یارانه بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه	۲۵۸
جدول ۴۵-۳- مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفي از بودجه کل کشور و مخارج عمومی در برنامه سوم توسعه	۲۶۰
جدول ۴۶-۳- سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه سوم توسعه	۲۶۱
جدول ۴۷-۳- سطح بیمه شده محصولات کشاورزی در برنامه سوم توسعه	۲۶۳
جدول ۴۸-۳- غرامت پرداختی صندوق بیمه در برنامه سوم توسعه	۲۶۳
جدول ۴۹-۳- عملکرد صندوق بیمه در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه	۲۶۴
جدول ۵۰-۳- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه به قیمت ثابت سال	۱۳۷۶
جدول ۵۱-۳- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه به قیمت جاری	۲۶۵
جدول ۵۲-۳- مقایسه اهداف کمی و عملکرد صادرات کالاهای غیرنفتی در برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	۲۶۶
جدول ۵۳-۳- ارزش صادرات غیرنفتی در برنامه سوم توسعه	۲۶۷
جدول ۵۴-۳- معاملات بورس کالاهای کشاورزی ایران	۲۶۹
جدول ۵۵-۳- تسهیلات اعطایی بانک‌های دولتی به تفکیک بخش‌های اقتصادی در طی برنامه سوم	۲۷۰
جدول ۵۶-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش زارعت (تولید) طی برنامه سوم توسعه	۲۷۱
جدول ۵۷-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش باغبانی (تولید) طی برنامه سوم توسعه	۲۷۳
جدول ۵۸-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد زیربخش دام و طیور طی برنامه سوم توسعه	۲۷۵
جدول ۵۹-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد زیربخش شیلات و آبیان طی برنامه سوم توسعه	۲۷۶
جدول ۶۰-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد زیربخش جنگل و مرتع و آبخیزداری در برنامه سوم توسعه	۲۷۷

جدول ۶۱-۳- وضعیت تولید زیربخش‌های کشاورزی طی سال‌های برنامه دوم ۲۸۱	(۱۳۷۴-۱۳۷۸)
جدول ۶۲-۳- فهرست احکام مرتبط با بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه ۲۸۳	
جدول ۶۳-۳- قیمت تضمینی محصولات زراعی، بالغی و دامی در برنامه چهارم توسعه ۲۸۹	
جدول ۶۴-۳- عملکرد تملک دارایی‌های سرمایه‌ای جهت توسعه کشاورزی و منابع آب ۲۹۱	
جدول ۶۵-۳- میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفي و کشاورزی در برنامه چهارم توسعه ۲۹۲	
جدول ۶۶-۳- اقلام یارانه‌های کشاورزی در برنامه چهارم توسعه ۲۹۷	
جدول ۶۷-۳- مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفي از بودجه کل کشور و مخارج عمومی در برنامه چهارم توسعه ۲۹۹	
جدول ۶۸-۳- سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه چهارم توسعه ۳۰۰	
جدول ۶۹-۳- اعتبارات و حمایت‌های دولتی در سیاست خرید تضمینی محصولات کشاورزی طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۰ ..... ۳۰۲	
جدول ۷۰-۳- سطح اراضی بیمه شده در چهار سال اول برنامه چهارم توسعه ۳۰۵	
جدول ۷۱-۳- غرامت پرداختی صندوق بیمه در برنامه چهارم توسعه ۳۰۵	
جدول ۷۲-۳- عملکرد صندوق بیمه در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه ۳۰۶	
جدول ۷۳-۳- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶ ..... ۳۰۷	
جدول ۷۴-۳- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه به قیمت جاری ۳۰۸	
جدول ۷۵-۳- وضعیت واردات و صادرات محصولات کشاورزی در برنامه‌های سوم و چهارم (۱۳۷۹-۱۳۸۸) ۳۰۹	
جدول ۷۶-۳- ارزش معاملات بورس کالای کشاورزی ایران در برنامه چهارم ۳۱۱	
جدول ۷۷-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی محصولات زراعی در برنامه چهارم توسعه ۳۱۵	
جدول ۷۸-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق تولیدات زیربخش باگیانی در برنامه چهارم توسعه ۳۱۹	
جدول ۷۹-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی تولیدات دام و طیور در برنامه چهارم توسعه ۳۲۲	
جدول ۸۰-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی شیلات و آبزیان در برنامه چهارم توسعه ۳۲۴	
جدول ۸۱-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی جنگل، مرتع و آبخیزداری در برنامه چهارم توسعه ۳۲۶	

جدول ۸۲-۳- مقایسه اهداف پیش بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی صنایع تبدیلی و تکمیلی در برنامه چهارم	۳۳۱
جدول ۸۳-۳- میزان فرآوری، اشتغال صادرات و سرمایه‌گذاری در صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی طی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۸۸	۳۳۲
جدول ۸۴-۳- عملکرد اهداف کمی تحقیقات طی سال‌های برنامه چهارم توسعه	۳۳۳
جدول ۸۵-۳- مقایسه اهداف پیش بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی تولیدات کشاورزی در برنامه چهارم توسعه	۳۳۸
جدول ۸۶-۳- میزان تحقق برنامه بهره‌وری در زیربخش دام و طیور	۳۴۰
جدول ۸۷-۳- وضعیت کلان تولیدات بخش کشاورزی در افق برنامه پنجم توسعه	۳۴۵
جدول ۸۸-۳- وضعیت تسهیلات بانکی تجهیز شده از محل هدفمند کردن یارانه‌ها براساس گزارش بانک کشاورزی	۳۵۹
جدول ۸۹-۳- خلاصه سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در طول برنامه‌های توسعه کشور	۳۶۸
جدول ۹۰-۳- خلاصه پیامدهای سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در طول برنامه‌های توسعه کشور	۳۷۰
جدول ۹۱-۳- نقاط قوت سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در طول برنامه‌های توسعه کشور	۳۷۷
جدول ۹۲-۳- نقاط ضعف سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در طول برنامه‌های توسعه کشور	۳۷۹
 جدول ۴-۱- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی و سهم بخش کشاورزی و سایر بخش‌ها از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری	۳۸۸
جدول ۴-۲- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی و سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی	۳۹۳
جدول ۴-۳- نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی و ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری و واقعی	۴۰۱
جدول ۴-۴- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی و سهم هر یک از فعالیت‌ها (کشاورزی، بازرگانی داخلی، صنعت و معدن، ساختمان، سرمایه‌گذاری مستقیم و سایر) از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش دولتی به قیمت جاری	۴۰۸
جدول ۴-۵- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی و سهم هر یک از فعالیت‌ها از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت واقعی	۴۱۲
جدول ۴-۶- نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری و ثابت	۴۲۴

جدول ۷-۴- تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی کل بخش کشاورزی و زیربخش های آن (زراعت، دامداری و دامپروری، طیور، زنبور عسل و کرم ابریشم، صنایع وابسته به کشاورزی، قالیبافی و صنایع وابسته، پرورش ماهی، صید ماهی و میگو، خدمات کشاورزی و سایر) به قیمت جاری.....	۴۴۴
جدول ۸-۴- تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی کل بخش کشاورزی و زیربخش های آن (زراعت، دامداری و دامپروری، طیور، زنبور عسل و کرم ابریشم، صنایع وابسته به کشاورزی، قالیبافی و صنایع وابسته، پرورش ماهی، صید ماهی و میگو، خدمات کشاورزی و سایر) به قیمت ثابت.....	۴۴۶
جدول ۹-۴- تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی به بخش کشاورزی به قیمت جاری و ثابت.....	۴۴۹
جدول ۱۰-۴- سهم بخش های مختلف اقتصادی (کشاورزی، صنعت، معدن، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی) از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی	۴۵۱
جدول ۱۱-۴- روند سرمایه گذاری بخش کشاورزی و سهم آن طی سال های ۱۳۸۶ تا ۱۳۵۰ به قیمت های جاری	۴۵۹
جدول ۱۲-۴- بررسی روند سهم ارزش افزوده و سرمایه گذاری بخش های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶ ۱۳۷۱	۴۷۱
جدول ۱۳-۴- بررسی روند سهم ارزش افزوده و سرمایه گذاری بخش های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶ ۱۳۷۲	۴۷۲
جدول ۱۴-۴- کمک بخش ها به اقتصاد با توجه به سهم آنها در متغیرهای کلان اقتصادی در برنامه اول توسعه	۴۷۸
جدول ۱۵-۴- کمک بخش ها به اقتصاد با توجه به سهم آنها در متغیرهای کلان اقتصادی در برنامه دوم توسعه	۴۷۹
جدول ۱۶-۴- ارزش افزوده و سرمایه گذاری بخش کشاورزی در طی دوره ۱۳۷۲ تا ۱۳۷۸ به قیمت ثابت	۱۳۶۱
جدول ۱۷-۴- ترکیب سرمایه گذاری به تفکیک بخش های اقتصادی در قانون برنامه سوم	۴۸۱
جدول ۱۸-۴- میزان سرمایه گذاری مورد نیاز برای یک میلیون ارزش افزوده به تفکیک بخش های اقتصادی در برنامه سوم	۴۸۲
جدول ۱۹-۴- کمک بخش ها به اقتصاد با توجه به سهم آنها در متغیرهای کلان اقتصادی در برنامه سوم توسعه	۴۸۳
جدول ۲۰-۴- ترکیب ارزش افزوده به تفکیک بخش های اقتصادی در برنامه چهارم	۴۸۴
جدول ۲۱-۴- سرمایه گذاری بخش کشاورزی در برنامه چهارم	۴۸۵
جدول ۲۲-۴- کمک بخش ها به اقتصاد با توجه به سهم آنها در متغیرهای کلان اقتصادی در برنامه چهارم توسعه	۴۸۶
جدول ۲۳-۴- تعداد سهامداران و میزان سرمایه صندوق ها از ابتدا تا شهریور ۱۳۹۱	۴۸۹
جدول ۲۴-۴- عملکرد تسهیلاتی صندوق ها از ابتدای تأسیس تا شهریور ۱۳۹۱	۴۸۹
جدول ۲۵-۴- عملکرد عاملیت وجوده و اعتبارات دولتی توسط صندوق تا شهریور ۱۳۹۱	۴۹۰

جدول ۲۶-۴- مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی در طول برنامه‌های توسعه کشور ۴۹۵
جدول ۲۷-۴- مهم‌ترین نقاط قوت شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی در طول برنامه‌های توسعه کشور ۴۹۸
جدول ۲۸-۴- مهم‌ترین نقاط ضعف شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی در طول برنامه‌های توسعه کشور ۴۹۸
 جدول ۱-۵- حمایت قیمتی در نرخ ارز رسمی ۱۳۸۰-۱۳۸۸ ..... ۵۱۵
جدول ۲-۵- حمایت نهادهای در نرخ ارز رسمی و اختلاف قیمت با بالاترین قیمت در سایر بخش‌ها ۵۱۵
جدول ۳-۵- حمایت نهادهای در نرخ ارز رسمی و اختلاف قیمت با میانگین وزنی قیمت در سایر بخش‌ها ۵۱۶
جدول ۴-۵- حمایت نهادهای در نرخ ارز رسمی و قیمت تمام شده بخش کشاورزی به عنوان قیمت مشمول یارانه ۵۱۶
جدول ۵-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تضمینی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه ۵۱۷
جدول ۶-۵- حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز رسمی ۱۳۸۰-۱۳۸۸ ..... ۵۱۸
جدول ۷-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه ۵۱۸
جدول ۸-۵- حمایت نهادهای با توجه به مفهوم خاص یارانه در نرخ ارز رسمی ۵۱۹
جدول ۹-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تضمینی و با توجه به مفهوم خاص یارانه ۵۲۰
جدول ۱۰-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تضمینی و سیاست حمایت مرزی و با توجه به مفهوم خاص یارانه ۵۲۰
جدول ۱۱-۵- حمایت قیمتی برمنای قیمت تضمینی براساس نرخ ارز واقعی ۵۲۱
جدول ۱۲-۵- میزان حمایت نهادهای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس اختلاف قیمت بخش کشاورزی با بالاترین قیمت در سایر بخش‌ها برمنای نرخ ارز حقیقی ۵۲۱
جدول ۱۳-۵- میزان حمایت نهادهای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز حقیقی و اختلاف قیمت بخش کشاورزی با میانگین وزنی قیمت در سایر بخش‌ها ۵۲۲
جدول ۱۴-۵- میزان حمایت نهادهای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز واقعی و قیمت تمام شده در بخش کشاورزی ۵۲۲
جدول ۱۵-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز واقعی، سیاست قیمت تضمینی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه ۵۲۳
جدول ۱۶-۵- حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز واقعی ۵۲۴

جدول ۱۷-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز واقعی و سیاست قیمت تضمینی و حمایت مرزی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه.....	۵۲۴
جدول ۱۸-۵- میزان حمایت نهادهای با در نظر گرفتن مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز حقیقی.....	۵۲۵
جدول ۱۹-۵: محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز واقعی، براساس قیمت تضمینی و با توجه به مفهوم خاص یارانه.....	۵۲۶
جدول ۲۰-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز واقعی، براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی و با توجه به مفهوم خاص یارانه.....	۵۲۷
جدول ۲۱-۵- میزان حمایت از خدمات عمومی و سهم آن از تولید ناخالص داخلی.....	۵۲۹
جدول ۲۲-۵- نسبت میزان حمایت از خدمات عمومی به ارزش تولید ناخالص بخش کشاورزی.....	۵۳۰
جدول ۲۳-۵- میانگین سرانه خدمات عمومی در ایران و کشورهای منتخب طی سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۳.....	۵۳۲
جدول ۲۴-۵- میزان حمایت از خدمات عمومی (GSSE) در ایران و کشورهای منتخب.....	۵۳۳
جدول ۲۵-۵- شاخص‌های حمایتی از بخش کشاورزی طی دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ و تغییرات آن.....	۵۳۵
 جدول ۱-۶- خلاصه دلایل دخالت دولت در بخش کشاورزی و ابزارهای حمایتی آن.....	۵۴۵
جدول ۲-۶- سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی در کشورهای مورد بررسی.....	۵۵۱
جدول ۳-۶- میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی.....	۵۵۳
جدول ۴-۶- خلاصه سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در طول برنامه‌های توسعه کشور.....	۵۵۸
جدول ۵-۶- جمع‌بندی نقاط ضعف و قوت اساسی سیاست‌های حمایت از بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه اول تا پنجم (۲۶ سال اخیر) (۱۳۶۸-۱۳۹۴).....	۵۶۰
جدول ۶-۶- مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی در طول برنامه‌های توسعه کشور.....	۵۶۵
جدول ۷-۶- مهم‌ترین نقاط قوت شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی در طول برنامه‌های توسعه کشور	۵۷۰
جدول ۸-۶- مهم‌ترین نقاط ضعف شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی در طول برنامه‌های توسعه کشور ..	۵۷۱
جدول ۹-۶- نتایج برآورد شاخص AMS بر مبنای معیارهای مختلف در بخش کشاورزی ایران (سهم حمایت‌ها از ارزش تولید).....	۵۷۳
جدول ۱۰-۶- شاخص‌های حمایتی از بخش کشاورزی طی دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ و تغییرات آن.....	۵۷۶

فهرست نمودارها

نمودار	صفحه
نمودار ۱-۱- مفهوم جعبه‌های رنگی در مقوله حمایت و ارتباط آن با معیارهای حمایت از تولیدکننده و مصرفکننده	۵۰
نمودار ۱-۲- معیار برآورد حمایت از تولیدکننده بخش کشاورزی (PSE) در کشورهای منتخب عضو سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD 2007)	۷۰
نمودار ۲-۱- سهم حمایت از تولیدکننده، مصرفکننده و خدمات عمومی از کل حمایت بخش کشاورزی	۷۱
نمودار ۲-۲- تحول در شاخص‌های حمایتی OECD طی دوره ۱۹۸۶-۲۰۰۸	۷۳
نمودار ۲-۳- ویژگی‌های اساسی قوانین کشاورزی ایالات متحده امریکا	۹۰
نمودار ۴-۱- روند حمایت از تولیدکننده در کشورهای منتخب OECD ۱۹۸۶-۲۰۰۹	۹۲
نمودار ۴-۲- سیر تکاملی شاخص‌های حمایتی امریکا، ۱۹۸۶-۲۰۰۹	۹۳
نمودار ۴-۳- روند میزان حمایت از مصرفکننده در کشور امریکا و کشورهای OECD ۱۹۸۶-۲۰۰۹	۹۵
نمودار ۴-۴- صادرات، واردات و مازاد تجاری کشاورزی در سال‌های ۱۹۸۰-۲۰۰۸	۱۰۶
نمودار ۴-۵- معیار حمایت از تولیدکننده در کشورهای منتخب (درصدی از دریافتی تولیدکننده) در مقایسه با برزیل طی دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۵	۱۲۳
نمودار ۴-۶- سطح شاخص حمایت از تولیدکننده و ترکیب حمایت‌ها، ۱۹۹۵-۲۰۱۰	۱۲۴
نمودار ۳-۱- میزان یارانه‌های کشاورزی، مصرفی و کل یارانه پرداختی در برنامه اول توسعه	۱۸۶
نمودار ۳-۲- روند سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه	۱۹۰
نمودار ۳-۳- تولید محصولات کشاورزی طی سال‌های برنامه اول (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	۲۱۴
نمودار ۳-۴- میزان یارانه‌های کشاورزی، مصرفی و کل یارانه پرداختی در برنامه اول توسعه	۲۲۷
نمودار ۳-۵- روند سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه	۲۳۱
نمودار ۳-۶- تولید محصولات کشاورزی طی سال‌های برنامه دوم (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	۲۵۱
نمودار ۳-۷- یارانه کشاورزی، مصرفی و کل در برنامه سوم توسعه	۲۵۸
نمودار ۳-۸- روند سهم یارانه از ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه	۲۶۲

نmodار ۳-۹- تولید محصولات کشاورزی طی سالهای برنامه سوم (۱۳۸۳-۱۳۷۹).....	۲۸۲
نmodار ۳-۱۰- یارانه کشاورزی، مصرفی و کل در برنامه چهارم توسعه	۲۹۳
نmodار ۳-۱۱- روند سهم یارانه از ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه.....	۳۰۱
نmodار ۳-۱۲- تولید محصولات کشاورزی طی سالهای برنامه چهارم (۱۳۸۴-۱۳۸۸).....	۳۳۹
 نmodar ۴-۱- تسهیلات پرداختی بانکهای تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت جاری	۳۸۷
نmodar ۴-۲- روند تغییرات تسهیلات پرداختی بانکهای تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت جاری	۳۸۸
نmodar ۴-۳- تسهیلات پرداختی بانکهای تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت واقعی	۳۹۲
نmodar ۴-۴- روند تغییرات تسهیلات پرداختی بانکهای تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت واقعی	۳۹۳
نmodar ۴-۵- سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانکهای تخصصی به قیمت جاری	۳۹۷
نmodar ۴-۶- تغییرات سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانکهای تخصصی به قیمت جاری	۳۹۸
نmodar ۴-۷- نسبت تسهیلات پرداختی بانکهای تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری	۴۰۰
نmodar ۴-۸- تغییرات نسبت تسهیلات پرداختی بانکهای تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری	۴۰۱
نmodar ۴-۹- مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری	۴۰۷
نmodar ۴-۱۰- تغییرات مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری	۴۰۸
نmodar ۴-۱۱- سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری	۴۱۹
نmodar ۴-۱۲- تغییرات سهم کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری	۴۲۰
نmodar ۴-۱۳- مقایسه‌ای سهم فعالیت‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی بازرگانی داخلی، صنعت و معدن، ساختمان، سرمایه‌گذاری مستقیم و سایر) از مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی (درصد).....	۴۲۴
نmodar ۴-۱۴- نسبت مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری	۴۲۹
نmodar ۴-۱۵- روند تغییرات نسبت مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری.....	۴۳۰

نمودار ۴-۱۶- نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت.....	۴۳۲
نمودار ۴-۱۷- روند تغییرات نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت.....	۴۳۳
نمودار ۴-۱۸- تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی کل بخش کشاورزی به قیمت جاری.....	۴۳۹
نمودار ۴-۱۹- روند تغییرات تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی بخش کشاورزی به قیمت جاری..	۴۴۰
نمودار ۴-۲۰- تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی کل بخش کشاورزی به قیمت ثابت.....	۴۴۲
نمودار ۴-۲۱- روند تغییرات تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی کل بخش کشاورزی به قیمت ثابت.....	۴۴۳
نمودار ۴-۲۲- سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره‌ارزی بخش کشاورزی.....	۴۵۰
نمودار ۴-۲۳- مقایسه سهم بخش‌های مختلف از تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی.....	۴۵۳
نمودار ۴-۲۴- روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت جاری طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶.....	۴۵۸
نمودار ۴-۲۵- روند تغییرات سرمایه‌گذاری به قیمت جاری طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶.....	۴۵۹
نمودار ۴-۲۶- روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶.....	۴۶۳
نمودار ۴-۲۷- روند تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶.....	۴۶۴
نمودار ۴-۲۸- روند سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت جاری طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶.....	۴۶۶
نمودار ۴-۲۹- روند تغییرات سهم سرمایه‌گذاری از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت جاری طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶.....	۴۶۷
نمودار ۴-۳۰- روند سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور به قیمت ثابت طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶.....	۴۶۹
نمودار ۴-۳۱- روند تغییرات سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور به قیمت ثابت طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶.....	۴۷۰
نمودار ۴-۳۲- روند سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱.....	۴۷۴
نمودار ۴-۳۳- روند سهم سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱.....	۴۷۴
نمودار ۴-۳۴- روند سهم ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱.....	۴۷۵
نمودار ۴-۳۵- سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱ در سال ۱۳۷۸.....	۴۷۶

نمودار ۱-۵- نمودار عرضه و تقاضای داخلی و جهانی یک کشور کوچک واردکننده بدون هرگونه مداخله سیاستی از سوی دولت.....	۵۰۸
نمودار ۲-۵- نمودار عرضه و تقاضای داخلی و جهانی یک کشور کوچک واردکننده در شرایط اعمال سیاست حمایت قیمتی از تولیدکنندگان داخلی	۵۰۹
نمودار ۳-۵- تابع تقاضای نهاده یارانه‌ای K.....	۵۱۳

فهرست جعبه‌ها

صفحه

جعبه

جعبه شماره ۱- مفهوم انواع حمایت از کشاورزان براساس جعبه‌های رنگی ۴۷
جعبه شماره ۲- برخی شاخص‌های حمایتی در کشور بربزیل ۱۳۵
جعبه شماره ۳- به سوی تجارت آزاد یا حمایت گسترده: بحث چالش‌زا جهان در آینده ۱۴۹
جعبه شماره ۴- عملکرد برخی سیاست‌های حمایتی در سال اول برنامه پنجم (سال اول اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها) در بخش کشاورزی ۳۵۶
جعبه شماره ۵- پیشنهاداتی برای سیاست‌گذاری و اقدام فوری ۵۹۴

پیشگفتار

بخش کشاورزی به عنوان زیربنای اصلی تحقق امنیت غذایی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی جوامع محسوب می‌شود. امروزه فعالیت‌های کشاورزی در کشورهای در حال توسعه به لحاظ سهم آن در تولید ناخالص داخلی، ایجاد اشتغال و ارزآوری نیز حائز اهمیت فراوانی است. از سوی دیگر با عنایت به ماهیت فعالیت‌های بخش کشاورزی مانند بیولوژیکی بودن تولیدات و در نتیجه مواجه بودن آنها با مخاطرات و ریسک‌های فراوان، برنامه‌ریزی و سیاست گزاری اقتصادی در این بخش تفاوت‌های اساسی با سایر بخش‌های اقتصادی دارد. از این رو در اکثر کشورهای دنیا اعم از پیشرفت‌ه و در حال توسعه حمایت کارآمد از بخش کشاورزی یک مقوله پذیرفته شده است و این بخش از طریق سیاست‌ها و روش‌های متنوع مورد حمایت قرار می‌گیرد. صرف اعتبارات هنگفت برای حمایت از بخش کشاورزی در کشورهای توسعه‌یافته نشان از حساسیت بخش در میان سیاست‌گذاران و ضرورت حمایت از آن دارد.

بخش کشاورزی در ایران به لحاظ توانمندی‌های چشمگیر توانسته است با دارا بودن سهمی در حدود ۱۴ درصد از کل تولید ناخالص داخلی، ۳۱ درصد صادرات غیرنفتی (بدون در نظر گرفتن میانات گازی)، ۲۳ درصد اشتغال کل کشور و همچنین ضریب خودکفایی بیش از ۸۰ درصد در محصولات کشاورزی از موقعیت ممتاز و ویژه‌ای در بین بخش‌های اقتصادی کشور برخوردار گردد.

در طول دهه‌های گذشته بخش کشاورزی در ایران نیز از حمایت‌های متنوع و البته دارای نوسان برخوردار بوده است. اما این حمایت‌ها حاکی از روند مناسب و با ثباتی بوده است و از لحاظ میزان حمایت نیز اقوال مختلفی وجود دارد. از این رو انجام پژوهش‌های روش‌مند در این حوزه اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. از دیگر سو وابستگی اقتصاد ایران به درآمدهای نفتی شکل ویژه‌ای به سیاست‌های حمایتی و اختصاص یارانه‌های مستقیم و غیرمستقیم بخشیده است که واجد نقاط ضعف بسیاری است و به همین دلیل برنامه‌ریزان در سال‌های اخیر به دنبال اصلاح الگوی مصرف، واقعی نمودن قیمت‌ها و تحول در سیاست‌های حمایتی و هدفمند کردن یارانه‌ها هستند.

بدیهی است اگر در اعمال سیاست‌های حمایتی، به چارچوب‌های علمی و ابعاد گوناگون رقابت و اصول تجارت بین‌الملل کم توجهی شود میزان کارآمدی و اثربخشی این سیاست‌ها به شدت کاهش یافته و دستیابی به اهداف اساسی دولت به حداقل خود تقلیل خواهد یافت.

این مطالعه تلاش دارد با بررسی و ارزیابی سیاست‌ها و نظام حمایتی در بخش کشاورزی از ابعاد مختلف در برنامه‌های توسعه در دو دهه گذشته ضمن محاسبه میزان حمایت‌ها از بخش کشاورزی، راهکارهای لازم را برای ساماندهی این نظام ارائه نماید. این پژوهش با حمایت و سفارش اتاق بازارگانی و صنایع و معادن استان تهران در راستای اهداف پژوهشی خود و با تأکید بر پژوهش‌های کاربردی و ارائه راهکارهایی جهت بهینه‌سازی سیاست‌گذاری‌ها در بخش‌های اقتصادی کشور و در شرکت پژوهش

روستا - شهر پارس و همکاری خانم مهندس کتایون شمشادی و خانم دکتر فاطمه پاسبان صورت گرفته است. در فرآیند پژوهش مشاورت‌های آقای دکتر سید محمود حسینی رئیس مرکز مطالعات و بررسی‌های اقتصادی اتاق و آقای دکتر امید گیلانپور رئیس گروه پژوهشی بازاریابی و تجارت موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی بسیار راهگشا و غنیمتی بزرگ برای تیم پژوهش بوده است.

صد مرحومی سوره

مقدمه

بخش کشاورزی به دلیل داشتن نقش حیاتی در تأمین غذای مورد نیاز مردم و به عنوان زیربنای اصلی تحقق امنیت غذایی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصاد جوامع محسوب می‌شود. در فرآیند توسعه اکثر کشورها این بخش علاوه بر موارد مذکور، نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد مازاد اقتصادی و تأمین ارز مورد نیاز از طریق صادرات داشته است. امروزه فعالیت‌های کشاورزی در کشورهای در حال توسعه علاوه بر موارد مذکور به لحاظ ایجاد اشتغال و ارزآوری نیز حائز اهمیت فراوانی است. از این رو کشورهای دنیا اعم از پیشرفت و در حال توسعه تلاش می‌کنند از طریق سیاست‌ها و روش‌های متنوع از تولیدکنندگان بخش کشاورزی حمایت نمایند.

بنابراین می‌توان گفت امروزه حمایت کارآمد از بخش کشاورزی یک مقوله پذیرفته شده در همه کشورها اعم از صنعتی و در حال توسعه مبدل شده است به گونه‌ای که حمایت از بخش کشاورزی نسبت به سایر بخش‌ها از عنایت بیشتری برخوردار است. بدیهی است انجام حمایت‌ها بدون چارچوب‌های مشخص، اصولی و علمی که همه تبعات آن تحت مطالعات چند دیسیپلینی و در سناریوهای مختلف

پیش‌بینی نشده باشد، به کاهش توان رقابت‌پذیری تولیدکنندگان و در نهایت به کاهش بهره‌وری و کاهش رفاه کل جامعه خواهد انجامید. در مقابل حمایت‌های اصولی با طراحی برنامه زمان‌بندی شده به افزایش بهره‌وری، افزایش توان رقابت تولیدکنندگان در عرصه‌های جهانی و منطقه‌ای و ارتقای رفاه جامعه (مصرف‌کنندگان که در مفهوم عام آن، تولیدکنندگان نیز از جمله آنان هستند) منجر خواهد شد.

معمولًاً حمایت‌ها در یک نظام حمایتی که ابعاد مختلف دارد؛ صورت می‌گیرد. صرف اعتبارات هنگفت برای حمایت از بخش کشاورزی در کشورهای توسعه‌یافته نشان از حساسیت بخش در میان سیاست‌گذاران و ضرورت حمایت از آن دارد. به عنوان نمونه شاخص برآورد حمایت تولیدکننده (PSE) که نشان‌دهنده سهم انتقال سیاست‌های کشاورزی از دولت و مصرف‌کنندگان به درآمد تولیدکنندگان کشاورزی است، در دوره ۲۰۰۴–۲۰۰۷ در کشورهای عضو OECD معادل ۲۷ درصد بوده است. به عبارت دیگر ۲۷ درصد درآمدهای تولیدکنندگان ناشی از اتخاذ سیاست‌های حمایتی کشاورزی بوده است (OECD, 2008).

بخش کشاورزی در ایران به لحاظ توانمندی‌های قابل توجه مانند اراضی مستعد کشاورزی و اقلیم‌های متنوع، منابع طبیعی تجدیدشونده شامل جنگل‌ها و مراعع و ذخایر غنی ژئوکمی توانسته است با دارا بودن سهمی در حدود ۱۴ درصد از کل تولید ناخالص داخلی، ۳۱ درصد صادرات غیرنفتی (بدون در نظر گرفتن میغانات گازی)، ۲۳ درصد اشتغال کل کشور و همچنین ضریب خودکفایی بیش از ۸۰ درصد در محصولات کشاورزی از موقعیت ممتاز و ویژه‌ای در بین بخش‌های اقتصادی کشور برخوردار گردد. همچنین شرایط سیاسی و موقعیت ایران در جهان اهمیت این بخش را از ابعاد دیگر مانند امنیت غذایی دو چندان نموده است. با این وجود این بخش با چالش‌ها و محدودیت‌های جدی در ابعاد مختلف اقلیمی، سیاستی، فناوری، ویژگی‌های تولیدکنندگان و چگونگی اعمال سیاست‌های حمایتی مواجه است.

با عنایت به اینکه اقتصاد ایران به شدت وابسته به درآمدهای نفتی بوده و هست و این امر تمامی فعالیتهای اقتصادی را متأثر از خود ساخته است، لذا دولت نقش و سهم به سزاگیری در اقتصاد پیدا کرده و به دلیل حاکم بودن نوع خاصی از سیاست‌های حمایتی و اختصاصی یارانه‌های مستقیم و غیرمستقیم موجب شده قیمت‌ها، درآمدها، هزینه‌های تولید و هزینه‌های خانوار به شکل خاصی در آیند. از این رو دولتمردان و برنامه‌ریزان از سال‌های گذشته و در برنامه‌های توسعه همواره به دنبال اصلاح‌گری مصرف، واقعی نمودن قیمت‌ها و تحول در سیاست‌های حمایتی و هدفمند کردن یارانه‌ها بوده‌اند که نیاز به جراحی‌های جدی در رویکردها و سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی دارد.

در خصوص حمایت از بخش کشاورزی در ایران طرح مسئله را از دو منظر داخلی و خارجی می‌توان بیان نمود. از منظر داخلی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران همواره در صدد اصلاح نظام یارانه‌ای بوده‌اند. دلایل متعددی بدین منظور برشمرده می‌شود. به عنوان نمونه به این موارد می‌توان اشاره کرد:

- براساس ترازنامه انرژی سال ۱۳۸۵، شدت انرژی در ایران پنج برابر متوسط جهانی است.
- برای ایجاد یک میلیون دلار درآمد ناخالص در ایران ۹۰۰ تن معادل نفت خام انرژی مصرف می‌شود، این رقم در خاورمیانه حدود ۳۶۱/۱ تن معادل نفت خام است.
- مقایسه شدت مصرف انرژی ایران با کشورهای مختلف در سال ۱۳۸۵ حکایت از آن دارد که شدت انرژی در ایران $\frac{3}{5}$ برابر ترکیه، $\frac{2}{3}$ برابر چین، $\frac{14}{5}$ برابر ژاپن، و ۵ برابر متوسط جهانی است.
- براساس آمار، ایران پس از ازبکستان، ترکمنستان، آذربایجان و قرقیزستان دارای بالاترین شدت انرژی است (ترازنامه انرژی، ۱۳۸۵).

- معمولاً دهکهای درآمدی بالا بیشتر از گروههای پایین درآمدی از یارانه‌های مستقیم و غیرمستقیم بهره‌مند شده‌اند. چرا که دهکهای درآمدی بالا مصرف بالاتری داشته و در نتیجه از یارانه‌های بیشتری برخوردار بوده‌اند.

عدم تخصیص یارانه‌ها به بخش‌های مختلف براساس سهم آنها در تولید ناخالص داخلی یکی از ویژگی‌ها و معضلات نظام توزیع یارانه‌ها در طی سال‌های گذشته بوده است. در سال‌های گذشته بیشترین یارانه‌ها به بخش‌هایی اختصاص یافته است که کمترین نقش را در تولید ناخالص ملی و ایجاد ارزش‌افزوده اقتصادی دارند. در سال‌های متمادی کشاورزی و خدمات بیشترین نقش را در تولید ناخالص ملی و ایجاد ارزش‌افزوده در اقتصاد کشور داشته‌اند ولی بیشترین یارانه‌ها به بخش‌هایی داده می‌شد که کمترین نقش را در ایجاد ارزش‌افزوده در اقتصاد و تولید ناخالص داخلی داشتند. به عنوان نمونه سهم بخش کشاورزی (به عنوان یکی از بخش‌های مهم و مولد) از یارانه انرژی بسیار پایین است. در مقابل، بخش خانگی و حمل و نقل بیشترین سهم را از یارانه انرژی به خود اختصاص می‌دهند.

در سال‌های اخیر به منظور انجام اصلاحات در ساختارهای اقتصادی، طرح تحول اقتصادی مد نظر قرار گرفته است. یکی از بخش‌های مهم آن هدفمند کردن یارانه‌ها بود که پیش از سایر ابعاد طرح به مورد اجرا گذاشته شد.

یکی از جنبه‌های قانون هدفمند کردن یارانه‌ها، آزادسازی قیمت‌ها از طریق حذف و یا هدفمند کردن یارانه‌ها است. آزادسازی قیمت‌ها به مفهوم فراهم آوردن شرایطی است که قیمت کالا و خدمات در سطح طبیعی خود قرار گرفته و قیمت‌ها بتوانند عالم طبیعی خود را برای تولیدکنندگان و مصرفکنندگان ارائه دهند. بدون تردید بخش کشاورزی نیز از ابعاد مختلف تحت تأثیر اینگونه سیاست‌ها قرار می‌گیرد. از این رو ارزیابی وضعیت سیاست‌های حمایتی در برنامه‌های توسعه و چگونگی مواجهه با شرایط جدید ضروری است.

این مطالعه تلاش دارد با بررسی و ارزیابی سیاست‌ها و نظام حمایتی در بخش کشاورزی از ابعاد مختلف در برنامه‌های توسعه، راهکارهای لازم را برای ساماندهی این نظام ارائه نماید.

با توجه به اینکه در برنامه‌های توسعه و برنامه پنجم اصلاح سیاست‌های حمایتی و هدفمند نمودن یارانه‌ها در دستور کار دولتمردان و برنامه‌ریزان قرار گرفته است و با توجه به حساسیت این امر در بخش کشاورزی و مقوله امنیت غذایی و توسعه روستایی ارائه راهکارهای لازم به منظور اصلاح سیاست‌های حمایتی و یارانه‌ای بسیار ضروری می‌نماید. از این رو نتایج این پژوهش می‌تواند به سیاست‌گذاران در انتخاب و گزینش سیاست‌های مناسب حمایتی و یارانه‌ای در بخش کشاورزی یاری رساند. در اتخاذ سیاست‌های حمایتی و اختصاص یارانه‌ها در ایران به دلایل متعدد، ابزارهای متنوع و گسترده‌تر مورد توجه واقع شده است. از این رو در این پژوهش سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی در دو دهه گذشته مورد تحلیل قرار گرفته و جهت‌گیری‌های اساسی در برنامه‌های توسعه نشان داده خواهد شد.

فصل اول

مفاهیم و کلیات

۱- مفاهیم

۱-۱- تاریخچه نظری

بخش کشاورزی از بخش‌های اصلی و کهن در اقتصاد کشورهای در حال توسعه از جمله ایران می‌باشد. بخش کشاورزی به دلایل متعددی همچون ماهیت بخش، ریسک و ناطمینانی بالاتر این بخش نسبت به سایر بخش‌ها به ویژه بیولوژیکی بودن تولیدات آن، تأمین مواد غذایی مردم و مواد خام صنایع، داشتن سهم عمدہ‌ای در تولید ناخالص داخلی و داشتن سهم مهمی در ایجاد اشتغال همواره در کانون توجه دولت‌ها قرار داشته است.

از یک منظر، سیاست‌های اقتصادی را می‌توان در دو طبقه کلی سیاست‌های حمایت‌گرایی و سیاست‌های آزادسازی قرار داد. در واقع سیاست بنیادین حمایت‌گرایی و در مقابل آن آزادسازی اقتصادی به عنوان دو راهبرد اساسی در اتخاذ سیاست توسعه اقتصادی مطرح می‌باشند. اصولاً واژه حمایت به مجموعه اقدامات و تدابیر ویژه دولت‌ها به منظور کمک به فعالیت‌های تولیدی داخلی در برابر رقابت‌های خارجی

اطلاق می‌گردد. در دهه‌های اخیر کشورهای توسعه‌یافته در ادامه مسیر توسعه خود، جایگزینی تدریجی راهبرد آزادسازی اقتصادی و تجاری را با راهبرد حمایت‌گرایی سرلوحه کار خود قرار داده‌اند. اما در بخش کشاورزی تحول عمداتی در خصوص این جایگزینی صورت نگرفته و کشورهای توسعه‌یافته همچنان حمایت‌های گسترده‌ای را با ابزارهای متنوع از این بخش به عمل می‌آورند.

فردریک لیست از پیشگامان و سرخخت‌ترین منتقدان مکتب کلاسیک، معتقد بود که تجارت آزاد جهانی اندیشه‌ای آرمانی است که فقط می‌تواند در آینده بسیار دور به تحقق بپیوندد. به نظر لیست کشورهای توسعه‌یافته به منظور رسیدن به سطحی از توانایی برای رقابت با کشورهای پیشرفت، باید صنایع خود را از طریق حمایت توسعه دهنده.

آدام اسمیت براساس نظریه فیزیوکرات‌ها به کارکرد طبیعی عوامل بازار و عدم دخالت دولت در اقتصاد از جمله در تجارت بین‌الملل معتقد بود. او در پاسخ به پرسش‌هایی مانند تجارت بین کشورها چه ضرورتی دارد؟ و کشورها به چه صورت از تجارت نفع می‌برند؟ نظریه مزیت مطلق را بیان کرد. طبق این نظریه هر کشوری در تولید کالاهای خاصی تخصص دارد و به همین دلیل این کالاهای ارزان‌تر از بقیه کشورها تولید می‌کند. بعدها نظریه مزیت نسبی ریکاردو جهت تصحیح و تقویت نظریه آدام اسمیت ارائه شد.

تقریباً یک صد سال قبل از انتشار کتاب ثروت ملل آدام اسمیت، سیاست‌های کشاورزی در انگلستان اجرا شده بود. در سال ۱۶۶۳ در انگلستان «قانون غلات» به تصویب رسید که در آن مقرر شده بود برای غلات وارداتی از بندرها، وقتی قیمت‌های داخلی به کمتر از قیمت کفی که قانونگذار وضع کرده بود رسید، عوامل گمرکی وضع شود. کشاورزان انگلیسی از این وضعیت انحصاری در بازار داخلی رضایت داشتند. هم‌چنین براساس همین قانون در صورتی که قیمت داخلی از قیمت کف فرونی

می‌یافتد، افراد مجاز به صادرات غلات بودند و حتی بعد از سال ۱۶۷۳ دولت اعطای جایزه صادراتی (یارانه صادراتی) به صادرکنندگان را تضمین کرده بود (Barry, 1992). قانون غلات انگلستان با نظریه عمومی مداخلات و سیاست‌های دولت در مباحث آکادمیک آن زمان مغایرت دارد. به عبارتی عقلانیت دولت برخلاف عقلانیت آکادمیک عمل کرده و علاوه بر عقلانیت اقتصادی، سایر عقلانیت‌ها اعم از سیاسی و اجتماعی را در بر گرفته است (Hosseini & Spriggs, 1998).

بسیاری از اقتصاددانان کشاورزی همچون هونما، هایامی، تایرز و اندرسون اعتقاد دارند که انتقال از یک اقتصاد مبتنی بر کشاورزی به اقتصاد مبتنی بر صنعت مستلزم استفاده از سیاست‌های حمایت‌گرایی است. چرا که تغییر همزمان تکنولوژی و گسترش سرمایه منجر به افزایش کارآبی اقتصادی بخش‌ها و درآمد افراد می‌شود، ولی از آنجا که کارآبی در بخش صنعت به طور نسبی از بخش کشاورزی بیشتر است و براساس قانون انگل افزایش درآمد سبب می‌گردد سهم کمتری از درآمد صرف مواد غذایی شود، بنابراین می‌توان گفت رابطه مبادله به زیان بخش کشاورزی تغییر کرده و سهم این بخش در تولید ناخالص ملی و مزیت نسبی کاهنده است (موسسه پژوهش‌های اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، ۱۳۸۷).

اخلال در قیمت محصولات کشاورزی در جهان به دو صورت شکل می‌گیرد، یکی از طریق حمایت‌های متنوع از تولیدکنندگان محصولات کشاورزی و دیگری از طریق حمایت کشاورزی‌های گسترده صادراتی.

کشورها به روش‌های گوناگون، تولیدکنندگان بخش کشاورزی را مورد حمایت قرار می‌دهند. ولی نوع و میزان حمایت در بسیاری از کشورها شفاف نیست. در این باره نکته جالب توجه این است که کشورهای صنعتی و پیشرفته، به عنوان طرفدار نظام رقابتی بازار، بیشترین حمایت را از بخش کشاورزی می‌کنند. می‌توان به نمونه‌هایی از حمایت‌گرایی شدید کشورهای پیشرفته از انواع محصولات کشاورزی اشاره کرد:

به عنوان مثال شکر در ژاپن و آمریکا، غلات و فرآوردهای لبنی در اتحادیه اروپا و برنج در ژاپن.

لیندرت ضمن بررسی تاریخ سیاست‌های حمایتی در جهان، تجارب و مدل‌های سیاست‌های کشاورزی را به شرح زیر ارائه می‌کند:

- در بیشتر کشورهای توسعه‌یافته، دولت‌ها بیشترین حمایت‌ها و یارانه‌ها را به بخش کشاورزی اختصاص داده‌اند.
- در کشورهای در حال توسعه، شهرنشینان از طریق تشویق دولت به اعمال فشار به بخش کشاورزی خواستار تهیه غذایی ارزان قیمت برای مناطق شهری بوده‌اند.
- دولت‌های کشورهای در حال توسعه، گرایش به سمت اتخاذ سیاست‌های ضد تجاری، که منجر به وضع مالیات بر بخش کشاورزی بر مبنای محصولات صادراتی شده است، داشته‌اند.

۱-۲- سیاست اقتصادی

سیاست اقتصادی؛ اقدامی آگاهانه از سوی سیاست‌گذار است که با ایجاد ترتیبات نهادی بر مبنای باورها و ارزش‌های سیاست‌گذاران و سیاست‌پذیران، بخش عمومی و بنگاه و خانوار را تحت تأثیر قرار می‌دهد. سیاست‌گذار برای تصمیم‌گیری در بازار نیازمند تدوین دقیق ابعاد زیر است:

متن سیاست
در آن مجری سیاست معرفی و دلایل تاریخی و ملموس اتخاذ سیاست بیان می‌شود.

نتایج سیاست
در آن با تلفیق تئوری و عمل، تأثیر سیاست مورد نظر بر رفاه گروه‌های مختلف بیان می‌شود.

شایط انتظاری

در آن ضمن تعیین گروههای هدف، میزان تطابق سیاست مورد نظر با هنجارها و تأثیر آن بر اصلاح انحراف موجود در بازار توضیح داده می‌شود.

برای تدوین ابعاد فوق سیاست‌گذار می‌باید مراحل زیر را طی کند:

- ۱- تعریف دقیق مسأله
- ۲- جاگذاری نهادها
- ۳- تعیین مجری یا مجریان سیاست و ارتباط بین آنها
- ۴- تعریف دقیق متغیرهای سیاستی
- ۵- تعیین معیارهای اندازه‌گیری
- ۶- تعریف رابطه بین سیاست پذیران و سیاست‌گذار
- ۷- تعیین رابطه بین قاعده سیاست‌گذاری و معیارهای اندازه‌گیری
- ۸- تخمین مدل‌ها و ارزیابی آثار سیاست به صورت تئوریک (موسسه پژوهش‌های اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، ۱۳۸۵).

۱-۳- هدف از اتخاذ سیاست‌های حمایتی

از جمله دلایل دخالت دولت در بازار محصولات کشاورزی عدم کارآمدی سازوکارهای بازار در افزایش رفاه مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان است. برای درک چرایی و چگونگی استفاده از ابزارهای حمایتی در بخش کشاورزی لازم است تا راهبردهای دولت از دخالت در این بخش را شناسایی نماییم.

راهبردهای اساسی دولت از دخالت در بخش عبارتند از:

- ۱- ایجاد اطمینان از عرضه محصولات تولیدی بخش
- ۲- تثبیت تقاضای محصولات تولیدی بخش
- ۳- تثبیت درآمد تولیدکنندگان بخش

- ۴- مقابله با بی ثباتی قیمت محصولات کشاورزی
- ۵- تنظیم بازار
- ۶- تشویق تولید و صادرات
- ۷- افزایش سطح خودکفایی در مواد غذایی
- ۸- محدودیت تولید
- ۹- تشویق یا محدود نمودن استفاده از نهاده‌های خاص
- ۱۰- کاهش ریسک
- ۱۱- تشویق سرمایه‌گذاری
- ۱۲- توسعه روستایی و کاهش فقر در روستا
- ۱۳- احساس تعلق خاطر و وابستگی بیشتر با جامعه روستایی و تولیدکنندگان کشاورزی
- ۱۴- مزیت نسبی تولید و ساختاری تولید محصولات کشاورزی

در سال‌های اخیر جدیدترین تلاش نظریه پردازان تجارت بین‌الملل، ارائه نظریه سیاست استراتژیک تجاری بوده است. بحث اصلی نظریه فوق این است که در اقتصاد جهانی به شدت به هم پیوسته و مرکب از شرکت‌های بزرگ و دولت‌های رقیب، این امکان وجود دارد که کارتل‌های اقتصادی و دولت‌ها با اتخاذ سیاست‌های خاصی مانند دامپینگ و یارانه صادراتی، ضمن تسخیر بازارهای جهانی و انتقال سود تجارت از سایر کشورها به کشور خود، موجبات از بین رفتن مزیت نسبی و سودآوری فعالیت‌های کشاورزی در سایر کشورها را فراهم آورند. لذا این الزام به وجود می‌آید که دولت‌ها با استفاده از سیاست‌های حمایتی باید مانع از بین رفتن مزیت نسبی در بخش کشاورزی شوند.

اهداف فوق معمولاً از طریق انواع سیاست‌های حمایتی صورت می‌گیرد. این سیاست‌ها از طریق سه مولفه سیاستی تأمین مالی، یارانه سبز و مداخله دولت صورت

می‌گیرد. یارانه‌ها به شکل‌های مختلف از قبیل پرداخت‌های مستقیم، سیاست‌های حمایت قیمتی و تأمین خدمات و اطلاعات فنی پرداخت می‌شوند.

۱-۴- دسته‌بندی‌های سیاست‌های حمایتی از دیدگاه مختلف

الف- سیاست‌های حمایتی بهره‌ور و توزیعی

در یک طبقه‌بندی کلی از سیاست‌های حمایتی می‌توان آنها را به دو گروه عمده تقسیم نمود. اولین گروه که «سیاست‌های بهره‌ور» نامیده می‌شود، اصلاحاتی در کارآیی استفاده از نهاده‌ها در بخش تولید و همچنین مصرف را مورد هدف قرار می‌دهد. سیاست‌های دیگری همچون تحقیقات، کاهش هزینه‌های مبادلاتی، خدمات زیرساختی، کنترل و نظارت کیفیت و استاندارد، بیمه محصولات و خدمات ترویجی که در افزایش رشد اقتصادی تأثیرگذار هستند نیز در این دسته قرار می‌گیرند.

دسته دوم که به «سیاست‌های توزیعی» موسوم هستند شامل سیاست‌هایی چون حمایت‌های قیمتی، پرداخت‌های کسری، یارانه‌های نهاده‌ای و یارانه‌های اعتباری که هر کدام از آنها درآمدها و دارایی‌هایی را به تولیدکنندگان کشاورزی از سایر بخش‌های اقتصادی انتقال می‌دهند (Rauser, 1992).

ب- سیاست‌های حمایتی قیمتی و غیرقیمتی

در یک دسته‌بندی دیگر سیاست‌های حمایتی در ۲ دسته ابزارهای قیمتی و غیرقیمتی گنجانده می‌شوند.

سیاست‌های حمایتی قیمتی

سیاست‌ها یا ابزارهای قیمتی به آن دسته از سیاست‌هایی اطلاق می‌شود که هدف آن حمایت از قیمت دریافتی تولیدکننده برای محصولات تولیدی در بُعد محصولی و یا حمایت از قیمت پرداختی برای نهاده‌های تولید در بُعد عوامل تولید می‌باشد. از مهم‌ترین ابزارهای آن می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- سیاست قیمت تضمینی
- سیاست خرید تضمینی
- سیاست قیمت هدف
- سیاست پرداخت‌های جبرانی
- خرید یا وام اعتباری
- پرداخت یارانه غیرمستقیم نهاده‌ها
- یارانه صادراتی
- تعریفه
- سیاست خرید تضمینی و قیمت تضمینی

در سیاست خرید تضمینی دولت مبادرت به تعیین قیمت تضمینی پیش از کاشت یا برداشت نموده و تضمین لازم را برای خرید محصول با قیمت تضمینی تعیین شده در زمان برداشت محصول یا هنگام عرضه آن به بازار به کشاورز می‌دهد.

در سیاست قیمت تضمینی، دولت قیمتی را به عنوان حداقل قیمت به عنوان قیمت تضمینی تعیین می‌نماید اما الزاماً خرید محصول را تضمین نمی‌کند بلکه دولت زمانی به خرید محصول مبادرت می‌کند که قیمت بازار (قیمت دریافتی کشاورز) پایین‌تر از قیمت تضمینی باشد. دولت در این حالت مابه التفاوت قیمت بازاری محصول و قیمت تضمینی را از طریق بورس کالا پرداخت می‌نماید. دولت یا نهادهای وابسته می‌توانند به عنوان بازارساز در موقعی که لازم می‌دانند وارد بورس کالا شوند.

سیاست‌های حمایتی غیرقیمتی

سیاست‌های غیرقیمتی متنوع و مختلفی را می‌توان برشمرد:

- وضع محدودیت‌ها (موانع غیرتعریفه‌ای)
- سرمایه‌گذاری در تحقیقات کشاورزی
- سرمایه‌گذاری در آموزش و ترویج کشاورزی

- سرمایه‌گذاری در زیربنای آبیاری، تجهیز و نوسازی اراضی، آبخیزداری، اتحادیه‌های تولیدی فرآیندی، زیرساخت‌های بازار و...)
- حمایت جهت تغییر الگوی کشت براساس توان اکولوژیک مناطق
- ایجاد پایگاه اطلاعات جامع کشاورزی بر پایه IT
- حمایت از تولید محصول سالم
- پرداخت‌های مستقیم و جبرانی (یارانه مستقیم)
- صندوق تثیت درآمد تولیدکنندگان محصولات کشاورزی
- بیمه عملکرد محصول
- بیمه درآمدی
- حمایت‌های بازاریابی
- ایجاد و حمایت از توسعه بازارهای بورس کالایی کشاورزی
- ایجاد و حفظ استاندارد محصول

جعبه شماره ۱ - مفهوم انواع حمایت از کشاورزان براساس جعبه‌های رنگی

در اصطلاح‌شناسی سازمان تجارت جهانی (WTO) یارانه‌ها به طور کلی در جعبه‌های رنگی مانند رنگ‌های چراغ راهنمایی ترافیکی مورد شناسایی قرار گرفته‌اند. سبز (حمایت‌های مجاز)، کهربایی (زرد) (حمایت‌ها با سرعت آهسته و کاهش یابنده) و قرمز (حمایت‌های ممنوعه). با توجه به ویژگی‌های بخش کشاورزی که حمایت‌های ممنوعه کامل کمتر موضوعیت دارد بخش رنگی قرمز به آبی تغییر یافته است لذا سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی در بخش کشاورزی با استفاده از سه جعبه سبز، زرد (کهربایی) و آبی تحلیل می‌شوند.^۱

۱- برگرفته از فاطمه موحدی، منطقه‌گرایی و WTO، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و www.wto.org/agboxes-ehtn

حمایت‌های جعبه سبز

شامل اقدامات حمایتی داخلی است که هیچ اثر مختل‌کننده تجاری نداشته یا حداقل تأثیر را داشته یا تأثیری بر تولید نداشته باشد. به عبارت دیگر به آن دسته از حمایت‌هایی اطلاق می‌شود که محدودیتی از سوی قوانین، مقررات سازمان تجارت جهانی (WTO) برای آنها ایجاد نمی‌شود. به عبارت دیگر استفاده از ابزارهای مرتبط با این نوع از حمایت‌ها از سوی کشورهای عضو WTO آزاد بوده و هیچ محدودیتی برای کشورهای به کار گیرنده آنها از سوی WTO اعمال نمی‌گردد. لذا با این تعریف مشخص است که این سیاست‌ها یا ابزارها خدشه‌ای به تجارت آزاد محصولات وارد نمی‌کند و در صورت ایجاد انحراف، میزان آن بسیار ناچیز و قابل اغماض است و از این رو در WTO یارانه‌های مربوطه از تعهدات کاهشی معاف هستند. سیاست‌ها و ابزارهایی مانند حمایت از کسب و کارهای روستایی، حمایت از تحقیق، ترویج و آموزش کشاورزی به ویژه در مناطق روستایی، بر گروههای آبیاری، حمایت از تشکل‌ها در مناطق روستایی و بخش کشاورزی و صنایع روستایی و کمک‌های دولت‌ها در جبران خسارات حوادث طبیعی و غیرمتربقه (خشنکسالی، سیل و...)، حمایت از زیرساخت‌ها، امنیت غذایی، بازرگانی، آفات و امراض و کمک‌های غذایی در زمرة این حمایت‌ها قرار می‌گیرند. به طور کلی موافقنامه کشاورزی WTO (دور مذاکراتی اروگونه) حمایت‌های این جعبه را مجاز شمرده است.^۱

کشورهای پیشرفته به ویژه کشورهای اروپایی، ایالات متحده آمریکا در دهه اخیر سعی کرده‌اند با کاهش سایر حمایت‌ها بر میزان حمایت‌ها و پرداختی‌های این جعبه

بیافزایند. مقولات مهمی مانند مسائل زیست محیطی و امنیت غذایی در این گروه مورد بحث قرار می‌گیرند.

جعبه زرد (کهربایی)^۱

شند و مشمول معافیت‌های جعبه سبز و آبی نیستند، باید به تدریج بر پایه تعهد کاهش حمایت داخلی هر عضو کاهش یابد. اینگونه حمایت‌ها با استفاده از معیاری تحت نام میزان کلی حمایت داخلی^۲ محاسبه می‌شوند و میزان به دست آمده مشمول تعهدات کاهشی می‌شود.

همه اقلام حمایت‌های داخلی که به عنوان عوامل تعریف تولید و تجارت در نظر گرفته می‌شوند در این جعبه قرار دارند. یارانه‌هایی که به طور مستقیم به میزان تولید پرداخت می‌شود و همچنین حمایت‌های قیمتی شامل خریدهای تضمینی در این جعبه رنگی قرار داده می‌شوند. حد مجاز حمایت‌های این جعبه برای کشورهای پیشرفت‌های حدود ۵ و برای کشورهای در حال توسعه ۱۰ درصد معین شده است. این حمایت‌ها اگرچه مجاز محسوب می‌شوند ولی به هر حال موجب انحرافاتی در تولید و تجارت می‌شوند لذا محدودسازی آنها از اهداف WTO است. در نظر است این مقادیر به ۵ و ۲/۵ نیز برسد.

جعبه آبی^۳

پرداخت‌هایی که به طور مستقیم براساس تعداد دام و یا سطح زیرکشت محصولات پرداخت و نتیجه آن محدود کردن تولید و فشار بر عرضه یا کنار گذاشتن بخشی از زمین‌ها می‌باشد. معمولاً کشورهایی که از این نوع ابزارها مدد می‌جویند مدعی هستند که اثر انحرافی این نوع سیاست‌ها در حداقل خود بوده و آثار سوء آن از

1- Amber Box

2- Aggregate Measurement of Support

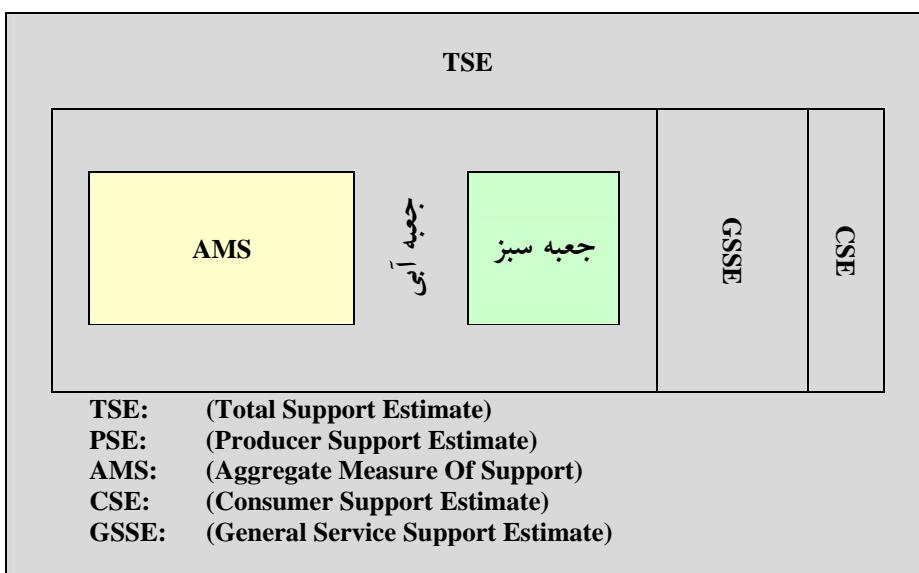
3- Blue Box

تبعات منفی حمایت‌های جعبه کهربایی بسیار کمتر است. این حمایت‌ها عمدتاً در کشورهای توسعه‌یافته رایج است.

اتحادیه اروپا از مناطقی است که بیشترین حمایت از نوع حمایت‌های این جعبه را اعمال می‌نماید. از دیگر کشورهایی که این نوع سیاست‌ها را به کار می‌گیرند عبارتند از: ژاپن، نروژ، ایالات متحده آمریکا، ایسلند. بسیاری از کشورهای جهان خواستار کاهش شدید و حذف این نوع حمایت‌ها هستند.

نمودار ۱-۱-مفهوم جعبه‌های رنگی در مقوله حمایت و ارتباط آن

با معیارهای حمایت از تولیدکننده و مصرف‌کننده

جدول ۱-۱-اصول مورد توافق در خصوص محصولات کشاورزی

در موافقنامه کشاورزی دور اروگوئه

حداکثر مهلت اجرا در کشورهای	توافق در مورد کشورهای			نوع تعهد
	در حال توسعه	توسعه‌یافته	در حال توسعه	
در ابتدا دوره	در ابتدا دوره	حذف کامل و	حذف کامل و	حذف موانع غیرمعرفه‌ای و تبدیل

		تبديل به تعرفه	تبديل به تعرفه	آن به تعرفه
۱۰ سال	۶ سال	%۲۴	%۳۶	کاهش تعرفه‌ها
۱۰ سال	۶ سال	%۱۳/۳	%۲۰	کاهش حمایت داخلی
۱۰ سال	۶ سال	%۲۴	%۳۶	کاهش مخارج بودجه‌ای
۱۰ سال	۶ سال	%۱۴	%۲۱	کاهش مقادیر صادرات یارانه‌ای یارانه‌های صادراتی

۲- مفاهیم مورد استفاده برای اندازه‌گیری سیاست حمایتی

برای درک یکسان از مفاهیم حمایتی نیاز به تعریف و یکسانسازی روش محاسبه حمایت‌ها می‌باشد. تعدادی از مهم‌ترین این شاخص‌ها عبارتند از:

۱- شاخص حمایت از تولید کننده (PSE)^۱

شاخصی از ارزش ناخالص پولی سالانه کلیه پرداخت‌های مصرف‌کنندگان و مالیات‌دهندگان به تولیدکنندگان کشاورزی است که به منظور حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی انجام می‌شود. این شاخص که در سطح مزرعه اندازه‌گیری می‌شود، صرف‌نظر از ماهیت هدف‌ها و اثرهای آنها بر تولید و درآمد می‌باشد و دارای اجزای متفاوت است که عبارتند از (OECD, 2003):

- حمایت قیمتی بازار^۲

- پرداخت براساس مقدار تولید^۳

- پرداخت براساس سطح زیرکشت یا تعداد دام‌های نگهداری شده^۴

1- Producer Support Estimate

2- Market price support

3- Payments based on output

4- Payments based on areas planted/ animal numbers

- پرداخت براساس پیشینه مشارکت در برنامه‌های کشاورزی^۱
- پرداخت برمنای میزان مصرف نهاده‌ها^۲
- پرداخت برمنای محدودیت مصرف نهاده‌های تولید^۳
- پرداخت براساس کل درآمد مزرعه یا تولیدکننده^۴
- سایر پرداخت‌های متفرقه^۵

به منظور امکان مقایسه شاخص‌ها بین کشورها و کالاهای PSE به صورت درصد محاسبه می‌شود و مقدار حمایت از تولیدکننده را بر حسب درصدی از درآمدهای ناخالص کشاورزی نشان می‌دهد.

حمایت قیمتی بازار (MPS)

شاخصی است که ارزش ناخالص سالیانه سیاست‌های قیمتی دولت (انتقالی به کشاورزان) را اندازه‌گیری می‌کند. این سیاست‌ها بین قیمت‌های بازار داخلی و قیمت‌های مرز برای محصول به خصوصی شکاف ایجاد می‌کند و موجب بالاتر نگهداشتن قیمت داخلی نسبت به قیمت‌های مرز می‌شود و بر حسب قیمت‌های سر مزرعه محاسبه می‌شود. این شاخص براساس اختلاف قیمت داخلی محصول و قیمت معادل جهانی آن محاسبه می‌شود. اگر اختلاف مثبت باشد، نشان‌دهنده حمایت قیمتی از تولیدکنندگان و در صورت منفی بودن عدم حمایت قیمتی از تولیدکنندگان را نشان می‌دهد.

1- Payments based on historical entitlements
 2- Payments based on input use
 3- Payments based on input constraints
 4- Payments based on overall farming income
 5- Miscellaneous Payments

پرداخت براساس تولید

شاخصی است که کل ارزش پولی پرداختی به تولیدکنندگان برمبنای تولید فعلی محصول یا محصولاتی خاص را اندازه‌گیری می‌کند. این شاخص می‌تواند براساس هر تن، هر هکتار یا هر راس دام یا تولید جاری باشد.

پرداخت براساس سطح زیرکشت یا تعداد دام نگهداری شده شاخص سالانه‌ای است که ارزش ناخالص پولی تمامی پرداخت‌هایی را که براساس کاشت محصول یا محصولات ویژه و یا نگهداری از تعداد خاصی دام می‌باشد، اندازه‌گیری می‌کند.

پرداخت برمبنای سابقه مشارکت در برنامه‌های کشاورزی شاخصی از کل ارزش پولی پرداخت شده به تولیدکنندگان براساس سابقه مشارکت آنان در برنامه‌های کشاورزی است. این شاخص پرداخت‌هایی را که براساس سابقه حمایتی، سطح زیرکشت، تعداد دام‌ها یا تولید یک گروه ویژه از کالاهای کشاورزی می‌باشد اندازه می‌گیرد.

پرداخت براساس مصرف نهاده

شاخصی است از کل ارزش پولی پرداخت شده به تولیدکنندگان براساس استفاده از نهاده یا نهاده‌های تولید. این پرداخت‌ها براساس میزان استفاده از نهاده در سر مزرعه اندازه‌گیری می‌شود و شامل کلیه پرداخت‌هایی است که به طور صریح یا ضمنی هزینه نهاده‌های متغیر و هزینه نهاده‌های ثابت را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

پرداخت براساس عدم مصرف نهاده

شاخصی از کل ارزش پولی پرداخت شده به تولیدکنندگان برای عدم استفاده از نهاده یا نهاده‌هایی خاص اعم از متغیر یا ثابت است.

پرداخت‌ها براساس کل درآمد مزرعه یا تولیدکننده
 شاخصی از کل ارزش پولی پرداخت شده به تولیدکنندگان براساس درآمد کل مزرعه، تولید کالاهای خاص یا برای استفاده از نهاده‌های ثابت و متغیر است. این پرداخت تولیدکننده را ملزم به تولید محصولی خاص یا رعایت سطح معینی از تولید یا استفاده از نهادهایی خاص نمی‌سازد و برای جبران نوسانات درآمدها یا کاهش آن یا برای تضمین کمترین درآمد کشاورز می‌باشد.

سایر پرداخت‌های متفرقه

شاخصی است از کل ارزش پولی پرداخت شده به تولیدکنندگان که در گروههای فوق قرار نمی‌گیرند.

۲-۲- شاخص حمایت از مصرف‌کننده (CSE)

شاخص سالانه‌ای است که ارزش ناخالص پولی تمامی پرداخت‌های مصرف‌کنندگان و مالیات‌دهندگان را به تولیدکنندگان کشاورزی صرف‌نظر از ماهیت هدف‌ها و اثرهای آنها بر تولید و درآمد در سطح مزرعه محاسبه می‌کند. میزان شاخص حمایت از مصرف‌کننده برابر اختلاف میان پرداخت‌های انتقالی به مصرف‌کنندگان با پرداخت‌های انتقالی از مصرف‌کنندگان است. اگر CSE منفی باشد نشان‌دهنده تحمیل مالیات ضمنی بر مصرف‌کننده است.

۲-۳- شاخص حمایت از خدمات عمومی کشاورزی^۱ (GSSE)

شاخصی است که ارزش پولی ناخالص سالیانه اختصاص یافته به خدمات عمومی را در بخش کشاورزی اندازه‌گیری می‌کند. اگر برآورد حمایت از خدمات عمومی به

صورت درصد بیان شود، نشان‌دهنده اهمیت حمایت از طریق خدمات عمومی از کل حمایت بخش کشاورزی نشان می‌دهد. حمایت از طریق خدمات عمومی شامل اجزای زیر است: تحقیق و توسعه، مدارس کشاورزی، خدمات بازرگانی، زیرساخت‌ها، بازاریابی و ارتقای بازار، ذخیره‌سازی عمومی (OECD, 2003).

۲-۴- شاخص حمایت کل (TSE)

شاخصی از ارزش ناخالص پولی کلیه پرداخت‌ها از سوی مصرف‌کنندگان و مالیات‌دهندگان به منظور حمایت از بخش کشاورزی و خالص حمایت‌های بودجه‌ای دولت در بخش کشاورزی است. به عبارت دیگر شاخص حمایت کل شامل کلیه پرداخت‌های انتقالی به بخش کشاورزی است.

علی‌رغم دقت معیار تخمین حمایت از تولیدکننده، اندازه‌گیری آن نیازمند سامانه آماری است که تنها در کشورهای عضو سازمان همکاری و توسعه اقتصادی و چند کشور با اقتصاد در حال انتقال (استونی، لتونی، لیتوانی، رومانی، روسیه و جمهوری چک) در دسترس است. در عین حال این شاخص با روش‌های متفاوت برای چند کشور در حال توسعه نیز محاسبه شده است (کیانی‌راد، ۱۳۸۶).

۲-۵- نرخ حمایت اسمی

این نرخ تفاوت بین قیمت‌های داخلی کالای مشخص و قیمت مرزی آن کالا را اندازه‌گیری می‌کند و برای سنجش میزان تحریف قیمت از معیار ضریب حمایت اسمی (NRP) استفاده می‌شود. عوامل تحریف قیمت شامل حمایت از قیمت تولیدکننده، تعریفه، تعیین سهمیه، مالیات بر صادرات و بالا نگهداشت نرخ مبادله پول داخلی با پول خارجی می‌باشد.

نرخ حمایت اسمی از طریق رابطه زیر قابل محاسبه است:

$$NRP_i = \frac{P_i - P_{/i}}{P_{/i}}$$

که در آن:

عبارت است از نرخ حمایت اسمی برای کالای i

عبارت است از قیمت داخلی کالای i

$P_{/i}$ عبارت است از قیمت مرزی کالای i که در نرخ ارز اسمی به قیمت‌های

داخلی تبدیل می‌شود.

ممکن است بزرگتر از صفر، کوچکتر از صفر و یا مساوی صفر باشد.

$NRP_i > 0$ ، نشان می‌دهد که محصول مورد نظر در طرف تولیدکننده مورد حمایت

قرار دارد و در طرف مصرف‌کننده تحت مالیات می‌باشد.

$NRP_i < 0$ ، نقطه مقابل حالت فوق می‌باشد. یعنی محصول مورد نظر در طرف

تولیدکننده تحت مالیات و در طرف مصرف‌کننده تحت یارانه قرار دارد.

قیمت‌های مرزی باید برای هزینه‌های حمل و نقل داخلی، ابزارداری تعديل شود.

قیمت‌هایی که بدین طریق محاسبه می‌شوند، معادل قیمت مرزی نامیده می‌شوند.

ضریب حمایت کمک اسمی تولیدکننده (NAC_p)

این شاخص نسبت ارزش درآمدهای ناخالص کشاورزی به قیمت سر مزرعه به ارزش درآمد ناخالص کشاورز به قیمت‌های جهانی است. برای محاسبه این شاخص ابتدا از معادله (۱)، درصد حمایت از تولیدکننده را از کل دریافتی‌ها به دست آورده سپس با استفاده از معادله (۲) درصدی از درآمد را که بدون حمایت حاصل شده حساب نموده و در معادله (۳) جایگزین می‌نماییم.

$$\%PSE = PSE / (P_p.Q + PP) \times 100 \quad (1)$$

$$(100 - \%PSE) = P_b.Q / (P_p.Q + PP) \times 100 \quad (2)$$

$$NACP = 1 + \%PSE / (100 - \%PSE) \quad (3)$$

P_P: پرداختی‌ها به تولیدکنندگان = قیمت حمایتی بازار - PSE

P_P.Q = ارزش تولید در قیمت تولیدکننده (بدون پرداختی‌های حمایتی)

Pb.Q = ارزش تولید در قیمت‌های سرمزی

اگر NAC برابر یک باشد، حمایت نقشی در کسب درآمد برای تولیدکنندگان نداشته است. هرچه NAC تولیدکننده بزرگتر از یک باشد، سهم بازار در کسب درآمد کشاورز کمتر است و حمایت نقش بیشتری دارد.

ضریب حمایت اسمی تولیدکننده (NPC_P)

NPC شاخصی است که نسبت متوسط قیمت‌های دریافتی تولیدکنندگان بر حسب قیمت‌های سر مزرعه به قیمت‌های دریافتی تولیدکنندگان بر حسب قیمت‌های سر مرز (جهانی) را اندازه‌گیری می‌کند.

$$NPC_P = (P_P + P_o/\text{tone}) / P_b = [(P_P - P_b) + P_o/\text{tone}] / P_b + 1$$

P_P: قیمت سر مزرعه

P_b: قیمت سر مرز

P_o: پرداخت براساس میزان محصول

P_d: قیمت داخلی

۲-۶- نرخ حمایت موثر

نرخ حمایت اسمی صرفاً با توجه به بازار محصول بدست می‌آید و اثر اعمال محدودیت‌های تجارتی بر روی نهاده‌ها را نشان نمی‌دهد. نرخ حمایت موثر ابزار مناسبی برای اندازه‌گیری این اثر می‌باشد. این نرخ تفاوت بین ارزش افزوده یک کالا و یا فعالیت را در قیمت‌های داخلی و قیمت‌های مرزی آن کالا یا فعالیت اندازه‌گیری می‌کند و از طریق رابطه زیر بدست می‌آید (Noham, E, 1995):

$$ERP_i = \frac{V_i - V_{/i}}{V_{/i}}$$

که در آن:

V_i عبارت است از ارزش افزوده کالا و یا فعالیت i در قیمت‌های داخلی
 V/i عبارت است از ارزش افزوده کالا و یا فعالیت i در قیمت‌های مرزی که در
 نرخ ارز اسمی ارزیابی می‌شود.

براساس تعریف، ارزش افزوده یک کالا عبارت است از تفاوت بین ارزش هر واحد
 آن کالا و هزینه‌های واسطه‌ای مورد استفاده در تولید هر واحد آن کالا. یعنی:

$$V_j = P_j - C_j = P_j(1 - a_{ij})$$

V_j عبارت است از ارزش افزوده هر واحد کالای j

P_j عبارت است از قیمت هر واحد از کالای j

C_j عبارت است از هزینه‌های واسطه‌ای مورد استفاده در تولید هر واحد کالای j
 a_{ij} عبارت است از سهم هزینه نهاده i در ارزش یک واحد از کالای j

رابطه فوق، ارزش افزوده را در غیاب تعریف نشان می‌دهد. اگر بر روی کالای j
 تعریفه ای به اندازه t_j وضع شود و بر روی نهاده i مورد استفاده در کالای j به اندازه t_i
 تعریفه اعمال گردد، در این صورت ارزش افزوده کالای j عبارتست از:

$$V_{j/t} = P_j \{(1 + t_j) - a_{ij}(1 - t_i)\}$$

که در آن:

$V_{j/t}$ عبارت است از ارزش افزوده کالای j در شرایط وجود تعریفه

۲-۷- شاخص کلی حمایت (AMS)

شاخص کلی حمایت معیار دیگری برای اندازه‌گیری حمایت است که در آن کلیه
 حمایت‌های داخلی مشمول تعهدات کاهشی لحاظ می‌شود. به رغم دقت کمتر از معیار
 کلی حمایت از شاخص حمایت از تولیدکننده، این معیار تقریباً در تمامی کشورها قبل
 اندازه‌گیری است. این خصوصیت سبب شده تا در موافقنامه کشاورزی سازمان تجارت
 جهانی از این معیار برای اندازه‌گیری حمایت از بخش کشاورزی استفاده شود.

مهم‌ترین تفاوت بین شاخص حمایت از تولیدکننده و شاخص کلی حمایت در جزء حمایت قیمتی است. در معیار کلی حمایت، قیمت تضمینی برای مقایسه با قیمت جهانی مورد استفاده قرار می‌گیرد. اگر خرید تضمینی انجام نشود، هیچ حمایت قیمتی از محصول انجام نشده است. در صورتی که در معیار حمایت از تولیدکننده، قیمت داخلی با قیمت جهانی مقایسه می‌شود و تفاضل این دو قیمت به عنوان حمایت از قیمت بازاری تعریف می‌شود. قیمت داخلی در بازاری تعیین می‌شود که از قیمت تضمینی، سیاست‌های تنظیم بازار، سیاست‌های مرزی (تعرفه‌ها و یارانه‌های صادراتی) مؤثر شده است.

بنابراین استفاده از قیمت داخلی معیار مناسب‌تری برای در نظر گرفتن همه سیاست‌هایی است که برآورد تفاضل قیمت داخلی و جهانی تأثیر دارند. از سوی دیگر قیمت تضمینی که در معیار کلی حمایت استفاده می‌شود بدون در نظر گرفتن تعدیلاتی مانند هزینه‌های حمل و نقل و ضریب تفاوت کالایی با قیمت جهانی مقایسه می‌شود، در صورتی که در معیار حمایت از تولیدکننده این نوع از تعدیلات در نظر گرفته می‌شود. با توجه به شرایط از معیارهای فوق استفاده می‌شود.

فرمول زیر که توسط Veeman, Cymbal و Elamin ارائه شده است، میزان کلی حمایت را محاسبه می‌کند:

$$AMS_i = (P_{di} - P_{wi})Q_{si} + V_{si}$$

در رابطه بالا P_{wi} متوسط قیمت جهانی محصول، P_{di} قیمت تضمینی محصول i ، Q_{si} میزان خرید محصول i برآورد اساس قیمت تضمینی و V_{si} مجموع خالص ارزش کلیه حمایت‌های غیرمعاف از محصول i به استثنای حمایت قیمتی است. جزء اول عبارت سمت راست، بیانگر میزان حمایت قیمتی از محصول i در هر سال می‌باشد. اختلاف قیمت خارجی و داخلی، نشان‌دهنده میزان حمایت از هر واحد محصول است. اگر قیمت داخلی از قیمت خارجی بزرگتر باشد، دولت از آن محصول حمایت می‌نماید

و اگر قیمت خارجی بیشتر از قیمت داخلی باشد، دولت نه تنها از محصول حمایت نمی‌کند بلکه از آن مالیات نیز دریافت می‌نماید.

شاخص کلی حمایت را می‌توان به دو دسته حمایت‌های متسبب به محصول و حمایت‌های غیرمتسبب به محصول تقسیم‌بندی نمود. حمایت متسبب به محصول خود شامل حمایت‌های قیمتی از محصول و پرداخت یارانه به نهاده‌های تولیدی است.

۳- سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی

۱-۳- انواع سیاست‌ها

دولت‌ها با استفاده از سه نوع سیاست قیمتی، تکنولوژیکی و نهادی بر تصمیم زارع به کشت یک محصول و میزان استفاده از یک نهاده و یا ترکیب نهاده‌ها اثر می‌گذارند. انواع حمایت از بخش کشاورزی را می‌توان به حمایت‌های غیرمستقیم و مستقیم تقسیم نمود. سیاست‌های حمایتی غیرمستقیم، به طور غیرمستقیم بر کسب‌وکار کشاورزان تأثیر می‌گذارد. ایجاد زیرساخت‌هایی مانند شبکه‌های آبیاری و زهکشی، مکانیزاسیون و تأمین ماشین‌آلات کشاورزی، تحقیقات، بهداشت دام از سیاست‌های حمایتی غیرمستقیم هستند. سیاست‌های حمایت مستقیم، به طور مستقیم در تولید و درآمد کشاورزان موثر است. یکی از انواع سیاست حمایتی مستقیم حمایت قیمت می‌باشد که به اشکال مختلف از قبیل ثبیتی، تضمینی و یارانه نهاده‌ای اعمال می‌شود.

۲-۳- ثبیت قیمت

این سیاست بر ثبیت قیمت یک کالا در سطحی معین از سوی دولت مبنی است و هدف آن جلوگیری از افزایش بی‌رویه قیمت برای حمایت از مصرف‌کننده می‌باشد. برای اجرای این سیاست، دولت رأساً خرید و فروش محصول و یا محصولاتی را طبق

قانون، با به کارگیری اهرم‌های غیراقتصادی به انحصار خود در می‌آورد. برخی از نقاط ضعف این سیاست عبارت است از:

- برای کالاهای سهمیه‌بندی شده به گونه یکسان به همه افراد دارای درآمد و قدرت خرید متفاوت، مالیات منفی و یا سوبسید پرداخت می‌شود.
- تثبیت قیمت، محدود به دسته‌ای از کالاهاست. این امر موجب می‌شود که گرایش به تولید محصولات غیرضروری که مشمول سقف قیمت نیستند، افزایش یابد.
- تثبیت قیمت در شرایط تورمی، موجب افزایش مصرف شده، همچنین مانع افزایش تولید و عرضه کالا می‌شود و چه بسا موجب کاهش آن نیز می‌گردد. این مسأله باعث عدم تعادل بیشتر بازار می‌شود.

غالباً سیاست تثبیت قیمت موجب کاهش انگیزه در تولیدکنندگان می‌شود. از این رو معمولاً دولت‌ها با اجرای سیاست‌های دیگر، انگیزه منفی پدید آمده را به طور کامل یا نسبی خنثی می‌کنند. از جمله سیاست‌هایی که همراه با تثبیت قیمت اتخاذ می‌شود عبارت‌اند از:

- تثبیت قیمت توام با پرداخت یارانه در جهت حمایت از تولیدکنندگان: با این سیاست به هزینه عوامل تولید، یارانه تعلق می‌گیرد. این سیاست باعث کاهش هزینه تولید می‌شود.
- تثبیت قیمت توام با پرداخت یارانه در جهت حمایت از مصرفکنندگان: دولت می‌پذیرد که تفاوت بین هزینه تمام شده و قیمت تثبیتی مورد نظر را به تولیدکنندگان پرداخت نماید، ضمن اینکه محصول نیز به قیمت پایین‌تر به دست مصرفکننده می‌رسد.

۳-۳- تضمین قیمت

تضمين قیمت نیز به عنوان یکی دیگر از روش‌های کنترل مستقیم قیمت‌ها می‌باشد. در این روش، قیمت برخی از کالاهای در صورت تعیین آن با مکانیزم بازار، ممکن است پایین‌تر از هزینه‌های تولید باشد یا سود حاصل از آن به میزانی باشد که تولیدات آینده را به شدت کاهش دهد؛ لذا توسط دولت تضمین می‌گردد. در این روش، برخلاف سیاست ثبیت قیمت، تولیدکننده می‌تواند محصول خود را در بازار آزاد به قیمت دلخواه به فروش برساند. در صورتی که، محصول مزبور به قیمت قابل قبول به فروش نرسد، تولیدکننده می‌تواند محصول را به قیمت تضمین شده به سازمان‌های دولتی بفروشد.

سیاست تضمین قیمت از تولیدکننده حمایت می‌کند در حالی که سیاست ثبیت قیمت از مصرف‌کننده حمایت می‌کند.

دولتها برای دخالت در بخش کشاورزی می‌توانند راهبردهای متفاوت و حتی گاه متناقضی را به صورت همزمان دنبال نمایند. معمولاً سیاست‌گذار به جای استفاده از یک ابزار حمایتی از مجموعه‌ای از ابزارها در قالب سبد حمایتی استفاده می‌کند.

۴-۳- نتیجه‌گیری فصل

به طور خلاصه مهم‌ترین نکات کاربردی این فصل را می‌توان به شرح ذیل ارائه نمود:

سیاست‌ها یا ابزارهای حمایتی غیر قیمتی	سیاست‌ها یا ابزارهای حمایتی قیمتی	دلال و اهداف دخالت دولت در بخش کشاورزی
وضع محدودیت‌ها (موانع غیر تعریف‌های)	سیاست قیمت تضمینی	ایجاد اطمینان از عرضه محصولات تولیدی بخش
سرمایه‌گذاری در تحقیقات کشاورزی	سیاست خرید تضمینی	ثبت تفااضی محصولات تولیدی بخش
سرمایه‌گذاری در آموزش و ترویج کشاورزی	سیاست قیمت هدف	ثبت درآمد تولیدکنندگان بخش
سرمایه‌گذاری در زیربنای (شبکه‌های آبیاری، تجهیز و نوسازی اراضی، آبخیزداری، اتحادیه‌های تولیدی فرآگیر، زیرساخت‌های بازار و...)	سیاست پرداخت‌های جبرانی	مقابله با بی ثباتی قیمت محصولات کشاورزی
حمایت جهت تغییر الگوی کشت براساس توان اکولوژیک مناطق	خرید یا وام اعتباری	تنظیم بازار
ایجاد پایگاه اطلاعات جامع کشاورزی بر پایه IT	پرداخت یارانه غیر مستقیم نهاده‌ها	تبلیغ تولید و صادرات
حمایت از تولید محصول سالم	یارانه صادراتی	افزایش سطح خودکفایی در مواد غذایی
پرداخت‌های مستقیم و جبرانی (یارانه مستقیم)	تعزیز	محدودیت تولید
صنادوق ثبت درآمد تولیدکنندگان محصولات کشاورزی	سیاست خرید تضمینی و قیمت تضمینی	تبلیغ یا محدود نمودن استفاده از نهاده‌های خاص
بیمه عملکرد محصول		کاهش ریسک
بیمه درآمدی		تبلیغ سرمایه‌گذاری
حمایت‌های بازاریابی		توسعه روستایی و کاهش فقر در روستا
ایجاد و حمایت از توسعه بازارهای بورس کالایی کشاورزی		احساس تعلق خاطر و وابستگی بیشتر با جامعه روستایی و تولیدکنندگان کشاورزی
ایجاد و حفظ استاندارد محصول		مزیت نسبی تولید و ساختاری تولید محصولات

فصل دوم

بررسی سیاست‌های حمایت
در بخش کشاورزی
کشورهای منتخب

۱- مقدمه

هدف اصلی از ارائه مطالب این فصل پاسخ به یکی از پرسش‌های اساسی پژوهش و فراهم‌سازی زمینه لازم برای آگاهی از تجارب کشورهای مختلف در جهان پیرامون موضوع و بهره‌گیری از آنها در طراحی سیاست‌های حمایتی مناسب می‌باشد. ساختار مطالب این فصل به گونه‌ای است که تلاش شده است تا اساسی‌ترین رویکردها و سیاست‌های کشورهای منتخب به طور خلاصه بیان و همچنین میزان حمایت از بخش کشاورزی آنها از منظر شاخص‌های مختلف براساس آخرین اطلاعات موجود نشان داده شود.

به دلیل نقش موثر بخش کشاورزی در متغیرهای کلان - اقتصادی و همچنین امنیت غذایی و اشتغال معمولاً همه کشورهای جهان با سیاست‌های حمایتی متنوع در صدد حمایت از این بخش بوده و هستند. گرچه این سیاست‌ها در کشورهای مختلف دارای نقاط مشترک هستند اما بدون تردید تفاوت در ساختارهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشورها موجب شده تا در سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی، نقاط افراق و تنوع زیادی قابل مشاهده و ردیابی باشد. نتایج پژوهش‌های مختلف نشان از

سطوح حمایتی بالاتر در کشورهای توسعه یافته در مقایسه با کشورهای در حال توسعه دارد. علاوه بر این نقطه تمایز، تفاوت‌های دیگری نیز حتی در کشورهای درون منطقه‌ای وجود دارد.

در این بخش از پژوهش تلاش می‌شود تا ضمن بررسی سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی در کشورهای منتخب در قاره‌های مختلف، تشابهات و تمایزات در این سیاست‌ها، مورد تحلیل و مذاقه قرار گیرد، تا از رهگذار تجارت متنوع و قابل بهره‌برداری بتوان از آنها در ارائه راهکارهای سیاستی برای ایران بهره جست.

۲- حمایت‌های کشاورزی در کشورهای عضو OECD

بخش کشاورزی در کشورهای عضو OECD از حمایت‌های بسیار گسترده‌ای برخوردار است. حمایت‌ها انواع گوناگونی دارد ولی بخش عمده‌ای از آنها از طریق سیاست‌گذاری قیمتی اعمال می‌شود. به نظر می‌رسد که دلیل اصلی این امر کارآیی بالاتر سازوکار قیمت و هزینه‌های کمتر آن برای دولت نسبت به سایر انواع حمایت‌ها باشد، به طوری که بار اصلی آن بر دوش مالیات‌دهندگان و مصرف‌کنندگان است. در این کشورها مقدار حمایت از تولیدکننده از سال ۲۰۰۲ به ۲۰۰۳ حدود ۱۲ درصد افزایش یافته است و از ۲۲۹,۶۹۱ میلیون دلار به ۲۵۷,۲۸۵ میلیون دلار رسید. طی سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۳ نسبت کل حمایت به ارزش کل تولیدات کشاورزی ۴۸ درصد بوده است (OECD, 2005).

درصد شاخص PSE، در سال ۲۰۰۳ برابر ۳۲ درصد بوده که در مقایسه با مقدار ۳۱ درصدی آن در سال ۲۰۰۲ افزایش یافته است. یک سوم درآمد ناخالص کشاورزان در این کشورها حاصل اتخاذ سیاست‌های حمایتی بوده است.

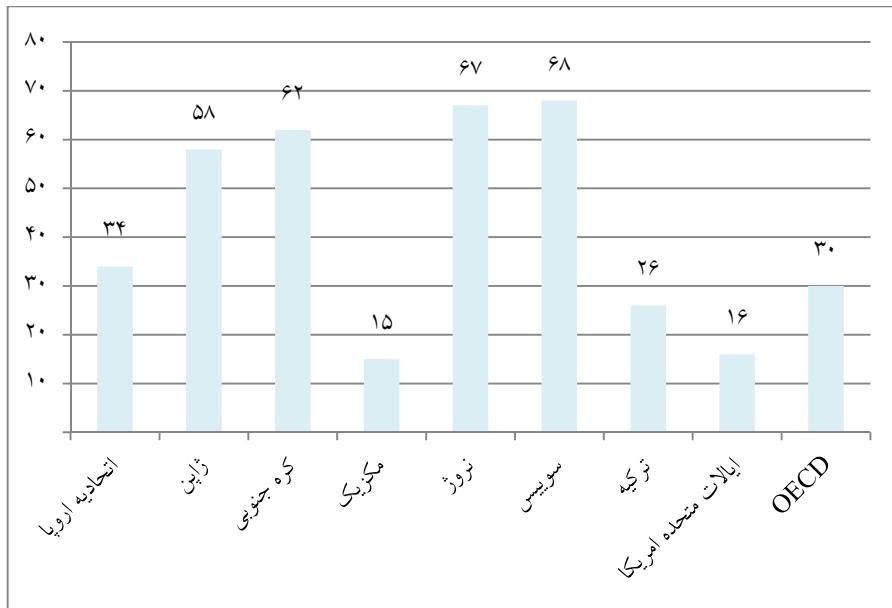
به طور میانگین مقدار شاخص درصد حمایت از تولیدکننده برای کل محصولات کشاورزی طی سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۳ در کشورهای عضو سازمان توسعه و همکاری‌های اقتصادی ۳۱ درصد بوده است. مقدار حمایت از تولیدکنندگان برای تمام محصولات کشاورزی به غیر از گوشت خوک، گوساله، گاو، مرغ و دانه‌های روغنی کاهش یافته است (OECD, 2005).

به طور متوسط کشورهای عضو OECD به هر کشاورز تمام وقت ۱۲,۰۰۰ دلار طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۲ پرداخت کرده‌اند. بیشترین مقدار این نوع حمایت یعنی ۳۸,۰۰۰ دلار شامل حال کشاورزان نروژ شده است و کشاورزان کشورهای سوئیس، ایسلند، ژاپن و کره به ترتیب با ۳۳، ۲۷، ۲۳ و ۲۳ هزار دلار در رتبه‌های بعدی قرار دارند (OECD, 2005).

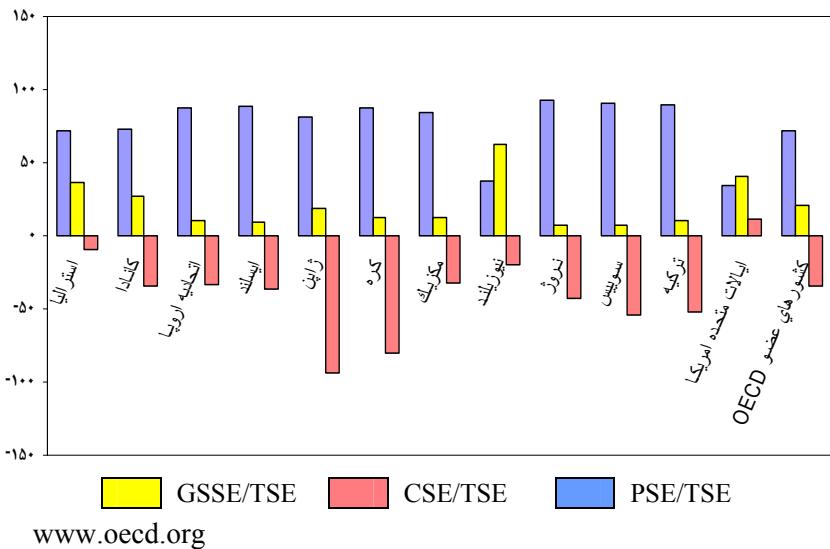
بالاترین مقدار پرداخت‌های حمایتی به کشاورزان بر حسب هر هکتار زمین طی همین دوره در کشورهای ژاپن و کره انجام گرفت. این کشورها در سال ۲۰۰۴ ۲۷۹,۵۲۷ میلیون دلار صرف حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی از راه‌های مختلف از قبیل حمایت‌های قیمتی، یارانه برای مصرف یا جلوگیری از مصرف نهاده‌ها و حمایت از کل درآمد کرده‌اند (OECD, 2005).

نمودار شماره ۲-۱ میزان حمایت برخی از کشورهای عضو OECD را براساس معیار حمایت از تولیدکننده بخش کشاورزی (PSE) را در سال ۲۰۰۷ نشان می‌دهد. متوسط حمایت در کل این گروه از کشورها در سال ۲۰۰۷ حدود ۳۰ درصد بوده که بیشترین آن به ترتیب مربوط به سوئیس، نروژ، کره جنوبی و ژاپن بوده است. این شاخص در مکریک ۱۵ و ترکیه ۲۶ بوده است.

نمودار ۱-۲- معیار برآورد حمایت از تولیدکننده بخش کشاورزی (PSE)
 در کشورهای منتخب عضو سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD 2007)

نمودار ۲-۲- سهم حمایت از تولیدکننده، مصرف‌کننده و خدمات عمومی
از کل حمایت بخش کشاورزی

نمودار ۲-۲ حاکی از این است که به استثنای آمریکا بقیه کشورها در سیاست‌های خود عمدتاً معطوف به تولیدکنندگان هستند و در آنها حمایت از مصرف‌کنندگان منفی است.

در سال ۲۰۱۰ معیار حمایت از تولیدکننده (PSE) برای کشورهای OECD معادل ۱۸ درصد و ۲۲۷ میلیارد دلار (معادل ۱۷۲ میلیارد یورو) در مقایسه با ۴۰ درصد در سال ۱۹۸۷ بوده است (OECD, 2011).

در هر حال این شاخص به طور گسترده‌ای در بین کشورها متغیر است و دامنه حمایتی ۱ درصد تا بیش از ۶۰ درصد دریافتی ناخالص کشاورزان را شامل می‌شود. این رقم در سال ۲۰۱۰ کمترین مقدار مشاهد شده از دهه ۱۹۸۰ تا به حال می‌باشد. این شاخص در سال ۲۰۰۹، ۲۰۰۹، ۲۰۰۸ درصد و در حدود ۲۰ درصد برآورد شده است. به

عبارة دیگر در طی دوره ۲۰۱۰-۲۰۰۸ هر سال حدود ۲ درصد از میزان حمایت‌ها با در نظر داشت معیار PSE کاهش نشان می‌دهد (OECD, 2011). این شاخص در پنج اقتصاد نوظهور عبارت است از: برزیل ۵ درصد، چین ۱۷ درصد، روسیه ۲۲ درصد، آفریقای جنوبی ۵ درصد و اکراین ۷ درصد از کل دریافتی ناخالص کشاورزان در سال‌های اخیر.

جدول ۱-۲ - طبقه‌بندی برخی کشورهای OECD از لحاظ درصد حمایت از کشاورزان از کل دریافتی ناخالص کشاورزان (براساس شاخص حمایت از تولیدکنندگان [PSE] در دوره ۲۰۱۰-۲۰۰۸)

کشورهای با حمایت بالا (بالای ۲۵ درصد)	کشورهای با حمایت متوسط (۱۰-۲۵ درصد)	کشورهای با حمایت پایین (۱-۱۰ درصد)
ترکیه ۲۷	اتحادیه اروپا ۲۲	نیوزیلند ۱
کره جنوبی ۴۷	کانادا ۱۶	استرالیا ۳
ایسلند ۴۸	مکزیک ۱۲	شیلی ۴
ژاپن ۴۹	اسرایل ۱۲	آفریقای جنوبی ۵
سوئیس ۶۰	چین ۱۷	اکراین ۷
نروژ ۶۰	روسیه ۲۲	برزیل ۵
		آمریکا ۹

OECD (2011), P:52-55

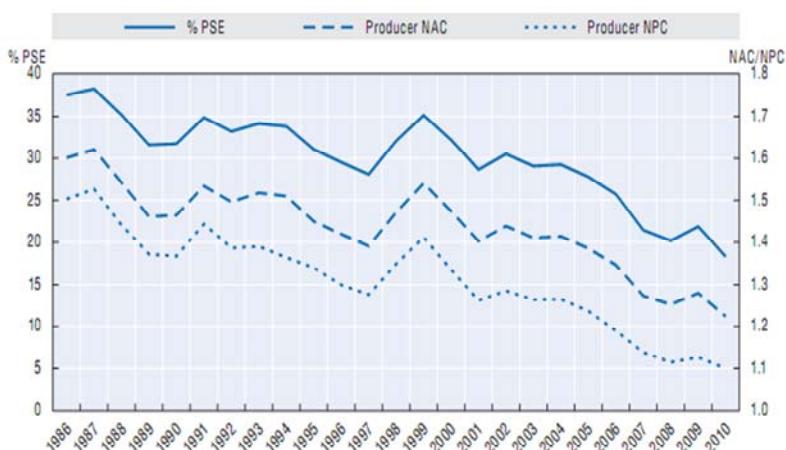
کل حمایت از بخش کشاورزی در سطح OECD به عنوان ترکیبی از شاخص‌های ۱- حمایت از تولیدکننده (PSE)، ۲- حمایت از خدمات عمومی بخش کشاورزی (GSSE) مانند تحقیقات، زیرساخت‌ها، بازرگانی، بازاریابی و پیشرفت و ۳- حمایت از مصرف کنندگان، در دوره ۲۰۱۰-۲۰۰۸ معادل ۳۷۴ میلیارد دلار (معادل ۲۶۹ میلیارد یورو) برآورد می‌شود که در حدود ۰/۹ درصد GDP کشورهای OECD می‌باشد. این رقم در دوره ۱۹۹۰-۱۹۸۶، ۲/۲ درصد بوده است (OECD, 2011).

جدول ۲-۲ - برآورد حمایت از کشاورزی در کشورهای OECD (درصد PSE)

۲۰۱۰	۲۰۰۹	۲۰۰۸	-۲۰۱۰	-۱۹۹۷	-۱۹۸۸	سال	شاخص
۲۰۰۸			۲۰۰۸	۱۹۹۵	۱۹۸۶		
۱۸	۲۲	۲۰	۲۰	۳۰	۳۷		معیار حمایت از تولیدکننده
۱/۱۰	۱/۱۳	۱/۱۱	۱/۱۱	۱/۳۱	۱/۴۹		ضریب حمایت اسمی تولیدکننده (NPC)
۱/۲۲	۱/۲۸	۱/۲۵	۱/۲۵	۱/۴۲	۱/۵۹		ضریب کمک اسمی تولیدکننده (NAC)
۲۷/۱	۲۴	۲۲/۲	۲۴/۵	۱۹	۱۲/۵		TSE به عنوان درصد از GSSE
-۸	-۹	-۹	-۹	-۲۳	-۳۰		درصد CSE
۰/۸۵	۰/۹۲	۰/۸۶	۰/۸۸	-۱/۴۱	۲/۲۱		درصد TSE به عنوان درصدی از GDP

OECD (2011), Agr. Policy Monitoring and Evaluation 2011, P: 50-52.

نمودار ۳-۲ - تحول در شاخص‌های حمایتی OECD طی دوره ۱۹۸۶-۲۰۰۸

% PSE: Producer Support Estimate (left scale).
 NPC: Nominal Protection Coefficient (right scale).
 NAC: Nominal Assistance Coefficient (right scale).
 The OECD total includes Chile and Israel from 1995.
 Source: OECD, PSE/CSE database, 2011.

۳- اتحادیه اروپا

بخش کشاورزی در اتحادیه اروپا وضعیتی مستقل و ویژه داشته و سیاست‌های کشاورزی جزء سیاست‌های مشترکی است که بیش‌ترین همگرایی را در این اتحادیه دارند. در عین حال به علت وجود منافع متقضی در زمینه تأمین مالی، سیاست منطقه‌ای و روابط خارجی مسائل پیچیده‌ای در CAP^۱ وجود دارد و نظرات و آرای مختلف در ارتباط با آینده سیاست کشاورزی مشترک اتحادیه اروپا تنها در این مورد که بخش کشاورزی نباید در برابر مکانیسم بازار بدون حمایت رها شود توافق دارند. CAP یک سیستم متشكل از اهداف، اصول و ابزارهای مشترک است و اصل پایبندی مالی از اصول مهم آن است که براساس آن کشورهای عضو ملزم به تهیه و توزیع منابع مالی برای سیاست کشاورزی مشترک این اتحادیه هستند. ساختار درآمدی مخارج بودجه مشترک اتحادیه اروپا نیز نشانگر موقعیت ویژه بخش کشاورزی در این اتحادیه است به طوری که نزدیک به نیمی از بودجه صندوق هدایت و ضمانت کشاورزی اتحادیه اروپا (EAGGF) سالانه صرف پرداخت یارانه به بخش کشاورزی می‌گردد.^۲

این صندوق دارای دو بخش اصلی است:

بخش ضمانت: این بخش نقش تجهیز منابع مالی برای تنظیم بازار محصولات کشاورزی و حمایت قیمتی را به عهده دارد و اغلب مخارج این قسمت برای یارانه‌های صادراتی، حمایت قیمتی از تولیدکننده و ذخیره مازاد محصول است که عمدتاً به محصولاتی مثل غلات، محصولات لبنی، دانه‌های روغنی، شکر و گوشت گاو پرداخته می‌شود.

1- Common Agricultural Policy
2- European Agricultural Guidance and Guarantee Fund

بخش جهت‌دهی: این بخش وظیفه تهیه منابع مالی برای سیاست‌های اجتماعی و ساختاری را به عهده داشته که شامل برنامه‌های مدرنیزاسیون کشاورزی، توسعه زیرساخت‌ها و نواحی روستایی، حمایت از آموزش و تحقیقات و بازاریابی است.

بخش عمله منابع مالی این سیاست‌ها از بودجه ملی کشورها تأمین می‌شود. در کشورهای عضو اتحادیه اروپا مثل اغلب کشاورهای دنیا نقش کشاورزی فراتر از تأمین غذای مورد نیاز بوده و شامل تأمین اولویت‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نیز می‌گردد و از این نظر غیرقابل جایگزین شمرده می‌شود. به همین جهت به استقلال بخش کشاورزی خود برای حذف زیان‌های ناشی از وابستگی این بخش تأکید می‌کنند و سیاست‌های حمایتی گوناگونی در ارتباط با تجارت، مالیات، اعتبار، قیمت‌ها و غیره در بخش کشاورزی اعمال می‌کنند. بخش اصلی حمایت واقعی از بخش کشاورزی در اتحادیه اروپا مستقیماً از بودجه پرداخت نمی‌شود، بلکه عمدتاً از طریق سیاست‌های تأثیرگذار بر قیمت‌های دریافتی تولیدکنندگان براساس حمایت قیمتی و یارانه‌های صادراتی اعمال می‌شود. برای تعیین حجم واقعی یارانه‌های کشاورزی، سیاست‌های حمایتی عمله اتحادیه اروپا را می‌توان در چهار گروه کلی تقسیم‌بندی کرد:

الف- سیاست‌های قیمتی؛ قیمت دوگانه (قیمت‌های داخلی بالا و قیمت جهانی پایین)، سهمیه‌های وارداتی، قیمت‌های تضمینی، یارانه‌ها و اعتبارات صادراتی و کنترل عرضه از طریق سهمیه‌بندی تولید و محدودیت سطح زیر کشت.

ب- پرداخت‌های مستقیم درآمدی (جبران خسارت ناشی از حوادث طبیعی و ممنوعیت‌ها و تحریم‌های تجاری سایر کشورها)

ج- پرداخت‌های درآمدی غیرمستقیم (یارانه‌های سرمایه‌ای و نرخ بهره، یارانه‌های نهاده‌ای مانند سوخت، کود، سم و...، تأمین امنیت اجتماعی و کاهش مالیات و ذخیره مازاد بازار)

د- سایر سیاست‌ها (مخارج دولتی برای تحقیق، خدمات مشاوره‌ای و بهبود کیفیت، تبلیغات و بازاریابی، برنامه‌های ساختاری و حفاظت از محیط زیست، توسعه منطقه‌ای، بازرگانی دولتی و حمایت از برنامه‌های مدرن‌سازی)

همچنانی به علت مشکلات عمده‌ای که برای تأمین اعتبارات این بخش وجود دارد اتحادیه اروپا برای دستیابی به اهداف سرمایه‌ای بخش کشاورزی از ابزارهای مختلفی مثل ارائه نهاده‌های یارانه‌ای، حمایت مستقیم سرمایه‌ای (مشارکت در سرمایه‌گذاری)، اعتبارات بانکی ارزان، ضمانت‌های اعتباری و صندوق‌های سرمایه‌گذاری سود می‌برد. مهم‌ترین خصوصیات اعتبارات بانکی کشاورزی در اتحادیه اروپا استفاده از زمین به عنوان رهن و حمایت دولتی است. صندوق حمایت از کشاورزی و جنگلداری که از سال ۱۹۹۴ فعالیت خود را آغاز نموده است، یکی از کارآمدترین ابزارهای حمایت سرمایه در اروپا بوده که از سیاست‌های عمدۀ آن یارانه نرخ بهره به میزان ۵۰ تا ۸۰ درصد می‌باشد. در سال‌های اخیر به علت تعهدات ناشی از عضویت در سازمان جهانی تجارت (WTO) در زمینه کاهش یارانه‌های غیرمستقیم، جهت‌گیری کلی سیاست‌های حمایتی این اتحادیه به سمت پرداخت‌های مستقیم درآمدی بوده است (OECD, 2011).

جدول ۲-۳- شاخص‌های عمله حمایت از بخش کشاورزی اتحادیه اروپا ۲۰۰۹-۲۰۰۰

میلیون دلار/ درصد

سال	شرح	میزان کل حمایت (TSE)	سهم کل حمایت از (%)	GDP(%)	برآورد حمایت از توییدکننده (PSE)	درصد حمایت از توییدکننده	ضریب حمایت اسمی توییدکننده	برآورد حمایت از مصرفکننده (CSE)	درصد حمایت از مصرفکننده	ضریب حمایت کمک اسمی مصرفکننده	ضریب حمایت اسمی مصرفکننده	ضریب حمایت کمک اسمی مصرفکننده
۲۰۰۰	/	۹۸۵۱۸/۲	۱/۲۳	۸۷۲۸۰/۷	۳۳/۱	۱/۳	۱/۴۹	-۳۶۰۹۹	-۷/۲۴	۱/۲۵	۱/۲۲	۱/۲۲
۲۰۰۱	/	۹۲۵۵۹/۸	۱/۱۴	۸۰۶۶۷/۵۵	۳۰/۲۲	۱/۲۳	۱/۴۳	-۳۰۰۵۶/۴	-۷/۶۵	۱/۱۹	۱/۱۷	۱/۱۷
۲۰۰۲	/	۱۰۵۲۳۴/۱	۱/۱۸۶	۹۲۶۳۲/۷	۳۳/۸	۱/۲۹	۱/۵۱	-۳۹۲۶۹/۷	-۱۰/۰۶	۱/۲۵	۱/۲۳	۱/۲۳
۲۰۰۳	/	۱۲۵۴۹۶	۱/۱۶	۱۱۰۸۶۵/۹	۳۳/۵۵	۱/۲۸	۱/۰	-۴۳۸۰/۸	-۱۲/۰۴	۱/۲۴	۱/۲۱	۱/۲۱
۲۰۰۴	/	۱۵۵۶۸۶/۵	۱/۱۹	۱۳۶۳۲۹/۷	۳۲/۷۷	۱/۲۷	۱/۴۸	-۵۴۱۷۲/۲	-۱۴/۸۴	۱/۲۳	۱/۲۱	۱/۲۱
۲۰۰۵	/	۱۲۳۷۷۰	۱/۰۵۵	۱۲۳۹۵۴/۲	۳۰/۴۱	۱/۲۲	۱/۴۳	-۴۵۳۱۲/۵	-۱۷/۳۷	۱/۲	۱/۱۷	۱/۱۷
۲۰۰۶	/	۱۴۲۶۹۱/۵	۰/۹۸	۱۲۴۲۲۷۳/۱	۲۹/۰۲	۱/۱۶	۱/۴	-۴۱۴۰۵/۱	-۱۸/۰۴	۱/۱۵	۱/۱۴	۱/۱۴
۲۰۰۷	/	۱۴۶۸۴۲/۴	۰/۸۷	۱۲۸۲۰۶	۲۴/۰۶	۱/۱۱	۱/۳۱	-۴۱۱۳۵/۳	-۱۵/۱	۱/۱۲	۱/۱۱	۱/۱۱
۲۰۰۸	/	۱۵۷۶۸۶/۰۲	۰/۸۶	۱۳۵۶۶۸/۲۶	۲۲/۳۶	۱/۰۸	۱/۲۸	-۳۴۹۶۵/۳	-۱۸/۲	۱/۰۹	۱/۰۸	۱/۰۸
۲۰۰۹	/	۱۳۸۹۷۰/۰۵	۰/۸۴	۱۲۰۸۳۹/۷	۲۳/۵۲	۱/۰۷	۱/۳	-۲۷۷۱۸/۸	-۲۴/۸	۱/۰۸	۱/۰۷	۱/۰۷

مأخذ: www.oecd.org

۴- ترکیه^۱

طی چند دهه گذشته دولت از طریق دستکاری قیمت‌ها و پرداخت یارانه به مصرف‌کنندگان نهاده‌ها، از بخش کشاورزی حمایت کرده است. در این کشور دولت در بازاریابی بسیاری از محصولات مستقیماً دخالت می‌کند. در بازار غلات، شکر و تباکو همزمان از دو ابزار قیمت ارشادی و تعریفه وارداتی استفاده می‌شود. در عین حال به تعدادی از میوه و سبزیجات تازه و فرآوری شده، گوشت و تخم مرغ یارانه صادراتی پرداخت می‌کند. مقدار تولید نیشکر نیز توسط دولت کنترل می‌شود. در این کشور با عقد قرارداد با کشاورزان به مصرف نهاده‌های کشاورزی به ویژه کود شیمیایی یارانه پرداخت می‌شود. تعاوی‌های کشاورزی فعال در بازار محصولات کشاورزی از تسهیلات ویژه‌ای برخوردار می‌گردند. دولت در زیرساخت‌های کشاورزی مانند سد و شبکه‌های آبیاری سرمایه‌گذاری می‌کند و اغلب کشاورزان از پرداخت مالیات برآورد درآمد معاف هستند.

عمده برنامه دولت ترکیه در سال ۲۰۰۳ کاهش ۴۰ درصدی قیمت سوخت برای کشاورزان و کاهش ۷۵ درصدی هزینه‌های تأمین مالی برای کمک به شرکت‌های بازرگانی دولتی و تعاوی‌های فروش محصولات کشاورزی بوده است. هم‌چنین قیمت خرید غلات و سویا از کشاورزان بیش از نرخ تورم افزایش داده شد. حمایت از تولیدکننده برحسب درآمد ناخالص کشاورزان از ۱۵ درصد در سال ۱۹۸۶-۱۹۸۸ به ۳۶ درصد در سال‌های ۲۰۰۹ افزایش یافته است.

۱- این مطلب برگرفته از مقاله زیر می‌باشد:

Agricultural Policies in OECD Countries: Monitoring and Evaluation 2007.
– ISBN 978-92-64-02746-6 .Turkey (chapter 14)

همچنین اقدامات مرزی و پرداخت‌های بودجه‌ای ابزارهای اصلی سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی در ترکیه می‌باشند. طی دوره طرح اصلاحات کشاورزی در سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۱، پرداخت‌های حمایتی سالانه درآمد مستقیم به منظور جبران نقصان و کمبود در ارتباط با حذف قیمت‌های تضمینی و یارانه‌های نهاده‌ها براساس هر هکتار و به تمامی کشاورزانی که در سیستم ثبت کشاورزان ملی ثبت نام کرده‌اند، با یک نرخ یکسان و یکنواختی پرداخت شده است. برنامه اصلاحات کشاورزی برای دوره ۲۰۰۷-۲۰۰۵ نیز اجرا و دامنه آن وسیع‌تر شده است. تعریفهای وارداتی که به وسیله قیمت‌های خرید ثابت برای غلات، شکر و توتون تکمیل شده‌اند. تولیدات داخلی را مورد حمایت قرار می‌دهد. یارانه‌های صادراتی برای تعدادی از محصولات شامل میوه‌جات تازه و فرآوری شده، سبزیجات و محصولات غذایی، گوشت مرغ و تخم مرغ اجرا شده است. سهمیه‌های تولید نیز در سطح محصولات فرآوری شده برای چندرفتند اجرا شده است.

پرداخت‌های جبرانی براساس هزینه تولید، قیمت‌های داخلی و جهانی برای روغن زیتون، دانه‌های روغنی، پنبه، چای و از سال ۲۰۰۵ برای غلات اجرا شده است. چایکاران برای خسارت‌ها و هزینه‌های تحمیل شده به آنها از بابت هرس اجباری جهت کنترل عرضه بازار، غرامت‌هایی دریافت کرده‌اند. پرداخت‌های جبرانی سیب‌زمینی کاران و دامداران برای جبران درآمدهای از دست رفته نیز اجرا شده است. برنامه تغییر کشت کشاورزان که در ابتدا برای کاهش عرضه اضافی فندق و توتون طراحی شده بود، در سال ۲۰۰۵ برای این محصولات به اجرا درآمد. سیاست‌های حمایتی بخش دام شامل اقدامات کیفی و بهداشتی جهت تطابق با استانداردهای بهداشتی اتحادیه اروپا می‌باشد.

اکثر کشاورزان از مالیات بر درآمد معاف شده‌اند. یارانه کود در سال ۲۰۰۲ منسوب شد؛ همچنان که یارانه بذرهای هیرییدی و سموم برای همه کالاهای حذف شده است.

یارانه نهاده‌ها بیشتر براساس نرخ بهره، پرداخت‌هایی برای بهبود و پیشرفت دامپروری و ظرفیت تولیدات مزرعه تأمین و تهیه می‌شوند. کشاورزان همچنین پرداخت‌هایی را برای گازویل براساس سطح زیر کشت دریافت می‌کنند. کمک‌های مالی برای مساعدت و کمک به زیرساخت‌ها و تغییر و تحول در سازمان‌های مربوط به کشاورزی نیز پرداخت می‌شود. همچنین این کمک‌ها به منظور بهبود و پیشرفت خدمات عمومی برای تسهیل اجرای اصلاحات نیز تأمین می‌شود.

برخی از قوانین و مقررات آلدگی آب و خاک را کنترل کرده و از تالاب‌ها حمایت می‌کند. برنامه‌های منطقه‌ای و ملی اطلاعاتی را برای کشاورزان جهت کویرزدایی و کاهش تخلیه مواد مغذی خاک فراهم می‌کند. دولت نقش اساسی در سرمایه‌گذاری زیرساخت‌ها مخصوصاً برای آبیاری دارد.

قانون جدیدی برای تسهیل اجرای استراتژی کشاورزی ۲۰۱۱-۲۰۰۶ در آوریل ۲۰۰۵ تصویب شد. این قانون بر افزایش بهره‌وری و بیمه عرضه محصولات غذایی تأکید دارد. ابزارهای حمایت از کشاورزی که برای دستیابی به اهداف استراتژی مورد استفاده قرار می‌گیرد شامل پرداخت‌های مستقیم، پرداخت‌های جبرانی، حمایت از دامپروری، حمایت از بیمه محصولات، حمایت از توسعه روستایی و منابع طبیعی می‌باشد. علاوه بر این، سرمایه‌گذاری‌ها به حمایت‌های برنامه‌های اعتباری منتخب و تحقیق و توسعه اختصاص می‌یابد.

سیاست‌های داخلی جهت حمایت از بخش کشاورزی در ترکیه
 عملده سیاست‌های حمایتی کشور ترکیه عبارتند از: قیمت‌های تضمینی، پرداخت‌های جبرانی، پرداخت‌های مستقیم (درآمدهای مستقیم)، پرداخت‌های انتقالی، بیمه، سرمایه‌گذاری قیمت‌های تضمینی که به وسیله هیئت یا انجمن بازاریابی و با در نظر گرفتن قیمت‌های جهانی، هزینه‌های تولید و شرایط بازار داخلی تنظیم می‌شود؛ در سال ۲۰۰۵ در مقایسه با قیمت‌های سال قبل برای تمامی کالاهای بجز توتون و شکر

کاهش یافت. در سال ۲۰۰۶ قیمت‌های تضمینی برای بیشتر گونه‌های گندم، چاودار، جو دو سر و توتون افزایش یافت. با توجه به اصلاحات سیاسی در بازار توتون، قیمت‌های تضمینی برای توتون در حال حاضر در مناطق مختلف متفاوت است.

در سال ۲۰۰۵، پرداخت‌های جبرانی، بالغ بر ۱۲ میلیون لیر ترکیه (۹ میلیون دلار) برای اولین بار برای جبران کاهش درآمد سیب‌زمینی کاران در مناطقی که به علت بیماری‌های آلدگی کاشت سیب‌زمینی ممنوع بوده است، پرداخت شده است. در سال ۲۰۰۶، ۴ میلیون لیر ترکیه (۳ میلیون دلار) به عنوان پرداخت‌های جبرانی به سیب‌زمینی کاران و ۵۴ میلیون لیر (۳۸ میلیون دلار) به چای‌کاران برای جبران هزینه‌های هرس پرداخت شد. در سال‌های ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶ هیچ پرداخت جبرانی برای چغندرکاران پرداخت نشد و سهمیه‌های تولید همانند سال ۲۰۰۲ (۲/۲ میلیون تن شکر) بدون تغییر باقی ماند.

سیستم حمایت درآمدهای مستقیم در سال ۲۰۰۶ نیز ادامه یافت. کشاورزانی که ثبت نام کرده بودند به ازای هر هکتار، حداقل تا ۵۰ هکتار درآمدهای مستقیم دریافت می‌کردند. تولیدکنندگان کمتر از ۰/۰۱ هکتار از این پرداخت‌ها مستثنی بودند. در پایان سال ۲۰۰۵، حمایت درآمد مستقیم برای بیشتر از ۱۷ میلیون هکتار زمین و ۲/۷۵ میلیون کشاورزی که ثبت نام کرده بودند، اجرا شد. نرخ پرداخت‌های حمایت درآمد مستقیم ۱۰۰ لیر (۷۵ دلار) به ازای هر هکتار در سال ۲۰۰۵ و ۱۶۰ لیر (۱۱۲ دلار) در سال ۲۰۰۶ بوده است. کل هزینه‌های پرداخت‌های حمایت درآمد مستقیم از ۱,۹۴۶ میلیون لیر (۱,۴۵۱ میلیون دلار) در سال ۲۰۰۵ به ۲,۶۸۹ میلیون لیر (۱,۸۷۷ میلیون دلار) در سال ۲۰۰۶ افزایش یافته است. کشاورزانی که در این سیستم ثبت نام کرده بودند هم‌چنین پرداخت‌هایی را برای گازوییل در سال ۲۰۰۵ (۲۳/۹ لیر ترکیه (۱۸ دلار) به ازای هر هکتار) دریافت کرده‌اند. اما هیچ پرداختی برای سال ۲۰۰۶ گزارش نشده است.

اجرای برنامه پرداخت‌های انتقالی به منظور کمک به کشاورزان جهت تغییر تولید بیش از نیاز کالاها به عنوان مثال فندق و توتون به سایر کالاها، ضعیف بوده است. این پرداخت‌ها در سال‌های ۲۰۰۱-۲۰۰۵ اجرا شده و در سال ۲۰۰۶ پرداختی گزارش نشده است.

پرداخت‌هایی جهت جبران کمبود و نقصان برای روغن زیتون به صورت اسمی ۸۶٪ کاهش یافت. اما ۲۴٪ برای پنبه، ۵۳٪ برای دانه‌های روغنی و ۷۶٪ برای غلات افزایش یافت. برای افزایش کیفیت غلات مخصوصاً گندم، برنامه عرضه بذر تضمین شده در سال ۲۰۰۵ به وسیله وزارت کشاورزی ترکیه اجرا شد. این سیاست یا مکانیزم پرداخت‌های کمبود و نقصان در سال ۲۰۰۵ اجرا شده است. اگر تولید محصولات به وسیله انجمن بازرگانی حبوبات ذخیره شود، پیش پرداخت‌هایی تا ۲۵٪ درصد ارزش محصول به کشاورزان پرداخت می‌شود.

طرح حمایت بیمه در سال ۲۰۰۶ اجرا شد. این طرح برای تمامی کشاورزان و برای حوادثی مانند طوفان و سرمزدگی محصولات کشاورزی، گلخانه‌ای و دامداری شامل ماکیان اجرا می‌شود. دولت ۵۰ درصد هزینه‌های بیمه را پرداخت می‌کند. در سال ۲۰۰۶، ۱/۲ میلیون لیر ترکیه (۱ میلیون دلار) برای بیمه محصولات و ۰/۶ میلیون لیر (۰/۴ میلیون دلار) برای بیمه دام پرداخت شده است.

در سال ۲۰۰۶، بیش از ۸۰ درصد هزینه‌های دولت برای یارانه نهاده‌ها برای بهبود و پیشرفت پرورش دام بوده است. یارانه سود در سال ۲۰۰۲ حذف شده است. اما در سال ۲۰۰۵، یک برنامه جدید اعتباری در نرخ بهره ۶۰-۲۵٪، معادل ۳۶ میلیون لیر (۲۷ میلیون دلار) در سال ۲۰۰۵ و ۱۴۶ میلیون لیر (۱۰۲ میلیون دلار) در سال ۲۰۰۶، برای کشاورزان جهت کشاورزی ارگانیک، تولید و استفاده بذرها تضمینی و گواهی شده، تحقیق و توسعه کشاورزی، تولید شیلات، سرمایه‌گذاری در مکانیزاسیون، دامپروری، آبیاری، کشت گلخانه‌ای، محصولات باغی، گیاهان دارویی و عطری و فعالیت‌های

بهبود کشاورزی فراهم شده بود. دوره اجرای قانون ساماندهی بدھی‌های کشاورزان در سال ۲۰۰۳ تصویب و در ژانویه سال ۲۰۰۶ پایان یافت.

در برنامه مشارکت در توسعه روستایی سه جزء یا مولفه جدید اضافه شده بود: ۱- یکپارچه‌سازی اراضی ۲- تقویت نهادی سازمان‌های کشاورزی ۳- برنامه سرمایه‌گذاری دهکده‌ها. هدف زیربخش اول دستیابی به اندازه بهینه زمین در مالکیت زمین می‌باشد. هدف از زیربخش دوم تقویت و استحکام بخشی به ظرفیت نهادی سازمان‌های وابسته به کشاورزان مانند شرکت‌های تعاونی، شرکت‌های مصرف‌کننده آب و اتحادیه‌های کشاورزان می‌باشد. هدف از زیربخش سوم (مشارکت در سرمایه‌گذاری دهکده‌ها یا روستاهای) که به دو بخش برنامه‌های عمومی و خصوصی تقسیم می‌شود، حمایت فعالیت‌هایی در زمینه فرآوری محصولات کشاورزی در مقیاس کوچک، بازاریابی و دیگر فعالیت‌های خارج از مزرعه، همچنین نوسازی زیرساخت‌های مربوط به مقررات خدمات عمومی در مناطق روستایی دوردست می‌باشد.

در ارتباط با محافظت از منابع طبیعی قانون اجرای محافظت از خاک و مقررات استفاده از زمین در جولای ۲۰۰۵ تصویب شد. هدف از اجرای این قانون محافظت از مناطق با منابع طبیعی ضعیف و جایگزینی فعالیت‌های کشاورزی مضر با فعالیت‌های متناسب با طبیعت و محیط زیست مانند کاهش گردش آبیاری، کشاورزی ارگانیک، تولید علوفه و اقدامات نوسازی یا تجدید چراگاه‌ها می‌باشد.

سیاست تجاری

در سال ۲۰۰۶ اکثر عوارض گمرکی همانند سال ۲۰۰۵ باقی ماند، نرخ عوارض گمرکی برای گندم، ذرت، جو، سورگوم، بذر آفتابگردان، روغن آفتابگردان و سویا در سال ۲۰۰۶ افزایش یافته است. میانگین نرخ حقوق گمرکی برای محصولات کشاورزی در سال ۲۰۰۵، ۰.۵۶٪ و در سال ۲۰۰۶، ۰.۵۹٪ بود.

یارانه‌های صادراتی برای محصولات کشاورزی در ۱۵ فوریه ۲۰۰۶ اعلام شد و در طی سال ۲۰۰۶ برای صادرات اجرا شد. در سال ۲۰۰۶ شانزده گروه کالا، علاوه بر ۴۴ گروه منتخب تحت تعهدات سازمان جهانی تجارت (WTO)، یارانه صادراتی دریافت کردند. یارانه‌ها برای صادرکنندگان کاهش پرداخت‌ها مانند مالیات، بیمه، هزینه ارتباطات و انرژی را فراهم می‌کند.

در سال ۲۰۰۵ و ۲۰۰۶، نرخ اعلام شده برای یارانه صادراتی و محدودیت‌های کمی بجز برای روغن زیتون همانند سال ۲۰۰۴ باقی ماند. یارانه‌های صادراتی، حداقل بین ۱۰ تا ۲۰ درصد قیمت صادراتی و ۱۴ تا ۱۰۰ درصد مقدار صادر شده برای سبزیجات و میوه‌جات فرآوری شده، آب میوه، روغن زیتون، سیب‌زمینی، سیب، گوشت مرغ و تخم مرغ ادامه یافته است.

جدول ۲-۴- شاخص‌های عمده حمایت از بخش کشاورزی در ترکیه ۲۰۱۱-۲۰۰۰

شرح	سال	میزان کل حمایت ((TSE) (میلیون دلار)	GDP (٪)	مهم کل حمایت از (٪)	برآورد حمایت از تولید کننده (PSE) (میلیون دلار)	درصد حمایت از تولید کننده	ضریب حمایت کمک اسمی فویلید کننده	برآورد حمایت از مصرف کننده (CSE) (میلیون دلار)	درصد حمایت از مصرف کننده	ضریب حمایت اسمی مصرف کننده	ضریب حمایت کمک اسمی مصرف کننده
	۲۰۰۰	۱۲۲۷۱/۰۸	۴/۶	۱۱۸۵۷/۴۵	۸۵۰۳/۴۱	۳۰/۴۷	۱/۴۴	-۷۱۴۰/۰۵	-۷۱۴۰/۷۷	۱/۴۶	۱/۴۲
	۲۰۰۱	۵۷۹۱/۰۵	۲/۹۶	۸۳۲۵/۰۷	۲۵۹۶/۹۸	۱۴/۲۹	۱/۱۷	-۱۸۹۳/۸۷	-۱۱/۷۹	۱/۱۴	۱/۱۳
	۲۰۰۲	۱۳۹۳۷/۰۹	۳/۰۹	۱۱۸۵۷/۴۵	۶۲۸۰/۳۱	۲۶/۱۳	۱/۲۷	-۴۵۰۸/۹۶	-۲۲/۰۷	۱/۲۹	۱/۲۸
	۲۰۰۳	۱۱۸۵۷/۴۵	۳/۹۲	۱۱۸۵۷/۴۵	۱۰۸۷۳/۴	۳۱/۱۹	۱/۴۱	-۹۰۴۸/۶۹	-۲۹/۰۶	۱/۴۴	۱/۴۱
	۲۰۰۴	۱۳۹۳۷/۰۹	۳/۰۶	۱۳۹۳۷/۰۹	۱۳۲۷۳/۴۸	۳۱/۵۲	۱/۴۱	-۱۰۰۷۹/۹۹	-۲۸/۹۷	-۲۸/۹۷	۱/۴۴
	۲۰۰۵	۱۸۲۶۴/۴۷	۳/۷۸	۱۸۲۶۴/۴۷	۱۶۵۴۱/۰۴	۳۳/۲۴	۱/۴۷	-۱۳۲۶۶/۵	-۳۱/۱	۱/۴۹	۱/۴۵
	۲۰۰۶	۱۹۱۲۷/۹۹	۳/۶۱	۱۹۱۲۷/۹۹	۱۷۳۴۳/۴۵	۳۳/۳۹	۱/۳۹	-۱۲۰۲۰/۱۲	-۲۷/۱۶	۱/۳۹	۱/۳۷
	۲۰۰۷	۱۶۹۲۶/۴۸	۲/۶۱	۱۶۹۲۶/۴۸	۱۶۳۱۲/۳۵	۲۶/۱۹	۱/۳۵	-۷۲۰۱/۷۱	-۱۳/-۰۸	۱/۱۶	۱/۱۵
	۲۰۰۸	۱۹۰۳۵/۰۶	۲/۶	۱۹۰۳۵/۰۶	۱۷۹۸۴/۶۶	۲۶/۲۶	۱/۳	-۱۳۱۵۴/۰۷	۲۲/-۱۲	۱/۲۹	۱/۲۸
	۲۰۰۹	۱۸۵۲۳/۲۷	۳/۰۱	۱۸۵۲۳/۲۷	۱۷۰۲۴/۹۲	۲۸/۴۳	۱/۲۶	-۱۰۰۴۲/۸۸	۲۰/-۳۰	۱/۲۶	۱/۲۵
	۲۰۱۰	۲۱۷۸۴/۲	۲/۹۶	۲۱۷۸۴/۲	۲۰۷۴۵/۰	۲۰/۵۲	۱/۲۱	-۱۳۰۶۹/۷۲	-۱۹/-۲۱	۱/۲۴	۱/۲۴
	۲۰۱۱	۱۷۰۳۰/۶۶	۲/۱۸	۱۷۰۳۰/۶۶	۱۰۵۰۱/۹۹	۲۰/۱۶	۱/۲۵	-۶۱۲۲/۱۱	۹/-۸۵	۱/۱۱	۱/۱۱

۵- سیاست‌های حمایتی در ایالات متحده امریکا^۱

این بخش به ارزیابی سیاست‌های کشاورزی در بخش‌های مختلف کشاورزی آمریکا پرداخته است. لذا در ادامه خلاصه‌ای از سیاست‌های حمایتی در بخش‌های تولید محصولات، تجارت بین‌الملل، دامداری و محیط زیست آورده شده است. از آنجا که سیاست‌های حمایتی این کشور بازار جهانی را کاملاً متأثر می‌سازد از این رو به صورت مسروچ‌تری نسبت به سایر کشورها بررسی می‌شود.

امریکا یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان، مصرفکنندگان، صادرکنندگان و واردکنندگان محصولات کشاورزی در جهان می‌باشد. بنابراین سیاست‌های حمایتی در این کشور می‌تواند بازار جهانی را تحت تأثیر قرار دهد. بسیاری از سیاست‌های مرتبط با کالاهای کشاورزی از بحران شدید در دهه ۱۹۳۰ نشأت می‌گیرد. قوانین و سیاست‌های مختلف کشاورزی اگرچه امتیازات زیادی را به درآمد کشاورزی و سیاست حمایتی قیمت کالاهای می‌دهد، اما دامنه وسیع‌تری از حمایت‌های بخش را شامل می‌شود که عبارتند از تجارت کشاورزی و کمک غذایی، حفاظت از محیط زیست، جنگلداری، کمک‌های غذایی داخلی، اعتبارات کشاورزی، توسعه روستایی، آموزش و تحقیقات کشاورزی و بازاریابی.

در اصل برنامه‌های کالایی برای تثبیت و افزایش درآمد کشاورزی از طریق حمایت‌های قیمتی و درآمدی (برای کالاهای خاص) برای کمک و مساعدت به اصلاحات اقتصادی و توسعه در طی رکود اقتصادی و نواحی پس از جنگ طراحی شده است.

۱- این مطلب برگرفته از کتاب زیر می‌باشد:

Evaluation of Agricultural Policy in the United States. OECD 2011

از آن به بعد سیاست‌های کشاورزی برای رسیدن به اهداف مشخصی اصلاح شدند. با گذشت زمان افزایش مواردی در ارتباط با کسری بودجه باعث افزایش فشار برای اصلاحات سیاست کشاورزی شد.

۱-۵- ویژگی‌های اساسی قوانین کشاورزی

قانون کشاورزی ۱۹۸۵

- کاهش قیمت‌های هدف
- تثبیت برنامه پرداخت به محصولات
- استفاده از قیمت‌های گذشته بازار برای محاسبه نرخ بهره^۱
- کاهش بیشتر نرخ بهره وام اعطایی به گندمکاران و ذرتکاران با صلاح دید آرا
- برآورد موجودی ذخایر برای محاسبه برنامه‌های کاهش سطح زیر کشت (ARPs)^۲
- ایجاد وام‌های بازاریابی برای برنج و پنبه
- وضع برنامه افزایش صادرات و برنامه مشوق صادرات لبیات
- وضع برنامه‌های محافظت و نگهداری از منابع طبیعی

قانون کشاورزی ۱۹۹۰

- توسعه یا افزایش وام بازاریابی برای دانه‌های روغنی در سال ۱۹۹۱ و برای گندم و حبوبات در سال ۱۹۹۳
- اجازه کشت دانه‌های روغنی و محصولات جایگزین بدون از دست دادن پرداخت‌ها
- استفاده از ذخایر برای محاسبه برنامه‌های کاهشی در منطقه

1- Loan Rates
2- Area Reduction Programs

قانون کشاورزی ۱۹۹۶

- جایگزینی پرداخت‌های جبرانی برای محصولات و قیمت‌های هدف با پرداخت‌های جداگانه از قیمت‌های جاری و سطح تولید
- حفظ پرداخت‌های ثابت برای محصولات
- حذف اکثر محدودیت‌های کشت
- تثبیت و کاهش پرداخت‌های حمایت درآمدی در طی زمان
- حفظ مقررات^۱ وام بازاریابی
- کاهش اعتبار برای وام‌های اضافی
- توقف تدریجی قیمت‌های حمایتی لبندیات
- به تعویق انداختن سهمیه بازاریابی^۲ شکر
- ادغام کردن برنامه‌های اعطای یارانه و کمک‌های فنی برای تولیدکنندگان محصولات کشاورزی - دامی در جهت توسعه برنامه حفظ و افزایش کیفی محیط زیست
- توسعه اعتبارات برنامه حفاظت منابع طبیعی

۱- Provisions
2- Marketing Allotments

تعریف سهمیه بازاریابی: سهمیه بازاریابی که در قانون تعدل کشاورزی سال ۱۹۳۸ به تصویب رسیده است، بازاریابی را برای محصولات خاص محدود می‌کند. سهمیه بازاریابی، که باید توسط حداقل دو سوم تولیدکنندگان واحد شرایط در مجمع رأی گیری مورد تأیید قرار بگیرد، برای اطمینان از عرضه کافی و مناسب کالا و همچنین اطمینان از اینکه تولید و عرضه کالا بیش از حد نمی‌باشد. تولیدکنندگانی که بیش از سهمیه ← خود تجارت کرده جریمه شده و دیگر شرایط لازم را برای دریافت وام‌های حمایتی دولتی را ندارند. در ابتدای هر سال مالی شرکت‌های اعتباری کالا سهمیه بازاریابی برای شکر تهیه شده در داخل کشور از چوندرقد و نیشکر در نظر می‌گیرند. (commodity credit corporation)

قانون کشاورزی ۲۰۰۲

- ادامه برنامه وام‌های کمکی بازاریابی
- جایگزین کردن پرداخت‌های انعطاف‌پذیر برای تولید با پرداخت‌های مستقیم برای محصولات
- ایجاد یک برنامه جدید پرداخت‌های ادواری
- حذف کنترل‌های عرضه برای بادام زمینی

قانون کشاورزی ۲۰۰۸

- حفظ پرداخت‌های مستقیم، پرداخت‌های ضدادواری^۱ و وام‌های کمک به بازاریابی
- ایجاد یک برنامه جدید حمایت از درآمد
- ایجاد برخی تغییرات در برنامه حمایت قیمتی از لبیات
- افزایش حمایت‌های قیمتی (مانند نرخ بهره و قیمت‌های هدف) برای تعدادی از محصولات و شکر
- ایجاد یک برنامه جدید برای تبدیل شکر به اتانول و افزایش سرمایه‌گذاری برای تحقیقات در زمینه سوخت گیاهی
- افزایش سرمایه‌گذاری برای برنامه‌های کمک غذایی داخلی
- پایان دادن به برنامه افزایش صادرات

برنامه‌های طراحی شده برای کشاورزان طوری طراحی شده است که ۳۰ درصد بودجه را دریافت کنند، به طوری که، حدود ۱۵ درصد شامل برنامه‌های حمایتی، بیش از ۷ درصد بیمه محصولات و ^۹ درصد از حمایتها برای حفاظت محیط زیست می‌باشد.

ویژگی‌های اساسی قوانین کشاورزی ایالات متحده امریکا

- کاهش قیمت‌های هدف
- تثبیت برنامه پرداخت به محصولات
- استفاده از قیمت‌های گذشته بازار برای محاسبه نرخ بهره
- برآورد موجودی ذخایر برای محاسبه برنامه‌های کاهش سطح زیر کشت
- وضع برنامه افزایش صادرات و برنامه مشوق صادرات لبیات
- وضع برنامه‌های مخالفت و نگهداری از منابع طبیعی
- ایجاد وامهای بازاریابی برای برقنچ و پنبه

قانون کشاورزی
۱۹۸۵

- اجازه کشت دانه‌های روغنی و محصولات جایگزین بدون از دست دادن پرداخت‌ها
- استفاده از ذخایر برای محاسبه برنامه‌های کاهشی در منطقه

قانون کشاورزی
۱۹۹۰

- جایگزینی پرداخت‌های جبرانی برای محصولات و قیمت‌های هدف با پرداخت‌های جدأگانه از قیمت‌های جاری و سطح تولید
- توسعه اعتبارات برنامه حفاظت منابع طبیعی
- توقف تدریجی قیمت‌های حمایتی لبیات
- کاهش اعتبار برای وام‌های اضافی
- تثبیت و کاهش پرداخت‌های حمایت درآمدی در طی زمان
- حفظ پرداخت‌های ثابت برای محصولات
- حفظ اکثر محدودیت‌های کشت

قانون کشاورزی
۱۹۹۶

- ادامه برنامه وامهای کمکی بازاریابی
- حذف کنترل‌های عرضه برای بادام زمینی
- ایجاد یک برنامه جدید پرداخت‌های ادوواری
- جایگزین کردن پرداخت‌های انعطاف پذیر برای تولید با پرداخت‌های مستقیم برای محصولات

قانون کشاورزی
۲۰۰۲

- حفظ پرداخت‌های مستقیم، پرداخت‌های ضد ادوواری و وام‌های کمک به بازاریابی
- پایان دادن به برنامه افزایش صادرات
- افزایش سرمایه‌گذاری برای برنامه‌های کمک غذایی داخلی
- ایجاد برخی تغییرات در برنامه حمایت قیمتی از لبیات
- افزایش حمایت‌های قیمتی (مانند نرخ بهره و قیمت‌های هدف) برای تعدادی از محصولات و شکر
- ایجاد یک برنامه جدید حمایت از درآمد

قانون کشاورزی
۲۰۰۸

۵-۲- سیر تکاملی حمایت‌های کشاورزی

انتقال به تولیدکنندگان

سطح حمایت‌های تولیدکننده در امریکا در مقایسه با میانگین حمایت‌ها در دیگر کشورهای OECD دارای روند نسبتاً معادلی است (نمودار ۳-۲). اگرچه سطح حمایت‌های کشاورزی در امریکا در طی زمان و برای کالاهای مختلف متغیر بوده است. اما شاخص حمایت از تولیدکننده (PSE) و دیگر شاخص‌های حمایتی مربوط به کشاورزی از سال ۱۹۸۶ کاهش داشته‌اند (نمودار ۴-۲).

کاهش در شاخص حمایت تولیدکننده بین سال‌های ۱۹۸۶-۱۹۸۸، ۱۹۸۶-۲۰۰۹، ۲۰۰۷-۲۰۰۹ به علت کاهش حمایت قیمت بازاری^۱ (MPS)^۲ می‌باشد. PSE شامل حمایت قیمت بازاری و پرداخت‌های بودجه‌ای است.

از طرف دیگر، حمایت‌های بودجه‌ای اندکی افزایش یافته است؛ که دلیل اصلی آن افزایش در پرداخت‌هایی است که مبتنی بر تولید نمی‌باشد و دلیل دیگر آن به علت افزایش در پرداخت بر مبنای میزان استفاده از نهاده‌های می‌باشد. به طور کل در طی دوره ۱۹۸۶-۲۰۰۹ الگوی اصلی حمایت براساس محصولات بوده است؛ اگرچه این نوع حمایت نیز از سال ۲۰۰۶ کاهش یافته است. سهم ترکیبی از سیاست‌های مختلف کننده (سیاست‌های مربوط به محصولات و استفاده نامحدود از نهاده‌های متغیر) در شاخص حمایت از تولیدکننده از ۵۲ درصد در دوره ۱۹۸۶-۱۹۸۸ به ۳۱ درصد در دوره ۲۰۰۹-۲۰۰۷ کاهش یافته است. از طرف دیگر حداقل سهم حمایت‌های مختلف کننده در تجارت و تولید (پرداخت بدون نیاز به تولید)، بعد از ده برابر شدن، به حدود ۳۰ درصد در دوره ۲۰۰۷-۲۰۰۹ رسیده است.

۱- ارزش پولی است که هر سال از مصرفکنندگان به تولیدکنندگان محصولات کشاورزی منتقل می‌شود و در واقع نشان‌دهنده تفاوت قیمت داخلی و قیمت جهانی کالاست.

2- Market Price Support

اکثر پرداخت‌های حمایتی براساس شرایط طرح‌ریزی می‌شوند که در درجه اول شرایط زیست محیطی می‌باشد. در سال‌های ۱۹۸۶-۱۹۸۸ پرداخت‌ها برمبنای محدودیت استفاده از نهاده شامل ۲۴ درصد کل حمایت تولیدکننده بود و اساساً حمایت‌ها برمبنای پارامترهای تولیدی مانند سطح میزان تولید، استفاده از نهاده، سطح زمین یا تعداد دام بود. در سال ۲۰۰۷-۲۰۰۹ این پرداخت‌ها نیمی از کل حمایت تولیدکننده را شامل شده و دیگر مبتنی بر میزان تولید محصول نبود.

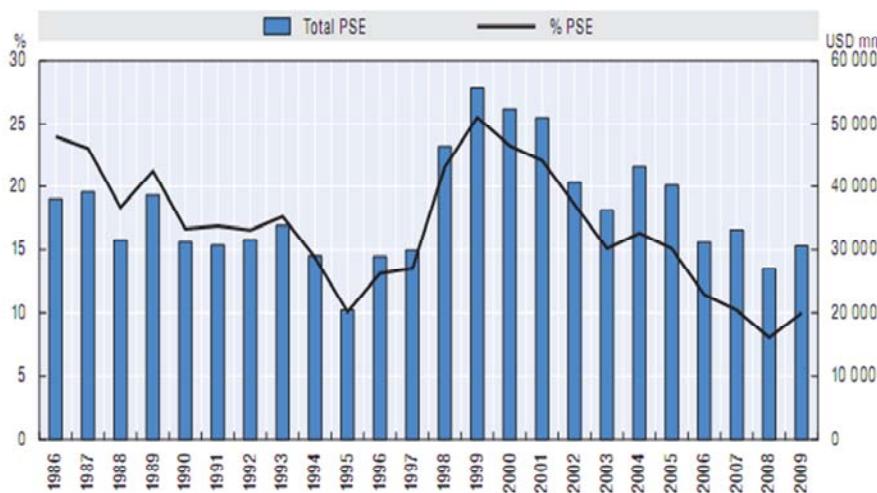
نمودارها نشان می‌دهد که سطح حمایت‌ها در امریکا به طور معکوس با قیمت جهانی کالاهای تغییر می‌کند. از سال ۱۹۸۶، سطح حمایت‌ها در امریکا دو بار به حداثر رسیده است. اولین نقطه اوج در سال‌های ۱۹۸۶-۱۹۸۷ و دومین آن در سال‌های ۱۹۹۸-۲۰۰۰ بوده است (نمودار ۴-۲). هر دو این افزایش حمایت‌ها زمانی اتفاق افتاده است که قیمت جهانی کالاهای برحسب دلار امریکا کاهش یافته است. هنگامی که قیمت‌های جهانی افزایش داشته، سطح حمایت‌ها کاهش یافته است.

نمودار ۴-۲ - روند حمایت از تولیدکننده در کشورهای منتخب *OECD*, ۱۹۸۶-۲۰۰۹

Source: OECD, PSE/CSE Database, 2010.

نمودار ۲-۵- سیر تکاملی شاخص‌های حمایتی امریکا، ۱۹۸۶-۲۰۰۹

Source: OECD, PSE/CSE Database, 2010.

بالاترین قیمت کالاهای در سال ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸ باعث کمترین سطح حمایت در این سال‌ها شد. در سال ۲۰۰۷-۲۰۰۹، امریکا بعد از کشورهای نیوزیلند و استرالیا، دارای کمترین حمایت در بین کشورهای OECD می‌باشد. درصد حمایت از تولیدکنندگان از ۲۲ درصد در سال‌های ۱۹۸۶-۱۹۸۸ به ۹ درصد در سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۹ کاهش یافته است.

هم‌چنین سطح حمایت بازاری از تولیدکنندگان که توسط شاخص حمایت اسمی تولیدکننده (PNPC)^۱ اندازه‌گیری می‌شود، در طی زمان کاهش یافته است. در سال‌های ۱۹۸۶-۱۹۸۸ قیمت‌های دریافتی توسط کشاورزان در امریکا ۱۳٪ بیشتر از قیمت‌های جهانی بود و در سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۹ میزان دریافتی آنها تنها ۲ درصد بالاتر از قیمت‌های جهانی بوده است.

1- Producer Nominal Protection Coefficient

ضریب کمک اسمی (NAC)^۱ که نشان‌دهنده نسبت درآمد کل مزرعه، شامل حمایت‌ها، به ارزش تولید مزرعه در قیمت‌های جهانی می‌باشد، اگرچه روند کاهش آن از میانگین کشورهای OECD کمتر است؛ اما مقدار مطلق آن همچنان از میانگین این شاخص در کشورهای OECD کمتر می‌باشد (جدول ۲-۳). در سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۹ در امریکا دریافتی‌های خالص تولیدکنندگان ۱/۱۱ برابر بیشتر از بازارهای جهانی بود؛ در حالی که این رقم در کشورهای OECD، ۱/۲۸ برابر بود.

جدول ۲-۵- میانگین NAC PNPC در ایالات متحده امریکا و کشورهای OECD

	1985-88	1999-2001	2007-09
Producer NPC			
United States	1.13	1.17	1.02
OECD	1.28	1.34	1.13
Producer NAC			
United States	1.28	1.31	1.11
OECD	1.59	1.48	1.28

Source: OECD, PSE/CSE Database, 2010.

انتقال به مصرف کنندگان

پرداخت‌ها به مصرف‌کنندگان در ارتباط با سیاست‌های کشاورزی که به وسیله میزان حمایت از مصرف‌کننده (CSE)^۲ اندازه‌گیری می‌شود، الگوی متفاوتی از دیگر کشورهای OECD دارد. درصد میزان حمایت از مصرف‌کننده که سهم حمایت از مصرف‌کننده را در مخارج مصرفی نشان می‌دهد؛ از سال ۲۰۰۲ برای تمامی سال‌ها مثبت می‌باشد (نمودار ۲-۵). این امر نشان‌دهنده آن است که شاخص حمایت از مصرف‌کننده در امریکا که شامل یارانه‌های ضمنی می‌باشد، بیشتر از مالیات است. اصولاً این امر به دلیل کمک‌های مصرفی غذائی در داخل و برنامه کمک غذایی از طرف دولت به نیازمندان است. از سال ۲۰۰۰ در امریکا این شاخص روبه افزایش بوده

1- Nominal Assistance Coefficient
2- Consumer Support Estimate

و در کشورهای OECD نیز این شاخص اگرچه منفی بوده ولی از روند منفی بودن آن کاسته شده است.

نمودار ۲-۶- روند میزان حمایت از مصرف کننده در کشور امریکا و کشورهای OECD،

1986-2009

Source: OECD, PSE/CSE Database, 2010.

حمایت‌های عمومی از بخش کشاورزی

حمایت‌های مربوط به کل بخش، به وسیله شاخص حمایت از خدمات عمومی (GSSE)^۱ اندازه‌گیری می‌شود. در امریکا حمایت‌های عمومی از بخش کشاورزی در طی زمان افزایش یافته است. در طی سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۹ خدمات عمومی بخش کشاورزی شامل ۴۵ درصد از کل حمایت‌های بخش کشاورزی در مقایسه با ۲۷ درصد طی سال‌های ۱۹۹۹-۱۹۸۶ بوده است. هزینه عمدۀ خدمات عمومی بخش کشاورزی جهت بازاریابی و توسعه بوده است که حدود ۳۴ درصد از کل هزینه خدمات عمومی بخش در سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۹ را شامل شده است.

1- General Service Support Estimate

حمایت کل از بخش کشاورزی

۱) حمایت‌های کلی از بخش کشاورزی به وسیله شاخص حمایت کل (TSE) اندازه‌گیری می‌شود. شاخص حمایت کل مجموع شاخص حمایت از تولیدکننده، شاخص حمایت از خدمات عمومی بخش کشاورزی و هزینه پرداخت‌کنندگان مالیات برای یارانه‌های مصرفی منهای دریافتی‌های ناشی از تعریفه وارداتی می‌باشد. درصد حمایت کلی از بخش کشاورزی که سهم حمایت کل از بخش را در تولید ناخالص داخلی نشان می‌دهد، کمتر از میانگین کشورهای OECD بوده و در طی زمان روندی کاهشی داشته است. در سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۹ حمایت کل از بخش کشاورزی ۰/۸ درصد تولید ناخالص داخلی بوده که این رقم در سال ۱۹۸۶-۱۹۸۸، ۱ درصد بوده است.

روند توزیع حمایت‌های کالایی

تحصیص پرداخت‌های دولتی بستگی به عواملی چون اندازه مزرعه، موقعیت و نوع محصولات تولیدی دارد. با توجه به برآورد مدیریت منابع کشاورزی در سال ۲۰۰۹، حدود ۴۰ درصد از مزارع امریکا (تعداد ۸۳۴,۳۳۹ مزرعه) پرداخت‌های دولتی را دریافت کرده‌اند. تعداد زیادی از مزارع پرداخت‌های دولتی را دریافت نکرده‌اند و مستقیماً به وسیله برنامه پرداخت‌ها تحت تأثیر قرار نگرفته‌اند. اگرچه این مزارع و خانوارهایی که این مزارع را اداره می‌کنند به طور غیرمستقیم از تأثیر پرداخت‌های دولتی بر ارزش زمین‌های کشاورزی و بازار محصولات متأثر می‌شوند. میزان پرداخت‌ها با میزان تولید و سطح مزارع افزایش می‌یابد. بنابراین پرداخت‌های بالاتر به خانوارهایی که مزارع بزرگتر را اداره می‌کنند تعلق می‌گیرد؛ نه به زارعینی که درآمد بالاتری دارند.

میزان پرداخت‌های دولت با سطح فروش مزارع متغیر است. در سال ۲۰۰۷، ۵۷ درصد از مزارعی که پرداخت‌های دولتی را دریافت کرده‌اند کمتر از ۵۰,۰۰۰ دلار فروش داشته‌اند. این گروه ۱۹ درصد کل پرداخت‌های دولتی به کشاورزان را شامل می‌شوند. به طور میانگین پرداخت‌ها به مزارعی با سطح فروشی کمتر از ۱۰,۰۰۰ دلار، ۲۰۴۰ دلار بوده است. میانگین پرداخت‌ها به مزارع همراه با افزایش سطح فروش، افزایش می‌یابد. مزارعی که بیش از یک میلیون دلار فروش دارند، به طور میانگین ۷۵,۶۰۱ دلار دریافت می‌کنند. اکثر پرداخت‌ها به وسیله مزارع بزرگتر دریافت شده‌اند. به طوری که مزارع تجاری^۱ نیمی از پرداخت‌های دولت را در سال ۲۰۰۷ دریافت کرده‌اند، این مزارع تنها ۱۸ درصد مزارعی هستند که پرداخت‌های دولتی را دریافت کرده‌اند و میانگین درآمد خانوارهایی که این مزارع را اداره می‌کنند تقریباً سه برابر میانگین درآمد خانوار در امریکا می‌باشد. بزرگترین مزارع تجاری (با فروش خالص سالانه ۵۰۰,۰۰۰ دلار یا بیشتر) ۱۵/۴ درصد پرداخت‌های دولتی را دریافت کرده‌اند. اگرچه این مزارع ۴/۳ مزارعی بودند که پرداخت‌های دولتی را دریافت کرده‌اند. تمرکز پرداخت‌های دولتی به خانوارهای با درآمد بالاتر در طی زمان افزایش یافته است.

در سال ۱۹۸۹، نیمی از پرداخت‌ها به خانوارهای میانگین درآمدی ۴۵,۸۰۸ دلار، یک چهارم به خانوارهای با میانگین درآمدی ۹۴,۷۸۴ و ۱۰ درصد به خانوارهایی با میانگین درآمدی ۱۸۹,۱۴۹ دلار بوده است. در سال ۲۰۰۳، نیمی از پرداخت‌های دولتی به خانوارهایی با میانگین درآمدی ۷۵,۷۷۲ دلار، ۲۵٪ به خانوارهایی با میانگین درآمدی ۱۶۰,۱۴۲ دلار و ۱۰ درصد پرداخت‌ها به خانوارهایی که بیش از ۳۴۲,۹۱۸ دلار دریافت می‌کرده‌اند، بوده است.

هم‌چنین در سال ۲۰۰۷، ۱۷ درصد (۳۴۲,۵۷۰) مزارع پرداخت‌های محافظت از محیط زیست را دریافت کرده‌اند. این پرداخت‌ها به طور میانگین برای هر مزرعه ۵,۶۱۳ دلار بوده که شامل ۷ درصد درآمد خالص مزارع و ۴۹ درصد کل پرداخت‌های دولت بوده است. اکثر مزارعی که پرداخت‌های محافظت از محیط زیست را دریافت کرده‌اند، پرداخت‌های مربوط به کالا و دیگر اشکال حمایت‌های دولتی را دریافت کرده‌اند. پرداخت‌های حفاظت از محیط زیست و پرداخت‌های مربوط به محصولات به مزارع مختلفی تعلق می‌گیرند. هنگامی که پرداخت‌های حمایتی درآمد و قیمتی متوجه مزارع بزرگتر هستند، مزارع که در روستاهای واقع شده‌اند، بیشتر وابسته به پرداخت‌های حفاظت از محیط زیست به عنوان یک منبع اصلی درآمد می‌باشند.

در سال ۲۰۰۷، ۵۹ درصد مزارعی که پرداخت‌های حفاظت از محیط زیست را دریافت کرده‌اند، در روستا واقع شده بودند و آنها ۵۰ درصد کل این پرداخت‌ها را دریافت کرده‌اند. مزارع تجاری ۱۷ درصد مزارعی بودند که این نوع پرداخت‌ها را دریافت کرده بودند و ۲۷ درصد کل پرداخت‌های حفاظت از منابع طبیعی را دریافت کرده‌اند.

حدود ۱۵ درصد از مزارعی که در مناطق روستایی واقع شده‌اند و ۱۵ درصد از مزارع متوسط، به طور میانگین ۵,۶۲۰ و ۹,۸۸۷ دلار در سال ۲۰۰۷ پرداخت‌های محافظت از منابع طبیعی را دریافت کرده‌اند. در مقایسه با مزارع مناطق روستایی و مزارع متوسط، درصد بیشتری از مزارع تجاری پرداخت‌های محافظت از منابع طبیعی را دریافت کرده‌اند؛ اما این پرداخت‌ها سهم کمتری از کل پرداخت‌های دولتی و درآمد ناخالص بوده است. در سال ۲۰۰۷، ۲۶ درصد مزارع تجاری پرداخت‌های محافظت از محیط زیست را دریافت کرده‌اند. میانگین پرداخت‌های محافظت از محیط زیست برای مزارع تجاری ۸,۹۸۴ دلار برای هر مزرعه بوده که این پرداخت‌ها ۲۷ درصد کل پرداخت‌های دولتی و تنها ۱ درصد درآمد ناخالص می‌باشد.

۸۴ درصد کل پرداختی‌های دولتی و ۲۳ درصد درآمد ناخالص برای پرداخت‌های محافظت از محیط زیست برای مزارعی که در روستاهای واقع شده‌اند، ۳۵ درصد کل پرداختی‌های دولتی برای مزارع متوسط و ۱۳ درصد درآمد ناخالص برای پرداخت‌های محافظت از محیط زیست برای این مزارع می‌باشد.

سیاست‌های مربوط به محصولات

پرداخت‌های مستقیم، پرداخت‌های ضد ادواری و وام‌هایی جهت کمک به بازاریابی سه برنامه اصلی حمایت درآمدی و قیمتی می‌باشند.

۱- پرداخت‌های مستقیم (DP)

پرداخت‌های مستقیم ثابت بوده و با میزان تولید محصول یا سطح قیمت‌ها تغییر نمی‌کنند. پرداخت‌های مستقیم پرداخت‌های سالانه‌ای هستند که به تولیدکنندگان بر مبنای سابقه کشت مزرعه، عملکرد و نرخ پرداخت ملی^۱، تعلق می‌گیرد. نرخ پرداخت‌ها براساس نوع محصول متفاوت می‌باشد. براساس قانون کشاورزی ۲۰۰۲، نرخ پرداخت‌ها طی دوره ۲۰۰۷-۲۰۰۲ ثابت بوده است. اما در قانون کشاورزی ۲۰۰۸، نرخ پرداخت‌های مستقیم محصولات واحد شرایط (گندم، جو، ذرت، سورگوم، جو دو سر، پنبه، برنج، سویا و دیگر دانه‌های روغنی و بادام زمینی) بر مبنای ۸۵ درصد سطح زیر کشت در سال زراعی ۲۰۰۸ و ۲۰۱۲ در نظر گرفته شده است. برای سال زراعی ۲۰۰۹-۲۰۱۱ پرداخت‌ها بر مبنای ۸۳/۳ درصد سطح زیر کشت بوده است.

۲- پرداخت‌های ضد ادواری (CCP)

پرداخت‌های ادواری اختلاف بین قیمت هدف و نرخ پرداخت مستقیم^۲ و قیمت موثر بازار را جبران می‌کند. هنگامی که قیمت موثر بازار از قیمت هدف بیشتر می‌شود،

۱- Direct Payment

۲- National Payment Rate

۳- Counter-Cyclical Payments

هیچ پرداختی صورت نمی‌گیرد. همانند پرداخت‌های مستقیم، پرداخت ضد ادواری بر مبنای سطح زیر کشت و عملکرد محصولات می‌باشد. اما نرخ پرداخت ضد ادواری به طور معکوس با قیمت جاری بازار تغییر می‌کند. مانند پرداخت مستقیم کشاورز ملزم به تولید محصولات برای دریافت حمایت‌ها نیست. پرداخت‌های ضد ادواری به طور همزمان بر مبنای عملکرد و سطح زیر کشت بوده اما به میزان تولید جاری بستگی ندارد. پرداخت‌های ضد ادواری در قانون کشاورزی ۲۰۰۸ اجرا می‌شوند. اما قیمت‌های هدف تعديل شده و برخی محصولات اساسی را شامل می‌شود. میزان حمایت‌ها در پرداخت‌های ضد ادواری تعديل می‌شوند، به طوری که حمایت بسیاری از محصولات افزایش می‌یابد، اما حمایت از پنبه اندکی کاهش یافته است.

در قانون کشاورزی ۲۰۰۸ قیمت‌های هدف در سطوح قبلی خود برای سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۰۹ در نظر گرفته می‌شوند، بجز محصول پنبه که قیمت هدف $1/6$ درصد کاهش یافته است (جدول ۴-۲).

قیمت‌های هدف ذرت و برنج برای سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۲ بدون تغییر باقی می‌مانند. به هر حال، قیمت‌های هدف برای دوره مذکور به صورت زیر افزایش می‌یابند: گندم ($6/4\%$)، جو ($17/4\%$)، جو دوسر ($24/3\%$)، سورگوم ($2/3\%$)، سویا ($3/4\%$).

وام مساعدت برای بازاریابی (ML)^۱

در برنامه وام مساعدت برای بازاریابی، تولیدکنندگان برای محصولات خاصی از دولت وام گرفته و تولید محصول به عنوان وثیقه وام در نظر گرفته می‌شود. هدف اولیه این برنامه تأمین بودجه به صورت موقت برای تولیدکنندگان در زمان برداشت می‌باشد. هم‌چنین در زمان برداشت به کشاورزان اجازه داده می‌شود که محصول را ذخیره کرده

1- Direct Payment Rate
2- Marketing Assistance Loan Program

و در زمان دیگر هنگامی که قیمت‌ها افزایش می‌یابد، محصول را به فروش برسانند. منفعت وام بازاریابی برای تولیدکننده زمانی خواهد بود که قیمت بازاری محصول کمتر از نرخ بهره باشد. در نتیجه نرخ بازپرداخت کمتر از ارزش اولیه وام و نرخ بهره خواهد بود.

یک روش جایگزین برای دریافت وام، موافقت با پرداخت نقدی پرداخت کسری وام^۱ - در هر زمان بعد از برداشت می‌باشد؛ هنگامی که نرخ بازپرداخت برای محصولات تولیدی کمتر از نرخ بهره باشد. کشاورزانی که موافق با دریافت پرداخت کسری وام هستند می‌توانند محصولات خود را در بازارهای آزاد به فروش برسانند.

وام مساعدة بازاریابی سرسید ۹ ماهه داشته و نرخ بهره به آن تعلق می‌گیرد. اما اگر نرخ بازپرداخت وام کمتر از ارزش اولیه به علاوه نرخ بهره باشد، نیازی به پرداخت نرخ بهره نمی‌باشد. این وام‌ها بدون منع می‌باشند، به طوری که وثیقه وام می‌تواند در انتهای توسط موسسه وام‌دهنده تصرف گردد، بدون این که جریمه‌ای اخذ گردد، حتی اگر قیمت بازاری کالا هنگام بازپرداخت، کمتر از نرخ بهره باشد. هم‌چنین نرخ بهره به جریمه‌های وام هم تعلق نمی‌گیرد.

برخلاف پرداخت‌های ادواری، وام مساعدة بازاریابی بر مبنای تولید جاری محصولات خاصی پرداخت می‌شود. کالاهای واجد شرایط دریافت وام بازاریابی همان کالاهای واجد شرایط برای پرداخت مستقیم و ادواری می‌باشند؛ به علاوه کالاهای عمده‌ای چون پنبه، پشم، پارچه موهر و عسل.

جدول ۲-۶- نرخ‌های پرداختی برای محصولات، تحت قانون کشاورزی سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۰۴

(USD/t)	Marketing loan rates				Direct payment rates		Counter-cyclical payments target price			
	2002 Farm Act		2008 Farm Act		2002 Farm Act	2008 Farm Act	2002 Farm Act	2008 Farm Act		
	2004-2007	2008	2009	2010-2012	2002-2007	2008-2012	2004-2007	2008	2009	2010-2012
Wheat	101.0	101.0	101.0	108.0	19.1	19.1	144.0	144.0	144.0	153.2
Maize	76.8	76.8	76.8	76.8	11.0	11.0	103.5	103.5	103.5	103.5
Grain sorghum	76.8	76.8	76.8	76.8	13.8	13.8	101.2	101.2	101.2	103.5
Barley	85.0	85.0	85.0	89.6	11.0	11.0	102.9	102.9	102.9	120.8
Oats	91.6	91.6	91.6	95.8	1.7	1.7	99.2	99.2	99.2	123.3
Upland cotton	1146.4	1146.4	1146.4	1146.4	147.0	147.0	1596.1	1570.9	1570.9	1570.9
Rice	143.3	n.a.	n.a.	n.a.	51.8	n.a.	231.5	n.a.	n.a.	n.a.
Long grain rice	n.a.	143.3	143.3	143.3	n.a.	51.8	n.a.	231.5	231.5	231.5
Medium grain rice	n.a.	143.3	143.3	143.3	n.a.	51.8	n.a.	231.5	231.5	231.5
Soybeans	183.7	183.7	183.7	183.7	16.2	16.2	213.1	213.1	213.1	220.5
Other oilseeds	205.0	205.0	205.0	222.5	17.6	17.6	222.7	222.7	222.7	279.6
Sugarcane	396.8	396.8	396.8	407.9	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Sugar beet	504.9	504.9	504.9	480.3	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Peanuts	391.4	391.4	391.4	391.4	39.7	36.0	545.8	545.8	545.8	545.8
Dried peas	137.2	137.2	119.1	119.1	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	183.5	183.5
Lentils	258.4	258.4	248.7	248.7	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	282.5	282.5
Small chickpeas	163.8	163.8	163.8	163.8	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	228.4	228.4
Large chickpeas	n.a.	n.a.	248.7	248.7	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	282.5	282.5

n.a.: not applicable.

Note: Crop year periods vary between different commodities.

Source: OECD Secretariat calculations based on ERS, USDA, www.ers.usda.gov/Briefing/FarmPolicy/data.htm.

* اعداد جدول نشان‌دهنده پرداختی‌ها به محصولات کشاورزی در سه برنامه حمایتی می‌باشند: وام مساعدة برای بازاریابی، پرداخت‌های مستقیم و پرداخت‌های ضد ادواری که ارقام دلار به تن می‌باشند.

برنامه انتخاب درآمد متوسط محصول (ACRE)^۱

در قانون کشاورزی سال ۲۰۰۸ برنامه جدیدی تحت عنوان «برنامه انتخاب درآمد متوسط محصول» ایجاد شد. برخلاف برنامه‌های سنتی کشاورزی، این برنامه، کشاورزان را در برابر کاهش درآمد برای هر محصول صرف نظر از علت آن (کاهش قیمت، کاهش عملکرد، یا ترکیبی از هر دو محصول) حمایت کند. این برنامه بر مبنای ایالت و

1- The Average Crop Revenue Election Program

میزان کمبود درآمد بوده و از سال زراعی ۲۰۰۹ برای کشاورزان قابل اجرا می‌باشد. این برنامه به عنوان یک روش یا برنامه حمایتی آلترناتیو برای دریافت پرداخت‌های ادواری، به علاوه کاهش ۲۰ درصدی در پرداخت مستقیم و ۳۰ درصد کاهش در نرخ وام برای هر محصول می‌باشد.

کشاورزان زمانی پرداخت‌های تحت این برنامه را دریافت می‌کنند که درآمد محصول کمتر از سطح تعیین شده از میانگین عملکرد و قیمت بازار در گذشته باشد. برای واجد شرایط شده جهت دریافت ACRE دو شرط باید وجود داشته باشد:

- درآمد واقعی آن ایالت برای محصول باید کمتر از میزان درآمد تضمین شده آن استان باشد.
- درآمد واقعی شخصی برای محصول باید کمتر از معیار درآمدی مزرعه باشد.

بیمه و پرداخت‌هایی جهت بلایای طبیعی

دولت بیمه محصولات تحت پوشش را جهت پوشش زیان‌هایی ناشی از بلایای طبیعی، نوسان قیمت و کاهش درآمد محصول را تأمین می‌کند. تلفات مربوط به بخش دامداری به طور کل، تحت پوشش بیمه قرار نمی‌گیرند؛ بجز در برخی موارد و در مناطق جغرافیایی خاص که به وسیله آژانس مدیریت ریسک تعیین می‌شود.

به هر حال تلفات در بخش دامداری به علت خشکسالی و دیگر بلایای طبیعی واجد شرایط برای دریافت کمک‌ها در وضعیت اضطراری و فوق العاده می‌باشد که این امر اساساً به دلیل کمک به دامداران جهت پرداخت هزینه‌های خرید خوراک دام می‌باشد.

تحت برنامه بیمه محصول، تولیدکنندگان می‌توانند بین بیمه درآمد یا عملکرد یکی را انتخاب کنند. تولیدکنندگان بیمه شده پرداخت‌های بیمه‌ای را زمانی که عملکرد یا

درآمد واقعی به مقداری کمتر از میزان مورد انتظار کاهاش یابد، دریافت می‌کنند. کالاهای کشاورزی واجد شرایط بیمه، محصولات مهم^۱ در کشاورزی هستند. در سال ۲۰۰۸ برنامه مذکور، بیش از ۱۰۰ محصول را تحت پوشش قرار داده که این میزان بیش از سه چهارم سطح زیر کشت در امریکا می‌باشد. اگرچه فهرست محصولات تحت پوشش در سال‌های اخیر افزایش یافته است، اما ۸۰ درصد کل حق بیمه (یارانه‌های دولت) برای ۴ محصول ذرت، سویا، گندم و پنجه می‌باشد. کل هزینه بیمه محصولات برای دولت فدرال به طور میانگین سالانه ۳/۷ بیلیون دلار بین سال‌های ۲۰۰۴-۲۰۰۸ بوده است. از ۴/۴ بیلیون دلار هزینه واقعی دولت در سال ۲۰۰۸، نزدیک به ۳/۴٪ (۳/۴ بیلیون دلار) برای یارانه‌های حق بیمه تولیدکنندگان و پرداخت‌های شرکت‌های خصوصی بیمه برای اجرای برنامه مذکور و باقیمانده آن (۷۳۲ بیلیون دلار) برای زیان خالص تولیدکنندگان بوده است.

سیاست‌های حمایتی شکر

ایالات متحده امریکا واردکننده خالص و بزرگ شکر می‌باشد. حمایت از محصول شکر در امریکا قابل توجه است. شکر بیشترین سطح حمایت را در ایالات متحده به خود اختصاص داده است. حمایت از شکر عمدهاً به این صورت است که قیمت شکر در بازارهای داخلی بالاتر از قیمت‌های بازار جهانی نگه داشته می‌شود. به عبارت دیگر سطح بالای حمایت از شکر مستقیماً به وسیله مصرف‌کنندگان شکر تأمین مالی می‌شود. زیرا آنها قیمت‌های جهانی بسیار بالاتری از قیمت جهانی را می‌پردازنند. براساس محاسبات OECD، برای سال‌های ۲۰۰۶-۲۰۰۸، قیمت‌های پرداختی توسط مصرف‌کنندگان، به طور میانگین ۶۵ درصد بیشتر از قیمت‌های جهانی بوده است.

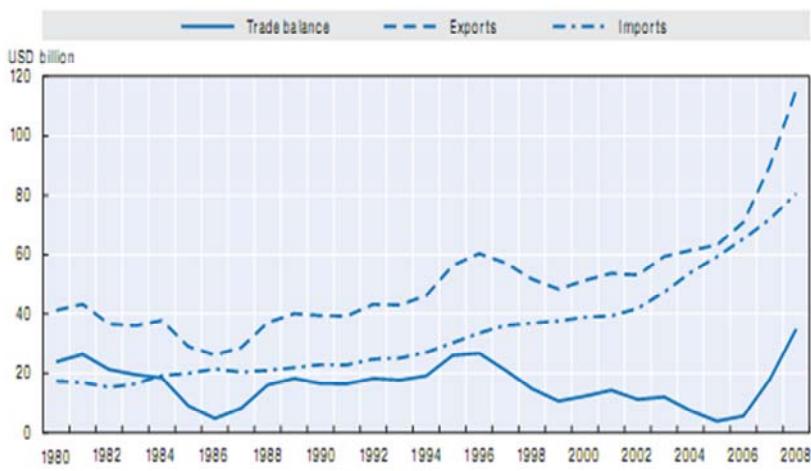
ارکان اصلی برنامه حمایت از شکر شامل:

- حمایت از قیمت داخلی
- کنترل عرضه
- محدودیت‌های تجاری بر واردات شکر مانند نرخ تعرفه سهمیه‌ای (TRQs)^۱.
- برنامه شکر برای تولید اتابول، تحت قانون کشاورزی ۲۰۰۸ به وجود آمده است.
- به موجب آن مازاد شکر از مصرف غذایی، برای تولید اتابول به کار می‌رود.

سیاست‌های تجارت بین‌الملل

تجارت به عنوان یکی از عوامل مهم در بخش کشاورزی - صنایع غذایی امریکا می‌باشد. صادرات کشاورزی بیش از ۲۰ درصد حجم (۱۸ درصد ارزش) تولیدات کشاورزی را شامل می‌شود. کشاورزی در امریکا از مازاد تجاری برخوردار است (حجم صادرات افرون بر واردات می‌باشد، نمودار ۲-۶). واردات محصولات کشاورزی در طی زمان افزایش یافته و مازاد تجاری کشاورزی بین سال‌های ۱۹۹۶-۲۰۰۶ کاهش یافته است.

نمودار ۲-۷- صادرات، واردات و مازاد تجاری کشاورزی در سال‌های ۱۹۸۰-۲۰۰۸

Source: OECD calculations using data from ERS, USDA; FATUS.

صادرات کشاورزی برای تمامی سال‌ها بجز بین سال‌های ۱۹۹۷-۱۹۹۹ افزایش یافته و واردات نیز در طی دوره روندی افزایشی داشته است. عمدۀ صادرات کشاورزی شامل بیش از نیمی از تولید گندم، بیش از یک سوم تولید سویا و یک پنجم تولید ذرت می‌باشد. سهم صادرات محصولات اساسی مانند مغز بادام ۷۰ درصد است در حالی که، دیگر محصولات مانند مغز گردو یا گریپ فروت بیش از ۴۰ درصد می‌باشد. سهم صادرات محصولات دامی کمتر از محصولات کشاورزی است. گوشت و محصولات لبنی بیشتر در داخل مصرف می‌شوند.

افزایش پیوسته تقاضای خارجی (به دلیل افزایش درآمد، کاهش حمایت‌های تجاری و تغییر در ساختار بازار جهانی) به افزایش صادرات کشاورزی در طی زمان کمک کرده است. صادرات کشاورزی از ۲۹ بیلیون دلار در سال ۱۹۸۵ به ۱۱۵ بیلیون دلار در سال ۲۰۰۸ افزایش یافته است. در طی دوره ۱۹۸۵-۲۰۰۸ ۶/۷ میانگین نرخ سالانه رشد صادرات کشاورزی ۶/۷ درصد بوده است.

صادرات کشاورزی تحت تأثیر عوامل مختلفی از جمله درآمد جهانی و رشد جمعیت می‌باشد. دیگر عوامل مهم و موثر شامل تغییر در سلیقه‌ها و تمایلات در بازارهای خارجی، عرضه خارجی و داخلی، قیمت‌ها و محدودیت‌های وارداتی در خارج و نرخ ارز می‌باشد. هم‌چنین سیاست‌های داخلی بخش کشاورزی در امریکا که قیمت، عرضه و تعهدات تجاری با دیگر کشورها را متأثر می‌سازد، بر میزان صادرات کشاورزی تأثیر می‌گذارد.

چندین برنامه حمایتی با هدف توسعه صادرات کشاورزی و فراهم کردن کمک‌های غذایی در امریکا وجود دارد که عبارتند از:

- یارانه‌های صادراتی مستقیم
- توسعه بازار صادرات
- تضمین اعتبار صادرات و کمک‌های غذایی خارجی

از این موارد تنها یارانه‌های صادراتی موضوع تعهدات کاهشی در مذاکرات دور اروگوئه بوده است.

۳-۵- برنامه‌های صادرات کشاورزی

برنامه یارانه صادرات

یارانه‌های صادراتی از طریق دو برنامه فراهم می‌شود: برنامه مشوق صادرات لبیات (DEIP)^۱ و برنامه افزایش صادرات (EEP)^۲.

برنامه افزایش صادرات (EEP) که در سال ۱۹۸۵ ایجاد شده و بعد از سال ۱۹۹۵ دیگر کاربرد نداشته است، در قانون کشاورزی ۲۰۰۸ لغو شده است. براساس این برنامه‌ها، صادرکنندگان پرداخت‌های نقدی دریافت می‌کنند و یا به آنها مجوزهای قابل

1- The Dairy Export Intensive Program
2- Export Enhancement Program

انتقالی در مورد کالاهای دولتی داده می‌شود که ایشان را قادر می‌سازد کالاهای تحت پوشش این برنامه را در کشورهای خاصی و در قیمت‌های کمتر از بازارهای امریکا به فروش برسانند.

کالاهای واجد شرایط تحت EEP شامل گندم، آرد گندم، برنج، مرغ منجمد، جو، مالت جو، تخم مرغ و روغن گیاهی بوده است. تحت برنامه DEIP، کالاهای واجد شرایط پودر شیر، کره و پنیرهای مختلف بوده است. ایالات متحده امریکا تعهدات کاهشی یارانه‌های صادراتی را تحت مذاکرات دور اروگوئه برای ۱۳ گروه کالا پذیرفته است.

برنامه EEP، که عمدتاً یارانه صادراتی برای گندم و آرد گندم بوده است، از اواسط دهه ۸۰ تا اوایل دهه ۹۰ استفاده شده است و از اواسط دهه ۹۰ استفاده از این یارانه‌ها کاهش یافته است. آخرین سالی که یارانه‌های EEP استفاده شد، سال ۱۹۹۵ بود و قانون کشاورزی ۲۰۰۸ به این برنامه خاتمه داد.

هزینه‌های برنامه مشوق صادرات لبیات بعد از سال ۲۰۰۲ کاهش یافته به طور میانگین ۱۸ بیلیون دلار سالانه تحت قانون کشاورزی ۲۰۰۲-۲۰۰۸ و برای دوره ۲۰۰۵-۲۰۰۸ یارانه‌های DEIP وجود نداشت. قانون کشاورزی ۲۰۰۸، اختیارات قانون‌گذار را برای DEIP تا سال ۲۰۱۲ افزایش داد. یارانه DEIP مجدداً تا ژانویه ۲۰۰۹ فعال شده است. هر دو این برنامه‌ها بحث‌برانگیز هستند. برای مثال، چندین مطالعه در زمینه استفاده از EEP به این نکات دست یافتند:

- ۱- صادرات گندم کاهش می‌یابد اگر یارانه‌های EEP حذف شود، بنابراین یارانه EEP صادرات گندم را افزایش می‌دهد.
- ۲- اعطای یارانه به صادرات گندم باعث جانشین شدن صادرات گندم با دیگر غلات غیر یارانه‌ای می‌شود.

برنامه توسعه بازارهای صادراتی

برنامه توسعه بازار صادرات شامل برنامه دسترسی بازار (MAP)^۱، برنامه توسعه بازارهای خارجی (FMDP)^۲، برنامه بازارهای در حال پیدایش (EMP)^۳ و کمک‌های فنی برای محصولات خاص (TASC)^۴ می‌باشد.

برنامه MAP (که در ابتدا در سال ۱۹۷۸ به عنوان برنامه توسعه بازار ایجاد شده بود)، در درجه اول ارزش‌افزوده محصولات را افزایش می‌دهد. انواع فعالیت‌های تحت این برنامه تبلیغات، تحقیقات بازار، کمک‌های فنی و تجارت خدمات می‌باشد. صنایع غیر انتفاعی و مزارع خصوصی واجد شرایط برای شرکت در برنامه MAP هستند، به طوری که بخشی از هزینه‌های آنها در قالب این برنامه پوشش داده می‌شود.

قانون کشاورزی ۲۰۰۸ این برنامه را تا سال ۲۰۱۲ تمدید کرده است و محصولات ارگانیک را واجد شرایط این برنامه دانسته و سطح هزینه ۲۰۰ میلیون دلار را برای هر یک از ۵ سال آینده (۲۰۰۸-۲۰۱۲) تصویب کرده است.

برنامه FMDP، که در سال ۱۹۵۵ ایجاد شده است، در اکثر موارد شبیه برنامه MAP می‌باشد. اما این برنامه عمدتاً کالاهای همگانی را شامل می‌شود. این قانون نیز تا سال ۲۰۱۲ بدون هیچگونه تغییری در اعتبارات سرمایه‌ای تمدید شده است.

برنامه EMP، اعتباراتی را برای فعالیت‌ها و کمک‌های فنی با هدف افزایش صادرات کالاهای محصولات کشاورزی از امریکا فراهم می‌آورد. کشورهای واجد شرایط باید درآمد سرانه‌ای کمتر از ۱۰۰۶۵ دلار داشته و جمعیت آنها بیشتر از یک میلیون نفر باشد. در قانون کشاورزی ۲۰۰۲، اعتبارات این برنامه سالانه ۱۰ میلیون دلار

۱- Market Access Program

۲- Foreign Market Development Program

۳- Emerging Market program

۴- Technical Assistance for Specialty Crops

در نظر گرفته شده است. قانون کشاورزی ۲۰۰۸ نیز مجدداً همان اعتبارات را تا سال ۲۰۱۳ تصویب کرده است.

هدف برنامه TASC، که تحت قانون کشاورزی ۲۰۰۲ ایجاد شده است، کمک به صادرات برخی محصولات خاص به وسیله فراهم کردن اعتبار برای طرح‌هایی که موانع فنی، گیاهی و بهداشتی داشته و این امر صادرکنندگان این محصولات خاص را تهدید می‌کند. قانون کشاورزی ۲۰۰۲ محصولات خاص را تمامی محصولات قابل کشت در امریکا بجز گندم، غلات، دانه‌های روغنی، پنبه، برنج، بادام زمینی، شکر و تنباکو اعلام کرده است. نوع فعالیت‌های تحت پوشش شامل سمینارها و کارگاه‌ها، تورهای مطالعاتی، تحقیقات در زمینه آفات و بلایای طبیعی و برنامه‌های ترجیحی گمرکی می‌باشد. در قانون کشاورزی ۲۰۰۲، دو میلیون دلار اعتبار برای هر یک از سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۲ تصویب شده بود. قانون کشاورزی ۲۰۰۸ این برنامه را تا سال ۲۰۱۲ تمدید کرده و اعتبارات را نیز افزایش داده است؛ به طوری که در سال ۲۰۰۸ چهار میلیون دلار، در سال ۲۰۰۹ هفت میلیون دلار، در سال ۲۰۱۰ هشت میلیون دلار و در سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ نه میلیون دلار تصویب شده است.

برنامه توسعه بازارهای صادراتی در مذاکرات دور اروگوئه به عنوان عوامل مختل کننده تجارت مطرح نشده و بنابراین موضوعی برای سپردن تعهدات بین‌المللی نمی‌باشد. با این وجود به دلیل شکست بازار اختیار قانونی به دولت داده می‌شود تا برای کمک به تولیدکنندگان و فعالیت‌های تجاری کشاورزی جهت داد و ستد محصولات خود در بازارهای برون‌مرزی مداخله کند. این امر سوال‌انگیز است که آیا مخارج عمومی برای برنامه‌های بازاریابی می‌تواند رقابت بین‌المللی صادرات محصولات امریکا را افزایش دهد.

اعتبارات، یمه و تضمین صادرات

برنامه تضمین اعتبار صادرات برای کمک به واردکنندگان خارجی جهت رویارویی با محدودیت‌های ارزی و تأمین اعتبار آنها جهت خرید کالاهای امریکا طراحی شده است. هدف این برنامه تسهیل صادرات به خریداران در کشورهایی است که تضمین اعتبارات می‌تواند به افزایش صادرات امریکا کمک کند. این برنامه، اعتباری را تخصیص نمی‌دهد اما بیشتر پرداخت‌ها را از بانک‌های خارجی برای فروش صادرات محصولات کشاورزی امریکا تضمین می‌کند. اگر یک خریدار خارجی بدھی وام خود را نپردازد، دولت این بدھی را تقبل می‌کند.

اقدامات حمایت از واردات

بجز تعدادی از محصولات، حمایت از واردات نقش مهمی در سیاست‌های کشاورزی امریکا ندارد. در میان اعضای WTO، امریکا یکی از کشورهایی است که دارای کمترین میانگین تعریفه بر محصولات کشاورزی می‌باشد (با میانگین تعریفه ۱۲ درصد برای محصولات کشاورزی). محصولات لبیات، مواد شیرین‌ساز و تباکو از این تعریفه‌های پایین مستثنی هستند. امریکا فقط ۲۴ تعریفه بیش از ۱۰۰ درصد (Mega Tariff) و تعداد کمی از نرخ تعریفه سهمیه‌ای (TRQs) دارد که برای محصولات واردات بادام زمینی، تباکو، گوشت گاو، لبیات، شکر و پنیه و دیگر محصولات وابسته اجرا می‌شود.

در سال ۲۰۰۷، میانگین تعریفه اجرایی رفتار دولت کامله‌الوداد (MFN)^۱ برای کشاورزی ۸/۷ درصد بود (شامل تعریفه ارزشی معادل با تعریفه غیرازشی). این امر بیش

1- Favoured-Nation Treatment

یکی از اصول بنیادی گات که از کشورها می‌خواهد بین کالاهای براساس مبدأ یا مقصدشان تبعیض قائل نشوند. این اصل در سازمان جهانی تجارت نقش بنیادی دارد به طوری که در تمامی موافقنامه‌های این سازمان مورد توجه قرار گرفته است.

از دو برابر حمایت از بخش غیرکشاورزی است. حدود ۱۹۵ خطوط تعرفه مربوط به سهمیه تعرفه می‌باشند. تعرفه‌ها و نرخ تعرفه سهمیه‌ای قیمت‌های حمایتی را برای کالاها به وسیله محدودیت واردات محصولات با قیمت پایین‌تر فراهم می‌کنند. میانگین تعرفه بیش از حد سهمیه^۱ دولت کامله‌الوداد در سال ۲۰۰۷ حدود ۴۲ درصد و میانگین تعرفه در حد سهمیه^۲، ۹/۱ درصد بوده است. تقریباً ۹۱ درصد از تعرفه بیش از حد سهمیه تعرفه غیرارزشی بوده است.

-
- ۱- تعریف تعرفه بیش از حد سهمیه و در حد سهمیه: یکی از سیستم‌های تعرفه‌ای مرسوم در بخش کشاورزی سهمیه تعرفه‌ای است. در این سیستم به دلیل اینکه کشور اعمال کننده تعرفه قادر به تأمین نیازهای خود از طریق تولید داخلی نیست و در عین حال قصد دارد از تولیدکنندگان محصول مورد نظر حمایت کند، تعرفه اندکی را بر واردات مقدار معینی از کالا اعمال می‌نماید و واردات بیشتر از این حد تعیین شده مشمول تعرفه بالاتر خواهد شد. به تعرفه اندک اعمال شده، تعرفه در حد سهمیه گفته می‌شود و به تعرفه بالای اعمال شده تعرفه بیش از حد سهمیه اطلاق می‌گردد.
  - ۲- همان مأخذ.

جدول ۲-۷- تعریفهای اجرایی MFN، سال ۲۰۰۷

Description	MFN			
	No. of lines	Average ¹ (%)	Range (%)	Coefficient of variation (CV)
Total	10 253	4.8	0.350	2.5
HS 01-24	1 648	8.7	0.350	3.0
HS 25-97	8 605	4.1	0.673	1.4
By WTO category				
WTO Agriculture	1 595	8.9	0.350	3.0
Animals and products thereof	139	4.2	0.100	2.4
Dairy products	166	21.4	0.177.2	1.1
Coffee and tea, cocoa, sugar, etc.	315	9.7	0.90.7	1.4
Cut flowers, plants	57	1.7	0.6.8	1.2
Fruit and vegetables	439	6.3	0.131.8	1.9
Grains	21	1.6	0.11.2	1.6
Oil seeds, fats and oils and their products	95	6.3	0.163.8	3.4
Beverages and spirits	100	4.8	0.51.8	1.8
Tobacco	47	56.0	0.350	2.2
Other agricultural products n.e.s.	216	2.0	0.67.3	2.8
By stage of processing				
First stage of processing	959	3.7	0.350	6.5
Semi-processed products	3 418	4.2	0.83.8	1.1
Fully-processed products	5 876	5.3	0.350	2.2

1. Averages do not include HS lines and duty rates for in-quota tariffs.

Source: WTO (2008a).

۴-۵- سیاست‌های بخش دامداری

بخش دامداری و محصولات وابسته به آن تقریباً نیمی از دریافتی‌های نقدی کشاورزی و یک پنجم کل صادرات کشاورزی را تشکیل می‌دهند. ایالات متحده امریکا در تولید، مصرف و صادرات گوشت قرمز و ماکیان پیشگام در جهان می‌باشد. یکپارچگی و ادغام عمودی اقدامات کلیدی برای نشان دادن سرعت تغییراتی است که در ساختار و سازماندهی تجارت بخش دامداری در طی سه دهه اخیر رخ داده است. چندین سیاست کشاورزی حمایت‌های مستقیمی را از تولیدکنندگان بجز کالاهای شیر، پشم، پارچه موهر و عسل، به عمل می‌آورند. به عنوان مثال، دامداران محصولات

وابسته به دام شامل برنامه‌های حمایت درآمدی و قیمت کالا نمی‌باشد. تولیدکنندگان از کمک‌های خاص برای جبران زیان‌های ناشی از بلایای طبیعی مانند طوفان و خشکسالی بهره‌مند شده‌اند. هم‌چنین در مواردی کمک‌هایی جهت جبران زیان ناشی از نابودی دام برای کترل بیماری دریافت می‌کنند.

با این وجود، تأثیرات غیرمستقیم سیاست‌های کشاورزی بر بخش دامداری قابل توجه می‌باشد. برنامه قوانین و سیاست‌های مختلف کشاورزی، به صورت غیرمستقیم بر تولیدات بخش دامداری تأثیر می‌گذارد. زیرا این سیاست‌ها دارای تأثیرات گسترده‌ای در زمینه‌های مختلف قیمت غلات، توسعه سوخت گیاهی، استفاده زمین، موارد زیست محیطی، مدیریت ریسک، ساختار بازار و تجارت بین‌الملل دارند. به عنوان مثال، در مواردی که ذرت از بخش صنایع غذایی برای تولید اтанول مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ به طور قابل توجهی قیمت خوراک دام افزایش یافته و در نتیجه هزینه‌های تولید افزایش می‌یابد. هم‌چنین قبول مقررات امنیت غذایی و زیست محیطی تأثیرات مهمی بر بخش دارد. به طوری که با تمرکز بیشتر بر روی افزایش تولید (تولید به صورت متتمرکز و فشرده) نگرانی‌ها در مورد تخریب و آلودگی آب‌های سطحی، آب‌های زیرزمینی، هوا و خاک افزایش می‌یابد.

سیاست‌های مربوط به بخش دام، سیاست‌هایی در ارتباط با امنیت غذایی، بازاریابی، برنامه‌های کمک برای جبران خسارت ناشی از بلایای طبیعی می‌باشد. در ادامه به تشریح سیاست‌های حمایتی در بخش لبیات می‌پردازیم.

۵-۵- سیاست‌های حمایتی بخش لبیات

محصولات یا فرآورده‌های لبنی تقریباً ۲۷ درصد ارزش تولیدات و ۴ درصد درآمدهای صادراتی بخش کشاورزی را شامل می‌شود. تغییرات تکنولوژی صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس و افزایش بهره‌وری باعث افزایش قابل توجهی در

تولیدات این بخش شده است: ۵ درصد از مزارع تولید شیر (مزارعی با بیش از ۵۰۰ گاو)، ۶۰ درصد کل شیر تولیدی را در امریکا عرضه می‌کنند. پیشرفت در سیستم حمل و نقل و تکنیک‌ها و تکنولوژی انبارداری یا ذخیره‌سازی به طور قابل توجهی مشکلات بازاریابی را در ارتباط با خراب شدن شیر کاهش داده است.

تغییر در تقاضای مصرفی محصولات لبنی باعث تغییر در ترکیب محصول، ساختار و سازماندهی بخش شده است. خرید محصولات لبنی توسط مصرف‌کنندگان به سمت خرید محصولات لبنی بسته‌بندی گرایش یافته و حمل و نقل آسان قابلیت نگهداری بیشتری را موجب شده است لذا تجارت آنها در بازارهای جهانی رو به افزایش است.

با توجه به شاخص حمایت از تولیدکننده، بخش لبنتیات حمایت‌های بیشتری را نسبت به سایر بخش‌ها دریافت کرده و بعد از شکر بیشترین دریافتی‌های مزرعه را شامل شده است. در سال‌های ۲۰۰۹-۲۰۰۷، حمایت‌های خاص تولیدکنندگانی لبنی ۱۴ درصد کل شاخص حمایت تولیدکننده بوده است. تقریباً تمامی حمایت‌های ویژه از لبنتیات ناشی از حمایت قیمتی بازار می‌باشد (حمایت‌های قیمتی بازار از بخش لبنتیات تقریباً ۶۰ درصد حمایت قیمتی بازار دیگر محصولات در امریکا می‌باشد).

برنامه‌ها و سیاست‌های بخش لبنتیات در طی زمان تغییر کردند، اما اهداف کلی این سیاست‌ها ثابت باقی مانده‌اند: تضمین و اطمینان از بازاررسانی منظم شیر سالم و تازه برای پاسخگویی به تقاضای مصرف‌کنندگان در قیمت‌های منطقی و فراهم کردن درآمد کافی و مناسب برای تولیدکنندگان شیر.

سیاست‌های بخش لبنتیات در امریکا در دستیابی به ۳ مورد اصلی زیر ارزیابی

می‌شوند:

- ۱- جلوگیری از قیمت‌های کم تولیدکننده
- ۲- جلوگیری از عدم تعادل فصلی در عرضه و تقاضا به دلیل فاسد شدن شیر
- ۳- افزایش قدرت چانه‌زنی ضعیف تولیدکنندگان شیر در مقابل خریداران

ارکان اصلی سیاست‌های لبندی شامل سیستم تبعیض قیمت بر مبنای پارامترهای جغرافیایی و ادغام طرح‌ها، برنامه پرداخت‌های ادواری تولیدکننده، برنامه حمایت قیمتی اجرا شده به وسیله خریدهای دولتی محصولات لبندی (برنامه حمایت قیمت تولیدی لبندیات)، نرخ تعرفه سهمیه برای اکثر محصولات لبندی برای محدود کردن واردات (محدودیت‌های واردات) و برنامه یارانه صادراتی (برنامه مشوق صادرات لبندی) برای محصولات لبندی کارخانه‌ای در سال‌های خاص می‌باشد.

۶-۵- اقدامات مربوط به واردات

به طور کل برنامه حمایت قیمتی محصولات لبندی نقش نسبتاً کمی در بالا نگه داشتن قیمت داخلی محصولات لبندی نسبت به قیمت جهانی دارد. مهم‌ترین سیاست‌های مربوط به لبندیات برای افزایش قیمت به صورت مصنوعی، اقدامات واردات هستند که پس از دور اروگوئه دیگر جزء قوانین کشاورزی نمی‌باشند. با ایزوله کردن بخش لبندی از رقابت با محصولات وارداتی، محدودیت‌های وارداتی امکان استفاده از عوامل داخلی را برای برنامه‌های مربوط به بخش محصولات لبندی قوانین قیمت‌گذاری بازار شیر و برنامه حمایت قیمتی فراهم می‌سازد. اگر محدودیت‌های وارداتی حذف شوند، امکان حمایت‌های قیمتی داخلی فراهم نیست.

تعرفه‌ها بر محصولات لبندی در مقایسه با میانگین تعرفه محصولات کشاورزی بسیار بالا می‌باشند. به طوری که در سال ۲۰۰۷، میانگین تعرفه‌های اجرایی MFN ۴/۲۱ درصد بوده است (۴/۸٪ برای کل کشاورزی). به علاوه، از ۴۸ تعرفه بیش از ۱۰۰ درصد در کشاورزی، ۷ تعرفه برای محصولات لبندی اجرا می‌شوند.

واردات محصولات لبندی به وسیله مجموعه‌ای از نرخ تعرفه‌های سهمیه‌ای در یک سیستم دو طرفه محدود شده‌اند: حد مجاز واردات در نرخ‌های تعرفه پایین یا معاف از حقوق گمرکی وارد می‌شوند (تعرفه در حد سهمیه نامیده می‌شوند)؛ در حالی که

واردات بیش از حد مجاز در نرخ‌های تعرفه بالا وارد می‌شوند (تعرفه بیش از حد مجاز نامیده می‌شوند).

برخی از محصولات لبنی مربوط به حفاظت ویژه هستند که به موجب آن ممکن است حقوق گمرکی موقتی برای تعرفه‌های بیش از حد سهمیه برای جلوگیری از کاهش قیمت اعمال شود. قانون کشاورزی ۲۰۰۸ نیز تعهدات و قوانین سال ۲۰۰۲ را اجرا کرده، اما کمک‌های وارداتی را برای محصولات لبنی وارداتی از $\frac{3}{3}$ دلار/تن به $\frac{1}{7}$ دلار/تن کاهش می‌دهد.

۷-۵- برنامه مشوق صادرات محصولات لبنی (DEIP)

تحت قانون کشاورزی ۱۹۸۵، برنامه مشوق صادرات لبنی کمک‌های نقدی را برای صادرکنندگان محصولات لبنی منتخب فراهم آورده و آنها را قادر می‌سازد تا محصولات را در قیمت‌های داخلی امریکا خریداری کرده و در قیمت‌های بین‌المللی پایین‌تر به فروش برسانند. این برنامه در دهه ۹۰ اجرا می‌شده است و حداقل پرداخت‌های کمکی در سال ۱۹۹۳ برابر با ۱۶۲ میلیون دلار بوده است. در سال‌های اخیر قیمت‌های جهانی لبنتی افزایش یافته است؛ بنابراین مخارج یا کمک‌های این برنامه در سال ۲۰۰۴ بسیار ناچیز و در طی دوره ۲۰۰۵-۲۰۰۹ صفر بوده است. اما به دلیل شرایط بازار جهانی، مانند کاهش قیمت‌های بین‌المللی لبنتی و اختصاص مجدد یارانه‌های صادراتی محصولات لبنی توسط اتحادیه اروپا، برنامه DEIP مجدداً از ماه می ۲۰۰۹ فعال شده است.

محصولاتی که تحت این برنامه قرار می‌گیرند؛ پودر شیر، سرشیر، نوعی پنیر (cheddar)، نوعی پنیر ایتالیایی (Gouda, mozzarella)، پنیر خامه‌ای و پنیرهای فرآوری شده امریکایی می‌باشند. یارانه‌های صادراتی برای محصولاتی چون شیر خشک بدون چربی قابل توجه بوده اما این یارانه‌ها برای کره و پنیر نسبتاً کم می‌باشد.

۵- برنامه حمایت قیمتی محصولات لبنی

برنامه حمایت قیمتی محصولات لبنی (DPSP)^۱ اولین بار در قانون کشاورزی سال ۱۹۴۹ با اهداف زیر وضع شد:

- اطمینان از عرضه کافی شیر
- حفظ یک سطح مناسب و مکفى درآمد برای حفظ و حمایت از ظرفیت مناسب بهره‌وری برای مقابله با نیازهای آینده
- ادامه و حفظ ثبات قیمت

حمایت قیمتی از محصولات لبنی به این صورت است که زمانی که قیمت کالاهای کره، شیر خشک بدون چربی، نوعی پنیر (cheddar) از یک سطح مشخصی کاهش یابد؛ دولت پیشنهاد خرید این محصولات را به کارخانجات فرآوری محصولات لبنی می‌دهد.

برنامه حمایت قیمت بازاری، تولیدکنندگان شیر و محصولات لبنی را از طریق افزایش تقاضا برای شیر توسط کارخانجات فرآوری برای استفاده در تولید محصولات حمایتی (کره، شیر خشک بدون چربی، نوعی پنیر (cheddar) متنفع می‌سازد. به هر حال، حمایت از قیمت بازاری هزینه‌ای را به مصرفکنندگان و مالیات‌پردازان متتحمل نمی‌سازد و بر محصولات خاصی تأکید دارد. بنابراین ممکن است باعث شود کارخانجات فرآوری انگیزه‌ای برای تولید محصولات دیگر با توجه به رشد تقاضا نداشته باشند.

قانون کشاورزی سال ۲۰۰۸، برنامه حمایت قیمتی محصولات لبنی را برای ۵ سال تا سال ۲۰۱۲ گسترش داد. تغییراتی نیز در این برنامه بوجود آمد به این صورت که

حمایت‌های مستقیم قیمتی از محصولات لبنی کارخانجات (کره، شیر خشک بدون چربی، نوعی پنیر (cheddar) بیشتر از قیمت شیر افزایش یافت.

در قانون‌گذاری، حداقل قیمت خرید برای پنیر block ۲,۴۹۱ دلار/تن، پنیر barrel ۲,۴۲۵ دلار/تن، کره ۲,۳۱۵ دلار/تن و شیر خشک بدون چربی ۱,۷۶۴ دلار/تن تنظیم شده است. اما وزیر کشاورزی اجازه تعديل قیمت‌ها را برای حفظ موجودی انبار و هم‌چنین افزایش قیمت خرید بیشتر از حداقل سطح مشخص شده را دارد. دولت باید تمام محصولات حمایتی عرضه شده به دولت را خریداری کرده و در حداقل قیمت‌های اعلام شده به فروش برساند.

۹-۵- سیاست‌های مربوط به بخش کشاورزی - محیط زیست

کشاورزی بزرگترین مصرف‌کننده زمین و منابع آبی در امریکا می‌باشد. فرسایش خاک، آلودگی آب، رقابت بین آبیارها و دیگر مصرف‌کنندگان منابع آبی، حفاظت از زیستگاه حیات وحش، گونه‌ها و کیفیت هوای موضوعات مهم و اصلی زیست محیطی با کشاورزی می‌باشد. چندان که ۶۰ درصد از کل فرسایش خاک و ۶ درصد کل آلودگی گازهای گل خانه‌ای از بخش کشاورزی ناشی می‌شود. تجزیه کربن خاک و تولید انرژی گیاهی افزایش یافته است، اگرچه انرژی گیاهی تنها ۳ درصد کل انرژی مصرفی، کمتر از ۱ درصد سوخت حمل و نقل و ۵ درصد محصولات شیمیایی را تأمین می‌کند (اساساً بر مبنای استفاده از ذرت در تولید اتانول). هدف دولت افزایش این سهم به ۴ درصد برای انرژی و سوخت و ۱۲ درصد برای محصولات شیمیایی تا سال ۲۰۱۲ می‌باشد که تأثیر عمده‌ای بر الگوی کشت محصولات، قیمت‌ها و بازارهای بین‌المللی خواهد داشت.

سیاست‌های کشاورزی - زیست محیطی، که بخشی از سیاست‌های دهه ۱۹۳۰ کشاورزی به شمار می‌رود، شامل ابزارهای سیاسی است که عمدتاً بر انگیزه‌های مالی و

کمک‌های تکنیکی به تولیدکنندگان کشاورزی؛ کسانی که اختیار دارند فعالیت‌های خود را بر مبنای بهبود کارآیی زیست محیطی طراحی کنند؛ تکیه دارد. به طور کلی این سیاست‌ها در ارتباط با حفاظت آب و خاک و مشکلات آلودگی مربوط به تولید گیاهان و دامداری می‌باشد.

برنامه‌های حفاظت می‌تواند به صورت زیر طبقه‌بندی شود:

- برنامه آیش زمین: این برنامه پرداخت‌هایی را برای کشاورزان جهت از بین بردن اثرات زیست محیطی تولید محصول در زمین برای یک دوره مشخص تحت یک قرارداد فراهم می‌کند (حداقل ۱۰ سال و در بعضی موارد به طور دائمی)
- برنامه حفاظت از زمین‌های دارای کاربری: این برنامه کمک‌های فنی و مالی را برای کشاورزانی که فعالیت‌های حفاظت از زمین را انجام می‌دهند، فراهم می‌کند
- برنامه‌های حفاظت از زمین‌های کشاورزی: هدف این برنامه حفظ زمین در تولیدات کشاورزی به وسیله خریداری حق کشاورزان و تبدیل زمین‌ها به کاربری‌های دیگر مانند گسترش زمین می‌باشد.
- کمک‌های فنی: کمک‌های فنی مداوم و در حال پیشرفت برای تولیدکنندگان کشاورزی که در تلاش برای بهبود عملکرد زیست محیطی فعالیت‌های کشاورزی می‌باشند.
- قبول محافظت از محیط زیست: این برنامه نیاز به برنامه‌های پرداخت‌های کشاورزی مانند وام‌های کالا و پرداخت‌های مستقیم و ادواری برای محافظت از تالاب‌ها و خاک در زمین‌هایی که قابلیت فرسایش دارند، دارد (OECD, 2011).

۶- کشور چین^۱

اقتصاد چین از زمانی که اصلاحات اقتصادی در سال ۱۹۷۹ آغاز شد، رشد قابل توجه و تغییرات ساختاری مهمی را تجربه کرد. نرخ رشد متوسط سالانه تولید ناخالص داخلی تقریباً در طی سه دهه اخیر ۹ درصد بوده است. این رشد سریع با انتقال ساختاری مهم در اقتصاد از کشاورزی به صنعت و خدمات همراه بوده است. اگرچه سهم کشاورزی در اقتصاد کاهش یافته است، اما چین هنوز از نرخ رشد بخش کشاورزی که سریع‌تر از افزایش جمعیت است متفعل می‌شود. امنیت غذایی یکی از برنامه‌های سیاست‌گذاران در چین از دهه ۱۹۷۰ به طور قابل توجهی بهبود یافته است. برخلاف پیش‌بینی بسیاری از تحلیل‌گران که چین در طی فرآیند صنعتی شدن و آزادسازی اقتصادی تحت فشار امنیت غذایی جهانی قرار می‌گیرد، افزایش رشد واردات غذا اتفاق نیفتاد (۲۰۰۷). در سطح خرد چین پیشرفت قابل توجهی در امنیت غذایی خانوار دست یافت و رویارویی با سوء‌تغذیه در طی دو و نیم دهه اخیر کاهش یافت. اگرچه پیشرفت‌ها و دستاوردهای اخیر موثر و تحسین‌برانگیزند، اما هنوز چالش‌ها و اعتراض‌هایی وجود دارد. به عنوان مثال، اختلاف درآمد در طی رشد سریع اقتصادی افزایش یافته است. اختلاف درآمدهای قابل توجهی بین مناطق مختلف، مناطق شهری و روستایی و خانوارها وجود دارد. در بخش کشاورزی، چین با اعتراض‌های رو به افزایش در ارتباط با کاهش مقدار زمین‌های حاصل‌خیز در شرق چین و افزایش کمبود آب در شمال کشور وجود دارد. بسیاری از تحلیل‌گران پیش‌بینی کرده‌اند که تقریباً تمام

۱- این مطلب از مقاله زیر تهیه شده است:

Huang, J. and Rozelle, S. (2008). *Agricultural Development and Policy before and after China's WTO accession*. Agriculture and Food Security in China. Available on <http://hdl.handle.net/1885/47225>.

منافع بدست آمده در تولید محصولات کشاورزی به علت تکنولوژی جدید و تأثیر آن در بهبود بهره‌وری بوده است.

سیاست‌های دولت چین پس از انقلاب کشاورزی، تأثیر شگرف بر اقتصاد ملی این کشور بر جای گذاشت و کشاورزی نیز به عنوان زیربنای اقتصادی چین از این تأثیرات در امان نماند. اصلاحات ارضی کشور در دهه ۱۹۵۰ که بدون توجه به اوضاع اقتصادی و فرهنگی چین انجام شد، رکود شدیدی در بخش کشاورزی پدید آورد. در طی این دوران نزدیک به ۴۷ میلیون هکتار زمین کشاورزی از دست مالکان خارج شده و در اختیار کشاورزان بدون زمین قرار گرفت. پس از تقسیم زمین‌های کشاورزی، چین به تقلید از شوروی و کشورهای اروپای شرقی برای اداره امور کشاورزی اقدام به راهاندازی تعاضوی‌ها نمود و کشاورزان را وادار به عضویت در این تعاضوی‌ها کرد. ابتدا زمین‌های تقسیم شده تحت اختیار تعاضوی‌های بزرگ قرار گرفت که در اثر این سیاست نادرست بیش از ۳۰ میلیون کشاورز در اثر فقر و گرسنگی جان باختند.

از آن پس تعاضوی‌های بزرگ به تعاضوی‌های کوچک‌تر تقسیم شد. تا سال ۱۹۵۵ نزدیک به ۱۷ میلیون خانوار کشاورز به عضویت تعاضوی‌ها در آمدند. بدین ترتیب فعالیت‌های کشاورزی از مدیریت جمعی برخوردار شد و تصدی دولت بر بخش کشاورزی روز به روز عمیقتر و گستردگر گردید. تعاضوی‌ها در آن دوران نقش زیادی بر عهده داشتند. تعیین روش‌های تولید، نوع محصول، نحوه فروش و قیمت محصولات توسط تعاضوی‌ها و زیر نظر دولت انجام می‌شد. حاصل این سیاست‌ها ایجاد تنگناهای شدید برای کشاورزان و کاهش چشمگیر تولیدات کشاورزی بود. به طوری که سهم بخش کشاورزی در تولید ملی از ۹۰ درصد به ۲۵/۶ درصد کاهش یافت.

ساخر سیاست‌های دولت نیز در این دوران تأثیرات گستردگاهی بر بخش کشاورزی داشت. بخشی از این سیاست‌ها عبارت بودند از:

- تأکید بیش از حد بر خودکفایی و قطع ارتباطات بین‌المللی

- تصدی بیش از حد دولت بر امور اقتصادی
- عدم کنترل جمعیت
- انتقال شتاب‌زده اموال و املاک به دولت
- تأکید بیش از حد بر صنایع سنگین، به قیمت توجه کمتر به صنایع سبک و فعالیت‌های کشاورزی
- عدم توجه به اهمیت انتقال فناوری

سال‌های ۱۹۷۸ و ۱۹۷۹ را می‌توان نقطه عطفی در تاریخ چین به حساب آورد. در این سال‌ها پس از گذشت ۳۰ سال از انقلاب کشاورزی، مقامات کشور متوجه سیاست‌های اشتباه خود در توسعه سیاسی و اقتصادی چین شدند و اقدامات اصلاحی جدیدی را جهت رفع مشکلات و چالش‌ها به اجرا درآورند. اصلاحات سیاسی چین در این سال‌ها، تحولات عمده‌ای در اقتصاد ملی چین پدید آورد و مهم‌ترین بخشی که تحت تأثیر این تحولات قرار گرفت، بخش کشاورزی بود. در آن زمان دولت چین سیاست‌های خود را دگرگون کرد، به جای تأکید بر صنایع سنگین، بر صنایع سبک و فعالیت‌های کشاورزی تمرکز نمود؛ برنامه‌هایی را جهت کنترل جمعیت به مرحله اجرا گذاشت و از میزان دخالت خود در امور کشاورزی کاست. این سیاست‌ها تأثیر مثبتی در بخش کشاورزی داشت.

- طرح‌ها و برنامه‌های عمده چین در توسعه روستایی عبارت بودند از:
- تبدیل مزارع اشتراکی به مزارع خانوادگی
  - بهره‌برداری بهینه از منابع کشاورزی و توجه به توسعه پایدار
  - ایجاد توازن در عرضه و تقاضای غلات
  - کاهش شکاف درآمد میان شهرنشینان و روستاییان
  - به کارگیری فناوری‌های جدید تولید
  - اجرای طرح تجدید ساختار استراتژیک کشاورزی

- بهینه‌سازی گونه‌های مختلف محصولات
- توسعه بخش دامداری
- توسعه صنایع تبدیلی
- توسعه کارآفرینی و اشتغال در چین

پس از الحق چین به سازمان جهانی تجارت در سال ۲۰۰۱، تغییراتی در سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی به وجود آمد. یکی از اساسی‌ترین امتیازات چین قبول حذف تدریجی یارانه‌های صادراتی در اولین سال الحق به سازمان جهانی تجارت بود. این یارانه‌ها نقش اساسی در صادرات ذرت، پنبه و دیگر محصولات کشاورزی داشته و از این طریق به طور غیرمستقیم قیمت‌های داخلی را حمایت می‌کرده است. در واقع، پس از حذف یارانه‌های صادراتی، برخی از بخش‌های کشاورزی چین (به عنوان مثال ذرت و پنبه) تقریباً با رقابت شدیدی با محصولات وارداتی داشتند.

علاوه بر حذف یارانه‌های صادراتی، تعهدات الحق به سازمان جهانی تجارت، کنترل‌های شدیدی را بر نوع و مقدار سرمایه‌گذاری‌های معین قرار داده است. به طور معمول حمایت‌های داخلی از بخش کشاورزی به جعبه سبز و جعبه زرد تقسیم می‌شوند. مانند سایر اعضای WTO، چین نیز محدودیتی در میزان حمایت‌های قرار گرفته در جعبه سبز ندارد. اما با قوانینی در ارتباط با حمایت از فعالیت‌هایی که در جعبه زرد قرار می‌گیرد، موافق است. تعهدات سازمان جهانی تجارت می‌تواند با فشار بر چین سبب تغییر سطح و ترکیب حمایت‌های کشاورزی در آینده شود.

در سیاست‌های جعبه زرد، پروتکل الحق سطح حداقل حمایت‌ها را معادل ۸/۵ درصد ارزش تولیدات کشاورزی را مجاز دانسته است. پس از مذاکرات زیاد، سطح حمایت‌ها برای کشورهای در حال توسعه ۱۰ درصد و برای کشورهای توسعه یافته ۵ درصد ارزش تولیدات کشاورزی در نظر گرفته شد. علاوه بر این، لیست مواردی که در سیاست‌های حمایتی جعبه زرد کشور چین محاسبه می‌شود بیشتر از سایر کشورهای است.

(به عنوان مثال، یارانه نهاده‌ها و محصولات کشاورزی برای کشاورزان فقیر که در کشورهای در حال توسعه در جعبه سبز قرار می‌گیرد، در کشور چین در جعبه زرد قرار می‌گیرد).

از اواخر سال ۲۰۰۰ رهبران چین راه حل‌هایی را برای سه مورد اساسی توسعه اقتصادی بررسی می‌کردند: کشاورزی، نواحی روستایی و کشاورزان. برای کمک به توسعه اقتصادی در این سه حوزه، دولت چهار سند حمایتی را از سال ۲۰۰۴ طراحی کرده است. هر یک از این اسناد تمرکز ویژه‌ای بر کشاورزی و توسعه روستایی داشته است. سند ۲۰۰۴ با هدف افزایش درآمد کشاورزان از طریق کاهش و حذف مالیات‌های کشاورزی و حق‌الرحمه پرداختی توسط کشاورزان، افزایش درآمد انتقالی به کشاورزان بتویله نواحی غربی بهبود تغییرات ساختاری کشاورزی و امکان اشتغال کشاورزان در خارج از مزرعه می‌باشد. سند ۲۰۰۵ با هدف افزایش پایداری در ظرفیت تولیدی محصولات کشاورزی از طریق سرمایه‌گذاری کلان دولتی در تکنولوژی، زمین، آب و زیرساخت‌های روستایی و کشاورزی می‌باشد. استراتژی جدید توسعه روستایی - توسعه حومه شهر و مناطق روستایی جدید - هدف سند ۲۰۰۶ بود.

نکته برجسته سند ۲۰۰۷ حذف تمامی مالیات‌های کشاورزی در سطح ملی، افزایش سرمایه‌گذاری در کشاورزی و توسعه روستایی در یازدهمین برنامه پنج ساله و تعهد برای حذف فقر و دیگر برنامه‌ها مانند آموزش به روستاییان، مراعات اصول بهداشتی، ارگان بهداری و تندرستی، توسعه فرهنگی و مشارکت جامعه می‌باشد. سند ۲۰۰۷ بر اهمیت تکنولوژی جدید در توسعه مناطق روستایی و حومه شهر تأکید دارد. (huang, 2009)

۷- برزیل^۱

شرایط عمومی

برزیل کشوری با درآمدی بالاتر از متوسط درآمد است که رشد خوبی را در سال‌های اخیر داشته است. در حال حاضر درآمد سرانه بالغ بر ۱۰,۰۰۰ دلار در سال می‌باشد. با این وجود، نابرابری درآمد و فقر همچنان ادامه دارد. ۱۳٪ جمعیت با کمتر از ۲ دلار در روز زندگی می‌کنند. کشور برزیل از موهبت منابع کشاورزی وسیعی برخوردار است. بخش کشاورزی حدود ۶ درصد تولید ناخالص داخلی را تشکیل داده، اما ارزش افروده قابل توجهی دارد. محصولات کشاورزی قابل تجارت بیش از ۸۳ درصد صادرات را بر عهده دارند. در طول دهه گذشته مازاد تجاری برای بخش تجارت محصولات کشاورزی به بیش از ۵۰ میلیارد دلار افزایش یافت. اتحادیه اروپا بزرگترین بازار برای صادرات محصولات کشاورزی با سهم ۲۹ درصد می‌باشد، در حالی که چین در حال حاضر با سهم ۱۴ درصد، دومین بازار محصولات می‌باشد.

برزیل یکی از بازیگران عمدۀ در اقتصاد جهانی و یکی از ۱۰ اقتصاد برتر دنیا با جمعیتی بیش از ۱۹۰ میلیون نفر (پنجمین کشور دنیا) و دارای منابع طبیعی فراوان محسوب می‌شود. کشاورزی در این کشور نقش مهمی در اقتصاد کشور و ارز آوری دارد. زمین‌های کشاورزی برزیل بعد از کشورهای چین، استرالیا و آمریکا بیشترین سطح را دارد. در سال ۲۰۰۹، سهم بخش کشاورزی صادرات ۳۰ درصد بوده است.

در طول ۲۰ سال گذشته اقتصاد برزیل با اصلاحات بنیادی، فضای سرمایه‌گذاری با ثبات و رشد تهییج‌کننده بخش کشاورزی را مهیا نموده است. ثبات اقتصاد کلان از نیمه دهه ۱۹۹۰ به دست آمد زمانی که یک برنامه واقعی برای بودجه با اعمال محدودیت‌های لازم به منظور تحت کنترل در آوردن تورم به مرحله اجرا در آمد.

۱- این بخش برگرفته از دو منبع ۱ و ۲ ذکر شده در پایان فصل می‌باشد.

اصلاحات ساختاری شامل خصوصی‌سازی تشکیلات اقتصادی که توسط دولت اداره می‌شد، و مقررات زدایی بازارهای داخلی می‌باشد.

جدول ۲-۱- شاخص‌های اقتصادی برزیل، ۱۹۹۵-۲۰۰۹

*۲۰۰۹	۱۹۹۵	
زمینه اقتصادی		
۱۵۹۳	۷۷۰	تولید ناخالص داخلی (میلیارد دلار)
۱۹۴	۱۶۲	جمعیت (میلیون)
۸۴۵۹	۸۴۵۹	مساحت (هزار کیلومترمربع)
۲۳	۱۹	تراکم جمعیت (فرد/کیلومترمربع)
۱۰۴۶۶	۶۴۶۶	تولید ناخالص داخلی سرانه (دلار)
۸/۵	۶/۵	سهم تجارت از GDP
کشاورزی در اقتصاد		
۵/۹	۵/۸	GDP (%) کشاورزی در
۱۹/۳	۲۶/۱	سهم کشاورزی در اشتغال (%)
۳۵/۷	۲۹/۳	الصادرات کشاورزی - غذایی (% از کل صادرات)
۵/۱	۱۲/۴	واردات کشاورزی - غذایی (% از کل واردات)
ویژگی‌های بخش کشاورزی		
۴۸۰۸۶	۶۹۷۶	تراز تجاری کشاورزی - غذایی (میلیون دلار)
۶۴	n.a	محصولات در کل تولید کشاورزی (%)
۳۶	n.a	دام در کل تولید کشاورزی (%)
۲۶۴۵۰۰	۲۵۸۴۷۲	مساحت زمین‌های کشاورزی (هزار هکتار)
۲۳	۲۲	سهم زمین‌های زراعی از کل زمین‌های کشاورزی (%)
n.a	n.a	سهم زمین‌های آبیاری از کل زمین‌های کشاورزی (%)
n.a	n.a	سهم کشاورزی در مصرف آب (%)

* یا آخرین سال موجود n.a در دسترس نیست.

Source: OECD statistical databases, World Development Indicators and national data

سیاست‌های تجاری

برزیل عضو اتحادیه گمرکی، مركوسور (RTA)^۱، همراه با آرژانتین، اروگوئه و پاراگوئه می‌باشد. هدف اصلی آن تغییرات سیاستی شامل کاهش شدید تعرفه‌ها و حذف موانع غیر تعرفه‌ای در تجارت بود. موافقنامه‌ای بین مركوسور و اتحادیه اروپا تحت مذاکره است. اکثر واردات کشاورزی از دیگر کشورهای عضو مركوسور بدون حقوق گمرکی وارد می‌شوند؛ در حالی که میانگین تعرفه بر واردات کشاورزی از کشورهای غیرعضو مركوسور نزدیک به ۱۰ درصد است.

هدف فعلی برزیل کاهش وابستگی به واردات کود شیمیایی می‌باشد. برزیل^۶ درصد مصرف جهانی کودهای ازته، فسفره و پتاسه را به خود اختصاص داده است. اما تنها ۲٪ تولیدکننده می‌باشد. ۷۷٪ کل کودهای شیمیایی وارد می‌شود (۹۱ درصد در مورد پتاسه) و سیاست‌های دولت کاهش سهم واردات با افزایش تولید داخلی می‌باشد.

(OECD, 2011)

اخیراً پیشرفتی در صادرات محصولات کشاورزی حاصل شده است و از محصولات سنتی گرمیسری مانند قهوه و آب پرتقال به سمت محصولات سویا، شکر، گوشت به ویژه گوشت مرغ و خوک گرایش یافته است. پیشرفت در صادرات صنایع غذایی سودآوری مهمی را برای اقتصاد برزیل فراهم کرده است. اگرچه اکنون بازارهای کشورهای OECD به عنوان مقصد بیش از ۴۰ درصد از صادرات محصولات کشاورزی بسیار مهم هستند و با اینکه صادرات به اکثر کشورهای OECD در برخی محصولات مشخص فزاینده است اما سریع ترین رشد صادرات برزیل به کشورهای خارج از منطقه OECD مانند چین و روسیه بوده است.

رشد بخش کشاورزی بر رشد بخش صنعت پیشی گرفته است و با جهش قابل توجه در صادرات مواد غذایی فرآوری شده توانسته منافع عظیمی را به اقتصاد بزرگی به ارمغان آورد. به هر حال این رشد به تنها یکی برای حل مشکلات فقر روستایی و نابرابری درآمد کافی نبوده و نگرانی‌ها در مورد پیامدهای زیست محیطی به ویژه برای جنگل‌های آمازون را افزایش داده است.

کشاورزی در این اصلاحات بنیادی هم مشارکت داشته و هم از این تغییرات سود برده است. در طی دهه ۱۹۹۰ در مخارج قیمت‌های تضمینی و اعتبارات یارانه‌ای کاهش تدریجی یافت. در بازارهای گندم، نیشکر و قهوه آزادسازی صورت گرفت همچنین آزادسازی تجارت نه تنها از بعد واردات بلکه برای صادرات نیز با حذف مجوزهای صادراتی، سهمیه‌ها و مالیات صورت گرفت. کشاورزی در شرایط کلی از تغییر در الگوی توسعه بهره‌مند شده و آن تغییر حذف تعیض علیه بخش کشاورزی بود که به طور ضمنی در راستای حمایت از بخش صنعت بود.

بخش کشاورزی بزرگی از زمانی که دولت جانشینی واردات را رها کرد، رشد سریعی یافته است (سیاست‌های طراحی شده به نفع تولیدات داخلی و رقابت با واردات به عنوان مثال وضع تعرفه‌های وارداتی بالا) و این روند طی چند سال اخیر فزاینده بوده است. این رشد عمدتاً ناشی از بهبود بهره‌وری و قیمت‌های پایین برای نهاده‌های وارداتی بود و این عوامل به افزایش سطح زیرکشت محصولات کشاورزی کمک می‌کرد.

ابزارهای سازمانی اصلی اعمال سیاست‌ها

دو آژانس مجزا اجرای سیاست‌های کشاورزی را بر عهده دارند: وزارت کشاورزی (MAPA)^۱ و وزارت توسعه ارضی (MDA)^۲. که اولی در ارتباط با کشاورزی تجاری و دومی در ارتباط با کشاورزی خانوادگی می‌باشد.

وزارت کشاورزی برنامه‌های مربوط به محصولات و دام، اهداف و روند حمایت را در سال فراهم می‌کند. در بین سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۰۸، حمایت‌های شامل اعتبارات روستایی در نرخ بهره کنترل شده و قیمت تضمینی و بیمه روستایی می‌باشد. سیاست‌های زیست محیطی و ساختاری به صورت مشخص بیان شده‌اند و شامل منطقه‌بندی کشاورزی، حمایت از تعاونی‌ها و همچنین سوخت‌های گیاهی و محصولات ارگانیک می‌باشد. وزارت توسعه ارضی اصلاحات ارضی را اجرا کرده و مسئول برنامه‌های ملی برای تقویت کشاورزی خانوادگی (PRONAF)^۳ است که محور این سیاست‌ها حمایت از کشاورزان خردپا می‌باشد. تعداد کشاورزانی که در برنامه PRONAF ثبت نام کرده‌اند در حال افزایش بوده و این برنامه در سال ۲۰۱۰ به طور قابل ملاحظه‌ای اصلاح شده است.

قیمت‌های تضمینی برای حمایت از تولیدات در مناطق در حال رشد می‌باشد؛ تا زمانی که زیرساخت‌ها و فعالیت‌های مربوطه در آن مکان و در آن کشت سودآور شوند. همچنین این سیاست برای جلوگیری از نوسان قیمت در طی زمان و حمایت از کشاورزان فقیرتر تنظیم شده است. این سیاست‌ها به طور طبیعی اختلال‌زا بوده اما اختلال‌زایی آنها به وسیله اعمال محدودیت‌هایی بر تعداد محصولات واجد شرایط و هدف‌گذاری مناطق کمتر توسعه یافته، کنترل شده است.

1- Ministry of Agriculture

2- Ministry of Agrarian Development

3- Programa Nacional de Fortalecimento da Agricultura Familiar

سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی و روستایی

فقر روستایی به طور قابل ملاحظه‌ای در بزریل کاهش یافته است اگرچه این شاخص از ۶۰ درصد در سال ۱۹۹۰ به حدود ۷۰ درصد در سال ۲۰۰۰ رسید اما به هر حال میزان فقر روستایی دو برابر آن در کل کشور است. فقرای روستایی از برنامه‌های تأمین اجتماعی و دریافت مقرری کمتر بهره‌مند شدند. اگرچه در دو دهه اخیر سعی شده است تا این گروه از مردم روستایی از رشد حاصله بیشتر متفع شوند اما بزریل هنوز فاصله زیادی تا وضعیت مطلوب دارد.

در سال ۲۰۰۵، بزریل برنامه بیمه روستایی را برای حمایت از سیستم بیمه روستایی خصوصی ایجاد کرد. ابزار اصلی آن تخفیف حق بیمه تولید محصولات کشاورزی (به علاوه شیلات و جنگل) بود. مساحت تحت پوشش از ۱/۶ میلیون در سال ۲۰۰۶ به ۷/۷ میلیون هکتار در سال ۲۰۱۰ افزایش پیدا کرد، با بیش از ۶۵,۰۰۰ ذینفع و سرمایه بیمه شده بیش از ۱/۱ میلیارد دلار کروزیر (۶۲۳ میلیون دلار). کل یارانه در سال بیش از ۲۵۰ میلیون کروزیر (۱۲۵ میلیون دلار) بوده است. قانون جدید بیمه روستایی در سال ۲۰۱۰ تصویب شده است که این اجازه را به دولت فدرال می‌دهد که در سرمایه‌گذاری یا کمک به صندوق بلایای ناگهانی برای پوشش ریسک بیمه روستایی شرکت کند.

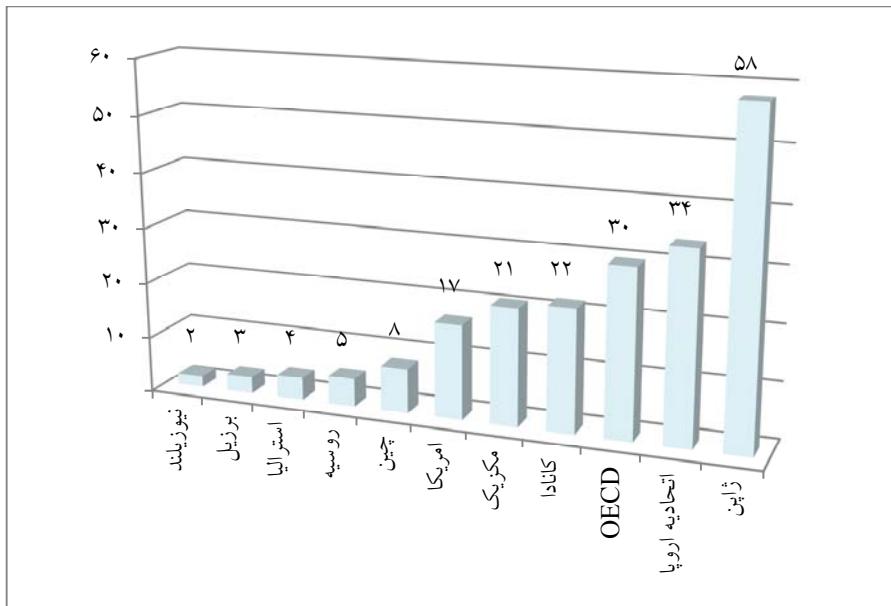
در طی سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۰۸ مجموعه‌ای از اصلاحات در برنامه PRONAF (برنامه ملی برای تقویت کشاورزی خانوادگی) صورت گرفت. در گذشته، کشاورزان خردہ پا در این برنامه که به پنج گروه طبقه‌بندی شده و روند حمایتی برای هر طبقه متفاوت بوده، ثبت نام می‌کردند. در سال ۲۰۱۰ گروه‌های C، D، E در هم ادغام شده و در حال حاضر این برنامه به سه گروه طبقه‌بندی می‌شود. گروه A شامل اصلاحات اراضی افراد مهاجر است. گروه B شامل کشاورزان خردہ پا، با این شرایط که درآمد خالص آنها کمتر از ۳,۴۰۰ دلار در ۱۲ ماه گذشته باشد. این گروه

شرایط برای دریافت اعتبارات خرد دارد. گروههای کشاورزی خانوادگی جدید (C، D، E) شامل کشاورزی خانوادگی با درآمد خالص بین ۱۱۰,۰۰۰-۶,۰۰۰ کروزیر در ۱۲ ماه گذشته می‌باشند. تقریباً ۱/۸ میلیون کشاورز در طبقه B بوده و اعتبارات خرد را دریافت می‌کنند.

هر سال کشاورزان می‌توانند تا سقف ۱۳۰,۰۰۰ کروزیر (۷۳,۶۰۰ دلار) اعتبارات سرمایه‌گذاری و ۵۰,۰۰۰ کروزیر (۲۸,۰۰۰ دلار) از مبلغ اضافه سرمایه جاری پس از کسر بدھی برای هر محصول دریافت کنند و در کل آنها می‌توانند تا سقف ۲۳۰,۰۰۰ کروزیر (۱۳۰,۰۰۰ دلار) استقراض کنند. در سال ۲۰۱۰، نرخ بهره به میانگین ۲/۵ درصد کاهش پیدا کرد و نرخ بهره واقعی ثابت بود.

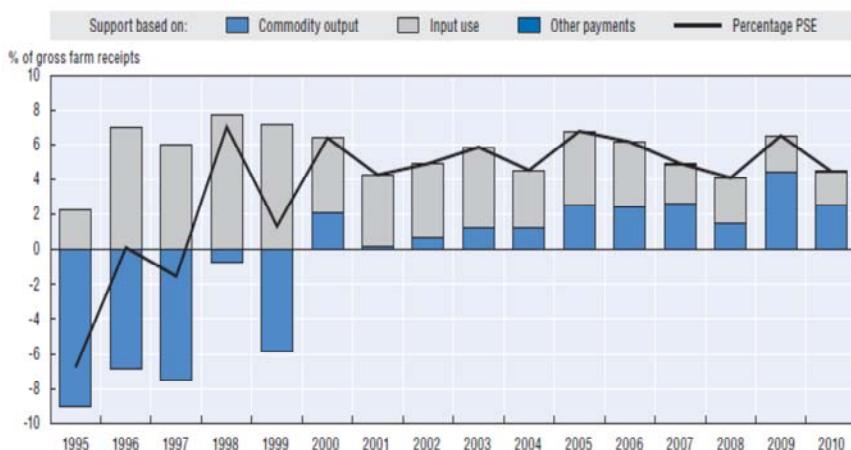
از سال ۱۹۹۰ و همزمان با رشد سریع در کشاورزی، بزریل جنگل‌های زیادی را (بیش از کل مساحت انگلستان) به ویژه به دلیل فعالیت دامداری‌های بزرگ مقیاس تجاری از دست داده است. منافع اقتصادی حاصل از رشد کشاورزی از یک سو و حفظ جنگل‌ها از سوی دیگر از چالش‌های عمدۀ فراروی تصمیم‌گیران بزریل به شمار می‌آید. بزریل سطح نسبتاً پایینی برای حمایت از بخش کشاورزی فراهم آورده است. کل حمایت بخش کشاورزی مانند تحقیقات کشاورزی، آموزش و زیرساخت‌ها و اعتبارات برای خدمات عمومی کشاورزی مانند تولید تحقیقات کشاورزی، آموزش و زیرساخت‌ها می‌باشد، سالانه به طور میانگین ۸/۲ میلیون کروزیزو (واحد پول بزریل) یا ۲/۷ میلیارد دلار آمریکا یا ۰/۵ درصد تولید ناخالص داخلی طی سال‌های ۲۰۰۴-۲۰۰۲ بوده است. هزینه این حمایت در کل اقتصاد نسبت به کشورهای OECD پایین است و تقریباً برابر با استرالیا (۰/۳)، درصد GNP) و نیوزیلند (۰/۴ درصد GNP) می‌باشد. حدود سه چهارم این حمایت‌ها مربوط به تولیدکنندگان و مابقی به خدمات عمومی در این بخش اختصاص داشته است.

نمودار ۱-۲- معیار حمایت از تولیدکنندگان در کشورهای منتخب
 (درصدی از دریافتی تولیدکنندگان) در مقایسه با برزیل طی دوره ۲۰۰۵-۲۰۰۲

حمایت از تولیدکنندگان در برزیل به طور متوسط معادل ۳ درصد از ارزش ناخالص دریافتی‌های کشاورزان در طول سال‌های ۲۰۰۵-۲۰۰۲ قابل مقایسه با کشورهای استرالیا (۴ درصد) و نیوزیلند (۲ درصد) و بسیار پایین‌تر از کشورهای OECD (30 درصد) بوده است.

نمودار ۲-۹- سطح شاخص حمایت از تولیدکنندگان و ترکیب حمایت‌ها، ۱۹۹۵-۲۰۱۰

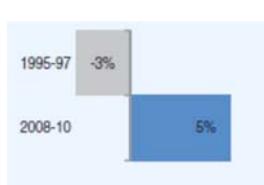
Source: OECD, PSE/CSE database, 2011.

بیشترین سطح حمایت از محصولات اساسی (گندم، برنج، ذرت) و پنبه برای رقابت‌پذیر نمودن این محصولات در مقابل واردات به عمل می‌آید. برخی محصولات دیگر حمایت شده در برزیل به ترتیب عبارتند از: قهوه، سویا، شیر، گوشت گوساله، نیشکر، گوشت مرغ و گوشت خوک.

حمایت از تولیدکنندگان اغلب به وسیله اعتبارات ترجیحی فراهم شده است. این سیستم برای زمین‌هایی تعیین شده است که نرخ‌های بهره بالا در بازار که میراث بی‌ثباتی اقتصاد کلان بود را جبران کرده‌اند. یک دلیل منطقی برای حمایت خاص از بخش از اهداف اجتماعی نشأت می‌گیرد که به نظر می‌رسد توانایی مالی برای تولید یک مولفه حیاتی برای حمایت از ایجاد درآمد در میان روستاییان فقیر به شمار می‌آید. تقریباً نیمی از کل منافع اقتصاد که از حمایت‌های اعتباری بدست آمده است، ناشی از بازسازی یا تجدید سازمان بدھی مزارع بزرگ بوده که در طی دوره ناپایداری اقتصاد کلان در اوخر دهه ۸۰ تا اواسط دهه ۹۰ انباسته شده بود. تجدید نظر در زمان بدھی‌ها با توجه به نیاز به اصلاح جریان نقدینگی در بخش غیرقابل اجتناب بود. هزینه کرد در توسعه زیرساخت‌ها از دیگر حمایت‌های مالی دولت برزیل است.

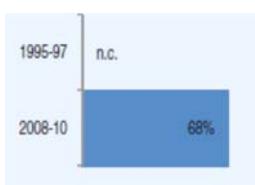
جمعه شماره ۲ - برخی شاخص‌های حمایتی در کشور برزیل

درصد شاخص حمایت از تولید کننده (PSE%)

نرخ حمایت از کشاورزان نسبتاً پایین می‌باشد، به طوری که PSE% در سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۰۸ می‌باشد. درجه حمایت از زمانی که برزیل به مالیات‌های کشاورزان روی آورد (اواسط دهه ۹۰، PSE% منفی) کاهش پیدا کرد.

حمایت‌های مختل کننده به صورت درصدی از PSE

بیش از دو سوم حمایت‌ها به صورت حمایت‌های مختل کننده تولید و تجارت بوده (براساس محصولات و استفاده از نهاده‌های متغیر، بدون محدودیت)، و اساساً حمایت‌های قیمتی و یارانه‌های اعتبارات می‌باشند.

نسبت قیمت تولید کننده به قیمت خارجی (NPC)

در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۱۰، کشاورزان قیمت‌های بالاتری که به طور میانگین $\frac{1}{3}$ % بالاتر از قیمت جهانی بود، دریافت کرده‌اند. برخلاف اواسط دهه ۹۰ که قیمت‌های داخلی به طور میانگین اندکی کمتر از قیمت‌های جهانی بود.

شاخص حمایت کل (٪ از تولید ناخالص داخلی)

میانگین حمایت کل $\frac{1}{55}$ ٪ تولید ناخالص داخلی در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۱۰ بوده است که هزینه ناچیزی بر کل اقتصاد تحمیل کرده است. 22% از حمایت‌ها به صورت خدمات عمومی بوده که اندکی از میانگین کشورهای OECD پایین‌تر بوده است.

علاوه بر اعتبارات ترجیحی، برزیل سازوکارهای مختلفی برای حمایت از قیمت‌های تولیدکننده مانند وام‌های کالایی یا مداخله دولت در خرید محصولات به کار می‌بندد. زمانی دولت در بازار برای خرید و ذخیره کالا دخالت می‌کند که قیمت بازار کمتر از قیمت‌های هدف مورد نظر باشد. اما این سیاست به طور گسترده به کار گرفته نمی‌شود. در واقع حمایت قیمت‌های بازاری در سال‌های اخیر متمایل به صفر بودند. اگرچه حمایت از بخش کشاورزی در برزیل اندک است، اما ساختار این حمایت برای توسعه بلندمدت کمتر سودمند بوده است.

یک سهم بزرگ و فزاینده‌ای از کل حمایت‌ها شامل یارانه‌های تولیدکننده و هزینه‌هایی در موارد اساسی مانند تحقیقات و آموزش می‌شود و توسعه زیرساخت‌های روتاستایی کمتر اهمیت یافته است.

به طور عمده منافع بدست آمده برای برزیل در موافقنامه چندجانبه تجارت جهانی ناشی از اصلاحات جهانی سیاست‌های کشاورزی می‌باشد. با توجه به اینکه برزیل به طور وسیعی آزادسازی در سیاست‌های کشاورزی را انجام داده است، پیش‌بینی می‌شود که اکثر این منافع ناشی از اصلاحات سیاست‌های کشاورزی در دیگر کشورها و هم‌چنین دستیابی به بازارهای کشورهای OECD می‌باشد. در حال حاضر صادرکنندگان محصولات کشاورزی در برزیل با تعدادی از محدودیت‌ها برای فروش محصولات خود در بازارهای کشورهای OECD مواجه هستند:

- تعرفه‌های بالا در بازارهای کلیدی (به ویژه شکر، گوشت مرغ، آب پرتقال، گوشت گوساله و خوک و تنباقو)
- تشديد تعرفه براساس درجه فرآوری محصول (به ویژه در بخش سویا و صنایع غذایی فرآوری شده و قهوه)

- رژیم‌های تبعیض آمیز واردات، مانند میزان تعریفه سهمیه‌بندی در یک کشور خاص (TRQ) و طرح‌های ترجیحی که مورد توجه برزیل نیست. این مکانیزم‌ها برای کنترل واردات در بخش‌های شکر، پنبه و گوشت گوساله اعمال می‌شود و اکثراً به وسیله کشورهایی اجرا می‌شوند که برزیل سهم مهمی از بازارهای آنها را بر عهده دارد مانند اتحادیه اروپا، ایالات متحده، چین و روسیه.
- موانع غیرتعریفه ای مانند موافقتنامه اقدامات بهداشتی و گیاهی^۱ (موافقتنامه SPS) که صرفنظر از قانونی بودن آنها از دسترسی به بازار ممانعت به عمل می‌آورند. پیش‌بینی می‌شود که برزیل یکی از نفع برندهای اصلاحات در کشورهای OECD و دیگر کشورها باشد. کاهش در تعرفه‌ها و یارانه‌های صادراتی در جهان برای تمای بخش‌ها و هم‌چنین کاهش حمایت‌های داخلی کشاورزی در کشورهای OECD باعث افزایش رفاه در کشور برزیل خواهد شد. به دو دلیل اصلاحات کشاورزی در کشورهای OECD برای برزیل دارای اهمیت بیشتری است:
  - ۱- سهم زیادی از صادرات کشاورزی برزیل را کشورهای OECD تشکیل می‌دهند.
  - ۲- اکثر حمایت‌های کشورهای OECD رقابت‌پذیری برزیل را در بازارهای کشورهای ثالث تضعیف می‌کنند.

اگرچه رشد سریع کشاورزی در سال‌های اخیر در برزیل اتفاق افتاده است، اما تولیدکنندگان و کشاورزان هنوز با تعدادی از محدودیت‌ها و مشکلات مواجه هستند: زیرساخت‌های ضعیف به عنوان تنگناهایی برای توسعه کشاورزی می‌باشند. تولیدکنندگان در برزیل به طور عمده از بازارهای اصلی فاصله زیادی دارند و سیستم جاده‌ای و حمل و نقل چندان توسعه یافته نیست.

ارتقای زیرساخت‌های روستایی نه تنها برای محیط زیست زیان‌آور نیست، بلکه توسعه نواحی کشاورزی می‌تواند محافظت کافی برای محیط زیست فراهم آورد. سیاست‌های بزرگ‌باز نیاز به محاسبه رابطه جایگزینی بین منافع و هزینه‌های زیست محیطی ناشی از رشد کشاورزی در نواحی آمازون دارد.

برای اکثر کشاورزان دسترسی به اعتبارات یک محدودیت اساسی است. بزرگترین معطل برای کسب‌وکارها اجبار در گرفتن وام از بازارهای داخلی است. اگرچه در سال‌های اخیر اقتصاد با ثبات‌تر شده است نااطمینانی اقتصاد کلان هنوز اثر نامناسبی بر بنگاه‌هایی دارد که دسترسی به اعتبارات بازارهای خارجی ندارند. نرخ بهره واقعی بالا به مفهوم مانع بزرگ برای اخذ اعتبارات از بانک‌ها محسوب می‌شود غیر از منابع اعتباری که از یارانه‌های دولتی برخوردارند. یارانه‌های اعتبارات بانکی در سرمایه‌گذاری‌های غیرکشاورزی بیشتر از وام‌گیرندگان برای اصلاحات ارضی و بهره‌برداران کوچک مقیاس بوده است.

هم‌چنین سیاست‌های مالیات تأثیر مهمی در فرصت‌های کشاورزان دارد. این سیاست‌ها بعضاً انگیزه تولیدکنندگان را تحریف می‌کنند. علاوه بر این بزرگ در پیشرفت کشاورزی با چالش‌هایی اجتماعی در رابطه با توسعه کشاورزی مواجه است. اکثریت جمعیت روستایی درآمدی کمتر از خط فقر دارند و نابرابری درآمد در نواحی روستایی در دهه اخیر رشد کرده و افراد فقیر، فقیرتر شده‌اند. بنابراین سیاست‌های تعديل هدفمند نیاز کلیدی بخش است. برای بعضی خانوارها برنامه‌های توسعه‌ای برای ارتقای مهارت‌های کشاورزی ممکن است آنها را قادر سازد که در بخش رقابت‌پذیرتر باشند.

جمع‌بندی کلی سیاست‌های حمایتی در بزرگ‌باز به شرح زیر است:

- با وجود برقراری و ادامه دامنه وسیعی از سیاست‌های اعتباری و قیمتی، بزرگ‌باز سطح نسبتاً پایینی از حمایت‌ها را برای کشاورزان داراست.

- حمایت‌های قیمتی که اکثراً با توجه به مناطق هدفمندسازی می‌شوند، به دنبال حمایت از کشاورزان کوچک و همچنین کشاورزان تجاری در مناطقی که فاصله آنها از بازارهای اصلی مصرف‌کننده و فرودگاه زیاد می‌باشد. مکانیزم‌های موجود برای حمایت اجتماعی می‌تواند بر حمایت درآمدی تأثیر گذارتر باشد؛ در حالی که سرمایه‌گذاری مستقیم در زیرساخت‌ها می‌تواند در حمایت از توسعه کشاورزی سودآور، موثرتر باشد.
- مداخله شدیدی در بخش اعتبارات از طریق نرخ بهره یارانه‌ای وجود دارد و بانک‌ها حداقل ۲۹ درصد سپرده‌های خود را به وامدهی به بخش کشاورزی اختصاص می‌دهند. سیستم مدیریت اعتباری در برزیل دریافت‌کنندگان وام را از طریق یارانه‌ها و کشاورزان مرتفع‌ای که می‌توانند از بازارهای بین‌المللی استقراض کنند بهره‌مند می‌سازد. به هر حال، این امر هزینه‌ای را بر کشاورزان متوسط یا میان‌حال تحمیل می‌کند و دیگر صنایع مجبور به استقراض داخلی در نرخ بهره بازار می‌شوند و این اصلاحات می‌تواند عدم تخصیص منابع را کاهش دهد.
- زیرساخت‌های ضعیف همچنان یک تگنای بزرگ برای توسعه بخش کشاورزی برزیل می‌باشد. اما سرمایه‌گذاری نسبت به حمایت کشاورزی پایین است و نیاز عمده‌ای برای سرمایه‌گذاری بیشتر در شبکه حمل و نقل و زیرساخت‌های روستایی احساس می‌شود.
- برزیل اقداماتی را در ارتباط با مسائل زیست محیطی، تطبیق و کاهش تغییرات آب و هوایی متعهد شده است. علاوه بر این شاخص‌های پایداری زیست محیطی در برنامه‌های حمایت کشاورزی در نظر گرفته می‌شوند
- به طور کل برزیل اصلاحات سیاسی مهمی را دنبال می‌کند که تأثیر مثبتی بر بخش کشاورزی دارد و به افزایش درآمد و کاهش فقر کمک می‌کند. انتقال حمایت‌ها به سمت سرمایه‌گذاری بلندمدت در زیرساخت‌ها و تحقیقات و توسعه به

رقابت‌پذیری کمک می‌کند. در حالی که هدفمندسازی سیاست‌های کشاورزی و اقتصاد در سطح اجتماعی می‌تواند به توسعه کشاورزی به طور کامل و فراگیرتر از آنچه تا حالا بوده است، منجر شود.

۸- نتیجه‌گیری

بخش کشاورزی به دلیل اینکه نقش حساس و حیاتی در تأمین غذای مورد نیاز مردم و تأمین امنیت غذایی و هم‌چنین تأمین مواد اولیه صنایع غذایی و برخی صنایع در رشته‌های دیگر تقریباً در همه کشورها مورد توجه دولت‌ها قرار دارند. در کشورهای در حال توسعه این بخش نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد مازاد اقتصادی و ارز مورد نیاز از طریق صادرات و ایجاد اشتغال دارند. از این رو همه کشورها اعم از پیشرفت‌هه و در حال توسعه با سیاست‌ها، روش‌ها و ابزارهای مختلف و متنوعی تلاش می‌کنند حمایت‌های لازم را از این بخش و فعالیت‌های مربوطه به عمل آورند.

امروزه اعمال سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی یک امر پذیرفته شده و مفروض در بین همه کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه است. اما هر کشوری به اقتضای مختصات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و منطقه‌ای مبادرت به انتخاب و اتخاذ سیاست‌های متناسب و متنوع می‌نماید. متغیرها و عوامل مختلفی در نوع و چگونگی اعمال سیاست‌ها، روش‌ها و ابزارهای حمایتی از بخش کشاورزی دخیل هستند.

همانگونه که اشاره شد کشورها به روش‌های گوناگون، تولیدکنندگان بخش کشاورزی را مورد حمایت می‌دهند. ولی نوع و میزان حمایت بسیاری از کشورها شفاف نیست. در این باره نکته جالب توجه این است که کشورهای صنعتی و پیشرفت‌ه به عنوان دارا بودن نظام رقابتی بازار، بیشترین حمایت را از بخش کشاورزی می‌کنند. این امر یک ویژگی مشترک در کشورهای توسعه‌یافته است.

ویژگی مشترک حمایت از بخش کشاورزی در اکثر کشورهای در حال توسعه متفاوت از کشورهای توسعه‌یافته است. در این کشورها بنابر دلایلی شهرنشینان از طریق اعمال فشار به دولت، خواستار اتخاذ سیاست حمایت از مصرف‌کننده و تهیه غذای ارزان قیمت هستند و معمولاً دولتها به دلایل سیاسی و اجتماعی مقاومت چندانی در برابر این خواسته‌ها نکرده و اهداف کوتاه‌مدت‌تری نسبت به کشورهای توسعه‌یافته در خصوص نحوه حمایت‌ها در پیش می‌گیرند. به همین لحاظ یارانه‌های مصرفی نسبت به یارانه‌های تولید پیشی می‌گیرد.

در کشورهای عضو OECD از ابزارها و روش‌های مختلف حمایت استفاده می‌شود و بخش عمده آنها از طریق سیاست‌های قیمتی اعمال می‌شود. دلیل اصلی این امر کارآیی بالاتر سازوکار قیمت و هزینه‌های کمتر آن برای دولت نسبت به سایر روش‌ها و ابزارها است. در میان برخی از این کشور نسبت کل حمایت به ارزش کل تولیدات کشاورزی حتی به ۴۸ درصد هم می‌رسد. اما به هر حال به طور متوسط می‌توان گفت در سال‌های گذشته حدود یک سوم درآمد ناخالص کشاورزان در این کشورها حاصل حمایت‌های دولت‌های مربوطه بوده است. اگرچه در سال‌های اخیر میزان حمایت از تولیدکنندگان قدری کاهش داشته است. در آسیای جنوب شرقی نیز زاپن و کره جنوبی از جمله کشورهایی هستند که میزان حمایت آنها از تولیدکنندگان بیشتر از اکثر کشورهای دیگر است.

سیاست‌های حمایت از بخش کشاورزی اکثر کشورهای توسعه‌یافته به غیر از ایالات متحده آمریکا معطوف به حمایت از تولیدکنندگان است و معمولاً حمایت از مصرف‌کنندگان در این کشورها منفی است.

در کشورهای اروپایی همگرایی بین سیاست‌های حمایت از بخش کشاورزی بیشتر از سایر مناطق جهان است. آنها در اعمال حمایت‌های موثر از این بخش و عدم رها کردن این بخش به مکانیزم بازار اتفاق نظر دارند. این کشورها منابع مالی مورد نیاز

سیاست‌های حمایتی را از طریق صندوق هدایت و ضمانت کشاورزی اروپا (EAGGF) به صورت هماهنگ اعمال می‌نمایند که از یارانه نرخ بهره مناسبی برخوردار می‌باشد.

لذا در این گروه از کشورها نیز به مثابه سایر کشورهای جهان حمایت از کشاورزی در زمرة اولویت‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است. این کشورها سیاست‌های حمایتی خود را از طریق چهار دسته کلی سیاست‌های قیمتی، پرداخت‌های مستقیم درآمدی، پرداخت‌های درآمدی غیرمستقیم و سایر سیاست‌ها مانند مخارج دولتی برای R&D، مشاوره، بازاریابی و حفاظت از محیط زیست به انجام می‌رسانند.

شاخص درصد حمایت از تولیدکننده (PSE) در اتحادیه اروپا که در سال ۲۰۰۰ به ۳۳ درصد بالغ می‌شد در دهه گذشته و در سال ۲۰۱۰ به حدود ۲۳ درصد کاهش یافته است. اما با این حال این رقم نیز حکایت از اعمال حمایت‌های گسترده از بخش کشاورزی در این منطقه توسعه یافته از جهان می‌نماید. از سوی دیگر برآورد حمایت از مصرف‌کننده در منطقه اروپا در طی سال‌های دهه گذشته همواره منفی بوده است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که هسته اصلی سیاست‌های حمایت از بخش کشاورزی در این منطقه معطوف به تولیدکنندگان است و از این رهگذر در درازمدت مصرف‌کنندگان نیز از منافع حاصله از این حمایت‌ها به نوعی برخوردار هستند و آن ثبات نسبی در قیمت‌های مواد غذایی و استفاده از همه مزیت‌های نسبی و رقابتی می‌باشد. کشوری مانند ترکیه نیز از ابزارهای متنوعی برای حمایت در یک دهه گذشته استفاده نموده است. از کاهش قیمت سوخت برای تولیدکنندگان و کاهش هزینه‌های تأمین مالی برای شرکت‌های بازرگانی و تعاونی‌های بخش کشاورزی گرفته تا افزایش حمایت از تولیدکنندگان برحسب درآمد ناخالص کشاورزان از ۱۵ درصد در دهه ۱۹۹۰ به حدود ۳۵ درصد در سال ۲۰۱۰ افزایش قیمت خرید برخی محصولات کشاورزی به میزان بیش از نرخ تورم، معافیت مالیاتی برای کشاورزان و سرمایه‌گذاری‌های کلان در

زیرساخت‌ها، توسعه بیمه و توسعه امور مرتبط با توسعه روستایی از دیگر سیاست‌های کشور ترکیه در حمایت از بخش کشاورزی بوده است.

در کشور آمریکا اگرچه وضعیت سیاست‌های حمایت از بخش کشاورزی کمی متفاوت با کشورهای اروپایی است اما این کشور نیز به ابزارهای متنوع حمایتی متصل می‌شود اگرچه حمایت از مصرف کنندگان به طرق مختلف و منفی نبودن آن ویژگی خاص آمریکاست که با کشورهای دیگر اروپایی و دیگر کشورهای توسعه‌یافته مانند ژاپن متفاوت می‌باشد.

تجربه آمریکا را از چند بعد می‌توان ویژه دانست. اول به دلیل سهم عمدۀ این کشور در تولید، مصرف، واردات و صادرات مصروفات کشاورزی و دوم تأثیرگذاری سیاست‌های آن در بازارهای جهانی این محصولات. لذا توجه و کنکاش در سیاست‌های حمایتی آمریکا حائز اهمیت خواهد بود. سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های متنوعی در طی دهه‌های اخیر اتخاذ شده است. یکی از مشخصه‌های تصمیم‌سازی در این کشور تصویب قوانین کشاورزی در هر سال می‌باشد که در موارد بسیاری نیز نوع سیاست‌ها در هر سال و به مرور زمان چار تغییر و تحولات شده است. لذا تنوع در سیاست‌های حمایتی همواره قابل مشاهده است.

دامنه وسیعی از سیاست‌های حمایتی در این کشور وجود دارد که بخشی از آنها

عبارتند از:

- سیاست‌های تجارت کشاورزی
- کمک‌های غذایی خارجی و داخلی
- حفاظت از محیط زیست
- سیاست‌های جنگلداری
- اعتبارات کشاورزی
- توسعه روستایی

- آموزش و تحقیقات کشاورزی
- بازاریابی و پرداخت‌های بازاریابی (وام بازاریابی، سهمیه بازاریابی و...)
- ثبت و افزایش درآمد کشاورزی از طریق حمایت‌های قیمتی و درآمدی (برای کالاهای خاص)
- وام‌های اعطایی با نرخ بهره‌های پایین‌تر
- برنامه کاهش سطح زیر کشت (اعمال محدودیت‌های کشت)
- پرداخت‌های مستقیم برای محصولات خاص
- سرمایه‌گذاری در سوخت‌های گیاهی
- کمک‌ها برای افزایش صادرات مانند کمک‌های نقدی به صادرکنندگان و برقراری تعرفه‌های سهمیه‌ای

به طور کلی سطح حمایت‌ها از تولیدکنندگان کشاورزی در طول زمان و بسته به نوع کالا تغییر و تحول داشته است. اما میزان حمایت از تولیدکنندگان در طی سه دهه اخیر کاهش داشته است. این کشور در طول سه دهه تلاش در کاهش حمایت‌های مختلف کننده تجاری یعنی حمایت مبتنی بر نوع محصول و مصرف بیشتر نهاده‌ها داشته به گونه‌ای که سهم این حمایت‌ها در دهه ۸۰، نیمی از شاخص حمایت از تولیدکننده را در بر می‌گرفت در حالی که در سال‌های اخیر این نوع حمایت‌ها را به حدود ۳۰ درصد کاهش داده است.

تجربه حمایت‌ها در آمریکا نشان می‌دهد که سال‌هایی که قیمت‌های جهانی کاهش فاحشی داشته سطح حمایت‌ها در این کشور افزایش و به نقطه اوج خود رسیده است در مقابل هنگام افزایش قیمت‌های جهانی، سطح حمایت‌ها نیز کاهش می‌یابد. یکی از نقاط تمایز سیاست‌های حمایتی آمریکا نسبت به اکثر کشورهای دیگر عضو OECD این است که میزان حمایت از مصرف‌کننده در طول ۱۰ سال گذشته

همواره مثبت بوده و مفهوم آن این است که پرداخت یارانه‌های ضمنی بیشتر از مالیات در خصوص مصرف‌کنندگان می‌باشد.

در اکثر کشورهای OECD این شاخص منفی بوده است اگرچه در سال‌های اخیر از روند منفی بودن آن کمی کاسته شده است.

نوع دیگری از حمایت‌ها موسوم به حمایت‌های عمومی از بخش کشاورزی (GSSE)^۱ است. این شاخص در طول زمان ارتقا یافته و از حدود ۲۷ درصد کل حمایت‌های بخش در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ به ۴۵ درصد در سال‌های اخیر رسیده است. عمدۀ ترین اقلام حمایتی در این دسته مربوط به بازاریابی و توسعه^۲ می‌شود. در صورتی که کل حمایت‌های کشاورزی (شاخص حمایت کلی - TSE^۳) را مدنظر قرار دهیم، این حمایت‌ها ۱ درصد از تولید ناخالص داخلی آمریکا را شامل می‌شود که کمتر از میانگین کشورهای OECD برآورد می‌شود. معمولاً پرداخت‌های مستقیم دولتی به تولیدکنندگان به گونه‌ای است که پرداخت‌های بالاتر به مزارع بزرگتر تعلق می‌گیرد نه زارعینی که درآمد بالاتری داشته‌اند. این پرداخت‌ها به عواملی همچون اندازه مزرعه، موقعیت و نوع محصولات تولیدی دارد لذا می‌توان نتیجه گرفت که این پرداخت‌ها کاملاً هدفمند بوده و به کشاورزانی تعلق می‌گیرد که در چارچوب برنامه‌های اعلام شده از سوی دولت رفتار نموده‌اند. به همین دلیل است که حدود ۴۰ درصد از مزارع آمریکا از این نوع حمایت‌ها بهره‌مند بوده‌اند.

از سوی دیگر این پرداخت‌ها براساس سطح فروش متغیر بوده و از این لحاظ مزارع تجاری که تنها ۱۸ درصد مزارع را شامل می‌شوند از ۵۰ درصد کل پرداخت‌ها بهره‌مند شدند. یعنی در طی زمان پرداخت‌های دولتی به خانوارهای با درآمد بالاتر سوق یافته است که می‌تواند نقاط ضعفی را به دنبال داشته باشد.

1- General Support Services
2- Marketing & Promotion
3- Total Support Estimate

بخشی از پرداخت‌های دولتی به کشاورزان با هدف محافظت از محیط زیست صورت می‌گیرد و عمدتاً نصیب مزارع کوچکتر در روستاهای می‌شود. پرداخت وام مساعدت برای بازاریابی محصولات خاص نیز از دیگر گونه‌های حمایتی در آمریکاست که برای محصولات خاص پرداخت و تولید محصول به عنوان وثیقه وام در نظر گرفته می‌شود. این امر قدرت چانهزنی، امکان ذخیره‌سازی و عرضه محصول در زمان مناسب (که قیمت‌ها در سطح بالایی قرار دارند) را ارتقا می‌بخشد.

از برنامه‌های موثر دیگر که از سال ۲۰۰۹ به مورد اجرا گذاشته شده موسوم به «برنامه انتخاب درآمد متوسط محصول (ACRE)» است. قیمت این برنامه زمانی به کشاورز پرداختی صورت می‌گیرد که درآمد محصول کمتر از سطح تعیین شده و قیمت بازار در گذشته باشد. در کنار این برنامه به زیان‌های ناشی از بلایای طبیعی، نوسان قیمت و کاهش درآمد محصول از طریق بیمه توسط دولت مورد حمایت است. به عبارت دیگر بیمه درآمد و بیمه عملکرد از اشکال بیمه‌ای هستند که مورد استفاده هستند.

علاوه بر موارد فوق این کشور از برخی کالاهای حمایت‌های خاصی را به عمل می‌آورد مانند شکر که از طریق ابزارهای حمایت از قیمت داخلی، کنترل عرضه، محدودیت‌های تجاری برای واردات و به کارگیری تعریف سهمیه‌ای (TRQ) و تولید سوخت زیستی از مازاد بر مصرف غذایی شکر مورد حمایت‌های خاص دولت می‌باشد.

سیاست‌های تجاری از سیاست‌های حمایتی مهم به شمار می‌رود چرا که صادرات کشاورزی در آمریکا بیش از ۲۰ درصد حجم تولیدات کشاورزی را شامل می‌شود. یارانه‌های صادراتی مستقیم، توسعه بازار صادرات و تضمین اعتبار صادرات از جمله اقلام سیاستی مهم در این زمینه هستند. قابل توجه اینکه توسعه بازارهای صادراتی از

دیدگاه WTO یک سیاست مختلک‌ترین تجارت محسوب نمی‌گردد. میانگین تعرفه‌های وارداتی در آمریکا (۱۲ درصد) معمولاً کمتر از اکثر کشورهای دیگر OECD است. به طورکلی حمایت از بخش کشاورزی از طریق تعرفه‌ها در آمریکا حدود ۲ برابر بخش غیرکشاورزی است.

شرایط کشور چین به عنوان پرجمعیت‌ترین کشور کره زمین با سایر کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه متفاوت است. اختلاف درآمد بین خانوارهای شهری و روستایی و بین مناطق مختلف از چالش‌های این کشور است.

تأکید بیش از حد به خودکفایی، دنباله‌روی از برخی سیاست‌های شوروی در بخش کشاورزی و تصدی بیش از حد دولت بر امور اقتصادی و راهاندازی تعاونی‌های خاص در مناطق روستایی بنیان‌های تولیدی و اقتصادی را در بخش کشاورزی و روستایی در دهه‌های ۵۰ و ۶۰ میلادی ضعیفتر نموده بود. اما در دهه‌های بعدی و از سال ۱۹۷۹ به بعد دولت چین سیاست‌های موثرتری را به اجرا گذاشت. حذف مالیات‌های کشاورزی، افزایش درآمدهای انتقالی، بهبود زیرساخت‌های روستایی، امکان اشتغال کشاورزان در فعالیت‌های خارج از مزرعه و فعالیت‌های غیرکشاورزی، سرمایه‌گذاری‌های کلان دولت در تکنولوژی، زمین، آب، تأکید بر صنایع سبک و فعالیت‌های کشاورزی به جای صنایع سنگین، تبدیل مزارع اشتراکی به مزارع خانوادگی، کاهش شکاف درآمدی روستا و شهر، توسعه صنایع تبدیلی، توسعه کارآفرینی و... از جمله سیاست‌های چین پس از اشتباهات فاحش دولت چین در سیاست‌گذاری‌ها در سه دهه ۵۰، ۶۰ و ۷۰ میلادی بوده است که به دستاوردها و موقعیت‌های چشمگیری دست یافت.

بعدها چین بعد از الحق ب سازمان جهانی تجارت به کاهش تدریجی یارانه‌های صادراتی، حمایت از قیمت‌های داخلی، پرداخت یارانه تولیدی و نهادهای در بخش

کشاورزی به ویژه کشاورزان فقیر (که در زمرة حمایت‌های جعبه سبز می‌باشد) مبادرت نموده است.

از سال ۲۰۰۴ به بعد چین ۴ سند حمایتی از بخش کشاورزی و توسعه روستایی تدوین و به اجرا در آورده است که نقش به سزاگی در پیشرفت کشاورزی و مناطق روستایی داشته است. لذا این سیاست‌ها را می‌توان سیاست‌های کارآمد، آگاهانه و موثر از بخش محسوب نمود.

برزیل با داشتن تولیدات کشاورزی فراوان و یکی از ۱۰ اقتصاد برتر دنیا ۳۰ درصد از صادرات و ۸ درصد تولید ناخالص داخلی خود را از بخش کشاورزی به دست می‌آورد. در دو دهه گذشته برزیل حمایت‌های خود را از بخش از طریق سرمایه‌گذاری‌های باثبات و ثبات اقتصاد کلان و خصوصی‌سازی فعالیت‌ها، امضای موافقنامه‌های تجاری با کشورهای همسایه و کاهش شدید تعرفه‌ها و حذف موانع غیرتعریفهای به اجرا در آورده است.

برزیل توانست تبعیض علیه بخش کشاورزی و به نفع صنعت را به طور کامل حذف نماید توسعه صادرات محصولات کشاورزی، به کنار گذاشتن جانشینی واردات و پیشرفت در صادرات صنایع غذایی از مهم‌ترین سیاست‌های برزیل بوده است.

برزیل از جمله کشورهایی است که درصد حمایت از بخش کشاورزی آن نسبت به کشورهای اروپایی و اکثر کشورهای در حال توسعه در سطح پایین تری قرار دارد. در این کشور شاخص معیار حمایت از تولیدکننده در حدود ۳ درصد می‌باشد و به همین لحاظ همواره از تجارت آزاد با سایر کشورها به ویژه کشورهای اروپایی در محصولات کشاورزی استقبال نموده و خواهان کاهش تعرفه‌ها و موانع تجاری می‌باشد.

جمعیه شماره ۳- به سوی تجارت آزاد یا حمایت گسترشده: بحث چالش‌زا جهان در آینده

درس‌های متعددی از تجارب کشورهای مختلف می‌توان فرا گرفت. کشورهای جهان به اقتضای وضعیت اقتصادی - اجتماعی و به فراخور نظام سیاسی و موقعیت جغرافیایی، نظام حمایتی خاصی را در بخش کشاورزی و روستایی حاکم ساخته‌اند. بیشتر کشورهای توسعه‌یافته به استثنای کشور آمریکا شاخص‌های حمایت تولیدکننده مثبت و در مقابل شاخص حمایت از مصرف‌کننده منفی است. این امر در اکثر کشورهای در حال توسعه به دلایل متعدد اقتصادی و سیاسی عمدتاً به سمت و سوی حمایت بیشتر از مصرف‌کنندگان به ویژه مصرف‌کنندگان شهری گرایش دارد. در قاره آسیا نیز ماهیت و نظام حمایتی دو کشور ژاپن و کره جنوبی که به طور اساسی مبنی بر حمایت از تولیدکنندگان به ویژه محصول برنج است، آنها را از سایر کشورها متمایز می‌نماید.

در کشورهای توسعه‌یافته به ویژه آنها یکی که از حجم تولیدات کشاورزی چشمگیری برخوردارند انواع حمایت‌های تجاری (تعرفه‌ای، مرزی، محدودیت‌های واردات، تشویق صادرات، پرداخت‌های مستقیم و...) در آنها قابل مشاهده بوده و میزان این نوع حمایت‌ها تفاوت فاحشی با کشورهای در حال توسعه دارد لذا صادرکنندگان در این کشورها از مشوق‌ها و حمایت‌های بیشتری برخوردار بوده لذا قدرت چانه‌زنی و پتانسیل‌های تجاری افزونتری نسبت به کشورهای در حال توسعه پیدا کرده‌اند.

اگرچه در طول سه دهه گذشته به ویژه پس از مذاکرات دور اروگوئه و دوحه WTO و GATT شاخص حمایت کلی از بخش کشاورزی در کشورهای توسعه‌یافته در حال کاهش بود و آنها تلاش کردند حمایت‌های خود را به سمت حمایت‌های کمتر مختلکننده تجاری سوق دهند اما هنوز سطح کلی حمایت در این کشورها در مقایسه با کشورهای در حال توسعه در سطح بسیار بالاتری قرار دارد. در ضمن سیاست‌ها و

ابزارهای حمایت از تولیدکنندگان در کشورهای توسعه‌یافته از تنوع بسیار بیشتری برخوردار بوده و انعطاف‌پذیری قابل توجهی را نیز در دو دهه گذشته تجربه کرده‌اند. در سال‌های اخیر توجه دولت‌ها بخصوص دولت‌های کشورهای توسعه‌یافته در نگرش به سیاست‌های حمایتی از گذشته به حمایت‌های خدمات عمومی در بخش کشاورزی جلب شده است. حمایت‌ها در قالب بازاریابی و توسعه، تحقیق و توسعه، آموزش، ترویج، زیرساخت‌ها، توسعه روستایی و... در زمرة این سیاست‌ها قرار دارند که روز به روز توجهات بیشتری را به خود جلب می‌سازد.

برخی از کشورها مانند بزریل و هند که از حجم تولیدات کشاورزی مناسبی برخوردار بوده و محصولات کشاورزی آنها از سطح حمایت‌های کمتری نسبت به کشورهای توسعه‌یافته برخوردارند، علی‌رغم آخرین دور مذاکرات GATT و مذاکرات WTO و توافق‌های به عمل آمده هنوز هم با موانع و محدودیت‌های زیادی برای صادرات محصولات کشاورزی خود به کشورهای توسعه‌یافته و علی‌الخصوص کشورهای اروپایی مواجه‌هند. بنابراین بحث تجارت‌آزاد در محصولات کشاورزی و نوع و حجم حمایت‌ها از بخش کشاورزی در آینده و در بین کشورهای چهار گوشه جهان هنوز مجادله‌آمیز و چالش‌زا خواهد بود.

همانگونه که ملاحظه شد نوع، چگونگی و تنوع سیاست‌های حمایتی در کشورهای مختلف در یک پیوستار گسترده‌ای قرار می‌گیرد. گروهی از کشورهای توسعه‌یافته مانند اروپا و ژاپن از سطح حمایت بالاتر برخوردار بوده و عمدهاً حمایت از تولیدکنندگان را در دستور کار اصلی قرار داده‌اند. گروه دیگری از کشورها مانند بزریل، نیوزیلند و استرالیا علی‌رغم داشتن کشاورزی گسترده و پیشرفته از سطح حمایت پایین‌تری (بین ۲ تا ۴ درصد از ارزش تولیدات بخش) برخوردار هستند. از سوی دیگر

هر کدام از این کشورها مجموعه‌ای از سیاست‌های حمایتی را در دستور کار خود دارند.

در مقایسه سیاست‌های حمایت از بخش کشاورزی در ایران با دیگر کشورهای جهان می‌توان گفت که سیاست‌های حمایت‌های حمایت از بخش کشاورزی در ایران از دو ویژگی بارز برخوردار بوده است: اول این که همواره حمایت از مصرف‌کنندگان بر تولیدکنندگان ارجحیت داشته و عموماً سیاست‌ها ماهیت کوتاه‌مدت داشته‌اند. ثانیاً سیاست‌های حمایتی نتوانسته‌اند از تنوع لازم مانند کشورهای دیگر برخوردار باشند لذا در یک طیف میانه‌ای دسته‌بندی می‌شود که یک سوی آن کشورهایی مانند برباد، نیوزیلند و استرالیا (با درصد پایین حمایت) قرار داشته و در طیف دیگر آن کشورهای اروپایی، کره، ژاپن و آمریکا قرار می‌گیرد.

به طور خلاصه می‌توان نتایج مهم این فصل را در جداول ۹-۲ و ۱۰-۲ خلاصه نمود.

جدول ۹-۲- سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی در کشورهای مورد بررسی

	پرداخت‌های درآمدی غیرمستقیم	پرداخت‌های درآمدی مستقیم	سیاست‌های قیمتی		کشور
			سیاست‌های قیمتی	سیاست‌های قیمتی	
ذخیره مازاد بازار	معافیت از مالیات بر درآمد کشاورزی	پاراندهای سرمایه‌ای و نفع‌نهره	ممنوعیت‌ها و تحریم‌های تجاری	محدودیت سطح زیرکشت	ژاپن
	کاهش مالیات	پاراندهای سرمایه‌ای و نفع‌نهره	بهران خسارت ناشی از حوادث طبیعی	کنترل عرضه از طرق سهمیه‌ندی تولید	کره
*		تأمین اینست اجتماعی		پارانه‌ها و اعتبارات صادراتی	اتحاد
	*	*	*	قیمت‌های تضمینی	یونان
	*	*	*		اروپا
	*	*	*		ترکیه
	*	*	*		ایالات متحده
	*	*	*		امریکا
	*	*	*	*	چین
		*	*	*	برزیل

ادامه جدول ۲-۹- سیاست‌ها و اینزارهای حمایتی در کشورهای مورد بررسی

ادامه جدول ۲-۹ - سیاست‌ها و ایزارهای حمایتی در کشورهای مورد بررسی

جدول ۱۰-۲ - میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی

میلیون دلار / درصد

کشور	ترکیه	اتحادیه اروپا	ایالات متحده امریکا	برزیل	ترکیه	اتحادیه اروپا	ایالات متحده امریکا	برزیل	ترکیه	اتحادیه اروپا	ایالات متحده امریکا	برزیل	ترکیه	
برآورد حمایت از تولیدکننده (PSE)	متوسط رشد سالانه طی دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۲)	متوسط دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۶)	سال ۲۰۰۹	سال ۲۰۰۹	متوسط رشد سالانه طی دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۲)	متوسط دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۶)	سال ۲۰۰۹	سال ۲۰۰۹	متوسط رشد سالانه طی دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۶)	متوسط دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۶)	سال ۲۰۰۹	سال ۲۰۰۹	میلیون دلار / درصد	
- ۱۳۵	۱/۸۱	۱/۴۱	۱/۳	۱/۵۸	- ۱/۹۳	- ۱/۷۰	۱/۳۳	۱/۳۹	- ۳/۳۶	- ۱/۷۰	۱/۵۵	۱/۵۰	۱/۰۱	۱/۷۴
- ۱۳۵	۱/۱۷	۱/۴۰	۱/۳۷	۱/۲۱	- ۱/۴۰	- ۱/۷۱	۱/۲۰	۱/۷۱	- ۱/۴۰	- ۱/۷۰	۱/۵۰	۱/۰۵	۱/۰۱	۱/۹۰
- ۱۳۵	۲/۳۱	۱/۴۰	۱/۳۷	۱/۲۰	- ۱/۴۰	- ۱/۷۱	۱/۲۰	۱/۷۱	- ۱/۴۰	- ۱/۷۰	۱/۵۰	۱/۰۵	۱/۰۱	۱/۹۰
- ۱۳۵	۲/۱۱	۱/۴۰	۱/۳۷	۱/۲۰	- ۱/۴۰	- ۱/۷۱	۱/۲۰	۱/۷۱	- ۱/۴۰	- ۱/۷۰	۱/۵۰	۱/۰۵	۱/۰۱	۱/۹۰
- ۱۳۵	۲/۱۱	۱/۴۰	۱/۳۷	۱/۲۰	- ۱/۴۰	- ۱/۷۱	۱/۲۰	۱/۷۱	- ۱/۴۰	- ۱/۷۰	۱/۵۰	۱/۰۵	۱/۰۱	۱/۹۰

ادامه جدول ۲-۱۰- میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی

میلیون دلار / درصد

کشور	برآورد حمایت از صرف کننده (CSE)	درصد حمایت از صرف کننده	ضریب حمایت از اسمی مصرف کننده	ضریب حمایت کمک اسمی مصرف کننده	متوسط رشد سالیانه طی دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۴)	متوسط دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۰)	سال ۲۰۰۹
ترکیه	-۱۴۷۷/۸۰۴-	-۲۶۷۶/۸۰۷-	-۱۰۷	-۱۶۱	۱.۳۶	۰.۳۰	-۱.۳۶
اتحادیه اروپا	-۲۳۷۷/۸۰۷-	-۲۴۸	۱.۰۷	-۱.۱۷	۱.۴۵	-۱.۴۵	-۱.۴۵

ادامه جدول ۲- میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی

میلیون دلار / درصد

یارانه نرخ بهره	بالاترین پرداخت‌های حمایتی به کشاورزان برحسب هر هکتار زمین	متوجه پرداختی به هر کشاورز تمام وقت	متوجه پرداختی کشاورز کشاورزی	حمایت از تولیدکننده برای کل محصولات کشاورزی	نسبت کل حمایت به ارزش کل تولیدات کشاورزی	متوجه تولیدکننده بعش کشاورزی (PSE)	متوجه تولیدکننده حمایت از تولیدکننده	کشور	
	(۲۰۰۴)	تا ۲۰۰۰	تا ۲۰۰۰	تا ۲۰۰۱	تا ۲۰۰۱	(۲۰۰۷)	تا ۲۰۰۲		
	(۲۰۰۴)	(۲۰۰۲)	(۲۰۰۳)	(۲۰۰۳)	(۲۰۰۳)	(۲۰۰۷)	(۲۰۰۳)		
		۱۲۰۰۰ دلار	۳۱ درصد	۴۸ درصد	۳۰ درصد	۱۲ درصد افزایش (معادل ۲۷۵۹۴ میلیون دلار)		کشورهای OECD	
		۳۸۰۰۰ دلار			۶۷ درصد			نروژ	
		۳۳۰۰۰ دلار			۶۸ درصد			سوئیس	
		۲۷۰۰۰ دلار						ایسلند	
	۲۷۹۵۲۷) * میلیون دلار	۲۳۰۰۰ دلار				۵۸ درصد		ژاپن	
	۲۷۹۵۲۷) * میلیون دلار	۲۳۰۰۰ دلار				۶۲ درصد		کره	
						۱۵ درصد		مکزیک	
						۲۶ درصد		ترکیه	
۸۰ تا ۵۰ درصد						۳۴ درصد		اتحادیه اروپا	
						۱۶ درصد		امریکا	

فصل سوم

روندهای عمومی حاکم بر
سیاست‌های حمایتی
کشاورزی در برنامه‌های
اول تا پنجم

۱- مقدمه

سیاست‌های بنیادی اقتصادی هر کشوری با توجه به شرایط و امکانات، متناسب‌من میزان رشد و توسعه آن کشور است. دو سیاست بنیادین حمایت‌گرایی و در مقابل آن آزادسازی اقتصادی به عنوان دو راهبرد اساسی در اتخاذ سیاست توسعه اقتصادی مطرح است. با گذشت سال‌های زیادی از عمر علم اقتصاد، اقتصاددانان هنوز به اجماعی کلی در مورد انتخاب یکی از این سیاست‌ها به عنوان سیاست ارجح در توسعه اقتصادی دست نیافته‌اند. این در حالی است که در دهه‌های اخیر کشورهای توسعه‌یافته در ادامه مسیر توسعه خود، جایگزینی تدریجی راهبرد آزادسازی اقتصادی و تجاری را با راهبرد حمایت‌گرایی سرلوحه کار خود قرار داده‌اند و این انتخاب را به دیگر کشورها نیز توصیه می‌کنند، اما هنوز تغییر چشمگیری در این مورد به ویژه در بخش کشاورزی مشاهده نشده است.

بخش کشاورزی بنایه ویژگی‌های خاص اقتصادی، اجتماعی و سیاسی همواره از حمایت‌گرایی‌های گسترده برخورداربوده است. مجموعه این ویژگی‌ها و حمایت‌های گسترده باعث شده است بخش کشاورزی مدت‌ها از مباحث موافقنامه عمومی تعریفه و تجارت (GATT) کنار گذاشته شود، زیرا حساسیت‌های موجود در بخش کشاورزی از ابتدا رفتار ویژه‌ای را می‌طلبید. سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه نیز متفاوت بوده است، به نحوی که کشورهای توسعه‌یافته با سیاست‌های مشخص و هدفمند، حمایت گسترده‌ای از این بخش کرده‌اند.

برای درک چرایی و چگونگی استفاده از ابزارهای حمایتی در بخش کشاورزی لازم است تا راهبردهای دولت برای دخالت در این بخش را شناسایی کنیم. این راهبردها شامل تنظیم بازار، تشویق تولید، تشویق صادرات، محدودیت تولید، تشویق یا

محدود نمودن استفاده از نهاده‌های بخصوص، تشویق سرمایه‌گذاری، تشویق فرایند تعديل ساختاری و توسعه پایدار می‌شود.

لذا دولت برای دخالت در بخش کشاورزی می‌تواند راهبردهای متفاوت و حتی گاه متناقضی را به صورت همزمان دنبال نماید. طبیعی است در چنین شرایطی سیاست‌گذار به جای استفاده از یک ابزار حمایتی از مجموعه‌ای از این ابزارها در قالب سبد حمایتی استفاده خواهد نمود.

در این بخش از پژوهش سعی شده است ضمن نگاه اجمالی به سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی قبل از برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی ایران، این سیاست‌ها به تفکیک در برنامه‌های توسعه اول تا پنجم مورد بررسی و مدافعت قرار گیرد. لذا هدف عمدۀ این بخش تحلیل سیاست‌های مذکور و ویژگی‌های اساسی آنها در برنامه‌های میان‌مدت می‌باشد تا از این رهگذر کنکاشی در تغییر سیاست‌ها و رویکردها براساس برنامه‌های پنجماله در طول بیش از دو دهه گذشته صورت پذیرد.

در این فصل تلاش شده است تا ضمن اشاره به عملکرد کلی برنامه در بخش کشاورزی در خصوص متوسط رشد سالانه تولید در زیربخش‌های کشاورزی، جهت‌گیری‌های اساسی و اهداف کمی سیاست‌های اصلی حمایتی در بخش کشاورزی در طی یک برنامه میان‌مدت ۵ ساله مورد بررسی قرار گیرد.

موضوع دیگری که در این فصل در هر برنامه بررسی شده مربوط به سهم بخش کشاورزی در احکام مرتبط با آن در برنامه‌های توسعه می‌شود. در این مقوله، نوع احکام قانونی مرتبط با بخش کشاورزی از لحاظ بودجه‌ای یا غیربودجه‌ای بودن نیز مشخص گردیده است.

در بررسی همه برنامه‌ها تلاش بر این اساس استوار بوده تا سیاست‌های حمایتی متعدد بیان و تحلیل گردد. برخی شاخص‌های مشترکی که در این قسمت مدنظر بوده عبارتند از: میزان و چگونگی به کارگیری خرید تضمینی محصولات اساسی کشاورزی

و مقایسه قیمت تصمینی محصولات با متوسط شاخص قیمت‌ها (تورم)، وضعیت عملکرد اعتبارات عمرانی و سرمایه‌گذاری و نرخ رشد سالانه آن در طول سال‌های هر برنامه، تحلیل یارانه‌های پرداختی از لحاظ مصرفی یا تولیدی بودن آن، میزان یارانه‌های اختصاص یافته به تفکیک محصولات اساسی کشاورزی، بررسی تطبیقی سهم یارانه کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی، بیمه محصولات کشاورزی، صادرات و واردات (تجارت خارجی)، بیان ویژگی‌های هر برنامه توسعه در خصوص سیاست‌ها و ابزارهای حمایت از بخش.

در بخش‌های بعدی پژوهش برخی سیاست‌های مهم و اساسی و همچنین برخی متغیرهای کلان تأثیرگذار در سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی به طور دقیق‌تر پیگیری می‌شود.

۲- نگاهی اجمالی به تاریخچه حمایت از بخش کشاورزی قبل از برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

نخستین جهت‌گیری‌های حمایتی دولت در بخش کشاورزی در ایران به دوره صفویه مربوط می‌شود. در دوران صفویه نوعی تخفیف‌های مالیاتی و بعدها در دوران قاجار سیاست‌هایی در جهت توسعه زراعت اتخاذ گردید، که در آن دادن بذر و مساعده به مستأجر پیش‌بینی شده بود. اما دخالت مستقیم دولت در عرضه و تقاضا (تولید) در ایران از سال ۱۳۱۱ و با تصویب قانونی جهت تأسیس سیلو در تهران، به منظور خرید و ذخیره گندم توسط سازمان غله، برای مقابله با کمبودهای احتمالی آغاز شد. در سال ۱۳۱۵ به سبب بارندگی به موقع، افزایش قابل ملاحظه‌ای در عرضه گندم به بازار پدید آمد. افزایش عرضه بر میزان تقاضا سبب کاهش شدید قیمت گردید. در همان سال دولت به منظور حمایت از کشاورزان از طریق سازمان غله، گندم را با قیمت بالاتر از

قیمت‌های بازار خریداری کرد. تا سال ۱۳۲۱ هدف از دخالت دولت در بازار غلات، حمایت از کشاورزان و همچنین تهیه و ذخیره گندم و بخصوص تهیه نان ارزان برای مصرف کنندگان کم‌درآمد شهری بود (پایگاه اطلاع‌رسانی گندم ایران).

نگاهی به تاریخ معاصر ایران نشان می‌دهد که دخالت دولت در بازار به منظور تعیین قیمت از دهه دوم قرن جاری آغاز می‌شود. ابتدا در سال ۱۳۱۱ دولت قانونی را به تصویب رساند که از طریق آن جهت ذخیره و خرید گندم برای مقابله با کمبودها سیلو خریداری شود و تا سال ۱۳۲۱ تنها هدف دولت برای دخالت در بازار حمایت از تولیدکنندگان و ذخیره نان برای ارائه به شهروندیان بود. در این دوره دولت گندم را به قیمت مناسب از کشاورزان خریداری می‌کرد، هزینه‌های نگهداری را به آن اضافه می‌کرد و سپس آن را به نانوایان می‌فروخت و با این وضع هزینه چندانی برای دولت به دنبال نداشت.

دخالت دولت در بازار جهت تعیین قیمت تا اوایل دهه ۱۳۴۰ چندان اهمیتی نداشت و از این زمان به بعد بود که دولت به صورت جدی‌تر در بازار فعالیت می‌کرد. مثلاً با توجه به اینکه دولت در نظر داشت نان را با قیمت کمتری در اختیار مصرف‌کنندگان قرار دهد قیمت گندم را پایین‌تر از سطح بازار تعیین می‌کرد.

بنابراین در دوره اول تا قبل از سال ۱۳۴۰ کمتر دولت به صورت بروزنزا جهت تعیین قیمت دخالت می‌کرد ولی بعد از سال ۱۳۴۰ قوانین و آیین‌نامه‌هایی به تصویب رسید و نقش دولت در قیمت‌گذاری افزایش پیدا کرد و وزارت کشاورزی و وزارت اقتصاد بر روی تعداد محدودی از محصولات امر قیمت‌گذاری را به اجرا در آورد (مشیری، ۱۳۶۷).

ایران اولین نظام سهمیه‌بندی همراه با یارانه را در زمان جنگ جهانی تجربه نموده است و این در حالی است که سابقه پرداخت یارانه به مفهوم کنونی آن به دهه ۱۳۴۰ شمسی می‌رسد. این یارانه‌ها برای گوشت و گندم پرداخت می‌شد، اما رقم آن قابل

توجه نبود و تا قبل از افزایش درآمد نفت به دلیل رشد اقتصادی و نرخ تورم متعادل، میزان این یارانه‌ها اندک بود.

کل میزان پرداخت یارانه دولت با بت تفاوت خرید و فروش کالاهای اساسی تا سال ۱۳۵۱ یعنی، پایان برنامه چهارم، ۱۶۶۸ میلیون ریال بوده است که این مقدار تنها حدود $\frac{1}{4}$ درصد یارانه در سال ۱۳۵۴ می‌باشد. از سال ۱۳۵۲، پرداخت یارانه‌های تولیدی در ایران آغاز گردید و یارانه کود شیمیایی اولین یارانه به نهادهای تولیدی بود. در سال‌های بعد هر ساله میزان این یارانه افزایش یافته (در برخی سال‌ها به دلیل مسائلی چون جنگ دچار نوسان شده است) و از طرف دیگر تعداد کالاهای مشمول این نوع یارانه‌ها نیز با افزایش همراه بوده است.

در دوره ۱۳۵۷-۱۳۵۲ که قیمت نفت به نحو چشمگیری افزایش پیدا کرد، اقتصاد ایران دستخوش تغییر و تحولاتی گردید و از طرف دیگر با افزایش قیمت نفت، قیمت کالاهای وارداتی و درآمدهای ارزی افزایش قابل ملاحظه‌ای داشت. در نتیجه تمام این عوامل قیمت کالاهای در داخل افزایش پیدا کرد و دولت برای جلوگیری از افزایش بیشتر مجبور شد که محصولات اساسی نظیر گندم، گوشت و... را وارد کند و برنامه تعیین قیمت تضمینی را به منظور حمایت از تولیدکنندگان داخلی اجرا کند. هم‌چنانی جهت حمایت از مصرف‌کنندگان و بالا رفتن هزینه زندگی به شدت با گرانی به وسیله واسطه‌ها مقابله می‌کرد. در این وضعیت بود که در اوایل سال ۱۳۵۲ هیأت عالی نظارت بر اتفاق اصناف، کنترل و نظارت قیمت‌ها را به عهده گرفت و این هیأت مقرر داشت که قیمت‌ها باید به سطح اولیه خود در خرداد ۱۳۵۲ برگرددد. اما به رغم تمامی تلاش‌هایی که در این دوره صورت گرفت قیمت‌ها به سیر صعودی خود ادامه داد، به طوری که شاخص قیمت‌های عمده فروش کالاهای از ۸۵/۵ در سال ۱۳۵۲ به ۱۰۰ در سال ۱۳۵۳ رسید. در این دوره به دلیل افزایش درآمدهای دولتی ناشی از افزایش قیمت نفت

پرداخت اعتبارات کمبهره به بخش‌های اقتصادی از جمله بخش کشاورزی از اقدامات حمایتی محسوب می‌شود.

تا قبل از انقلاب، در مردادماه ۱۳۵۳ دولت اقدام به تأسیس و تشکیل صندوقی بنام صندوق حمایت از مصرف‌کننده نمود و در سال ۱۳۵۶ سازمان حمایت از تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان تأسیس شد که تمامی وظایف صندوق به این سازمان محول شد. بعد از پیروزی انقلاب تغییراتی در تشکیلات اجرایی و نحوه توزیع کالاهای مشمول یارانه به وجود آمد. به علت محدودیت‌های اقتصادی ناشی از جنگ و تحریم اقتصادی که زمینه عرضه متناسب کالاهای اعم از تولیدات داخلی و وارداتی را دچار نوسان و تنگناهای مختلف کرده بود، امر قیمت‌گذاری به صورت گسترده از سال ۱۳۶۰ توسط سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان به مرحله اجرا درآمد. در دوران قبل از ۱۳۶۸ سیاست تثبیت اقتصادی دنبال می‌شد که فراغیری، استمرار و فزاینده بودن از ویژگی سیاست‌های حمایت در این دوران بود، در حالی که در سال‌های بعد از آن به تدریج سیاست تعديل اقتصادی جایگزین آن شد که این سیاست با هدف پرداخت هدفمندتر یارانه آغاز شد (ایروانی، ۱۳۸۷).

هم چنین در سال‌های قبل از انقلاب، دولت براساس تبصره ۶۰ قانون بودجه ۱۳۵۲ و ۱۳۵۳ و طبق آینه‌نامه اجرایی مصوب، حمایت‌های خود را برای فعالیت‌های تولیدی و زیربنایی کشاورزی اعمال می‌نمود. این حمایت‌ها به صورت اعتبارات عمرانی و همچنین بلاعوض پیش‌بینی و اجرایی گردید. در سال ۱۳۶۳ نیز هیات وزیران آینه‌نامه اجرایی این تبصره را تصویب کرد. براساس ماده ۲ و ۳ آینه‌نامه اجرایی تبصره موصوف برخی از موارد مهم عبارت بودند از: کشاورزی، دامداری، جنگل و مرتع احداث، بازسازی، و لایروبی قنوات، حفر و تجهیز چاههای عمیق و نیمه عمیق، احداث و بازسازی استخرهای ذخیره آب، احداث تأسیسات آبگیری از رودخانه‌ها، و انتقال آن از منبع آب تا اراضی مورد استفاده، احداث ایستگاههای پمپاژ

آب، پوشش انهر، احداث کانال‌های آبرسانی و تأسیسات مربوط به تسطیح و اصلاح زهکشی اراضی مزروعی. درصد کمک‌های بلاعوض موضوع آینین‌نامه موصوف از این قرار بوده است: چاه‌های عمیق و نیمه عمیق ۲۵ تا ۵۰ درصد، تسطیح و اصلاح زهکشی اراضی مزروعی، استخراه‌ای ذخیره آب کشاورزی و احداث کانال‌های آبرسانی ۳۰ تا ۶۰ درصد، قنوات تا ۷۰ درصد، انشعاب برق برای آب کشاورزی تا ۲۵ تا ۵۰ درصد.

در سال‌های پس از انقلاب اسلامی اگرچه تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه از سال ۱۳۶۸ شروع گشت اما در قوانین بودجه این سال‌ها، تبصره‌ها و بندهای متعددی در خصوص حمایت از بخش کشاورزی و توسعه روستایی مشاهده می‌شود. در ادامه به برخی از مهم‌ترین این موارد اشاره می‌شود.

رئوس عملده‌ترین سیاست‌های حمایتی در طی سال‌های ۱۳۶۱-۶۸ در قالب قوانین

بودجه عبارت بودند از:

- اعطای اعتبارات از طریق شبکه بانکی به منظور راهاندازی و گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی محصولات کشاورزی و ساخت ماشین‌آلات کشاورزی و قطعات آن اعم از کوچک، متوسط و بزرگ مقیاس.
- تأمین منابع مالی برای خرید و فروش کالاهای اساسی کشاورزی و تأمین نهاده‌های تولید مانند کود، بذر، سم، دام و لوازم یدکی از طریق بانک مرکزی و بانک‌های تجاری و تخصصی به ویژه بانک کشاورزی.
- پرداخت وام به کشاورزان نیازمند در مراحل کاشت، داشت و برداشت برای جلوگیری از سودجویی‌های فردی و ضررهای ناشی از سلف‌خری محصولات کشاورزی.
- تخصیص اعتبارات به استان‌ها برای طرح‌های استانی کشاورزی تولیدی زودبازده و اشتغالزا.
- تخصیص ارز یانه‌ای برای واردات ادوات و ماشین‌آلات کشاورزی.

- اختصاص منابع مالی از طریق منابع بانک مرکزی و سایر بانک‌ها برای خرید ماشین‌آلات سنگین به منظور انجام عملیات زیربنایی آب و خاک به صورت پرداخت وام به مقاضیان بخش غیردولتی.
- کمک‌های بلاعوض به کشاورزان و روستاییان بالای ۶۰ سال.
- تخصیص اعتبار برای امور زیربنایی مانند کانال‌های آبرسانی و شبکه‌های درجه ۳ و ۴ و حفر و مرمت قنوات و احداث زهکش‌ها.
- اختصاص اعتبار برای کشاورزان به منظور احیای اراضی موات با معرفی هیأت‌های ۷ نفره.
- معاف بودن موسسات تحقیقاتی کشاورزی و دانشگاه‌ها از پرداخت کلیه حقوق و عوارض گمرکی در واردات مواد اولیه، لوازم و امکانات مورد نیاز تحقیقاتی و آزمایشگاهی مرتبط با کشاورزی.

در ادامه به چند نمونه مهم از تبصره‌ها و قوانین بودجه سال ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۷ در خصوص سیاست‌های حمایتی در بخش اشاره می‌شود:

طبق تبصره ۲ بند الف بودجه سال ۱۳۶۱ به بانک مرکزی ایران اجازه داده شد به منظور تأمین کمبود منابع مالی مورد نیاز شرکت‌ها، موسسات و سازمان‌های دولتی وابسته به وزارت‌خانه‌های کشاورزی و عمران روستایی، جهت اجرای برنامه‌های مصوب خرید و فروش محصولات و کالاهای اساسی و زمین (موضوع لایحه قانونی عمران اراضی شهری) براساس مصوبه مجتمع عمومی آنها و پیشنهاد وزرای مربوط را به میزان مبلغ تأیید شده و به تدریج با نظارت و مسئولیت وزیر ذیربسط در اختیار دستگاه مربوطه قرار دهد تا منحصراً برای مصارف تعیین شده براساس برنامه‌های موصوف مورد استفاده قرار گیرد (قانون بودجه ۱۳۶۱).

براساس تبصره ۴ بند الف قانون بودجه ۱۳۶۱ به منظور جلوگیری از سودجویی‌های فردی و ضررهای ناشی از سلف‌خری محصولات کشاورزی و تقویت

بنیه مالی و تشویق کشاورزان در افزایش تولیدات کشاورزی به سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران اجازه داده شد به موجب آئین نامه‌ای در سه مرحله زمان‌بندی شده کاشت، داشت و برداشت مناسب اعتبار لازم را از طریق بانک کشاورزی ایران به عنوان وام به کشاورزان نیازمند پرداخت شود. هم‌چنین به موجب تبصره ۵۲، به وزارت کشاورزی اجازه داده می‌شود برای تأمین کود، بذر، سم، دام و سایر نهاده‌های مورد نیاز مراکز خدمات کشاورزی روستایی و عشايري در دهستان‌ها از طریق بانک کشاورزی مبالغ لازم به عنوان تنخواه‌گردان واگذار نماید تا مراکز نامبرده پس از فروش نهاده‌های مذکور نسبت به واریز تنخواه‌گردان دریافتی حداکثر تا پایان سال اقدام نمایند (قانون بودجه ۱۳۶۱).

در تبصره ۵ بند الف قانون بودجه ۱۳۶۲ به وزارت کشاورزی اجازه داده می‌شود حداکثر تا مبلغ $8/4$ میلیارد ریال از طریق بانک کشاورزی برای تأمین کود، بذر، سم، دام و سایر نهاده‌ها و لوازم یدکی مورد نیاز روستاییان حوزه عمل مراکز خدمات کشاورزی، روستایی و عشايري در دهستان‌ها به عنوان تنخواه‌گردان به مراکز مذکور واگذار نماید تا پس از فروش نهاده‌های مذکور نسبت به واریز تنخواه‌گردان دریافتی حداکثر تا پایان سال ۱۳۶۳ اقدام نمایند (قانون بودجه ۱۳۶۲).

طبق تبصره ۲ قانون بودجه ۱۳۶۴ به بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اجازه داده شد به منظور جبران کمبود نقدینگی لازم برای تهیه کود، خوراک دام، شیر خشک جهت فرآورده‌های لبنی، قند و شکر و گندم و تخم نوغان و سم و بذر و محصولات عمده تضمینی داخلی (نظیر پنبه، پیاز، سیب‌زمینی، خرما، برنج و جو و نهادهای صیادی - ماشین‌آلات) براساس برنامه‌های مصوب سالانه وجوده لازم را به عنوان تنخواه به پیشنهاد وزرای کشاورزی، جهاد سازندگی، بازرگانی و تأیید وزارت برنامه و بودجه مبنی بر لزوم اعطای تنخواه و میزان تضمین آن در اختیار تخصصی‌ترین دستگاه اجرایی دولتی ذیربخط قرار دهد تا برای تهیه کالاهای مذکور مورد استفاده قرار گیرد. انجام

برنامه‌های خرید کالاهای مذکور در این تبصره بر طبق جدول گردش نقدینگی که به تأیید وزارت برنامه و بودجه خواهد رسید، موقول به این شد که در مورد کالاهای سوبسیددار مذکور در این تبصره اعتبار سوبسید مربوط قبلاً توسط وزارت برنامه و بودجه تخصیص یافته و توسط خزانه به حساب مربوط در بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران واریز گردد. همچنین دولت موظف شد در شهریور ماه هر سال قیمت تضمینی محصولات عمده و اساسی کشاورزی سال زراعی را تعیین و اعلام نماید (قانون بودجه ۱۳۶۴).

طبق تبصره ۴ قانون بودجه ۱۳۶۴ مقرر شد مبلغ ده میلیارد ریال به صورت تنخواه‌گردان از طریق بانک کشاورزی به منظور تأمین کالاهای اساسی و ابزار تولید کشاورزان عضو تعاونی‌های روستایی کشور در اختیار اتحادیه مرکزی تعاونی روستایی و عشایری قرار گیرد تا براساس آیین‌نامه‌ای که به پیشنهاد وزارت کشاورزی و وزارت برنامه و بودجه به تصویب هیات وزیران خواهد رسید، به مصرف برساند (قانون بودجه ۱۳۶۴).

از سال ۱۳۶۸ با تصویب قانون تصویب خرید محصولات اساسی زراعی (شامل گندم، جو، ذرت دانه‌ای، برنج، چغندرقند، پنبه وش، سیب‌زمینی، پیاز، دانه‌های روغنی و حبوبات) حمایت دولت شکل قانونی یافت. بدین ترتیب به کارگیری ابزار حمایتی قیمت تضمینی در کنار پرداخت یارانه به نهاده‌ها به طور قانونی پیگیری شد. در سال ۱۳۷۲ با اصلاح قانون مذکور برخی محصولات باعی نظیر سیب، کشمش، خرما، انار، انجیر، مرکبات و برگه زردآلو تحت پوشش سیاست تضمین خرید قرار گرفت (خرید تضمینی محصولات کشاورزی، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۶).

با شروع برنامه آزادسازی اقتصادی در سال ۱۳۶۸، قیمت نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان به طور ناگهانی افزایش یافت و علی‌رغم پرداخت یارانه به نهاده‌ها، به دلیل

کنترل قیمت محصولات کشاورزی توسط دولت، در واقع به جای حمایت، کشاورزان پرداخت مالیات پنهان را نیز متحمل شدند.

با مروری بر روش‌ها، سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی در طول ۴ دهه گذشته در بخش کشاورزی می‌توان گفت مجموعه سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در ایران عبارتند از:

- سیاست قیمت‌گذاری محصولات اساسی کشاورزی و تضمین خرید این محصولات توسط دولت
- سیاست پرداخت یارانه به نهادهای مورد استفاده در بخش کشاورزی نظیر سم، کود شیمیایی، بذر، سوخت و انرژی
- سیاست پرداخت بخشی از سهم بیمه محصولات زراعی، بااغی، دامی و تلاش برای گسترش پوشش بیمه محصولات در کشور و بیمه حوادث غیرمنتقبه نظیر خشکسالی، سیل، تگرگ و...
- پرداخت اعتبارات و تسهیلات با نرخ بهره کم به منظور خرید ماشین‌آلات مورد نیاز و تأمین هزینه‌های جاری تولید
- پرداخت یارانه صادراتی به محصولاتی که از بازار بالنسه پایدار برخوردار بوده و لیکن در سال‌های اخیر به دلیل کاهش قیمت جهانی از قدرت رقابت کمتری برخوردار شده‌اند.
- برقراری تعرفه برای واردات محصولاتی که امکان تولید آنها در داخل وجود دارد.
- دخالت در بازار ارز و اتخاذ نرخ‌های ارز چندگانه
- انجام زیرساخت‌ها و هزینه‌های مربوط به تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی

۳- برنامه اول توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی (۱۳۶۸-۱۳۷۲)

در برنامه اول توسعه با اتخاذ سیاست قیمت‌های تضمینی، تخصیص یارانه به نهادهای کشاورزی، فعالیت‌های آموزشی و ترویجی و دستاوردهای تحقیقاتی، عملیات زیربنایی آب و خاک و بیمه محصولات کشاورزی، موقیت‌های قابل توجهی در روند تولید محصولات زراعی و دامی حاصل گردید. علی‌رغم تمامی مشکلات موجود در بخش کشاورزی، این بخش در طول برنامه اول توسعه موفق گردید که میزان خودکفایی در مورد برخی از محصولات اصلی کشاورزی را افزایش داده و وابستگی به واردات را کاهش دهد. به عنوان مثال تولید گندم از ۷ میلیون تن در سال ۱۳۶۸ با رشد سالانه ۹ درصد به $10/8$ میلیون تن در سال ۱۳۷۲، شلتوك برنج از $1/8$ میلیون تن با رشد سالانه ۵ درصد به $2/3$ میلیون تن، چغندرقند از $3/5$ میلیون تن با رشد سالانه ۹ درصد به $5/4$ میلیون تن، حبوبات از ۲۶۴ هزار تن با رشد سالانه $15/5$ درصد به ۶۴۳ هزارتن، دانه‌های روغنی از ۲۳۶ هزار تن با رشد سالانه ۶ درصد به ۳۱۶ هزارتن، گوشت قرمز از ۵۶۰ هزار تن با رشد سالانه $2/8$ درصد به ۶۴۳ هزارتن، گوشت مرغ از ۳۳۰ هزار تن با رشد سالانه $11/2$ درصد به ۵۶۰ هزار تن، تخم مرغ از ۲۸۰ هزار تن با رشد سالانه ۱۰ درصد به ۴۵۰ هزار تن و شیراز $3/8$ میلیون تن با رشد سالانه $5/2$ درصد به $4/31$ میلیون تن (در سال پایانی برنامه اول توسعه) افزایش یافت (آمارنامه کشاورزی، سال‌های مختلف).

در برنامه اول به طور کلی حدود ۲۲ خط مشی مربوط به بخش کشاورزی و روستایی می‌شد که دو سوم احکام مربوطه ماهیت بودجه‌ای و یک سوم ماهیت غیربودجه‌ای داشته است. جدول شماره ۱-۳ لیستی از احکام و کلیات سیاست‌های حمایتی مورد نظر دولت را در این بخش در برنامه اول توسعه نشان می‌دهد.

جدول ۱-۳- فهرست احکام مرتبط با بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه

نوع حکم	موضوع حکم	ماده و بند
بودجه‌ای	امکان افزایش اعتبارات بخش آب و کشاورزی از محل اعتبارات جذب نشده عمرانی در صورت نیاز به اجرای طرح‌های جدید و یا افزایش حجم عملیات طرح‌های پیشنهادی	تبصره ۴
بودجه‌ای	الزام به کاهش کارمزد تسهیلات کشاورزی و غیرکشاورزی در مناطق محروم برای توسعه این مناطق	تبصره ۶
بودجه‌ای	اجازه به وزارت کشاورزی برای مصرف ۰/۳۰٪ از درآمد اجاره و فروش اراضی برای احیا و توسعه اراضی	تبصره ۲۱
غیربودجه‌ای	اجازه برای استفاده از نیروهای نظامی وظیفه در کارهای کشاورزی و سازندگی	تبصره ۲۳
بودجه‌ای	اجازه به وزارت کشاورزی برای ایجاد واحدهای کشت و صنعت نیشکر به منظور خودکفایی در شکر و تأمین ۴۰۰ میلیارد ریال اعتبار از شبکه بانکی و ۱/۵ میلیارد دلار توسط بانک مرکزی	تبصره ۲۹ (بند ه)
بودجه‌ای	اجازه برای احداث چند سد	تبصره ۲۹ (بند ز)
بودجه‌ای	تکلیف دولت به تأمین ۱۰۰ میلیارد ریال اعتبار (سالیانه ۲۰ میلیارد ریال) برای بانک کشاورزی به صورت تقسیط ۵ ساله	تبصره ۴۹
بودجه‌ای	رشد تولیدات سرمایه‌ای و واسطه‌ای با تأکید بر نهاده‌های کشاورزی و آب و خاک و غیره	خط مشی ۲-۴
بودجه‌ای	اجرای طرح‌های افزایش نرخ بهره‌برداری از آب‌های تأمین شده با تکمیل شبکه‌های آبیاری و زهکشی و انجام عملیات تجهیز و نوسازی اراضی و اجرای پوشش انها	خط مشی ۱۳-۴
غیربودجه‌ای	سازماندهی و ایجاد تشکلهای قانونی حقابه‌ران و مصرف کنندگان آب و جلب همکاری و مشارکت آنان در امر نگهداری و بهره‌برداری از تأسیسات آبی کشور	خط مشی ۱۴-۴
غیربودجه‌ای	بازنگری در سازماندهی و مدیریت اقتصادی بخش‌های آب و کشاورزی	خط مشی ۱۵-۴
بودجه‌ای	تأمین به موقع نیازها، ادوات، ماشین‌آلات، قطعات یدکی و سایر نیازهای مربوط به تولید و تبدیل محصولات اساسی کشاورزی به تأکید بر امکانات داخلی	خط مشی ۱۶-۴
بودجه‌ای	اتخاذ سیاست‌های حمایتی از تولیدکنندگان کشاورزی با افزایش عملکرد و تضمین	خط مشی

نوع حکم	موضوع حکم	ماده و بند
	خرید، تأمین خسارت و بیمه محصولات کشاورزی و بهبود قیمت‌های نسبی	۱۷-۴
بودجه‌ای	افزایش سطح آگاهی کشاورزان و بالا بردن مهارت و بهره‌وری نیروی انسانی کشاورزی	خط مشی ۱۸-۴
بودجه‌ای	توجه ویژه به آموزش علمی و عملی امور کشاورزی	خط مشی ۱۹-۴
بودجه‌ای	کوشش جدی جهت بهره‌برداری از حقابه ایران از رودخانه‌های مرزی	خط مشی ۲۰-۴
بودجه‌ای	تنظیم سیاست‌های الگوی کشت براساس اولویت‌های برنامه و مزیت نسبی	خط مشی ۲۱-۴
بودجه‌ای	ایجاد تسهیلات قانونی و اعتباری برای یکپارچه‌سازی اراضی پراکنده و جلوگیری از پراکنده‌گری اراضی	خط مشی ۲۲-۴
غیربودجه‌ای	ثبت نظام مالکیت اراضی و تأمین اقتصادی، اجتماعی و قضایی برای تولیدکنندگان و سرمایه‌گذاری‌های مردمی	خط مشی ۲۳-۴
غیربودجه‌ای	سازماندهی جامعه روستایی با تعاوی‌های کشاورزی و صنایع روستایی	خط مشی ۲۵-۴
غیربودجه‌ای	تدوین و اجرای نظام‌های مناسب بهره‌برداری برای یکپارچگی انواع کشت و اعمال زراعت مشاعی و غیره	خط مشی ۲۶-۴
بودجه‌ای	تأکید بر حفظ، احیا، توسعه و بهره‌بردای اصولی از منابع تجدیدشونده و آبزیان	خط مشی ۲۸-۴

مأخذ: قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.

- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، تحلیل اقتصادی تطبیق بودجه‌های سنواتی با برنامه‌های توسعه در بخش کشاورزی، ۱۳۸۹.

۱-۳- سیاست‌های حمایتی کلی بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه

آنگونه که در برنامه اول توسعه آمده بود، استراتژی بلندمدت بخش کشاورزی تبدیل کشاورزی سنتی به کشاورزی مدرن و سودآور است تا امکان بهره‌برداری بهینه از

- عوامل تولید در بخش کشاورزی فراهم شود. برای موفقیت استراتژی کلی و حرکت بخش، سیاست‌های کلی زیر در بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه اتخاذ شده بود (مستندات برنامه دوم توسعه، جلد یازدهم، عملکرد برنامه اول توسعه مقدماتی، ۱۳۷۲):
- ۱- دولت تأمین امنیت اقتصادی - اجتماعی و قضایی تولیدکنندگان و تضمین سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی در امر کشاورزی را مورد تأکید قرار می‌دهد.
  - ۲- دولت از تشکیل تعاونی‌های تولید کشاورزی که می‌تواند به شکل‌های سنتی بود و کشاورزان هر روستا را در برگیرد، حمایت کرده و در اعطای اعتبارات و تأمین نهاده‌ها و سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی به واحدهای متشكل و بزرگ کشاورزی اولویت می‌دهد.
  - ۳- دولت در امر تولید محصولات کشاورزی و مدیریت واحدهای بهره‌برداری کشاورزی غیردولتی مستقیماً دخالت نکرده و تنها به سازماندهی جامعه روستایی حول محور تعاونی‌های تولید و ارائه کمک‌ها و خدمات فنی و مالی با در نظر گرفتن اولویت یاد شده می‌پردازد.
  - ۴- محصولات اساسی کشاورزی بیمه شده و دولت خرید محصولات اساسی را با قیمت‌های تعادلی و مناسب تضمین می‌کند.
  - ۵- دولت سیاست‌های بازارگانی خارجی مناسب را برای توسعه صادرات محصولات کشاورزی کشور اتخاذ کرده به بازاریابی خارجی و ایجاد صنایع تبدیلی و بسته‌بندی محصولات صادراتی کشاورزی اولویت می‌دهد.
  - ۶- طبق یک سیاست بلندمدت اعلام شده بود که حمایت از محصولات کشاورزی داخلی در مقابل محصولات کشاورزی خارجی به تدریج کاهش یافته و سپس لغو خواهد شد تا کیفیت محصولات داخلی افزایش یافته و به حد محصولات خارجی بررسد و تولید کالاهای کشاورزی براساس مزیت نسبی و تخصیص در تولید بهینه گرایش پیدا کند.

۳-۲- خرید تضمینی

از مهم‌ترین سیاست‌های اتخاذ شده در طول برنامه اول در ارتباط با حمایت از بخش کشاورزی، مصوبه مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۶۸ مبنی بر خرید تضمینی محصولات کشاورزی بود که به موجب این قانون، دولت موظف شد به منظور حمایت از محصولات کشاورزی و جلوگیری از نوسانات قیمت این محصولات، خرید محصولات اساسی کشاورزی را تضمین و حداقل قیمت تضمینی را اعلام نماید. ماده واحده، تبصره‌های آن و ماده اصلاحیه آن به شرح زیر می‌باشد (خرید تضمینی محصولات کشاورزی، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۶):

ماده واحده: به منظور حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و ایجاد تعادل در نظام تولید و جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی و ضرر و زیان کشاورزان دولت موظف است همه ساله خرید محصولات اساسی کشاورزی (گندم، برنج، جو، ذرت، چغندر قند، پنبه و ش، دانه‌های روغنی، چای، سیب‌زمینی، پیاز و حبوبات) را تضمین نموده و حداقل قیمت خرید تضمینی را اعلام و نسبت به خرید آنها از طریق واحدهای ذیربطری اقدام نماید.

تبصره ۱- وزارت کشاورزی موظف است همه ساله قیمت خرید تضمینی محصولات فوق الذکر را با رعایت هزینه‌های واقعی تولید در یک واحد بهره‌برداری متعارف و حفظ رابطه مبادله در داخل و خارج بخش کشاورزی تعیین و حداکثر تا آخر تیر ماه به هیأت دولت تقدیم نماید.

تبصره ۲- دولت موظف است قیمت‌های مصوبه مزبور را قبل از آغاز هر سال زراعی (آخر شهریور) از طریق رسانه‌های عمومی اعلان نماید.

تبصره ۳- دولت موظف است ضرر و زیان احتمالی موضوع این قانون را از منابع مالی خود تأمین نماید.

این قانون در سال ۱۳۷۲ به شرح زیر اصلاح گردید:

ماده واحده: از تاریخ تصویب این قانون محصولات کشمش، خرما، برگه، مرکبات، سیب، انار، انجیر، محصولات دامی و پیله ابریشم مشمول فهرست محصولات اساسی موضوع ماده واحده قانون تضمین خرید محصولات اساسی کشاورزی مصوب ۱۳۶۸/۶/۲۱ و تبصره‌های آن می‌گردد.

تبصره- اعتبارات مورد نیاز اجرایی این قانون در سال ۱۳۷۲ از محل تبصره ۲۲ قانون بودجه سال ۱۳۷۲ کل کشور با رعایت اولویت برای محصولات اساسی تأمین خواهد شد.

همان طور که در ابتدای ماده واحده مصوب ۱۳۶۸ اشاره شده قانون‌گذار با تصویب این قانون به دنبال دستیابی به اهداف زیر بوده است (خرید تضمینی محصولات کشاورزی، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۶):

۱- حمایت از تولید محصولات کشاورزی

۲- ایجاد تعادل در نظام تولید

۳- جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی

۴- جلوگیری از ضرر و زیان کشاورزان

قیمت تضمینی محصولات زراعی در طی برنامه اول در جدول شماره ۲-۳ آمده است. اطلاعات نرخ تورم در طول سال‌های برنامه اول توسعه نشان می‌دهد که متوسط تورم سالیانه ۱۹/۲ درصد بوده است. مقایسه شاخص تورم با قیمت تضمینی محصولات نشان می‌دهد که متوسط نرخ رشد سالیانه قیمت تضمینی اکثر محصولات بجز عدس، نخود، سیب‌زمینی و پیاز بیشتر از متوسط تورم در برنامه اول بوده است.

جدول ۲-۳- قیمت تضمینی محصولات زراعی طی برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)

ریال

محصول	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	متوسط نرخ رشد سالیانه (درصد)
گندم	۱۰۰	۱۰۰	۱۳۰	۱۵۰	۲۲۵	۲۳/۸
جو	۰	۹۰	۱۱۵	۱۱۵	۱۷۳	۲۶/۱
ذرت دانه‌ای	۰	۱۰۰	۱۲۷	۱۳۰	۱۹۵	۲۶/۵
چغندر قند	۱۲	۲۰/۵	۲۵/۵	۲۷	۵۲	۴۸/۴
وش پنبه	۲۲۹	۳۰۰	۳۵۰	۳۹۸	۵۱۲	۲۲/۵
دانه سویا	۸۲	۸۲	۲۵۵	۲۷۵	۴۱۰	۶۷
آفتابگردان	۲۰۰	۲۷۰	۳۴۵	۳۵۵	۵۳۰	۲۸/۷
برنج	۰	۳۶۶/۷	۴۶۶/۶۷	۵۱۳/۳	۶۶۷/۳۳	۲۲/۴
عدس	۰	۳۴۴	۴۳۷	۴۵۰	۵۰۰	۱۳/۷
نخود	۰	۳۷۵	۴۲۰	۴۳۰	۴۵۰	۶/۳
لوبیا	۰	۲۹۸	۳۷۹/۳۳	۴۰۶/۷	۵۳۰	۲۱/۶
سیب‌زمینی	۹۰	۶۵	۷۸	۷۸	۱۱۷	۱۰/۶
پیاز	۶۰	۴۷	۶۰	۶۰	۹۰	۱۴
برگ سیز چای	۰	۰	۳۲۰	۳۸۵	۵۰۰	۲۵/۱
متوسط تورم در برنامه اول توسعه	۱۹/۲					

ا مأخذ: سازمان مرکزی تعامل روسانی

به عبارت دیگر درصد افزایش قیمت خرید تضمینی اکثر محصولات به ویژه محصولات اساسی و مهم مانند گندم، جو، ذرت و برنج بیشتر از نرخ متوسط سالیانه تورم طی سال‌های برنامه اول بوده است. در نتیجه با تورم‌زدایی از قیمت‌های خرید تضمینی می‌توان گفت که قیمت خرید تضمینی واقعی محصولات اساسی کشاورزی در طول سال‌های برنامه اول افزایش یافته است.

۳-۳- پیامدهای سیاستی در تولید محصولات کشاورزی

اطلاعات مربوط به تولید محصولاتی که شامل قیمت تصمینی بوده‌اند نشان می‌دهد که سیاست‌های حمایتی از جمله خرید تصمینی محصولات زراعی در طول سال‌های برنامه اول باعث افزایش تولید و سطح زیرکشت آنها شده است. میزان تولید و سطح زیرکشت محصولات در جدول ۳-۳ آورده شده است.

میزان تولید گندم در طی برنامه اول توسعه ۱۳ درصد و سطح زیرکشت آن ۱/۷ درصد رشد داشته است. میزان تولید و سطح زیرکشت جو در سال دوم برنامه (۱۳۶۹) نسبت سال اول ۲۵ درصد و ۳ درصد رشد داشته است. اما از سال دوم برنامه میزان تولید و سطح زیرکشت آن کاهش یافته است. میزان تولید و سطح زیرکشت چغندرقند در چهار سال اول برنامه روندی صعودی داشته است. اما در سال پایانی برنامه میزان تولید و سطح زیرکشت روندی نزولی داشته و نسبت به سال ۱۳۷۱ (سال ماقبل پایانی برنامه) به ترتیب ۱۰ و ۱۲/۲ درصد کاهش یافته است. و ش پنبه در سال دوم برنامه نسبت به سال اول ۱۱ درصد افزایش یافته است اما در سال‌های دیگر به یک روند نزولی، ۱۱ درصد کاهش یافته است. سطح زیرکشت محصول پنبه در برنامه اول توسعه روندی نزولی داشته است و در طی برنامه ۹/۲ درصد کاهش یافته است. میزان تولید دانه‌های روغنی از ۲۳۶ هزار تن در سال اول برنامه ۱۴۵ هزار تن در سال دوم برنامه کاهش یافته و سپس با طی یک روند صعودی به میزان ۳۱۶ هزار تن در سال پایانی برنامه رسیده است. سطح زیرکشت دانه‌های روغنی در سال ۱۳۶۹ نسبت به سال ۱۳۶۸ (سال آغازین برنامه) ۷/۸ درصد افزایش یافته و در سال ۱۳۷۰ به ۱۵۸ هزار تن کاهش یافته است. سپس در سال ۱۳۷۱ و ۱۳۷۲ روندی افزایشی داشته است.

میزان تولید شلتوك و سطح زیرکشت آن در طی برنامه اول ۴ و ۲/۵ درصد رشد و در سال آخر برنامه نسبت به سال ۱۳۷۱ اندکی کاهش داشته است. میزان تولید حبوبات در طی برنامه اول ۱۹/۵ درصد رشد داشته است. اما در سال پایانی برنامه نسبت به سال

۱۳۷۱، ۴/۶ درصد کاهش یافته است. سطح زیرکشت جبویات نیز در طی برنامه اول ۱/۷ برابر شده است. میزان تولید سیب‌زمینی در برنامه اول توسعه ۹/۶ درصد رشد داشته است. سطح زیرکشت آن نیز با داشتن نوساناتی از ۱۲۱ هزار هکتار در سال اول برنامه به ۱۵۱ هزار هکتار در سال آخر برنامه رسیده است. میزان تولید پیاز نیز طی برنامه اول ۶/۷ درصد رشد داشته است. در سال دوم برنامه تولید پیاز با ۷۵ درصد رشد، افزایش چشمگیر داشته و سپس در سال ۱۳۷۰ اندکی کاهش یافته و مجدداً در سال ۱۳۷۱ افزایش یافته است. در سال آخر برنامه نیز میزان تولید پیاز به ۹۵۷ هزار تن کاهش یافته است. سطح زیرکشت پیاز در سال دوم برنامه نسبت به سال اول ۱۳۶ درصد رشد داشته است. سپس با طی روندی نزولی به ۳۹ هزار هکتار در سال پایانی برنامه رسیده است. میزان تولید چای در طی برنامه اول توسعه ۱۵ درصد رشد داشته است. سطح زیرکشت آن نیز در سه سال اول برنامه ثابت و سپس با اندکی کاهش به ۳۱/۵ هزار هکتار در سال پایانی برنامه رسیده است.

جدول ۳-۳- میزان تولید و سطح زیرکشت محصولات اساسی

در طی برنامه اول توسعه (۱۳۶۱-۱۳۷۲)

هزار تن، هزار هکتار

۱۳۷۲		۱۳۷۱		۱۳۷۰		۱۳۶۹		۱۳۶۸		محصول
سطح زیرکشت	تولید									
۶۸۰۸	۱۰۷۳۲	۶۶۴۰	۱۰۱۷۹	۶۱۹۳	۸۷۹۳	۶۲۷۹	۸۰۱۲	۶۲۵۷	۶۰۱۰	گندم
۱۹۶۰	۳۰۵۸	۲۰۸۶	۳۰۶۵	۲۱۵۸	۳۱۰۱	۲۷۲۹	۳۵۴۸	۲۶۵۱	۲۸۴۷	جو
۱۸۰	۵۴۰۸	۲۰۵	۶۰۰۵	۱۷۳	۵۰۰۰	۱۴۹	۳۶۴۱	۱۴۹	۳۵۳۵	چغندر قند
۱۴۱	۲۷۵	۱۷۱	۳۳۰	۲۰۵	۴۱۲	۲۲۱	۴۳۶	۲۲۸	۳۹۴	وش پنبه
۲۹۶	۳۱۶	۲۴۸	۲۶۷	۱۵۸	۱۳۷	۱۹۳	۱۴۵	۱۷۹	۲۳۶	دانه‌های روغنی
۵۸۸	۲۲۸۱	۵۹۷	۲۳۶۴	۵۷۳	۲۳۵۷	۵۲۴	۱۹۸۱	۵۱۹	۱۸۵۴	شلتون
۱۰۴۸	۶۴۳	۱۱۲۱	۶۷۴	۹۸۱	۵۷۷	۴۸۱	۳۲۴	۶۱۸	۲۶۴	حیوپات
۱۵۱	۳۲۲۲	۱۵۵	۲۷۰۹	۱۴۰	۱۶۱۲	۱۴۹	۲۵۱۶	۱۲۱	۲۰۳۳	سیب زمینی
۳۹	۹۵۷	۴۶	۱۳۰۵	۴۴	۱۱۲۵	۵۹	۱۲۱۴	۲۵	۶۹۲	پیاز
۳۱/۰	۲۵۴/۳	۳۱/۶	۲۴۵/۳	۳۲	۱۸۷/۹	۳۲	۱۶۵/۶	۳۲	۱۲۴/۱۴	چای

مأخذ: آمارنامه‌های کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی

۳-۴- اعتبارات عمرانی

عملکرد کل اعتبارات عمرانی طی دوره ۱۳۶۸-۱۳۷۲ به طور متوسط سالیانه به میزان ۶۷/۸ درصد رشد داشته است. میزان اعتبارات عمرانی پیش‌بینی شده برای بخش کشاورزی در برنامه اول بالغ بر ۹۶۹/۷ میلیارد ریال بوده که از این مبلغ ۷۸۷/۲ میلیارد ریال آن در قالب اعتبارات فصل کشاورزی، از اعتبارات امور اقتصادی (۱۱/۸ درصد از کل و ۱۹/۷ درصد از اعتبارات عمرانی امور اقتصادی)، و ۱۸۲/۵ میلیارد ریال آن از اعتبارات فصل آموزش عالی و تحقیقات، (۷/۴ درصد از اعتبارات امور اجتماعی) پیش‌بینی شده است.

اعتبارات عمرانی در فصل کشاورزی و منابع طبیعی طی برنامه اول توسعه ۴۹/۲ درصد رشد داشته که میزان رشد آن نسبت به رشد کل اعتبارات عمرانی کشور حدود ۱۸ درصد پایین‌تر بوده است. میزان این شاخص از ۱۰۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۸ به ۵۲۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۲ رسیده است. در طول برنامه درصد تحقق تخصیص اعتبارات عمرانی به بخش کشاورزی و منابع طبیعی همواره بیشتر از ۱۰۰ بوده است. اما در مورد فصل منابع آب به غیر از سال ۱۳۷۲، درصد تحقق تخصیص اعتبارات عمرانی کمتر از ۱۰۰ بوده است. مقادیر پیش‌بینی و عملکرد اعتبارات عمرانی بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه در جدول ۴-۳ آورده شده است (نوروزی و همکاران، ۱۳۸۴).

جدول ۴-۳- وضعیت اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی

و منابع طبیعی و آب طی برنامه اول توسعه

میلیارد ریال

متوجه رشد سالانه دوره (درصد)	کل دوره	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۶۹	۱۳۶۸	شرح
۲۵/۶	۷۸۷/۲	۲۱۰/۳	۱۸۵/۶	۱۷۲/۷	۱۳۴/۱	۸۴/۵	فصل کشاورزی و منابع طبیعی
۴۹/۲	۱۲۲۴	۵۲۰	۲۲۳	۲۰۰	۱۶۶	۱۰۵	
-	۱۵۵/۵	۲۴۷/۳	۱۲۵/۵	۱۱۵/۸	۱۲۳/۸	۱۲۴/۳	
۲۲/۴	۷۸۷/۲	۱۸۴/۶	۱۷۹/۶	۱۷۲/۷	۱۶۸	۸۲/۳	فصل منابع آب
۳۸/۹	۷۸۴/۱	۲۹۵/۹	۱۴۰/۷	۱۲۴/۸	۱۴۳/۲	۷۹/۵	
-	۹۹/۶	۱۶۰/۳	۷۸/۳	۷۲/۳	۸۵/۲	۹۶/۶	
۴۷/۵	۴۳۹/۵۵	۱۴۷/۹۵	۷۰/۳۵	۶۲/۴	۷۱/۶	۳۹/۷۵	فصل منابع آب برای بخش کشاورزی*
۲۴	۱۵۷۴/۴	۳۹۴/۹	۳۶۵/۲	۳۴۵/۴	۳۰۲/۱	۱۶۶/۸	
۴۵	۲۰۰۸/۱	۸۱۵/۹	۳۷۲/۷	۳۲۴/۸	۳۰۹/۲	۱۸۴/۵	
-	۱۲۷/۵	۲۰۶/۶	۱۰۲/۳	۹۴	۱۰۲/۴	۱۱۰/۶	کل فصل کشاورزی و منابع طبیعی و آب
۱۴	۴۰۰۲/۸	۸۴۵/۶	۹۰۰/۵	۹۲۴/۷	۸۳۱/۲	۵۰۰/۸	
۶۷/۸	۹۲۲۲/۸	۴۴۵۸/۶	۱۶۲۶/۹	۱۵۳۲/۵	۱۰۴۲	۵۶۲/۸	
-	۲۳۰/۴	۵۲۷/۳	۱۸۰/۷	۱۶۵/۷	۱۲۵/۴	۱۱۲/۴	کل امور اقتصادی

مأخذ: بانک مرکزی، گزارش اقتصادی و ترازنامه (سالهای مختلف).

ارقام به صورت جاری می‌باشند.

* ۵۰ درصد منابع آب به عنوان برآورد برای بخش کشاورزی در نظر گرفته شده است.

اگرچه درصد تحقق اعتبارات عمرانی در طول دوره برنامه اول در فصل کشاورزی منابع طبیعی حدود ۱۵۵ درصد (۵۵ درصد بیش از پیش‌بینی) بوده است اما همین شاخص در کل امور اقتصادی بیش از ۲۳۰ درصد (۱۳۰ درصد بیش از پیش‌بینی) را نشان می‌دهد. به هر حال درصد تحقق اعتبارات کل امور اقتصادی بیش از بخش کشاورزی و متابع طبیعی بوده است.

۳-۵- یارانه

همانگونه که در فصل اول اشاره شد واژه یارانه (subsidy) در لغتنامه به طور کلی کمک رایگان و اعانه (مالی) دولت به مردم در زمان‌های معین معنا شده است. یارانه یکی از ابزارهای دولت در جهت حمایت از اقشار خاص و همین طور کاهش برخی ناتوازنی‌های اقتصادی است. به طور کلی می‌توان گفت یارانه از انواع پرداخت‌های انتقالی جهت جبران یا پرداخت قسمتی از قیمت کالا یا خدمات مصرفی و یا نهاده‌های تولیدی است که به منظور افزایش قدرت خرید مصرف‌کننده و یا افزایش قدرت فروش تولیدکننده و کنترل آثار منفی آن به مصرف‌کننده توسط دولت یا سازمان مباشر انجام می‌پذیرد (نسیبی‌پور آذر، ف، ۱۳۶۹).

یارانه‌ها بر مبنای نحوه محاسبه آنها به دو نوع آشکار و پنهان، بر مبنای نوع کالاها و خدمات به سه نوع مصرفی، تولیدی و خدماتی و بر مبنای نحوه پرداخت به دو نوع مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می‌شوند که در ادامه تعریف یارانه تولیدی و مصرفی و آمار مربوطه آورده شده است.

یارانه مصرفی یارانه‌ای است که به هر واحد فیزیکی کالا تعلق می‌گیرد و معمولاً در مورد کالاهایی اعمال می‌شود که تولید و یا توزیع آنها توسط دولت و یا تحت

نظرارت مستقیم دولت است. انگیزه دولت‌ها در پرداخت یارانه مصرفی، پایین نگه داشتن قیمت‌ها خصوصاً قیمت مواد غذایی (کالاهای اساسی) می‌باشد تا با کاهش رشد هزینه‌ها موجبات دسترسی طبقات کم درآمد جامعه به آن فراهم آید. در نظریه‌های اقتصاد کلان یارانه‌های مصرفی در قالب تابع مصرف و تحت عنوان پرداخت‌های انتقالی دولت به مصرف‌کنندگان مطرح می‌شود (نسیبی‌پور آذر، ف، ۱۳۶۹).

در ایران یارانه‌های پرداختی بابت گندم و برنج، قند و شکر، روغن نباتی، چای، شیر و پنیر، فرآورده‌های نفتی، برق، گاز، پودرهای شوینده از مهم‌ترین یارانه‌های مصرفی به شمار می‌آیند (دیوان محاسبات، ۱۳۸۴).

یارانه‌های مربوط به بخش تولید دامنه وسیعی دارد. در اینگونه پرداخت‌ها تولیدکنندگان به طور مستقیم یا غیرمستقیم مورد حمایت دولت قرار می‌گیرند. انگیزه پرداخت یارانه تولیدی حمایت از تولیدکنندگان جهت دسترسی به اهداف رشد تولید داخلی و کاهش هزینه تولید و افزایش صادرات می‌باشد. پرداخت یارانه کود، سم، بذر، بیمه محصولات کشاورزی، خسارات محصولات کشاورزی، تفاوت عیار چغندر قند، وش پنبه، ماشین‌آلات کشاورزی، ارائه خدمات و تحقیقات کشاورزی به طور رایگان، کمک به سرمایه‌گذاری در واحدهای کشت و صنعت و یا پرداخت زیان‌کرد و خسارت آنها و یارانه یا جایزه صادراتی را می‌توان در زمرة یارانه تولید به حساب آورد (Raymond, Z, 1992).

کمک‌های مستقیم دولت به بخش کشاورزی و کشاورزان گندم‌کار از طریق خرید گندم با قیمت تضمینی بالا (در صورتی که بالاتر از قیمت موثر در بازار رقابتی باشد)، را می‌توان جزء یارانه‌های تولیدی به حساب آورد. اینگونه حمایت‌های حساب شده ضمن اینکه موجب افزایش تولید می‌شود به کاهش وابستگی و محدود شدن واردات نیز منجر خواهد گردید.

اینگونه حمایت‌ها زمانی یارانه تولیدی و کمک به بخش تولید کشاورزی محسوب می‌گرددند که تولیدکنندگان با کاهش هزینه تولید و افزایش سود مواجه گردند. اما اگر کاهش هزینه تولید با کاهش در قیمت نهایی محصول خشی گردد، مشخصاً سودی نصیب تولیدکنندگان نخواهد شد. تأمین نهاده‌های کشاورزی و منابع و ابزار تولید در کلیه مراحل تولید (کاشت، داشت، برداشت) و ایجاد امکانات لازم جهت سهولت دسترسی و استفاده از آنها می‌تواند کمک موثری در سازماندهی تولید داشته باشد.

جدول شماره ۳-۵ نشان‌دهنده میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفی و کشاورزی طی برنامه اول توسعه می‌باشد.

جدول ۳-۵- میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفی و کشاورزی در برنامه اول توسعه
میلیارد ریال

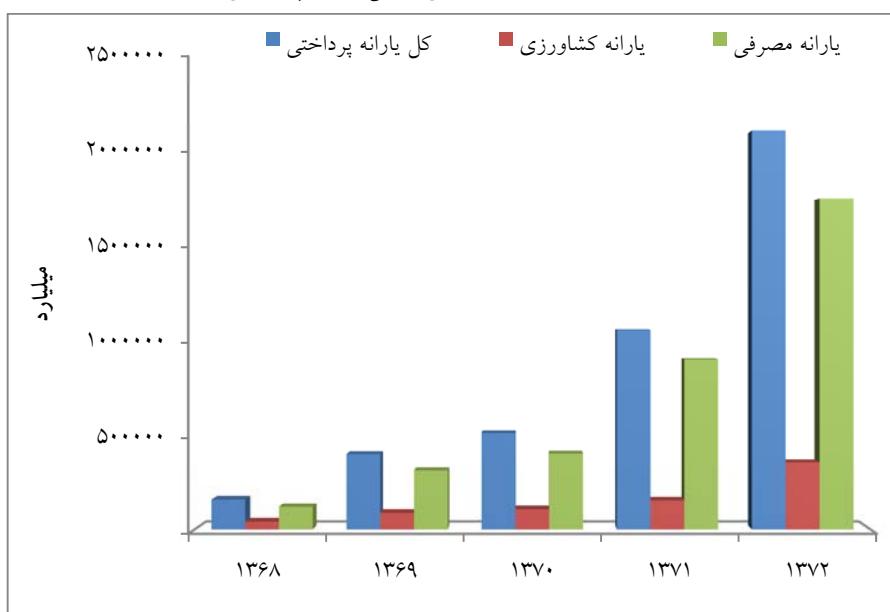
سال	یارانه کشاورزی		یارانه مصرفی		کل یارانه پرداختی
	درصد	کل	درصد	کل	
۱۳۶۸	۲۵/۳	۴۱/۱	۷۴/۷	۱۲۱/۴۴	۱۶۲/۵۳
۱۳۶۹	۲۱/۹	۸۸/۴۶	۷۸/۱	۳۱۵/۴۸	۴۰۳/۹۴
۱۳۷۰	۲۲	۱۱۳/۴	۷۸	۴۰۱/۵۷	۵۱۴/۹۳
۱۳۷۱	۱۵/۷	۱۶۷/۲۵	۸۴/۳	۸۹۶/۶۸	۱۰۶۳/۹۳
۱۳۷۲	۱۷/۳	۳۶۸/۴۴	۸۲/۷	۱۷۵۶/۲۴	۲۱۲۴/۶۸

مأخذ: سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولید کنندگان.

یارانه‌های تخصیصی بخش کشاورزی طی برنامه اول توسعه، به طور متوسط ۷۸ درصد رشد داشته است. در سال ۱۳۶۸ میزان یارانه کشاورزی ۴۱/۱ میلیارد ریال بوده و در پایان سال برنامه (۱۳۷۲) به ۳۶۰ میلیارد ریال افزایش یافته است (نمودار ۱-۳). با عنایت به متوسط نرخ تورم سالانه ۱۹/۲ درصد در طول برنامه می‌توان گفت که نرخ رشد سالانه یارانه‌های بخش کشاورزی طی این برنامه مناسب بوده است.

به طور کلی، یارانه مصرفی بیشترین مقدار را از کل یارانه‌های پرداختی به خود اختصاص داده است و در طول سال‌های برنامه اول از ۷۴/۷ درصد به ۸۲/۷ درصد افزایش داشته است. این در حالی است که سهم یارانه کشاورزی از کل یارانه‌ها در طی برنامه اول کاهشی بوده و از ۲۵/۳ درصد در انتهای برنامه کاهش یافته است.

نمودار ۳-۱- میزان یارانه‌های کشاورزی، مصرفی و کل یارانه پرداختی در برنامه اول توسعه

جدول شماره ۳-۶ یارانه کشاورزی را در برنامه اول توسعه نشان می‌دهد. یارانه کود و سم و بذر در طی سال‌های برنامه اول روند افزایشی داشته و از ۲۴ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۸ با نرخ رشد متوسط سالیانه ۹۴/۸ درصد به ۲۳۸/۵ میلیارد ریال در سال پایانی برنامه (۱۳۷۲) رسیده است.

جدول ۳-ع. یارانه بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه

میلیون ریال

۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۶۹	۱۳۶۸	
-	۲۶۰۰	۱۳۰۰	۱۳۰۰	-	هزینه مکانیزاسیون چگندر قند
۲۷۶۰۰	۴۵۰۰۰	۱۸۰۰۰	۳۶۰۰۰	-	طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی
۳۰۳۰	۳۳۳۳	۱۹۱۰	۱۵۱۴	۸۵۷	تفاوت عیار چگندر قند
۱۶۵۹	۱۳۰۱	۳۸۴	۳۰۰	۲۲۲	تفاوت عیار چگندر قند
۳۹۴۰۰	-	۱۱۴۹	-	-	محصولات تضمینی کشاورزی
۲۳۸۴۴۸	۷۶۱۳۰	۷۸۶۳۲	۳۶۶۱۶	۲۳۷۱۰	کود شیمیابی، سم و بذر
-	-	-	۹۵۰۰	۱۲۷۱۲	کود شیمیابی
-	۹۰۰۰	-	-	-	کود شیمیابی
۳۷۵۵۲	-	-	-	-	داروهای دامی (واکسن و سوموم دامی)
۸۰۰۰	۱۰۰۰۰	۵۱۱۵	-	-	بذر اصلاح شده و مادری
۷۵۲۰	۶۰۰۰	۱۵۰۰	-	-	خسارت محصولات کشاورزی و دامی
۵۲۴۹	۹۹۱۵	-	-	-	بیمه محصولات کشاورزی
-	۳۹۷۰	۵۳۷۴	۳۲۳۰	۳۵۸۹	کمک غیرنقدی و ش پنبه
۳۶۸۴۳۸	۱۶۷۲۴۹	۱۱۳۳۶۴	۸۸۴۶۰	۴۱۰۹۰	جمع کل

مأخذ: سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

**جدول ۳-۷- مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفی
از بودجه کل کشور و مخارج عمومی در برنامه اول توسعه**

میلیارد ریال

سهم یارانه مصرفی از بودجه		سهم یارانه کشاورزی از بودجه		بودجه عمومی (مخارج)	بودجه کل کشور	یارانه مصرفی	یارانه کشاورزی	سال
کل کشور عمومی	کل کشور عمومی	کل کشور عمومی	کل کشور عمومی					
۲/۵۶	۱/۲۵	۰/۸۷	۰/۴۲	۴۷۳۴/۸	۹۷۴۱/۷	۱۲۱/۴۴	۴۱/۱	۱۳۶۸
۵/۰۹	۲/۴	۱/۴۳	۰/۶۷	۶۱۹۱/۹۹	۱۳۱۵۶/۳	۳۱۵/۴۸	۸۸/۴۶	۱۳۶۹
۴/۳۳	۲	۱/۲۲	۰/۰۵۶	۹۲۷۸/۵۱	۲۰۰۹۷/۳	۴۰۱/۰۷	۱۱۳/۴	۱۳۷۰
۷/۲	۳/۱	۱/۳۴	۰/۰۵۸	۱۲۴۵۱/۱۵	۲۸۹۱۲/۱	۸۹۶/۶۸	۱۶۷/۲۵	۱۳۷۱
۶/۹۱	۳/۲۳	۱/۴۵	۰/۰۶۸	۲۵۴۲۵/۸۳	۵۴۳۹۲/۶۴	۱۷۵۶/۲۴	۳۶۸/۴۴	۱۳۷۲

مأخذ: سازمان حمایت از مصرف کنندگان و تولیدکنندگان، قوانین بودجه، یافته‌های تحقیق

**جدول ۳-۷- نشان دهنده مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفی از بودجه کل
کشور می‌باشد.** سهم یارانه کشاورزی از بودجه کل کشور ناچیز بوده و از ۰/۴۲ درصد
در سال ۱۳۶۸ به ۰/۶۸ درصد در سال ۱۳۷۲ افزایش یافت. همچنین سهم یارانه‌های
صرفی از بودجه کل کشور از ۱/۲۵ درصد در سال ۱۳۶۸ به ۳/۲۳ درصد در سال
۱۳۷۲ رسید. لذا سهم یارانه‌های کشاورزی طی برنامه حدود ۱/۶۲ برابر و سهم
یارانه‌های مصرفی ۲/۶ برابر شده است.

جدول ۳-۱-۳- سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه اول توسعه میلیارد ریال / درصد

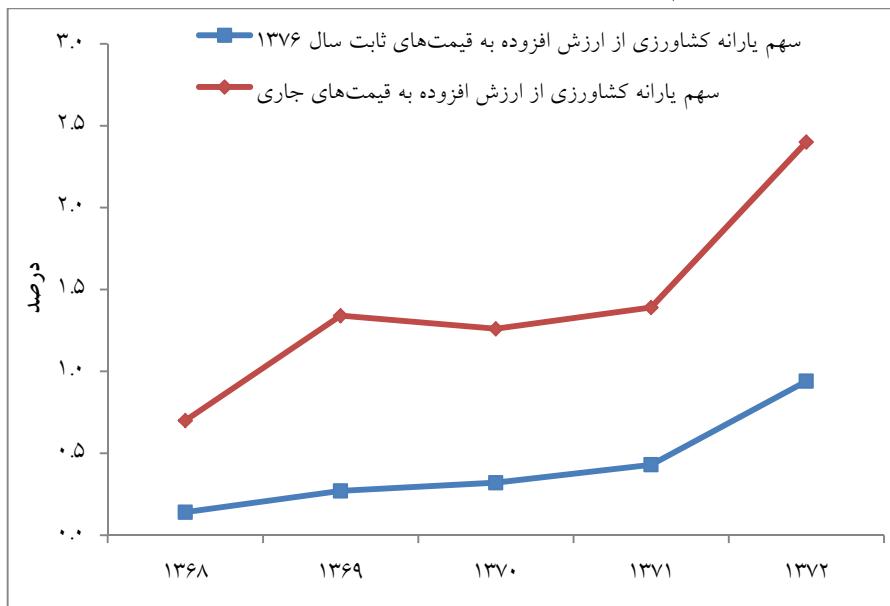
شرح					
۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۶۹	۱۳۶۸	
۱۵۳۳۱	۱۲۰۳۳	۸۹۷۷	۶۵۹۱	۵۸۹۳	ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری*
۳۹۰۷۷	۳۸۷۰۴	۳۵۰۹۴	۳۳۲۲۷	۲۹۹۲۶	ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶*
۳۶۸/۴۴	۱۶۷/۲۵	۱۱۳/۴	۸۸/۴۶	۴۱/۱	یارانه کشاورزی**
۲/۴	۱/۳۹	۱/۲۶	۱/۳۴	۰/۷	سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های جاری
۰/۹۴	۰/۴۳	۰/۳۲	۰/۲۷	۰/۱۴	سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶

مأخذ: * بانک مرکزی

** سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری در سال اول برنامه ۰/۷ درصد بوده است که در سال بعد با ۹۲/۵ درصد افزایش به ۱/۳۴ درصد رسیده است. سپس به ۱/۲۶ درصد کاهش و مجددًا تا پایان برنامه اول با روندی صعودی به ۲/۴ درصد رسیده است. سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش با قیمت ثابت سال ۱۳۷۶، دارای روند افزایشی بوده است و از ۰/۱۴ درصد در سال اول برنامه به ۰/۹۴ درصد در سال پایان برنامه رسیده است (نمودار ۳-۲).

نمودار ۲-۳ - روند سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه

۳-۶- بیمه

شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران به منظور حمایت از کشاورزان و دامداران در برابر حوادث و سوانح، در تاریخ ۱۳۵۸/۱۰/۸ قانون تأسیس صندوق بیمه را به تصویب رساند. سال ۱۳۶۴ اولین سالی بود که صندوق بیمه زمین‌های زیر کشت را تحت پوشش قرار داد. جدول شماره ۹-۳ روند توسعه بیمه محصولات و سطح بیمه شده محصولات را در برنامه اول توسعه نشان می‌دهد. در برنامه اول توسعه فقط محصولات زراعی تحت پوشش بیمه قرار گرفته‌اند (صندوق بیمه محصولات کشاورزی).

جدول ۳-۹-۳ - عملکرد و پوشش بیمه محصولات زراعی در برنامه اول توسعه

هکتار

محصول	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	جمع عملکرد
چغندر	۷۹۶۸۹	۱۱۲۳۹۰	۱۳۸۶۳۲	۱۵۰۹۶۱	۱۴۹۱۰۹	۶۳۵۷۸۱
پنبه	۱۸۰۱۳۰/۱	۱۹۰۵۱۶	۱۸۱۱۳۰	۱۴۹۳۷	۱۰۵۲۱۶	۸۰۶۳۶۳/۱
سویا	۶۵۴۳۶۲۵	۶۰۱۹۱	۵۰۵۲۵	۵۳۰۷۲	۳۴۳۵۷	۲۶۳۵۸۰/۷۵
برنج	۸۰۶۴	۸۸۴۲	۴۳۶۱۰	۴۸۴۵۳	۳۶۵۰۴	۱۴۵۴۷۳
گندم آبی	-	۱۲۱۳۵	۱۴۲۷۲۴	۷۷۷۷۸۴	۹۰۸۲۳۰	۱۷۹۰۸۷۳
گندم دیم	-	۲۶۴۹۷	۱۶۶۱۷	-	۱۵۱۷۸	۵۸۲۹۱/۵
چغندر بذری	-	-	-	۳۷۷۰	۴۶۲۴	۸۳۹۴

مأخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی ۱۳۸۰

در سال ۱۳۷۳ یا سال بین دو برنامه نیز در ۶ محصول زراعی تحت پوشش بیمه، تعداد ۳ محصول بیش از ۹۴ درصد و ۳ محصول گندم آبی، سویا و برنج به ترتیب ۴۵، ۳۸ و ۱۲ درصد نسبت به پیش‌بینی برنامه عملکرد نشان می‌دهند که در مجموع در این سال تحقق برنامه سطح بیمه به میزان ۴۴ درصد می‌باشد (صندوق بیمه محصولات کشاورزی).

در سال ۱۳۷۳ یا سال بین دو برنامه نیز در ۶ محصول زراعی تحت پوشش بیمه، تعداد ۳ محصول بیش از ۹۴ درصد و ۳ محصول گندم آبی، سویا و برنج به ترتیب ۴۵، ۳۸ و ۱۲ درصد نسبت به پیش‌بینی برنامه عملکرد نشان می‌دهند که در مجموع در این سال تحقق برنامه سطح بیمه به میزان ۴۴ درصد می‌باشد (صندوق بیمه محصولات کشاورزی).

جدول ۱۰-۳- مقایسه عملکرد سطح بیمه شده با سطح پیش‌بینی شده بر برنامه اول توسعه

سال بین دو برنامه (۱۳۷۳-۱۳۶۸)		برنامه اول (۱۳۷۲-۱۳۶۸)		محصول
درصد تحقق سطح بیمه شده	پیش‌بینی برنامه صندوق	درصد تحقق سطح بیمه شده	پیش‌بینی برنامه صندوق	
۹۴	۱۷۱۷۱۷	۱۸۳۰۰۰	۷۵	۶۳۵۷۸۱
۹۵	۱۴۰۳۰۵	۱۴۷۶۰۰	۷۷	۸۰۶۳۶۲/۱
۳۸	۴۵۲۸۵	۱۱۸۶۰۹	۶۰	۲۶۳۵۸۰/۷۵
۱۲	۷۲۵۸۳	۵۹۰۰۰	۱۶	۱۴۵۴۷۳
۴۵	۹۸۶۶۶۹	۱۲۰۰۰۰	۵۹	۱۷۹۰۸۷۳
۹۶	۱۹۲۸۰	۲۰۰۰	۷۳	۵۸۲۹۱/۵
مأخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی ۱۳۸۰				

۲-۳- ارزیابی عملکرد اهداف کمی برنامه پنج ساله اول (۱۳۷۲-۱۳۶۸) بخش کشاورزی

الف- ارزیابی عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی

عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی طی سال‌های اجرای برنامه اول (سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۷۲) به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶، در جدول ۱۱-۳ و به قیمت‌های جاری در جدول ۱۲-۳ آورده شده است. رشد ارزش افزوده این بخش در طول برنامه به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶، به $6/4$ درصد رسید که بیشتر از هدف پیش‌بینی شده در برنامه ($6/1$ درصد) بوده است. سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶، از $15/6$ درصد در سال ۱۳۶۸، به $15/1$ درصد در سال ۱۳۷۲ کاهش یافته است.

قابل توجه است که در میان بخش‌های اقتصادی، بجز بخش کشاورزی و بخش خدمات که عملکرد آنها رشدی بیش از میزان مصوب داشته‌اند، بخش‌های صنعت و معدن و نفت به ترتیب $10/3$ درصد از $14/8$ درصد پیش‌بینی شده و 10 درصد از $11/3$

در صد رشد سالانه پیش‌بینی شده عملکرد داشته‌اند. بخش خدمات دارای رشد ۶/۸ در صد بوده که نسبت به ۶/۶ در صد رشد پیش‌بینی شده ۰/۲ در صد افزایش داشته است (عملکرد بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۲).

جدول ۱۱-۳ - عملکرد تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی

در برنامه اول توسعه (به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶)

میلیارد ریال

سال (درصد) متوسط رشد در	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۶۹	۱۳۶۸	سال پایه ۱۳۶۷	عنوان
۸/۱	۲۶۶۹۲۰/۶	۲۴۶۹۲۰/۱	۲۲۸۴۱۸/۲	۲۱۱۳۰۲/۷	۱۹۵۴۶۹/۷	۱۸۰۸۲۳	اهداف تولید ناخالص داخلی
۷/۹	۲۵۸۶۰۱	۲۵۴۸۲۲	۲۴۵۰۳۶	۲۱۸۵۳۹	۱۹۱۵۰۳	۱۸۰۸۲۳	عملکرد تولید ناخالص داخلی
۶/۱	۳۸۵۶۵/۷	۳۶۳۴۸/۵	۳۴۲۵۸/۷	۳۲۲۸۹/۱	۳۰۴۳۲/۷	۲۸۶۸۳	اهداف ارزش افزوده بخش کشاورزی
۶/۴	۳۹۰۷۷	۳۸۷۰۴	۳۵۰۹۴	۳۳۲۲۷	۲۹۹۲۶	۲۸۶۸۳	عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی
-	۱۵/۱	۱۵/۲	۱۴/۳	۱۵/۲	۱۵/۶	۱۵/۹	سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی (درصد)

مأخذ: بانک مرکزی

ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری در برنامه اول توسعه سالانه به طور متوسط ۲۷/۴ در صد رشد داشته است. سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی به قیمت‌های جاری طی برنامه اول از ۲۳/۵ در صد در ابتدای برنامه به ۱۵/۳ در صد در انتهای برنامه کاهش یافته است.

جدول ۱۲-۳ - عملکرد تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی

در برنامه اول توسعه (به قیمت جاری)

میلیارد ریال

متوسط رشد در سال (درصد)	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۶۹	۱۳۶۸	سال پایه ۱۳۶۷	عنوان
۴۱/۶	۱۰۰۱۲۴	۶۴۵۰۲	۴۸۴۲۸	۳۴۵۰۶	۲۵۰۷۹	۲۰۲۰۰	عملکرد تولید ناخالص داخلی
۲۷/۴	۱۵۲۳۱	۱۲۰۳۳	۸۹۷۷	۶۵۹۱	۵۸۹۳	۴۶۸۱	عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی
-	۱۵/۳	۱۸/۷	۱۸/۵	۱۹/۱	۲۳/۵	۲۳/۲	سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی (درصد)

مأخذ: بانک مرکزی

ب- ارزیابی عملکرد صادرات بخش کشاورزی

در دوره برنامه اول سیاست‌های مختلف صادراتی به منظور نیل به تعادل اقتصادی و تخصیص بهینه منابع ارزی و در جهت رشد و توسعه صادرات غیرنفتی به اجرا درآمد. سیاست‌هایی تسهیل در شرایط پیمان سپاری، معرفی نرخ ارز شناور برای خرید ارز حاصل از صادرات غیرنفتی، فروش ارز توسط سیستم بانکی به صادرکنندگان و خرید واریز پیمان آنها، ارائه تسهیلات ریالی و ارزی به صادرکنندگان و خرید اعتبارات اسنادی صادراتی توسط بانک‌ها، نقش مهمی در تحرک بیشتر فعالیت‌های صادراتی داشته است (کشاورزی در برنامه اول، مروری بر عملکرد، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۲).

میزان صادرات کالاهای کشاورزی طی برنامه اول به ترتیب به ۴۸۵، ۵۵۲، ۴۰۴، ۶۶۰ و ۷۲۴ میلیون دلار و در مجموع ۳۰۲۵ میلیون دلار پیش‌بینی شده بود که این میزان نسبت به پیش‌بینی کل صادرات غیرنفتی (۱۷,۳۳۷ میلیون دلار) در سال‌های برنامه اول، ۱۷/۴۵ درصد را تشکیل می‌دهد (جدول ۱۲-۳).

عملکرد صادرات کالاهای کشاورزی طی سال‌های برنامه اول به ترتیب ۵۲۷، ۵۴۴، ۶۸۴ و ۹۱۰ میلیون دلار و در مجموع ۳,۰۲۵ میلیون دلار بوده است که ۱۱۲/۶ درصد از میزان مصوب برنامه تحقق یافته است. عملکرد سهم بخش کشاورزی در صادرات غیرنفتی تقریباً ۳۰ درصد بوده که براساس میزان مصوب برنامه این سهم برابر ۱۷/۵ درصد بوده است. این امر نشان‌دهنده این است که عملکرد بخش کشاورزی ۱۲/۵ درصد از میزان مصوب برنامه بیشتر بوده است. قابل توجه است که بخش‌های صنعت و معدن که در طی برنامه می‌بایست به ترتیب ۸,۵۰۰ و ۱,۳۰۰ میلیون دلار صادرات کالاهای صنعتی و معدنی داشته باشند، در عمل، به ترتیب ۲,۴۷۳ و ۲۱۱ میلیون دلار صادرات داشته‌اند که به ترتیب ۲۹ و ۱۶ درصد میزان پیش‌بینی برنامه بوده است. سهم صادرات بخش‌های صنعت و معدن که در کل صادرات غیرنفتی کشور به ترتیب ۵۰ و ۷/۵ درصد پیش‌بینی شده، عملاً به ۲۱ و ۱/۸ درصد تقلیل یافت (قوتها و ضعف‌های بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۳).

جدول ۱۳-۳: صادرات گروه‌های مختلف کالاهای غیرنفتشی

و مقایسه آن با اهداف تعیین شده در برنامه اول توسعه

میلیون دلار

جمع	سایر	معدن و فلزات	فرش، صنایع دستی	صنعت	کشاورزی	بخش	سال
۱۱۲۳	۶۹	۴۶	۳۵۳	۱۲۸	۵۲۷	عملکرد	۱۳۶۸
۱۲۴۰	۳	۸۳	۴۲۰	۲۴۹	۴۸۵	برنامه	
۹۱	-	۵۵	۸۴	۵۱	۱۰۹	درصد تحقق	
۱۳۰۵	۸۶	۶۰	۴۵۱	۱۶۴	۵۴۴	عملکرد	۱۳۶۹
۲۳۸۴	۱۰	۲۰۶	۵۸۸	۱۰۲۸	۵۵۲	برنامه	
۵۵	-	۲۹	۷۷	۱۶	۹۹	درصد تحقق	
۲۵۳۰	۲۵۰	۴۳	۱۱۰۳	۴۵۰	۶۸۴	عملکرد	۱۳۷۰
۳۱۵۰	۳۳	۲۶۰	۸۲۳	۱۴۴۰	۶۰۴	برنامه	
۸۰	-	۱۶	۱۳۴	۳۱	۱۱۳	درصد تحقق	
۲۸۷۲	۲۲۸	۳۷	۱۰۹۵	۷۷۲	۷۴۰	عملکرد	۱۳۷۱
۴۲۲۸	۳۳	۳۶۰	۱۱۵۲	۲۰۴۳	۶۶۰	برنامه	
۶۸	-	۱۰	۹۵	۳۸	۱۱۲	درصد تحقق	
۳۸۶۴	۵۲۶	۲۵	۱۴۵۴	۹۵۹	۹۱۰	عملکرد	۱۳۷۲
۶۳۱۵	۴۳	۳۹۱	۱۴۱۷	۳۷۴۰	۷۲۴	برنامه	
۶۱	-	۶	۱۰۳	۲۶	۱۲۶	درصد تحقق	
۱۱۶۹۴	۱۱۴۹	۲۱۱	۴۴۵۶	۲۴۷۳	۳۴۰۵	عملکرد	جمع
۱۷۳۳۷	۱۱۲	۱۳۰۰	۴۴۰۰	۸۵۰۰	۳۰۲۵	برنامه	
۶۸	-	۱۶	۱۰۱	۲۹	۱۱۳	درصد تحقق	

مأخذ: مرکز صادرات ایران، سازمان برنامه و بودجه (هدف، عملکرد و درصد تحقق صادرات کشاورزی در برنامه اول)

ج- ارزیابی سیاست‌های زیربخش زراعت و باگبانی

اهم اهداف در زیربخش زراعت، افزایش تولیدات زارعی و باگی با در نظر گرفتن اولویت محصولات اساسی از طریق افزایش میزان تولید در واحد سطح، تقلیل کشت

گندم و جو دیم و توسعه سطح زیر کشت آبی و استفاده صحیح و موثر از ابزار و نهاده‌های کشاورزی در طول برنامه اول بوده است.

سیاست‌های اتخاذ شده در رابطه با زراعت، مطابق سیاست‌های پیش‌بینی شده بود که عبارتند از حمایت از تولیدات محصولات کشاورزی، تعیین نرخ تضمینی برای محصولات اساسی کشاورزی، منطقه‌ای کردن کشت محصولات کشاورزی و ارائه به موقع خدمات تخصصی و ترویجی و نهاده‌ها، بررسی استعدادهای کشاورزی مناطق مختلف کشور و تهیه طرح‌های جامع مربوطه به منظور استفاده بهینه از منابع و امکانات بالقوه، سازمان دادن به نظام بهره‌برداری و تهیه الگوی مناسب کشت و استفاده صحیح و موثر از ابزار و نهاده‌های کشاورزی (کشاورزی در دو برنامه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۶).

اقدامات انجام شده برای دستیابی به اهداف برنامه اول در زیربخش زراعت عبارتند از: مطالعات مقدماتی درباره برنامه جامع کشت در مناطق، قیمت‌گذاری مناسب برای محصولات کشاورزی و بیمه و تضمین خرید محصولات اساسی، حرکت به سوی کشاورزی نوین و سودآور با سازماندهی نظام بهره‌برداری و تهیه الگوی مناسب کشت در هر منطقه (نوروزی و همکاران، ۱۳۸۴)

در سال ۱۳۶۷ کل تولیدات زراعی $\frac{28}{8}$ میلیون تن بوده که به $\frac{44}{9}$ میلیون تن در سال ۱۳۷۲ رسیده است و کل سطح زیر کشت زراعی (آبی و دیم) در سال ۱۳۶۷، $\frac{12}{4}$ میلیون هکتار بوده که در سال پایان برنامه (۱۳۷۲) به $\frac{12}{8}$ میلیون هکتار رسیده است. میزان تولید گندم در طول برنامه پنجساله $\frac{27}{7}$ میلیون تن پیش‌بینی شده بود که میزان تحقق یافته برابر $\frac{27}{9}$ میلیون تن بوده است. این امر نشان می‌دهد که $\frac{99}{17}$ درصد برنامه محقق شده است. تولید گندم در طی برنامه از رشد $\frac{13}{3}$ درصد برخوردار بوده است. میزان تولید پیش‌بینی شده برنج طی برنامه $\frac{9}{783}$ میلیون تن و میزان تحقق یافته $\frac{10}{837}$ میلیون تن بوده است که بیشتر از میزان مصوب برنامه می‌باشد. میزان

تولید پیش‌بینی شده برای محصول پنبه در طی برنامه ۲/۰۵۲ میلیون تن و میزان پنبه تولید شده در طی این مدت ۱/۸۴۷ میلیون تن بوده است و ۹۰ درصد برنامه محقق شده است. هم‌چنین میزان تولید پیش‌بینی شده چغندر قند ۲۷/۴۰۴ میلیون تن و میزان تحقق یافته آن ۲۳/۵۹ میلیون تن بوده است (کشاورزی در برنامه اول، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۲).

در رابطه با باگبانی سیاست‌های زیر اتخاذ گردیده بود (مستندات برنامه دوم توسعه، جلد یازدهم عملکرد برنامه اول توسعه، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۲):

الف- مطالعه و شناسایی باغات موجود و هماهنگی با سازمان‌های ترویج و آموزش برای تشکیل اکیپ‌های متخصص باگداری و آموزش وسیع باگداران
ب- ارائه کمک‌های فنی و اعتباری به باگداران جهت انجام عملیات بهزاری
ج- توسعه طرح‌های آبیاری با روش‌های پیشرفته

د- تأمین نیازهای باگداران توسط سازمان‌های واردکننده و تأمین کننده نهاده‌ها
ه- ایجاد، تکمیل و توسعه تعاونی‌های تولید به منظور خرید، حمل و نقل و انبار نمودن میوه‌جات فاسد شدنی

کل تولیدات باغی از ۶/۸ میلیون تن در سال ۱۳۶۷ به ۹/۲ میلیون تن در سال ۱۳۷۲ افزایش یافته است. کل سطح باغات در سال ۱۳۶۷، ۱,۲۸۵ هزار هکتار بوده که در سال ۱۳۷۲ به ۱,۵۶۵ هزار هکتار رسیده است.

جدول ۱۴-۳ - ارزیابی اهداف و عملکرد بخش زارعت (تولید) طی برنامه اول توسعه

هزار تن

عنوان هدف کسی	عملکرد سال بازدید	میزان هدف در طی سالهای برنامه	عملکرد شاخص در طی سالهای برنامه					درصد تحقق هدف
			۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۹۹	۱۳۹۸	
گندم آبی و دیم	۸۲۶۰	۷۸۶۹	۷۸۱۸	۷۸۱۷	۷۸۱۶	۷۸۱۵	۷۸۱۴	۷۸۱۳
گندم آبی	۷۰۳	۷۴۵۷	۷۴۵۶	۷۴۵۵	۷۴۵۴	۷۴۵۳	۷۴۵۲	۷۴۵۱
جو آبی و دیم	۳۳۶۷	۲۸۷۸	۲۸۷۷	۲۸۷۶	۲۸۷۵	۲۸۷۴	۲۸۷۳	۲۸۷۲
جو آبی	۶۰۰	۱۱۳۱	۱۱۳۰	۱۱۳۱	۱۱۳۰	۱۱۳۱	۱۱۳۰	۱۱۳۱
شلتوك	۱۳۱	۱۷۲۱	۱۷۲۰	۱۷۲۱	۱۷۲۰	۱۷۲۱	۱۷۲۰	۱۷۲۱
ذرت دانه‌ای	۱۱۱	۱۸۷۱	۱۸۷۰	۱۸۷۱	۱۸۷۰	۱۸۷۱	۱۸۷۰	۱۸۷۱
پنبه	۷۳۷	۴۳۶۷	۴۳۶۶	۴۳۶۵	۴۳۶۴	۴۳۶۳	۴۳۶۲	۴۳۶۱
حبوبات آبی و دیم	۲۹۹	۴۳۶۷	۴۳۶۶	۴۳۶۵	۴۳۶۴	۴۳۶۳	۴۳۶۲	۴۳۶۱
چغندر قد	۴۳۵	۴۳۶۷	۴۳۶۶	۴۳۶۵	۴۳۶۴	۴۳۶۳	۴۳۶۲	۴۳۶۱

هزار تن

عنوان هدف کمی	میزان هدف در طی سالهای برنامه	عملکرد شاخص در طی سالهای برنامه					درصد تحقق هدف
		۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	
نیشکر	۷۶۱	۷۶۱	۷۶۱	۷۶۱	۷۶۱	۷۶۱	۷۶۱
دانه‌های روغنی	۷۵۱	۷۵۱	۷۵۱	۷۵۱	۷۵۱	۷۵۱	۷۵۱
سبب زمینی	۷۴۱	۷۴۱	۷۴۱	۷۴۱	۷۴۱	۷۴۱	۷۴۱
پیاز	۷۳۶	۷۳۶	۷۳۶	۷۳۶	۷۳۶	۷۳۶	۷۳۶
سبزی و صیفی	۷۳۵	۷۳۵	۷۳۵	۷۳۵	۷۳۵	۷۳۵	۷۳۵
نباتات علوفه‌ای	۷۳۴	۷۳۴	۷۳۴	۷۳۴	۷۳۴	۷۳۴	۷۳۴

مأخذ: نگرشی بر عملکرد و دستاوردهای وزارت کشاورزی طی دو برنامه اول و دوم، موسسه پژوهش‌های

برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی ۱۳۷۹

جدول ۳-۱۵- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش پاگرانی (تولید) طی برنامه اول توسعه

هزار تن

عنوان	هدف کمی	مکمل سال پایه	مجموع	میزان هدف در طی سالهای برنامه*									
				عملکرد شاخص در طی سالهای برنامه					در صد تحقق هدف				
سیب و دانه‌دارها	مرکبات	۱۵۰	۷۰۵	۱۳۶۱	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱
انگور	خرما	۱۵۶۱	۴۵۰	۱۳۶۱	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱
میوه‌های هسته‌دار	پسته	۵۵۰	۵۰	۱۳۶۱	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱
بادام	گردو	۳۰۰	۳۰	۱۳۶۱	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱
فندق		۳۰	۳۰	۱۳۶۱	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۱

هزار تن

درصد تحقق هدف						عملکرد شاخص در طی سالهای برنامه					میزان هدف در طی سالهای برنامه*					عنوان هدف کمی	
۱۳۹۶	۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۳	۱۳۹۲	۱۳۹۱	۱۳۹۰	۱۳۸۹	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱		
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	انار
۱	۱	۱	۱	۱	۱	<	=	<	=	<	=	=	=	=	=	زیتون	
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	برگ سبز چای	

مأخذ: نگرشی بر عملکرد و دستاوردهای وزارت کشاورزی طی دو برنامه اول و دوم، موسسه پژوهش های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی ۱۳۷۹

* میزان اهداف برنامه اول موجود نمی باشد.

د- ارزیابی سیاست های زیربخش دام و طیور

افزایش کمی و کیفی محصولات دامی کشور با توجه به حداقل استفاده مطلوب و اصولی از منابع و امکانات با بکارگیری روش های نوین در جهت اصلاح نژاد، تأمین بهداشت و بهبود تغذیه و کنترل بیماری ها و همچنین زمینه مشارکت بخش خصوصی در تهیه داروهای دامی و مبارزه با بیماری های مشترک دامی و توزیع انواع دارو برای دامها از جمله اهداف مهم برنامه اول توسعه در زیربخش دام و طیور بوده است. سیاست های اتخاذ شده در طی برنامه اول توسعه و ارزیابی در مورد کارآیی سیاست های اتخاذ شده در سال های برنامه به شرح زیر بوده است (پیوست قانون برنامه اول توسعه، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۸):

- ۱- اقتصادی کردن فعالیت‌های پرورش دام و طیور با بهبود نسبی قیمت فرآورده‌های دامی در مجموعه اقتصادی کشور و بیمه محصولات دامی و ایجاد زمینه‌های لازم برای تضمین خرید محصولات دامی و علوفه با توجه به هزینه‌های تولید و سود عادلانه تولیدکننده در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی.
- ۲- تدوین و تنظیم نظام دامداری براساس شرایط موجود و فراهم نمودن مقدمات اجرای آن و هم‌چنین تشکیل واحدهای تعاونی دامداران و توجه خاص به دامداران روستایی و عشاپری در قالب تعاونی‌ها.
- ۳- حفظ، نگهداری و شناسایی ذخایر ژنتیکی دام و طیور به عنوان یک سیاست نوین در راستای توسعه و بهبود نحوه بهره‌برداری از توده عظیم دام و طیور کشور اعم از دامهای روستایی، عشاپری و صنعتی و تلاش در جهت اصلاح نژاد دام و طیور بومی، توسعه و تعمیم خدمات بهداشتی مناسب با جمعیت دام و طیور و واگذاری امور به بخش غیردولتی.
- ۴- فراهم کردن امکانات لازم برای حداکثر استفاده از محصولات غذایی، فرآورده‌های دامپروری و ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی برای کاهش ضایعات، فرآورده‌های دامی، شناسایی استعدادهای منابع غذایی دام کشور و استفاده از تکنیک‌های جدید در جهت حداکثر بهره‌گیری از ارزش غذایی منابع موجود. افزایش ارزش غذایی علوفه‌های موجود و بهره‌گیری بیشتر از آنها در جهت افزایش تولید شیر و گوشت و فراهم کردن مکانیزم‌های مناسب جهت جمع‌آوری فرآورده‌های دامی و تولید محصولات بهداشتی، به منظور تأمین سلامت افراد جامعه و کاهش ضایعات تولید.
- ۵- فراهم نمودن امکانات لازم جهت شناسایی و اصلاح نژاد توده‌های بومی دام کشور اعم از گاو، گوسفند و طیور.

کل تولیدات دامی در سال ۱۳۶۷ به میزان ۴,۴۸۸ هزار تن بوده که در پایان برنامه اول توسعه (۱۳۷۲) به ۵,۹۵۲/۵ هزار تن رسیده و در تمامی سال‌های برنامه، عملکرد تولیدات دامی بیش از میزان پیش‌بینی شده بوده است (جدول ۳-۱۶).

جدول ۳-۱۶- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش دام و طیور در برنامه اول طی برنامه اول توسعه هزار تن

ردیف نامه	شناخت گیری هدف	عملکرد نحوه	میزان هدف در طی سال‌های برنامه		عملکرد شاخص در طی سال‌های برنامه		درصد تحقق هدف	
			۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲
۱	میزان تولید گوشت قرمز	۵	۵/۰	۲/۴۰	۱/۰	۰	۸/۳۰	۷/۰
۲	میزان تولید گوشت مرغ	۵	۸/۷۰	۹/۶۱	۹/۷۰	۹/۰	۹/۰	۹/۰
۳	میزان تولید تخم مرغ	۵	۸/۳۰	۹/۰	۹/۰	۹/۰	۹/۰	۹/۰
۴	میزان تولید شیر خام	۵	۳/۱۰	۲/۰۱	۲/۰۰	۲/۰۰	۲/۰۰	۲/۰۰
۵	میزان تولید عسل	۵	۵/۵۶	۷/۵۰	۷/۵۰	۷/۵۰	۷/۵۰	۷/۵۰
جمع								

مأخذ: عملکرد برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۳۶۸-۱۳۷۲، سازمان برنامه و بودجه ۱۳۷۲

هـ ارزیابی سیاست‌های زیربخش شیلات مهم‌ترین هدف در برنامه اول توسعه در زیربخش شیلات، افزایش تولید انواع آبزیان بوده و سیاست‌های اتخاذ شده در راستای اهداف به اختصار به شرح زیر ارائه می‌شود (پیوست قانون برنامه اول توسعه، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۸):

- ۱- افزایش ظرفیت ناوگان صیادی صنعتی و سنتی، سرداخانه‌ها، تونل انجماد و تأسیسات بندری در بخش آبهای جنوب، وجود امکانات و منابع بالقوه خصوصاً در محدوده آبهای دور از ساحل نیز لزوم افزایش کیفیت و میزان فرآورده‌های دریایی ضرورت اتخاذ این سیاست را نمایان می‌سازد تا با اتکا به صید در آبهای عمیق‌تر و سهولت تخلیه و عمل‌آوری از تلاش صیادی به عمل آمده بیش از پیش بهره‌برداری‌های لازم به عمل آید. ایجاد تأسیسات بندری به عنوان بهترین تأسیسات زیربنایی موجبات ارتقای انگیزه سرمایه‌گذاری در بخش صید در آبهای ساحلی و دور را به وسیله صیادان فراهم می‌سازد. اتخاذ این سیاست کاملاً موثر بوده است. علاوه بر آن در بخش آبهای شمال کشور، با توجه به وجود منابع بالقوه ذخایر کیلکا، اتخاذ سیاست فوق‌الذکر بسیار مناسب بوده است. چرا که صید ماهی کیلکا با احداث تأسیسات بندری و عمل‌آوری افزایش یافته و نیز با استفاده از شناورهای مجهر در صید، در تأمین غذای انسانی بیش از پیش استفاده شده و سهم زیادی از این صید جهت تأمین پروتئین مردم اختصاص یافته است.
- ۲- سازماندهی و تدوین نظام مناسب برای پرورش آبزیان کشور، علی‌رغم اتخاذ این سیاست به دلیل عدم هماهنگی بین ارگان‌های عمل‌کننده و بالتبع عدم واگذاری زمین و آب مناسب و اعتبار لازم از طریق سیستم بانکی برای این موضوع عملاً این سیاست کارآیی لازم را نداشته است.
- ۳- افزایش امکان بهره‌برداری از ظرفیت‌های موجود و جلوگیری از صید بی‌رویه در شمال و افزایش تولید بچه ماهی در بخش آبهای داخلی این سیاست با توجه به لزوم افزایش راندمان بهره‌برداری از سرمایه‌گذاری‌های انجام شده ضرورت داشته ولی در اجرا به دلیل عدم هماهنگی میان دستگاه‌های عمل‌کننده و نیز ضعف‌های درونی تشکیلات پرورش‌دهندگان، دارای موفقیت مناسب نبوده است.

۴- جلب مشارکت بخش غیردولتی در امر سرمایه‌گذاری در زمینه تولید انواع آبزیان. اتخاذ این سیاست گام نسبتاً موثری در آبهای داخل در امر افزایش تولید بوده است. در آبهای شمال ایجاد زمینه حضور موثرتر بخش خصوصی باتوجه به منابع بالقوه موجود در شمال خصوصاً در زمینه ماهی کیلکا، بسیار کارآ عمل کرده و موجب شد سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی در صید ماهی کیلکا در حد قابل قبولی تحقق یابد. البته این سرمایه‌گذاری در بخش صنایع شیلات برای تولید فرآورده‌های ماهی کیلکا به دلیل عدم ارائه تسهیلات لازم ریالی و ارزی جهت ورود ماشین‌آلات ذیربسط با تنگناهایی مواجه گردید.

۵- با توجه به تعداد پراکندگی جزایر ایران در آبهای جنوب کشور، ایجاد تأسیسات و تجهیز ناوگان مجهز متناسب برنامه برای صید در آبهای آزاد مورد تأکید قرار گرفت. در آبهای جنوب، با تقویت حضور ناوگان صید صنعتی ایران در آبهای دور و آزاد و بهره‌برداری از ذخایر این دریاها، سیاست اصولی در برنامه اول بوده و در طول سال‌های برنامه کارآیی این سیاست مناسب بوده است.
عملکرد برنامه را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

آبهای داخلی

تولید ماهی در آبهای داخلی در سال ۱۳۶۷ برابر ۳۲/۷ هزار تن بود که پیش‌بینی شده بود در سال ۱۳۷۲ به ۱۲۲ هزار تن افزایش یابد. اما تولید مزبور با متوسط رشد ۱۲/۲ درصد در سال به ۵۹/۸ هزار تن در سال ۱۳۷۲ محدود شد. بدین ترتیب به استثنای سال اول، در بقیه سال‌های مورد نظر، اهداف برنامه محقق نشد.

آبهای جنوب

پیش‌بینی شده بود که صید ماهی از آبهای جنوب از ۱۹۰ هزار تن در سال پایه برنامه به ۵۶۵ هزار تن در سال آخر اجرای برنامه افزایش یابد. در عمل، به استثنای سال

اول، اهداف برنامه محقق نگردید و نهایتاً صید انجام شده با متوسط رشد سالانه ۷/۱ درصد به ۲۶۸ هزار تن رسید.

آبیاری شمال

براساس پیش‌بینی‌های موجود، قرار بود که صید و بهره‌برداری از آبهای شمال از ۱۳/۷ هزار تن در سال ۱۳۶۷ به ۵۳ هزار تن در سال ۱۳۷۲ فزونی یابد. لیکن عملکرد موجود بیانگر آن است که در هیچ یک از سال‌های برنامه، اهداف پیش‌بینی شده به طور کامل حاصل نگردید و میزان صید با متوسط رشد ۲۵/۷ درصد در سال به ۴۳ هزار تن محدود شد (جدول ۱۷-۳).

جدول ۱۷-۳ - ارزیابی اهداف و عملکرد بخش شیلات در برنامه اول طی برنامه اول توسعه هزار تن

عنوان هدف کمی	۱۳/۷	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	عملکرد شاخص در طی سال‌های برنامه		عملکرد هدف در طی سال‌های برنامه		۱۳/۷	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲
								درصد تحقق هدف	درصد تحقق هدف	سال‌های برنامه	سال‌های برنامه							
کل کشور	۴۰	۷۷/۵	۷۷	۷۷/۶	۷۷/۷	۷۷/۸	۷۷/۹	۷۷/۵	۷۷/۶	۷۷/۷	۷۷/۸	۷۷	۷۷/۷	۷۷/۸	۷۷/۹	۷۷/۰	۷۷/۱	۷۷/۲
از آبهای شمال	۱۱/۱	۷۷/۴	۷۷/۷	۷۷/۸	۷۷/۹	۷۷/۰	۷۷/۱	۷۷/۲	۷۷/۳	۷۷/۴	۷۷/۵	۷۷	۷۷/۳	۷۷/۴	۷۷/۵	۷۷/۶	۷۷/۷	۷۷/۸
برآورد نهادهای اقتصادی و فرهنگی	۴	۷۷/۴	۷۷/۷	۷۷/۸	۷۷/۹	۷۷/۰	۷۷/۱	۷۷/۲	۷۷/۳	۷۷/۴	۷۷/۵	۷۷	۷۷/۳	۷۷/۴	۷۷/۵	۷۷/۶	۷۷/۷	۷۷/۸

مأخذ: عملکرد برنامه اول موسسه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۳۷۲-۱۳۶۸، سازمان برنامه و بودجه ۱۳۷۲.

و- ارزیابی سیاست‌های زیربخش جنگل و مرتع

حفظ، احیا و بهره‌برداری اصولی و گسترش و غنای منابع طبیعی تجدید شونده و برقراری تعادل اکوسیستم‌های مختلف، ایجاد ارتباط آنان با محیط زیست جزء اهم اهداف برنامه اول توسعه در زیربخش جنگل و مرتع بود و لذا سیاست‌های اتخاذ شده (که مطابق اهداف پیش‌بینی شده بود) به شرح زیر می‌باشد (پیوست قانون برنامه اول توسعه، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۸):

- ۱- واگذاری منابع طبیعی به بهره‌برداران غیردولتی به منظور حفظ و بهره‌برداری اصولی براساس طرح‌های نظارت شده، به دلیل عدم آگاهی بخش خصوصی و عدم ایجاد انگیزه و امکانات لازم، ناهمانگی واحدهای ذیربط، نبودن محل‌های قانونی کافی و مناسب برنامه اول توسعه به کارآیی کامل نرسیده است.
- ۲- سازماندهی اقتصادی و اجتماعی روستاهای داخل جنگل و خانوارهای جنگل نشین و دامدار و انتقال این خانوارها به حاشیه جنگل‌ها و نیز استقرار صنایع چوب متناسب با امکانات برداشت در حاشیه جنگل‌ها توسط بخش غیردولتی با اولویت دادن به جنگل‌نشینان. این سیاست در برنامه اول توسعه، سیاست مناسبی بوده، لیکن به دلیل وجود موانع و عدم حساسیت‌های قانونی، عدم تأمین نهاده‌های اساسی و عدم هماهنگی واحدهای خدمات‌دهنده در بخش‌های ذیربط اجرای برنامه با موفقیت توان نبوده است.
- ۳- حذف دام مازاد بر ظرفیت مرتع و کترل چرای دام در حد تعادل و برقراری نظام مناسب مرتع‌داری. به دلیل عدم حمایت کافی مجتمع تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری کشور از جایگاه و اهمیت منابع طبیعی، فراهم نشدن امکانات مورد انتظار، نبود ضوابط لازم، عدم هماهنگی واحدهای اجرایی و تخصصی واحد تأمین‌کننده نیاز غذایی دام کشور و عدم پذیرش بخش خصوصی این سیاست به توفیق لازم نائل نیامد.

- ۴- ایجاد تسهیلات در زمینه‌های مناسب برای افزایش سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی در منابع طبیعی تجدیدشونده و شرکت مردم در بهره‌برداری اصولی از منابع طبیعی. عدم ایجاد انگیزه و تسهیلات لازم در زمینه سرمایه‌گذاری بخش خصوصی وجود موانع و مشکلات قانونی در این راه و عدم هماهنگی واحدهای اعتبار دهنده با بخش خصوصی و اعمال تغییرات مکرر در سیاست‌های مالی و اجرایی، اجرایی کار را با مشکل مواجه ساخت.
- ۵- توسعه شبکه جاده‌های ارتباطی و نفوذی در جنگل‌ها و ایجاد پارک‌های ملی و جنگلی به ویژه ایجاد فضای سبز در مناطق خشک اطراف شهرها. سیاست مناسب بوده و در حد امکانات و اعتبارات تخصیص یافته موفقیت‌آمیز ارزیابی می‌شود.
- ۶- برقراری ارتباط منظم بین موسسات آموزشی و تحقیقاتی کشور با موسسات اجرایی برای پیشبرد تحقیقات زیربنایی و کاربردی مورد نیاز توسعه منابع طبیعی و به وجود آوردن امکانات لازم برای تهیه برنامه‌های آموزشی و حفظ و احیای منابع طبیعی برای عموم مردم. سیاست مناسبی بوده ولی به علت عدم هماهنگی واحدهای اجرایی، تحقیقاتی و آموزشی و عدم حساسیت و پیگیری مستولان و مجریان برنامه کار موفقیت‌آمیز نبوده است.
- از جمله اهداف کمی قابل توجه این زیربخش، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

ثبت شن‌های روان

این طرح که با روندی افزایشی قرار بود در سال پنجم برنامه، از عملکردی حدود ۸۲۵ هزار هکتار برخوردار باشد، در عمل به ۵۷۵ هزار هکتار محدود گردید. این محدودیت فقط منحصر به این سال نبود، بلکه در خلال پنج سال برنامه، این طرح از تحققی برابر ۷۷/۸ درصد هدف برنامه برخوردار شد.

مرتع داری و تولید علوفه

پیش‌بینی شده بود به ۱۱ میلیون هکتار در سال ۱۳۷۲ بالغ گردد. در مجموع طی پنج سال برنامه اول، این طرح ۸۳ درصد از اهداف پیش‌بینی شده را تأمین نمود.

جنگلداری و احیای جنگل‌ها

پیش‌بینی شده بود که در طی سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۷۲، این طرح سالانه به طور متوسط از رشدی برابر ۳۶ درصد برخوردار باشد که در عمل، هدف این طرح تحقق یافت.

بهره‌برداری از جنگل‌های شمال

براساس پیش‌بینی‌های برنامه اول، قرار بود که عملکرد این طرح از ۱/۶ میلیون مترمکعب در سال ۱۳۶۷ به ۳/۱۵ میلیون مترمکعب در سال ۱۳۷۲ بالغ گردد. در عمل، تولید طرح به ۲/۲ میلیون مترمکعب محدود گردید و حدود ۷۰/۲ درصد هدف محقق شد (جدول ۳-۱۸).

جدول ۳-۱۸- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش جنگل و مرتع در برنامه اول توسعه

هکتار

درصد تحقق هدف						عملکرد شاخص در طی سال‌های برنامه						عملکرد هدف در طی سال‌های برنامه						عنوان هدف کمی	پردازش آن
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸		
۷۶	۱۰۷	۳/۷	۷/۹	۷/۵	۷/۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	تثبیت زمینهای کوهی	۳۰۰
۹۳	۷۰	۲/۱	۲/۱	۲/۱	۲/۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	تثبیت زمینهای آبرفتی و چاهه‌های گذشتگان	۱۰۰

ھكتار

هکتار

درصد تحقق هدف					عملکرد شاخص در طی سال‌های برنامه					عملکرد هدف در طی سال‌های برنامه					عنوان هدف کمی	نحوه گیری داده	
۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶		
۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰	۵۰

مأخذ: عملکرد برنامه اول موسسه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۳۶۸-۱۳۷۲، سازمان برنامه و بودجه ۱۳۷۲.

۳-۸- عملکرد تولیدی برنامه اول توسعه در زیربخش‌های کشاورزی

عملکرد برنامه اول توسعه در زیربخش‌های کشاورزی نشان می‌دهد متوسط نرخ رشد سالانه کل بخش $8/2$ درصد و متوسط نرخ رشد سالانه زیربخش شیلات و آبزیان با $9/2$ درصد در طول این دوره بیش از سایر زیربخش‌ها بوده است. متوسط نرخ رشد سالانه زیربخش‌های زراعی، دام و طیور و باغی به ترتیب $5/9$ ، 9 و $6/3$ درصد را نشان می‌دهد.

جدول ۱۹-۳ - وضعیت تولید زیربخش‌های کشاورزی طی سال‌های برنامه اول (۱۳۶۸-۱۳۷۲)

متوسط نرخ رشد سالیانه (درصد)	سال‌های برنامه اول					۱۳۶۶	تولید
	۱۳۷۲	۱۳۷۱	۱۳۷۰	۱۳۶۹	۱۳۶۸		
۹	۴۴۹۹۷	۵۳۶۶۶	۳۷۳۰۸	۳۳۴۳۳	۲۹۲۵۷	۲۹۲۹۸	محصولات زراعی ^۱
۶/۳	۹۲۳۹	۸۸۲۴	۸۱۰۰	۷۶۴۰	۶۹۳۰	۶۸۰۰	محصولات باغی
۵/۹	۵۹۵۳	۵۶۹۸	۵۴۰۶	۵۱۷۹	۵۰۱۱	۴۴۶۰	دام و طیور
۹/۲	۳۶۸/۹	۳۵۴/۲	۳۲۷/۷	۳۱۵	۳۰۰/۷	۲۳۸	شیلات و آبزیان
۸/۲	۶۰۵۵۷/۹	۶۸۵۴۰/۹	۵۱۱۴۱/۹	۴۶۵۶۷/۷	۴۱۴۹۸/۴	۴۰۷۹۶	محصولات کشاورزی

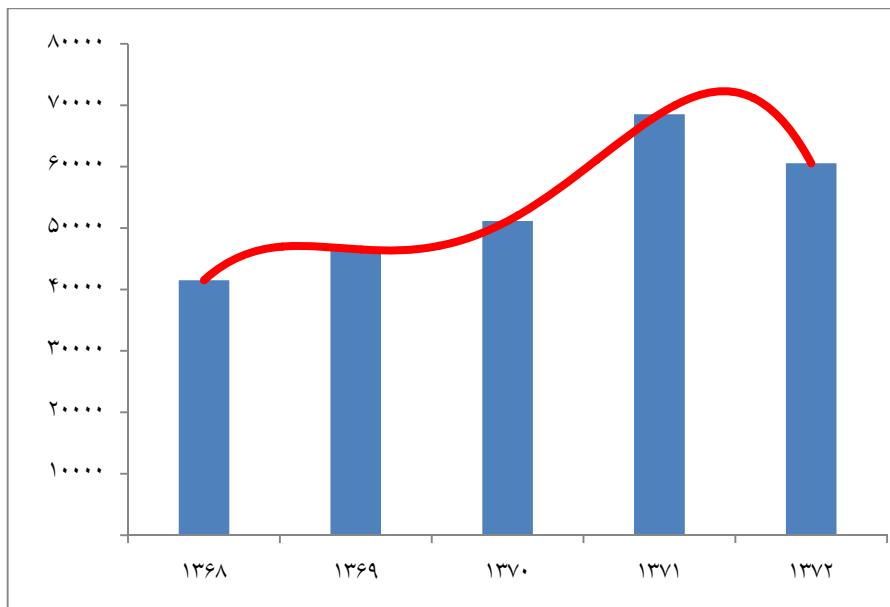
مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، معاونت‌های تولیدی

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه‌های

توسعه، ۱۳۹۰

۱- توضیح اینکه تولید انواع علوفه که در بخش دام و طیور مصرف می‌شود در همه بخش‌های این پژوهش جزئی از تولیدات زراعی محسوب شده است.

نمودار ۳-۳- تولید محصولات کشاورزی طی سال‌های برنامه اول (۱۳۶۸-۱۳۷۲)

۴- برنامه دوم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی (۱۳۷۴-۱۳۷۸)

در خط مشی های مصوب برنامه دوم جهت تحقق شعار محوریت بخش کشاورزی، سیاست های زیر مورد توجه قرار گرفته است: عناصر ویژه به صنایع تبدیلی و وابسته به بخش کشاورزی، تنظیم حرکت و برنامه بخش های مختلف اقتصادی اعم از آب، صنعت، انرژی، حمل و نقل، بازارگانی و بانکها در جهت تقویت بخش کشاورزی، اولویت در تأمین اعتبارات عمرانی فصول آب و کشاورزی و منابع طبیعی و افزایش سهم تسهیلات بانکی ارزان و سهل الوصول، تمرکز تدریجی فعالیت های دولت در بخش کشاورزی در تحقیقات، ترویج و آموزش، واگذاری امور تولیدی و توزیعی و حتی الامکان سایر امور به مردم و تأکید بر افزایش تولید در واحد سطح و بالا بردن راندمان آب، تأمین به موقع و کافی نهاده ها و ماشین آلات کشاورزی، اعلام به موقع

قیمت‌های تضمینی با مکانیزم مناسب، تعیین تعرفه‌های گمرکی در راستای حمایت از تولیدات داخلی، کاهش نقش واسطه‌ها در عرضه محصولات، استمرار یارانه و معافیت‌های مالیاتی، اجرای بیمه تولیدات کشاورزی و تأمین اجتماعی تولیدکنندگان کشاورزی روستاییان، حفاظت، احیا و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراعع و منابع دریایی و آبزیان داخلی کشور با مشارکت مردمی و ایجاد مدیریت‌های مناسب (نگاهی به وضعیت بخش کشاورزی و جایگاه آن در برنامه پنج ساله دوم توسعه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۵).

در قانون برنامه اول توسعه تنها ۴ تبصره در ارتباط با بخش کشاورزی وجود داشت و این در حالی است که در قانون برنامه ۵ ساله دوم توسعه ۳۱ مورد از تبصره‌ها در ارتباط مستقیم با بخش کشاورزی بوده است و افزون بر آن تعدادی از تبصره‌ها به طور غیرمستقیم بخش کشاورزی را شامل می‌شود.

در قانون برنامه دوم توسعه، تبصره‌های خاصی به بخش کشاورزی اختصاص داده شده است. در این تبصره‌ها، الزامات قانونی مشخصی جهت تحقق رشد و توسعه پایدار این بخش مورد پیش‌بینی قرار گرفته است. تبصره‌های فوق در واقع زمینه‌های مشخص شده در خطمشی‌های اساسی در بخش کشاورزی را مورد حمایت قرار داده و مکانیزم‌های اجرایی خاصی جهت تحقق آنها پیش‌بینی کرده است که هرکدام از آنها مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۴- سیاست‌های حمایتی کلی بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه

سیاست‌های کلی بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه که متناسب حمایت از بخش نیز بودند به شرح زیر می‌باشد (نگاهی به وضعیت بخش کشاورزی و جایگاه آن در برنامه پنج ساله دوم توسعه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۵):

- الزام بیمه کردن ۵۰ درصد از محصولات کشاورزی

- استمرار سیاست حمایتی تعیین قیمت‌های تضمینی محصولات اساسی کشاورزی و دامی
  - اعمال آثار ناشی از حذف هر گونه یارانه نهاده‌های کشاورزی در تعیین قیمت تضمینی محصولات کشاورزی
  - تخصیص مبلغ ۳,۹۵۹/۶ میلیارد ریال برای پرداخت یارانه کود شیمیایی و بذر در برنامه دوم به طوری که پرداخت یارانه به نهاده کشاورزی و دامی کماکان ادامه خواهد داشت.
  - تخصیص مبلغ ۵,۹۸۴/۳ میلیارد ریال اعتبار عمرانی شامل ۱,۷۰۴/۵۴ میلیارد ریال سود تسهیلات بانکی به بخش کشاورزی
  - پیش‌بینی ۹۳۲/۳ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری ثابت خالص در بخش کشاورزی در سال‌های برنامه دوم (به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱) به میزان ۶/۴ درصد از کل سرمایه‌گذاری ناخالص در بخش‌های اقتصادی کشور
  - تخصیص ۵/۷ درصد از اعتبارات عمرانی و ۳/۸ درصد از اعتبارات جاری برنامه دوم به بخش کشاورزی
  - پیش‌بینی نرخ رشد اعتبارات عمرانی بخش کشاورزی در سال‌های برنامه دوم به میزان ۲۶/۶ درصد که بیشتر از نرخ رشد اعتبارات عمرانی امور اقتصادی و کل اعتبارات عمرانی (به میزان ۲۱/۱ درصد) بود.
  - اولویت به تأمین اعتبار مورد نیاز برای خرید محصولات تضمین شده
  - تأکید بر انجام اقدامات لازم برای تنظیم بازار محصولات کشاورزی
  - تعیین نرخ رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی به میزان ۴/۳ درصد در سال‌های برنامه دوم
- فهرست احکام مرتبط با بخش کشاورزی در برنامه دوم در جدول ۲۰-۳ آمده است که شماری کلی از نوع حمایت‌ها و اهداف مورد نظر برنامه‌ریزان کلان کشور را

نشان می‌دهد. در این برنامه حدود ۲۳ درصد از احکام ماهیت غیربودجه‌ای و مابقی ماهیت بودجه‌ای دانسته‌اند.

جدول ۳-۲۰-۳- فهرست احکام مرتبط با بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه

نوع حکم	موضوع حکم	ماده (و بند)
بودجه‌ای	استثنای کردن فصول آب و کشاورزی از کاهش اعتبارات در صورت عدم تحقق درآمدهای پیش‌بینی شده	تبصره ۱ (بند ب)
بودجه‌ای	عدم افزایش حق انشعاب و قیمت فروش برق کشاورزی در طول برنامه	تبصره ۱۹ (بند ج)
غیربودجه‌ای	الزام وزارت نیرو به تحویل آب در شبکه‌های آبیاری و چاهها براساس الگوی مصرف بهینه آب کشاورزی برای صرفه‌جویی و هدایت بهره‌برداران به مصرف مناسب آب	تبصره ۱۹ (بند ط)
بودجه‌ای	لزوم تعیین نرخ‌های تعرفه و سود بازرگانی به صورتی که قیمت تمام شده محصولات وارداتی از قیمت تضمینی محصولات مشابه داخلی کمتر نباشد، به منظور حمایت از تولیدات داخلی	تبصره ۲۱ (بند ب)
بودجه‌ای	ادامه اجرای طرح‌های توسعه نیشکر و صنایع جانبی به شرط مشارکت مردم	تبصره ۲۲ (بند م)
بودجه‌ای	مجاز بودن وزارت‌خانه‌های جهاد، کشاورزی و صنایع برای استفاده از تسهیلات و اعتبارات ارزی برای صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی مشروط به تأمین ۹۰٪ هزینه‌ها از سوی بخش‌های خصوصی و تعاونی	تبصره ۲۲ (بند م)
غیربودجه‌ای	الزام دولت به تعیین تکلیف مالکیت افراد صاحب نسق نسبت به اراضی نسقی و رفع محدودیت‌های قوانین اصلاحات ارضی بر این زمین‌ها	تبصره ۷۲
غیربودجه‌ای	لزوم تعیین محدوده منابع طبیعی طبق نقشه	تبصره ۷۲
غیربودجه‌ای	لزوم قانونمند ساختن معاملات اراضی کشاورزی و تغییر کاربری آنها	تبصره ۷۲
غیربودجه‌ای	محوریت بخش کشاورزی در توسعه اقتصادی	تبصره ۷۳
غیربودجه‌ای	تشکیل شورای عالی کشاورزی و شوراهای استان‌ها و شهرستان‌ها	تبصره ۷۳
بودجه‌ای	امکان تأمین بودجه مورد نیاز برای اجرای طرح‌های جدید یا افزایش حجم عملیات طرح‌های پیشنهادی بخش آب و کشاورزی از سرجمع اعتبارات جذب نشده عمرانی	تبصره ۷۴ (بند ب)
بودجه‌ای	اولویت بخشیدن به تأمین اعتبار بخش آب و کشاورزی	تبصره ۷۵ (بند الف)

نوع حکم	موضوع حکم	ماده (و بند)
بودجه‌ای	دستیابی به خودکفایی در مواد غذایی و فرآوردهای دامی	تبصره ۷۵ (بند ب)
بودجه‌ای	تکلیف دولت به اعطای حداقل ۳۰٪ اعتبارات مصوب طرح‌های آب و خاک، شبکه‌های آبیاری و زهکشی، دام و طیور، شیلات و منابع طبیعی به بانک کشاورزی برای تلفیق با منابع خود و کشاورزان جهت اعطای تسهیلات	تبصره ۷۶
بودجه‌ای	صرف اقساط وصولی مربوط به بودجه عمومی (در حکم فوق) برای توسعه طرح‌های پادشه از طریق وزارت‌خانه‌های مسئول	تبصره ۷۶
بودجه‌ای	اختصاص حداقل ۲۵٪ تسهیلات کلیه بانک‌ها به طرح‌های آب و کشاورزی	تبصره ۷۷ (بند ۱)
بودجه‌ای	تعهد و پرداخت ۷۰٪ سود و کارمزد تسهیلات فوق در مناطق محروم و ۵۰٪ در سایر مناطق	تبصره ۷۷ (بند ۱)
بودجه‌ای	تعیین قیمت تضمینی محصولات کشاورزی به اندازه‌ای که علاوه بر پوشش قیمت تمام شده محصولات سود مناسبی نیز ایجاد نماید	تبصره ۷۷ (بند ۲)
بودجه‌ای	تأمین اعتبار خرید محصولات تضمینی از طریق نظام بانکی و با اولویت نسبت به سایر موارد به طوری که وقفه‌ای در خرید ایجاد نگردد و نیز تمهید انبار و سردخانه	تبصره ۷۷ (بند ۲)
بودجه‌ای	تداوی اعطای یارانه به نهادهای کشاورزی در طول سال‌های برنامه	تبصره ۷۷ (بند ۲)
بودجه‌ای	اتخاذ تدبیر لازم برای پوشش بیمه‌ای حداقل ۵۰٪ محصولات کشاورزی و ۱۰٪ سرمایه‌گذاری‌های مردمی در طرح‌های منابع طبیعی	تبصره ۷۷ (بند ۳)
بودجه‌ای	تأمین سالیانه اعتبار مورد نیاز صندوق بیمه محصولات کشاورزی	تبصره ۷۷ (بند ۳)
غیربودجه‌ای	اتخاذ تدبیر لازم برای مطالعه و برنامه‌ریزی نظام بهره‌برداری مطلوب در اراضی کشاورزی با هدف بهره‌برداری بهینه از منابع تجدیدشونده و حفظ منابع و غیره	تبصره ۷۷ (بند ۴)
بودجه‌ای	اعطای ۳٪ از سرجمع کل اعتبارات عمرانی سالیانه اکثر دستگاه‌ها به وزارت نیرو برای اجرای طرح‌های تأمین آب و آبرسانی	تبصره ۷۸
بودجه‌ای	احداث و گسترش صنایع لازم و انبار و سردخانه و تقویت شبکه حمل و نقل با استفاده از تسهیلات بانکی ارزان برای تنظیم بازار محصولات کشاورزی	تبصره ۷۹ (بند ۱)

فصل سوم - روندهای عمومی حاکم بر سیاست‌های حمایتی کشاورزی در برنامه‌های اول تا پنجم

نوع حکم	موضوع حکم	ماده (و بند)
غیربودجه‌ای	فراهم ساختن زمینه عرضه مستقیم محصولات کشاورزی و حذف واسطه‌ها	تبصره ۷۹ (بند ۲)
بودجه‌ای	پرداخت حداقل ۷۰٪ سود و کارمزد تسهیلات اعطایی برای ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی و روستایی و دستی با هدف ایجاد ۲۰۰ هزار فرصت شغلی	تبصره ۸۰ (بند ۱)
بودجه‌ای	اجرای طرح‌های تأمین سوخت عشایر و ساماندهی خروج دام از جنگل و تجمعی جنگل‌نشینان و غیره به منظور حفظ و توسعه منابع جنگلی	تبصره ۸۱
غیربودجه‌ای	تنظيم برنامه بخش‌های مختلف اقتصادی در جهت تقویت بخش کشاورزی	خط مشی ۱۰-۶
بودجه‌ای	اولویت دادن به کشاورزی در تأمین اعتبارات عمرانی و افزایش سهم تسهیلات بانکی ارزان و تقویت موسسات اعتباری غیردولتی در بخش کشاورزی	خط مشی ۱۱-۶
بودجه‌ای	توجه ویژه به صنایع تبدیلی و بسته‌بندی محصولات کشاورزی	خط مشی ۱۱-۶
غیربودجه‌ای	تمرکز تدریجی فعالیت‌های دولت در بخش کشاورزی در امور تحقیقات، ترویج و آموزش و واگذاری سایر امور به مردم	خط مشی ۱۱-۶
بودجه‌ای	تأمین به موقع و کافی نهاده‌ها و ماشین‌آلات کشاورزی و اعلام به موقع قیمت‌های تضمینی	خط مشی ۱۲-۶
بودجه‌ای	تعریفهای گمرکی در راستای حمایت از تولید داخلی	خط مشی ۱۲-۶
بودجه‌ای	استمرار یارانه‌ها و معافیت‌های مالیاتی در کشاورزی	خط مشی ۱۲-۶
بودجه‌ای	اولویت به سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی نسبت به سایر بخش‌ها	خط مشی ۱۲-۶
بودجه‌ای	حفظ، احیا و بهره‌برداری از جنگل‌ها، مراعت و منابع دریابی با مشارکت مردم	خط مشی ۱۳-۶
بودجه‌ای	تلاش برای حفظ، توسعه و بهره‌برداری صحیح از منابع تجدیدشونده و آبزیان	خط مشی ۱۴-۶
بودجه‌ای	تأکید بر اجرای طرح‌های افزایش بهره‌برداری از آب‌های تأمین‌نشده با تکمیل شبکه‌های آبیاری و زهکشی و انجام عملیات تجهیز و نوسازی اراضی و اجرای پوشش انهر	خط مشی ۵-۱۰
بودجه‌ای	حفظ منابع طبیعی تجدیدشونده و منابع زیستی و مهار بیایان‌زاگی و	خط مشی ۸-۱۰

نوع حکم	موضوع حکم	ماده (و بند)
	فرسایش خاک و غیره	
بودجه‌ای	استفاده بهینه از سموم و کود و استفاده از روش‌های بیولوژیکی مبارزه با آفات	خطمسی ۹-۱۰

مأخذ: قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، تحلیل اقتصادی تطابق بودجه‌های

سالانه با برنامه‌های توسعه در بخش کشاورزی، ۱۳۸۹

۴-۲- قیمت تضمینی

اعلام به موقع قیمت‌های تضمینی و مکانیزم‌های مناسب به منظور فراهم ساختن شرایط افزایش تولید و سطح زیر کشت محصولات از جمله محصولات استراتژیک جهت دستیابی به خودکفایی هدف اصلی در برنامه دوم بود.

دولت موظف است که در تعیین قیمت تضمینی محصولات کشاورزی و دامی علاوه بر قیمت تمام شده با منظور نمودن شاخص تورم، سود مناسی برای کشاورزان در نظر گیرد تا فعالیت‌های کشاورزی در مقایسه با سایر فعالیت‌های اقتصادی به ویژه خدمات و بازرگانی قابل رقابت باشد. دولت موظف است که اعتبارات مورد نیاز خرید محصولات تضمین شده را از طریق سیستم بانکی و با اولویت دادن نسبت به سایر موارد مشابه در شش ماهه اول هر سال تأمین و پرداخت نماید، به طوری که وقفه‌ای در امر خرید محصولات تضمینی کشاورزی و دامی حاصل نشود و جهت اجرای این بند تمهیدات لازم از قبیل احداث انبار و سردخانه فراهم گردد. سازمان برنامه بودجه (معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور) موظف است اعتبار مورد نیاز جهت جبران احتمالی محصولات تضمینی را در بودجه سالانه منظور نماید (قانون برنامه دوم، بند ۲ از تبصره ۷۷).

جدول ۲۱-۳ - قیمت تضمینی محصولات زراعی طی برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸) کیلوگرم / ریال

محصول	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	متوجه رشد سالانه (درصد)
گندم	۳۳۰	۴۱۰	۴۸۰	۶۰۰	۶۷۲	۱۹/۶
جو	۲۵۵	۳۱۷	۳۸۷	۴۷۸	۵۳۵	۲۰/۵
ذرت دانه‌ای	۲۸۰	۳۴۸	۴۳۰	۵۳۴	۵۹۸	۲۱
چغندر قند	۷۸	۹۷	۱۲۵	۱۵۷	۱۷۵	۲۲/۶
وش پنبه	۱۶۰۰	۱۶۰۰	۱۶۰۰	۱۷۵۰	۱۹۹۰	۰/۸
دانه سویا	۵۵۰	۶۸۳	۱۰۵۰	۱۱۶۰	۱۲۰۰	۲۵/۱
آفتابگردان	۷۰۰	۸۷۰	۱۲۰۰	۱۳۳۰	۱۴۹۰	۲۱/۳
برنج	۸۱۶/۶۷	۱۰۱۴/۶۷	۱۲۰۰	۱۴۹۲	۱۶۷۱/۳	۱۹/۷
عدس	۷۲۰	۸۹۵	۱۰۵۰	۱۳۱۲	۱۴۶۹	۱۹/۶
نخود	۵۸۵	۷۲۷	۸۶۰	۱۰۷۵	۱۲۰۴	۱۹/۹
لوبیا	۶۸۳/۳	۸۴۹/۳	۱۰۰۳/۳	۱۲۵۳/۶۷	۱۴۰۴	۱۹/۸
سیب‌زمینی	۱۴۰	۱۷۴	۲۱۰	۲۶۲	۲۹۳	۲۰/۴
پیاز	۱۱۰	۱۳۷	۱۸۰	۲۲۵	۲۵۲	۲۲/۲
چای	۶۵۰	۷۰۰	۸۲۰	۹۵۰	۱۰۶۴	۱۳/۲
متوجه نرخ تورم در برنامه دوم توسعه (درصد)						۱۹/۷

مأخذ: سازمان مرکزی تعامل روسایی

جدول شماره ۲۱-۳ نشان‌دهنده محصولات و قیمت تضمینی آنها در برنامه دوم توسعه می‌باشد. متوجه قیمت تضمینی گندم و جو در برنامه دوم توسعه نسبت به برنامه اول به ترتیب ۲۵۳ و ۳۰۰ درصد رشد داشته است.

متوجه نرخ تورم طی برنامه دوم ۱۹/۷ بوده است. با توجه به جدول می‌توان گفت رشد سالانه قیمت تضمینی تمامی محصولات بجز وش پنبه و چای بیشتر از متوجه نرخ تورم در برنامه دوم بوده است. لذا قیمت‌گذاری محصولات همسو با افزایش سطح

عمومی قیمت‌ها صورت گرفته است. این مقوله یک نقطه قوت برنامه دوم نسبت به برنامه اول محسوب می‌شود.

۴-۳- پیامدهای سیاستی در تولید محصولات

در جدول ۲۲-۳ میزان تولید و سطح کشت محصولات دارای قیمت تضمینی آمده است. میزان تولید گندم طی برنامه پنج ساله دوم رشدی معادل ۵- درصد داشته است، به طوری که تولید آن از ۱۱,۲۲۷ هزار تن در سال ۱۳۷۴ به ۸,۶۷۳ هزار تن در سال پایانی برنامه (۱۳۷۸) کاهش یافته است. همچنین سطح زیرکشت گندم دارای روندی نزولی بوده و از ۶,۵۶۷ هزار هکتار به ۴,۷۳۹ هزار هکتار کاهش یافته است. تولید جو در برنامه دوم توسعه رشدی معادل ۷/۵- درصد داشته است و تولید آن از ۲,۹۵۲ هزار تن در سال اول برنامه به ۱,۹۹۹ هزار تن در سال پایانی برنامه کاهش یافته است. سطح زیرکشت آن روندی نزولی داشته و تنها در سال ۱۳۷۷ نسبت به سال قبل ۲۱/۶ درصد رشد داشته است. تولید چغندرقند ابتدا دارای روندی کاهشی و سپس روندی افزایشی داشته و در طی دوره ۰/۰۱ درصد رشد داشته است. سطح زیرکشت آن نیز ابتدا از ۲۰۳ هزار هکتار به ۱۴۹ هزار هکتار کاهش و سپس در سال ۱۳۷۶ به ۱۹۱ هزار هکتار افزایش یافته و پس از آن کاهش یافته است. تولید و ش پنبه نیز طی برنامه اول دارای نوساناتی بوده و در طی دوره رشد منفی معادل ۳/۶- درصد داشته است. سطح زیرکشت پنبه نیز در سال ۱۳۷۸ با رشدی منفی برابر ۲۰/۶- درصد از ۲۷۲ هزار هکتار در سال ۱۳۷۴ به ۲۱۶ هزار هکتار در سال ۱۳۷۸ رسیده است. تولید دانه‌های روغنی با رشدی معادل ۱۶ درصد از ۲۳۴ هزار تن در سال ۱۳۷۴ به ۲۷۱ هزار تن در سال ۱۳۷۸ (سال پایانی برنامه) رسیده است. سطح زیرکشت دانه‌های روغنی طی ۴ سال اول برنامه روندی صعودی داشته اما در سال پایان کاهش یافته است. اما در کل در سال پایانی برنامه سطح زیرکشت دانه‌های روغنی نسبت به سال اول برنامه ۱/۲ برابر شده است.

تولید و سطح زیرکشت شلتوك در سال ۱۳۷۸ نسبت به سال ۱۳۷۴، ۲ و $\frac{3}{4}$ درصد رشد داشته است. تولید حبوبات در سال ۱۳۷۴ به میزان ۶۷۶ هزار تن بوده است که با ۳۰ درصد رشد منفی به ۴۷۱ هزار تن در سال ۱۳۷۸ کاهش یافته است. سطح زیرکشت آن نیز از ۱,۱۱۰ هزار هکتار در سال ۱۳۷۴ به ۹۳۵ هزار هکتار در سال ۱۳۷۸ کاهش یافته است. تولید سیب‌زمینی در برنامه دوم روندی صعودی داشته و رشدی معادل در طی دوره ۲/۲ داشته است. سطح زیرکشت آن نیز در سال ۱۳۷۸ نسبت به سال ۱۳۷۴، ۱/۱ برابر شده است. تولید پیاز در سال‌های برنامه دوم رشدی معادل ۸/۲ درصد داشته و سطح زیرکشت آن نیز از ۴۸ هزار هکتار در سال ۱۳۷۴ به ۵۶ هزار هکتار در سال ۱۳۷۸ رسیده است. تولید چای نیز رشدی معادل ۲/۶ درصد در طی سال‌های برنامه دوم داشته و سطح زیرکشت آن نیز تقریباً ثابت بوده است.

جدول ۲۲-۳ - میزان تولید و سطح زیرکشت محصولات اساسی

در طی برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)

هزار تن، هزار هکتار

۱۳۷۸		۱۳۷۷		۱۳۷۶		۱۳۷۵		۱۳۷۴		محصول
سطح زیرکشت	تولید									
۴۷۹	۸۶۷۳	۶۱۸۰	۱۱۹۵۵	۶۲۹۹	۱۰۰۴۵	۶۳۲۸	۱۰۰۱۵	۶۵۶۷	۱۱۲۲۷	گندم
۱۴۰۳	۱۹۹۹	۱۸۲۵	۳۳۰۱	۱۵۰۱	۲۴۹۹	۱۶۷۴	۲۷۳۶	۱۷۵۲	۲۹۵۲	جو
۱۸۶	۵۵۴۸	۱۸۵	۴۹۸۷	۱۹۱	۴۷۵۴	۱۴۹	۳۶۸۷	۲۰۳	۵۵۲۱	چغندرقند
۲۱۶	۴۴۱	۲۲۹	۴۶۰	۲۲۸	۴۵۱	۳۲۰	۵۹۸	۲۷۲	۵۲۳	وش پنبه
۲۳۷	۲۷۱	۲۵۹	۳۲۹	۲۲۴	۲۶۷	۱۹۸	۲۱۰	۱۹۸	۲۲۴	دانه‌های روغنی
۵۸۷	۲۳۴۸	۶۱۵	۲۷۷۱	۵۶۳	۲۳۵۰	۶۰۰	۲۶۸۵	۵۶۶	۲۳۰۱	شلتوك
۹۳۵	۴۷۱	۹۵۹	۵۷۷	۱۰۳۴	۵۴۷	۱۳۶۳	۷۰۴	۱۱۱۰	۶۷۶	حبوبات
۱۶۱	۳۴۴۳	۱۶۳	۳۴۴۰	۱۵۸	۳۲۸۴	۱۴۳	۳۱۴۰	۱۴۵	۳۰۷۴	سیب‌زمینی
۵۶	۱۶۷۷	۴۸	۱۲۱۰	۴۶	۱۱۵۷	۴۱	۱۲۰۰	۴۸	۱۱۳۱	پیاز
۳۴/۶	۲۷۵/۴	۳۴/۶	۲۷۰/۴	۳۴/۷	۳۰۹/۳	۳۴/۶	۲۷۷/۲	۳۴/۴	۲۴۲/۶	چای

مأخذ: آمارنامه‌های کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی

۴-۴- اعتبارات عمرانی

در سال ۱۳۷۳ (سال ما بین دو برنامه اول و دوم توسعه) کل اعتبارات عمرانی از ۳۳/۷ درصد افزایش نسبت به قبل برخوردار بوده و به ۵,۹۵۹ میلیارد ریال رسیده است. در این سال فصل کشاورزی و منابع طبیعی ۹/۸ درصد از اعتبارات عمرانی را به خود اختصاص داده است.

طی برنامه دوم توسعه کل اعتبارات عمرانی به طور متوسط سالانه ۱۸/۷ درصد رشد داشته و از ۸,۲۷۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۴ به ۱۶,۴۱۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۸ رسیده است. طی این دوره سهم فصل کشاورزی و منابع طبیعی در کل اعتبارات به طور متوسط سالانه ۷/۸ درصد بوده است. که نسبت به برنامه اول توسعه ۵/۵ درصد کاهش داشت. طی برنامه دوم اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی و منابع طبیعی از رشدی معادل ۱۶/۳ درصد برخوردار بوده و از ۶۴۷/۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۴ به ۱,۱۸۳/۹ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۸ رسیده است که در مقایسه با رشد هدف‌گذاری شده ۲۶/۶ درصد (کشاورزی در دو برنامه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۶)، اهداف برنامه محقق نشده است. چنانچه ۵۰ درصد اعتبارات فصل منابع آب را نیز به اعتبارات فصل کشاورزی و منابع طبیعی اضافه کنیم، طی برنامه دوم، اعتبارات عمرانی تخصیص یافته به این دو فصل در بخش کشاورزی، به طور متوسط ۱۶/۴ درصد از کل اعتبارات را تشکیل داده و نسبت به برنامه اول حدود ۵ درصد کاهش نشان می‌دهد. متوسط رشد سالانه اعتبارات عمرانی این دو فصل ۱۶ درصد بوده و از ۱,۳۹۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۴ به ۲,۳۶۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۸ رسیده است (جدول ۳-۲۳).

جدول ۳-۲۳- عملکرد اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی و منابع طبیعی و آب

طی برنامه دوم توسعه

میلیارد ریال - درصد

سال	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸	متوسط رشد
-----	------	------	------	------	------	------	-----------

سالیانه								شرح
۲۶/۶	۱۸۹۴/۴	۱۴۹۶/۳	۱۱۸۱/۹	۹۳۳/۶	۷۳۷/۴	۵۸۲/۵	اهداف فصل کشاورزی و منابع طبیعی	
۱۶/۳	۱۱۸۳/۹	۸۲۹/۴	۸۷۶/۵	۸۰۱	۶۴۷/۸	۵۸۲/۵	عملکرد فصل کشاورزی و منابع طبیعی	
-	۷/۲	۷/۷	۷/۹	۸/۳	۷/۸	۹/۸	سهم از کل اعتبارات	
۱۲	۲۳۵۲/۷	۱۴۲۷/۶	۱۸۴۲/۳	۲۰۱۹/۳	۱۴۹۴/۴	۹۴۴/۸	فصل منابع آب	
-	۱۱۷۶/۳۵	۷۱۳/۸	۹۲۱/۱۵	۱۰۰۹/۶۵	۷۴۷/۲	۴۷۲/۴	برآورد ۵۰ درصد منابع آب برای بخش کشاورزی*	
-	۷/۱	۶/۶	۸/۳۵	۱۰/۴	۹	۷/۹	سهم منابع آب بخش کشاورزی (۴) از کل اعتبارات	
-	۲۳۶۰/۲۵	۱۵۴۳/۲	۱۷۹۷/۶۵	۱۸۱۰/۶۵	۱۳۹۵	۱۰۵۴/۹	فصل کشاورزی و منابع طبیعی و آب (۱+۴)	
-	۱۴/۴	۱۴/۴	۱۶/۳	۱۸/۶۵	۱۶/۸۵	۱۷/۷	سهم از کل اعتبارات (۶)	
۱۸/۷	۱۶۴۱۶/۹	۱۰۷۳۱/۹	۱۱۰۳۰/۵	۹۷۰۳/۹	۸۲۷۵/۳	۵۹۵۹/۶	کل اعتبارات عمرانی	

مأخذ: بانک مرکزی، گزارش اقتصادی و تراز نامه (سال‌های مختلف)

* ۵۰ درصد فصل منابع آب به عنوان برآورد منابع آب برای بخش کشاورزی در نظر گرفته شده است.

۴-۵- یارانه

یارانه‌های اعطایی به نهاده‌های کشاورزی و دامی در طول برنامه دوم توسعه کماکان ادامه یافت. به عنوان نمونه با وجود آنکه متوسط قیمت فروش هر کیلو وات ساعت برق طی سال‌های ۱۳۷۸-۱۳۷۴ را سالانه نسبت به سال ماقبل به طور متوسط ۲۰ درصد افزایش می‌یابد، ولیکن حق انشعاب و قیمت فروش هر کیلو وات ساعت برق مصروفی در امور کشاورزی (اعم از زراعی، باگی، دامی، شیلاتی و منابع طبیعی) در طول برنامه دوم توسعه برابر قیمت‌های سال ۱۳۷۲ می‌باشد (قانون برنامه دوم توسعه، شماره یک بند ج از تبصره ۱۹).

هم‌چنین سیاست پرداخت یارانه به کالاهای اساسی در برنامه دوم ادامه یافت. دولت موظف شد طی این برنامه یارانه کالاهای اساسی شامل گندم، برنج، روغن نباتی، قند و شکر و پنیر را بر مبنای اعتبار ارزی مصوب در سال ۱۳۷۲ پرداخت نماید (قانون برنامه دوم، بند الف از تبصره ۱۶). دولت موظف است یارانه پرداختی به کالاهای اساسی را با حفظ کالابرگ و مقدار ارز سال ۱۳۷۲ در طول برنامه به صورت ارزی و ریالی در بودجه سالانه منظور نماید (قانون برنامه دوم، تبصره ۱۷).

جدول ۲۴-۳ کل یارانه‌های پرداختی را به تفکیک مصرفی و کشاورزی در برنامه دوم توسعه می‌نماید.

جدول ۲۴-۳ میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفی و کشاورزی در برنامه دوم توسعه
میلیارد ریال

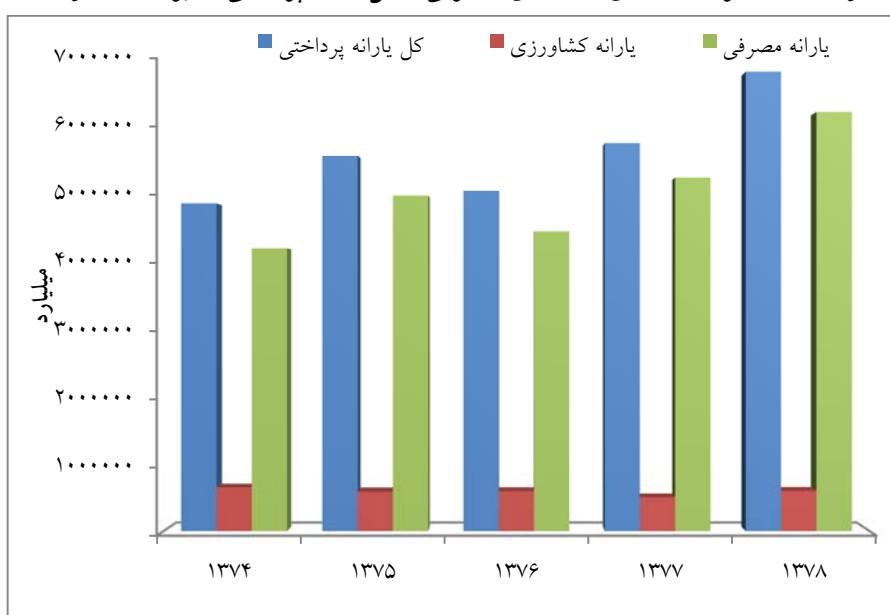
سال	یارانه مصرفی		یارانه کشاورزی		کل یارانه پرداختی
	درصد	کل	درصد	کل	
۱۳۷۴	۴۲۴۰/۳۳	۶۵۴/۹	۸۶/۶	۱۳/۴	۴۸۹۵/۲۳
۱۳۷۵	۵۰۰۸/۶	۵۹۷/۵	۸۹/۳	۱۰/۷	۵۶۰۶/۱
۱۳۷۶	۴۴۸۳/۵	۶۰۱/۸	۸۸/۲	۱۱/۸	۵۰۸۵/۳۵
۱۳۷۷	۵۲۸۹/۴	۵۱۶/۷۲	۹۱/۱	۸/۹	۵۸۰۶/۱
۱۳۷۸	۶۲۷۶/۲	۶۰۵/۱۱	۹۱/۲	۸/۸	۶۸۸۱/۳

مأخذ: سازمان حمایت از مصرف کنندگان و تولید کنندگان

یارانه‌های تخصیصی بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه دارای نوساناتی بوده است. در سال اول (۱۳۷۴)، ۶۵۴/۹ میلیارد بوده که در سال ۱۳۷۵، با ۸/۸ درصد کاهش به ۵۹۷/۵ میلیارد دلار رسیده است. در سال ۱۳۷۶، اندکی افزایش یافته و مجدداً در سال ۱۳۷۷، ۱۴ درصد نسبت به سال قبل کاهش یافته است. در سال آخر برنامه میزان یارانه کشاورزی ۶۰۵/۱۱ میلیارد ریال بوده است که نسبت به سال قبل ۱۷ درصد رشد داشته است (نمودار ۴-۳).

سهم یارانه کشاورزی در سال ۱۳۷۴، ۱۳/۴ درصد کل یارانه پرداختی بوده است که در سال ۱۳۷۵ به ۱۰/۷ درصد کاهش می‌یابد. سپس در سال ۱۳۷۶ افزایش یافته و مجدداً از آن سال تا پایان برنامه دوم کاهش یافته است. یارانه مصرفی بیشترین سهم را از بین یارانه‌های پرداختی دارا بوده و در طی برنامه دوم آن افزایش یافته است (نمودار ۴-۳).

نمودار ۴-۳ - میزان یارانه‌های کشاورزی، مصرفی و کل یارانه پرداختی در برنامه اول توسعه

اقلام یارانه پرداختی کشاورزی در برنامه دوم توسعه به شرح جدول ۲۵-۳ می‌باشد.

جدول ۳-۲۵- یارانه بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه

میلیون ریال

۱۳۷۸	۱۳۷۷	۱۳۷۶	۱۳۷۵	۱۳۷۴	
-	-	-	-	۵۱۶۴/۴	تفاوت عیار چغendarقند
-	-	-	-	۲۳۷۶	تفاوت عیار چغendarقند
-	-	۲۵۳۰	۱۲۰۰۰	۱۶۵۱۱	محصولات تضمینی کشاورزی
-	-	-	-	۱۱۵۰۰	تحقیقات کاهش مصرف سوم
۵۲۹۶۰۰	۴۹۵۹۱۶	۵۸۷۷۶۵	۵۶۲۰۰۰	۶۰۱۲۴۰/۳	کود شیمیایی، سم و بذر
۱۳۵۱۰	۹۳۰۰	-	-	-	داروهای دامی (واکسن و سموم دامی)
-	-	-	۱۳۰۰۰	۹۴۰۵	خسارت محصولات کشاورزی و دامی
۶۲۰۰۰	۱۱۵۰۰	۱۱۵۰۰	۱۰۵۰۰	۸۷۰۰	بیمه محصولات کشاورزی
۶۰۵۱۱۰	۵۱۶۷۱۶	۶۰۱۷۹۵	۵۹۷۵۰۰	۶۵۴۸۹۷	جمع کل

مأخذ: سازمان حمایت از مصرف کنندگان و تولیدکنندگان

در مورد پرداخت یارانه بابت کود شیمیایی باید توجه داشت که قیمت کود شیمیایی طی مدت ۱۴ سال (تا سال ۱۳۷۱) ثابت بوده است؛ لیکن در اجرای سیاست‌های تعديل اقتصادی به مرور قیمت آن تعديل شد و این روند در برنامه دوم نیز ادامه داشته است. علی‌رغم افزایش قیمت کودهای شیمیایی، دولت هر ساله مقادیر قابل توجهی یارانه بابت انواع کود شیمیایی به کشاورزان پرداخت کرده است. میزان یارانه کود شیمیایی، سم و بذر در سال ۱۳۷۴، ۶۰۱/۲۴ میلیارد ریال بوده است که با ۱۲- درصد رشد، مقدار آن به ۵۲۹/۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۸ کاهش یافته است.

در جدول شماره ۳-۲۶ سهم یارانه کشاورزی از بودجه کل و عمومی کشور نشان داده شده است. سهم یارانه کشاورزی از بودجه کل کشور در طی برنامه دوم توسعه دارای روندی کاهشی بوده و از ۰/۶۸ درصد در سال ۱۳۷۴ به ۰/۲۲ درصد در سال ۱۳۷۸ کاهش پیدا کرده است. سهم یارانه‌های مصرفی نیز در طی برنامه دوم دارای روند

کاهشی بوده است اما یارانه کشاورزی در مقایسه با یارانه‌های مصرفی سهم اندکی از بودجه کل کشور را به خود اختصاص داده است.

جدول ۳-۲۶ - مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفی
از بودجه کل کشور و مخارج عمومی در برنامه دوم توسعه

میلیارد ریال

سال	یارانه کشاورزی	یارانه مصرفی	بودجه کل کشور	بودجه عمومی (مخارج)	سهم یارانه کشاورزی از بودجه	سهم یارانه مصرفی از بودجه	کل کشور	کل کشور	مصرفی عمومی
۱۳۷۴	۶۵۴/۹	۴۲۴۰/۳۳	۹۶۱۰۱	۴۶۴۱۰	۱/۴۱	۰/۶۸	۴/۴۱	۱/۴۱	۹/۱۴
۱۳۷۵	۵۹۷/۵	۵۰۰۸/۶	۱۳۷۲۴۳	۶۱۱۴۲	۰/۹۸	۰/۴۴	۳/۶۵	۰/۹۸	۸/۱۹
۱۳۷۶	۶۰۱/۸	۴۴۸۳/۰	۱۸۸۱۵۰	۸۱۲۸۷	۰/۷۴	۰/۳۲	۲/۳۸	۰/۷۴	۵/۰۲
۱۳۷۷	۵۱۶/۷۲	۵۲۸۹/۴	۲۳۰۴۴۰	۹۰۵۸۶	۰/۵۷	۰/۲۲	۲/۳۰	۰/۵۷	۵/۸۴
۱۳۷۸	۶۰۵/۱۱	۶۲۷۶/۲	۲۷۶۲۱۵	۱۰۹۷۰۰	۰/۵۵	۰/۲۲	۲/۲۷	۰/۵۵	۵/۷۲

مأخذ: قوانین بودجه، یافته‌های تحقیق

در برنامه دوم توسعه، سهم یارانه بخش کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت جاری دارای روند نزولی بوده و از ۱/۸۹ درصد در سال به ۰/۹۲، ۱۳۷۴ درصد در سال ۱۳۷۸ کاهش یافته است. به عبارت دیگر سهم در طول برنامه به نصف تقلیل یافته است. همچنین سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶، در سال اول برنامه ۱/۵۸ درصد بوده است که با روندی نزولی در سال ۱۳۷۷ به ۱/۰۸ درصد کاهش یافته اما مجدداً در سال پایانی برنامه (۱۳۷۸) به ۱/۳۷ درصد افزایش یافته است (جدول شماره ۳-۲۷). روند سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش در نمودار شماره ۳-۵ آورده شده است.

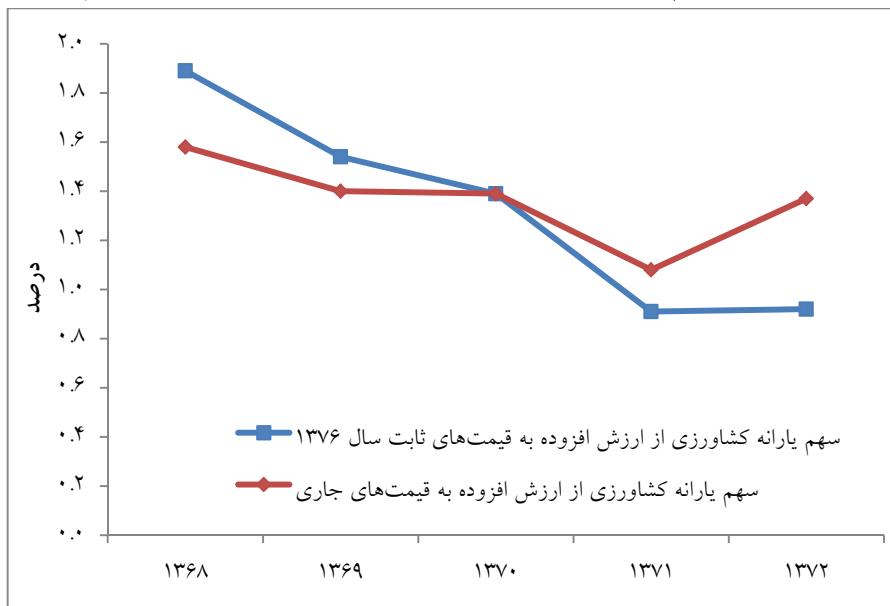
جدول ۳-۲۷- سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه دوم توسعه
میلیارد ریال

۱۳۷۸	۱۳۷۷	۱۳۷۶	۱۳۷۵	۱۳۷۴	شرح
۶۵۴۲۱	۵۶۷۵۱	۴۳۱۶۲	۳۸۸۶۸	۳۴۵۷۵	ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری*
۴۴۲۳۸	۴۷۷۲۲	۴۳۱۶۲	۴۲۷۴۲	۴۱۳۸۱	ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال *۱۳۷۶
۶۰۵/۱۱	۵۱۶/۷۲	۶۰۱/۸	۵۹۷/۵	۶۰۴/۹	یارانه کشاورزی**
۰/۹۲	۰/۹۱	۱/۳۹	۱/۵۴	۱/۸۹	سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های جاری
۱/۳۷	۱/۰۸	۱/۳۹	۱/۴	۱/۵۸	سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶

* بانک مرکزی

** سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

نمودار ۳-۵- روند سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه

۴-۶- بیمه

در برنامه دوم دولت موظف شد تدبیر لازم جهت بیمه نمودن محصولات کشاورزی و دامی را به نحوی اتخاذ و اعمال نماید که تا پایان برنامه پنج ساله دوم حداقل ۵۰ درصد محصولات کشاورزی، دامی و شیلاتی و ۱۰ درصد سرماهی‌گذاری‌های طرح‌های جنگلداری، مرتع‌داری و آبخیزداری مردمی تحت پوشش قرار داده و همچنین همه ساله اعتبار مورد نیاز صندوق بیمه محصولات کشاورزی و دامی و نیز اعتبار مورد نیاز برای پرداخت خسارات حوادث غیرمترقبه از طریق صندوق کمک به خسارت دیدگان در بودجه‌های سالانه منظور نماید (قانون برنامه دوم، بند ۳ از تبصره ۷۷).

جدول شماره ۳-۲۸ روند توسعه سطح بیمه محصولات زراعی و باگی در برنامه دوم را نشان می‌دهد.

جدول ۲۸-۳ - روند توسعه سطح بیمه محصولات زراعی و باعی در برنامه دوم

هکتار

محصول	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸
چغندر	۱۹۲۸۲۸	۱۶۸۷۴۴	۱۸۶۱۸۷	۱۹۰۰۶۷	۱۹۰۱۹۷
پنبه	۲۴۲۶۷۶	۳۰۵۸۱۶	۱۷۸۹۵۴	۱۶۱۰۲۹	۱۲۹۰۵۳
سویا	۲۲۲۱۴	۱۰۲۷۰	۳۵۷۲۰	۲۵۲۸۷	۲۲۱۸۰
برنج	۷۹۷۵۸	۸۲۹۹۵	۶۸۳۷۰	۹۱۴۵۳	۱۰۳۰۸۷
گندم آبی	۱۲۳۲۴۲۱	۱۳۰۵۹۴۴	۱۱۳۴۹۶۵	۱۱۲۷۸۲۴	۱۲۰۹۵۶۲
گندم دیم	۱۷۳۲۰	۵۳۳۰۰	۸۲۱۱۲	۱۰۶۵۵۹	۶۸۵۱۹
چغندر بذری	۴۹۱۱	۴۹۸۷	۳۳۶۹	۴۰۶۲	۳۶۵۲
سیب زمینی	۱۲۵۰۱	۱۵۹۲۸	۲۰۴۶۱	۱۴۰۷۳	۴۹۲۳/۲
آفتابگردان	-	۹۶۰	۹۳۰۸	۹۵۱۶	۱۱۱۷۳
ذرت دانه‌ای	-	۲۰۰۹۳	۴۴۷۶۵	۶۱۰۰۶	۷۱۵۶۵
جو آبی	-	-	۷۳۶۷۷	۱۱۰۴۸۲	۸۰۷۶۱
پیاز	-	-	۱۱۲۵	۹۹۷	۱۹۰۹
انگور	-	-	۸۱۷	۱۰۳۶	۲۵۴۵
خرما	-	-	۱۸۵	۱۱۴۲/۱	۱۸۹۹/۵
سیب	-	-	-	۷۸۵	۱۶۱۷
مرکبات	-	-	-	۸۵۳	۱۸۶۷
چای	-	-	-	-	۴۵۰۵
جمع	۱۸۰۴۶۲۹	۱۹۶۰۳۵	۱۸۴۰۰۱۵	۱۹۰۶۱۸۱	۱۹۱۰۰۱۵

مأخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی ۱۳۸۰

با توجه به جدول ۲۸-۳ سطح بیمه محصولات زراعی و باعی در طی برنامه دوم دارای روندی افزایشی بوده است. در سال ۱۳۷۴ سطح بیمه محصولات ۱,۸۰۴ هزار هکتار بوده که در سال پایانی برنامه (۱۳۷۸) به ۱,۹۱۰ هزار هکتار افزایش یافت.

جدول ۲۹-۳ غرامت پرداختی صندوق بیمه را طی برنامه دوم نشان می‌دهد. غرامت پرداختی توسط صندوق بیمه طی چهار سال اول برنامه دوم دارای روند

افزایشی بوده است، اما در سال پایانی برنامه (۱۳۷۸) با ۳۰ درصد کاهش نسبت به سال قبل به ۲۴,۰۳۸ میلیون ریال کاهش یافته است.

جدول ۳-۲۹-۳- غرامت پرداختی صندوق بیمه در برنامه دوم توسعه

میلیون ریال

سال	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸
گندم	۸۳۷۷	۹۰۹۴	۱۲۳۰۲	۲۵۴۲۱	۱۰۱۳۸
برنج	۲۴	۴۶۱	۱۱۲۰	۱۷۷۰	۲۴۹۵
پنبه	۹۹۰	۱۸۴۲	۴۰۱۷	۲۸۸۳	۲۹۴۷
چغندر قند	۲۹۳	۹۴۷	۱۶۵۸	۱۳۱۷	۵۱۰
جو	-	۷۴۲	۷۴۲	۱۴۷۷	۴۶۳
سایر	۸۹	۲۱۴	۳۳۹۸	۲۰۹۹	۷۴۵۸
جمع	۹۷۷۸	۱۲۵۵۸	۲۲۲۳۷	۳۴۹۶۷	۲۴۰۳۸

مأخذ: بانک مرکزی

جدول ۳-۳۰-۳- مقایسه عملکرد سطح بیمه شده با سطح پیش‌بینی شده در برنامه دوم توسعه توسعه را نشان می‌دهد.

جدول ۳-۳۰-۴- مقایسه عملکرد سطح بیمه شده با سطح پیش‌بینی شده در برنامه دوم توسعه هكتار

محصول	پیش‌بینی برنامه	سطح بیمه شده	درصد تحقق
چغندر	۸۷۳۶۵۵	۹۲۸۰۲۳	۱۰۶
پنبه	۸۲۰۰۰	۱۰۱۷۵۲۸	۱۲۴
سویا	۴۲۴۱۰۶	۱۱۶۶۷۱	۲۷/۵
برنج	۳۰۴۵۰۰۰	۴۲۵۶۴۵	۱۴
گندم آبی	۱۱۷۹۰۰۰	۶۰۱۰۷۲۴	۵۱
گندم دیم	۴۷۰۰۰	۲۲۷۸۱۰	۷۰
سیب زمینی	۵۹۱۵۰	۸۴۲۴۷	۱۴
آفتاب‌گردان	۹۵۱۰۰	۳۰۹۵۷	۵۲

۴۰	۱۹۷۴۲۹	۴۹۶۰۰۰	ذرت دانه‌ای
۱۴	۲۶۴۹۲۰	۱۸۶۸۲۰۰	جو آبی
۷۳	۴۰۳۱	۱۵۲۰۰۰	پیاز
۲	۴۳۹۸	۱۹۶۶۰۰	انگور
۱	۳۲۲۶/۹۲	۲۵۰۴۱۳	خرما
۲	۲۴۰۲	۱۳۰۰۰	سیب
۲	۲۷۲۰	۱۲۰۰۰	مرکبات
۱۴	۴۵۰۵	۳۲۰۰۰	چای
۴۴	۹۴۲۵۲۳۶/۹۲	۲۱۳۱۷۲۷۴	جمع

مأخذ: صندوق بیمه کشاورزی. ۱۳۸۰.

جدول ۳۱-۳ عملکرد صندوق بیمه محصولات کشاورزی در برنامه دوم توسعه در زیربخش‌های مختلف زراعت، باغبانی، دام و طیور و آبیان منابع طبیعی را نشان می‌دهد.

بنابراین عملکرد سطح بیمه شده محصولات کشاورزی در طول سال‌های برنامه دوم نسبت به پیش‌بینی تنها ۴۴ درصد (کمتر از نیمی از هدف برنامه) محقق گردید که به عنوان نقطه ضعف این برنامه محسوب می‌شود.

جدول ۳۱-۳ - عملکرد صندوق بیمه در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی در برنامه دوم توسعه

۷۸	۷۷	۷۶	۷۵	۷۴	شرح
۱,۹۱۴,۰۰۰	۱,۹۰۲,۰۰۰	۱,۸۳۹,۰۰۰	۱,۹۶۹,۰۰۰	۱,۸۰۵,۰۰۰	زراعت (هکتار)
۱۲,۰۰۰	۳,۸۱۶	۱,۰۰۰	۰	۰	باغ (هکتار)
۱,۹۱۰,۰۰۰	۱,۵۶۹,۰۰۰	۱,۲۱۴,۰۰۰	۸۵۸,۰۰۰	۱۸۲,۲۵۷	دام (واحد دامی)
۸,۸۰۵,۰۰۰	۷,۳۵۷,۰۰۰	۴,۷۱۰,۰۰۰	۲,۱۱۳,۰۰۰	۲۴۸,۰۰۰	طیور (قطعه)
۱۶,۰۳۲,۰۰۰	۱۲,۲۸۸,۰۰۰	۱۷,۳۵۳,۰۰۰	۹۴۹,۰۰۰	۰	آبیان (مترمربع)
۳۳۹,۰۰۰	۶۹,۰۰۰	۱۶,۰۰۰	۰	۰	منابع طبیعی (هکتار)

مأخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی

۴-۷- سیاست‌های تجاری کشاورزی

برنامه دوم توسعه برگسترش صادرات غیرنفتی تأکید داشته و به منظور ایجاد شرایط لازم جهت؛ اولاً؛ شفاف کردن یارانه‌ها و حقوق گمرکی و سود بازرگانی؛ ثانیاً ساماندهی قیمت‌گذاری برای به وجود آوردن امکان نظارت و کنترل؛ ثالثاً ارتقای توان رقابتی تولیدات داخلی در مقابل واردات، سیاست‌های زیر در مورد کشاورزی در برنامه دوم توسعه مورد توجه قرار گرفت: به منظور حمایت منطقی از تولیدات داخلی کشاورزی و دامی، نرخ‌های تعریف و سود بازرگانی به نحوی تعیین می‌شود که قیمت تمام شده محصولات وارداتی از قیمت تضمینی محصولات مشابه داخلی کمتر نباشد و در مورد محصولات کشاورزی که دولت برای آنها قیمت تضمینی اعلام ننماید نیز به نحوی عمل می‌شود که تولیدکنندگان داخلی محصولات، از واردات آسیبی نبینند (قانون برنامه دوم، بند ب از تبصره ۲۱).

از مهم‌ترین اقداماتی که به منظور اصلاح نظام تجارت خارجی در برنامه دوم صورت گرفت، اصلاح نظام ارزی بود. در قانون برنامه دوم نظام ارزی کشور منطبق بر نظام شناور مدیریت شده، تعریف شد و مولفه‌های آن مشتمل بر یکسان‌سازی نرخ ارز و قابلیت تبدیل پول رایج کشور به پول خارجی براساس نرخ شناور اعلام شد. به علاوه، حذف رویه‌های دست و پاگیر گمرکی و تسهیل مراحل ترخیص کالاهای صادره، بکارگیری روش‌های مناسب به منظور بهره‌گیری از امتیازات خاص در روابط تجاری و بالاخره تدوین نظام تعرفه‌های گمرکی مناسب، به منظور حمایت معقول از تولیدکنندگان و مصرفکنندگان داخلی و زمینه‌سازی برای بروز مزیت‌های نسبی کشور مورد تأکید قرار گرفت. البته بسیاری از موارد فوق در برنامه دوم به اجرا در نیامد (حسینی، م، ۱۳۸۷).

طی سال‌های برنامه دوم توسعه در حقوق گمرکی محصولات کشاورزی تغییرات چندانی ملاحظه نشد، چرا که میانگین حقوق گمرکی کل محصولات کشاورزی (از

۱۰/۵۲ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۱۰/۴۸ درصد در سال ۱۳۷۸) تغییر محسوسی نیافت و اما سود بازرگانی (اسمی) به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یافته و میانگین آن از ۲۷/۳۴ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۷۱/۳۹ درصد در سال ۱۳۷۸ افزایش چشمگیری داشت. از دیگر سو میانگین کل تعرفه گمرکی محصولات کشاورزی از ۳۷/۵۱ درصد در ابتدای برنامه دوم توسعه (۱۳۷۵) به ۸۰/۲۹ درصد در سال ۱۳۷۸ (به بیش از دو برابر) رسید (حسینی، م، ۱۳۸۷).

۴-۸ عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۳ و برنامه دوم توسعه

براساس پیش‌بینی‌های مندرج در قانون برنامه دوم، مقرر گردیده بود که ارزش افزوده بخش کشاورزی از رقم ۳,۶۸۷ میلیارد ریال به قیمت ثابت ۱۳۶۱ در سال ۱۳۷۳ به ۴,۵۴۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۸ افزایش یابد (با میانگین رشد سالانه ۴/۳ درصد) (کشاورزی در دو برنامه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۶).

ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۳ که سال میانی دو برنامه می‌باشد، به قیمت‌های جاری، ۳,۶۰۵/۵ میلیارد ریال بوده که ۲۴ درصد تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌دهد. در سال‌های برنامه دوم توسعه ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری دارای روند افزایشی بوده و سهم آن از تولید ناخالص داخلی تا سال ۱۳۷۷ افزایش، سپس در سال پایانی برنامه (۱۳۷۸) اندکی کاهش یافته و تقریباً ۲۵ درصد تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌دهد. متوسط رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی در طی برنامه دوم ۴ درصد بوده است که می‌توان گفت تقریباً هدف برنامه تأمین شده است (جدول ۳-۳).

جدول ۳۲-۳ - تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی

در برنامه دوم توسعه به قیمت جاری

متوسط رشد سالانه	۱۳۷۸	۱۳۷۷	۱۳۷۶	۱۳۷۵	۱۳۷۴	۱۳۷۳	شرح
۲/۱	۱۷۴۵۵/۱	۱۷۰۴۶/۸	۱۶۶۹۸/۲	۱۶۱۹۲/۳	۱۵۴۵۴	۱۴۹۸۴/۶	عملکرد تولید ناخالص داخلی
۴	۴۳۲۰/۶	۴۳۳۳/۶	۳۹۵۷/۶	۳۸۲۲/۹	۳۶۸۸/۴	۳۶۰۵/۵	عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی
-	۲۴/۸	۲۵/۴	۲۳/۷	۲۲/۶	۲۲/۹	۲۴	سهم از تولید ناخالص داخلی

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی

جدول ۳۳-۳ سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی را از تولید ناخالص داخلی به

قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶ نشان می‌دهد.

جدول ۳۳-۳ - تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی

در برنامه دوم توسعه به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶

متوسط رشد سالانه	۱۳۷۸	۱۳۷۷	۱۳۷۶	۱۳۷۵	۱۳۷۴	۱۳۷۳ سال پایه	شرح
۵/۱	۵۱۱۶۸/۸	۴۸۶۸۵/۸	۴۶۳۲۳/۳	۴۴۰۷۵/۵	۴۱۹۳۶/۷	۳۹۹۰۱/۷	اهداف تولید ناخالص داخلی
۱/۹	۴۴۲۳۷/۶	۴۷۷۲۲/۵	۴۳۱۶۲/۲	۴۲۷۴۱/۶	۴۱۳۸۱/۳	۳۹۹۰۱/۷	عملکرد تولید ناخالص داخلی
۴/۳	۳۳۵۲۹۵/۴	۳۲۱۴۷۲/۱	۳۰۸۲۱۸/۷	۲۹۵۵۱/۷	۲۸۳۳۲۸/۶	۲۷۱۶۴۷/۷	اهداف ارزش افزوده بخش کشاورزی
۲/۱	۳۰۸۷۶۰/۰	۲۸۲۰۶۶/۵	۲۹۲۱۸۶/۸	۲۹۲۳۰۶/۶	۲۷۴۶۹۵/۸	۲۷۱۶۴۷/۷	عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی
-	۱۴/۳	۱۶/۹	۱۴/۸	۱۴/۶	۱۵/۱	۱۴/۷	سهم از تولید ناخالص داخلی

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی

متوجه رشد سالیانه ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶، در برنامه دوم توسعه ۳/۱ درصد بوده است که ۱/۲ درصد از هدف برنامه کمتر بوده است. متوجه سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی ۱۵/۲ درصد بوده است.

۴-۹- عملکرد صادرات کشاورزی در سال ۱۳۷۳ و برنامه دوم توسعه

سال ۱۳۷۳ سال میان برنامه بود و در این سال ارزش صادرات غیرنفتی نسبت به سال قبل ۲۸/۸ درصد رشد داشت و به ۴,۸۲۴/۵ میلیون دلار بالغ شد. در این سال ارزش صادرات کالاهای صنعتی و معدنی از ۲۷/۲ درصد رشد برخوردار گردید و به ۱,۵۶۵/۹ میلیون دلار رسید و ارزش صادرات کالاهای کشاورزی و سنتی با ۲۹/۵ درصد افزایش به ۳,۲۵۸/۶ میلیون دلار بالغ گردید.

طی برنامه دوم توسعه سیاست‌های مختلفی اتخاذ و اجرا گردید. در ابتدای برنامه به منظور کنترل درآمدهای ارزی حاصل از صادرات غیرنفتی؛ سیاست‌های محدودکننده‌ای از جمله پیمان‌سپاری و الزام واریز صد درصد ارز مندرج در تعهدنامه به بانک اتخاذ گردید که در طول برنامه تخفیف یافت (نوروزی و همکاران، ۱۳۸۴).

در برنامه دوم ارزش کل صادرات غیرنفتی کشور معادل ۲۷,۵۲۷ میلیون دلار پیش‌بینی گردیده بود که عملاً از ۱۵,۶۰۷/۲ میلیون دلار تجاوز نکرد. در این دوره صادرات غیرنفتی با رشد متوسط سالانه معادل ۰/۸ درصد از ۳,۲۵۰/۷ میلیون دلار در سال ۱۳۷۴ به ۳,۳۶۱/۹ میلیون دلار در سال ۱۳۷۸ رسید. طی برنامه دوم ۵۶/۷ درصد از اهداف کمی در مورد ارزش صادرات غیرنفتی تحقق یافت. این امر تا حد زیادی ناشی از تحریم خرید پسته ایران از سوی اتحادیه اروپا در سال ۱۳۷۶، اثبات بازارهای جهانی از فرش ایران و تشدید فعالیت رقبا و سایر عوامل نظیر بحران پولی در کشورهای جنوب شرق آسیا بود (نوروزی و همکاران، ۱۳۸۴).

در طول سال‌های برنامه، صادرات کالاهای سنتی و کشاورزی ۴۹/۲ درصد از کل صادرات غیرنفتی را تشکیل داد که نسبت به سهم این گروه در صادرات غیرنفتی برنامه اول (۷۰ درصد) کاهش قابل توجهی نشان می‌دهد. صادرات کالاهای این گروه طی برنامه دوم به طور متوسط سالیانه حدود ۶ درصد کاهش یافت و از ۱,۹۰۱/۱ میلیون دلار در سال ۱۳۷۴ به ۱,۴۷۸ میلیون دلار در سال ۱۳۷۸ تنزل پیدا کرد. طی این برنامه ارزش صادرات کالاهای صنعتی و معدنی، سالانه به طور متوسط ۸/۷ درصد رشد داشت و از ۱,۳۴۹/۷ میلیون دلار در سال ۱۳۷۴ به ۱,۸۸۴ میلیون دلار در سال ۱۳۷۸ رسید. متوسط سهم صادرات کالاهای صنعتی و معدنی در صادرات غیرنفتی کشور در برنامه دوم ۵۰/۸ درصد بوده که نسبت به برنامه اول افزایش چشمگیری یافت.

جدول ۳۴-۳- عملکرد صادرات غیرنفتی در برنامه دوم توسعه

میلیون ریال

۱۳۷۸	۱۳۷۷	۱۳۷۶	۱۳۷۵	۱۳۷۴	۱۳۷۳	شرح	
۱۸۸۴	۱۶۰۱	۱۶۲۴/۹	۱۴۵۹/۹	۱۳۴۹/۷	۱۵۶۵/۹	ارزش	کالاهای صنعتی
۵۶	۵۳/۱	۵۶/۵	۴۷	۴۱/۵	۳۲/۵	سهم	
۱۴۷۸	۱۴۱۲/۳	۱۲۵۰/۷	۱۶۴۵/۸	۱۹۰۱/۱	۳۲۵۸/۶	ارزش	کالاهای کشاورزی
۴۴	۴۶/۹	۴۳/۵	۵۳	۵۸/۵	۶۷/۵	سهم	
۳۳۶۱/۹	۳۰۱۳/۳	۲۸۷۵/۶	۳۱۰۵/۷	۳۲۵۰/۷	۴۸۲۴/۵	کل صادرات غیرنفتی	

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی

۱۰-۴۰- ارزیابی سیاست‌های زیربخش‌ها

الف- زراعت و باگبانی

در زیربخش زراعت مهم‌ترین سیاست‌های لازم جهت تحقق اهداف افزایش تولیدات کشاورزی به منظور تأمین نیازهای غذایی جامعه، مواد خام مورد نیاز صنایع، توسعه صادرات و کاهش واردات محصولات کشاورزی عبارت بودند از: برنامه‌ریزی

تأمین کافی و به موقع نهاده‌ها و خدمات مورد نیاز، برقراری توازن منطقی بین قیمت محصولات تولیدی با هزینه‌های تولید، استمرار سیاست حمایتی تعیین قیمت‌های تضمینی محصولات اساسی کشاورزی، تقلیل ضایعات تولیدات در مراحل تولید و تعیین الگوی تولید متناسب با مزیت‌های نسبی مناطق و قابلیت‌ها (نگاهی به وضعیت بخش کشاورزی و جایگاه آن در برنامه دوم، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۵، کشاورزی در دو برنامه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۶).

در برنامه دوم توسعه سطح زیرکشت محصولات زراعی آبی از $5/6$ میلیون هکتار (سال ۱۳۷۴) به 6 میلیون هکتار در سال ۱۳۷۷ افزایش یافت. در این مدت میزان تولید محصولات زراعی اعم از آبی و دیم از $44/4$ میلیون تن در سال ۱۳۷۴ به $53/3$ میلیون تن در سال ۱۳۷۷ رسید که البته این ارقام به دلیل خشکسالی در سال ۱۳۷۸ (سال آخر برنامه) به ترتیب به $5/8$ میلیون تن و $48/3$ میلیون تن کاهش یافت. جدول ۳۷-۳ تولید محصولات زراعی در برنامه دوم را نشان می‌دهد.

در برنامه دوم افزایش تولید گندم از 10 میلیون و 800 هزار تن در سال ۱۳۷۲ به $14/3$ میلیون تن در سال پایان برنامه با رشد متوسط سالانه $6/8$ درصد هدف‌گذاری گردید. نتایج جدول شماره ۳۵-۳ نشان می‌دهد که میزان تحقق اهداف تعیین شده برای محصول گندم در طی برنامه دوم تا سال ۱۳۷۶ کاهش یافته و سپس در سال ۱۳۷۷، 89 درصد اهداف محقق شد. در سال ۱۳۷۸، به دلیل خشکسالی 61 درصد اهداف افزایش تولید گندم تحقق یافت.

در زیربخش باطنی مهم‌ترین سیاست‌های لازم جهت رسیدن به اهداف برنامه، کمک‌های فنی و اعتباری به باغداران جهت انجام عملیات بهزراعی، فراهم نمودن تسهیلات لازم برای تشویق بخش خصوصی در زمینه ایجاد صنایع تبدیلی محصولات باگی، فراهم نمودن تسهیلات برای توسعه صادرات و کنترل محصولات باگی بوده است. میزان هدف، عملکرد و تحقق اهداف برنامه دوم در جدول شماره ۳۸-۳ برای

برخی محصولات مهم باگی آورده شده است (نگاهی به وضعیت بخش کشاورزی و جایگاه آن در برنامه دوم، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۵، کشاورزی در دو برنامه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۶).

جدول ۳-۳۵- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش زراعت (تولید) طی برنامه دوم توسعه هزار تن

عنوان	هدف کمی	عملکرد سال پیش	در صد تحقق هدف		عملکرد شاخص		میزان هدف		عنوان
			در طی سال‌های برنامه						
گندم آبی و دیم	۱۷۸۰۱	۱۹۹۱۱	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	گندم آبی و دیم
گندم آبی	۱۷۸۰۰	۱۹۹۱۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	گندم آبی
جو آبی و دیم	۱۷۸۰۵	۱۹۹۱۵	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	جو آبی و دیم
جو آبی	۱۷۸۰۱	۱۹۹۱۱	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	جو آبی
شلتونک	۱۷۸۰۶	۱۹۹۱۶	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	شلتونک
درت دانه‌ای	۱۷۸۰۷	۱۹۹۱۷	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	درت دانه‌ای
پنبه	۱۷۸۰۸	۱۹۹۱۸	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	پنبه
حبوبات آبی و دیم	۱۷۸۰۹	۱۹۹۱۹	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	حبوبات آبی و دیم
چغندر قند	۱۷۸۰۵	۱۹۹۰۵	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	چغندر قند

هزار تن

عنوان	هدف کمی	پنجمین سال هفتاد و یکم	درصد تحقق هدف		عملکرد شاخص		میزان هدف		عنوان
			در طی سال‌های برنامه						
نیشکر	دانه‌های روغنی	۷۱۷۵	۳۱	۲۱	۱۳۷۱	۱۳۷۱	۰۵۷۳	۰۱۰۲	نیشکر
سیب زمینی	پیاز	۷۱۷۶	۰۶	۰۶	۱۳۷۰	۱۳۷۰	۰۳۹۵	۰۲۱۳	دانه‌های روغنی
سبزی و صیفی	نباتات علوفه‌ای	۷۱۷۷	۰۷	۰۷	۱۳۷۱	۱۳۷۱	۰۵۷۰	۰۲۱۱	سیب زمینی
برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۷۹	مأخذ: نگرشی بر عملکرد و دستاوردهای وزارت کشاورزی طی دو برنامه اول و دوم، موسسه پژوهش‌های	۷۱۷۸	۰۸	۰۸	۱۳۷۰	۱۳۷۰	۰۵۷۱	۰۲۱۱	پیاز
برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۷۹	مأخذ: نگرشی بر عملکرد و دستاوردهای وزارت کشاورزی طی دو برنامه اول و دوم، موسسه پژوهش‌های	۷۱۷۹	۰۹	۰۹	۱۳۷۱	۱۳۷۱	۰۵۷۲	۰۲۱۱	سبزی و صیفی
برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۷۹	مأخذ: نگرشی بر عملکرد و دستاوردهای وزارت کشاورزی طی دو برنامه اول و دوم، موسسه پژوهش‌های	۷۱۸۰	۱۰	۱۰	۱۳۷۱	۱۳۷۱	۰۵۷۳	۰۲۱۱	نباتات علوفه‌ای

جدول ۳-۳۶- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش باطنی (تولید) طی برنامه دوم توسعه

هزار تن

عنوان	هدف کمی	همکار سال پیش	در طی سال‌های برنامه	میزان هدف	عملکرد شاخص		در صد تحقق هدف
					در طی سال‌های برنامه	در طی سال‌های برنامه	
سیب و دانه‌دارها							
مرکبات							
انگور							
خرما							
میوه‌های هستهدار							
پسته							
بادام							
گردو							
فندق							
انار							
زیتون							

هزار تن

درصد تحقق هدف					عملکرد شاخص					میزان هدف					عنوان
در طی سال‌های برنامه					در طی سال‌های برنامه					در طی سال‌های برنامه					هدف کمی
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	برگ سبز چای

مأخذ: نگرشی بر عملکرد و دستاوردهای وزارت کشاورزی طی دو برنامه اول و دوم، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۷۹.

ب- ارزیابی سیاست‌های زیربخش دام و طیور

مهم‌ترین سیاست‌های لازم جهت رسیدن به اهداف برنامه دوم در زیربخش دام و طیور و شیلات شامل افزایش تولید علوفه به ویژه ذرت، سویا و پودر ماهی به منظور کاهش وابستگی به علوفه وارداتی، افزایش کمی و کیفی محصولات کشاورزی و آبزیان با هدف تأمین امنیت غذایی، استمرار سیاست حمایتی تعیین قیمت‌های تضمینی محصولات دامی، حذف مقررات محدودکننده تشکیل شرکت‌های صیادی به شکل بخش‌های تعاونی و خصوصی و مراحل صید، توزیع و تولید فرآورده‌های دریایی، دخالت در بازار محصولات دامی به منظور به دست گرفتن مدیریت بازار برای حذف نوسانات مشکل آفرین، تأکید بر تعمیم بیمه محصولات دامی و شناورهای صیادی بوده است (نگاهی به وضعیت بخش کشاورزی و جایگاه آن در برنامه دوم، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۵، کشاورزی در دو برنامه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۶). میزان هدف و عملکرد و تحقق اهداف برنامه دوم در تولید ماهی در جدول شماره ۳۷ نشان داده شده است.

جدول ۳-۳۷-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش دام و طیور طی برنامه دوم توسعه

هزار تن

عنوان	شاخص اندازه‌گیری هدف	هدف کمی	نیازمندی‌های و محدودیت‌های افزایش محصولات زراعی												در طی سال‌های برنامه		عملکرد شاخص در طی سال‌های برنامه			
			در طی سال‌های برنامه				میزان هدف در طی سال‌های برنامه				عملکرد شاخص در طی سال‌های برنامه				درصد تحقق هدف		۱	۲	۳	۴
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	
میزان تولید گوشت قرمز	۰	۵۴۰	۵۱۰	۵۲۱	۵۰۱	۵۱۱	۵۰۱	۵۱۱	۵۰۱	۵۱۱	۵۰۱	۵۱۱	۵۰۱	۵۱۱	۵۰۱	۵۱۱	۵۰۱	۵۱۱	۵۰۱	
میزان تولید گوشت مرغ	۰	۳۵۰	۳۰۰	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	۳۰۱	
میزان تولید تخم مرغ	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	۴۰۰	
میزان تولید شیر خام	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
میزان تولید عسل	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

مأخذ: معاونت امور دام، وزارت جهاد کشاورزی

ج- شیلات

ایران به لحاظ دسترسی به منابع دریایی وسیع و توان آبزی پروری در داخل کشور دارای قابلیت‌های درخور توجهی در زمینه تولید و پرورش آبزیان می‌باشد. مهم‌ترین اهداف زیربخش شیلات و آبزیان عبارت است از:

- حفظ، احیا و افزایش ذخایر آبزیان کشور
- افزایش تولید و بالابردن ارزش افزوده آبزیان
- افزایش بهره‌وری عوامل تولید

میزان تولید شیلات به تفکیک سال‌های مختلف برنامه دوم طی جدول شماره ۳۸ ارایه شده است. میزان کل تولید آبزیان از سال پایه (۱۳۷۳) تا سال آخر برنامه (۱۳۷۸) ۱۷/۷ درصد رشد نشان می‌دهد.

جدول ۳۱-۳- تولید شیلات به تفکیک آبهای شمال، جنوب و داخل

ارقام به: هزار تن

شرح	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵	۱۳۷۶	۱۳۷۷	۱۳۷۸
آبهای جنوب	۲۳۵	۲۶۵	۲۶۰/۹۲	۲۵۹	۲۲۶/۵	۲۳۴/۲
آبهای شمال	۶۹/۷	۵۸/۳	۷۴/۱	۷۶/۲	۱۰۱/۵	۱۱۰
آبهای داخل	۴۵/۳	۵۹	۶۵	۶۵	۷۲	۶۷/۸
جمع کل	۳۵۰	۳۸۲/۳	۴۰۰/۰۲	۴۰۰/۰۲	۴۰۰	۴۱۲

مأخذ: سالنامه آماری شیلات ایران ۱۳۷۰-۱۳۷۹

۵- ارزیابی زیربخش جنگل و موقع

مهم‌ترین سیاست‌های ضروری جهت دستیابی به اهداف زیربخش جنگل و موقع در برنامه دوم شامل حفظ و صیانت از منابع پایه و ذخایر ژنتیکی، اصلاح قانون حفظ، احیا و بهره‌برداری از منابع طبیعی کشور، تقویت اهرم‌های مدیریت و نظارت و کنترل در جلوگیری از تبدیل و تخریب اراضی کشاورزی و منابع طبیعی، تأمین نیازهای مالی بهره‌برداران برای فعالیت‌های زیربنایی این بخش از طریق اعطای تسهیلات، جلوگیری از تخریب منابع پایه و حفظ، احیاء و توسعه و بهره‌برداری بهینه از آنها در راستای تحقق توسعه پایدار می‌باشد (نگاهی به وضعیت بخش کشاورزی و جایگاه آن در برنامه دوم، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۵، کشاورزی در دو برنامه، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۷۶). میزان اهداف برنامه دوم در بهره‌برداری از جنگل‌های شمال، میزان عملکرد و میزان تحقق اهداف برنامه در این زمینه به شرح جدول ۳۹-۳ می‌باشد.

جدول ۳۹-۳- اهداف کمی، عملکرد و درصد تحقق اهداف

در زیربخش منابع طبیعی در برنامه دوم توسعه (۱۳۷۸-۱۳۷۴)

نام طرح												وادی اقیازگی								
سال ۱۳۷۸	سال ۱۳۷۷	سال ۱۳۷۶	سال ۱۳۷۵	سال ۱۳۷۴	سال ۱۳۷۳	درصد تحقق	عملکرد	مصبوب	درصد تحقق	عملکرد	مصبوب	درصد تحقق	عملکرد	مصبوب	درصد تحقق	عملکرد	مصبوب	درصد تحقق	عملکرد	مصبوب
۱۰۲	۴۳	۱۰	۵۶	۹۹	۹۳	۱۱۳/۸	۱۱۴/۱	۱۵۸۹/۵	۱۲۶/۱	۱۲۶/۱	۱۲۶/۱	۱۱۷/۸	۱۱۷/۸	۱۷/۶۸	۲۹/۹۷	۲۹/۹۷	۱۰۲	۱۰۲	۱۰۲	
۱۱۳/۹۳	۱۰/۰	۱۱۷	۷۰	۷۵	۷۷	۱۹۵/۹	۱۰/۰/۹	۱۶۷/۱	۱۸۶/۰	۱۸۶/۱	۱۸۶/۱	۱۱۳/۸	۱۱۴/۱	۱۲۶/۱	۱۵۴۱/۵	۱۵۴۱/۵	۹۳	۹۳	۹۳	
۱۳۷۳	۵۶	۱۰	۴۳	۹۹	۹۳	۱۱۷/۸	۱۱۴/۱	۱۵۸۹/۵	۱۲۶/۱	۱۲۶/۱	۱۲۶/۱	۱۱۳/۸	۱۱۴/۱	۱۱۷/۸	۱۷/۶۸	۲۹/۹۷	۲۹/۹۷	۱۰/۰	۱۰/۰	۱۰/۰
۱۳۷۴	۹۳	۱۱۷	۷۰	۷۵	۷۷	۱۹۵/۹	۱۰/۰/۹	۱۶۷/۱	۱۸۶/۰	۱۸۶/۱	۱۸۶/۱	۱۱۳/۸	۱۱۴/۱	۱۱۷/۸	۱۷/۶۸	۲۹/۹۷	۲۹/۹۷	۹۳	۹۳	۹۳
۱۳۷۵	۹۳	۱۱۷	۷۰	۷۵	۷۷	۱۹۵/۹	۱۰/۰/۹	۱۶۷/۱	۱۸۶/۰	۱۸۶/۱	۱۸۶/۱	۱۱۳/۸	۱۱۴/۱	۱۱۷/۸	۱۷/۶۸	۲۹/۹۷	۲۹/۹۷	۹۳	۹۳	۹۳
۱۳۷۶	۹۳	۱۱۷	۷۰	۷۵	۷۷	۱۹۵/۹	۱۰/۰/۹	۱۶۷/۱	۱۸۶/۰	۱۸۶/۱	۱۸۶/۱	۱۱۳/۸	۱۱۴/۱	۱۱۷/۸	۱۷/۶۸	۲۹/۹۷	۲۹/۹۷	۹۳	۹۳	۹۳
۱۳۷۷	۹۳	۱۱۷	۷۰	۷۵	۷۷	۱۹۵/۹	۱۰/۰/۹	۱۶۷/۱	۱۸۶/۰	۱۸۶/۱	۱۸۶/۱	۱۱۳/۸	۱۱۴/۱	۱۱۷/۸	۱۷/۶۸	۲۹/۹۷	۲۹/۹۷	۹۳	۹۳	۹۳
۱۳۷۸	۹۳	۱۱۷	۷۰	۷۵	۷۷	۱۹۵/۹	۱۰/۰/۹	۱۶۷/۱	۱۸۶/۰	۱۸۶/۱	۱۸۶/۱	۱۱۳/۸	۱۱۴/۱	۱۱۷/۸	۱۷/۶۸	۲۹/۹۷	۲۹/۹۷	۹۳	۹۳	۹۳

نام طرح												درصد افزایشی	سال ۱۳۷۸	سال ۱۳۷۷	سال ۱۳۷۶	سال ۱۳۷۵	سال ۱۳۷۴	سال ۱۳۷۳
رخصد تحقیق	عملکرد	محبوب																
۱۰	۱۰۸۵	۱۹۸۷۱	۵۷	۱۱۳۴۱	۱۹۸۲۷	۵۰	۱۰۹۲۵	۱۹۸۲۷	۵۳	۱۰۹۰۷	۱۹۸۲۱	۵۳	۱۰۹۲۱	۱۹۸۲۱	۵۱	۱۰۹۲۴	۱۹۸۲۱	
-	۱۰۶	۱۰۶	-	۱۰۶	۱۰۶	-	۱۰۶	۱۰۶	-	۱۰۶	۱۰۶	-	۱۰۶	۱۰۶	-	۱۰۶	۱۰۶	
	۱۰۷	۱۰۷	۱۰۷															
۱۰	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	۱۰۸	

۱۱-۴- عملکرد برنامه دوم توسعه در زیربخش‌های کشاورزی

عملکرد برنامه دوم توسعه در بخش کشاورزی نشان می‌دهد متوسط نرخ رشد سالانه تولیدات کل بخش ۲/۷ درصد در طول برنامه بوده که نسبت به برنامه اول ۵/۵ درصد پایین‌تر است. عملکرد زیربخش‌های کشاورزی نیز نشان می‌دهد متوسط نرخ رشد سالانه زیربخش دام و طیور در طول این دوره بیش از سایر زیربخش‌ها بوده است. متوسط نرخ رشد سالانه زیربخش‌های زراعی، باگی و شیلات و آبزیان به ترتیب ۲/۴ و ۳/۲ درصد را نشان می‌دهد.

جدول ۳-۴۰- وضعیت تولید زیربخش‌های کشاورزی طی سال‌های برنامه دوم (۱۳۷۸-۱۳۷۴) هزار تن

متوسط نرخ رشد سالیانه (درصد)	سال‌های برنامه دوم					۱۳۷۳	تولید
	۱۳۷۸	۱۳۷۷	۱۳۷۶	۱۳۷۵	۱۳۷۴		
۲/۴	۴۸۳۴۶	۵۳۳۱۵	۴۷۲۶۳	۴۵۳۲۰	۴۴۴۴۴	۴۳۰۲۸	محصولات زراعی*
۳/۲	۱۲۰۶۵	۱۱۶۶۰	۱۱۲۵۰	۱۰۶۳۰	۱۰۲۹۷	۱۰۲۹۵	محصولات باخی
۴/۱	۷۶۰۵	۷۰۷۱	۶۸۲۱	۶۶۱۰	۶۳۷۳	۶۲۲۲	دام و طیور
۳/۳	۴۱۲	۴۰۰	۴۰۰/۲	۴۰۰	۳۸۲/۳	۳۵۰	شیلات و آبزیان
۲/۷	۶۸۴۲۸	۷۲۴۴۵/۹	۶۵۷۳۴/۹	۶۲۹۵۹/۲	۶۱۴۹۶/۴	۵۹۸۹۵	محصولات کشاورزی

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، معاونت‌های تولیدی.

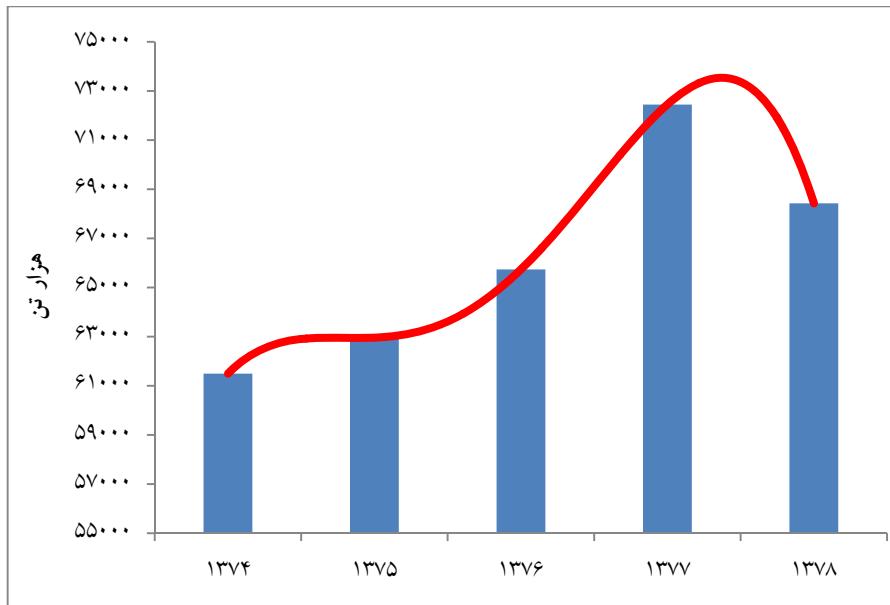
موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه‌های

توسعه، ۱۳۹۰.

* توضیح اینکه تولید انواع علوفه که در بخش دام و طیور مصرف می‌شود در همه بخش‌های این پژوهش

جزئی از تولیدات زراعی محسوب شده است.

نمودار ۳-۶- تولید محصولات کشاورزی طی سال‌های برنامه دوم (۱۳۷۸-۱۳۷۴)

۵- برنامه سوم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۳-۱۳۷۹)

یکی از اهداف برنامه سوم توسعه جهش در صادرات غیرنفتی و رفع موانع قانونی و اجرایی موجود بر سر راه توسعه صادرات غیرنفتی بود. هم‌چنین در برنامه سوم توسعه دولت تلاش نمود با ایجاد حساب ذخیره ارزی و تخصیص تسهیلات ارزی به بخش‌های تولیدی از جمله بخش کشاورزی، زمینه را برای سرمایه‌گذاری و نوسازی ساختار سنتی بخش کشاورزی و حضور فعال‌تر بخش خصوصی در فعالیت‌های تولیدی فراهم نماید. در این برنامه به منظور تجمعی امور کشاورزی، دام، توسعه و عمران روستایی در یک وزارت‌خانه، ادغام وزارت‌خانه‌های کشاورزی و جهاد سازندگی صورت گرفت. در ادامه اهم سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی در برنامه سوم مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۵- سیاست‌های حمایتی کلی بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه

- مهم‌ترین سیاست‌های ضروری حمایتی جهت تحقق و دستیابی به اهداف برنامه سوم توسعه در بخش کشاورزی به شرح زیر می‌باشد (قانون برنامه سوم توسعه):
- طبق ماده ۴۷ یارانه نهاده‌های کشاورزی مانند کود، سم و بذر در طی سال‌های برنامه حفظ و ادامه می‌یابد و دولت وظیفه دارد قیمت تضمینی کالاهای اساسی را به نحوی تعیین کند که در پایان سال سوم برنامه، قیمت خرید داخلی آنها با هزینه خرید این کالاهای از خارج برابری کند.
  - براساس بند ب ماده ۴۶ قانون سوم توسعه به آن دسته از کالاهایی که صدور آنها به دلایل مختلف و به تشخیص وزارت بازرگانی با رکود همراه بود، پرداخت یارانه صادراتی به برخی محصولات و حذف پیمان‌سپاری ارزی به منظور افزایش صادرات صورت گرفته است.
  - به منظور ساماندهی بازار محصولات کشاورزی و حذف واسطه‌ها از خرید و فروش محصولات کشاورزی و به منظور حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی و افزایش قیمت دریافتی آنها، کاهش نوسان بازار، شفافیت قیمت‌ها، افزایش کارآیی و ایجاد رقابت، راهاندازی بورس کالاهای کشاورزی در دستور کار برنامه سوم قرار گرفته و در سال ۱۳۸۳ آغاز بکار کرد. در مرحله اول راهاندازی این بورس چهار محصول برنج، نخود، جو و عدس معامله شده و مقرر گردید محصولات دیگری نظر پسته، پنبه، زعفران، شکر و حبوبات به فهرست محصولات اضافه شود.
  - تعیین قیمت تضمینی خرید کالاهای اساسی
  - اعطای تسهیلات اعتباری به طرح‌های کشاورزی (در قالب وجود اداره شده) و منابع داخلی بانک کشاورزی و بخش خصوصی

- اختصاص حداقل ۲۵ درصد تسهیلات اعطایی کلیه بانک‌های کشور به بخش آب و کشاورزی
- تخصیص صد درصد اعتبارات عمرانی پیش‌بینی شده بخش آب و کشاورزی
- تأمین ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی تا رفع بحران مکانیزاسیون
- افزایش تولید علوفه به ویژه ذرت، سویا و پودر ماهی
- افزایش کمی و کیفی محصولات کشاورزی و آبزیان و توسعه صادرات
- منظور نمودن اعتبار در بودجه سالانه به منظور توسعه و عمران روستاها
- تحت پوشش قرار گرفتن حداقل ۵۰ درصد محصولات کشاورزی تا پایان برنامه

سوم

۵-۲- قیمت تضمینی

در برنامه سوم توسعه نیز همانند دو برنامه قبل سیاست‌های حمایتی دولت در بخش کشاورزی به منظور حمایت از کشاورزان داخلی در قالب خرید تضمینی محصولات کشاورزی ادامه یافت. جدول ۴۱-۳ نشان‌دهنده قیمت تضمینی محصولات زراعی، باگی و دامی طی برنامه سوم توسعه می‌باشد. در سال ۱۳۸۰ قیمت تضمینی خرید محصولات کشاورزی (به استثنای پیاز) بین ۱۱/۶ تا ۴۵/۵ درصد افزایش یافت که بیشتر از نرخ تورم برای این سال (۱۱/۴ درصد) بود. در سال ۱۳۸۱ قیمت تضمینی خرید محصولات کشاورزی بین ۱۶/۲-۴۸/۱ درصد افزایش یافت که بیشتر از نرخ تورم برای این سال (۱۵/۱ درصد) بود. در سال ۱۳۸۲ نیز قیمت‌های خرید تضمینی کلیه محصولات کشاورزی به استثنای چای بین ۱۷/۲-۴/۳ درصد افزایش یافت که نرخ تورم در این سال ۱۵/۶ درصد بود. و در سال پایانی برنامه (۱۳۸۳) قیمت‌های تضمینی خرید اکثر محصولات کشاورزی بین ۱۳/۳ الی ۵/۹ درصد افزایش یافت (ترازنامه بانک مرکزی؛ خرید تضمینی محصولات کشاورزی، مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۶).

جدول ۳-۴۱- قیمت تضمینی محصولات زراعی، باعی و دامی در برنامه سوم توسعه

کیلوگرم / ریال

محصول	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	متوسط رشد سالیانه
گندم	۸۷۵	۱۰۵۰	۱۳۰۰	۱۵۰۰	۱۷۰۰	۱۸/۱۳
جو	۶۹۴	۸۰۰	۹۹۰	۱۱۲۰	۱۲۵۰	۱۵/۹۴
ذرت دانه‌ای	۷۷۵	۸۹۰	۱۰۷۰	۱۲۲۰	۱۳۵۰	۱۴/۹۳
چغندر قند	۲۲۵	۲۵۲	۳۰۳	۳۵۵	۳۹۰	۱۴/۸۱
وش پنبه	۲۴۲۸	۲۸۲۰	۳۳۰۰	۳۴۵۰	۳۸۰۰	۱۱/۹۶
دانه سویا	۱۵۸۶	۱۷۷۰	۲۱۲۰	۲۴۰۰	۲۶۰۰	۱۳/۲۳
آفتابگردان	۱۸۱۸	۲۰۳۵	۲۴۰۰	۲۶۵۰	۲۸۸۰	۱۲/۲۴
برنج	۲۳۰۰/۳۳	۳۱۱۲/۵	۴۰۸۰	۴۳۸۶/۲۵	۴۶۷۵	۲۰/۱۲
عدس	۱۹۰۵	۲۲۸۵	۲۷۰۰	۳۰۵۰	۳۲۶۰	۱۴/۴۹
نخود	۱۵۶۰	۱۸۷۰	۲۵۰۰	۲۸۰۰	۳۰۰۰	۱۸/۱۸
لوبیا	۱۸۱۹/۶۷	۲۱۸۱/۷	۲۵۶۹/۷	۲۸۳۰	۳۰۲۳/۳	۱۳/۶۶
سیب زمینی	۳۸۰	۴۹۶/۰۶	۶۰۲/۰۸	۶۵۷/۳	۷۱۶/۱۸	۱۷/۵۱
پیاز	۳۲۷	۳۹۴/۶	۴۷۷/۹	۴۹۵/۴۵	۵۲۹/۰۷	۱۳/۰۶
چای	۱۳۶۰	۱۷۹۶/۶۷	۲۲۰۰	۲۴۶۶/۶۷	۱۰۰۰	۱/۸
گلرنگ	-	-	۲۵۰۰	۲۷۰۰	۲۹۵۰	۸/۶۳
کلنزا	۱۷۱۰	۲۰۵۰	۲۵۰۰	۲۸۳۰	۳۱۱۰	۱۶/۲۳
کشمش	-	۳۷۸۳	۴۰۵۰	۴۲۵۰	۴۶۰۰	۶/۷۴
خرما	-	۱۷۰۰	۱۹۱۲/۵	۲۰۰۰	۲۵۰۰	۱۴/۰۳
انار	-	۸۵۰	۹۳۵	۹۷۰	۱۰۲۰	۶/۳
سیب	-	۷۹۰/۲۵	۸۵۶	۹۰۰	۹۴۶/۲۵	۶/۲
پرتفال	-	۵۹۱	۶۵۱	۶۷۰	۷۱۰	۶/۳۵
نارنگی	-	۵۱۱/۵	۵۵۱	۵۷۵	۶۱۰	۶/۰۶
لیمو شیرین	-	۵۹۹	۶۶۰	۶۸۰	۷۲۰	۶/۳۷
لیمو ترش	-	۹۹۸	۱۰۴۸	۱۰۸۰	۱۱۰۰	۴/۸۵
گریپ فروت	-	۳۹۹	۴۳۹	۴۳۰	۴۰۵	۴/۶
گوشت گرساله	-	۱۶۱۷۰	۲۰۷۵۶	۲۱۶۱۳	۲۵۰۴۶	۱۹/۹۷

کیلوگرم / ریال

محصول	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	متوسط رشد سالیانه
گوشت گوسفند	-	۱۴۶۷۹	۲۸۳۰۰	۲۲۳۷۹	۲۵۲۱۸
گوشت مرغ	-	۹۶۱۹	۱۱۴۰۰	۱۲۰۴۶	۱۴۰۰۸
متوسط نرخ تورم در برنامه سوم توسعه (درصد)	۱۴/۵				

مأخذ: سازمان تعاونی روستایی

به طور کلی متوجه تورم در برنامه سوم توسعه ۱۴/۵ درصد بود. مقایسه متوجه رشد سالیانه قیمت تضمینی محصولات با متوجه نرخ تورم نشان می‌دهد که قیمت محصولات وش پنبه، دانه سویا، آفتاب گردان، لوبیا، پیاز، گلرنگ، کشمش، خرما، انار، سیب، پرتقال، نارنگی، لیمو ترش، لیمو شیرین و گریپ فروت کمتر از نرخ تورم رشد یافته است، اما افزایش قیمت تضمینی مابقی محصولات بیش از نرخ تورم بود.

۳-۵- اعتبارات عمرانی

جدول ۴۲-۳ عملکرد اعتبارات عمرانی در بخش کشاورزی را نشان می‌دهد. اعتبارات عمرانی دولت جهت توسعه کشاورزی و منابع طبیعی در سال ۱۳۷۹ معادل ۱,۸۰۹/۵ میلیارد ریال بوده است که در طی برنامه دوم با متوجه نرخ رشد ۵/۸ درصد به ۲,۳۹۷/۷ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۳ رسیده است. مقایسه متوجه رشد اعتبارات عمرانی جهت توسعه بخش کشاوری و منابع طبیعی با متوجه نرخ تورم در برنامه سوم توسعه نشان می‌دهد که نرخ تورم بسیار بالاتر از نرخ رشد اعتبارات عمرانی کشاورزی و منابع طبیعی می‌باشد.

اعتبارات عمرانی دولت برای منابع آب بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۹، ۱,۸۲۶/۵ میلیارد ریال بوده است که در سال پایانی برنامه به ۴,۷۱۶/۹۵ میلیارد ریال رسیده است. متوجه نرخ رشد اعتبارات عمرانی منابع آب بخش کشاورزی ۲۰ درصد بوده است که بالاتر از نرخ تورم (به طور متوجه ۱۴/۵ درصد در طی برنامه سوم) می‌باشد. متوجه

نرخ رشد کل اعتبارات عمرانی دولت جهت توسعه کشاورزی و آب در برنامه سوم توسعه، ۱۴/۴ درصد بوده است که می‌توان گفت متناسب با نرخ تورم در طی سال‌های برنامه سوم افزایش یافته است.

جدول ۳-۴۲-۳- تملک دارایی‌های سرمایه‌ای جهت توسعه کشاورزی و منابع آب

میلیارد ریال

۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	شرح
۲۲۹۷/۷	۲۵۴۱/۴	۱۶۴۶/۶	۱۰۲۷/۶	۱۸۰۹/۵	کشاورزی و منابع طبیعی
۹۴۳۳/۹	۱۰۱۲۵/۵	۷۰۴۳/۱	۲۵۸۳/۶	۳۶۵۳	منابع آب*
۴۷۱۶/۹۵	۵۰۶۲/۷۵	۳۵۲۱/۵۵	۱۲۹۱/۸	۱۸۲۶/۵	برآورد منابع آب برای بخش کشاورزی
۷۱۱۴/۶۵	۷۶۰۴/۱۵	۵۱۶۸/۱۵	۲۳۱۹/۴	۳۶۳۶	کل کل (کشاورزی و منابع آب بخش کشاورزی)

مأخذ: بانک مرکزی، تراز نامه

* ۵۰٪ منابع آب برای بخش کشاورزی در نظر گرفته شده است.

۴-۵- یارانه

طبق ماده ۴۶ و ۴۷ قانون سوم توسعه سیاست پرداخت یارانه کالاهای اساسی و یارانه نهاده‌های کشاورزی مانند کود، سم و بذر در طی سال‌های برنامه سوم حفظ و ادامه یافت (قانون برنامه سوم توسعه). جدول ۳-۴۲-۳ عملکرد یارانه پرداختی را به تفکیک یارانه مصرفی و کشاورزی در برنامه سوم توسعه نشان می‌دهد.

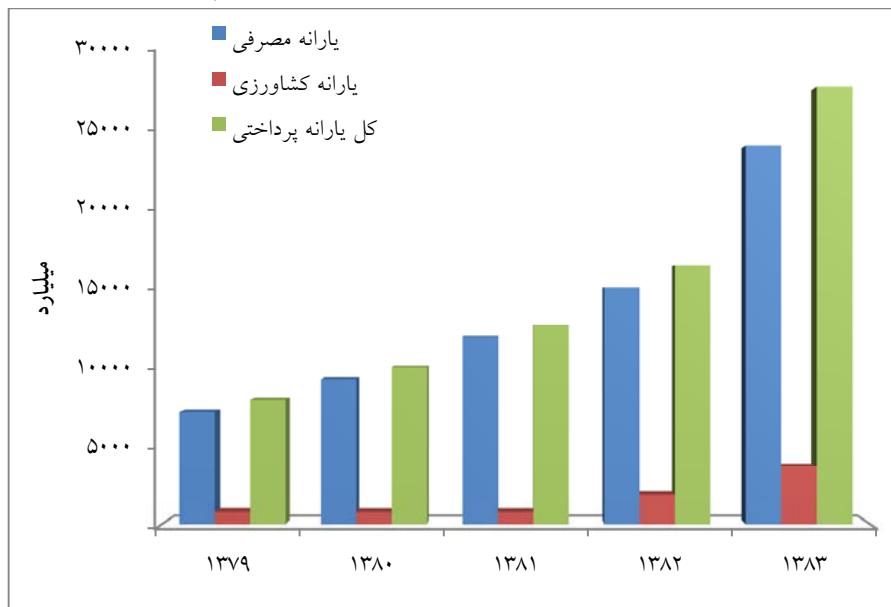
جدول ۳-۴۳- میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفی و کشاورزی در برنامه سوم توسعه میلیارد ریال

سال	یارانه مصرفی	یارانه کشاورزی	کل یارانه		پرداختی
			درصد	کل	
۱۳۷۹	۷۱۶۸/۵	۷۵۱/۶	۹۰/۵۱	۹/۴۹	۷۹۲۰/۱
۱۳۸۰	۹۲۷۴/۷	۷۳۷/۲	۹۲/۶۴	۷/۳۶	۱۰۰۱۱/۹
۱۳۸۱	۱۱۹۸۲/۹	۷۳۹/۹	۹۴/۱۸	۵/۸۲	۱۲۷۲۲/۸
۱۳۸۲	۱۵۲۰۲/۹	۱۹۰۶/۷۹	۸۸/۸۶	۱۱/۱۴	۱۷۱۰۹/۷
۱۳۸۳	۲۴۲۸۸/۶	۳۶۹۲/۳	۸۶/۸	۱۳/۲	۲۷۹۸۰/۸

مأخذ: سازمان حمایت از مصرف کنندگان و تولید کنندگان

در برنامه سوم توسعه کل یارانه‌های پرداختی افزایش یافته است. میزان یارانه‌های مصرفی نیز طی دوره مورد نظر از روند افزایشی برخوردار بوده است. اما سهم آن از کل یارانه پرداختی از سال ۱۳۸۱ به بعد دارای روندی کاهشی بوده است. به طوری که در سال پایانی برنامه سهم آن تقریباً ۸۶/۸ درصد از کل یارانه‌ها می‌باشد. سهم یارانه‌های بخش کشاورزی نیز تا سال ۱۳۸۱ روندی کاهشی داشته؛ در سال ۱۳۸۲ به ۱۱/۱۴ و در سال ۱۳۸۳ به ۱۳/۲ درصد افزایش یافته است. کل یارانه بخش کشاورزی در برنامه سوم ۵۶۵/۵۶ میلیارد ریال بوده است که سهم آن از کل یارانه‌ها در طی برنامه سوم ۲/۱ درصد بوده است. یارانه کشاورزی در طی برنامه سوم توسعه به طور متوسط سالانه ۶۲/۵ درصد رشد داشته است که در مقایسه با نرخ تورم (به طور متوسط ۱۴/۵ درصد) از رشد فراینده‌تری برخوردار بوده است. نمودار ۳-۵ میزان یارانه کشاورزی، مصرفی و کل یارانه پرداختی در برنامه سوم را نشان می‌دهد.

نمودار ۷-۳- یارانه کشاورزی، مصرفی و کل در برنامه سوم توسعه

جدول ۴۴-۳ اقلام یارانه‌های پرداختی کشاورزی در برنامه سوم را نشان می‌دهد.

جدول ۴۴-۳- اقلام یارانه بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه

میلیارد ریال

۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	
۷۵۰	۶۷۰	۶۲۷/۵	۵۲۸/۴	۶۰۱/۱	کود شیمیابی، سم و بذر
۳۸/۵۸	۱۶/۹۸	۲۱/۱	۲۰	۱۲/۵	داروهای دامی (واکسن و سوم دامی)
۲۸۰/۰۵	۲۶۲/۳۸	-	-	۷۵	بیمه محصولات کشاورزی
-	-	-	-	۶۳	کمک به مناطق خشکسالی - علوفه
۰/۶۶۷	-	۲۹/۸	۱۳۷	-	دانه‌های روغنی
۵۰	-	۵۵	۱۴	-	یارانه صادرات مرغ و تخم مرغ
-	-	-	۱۰	-	یارانه صادرات چای
-	-	-	۵/۸	-	خسارت واردہ به میوه و ترهبار آذربایجان غربی
-	-	-	۲۲	-	یارانه کشمش صادراتی

میلیارد ریال

۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	
۵۰	-	-	-	-	چای صادراتی
۱۶۵	-	-	-	-	کمک بلاعوض به چای کاران
۴۰	۳۸/۶	-	-	-	زیان محصولات کشاورزی
۶۵۰	۵۸۰/۹	-	-	-	طرح توسعه نیشکر و صنایع جانبی
۳۱۸/۳	۲۱۴/۰۵	-	-	-	تفاوت عیار چغendarقند
۱۴/۷۷	۵۵/۴۳	-	-	-	تفاوت عیار چغendarقند
۵۱/۵۶	۶۸/۴۵	-	-	-	کشمکش صادراتی
۱۲۵	-	-	-	-	طرح طوبی
۱۰/۲	-	-	-	-	یارانه کشمکش صادراتی (تفاوت قیمت جهانی)
۶۲/۷۴	-	-	-	-	یارانه میگویی پرورشی
۲۵	-	۶/۵۱	-	-	کمباین
۱۰/۲	-	-	-	-	خدمات هوایپمایی و پیزه
۱۰۵۰	-	-	-	-	یارانه نهاده‌های کشاورزی
۳۶۹۲/۳	۱۹۰۶/۷۹	۷۳۹/۹۱	۷۳۷/۲	۷۵۱/۶	جمع کل

مأخذ: سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

در سال ۱۳۷۹ یارانه پرداختی به کود و سم و بذر ۶۰۱ میلیارد ریال بود که در سال ۱۳۸۰ به ۵۲۸ میلیارد ریال کاهش پیدا کرد. در سال ۱۳۸۱ در راستای سیاست‌های حمایتی دولت جهت اصلاح قیمت‌ها، حرکت به سمت استقرار سازوکار بازار و بهینه‌سازی مصرف نهاده‌های تولید، قیمت انواع کود شیمیایی توزیع شده از طرف شرکت خدمات حمایتی کشاورزی به طور متوسط ۱۰ درصد افزایش یافت. علی‌رغم این اقدام، یارانه پرداختی دولت بابت سم، بذر و کود شیمیایی نیز با ۱۸/۸ درصد افزایش نسبت به سال قبل به $627/5$ میلیارد ریال رسید. در سال ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ یارانه صادراتی برای برخی اقلام نظیر مرغ، تخم مرغ، میگویی پرورشی، کشمکش و چای به مبلغ ۴۶

میلیارد ریال پرداخت گردید. در سال ۱۳۸۱ یارانه صادراتی با ۱۹/۵ درصد افزایش به ۵۵ میلیارد ریال رسید. در سال ۱۳۸۲ یارانه صادراتی تنها به کشمکش به میزان ۶۸/۴۵ میلیارد ریال پرداخت شد. میزان یارانه صادراتی در سال ۱۳۸۳، ۲۲۴/۵ میلیارد ریال بوده است.

جدول ۳-۴۵- مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفی از بودجه کل کشور و مخارج عمومی در برنامه سوم توسعه

میلیارد ریال

سال	یارانه کشاورزی	یارانه مصرفی	بودجه کل کشور	بودجه عمومی (مخارج)	سهم یارانه کشاورزی از بودجه	سهم یارانه کشاورزی از بودجه عمومی
۱۳۷۹	۷۵۱/۶	۷۱۶۸/۵	۳۶۰۶۶۸	۱۲۷۸۱۶	۰/۲۱	۰/۵۹
۱۳۸۰	۷۳۷/۲	۹۲۷۴/۷	۴۵۵۹۷۸	۱۶۴۲۶۷	۰/۱۶	۰/۴۵
۱۳۸۱	۷۳۹/۹	۱۱۹۸۲/۹	۶۹۳۳۰/۲	۲۷۳۲۲۸	۰/۱۱	۰/۲۷
۱۳۸۲	۱۹۰۶/۷۹	۱۵۲۰۲/۹	۹۶۸۲۶۱	۴۳۶۰۲۳	۰/۲	۰/۴۴
۱۳۸۳	۳۶۹۲/۳	۲۴۲۸۸/۶	۱۱۸۴۵۰۷	۵۱۹۰۱۵	۰/۳۱	۰/۷۱
					۲/۰۵	۱/۹۹
					۵/۶۱	۲/۰۳

مأخذ: قوانین بودجه، سازمان حمایت از مصرف کنندگان و تولیدکنندگان، یافته‌های تحقیق

جدول ۳-۴۵- سهم یارانه کشاورزی و مصرفی را از کل بودجه نشان می‌دهد. سهم یارانه کشاورزی از بودجه کل کشور در سال ۱۳۷۹، ۰/۲۱ درصد بوده است. سپس سهم یارانه کشاورزی با طی روندی نزولی به ۰/۱۱ درصد در سال ۱۳۸۱ کاهش یافته است. مجدداً در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ سهم آن افزایش یافته و به ۰/۲ و ۰/۳۱ درصد رسیده است. سهم یارانه مصرفی از بودجه کل کشور در سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۸۲، ۱۳۸۲-۱۳۸۳، کاهش یافته است. اما در مقایسه با یارانه کشاورزی، سهم بیشتری از بودجه را به خود اختصاص داده است.

جدول ۳-۴۶-۳- سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه سوم توسعه میلیارد ریال

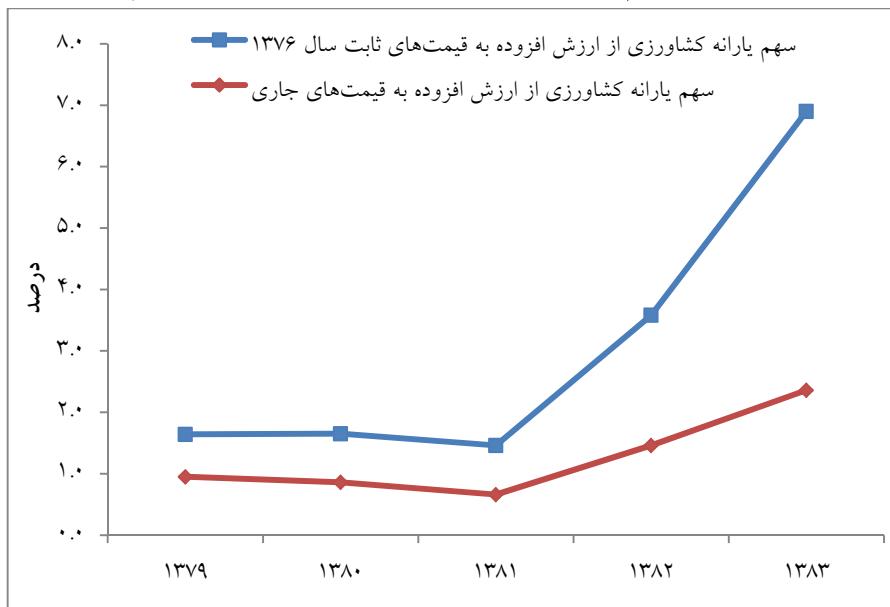
۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	شرح
۱۵۶۶۹۷	۱۳۰۲۲۶	۱۱۱۲۷۶	۸۵۲۳۸	۷۹۱۲۱	ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری*
۵۳۴۸۸	۵۳۳۲۰	۵۰۸۰۵	۴۴۷۳۸	۴۵۷۷۴	ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال *۱۳۷۶
۳۶۹۲/۳	۱۹۰۶/۷۹	۷۳۹/۹	۷۳۷/۲	۷۵۱/۶	یارانه کشاورزی**
۲/۳۶	۱/۴۶	۰/۶۶	۰/۸۶	۰/۹۵	سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های جاری
۶/۹	۳/۵۸	۱/۴۶	۱/۶۵	۱/۶۴	سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶

* بانک مرکزی

** سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

جدول ۳-۴۶-۳ سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش را نشان می‌دهد. مطابق با جدول سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های جاری در سه سال اول برنامه سوم دارای روندی نزولی بوده است. سپس در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ به ۱/۴۶ و ۲/۳۶ درصد افزایش یافته است. سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶، در سه سال اول برنامه تقریباً ثابت و برابر ۱/۴۶ درصد بوده است. در سال‌های پایانی برنامه (۱۳۸۲-۱۳۸۳) دارای روندی افزایشی بوده است. نمودار شماره ۳-۸ روند سهم یارانه را از ارزش افزوده نشان می‌دهد.

نمودار ۳-۱-۳- روند سهم یارانه از ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه

۵-۵- بیمه

در برنامه سوم توسعه نیز مقرر شد تا پایان برنامه ۵۰ درصد از محصولات کشاورزی تحت پوشش بیمه محصولات کشاورزی قرار گیرند (قانون برنامه سوم توسعه).

جدول ۳-۴۷-۳ نشان‌دهنده سطح بیمه شده محصولات کشاورزی در سال‌های برنامه سوم توسعه می‌باشد.

جدول ۴۷-۳ - سطح بیمه شده محصولات کشاورزی در برنامه سوم توسعه

هزار هکتار

۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	شرح
۴۰۷۹/۶	۳۹۳۳/۹	۲۲۵۲/۳	۱۰۸۴/۴	۱۰۲۶/۶	گندم
۲۵۰/۸	۲۱۴/۷	۱۵۳/۲	۵۸/۳	۹۲/۷	برنج
۷۰	۷۰/۵	۶۶/۵	۹۳/۵	۱۵۴/۴	پنبه
۱۶۶/۴	۲۰۳/۷	۱۸۴/۹	۱۷۱/۷	۱۷۹/۳	چغندر قند
۲۰۷/۸	۱۵۵/۳	۱۰۸/۱	۷۲/۱	۴۸/۴	جو
۵۶۶/۲	۴۰۵/۲	۲۹۷/۴	۱۷۶/۴	۱۵۶/۴	سایر
۵۳۴۰/۸	۴۹۸۳/۳	۳۰۶۲/۴	۱۶۵۶/۴	۱۶۰۷/۸	جمع

مأخذ: بانک مرکزی

جدول ۴۸-۳ - غرامت پرداختی صندوق بیمه در برنامه سوم توسعه

میلیون ریال

۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	شرح
۴۶۶۹۴۲	۳۱۸۷۹۴	۱۶۶۰۹۳	۴۸۹۹۶	۱۳۶۶۷	گندم
۱۳۱۴۵۲	۸۹۹۵۶	۳۳۸۹۹	۶۷۳۰	۱۳۲۰	برنج
۱۳۶۲۶	۴۱۰۰	۲۳۲۵	۴۳۵۸	۳۱۲۴	پنبه
۱۰۸۷۹	۳۱۰۲۵	۳۱۶۰۳	۳۲۲۵	۱۷۹۰	چغندر قند
۲۹۳۲۹	۱۱۴۴۹	۵۵۱۲	۳۸۰۳	۸۳۳	جو
۸۰۲۶۲۰	۳۰۰۵۴۸	۱۶۳۹۳۷	۶۰۷۹۲	۱۸۰۷۸	سایر
۱۵۰۴۸۴۸	۷۵۵۸۷۲	۴۰۳۳۶۹	۱۲۷۹۰۴	۳۸۸۱۲	جمع

مأخذ: بانک مرکزی

غرامت پرداختی در طی سال‌های برنامه سوم توسعه روندی افزایشی داشته است و از ۳۸,۸۱۲ میلیون ریال در سال ۱۳۷۹ به ۱,۵۰۴,۸۴۸ میلیون ریال در سال ۱۳۸۳ (سال پایانی برنامه) رسیده است. غرامت پرداختی طی برنامه سوم توسعه به طور متوسط ۱۰۷/۸ رشد داشته است.

عملکرد صندوق بیمه محصولات کشاورزی نشان می‌دهد که میزان سطح اراضی بیمه شده از ۱,۹۲۶/۷ هزار هکتار در سال پایه به ۵,۳۱۸/۲ هزار هکتار در سال پایانی برنامه سوم رسید که بیانگر رشد متوسط سالانه ۲۲/۵ درصد طی این دوره می‌باشد. هم‌چنین تعداد محصولات عمدۀ زراعی و باغی تحت پوشش بیمه از ۱۵ محصول در سال پایه به ۳۰ محصول افزایش یافت.

جدول ۴۹-۳ عملکرد صندوق بیمه را در زیربخش‌های مختلف کشاورزی در برنامه سوم توسعه نشان می‌دهد. روند سطح بیمه شده در زیربخش‌های زراعت و باگی در طی سال‌های برنامه سوم افزایشی بوده است. تنها سطح بیمه شده طیور که در سه سال اول برنامه روندی صعودی داشته، در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ کاهش یافته است.

جدول ۴۹-۳ - عملکرد صندوق بیمه در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی

در برنامه سوم توسعه

شرح	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳
زراعت (هکتار)	۱,۶۴۰,۰۰۰	۱,۶۲۸,۰۰۰	۲,۹۷۰,۰۰۰	۴,۸۴۵,۰۰۰	۵,۱۳۱,۰۰۰
باغ (هکتار)	۱۸,۰۰۰	۲۸,۱۷۹	۹۲,۰۰۰	۱۳۸,۰۰۰	۲۱۰,۳۱۲
دام (واحد دامی)	۳,۱۰۹,۰۰۰	۳,۱۴۲,۰۰۰	۳,۹۰۳,۰۰۰	۶,۲۵۱,۰۰۰	۶,۳۸۱,۰۰۰
طیور (قطبه)	۱۶,۷۹۹,۰۰۰	۳۳,۷۶۹,۰۰۰	۷۶,۵۴۷,۰۰۰	۱۰۴,۸۶۳,۰۰۰	۲۸۹,۶۹۵,۰۰۰
آبزیان (مترمربع)	۲۸,۰۳۴,۰۰۰	۳۱,۴۰۷,۰۰۰	۵۱,۸۲۵,۰۰۰	۴۶,۵۳۴,۰۰۰	۳۴,۲۳۰,۰۰۰
منابع طبیعی (هکتار)	۵۲۹,۰۰۰	۱,۰۴۹,۰۰۰	۱,۴۷۱,۰۰۰	۱,۶۶۴,۰۰۰	۲,۴۱۲,۰۰۰

مأخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی

۶-۵- عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه

سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶ در برنامه سوم توسعه به طور متوسط ۸۶۴ می‌باشد. ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۹، ۴۵,۷۷۴ میلیارد ریال بوده و در سال پایانی برنامه به ۵۳,۴۸۸

میلیارد ریال رسیده است و از روند افزایشی برخوردار بوده است. متوسط رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه سوم به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶، معادل ۴/۱ درصد بود که در مقایسه با نرخ رشد هدف‌گذاری شده ۵/۱ درصد برای بخش مذکور، عدم تحقق هدف برنامه را نشان می‌دهد.

جدول ۳-۵۰- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶

میلیارد ریال

متوسط رشد سالانه	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	سال پایه ۱۳۷۸	شرح
۶	۴۰۸۰۷۹/۸	۳۸۴۹۸۱	۳۶۳۱۸۹/۶	۳۴۲۶۳۱/۷	۳۲۳۲۲۷/۵	۳۰۴۹۴۱	اهداف تولید ناخالص داخلی
۶/۴	۴۱۰۴۲۹	۳۸۰۵۶۳۰	۳۵۷۶۷۱	۳۳۰۵۶۵	۳۲۰۰۶۹	۳۰۴۹۴۱	عملکرد تولید ناخالص داخلی
۵/۱	۵۶۷۲۹/۵	۵۳۹۷۶/۷	۵۱۳۵۷/۵	۴۸۸۶۵/۳	۴۶۴۹۴/۱	۴۴۲۳۸	اهداف ارزش افزوده بخش کشاورزی
۴/۱	۵۳۴۸۸	۵۲۳۲۰	۵۰۸۰۵	۴۴۷۳۸	۴۵۷۷۴	۴۴۲۳۸	عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی
-	۱۳	۱۳/۸	۱۴/۲	۱۳/۵	۱۴/۳	۱۴/۵	سهم از تولید ناخالص داخلی

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی

جدول ۳-۵۱- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه سوم توسعه به قیمت جاری

میلیارد ریال

متوسط رشد سالانه	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	سال پایه ۱۳۷۸	شرح
۲۶/۳	۱۴۵۵۶۹۰	۱۱۲۴۰۷۳	۹۱۳۸۳۵	۶۶۴۶۲۰	۵۷۶۴۹۳	۴۳۴۳۸۵	عملکرد تولید ناخالص داخلی
۱۸/۹	۱۵۶۶۹۷	۱۳۰۲۲۶	۱۱۱۲۷۶	۸۵۲۳۸	۷۹۱۲۱	۶۵۴۲۱	عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی
-	۱۰/۸	۱۱/۶	۱۲/۲	۱۲/۸	۱۳/۷	۱۵/۱	سهم از تولید ناخالص داخلی

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی

۷-۵- عملکرد صادرات غیرنفتی برنامه سوم توسعه

در قانون برنامه سوم توسعه براساس بند ب ماده ۴۶ به آن دسته از کالاهایی که صدور آنها به دلایل مختلف و به تشخیص وزارت بازرگانی با رکود همراه بود، پرداخت یارانه صادراتی به برخی محصولات و حذف پیمانسازی ارزی به منظور افزایش صادرات صورت گرفته است (قانون برنامه سوم توسعه).

در جدول ۵۲-۳ مقایسه اهداف کمی و عملکرد صادرات کالاهای غیرنفتی در برنامه سوم توسعه آورده شده است.

جدول ۵۲-۳- مقایسه اهداف کمی و عملکرد صادرات کالاهای غیرنفتی

در برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)

میلیون دلار

۱۳۸۳		۱۳۸۲		۱۳۸۱		۱۳۸۰		۱۳۷۹		عنوان
عملکرد	هدف	صادرات کالاهای غیرنفتی								
۶۸۳۸	۸۳۵۳	۵۹۷۲	۵۹۷۰	۴۶۰۸	۵۲۸۸	۴۲۲۴	۴۲۷۳	۳۷۶۳	۳۸۰۹	کالاهای صنعتی
۲۵۴۸	۱۴۴۰	۱۹۰۶	۱۲۶۵	۱۱۰۳/۴	۱۱۸۵	۹۸۶/۹	۱۰۰۰	۹۱۹/۲	۹۳۰	محصولات پتروشیمی
۱۷۲۶	۲۹۴۰	۱۲۲۵	۱۳۸۰	۸۱۷/۹	۱۱۸۰	۷۸۶/۹	۷۰۰	۸۱۹	۶۵۰	مواد معدنی و فلزات
۲۸۷	۱۴۳۰	۸۲۷	۱۰۵۰	۶۳۴	۸۶۵	۷۶۳/۹	۷۲۰	۴۸۵	۵۵۰	فرش و صنایع دستی
۵۶۴	۹۶۵	۷۰۱	۸۷۵	۵۲۶/۱	۸۱۵	۶۳۳/۳	۷۵۰	۶۰۴/۶	۷۰۰	کالاهای کشاورزی
۱۲۶۹	۱۴۵۸	۱۳۱۳	۱۲۹۵	۹۱۱/۱	۱۱۵۲	۸۷۸	۱۰۲۴	۷۵۳	۹۱۰	سایر

مأخذ: قانون برنامه سوم توسعه، آمار بازرگانی خارجی گمرک ایران

در برنامه پنج ساله سوم صادرات کالاهای سنتی و کشاورزی به طور متوسط ۳۵/۶ درصد از کل صادرات غیرنفتی را تشکیل داد که نسبت به سهم این گروه در صادرات غیرنفتی برنامه دوم ۳۸ کاهش یافته است. اما صادرات کالاهای این گروه طی برنامه سوم به طور متوسط حدود ۶ درصد افزایش یافته و از ۱,۴۶۵/۸ میلیون دلار در سال ۱۳۷۹ به ۱,۹۵۲/۳ میلیون دلار در سال ۱۳۸۳ افزایش پیدا کرد. طی برنامه سوم توسعه اقتصادی ارزش صادرات کالاهای صنعتی و معدنی، به طور متوسط ۱۶ درصد رشد داشته و از ۲,۲۵۹/۲ میلیون دلار در سال ۱۳۷۹ به ۴,۷۹۹/۴ میلیون دلار در سال ۱۳۸۳ رسید. متوسط سهم صادرات کالاهای صنعتی و معدنی در صادرات غیرنفتی کشور در برنامه سوم ۶۳/۲۴ درصد بود که نسبت به برنامه دوم افزایش داشته است.

جدول ۳-۵۳- ارزش صادرات غیرنفتی در برنامه سوم توسعه

میلیون دلار						
۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	شرح	
۴۷۹۹/۴	۳۸۲۲/۶	۲۸۵۲	۲۵۴۳/۴	۲۲۵۹/۲	ارزش	کالاهای صنعتی
۷۰/۱	۶۴	۶۱/۹	۶۰/۲	۶۰	سهم	
۱۹۵۲/۳	۲۱۰۳/۹	۱۷۲۴/۲	۱۶۰۳/۲	۱۴۶۵/۸	ارزش	کالاهای کشاورزی
۲۸/۰	۳۵/۲	۳۷/۴	۳۸	۳۹	سهم	
برخی اقلام صادرات کشاورزی به تفکیک						
۸۹۲/۹	۹۹۱	۷۷۹/۴	۶۶۶/۲	۵۰۴/۱	میوه‌های تازه و خشک	
۵۴۷/۹	۶۶۷/۶	۴۹۷/۹	۳۷۳/۷	۳۱۸/۵	پسته و مغز پسته	
۱۱۲/۱	۹۳	۷۵	۵۹	۵۵	کشمش و مویز	
۹۱/۱	۸۸/۹	۸۱/۹	۶۹/۳	۷۹/۴	انواع پوست و چرم	
۲۲/۴	۳۵/۸	۲۱/۶	۳۹/۱	۳۸/۵	خاویار	
۵۳/۱	۴۹/۴	۲۸	۲۶/۷	۳۰/۳	روده	
۴/۹	۴/۴	۲/۲	۲/۴	۱/۵	کتیرا	
۱۲/۴	۲۵/۳	۱۲/۴	۶/۴	۸/۷	زیره	
۰/۷	۶	۹/۵	۲/۶	۵/۴	پنبه	
۳۸۴/۶	۳۶۴	۲۷۵/۱	۲۳۷/۹	۱۷۸/۴	سایر	
۶۸۴۷/۳	۵۹۷۲/۲	۴۶۰۸/۴	۴۲۲۳/۹	۳۷۶۲/۷	کل صادرات غیرنفتی	

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی

۵-۸ عملکرد بورس کالای کشاورزی در برنامه سوم

بازار بورس یک نوع بازار رقابت کامل می‌باشد. ویژگی این نوع بازار همگن بودن کالاهای مورد معامله و تعدد عرضه‌کنندگان و تقاضاکنندگان می‌باشد. مشکلات و موانعی که بر سر راه اکثر کشاورزان به عنوان تولیدکنندگان محصولات کشاورزی قرار دارد عبارتند از: عدم شفافیت اطلاعات بازار، نامعلوم بودن روند آتی قیمت محصولات، ناکارآیی نظام تعیین قیمت، ناکارآمدی توزیع محصولات کشاورزی، نوسانات شدید قیمت محصولات.

بورس کالای کشاورزی به عنوان نهادی که تکمیل کننده و ارتقابدهنده بازار سنتی محصولات کشاورزی می‌باشد، به منظور اصلاح ساختار بازار محصولات کشاورزی در سال ۱۳۸۳ تأسیس شد.

اهداف راهاندازی بورس کالای کشاورزی عبارت از کاهش ریسک قیمت، توسعه صادرات کالاهای کشاورزی، کاهش تصدیگری دولت در بخش کشاورزی، هدفمند کردن سیاست‌های حمایتی، تأمین مالی تولیدکنندگان، کمک به اصلاح ساختار بازار سنتی، توسعه بخش کشاورزی به کمک بخش خصوصی، کاهش هزینه معاملات و ساماندهی بازار محصولات کشاورزی، تغییر الگوی کشت، جلوگیری از نوسانات شدید قیمتی و تمرکز تولیدکنندگان و مصرفکنندگان. معاملات بورس کالاهای کشاورزی ایران شامل معاملات سلف و نقدی می‌شود. جدول شماره ۵۴-۳ معاملات بازار بورس کالاهای کشاورزی ایران را در سال ۱۳۸۳ نشان می‌دهد.

جدول ۵۴-۳-۵- معاملات بورس کالاهای کشاورزی ایران

شرح	۱۳۸۳	سهم از کل (درصد)
حجم کل معاملات (هزار تن)	۹۵	۱۰۰
ارزش کل معاملات (میلیارد ریال)	۱۶۲/۲	۱۰۰
برنج	۵/۱	۲/۲
جو	۲۵/۱	۱۵/۴
زعفران	۰/۳	۰/۲
نحوه	۱/۴	۰/۹
پسته	-	x
عدس	۰/۱	x
ذرت	۸۹/۱	۵۴/۹
شکر	۷/۳	۴/۵
کنجاله	۳۳/۹	۲۰/۹

مأخذ: بانک مرکزی

۵-۹- تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی

در برنامه سوم توسعه دولت در قالب بند ج ماده ۱۰۶ مجاز شده بود حداقل ۲۵ درصد از تسهیلات اعطایی نظام بانکی کشور را به بخش آب و کشاورزی اختصاص دهد. عملکرد نشان می‌دهد که سهم بخش غیردولتی کشاورزی از تسهیلات جدید ۱۸/۳ درصد بوده است. به علاوه مانده تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی طی این دوره به طور متوسط سالانه ۲۹/۶ درصد نسبت به سال پایه افزایش یافته است. طی برنامه مورد اشاره تسهیلات اعطایی بانک کشاورزی از ۸,۰۵۵/۱ میلیارد ریال در سال پایه به ۳۶,۶۹۶/۷ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۳ بالغ گردید که بیانگر نرخ رشد متوسط سالانه ۳۵/۴ درصد می‌باشد. هم‌چنین پرداخت‌های بانک کشاورزی از محل منابع داخلی به طور متوسط سالانه ۴۷/۴ درصد نسبت به سال پایه افزایش یافت و از ۴,۴۳۹/۹ میلیارد ریال به ۳۰,۸۴۷/۵ میلیارد ریال رسید. طی برنامه یاد شده

زیربخش‌های زراعت، خدمات کشاورزی و دامپروری به ترتیب بیشترین میزان تسهیلات را به خود اختصاص داده و زیربخش پرورش و صید ماهی با $\frac{93}{2}$ درصد رشد و پرورش زنبور عسل و کرم ابریشم و خدمات کشاورزی به ترتیب با $\frac{85}{2}$ و ۸۰ درصد رشد دارای بیشترین افزایش در اختصاص اعتبار نسبت به سال پایه بودند (ترازنامه بانک مرکزی).

جدول ۳-۵۵- تسهیلات اعطایی بانک‌های دولتی به تفکیک بخش‌های اقتصادی در طی برنامه سوم میلیارد ریال

شرح	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹
بخش کشاورزی	۱۰۲۱۱۷	۸۱۱۷۵	۶۱۵۶۲	۴۲۱۳۸	۳۱۸۹۵
بخش صنعت و معدن	۱۹۹۰۲۷	۱۳۷۷۸۲	۱۰۲۹۰۱	۷۹۲۴۰	۵۵۲۲۴
بخش مسکن و ساختمان	۱۲۵۰۷۲	۱۰۴۸۰۱	۸۴۰۷۴	۶۴۰۵۴	۵۰۳۶۶
بخش صادرات	۱۸۵۸۵	۱۱۲۲۱	۸۸۴۰	۱۰۷۸۰	۸۷۸۸
بخش بازرگانی و خدمات	۱۶۲۱۵۳	۱۲۴۱۵۱	۸۴۹۶۸	۴۴۸۶۴	۳۴۲۶۲
جمع کل	۶۰۶۹۵۴	۴۵۹۱۳۰	۳۴۲۳۴۵	۲۴۲۰۷۶	۱۸۰۵۴۵

مأخذ: وزارت امور اقتصاد و دارایی

طی برنامه سوم توسعه تسهیلات اعطایی به بخش کشاورزی $102,117$ میلیارد ریال بوده است که ۱۷ درصد از کل تسهیلات را شامل می‌شود. به عبارت دیگر تنها ۶۸ درصد از هدف برنامه در این خصوص محقق گشت.

۱۰-۵- ارزیابی سیاست‌های زیربخش‌های کشاورزی

الف- زراعت و باگبانی

مجموع تولید محصولات زراعی طی برنامه سوم توسعه $276/1$ میلیون تن بود که در مقایسه با هدف برنامه $(325/6$ میلیون تن) $84/8$ درصد تحقق یافت. در میان

محصولات منتخب، تولید نیشکر، گندم و ذرت دانه‌ای به ترتیب با نرخ رشد سالانه ۲۱/۵، ۱۰/۹ و ۱۰/۷ درصد دارای پیشترین افزایش تولید بود.

در دوره مذکور میزان تولید محصولات باگی به طور متوسط ۱/۶ درصد رشد یافت و در نتیجه مجموع تولید این محصولات به ۶۴/۸ میلیون تن بالغ گردید. این رقم در مقایسه با تولید ۶۵/۸ میلیون تن هدف‌گذاری شده در طول برنامه سوم بیانگر ۹۸/۵ درصد تحقق می‌باشد (ترازنامه بانک مرکزی).

جدول ۳-۵۶ و ۳-۵۷ اهداف و عملکرد تولید محصولات زراعی و باغی را در

برنامہ سوم نشان می دهد.

جدول ۳-۵۶- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش زارت (تولید) طی برنامه سوم توسعه

هزار تن

هزار تن

عنوان	هدف کمی	هزار تن									
		۹۷/۹۶/۰۱ پنج ساله	۹۸/۹۷/۰۱ پنج ساله	۹۹/۹۸/۰۱ پنج ساله	۰۰/۰۱/۰۱ پنج ساله	۰۱/۰۲/۰۱ پنج ساله	۰۲/۰۳/۰۱ پنج ساله	۰۳/۰۴/۰۱ پنج ساله	۰۴/۰۵/۰۱ پنج ساله	۰۵/۰۶/۰۱ پنج ساله	۰۶/۰۷/۰۱ پنج ساله
ذرت دانه‌ای	پنبه	۱۱۲۸۲	۱۱۲۸۱	۱۱۲۸۰	۱۱۲۷۹	۱۱۲۷۸	۱۱۲۷۷	۱۱۲۷۶	۱۱۲۷۵	۱۱۲۷۴	۱۱۲۷۳
حبویات آبی و دیم	چغندر قند	۷۶	۷۵	۷۴	۷۳	۷۲	۷۱	۷۰	۶۹	۶۸	۶۷
دانه‌های روغنی	نیشکر	۶۷	۶۶	۶۵	۶۴	۶۳	۶۲	۶۱	۶۰	۵۹	۵۸
سیب زمینی	پیاز	۵۷	۵۶	۵۵	۵۴	۵۳	۵۲	۵۱	۵۰	۴۹	۴۸
نباتات علوفه‌ای		۴۷	۴۶	۴۵	۴۴	۴۳	۴۲	۴۱	۴۰	۳۹	۳۸

مأخذ: آمارنامه کشاورزی، معاونت زراعت، برنامه پنج ساله سوم وزارت جهاد کشاورزی

جدول ۳-۵۷- ارزیابی اهداف و عملکرد بخش باغانی (تولید) طی برنامه سوم توسعه هزار تن

عنوان	هدف کمی	مکارهای پایه	میزان هدف در طی سالهای برنامه	عملکرد شاخص در طی سالهای برنامه	درصد تحقق هدف	
					در طی سالهای برنامه	در طی سالهای برنامه
سیب و دانه‌دارها	مرکبات	۱۳۷۸/۱۳۷۹	۱۰۷/۱۰۸	۹۶/۹۷	۹۷/۹۷	۹۷/۹۷
انگور	خرما	۱۳۷۸/۱۳۷۹	۹۶/۹۷	۹۰/۹۱	۱۱۱/۱۱۲	۹۰/۹۲
میوه‌های هستهدار	پسته	۱۳۷۸/۱۳۷۹	۹۶/۹۷	۹۰/۹۶	۱۱۱/۱۱۲	۹۰/۹۷
بادام	گردو	۱۳۷۸/۱۳۷۹	۹۶/۹۷	۹۰/۹۸	۱۱۱/۱۱۲	۹۰/۹۹
فندق	انار	۱۳۷۸/۱۳۷۹	۹۶/۹۷	۹۰/۹۸	۱۱۱/۱۱۲	۹۰/۹۹

هزار تن

در صد تحقق هدف					عملکرد شاخص					میزان هدف					عنوان
					در طی سالهای برنامه					در طی سالهای برنامه					هدف کمی
۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	
۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	زیتون
۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	برگ سبز چای

مأخذ: آمارنامه کشاورزی، معاونت زراعت، برنامه پنج ساله سوم وزارت جهاد کشاورزی

ب- ارزیابی سیاست‌های زیربخش دام و طیور و شیلات

طی سال‌های برنامه سوم تولید محصولات عمده دام و طیور شامل گوشت قرمز، شیر، گوشت مرغ و تخم مرغ ۴۱,۹۱۴ هزار تن بود که بیانگر متوسط نرخ رشد سالانه ۴/۲ درصد می‌باشد. عملکرد مذکور ۴/۶ درصد فراتر از هدف برنامه می‌باشد. به استثنای تولید گوشت قرمز که به میزان ۹۷/۳ درصد از هدف تولید طی دوره ۱۳۸۳-۱۳۷۹ تحقق یافت، بقیه اقلام عملکردی فراتر از هدف برنامه داشتند. تولید شیر ۳/۴ درصد، تولید گوشت مرغ ۲۳/۱ درصد و تولید تخم مرغ ۱/۶ درصد بیشتر از ارقام هدف گذاری شده؛ می‌باشد (جدول شماره ۵۸-۳).

مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی شیلات و آبزیان در برنامه سوم توسعه نشان می‌دهد که میزان تولید شیلات و آبزیان از ۴۱۲ هزار تن در سال ۱۳۷۸ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۲/۹ درصد به ۴۷۴/۵ در سال ۱۳۸۳ افزایش یافته است. میزان تحقق اهداف شیلات (صید و آبزی پروری) در برنامه سوم به ترتیب با تولید ۴۷۴، ۴۴۲، ۴۰۲، ۳۹۹، ۴۲۵، ۴۴۲ هزار تن طی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۸۳ به ترتیب به میزان ۶۸، ۷۱، ۷۲، ۸۲ و ۹۸ درصد بوده است. در

مجموع می‌توان گفت ۷۶/۶ درصد اهداف شیلات در برنامه سوم توسعه محقق شده است.

جدول ۳-۵۸-۱-۳- ارزیابی اهداف و عملکرد زیربخش دام و طیور طی برنامه سوم توسعه

عنوان	هدف کمی	میزان هدف										عملکرد شاخص										در صد تحقق هدف													
		در طی سال‌های برنامه					در طی سال‌های برنامه					در طی سال‌های برنامه					در طی سال‌های برنامه																		
		۱۴۷/۹	۱۴۷/۸	۱۴۷/۷	۱۴۷/۶	۱۴۷/۵	۱۴۷/۴	۱۴۷/۳	۱۴۷/۲	۱۴۷/۱	۱۴۷/۰	۱۴۷/۹	۱۴۷/۸	۱۴۷/۷	۱۴۷/۶	۱۴۷/۵	۱۴۷/۴	۱۴۷/۳	۱۴۷/۲	۱۴۷/۱	۱۴۷/۰	۱۴۷/۹	۱۴۷/۸	۱۴۷/۷	۱۴۷/۶	۱۴۷/۵	۱۴۷/۴	۱۴۷/۳	۱۴۷/۲	۱۴۷/۱	۱۴۷/۰				
تولید شیر (میلیون تن)	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵	۵/۵			
تولید گوشت قرمز (هزار تن)	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱	۱۷۱			
تولید گوشت مرغ (هزار تن)	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸	۵/۸		
تولید تخم مرغ (هزار تن)	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۳
عسل	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱	۵/۴۱			
جمع (هزار تن)	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	۷۶۷	

مأخذ: معاونت دام و طیور

جدول ۳-۵۹- ارزیابی اهداف و عملکرد زیربخش شیلات و آبزیان طی برنامه سوم توسعه هزار تن

در صد تحقق هدف		عملکرد شاخص در طی سالهای برنامه		میزان هدف در طی سالهای برنامه		هزار تن	عنوان
هزار تن	هزار تن	هزار تن	هزار تن	هزار تن	هزار تن	هزار تن	هدف کمی
۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹	آبزی پروری
۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	صید جنوب
۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	صید شمال
۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	جمع تولید

مأخذ: سالنامه آماری شیلات

ج- ارزیابی سیاست‌های زیربخش جنگل و مرتع و آبخیزداری

از مهم‌ترین اهداف اجرایی در زیربخش جنگل و مرتع و آبخیزداری در برنامه سوم توسعه، حفظ منابع پایه آب و خاک از طریق حفظ و احیای اراضی جنگلی، مرتعی و زراعی، همچنین کنترل و پخش سیلاب می‌باشد. این اهداف حفاظت، بهبود و توسعه طرفیت‌های اشتغال حوزه‌های آبخیز، افزایش تولید و بهره‌وری اراضی حوزه‌های آبخیز، حفاظت خاک و کاهش رسوب‌دهی حوزه‌های آبخیز، افزایش و غنی‌سازی منابع آبهای زیرزمینی کشور، حفاظت مناطق و تأسیسات استراتژیک کشور از خطرات سیل و رسوب گذاری و رانش زمین را تعقیب می‌نماید (نوروزی و همکاران، ۱۳۸۴).

هدف‌های کمی کلان این زیربخش عبارتند از: ممیزی اراضی و تفکیک مستثنیات، جنگل‌کاری و احیا و غنی‌سازی جنگل‌های کشور، ساماندهی خروج دام از جنگل‌های شمال، واگذاری طرح‌های مرتع داری به بهره‌برداران، تهیه و اجرای طرح‌های بیان‌داده، احراء، عملیات آبخیزداری (نوروزی و همکاران، ۱۳۸۴).

جدول شماره ۳۰-۳ ارزیابی اهداف و عملکرد زیربخش جنگل و مرتع و آبخیزداری در برنامه سوم را نشان می‌دهد.

جدول ۳-۶۰-ع. ارزیابی اهداف و عملکرد زیربخش جنگل و مرتع و آبخیزداری

در برنامه سوم توسعه

درصد تحقق هدف		عملکرد شاخص در طی سالهای برنامه			میزان هدف در طی سالهای برنامه			نام طرح
								و گراندازه گیری
۱۳۸۴	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	طرح ملی مدیریت پایدار مراتع کشور (شاخص تهیه طرح)
۹۶	۸۶	۸۲	۱۰	۱۰	۲۰۳۵	۱۴۳۵	۱۰۹	طرح ملی بهبود و اصلاح مراتع کشور
۹۲	۸۷	۹۰	۰	۰	۱۲۹۵	۴۹/۷	۰	طرح ملی صیانت از حنگلهای شمال کشور
۹۰	۹۳	۱۰	۰	۰	۸۱۱	۴۰/۴	۰	طرح ملی صیانت و توسعه جنگلهای ناحیه زاگرس و جنوب
۵۷	۸۷	۰	۰	۰	۱۷۶	۳۸۶	۰	طرح ملی صیانت و توسعه جنگلهای ارسباران
۳۲	۰	۰	۰	۰	۲۳۵	۰	۰	طرح ملی جنگل کاری و احیا و توسعه جنگلهای شمال کشور
۸۴	۹۴	۸۰	۷۹	۹۹	۳۲۶/۹	۲۱۷/۶	۴۰	طرح استانی نظارت بر بهرهبرداری از جنگلهای شمال کشور
۸۵	۹۰	۸۷	۹۲	۹۱	۱۰/۴	۱/۱۰	۱/۱	پیشوند مزمع

فصل سوم - روندهای عمومی حاکم بر سیاست‌های حمایتی کشاورزی در برنامه‌های اول تا پنجم

ردیف	نام طرح	واید ارزیگری	میزان هدف		عملکرد شاخص		در صد تحقق هدف	
			در طی سال‌های برنامه					
۱	تهیه و تجدید نظر طرح‌های جنگلداری شمال	روزگار کشاورزی	۳۶۰۹	۳۶۰۹	۳۶۰۹	۳۶۰۹	۳۶۰۹	۳۶۰۹
۲	طرح استانی تهیه و اجرای عملیات پرورشی جنگلهای شمال	کشاورزی	۴۱۷۴	۴۱۷۴	۴۱۷۴	۴۱۷۴	۴۱۷۴	۴۱۷۴
۳	طرح ساماندهی خرروج دام از جنگلهای شمال (ملی و استانی)	واید اقتصادی	۵۲۵۱	۵۲۵۱	۵۲۵۱	۵۲۵۱	۵۲۵۱	۵۲۵۱
۴	طرح ملی ممیزی اراضی و نقیکی مستثنیات	روزگار کشاورزی	۵۷۸۰	۵۷۸۰	۵۷۸۰	۵۷۸۰	۵۷۸۰	۵۷۸۰
۵	طرح استانی حفاظت و حمایت از جنگلهای مرتع کشور	روزگار کشاورزی/ردیف	۲۰۷۷	۲۰۷۷	۲۰۷۷	۲۰۷۷	۲۰۷۷	۲۰۷۷
۶	طرح استانی جنگل‌کاری، مراقبت و تجهیز پارک‌های جنگلی خارج از شمال	روزگار کشاورزی	۱۹۶۱	۱۹۶۱	۱۹۶۱	۱۹۶۱	۱۹۶۱	۱۹۶۱

در صد تحقق هدف						عملکرد شاخص			میزان هدف			واحدهای پیگیری	نام طرح	
						در طی سالهای برنامه								
۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۳۶/۱	۳۷/۱	۳۸/۱	۳۹/۱	۴۰/۱	۴۱/۱	۴۲/۱	۴۳/۱	۴۴/۱
۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰	۵۳/۰
۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۴۴/۰	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰
۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۴۴/۰	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰
۲۰	۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۴۴/۰	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰
۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۴۴/۰	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰
۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۴۴/۰	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰
۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۴۴/۰	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰
۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۴۴/۰	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰
۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۴۴/۰	۴۵/۰	۴۶/۰	۴۷/۰	۴۸/۰	۴۹/۰	۵۰/۰	۵۱/۰	۵۲/۰

مأخذ: سازمان جنگل‌ها و مراعع و آبخیزداری کشور، دفتر برنامه‌ریزی و بودجه

۱۱-۵- عملکرد برنامه سوم توسعه در زیربخش‌های کشاورزی

عملکرد برنامه سوم توسعه در بخش کشاورزی نشان می‌دهد متوسط نرخ رشد سالانه تولیدات کل بخش ۴/۹ درصد در طول برنامه بوده که نسبت به برنامه اول ۳/۳ درصد پاییتر و نسبت به برنامه دوم ۲/۲ درصد بالاتر است. عملکرد زیربخش‌های کشاورزی نیز نشان می‌دهد متوسط نرخ رشد سالانه زیربخش زراعی در طول این دوره بیش از سایر زیربخش‌ها بوده است. متوسط نرخ رشد سالانه زیربخش‌های دام و طیور، باگی و شیلات و آبزیان به ترتیب ۴/۲، ۱/۷ و ۲/۹ درصد را نشان می‌دهد.

جدول ۳-۱۶- وضعیت تولید زیربخش‌های کشاورزی طی سال‌های برنامه دوم (۱۳۷۴-۱۳۷۸)

هزار تن

متوجه نرخ رشد سالیانه (درصد)	سال‌های برنامه سوم					۱۳۷۸	تولید
	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۷۹		
۵/۸	۶۴۰۳۶/۴	۶۲۶۵۴	۵۸۱۸۶	۴۶۴۸۹	۴۴۷۱۲	۴۸۳۴۶	محصولات زراعی*
۱/۷	۱۳۱۰۹	۱۳۷۵۶	۱۳۱۳۰	۱۲۵۸۴	۱۲۲۸۷	۱۲۰۶۵	محصولات باگی
۴/۲	۹۳۴۰/۵	۸۸۲۹	۸۱۳۵	۷۹۸۳	۷۷۶۰	۷۶۰۵	دام و طیور
۲/۹	۴۷۴/۵	۴۴۱/۸	۴۰۱/۷	۳۹۹	۴۲۴/۵	۴۱۲	شیلات و آبزیان
۴/۹	۸۶۹۶۰/۴	۸۵۶۸۱	۷۹۸۵۲/۵	۶۷۴۵۵/۳	۶۵۱۸۳	۶۸۴۲۷/۵	محصولات کشاورزی

مأخذ: - وزارت جهاد کشاورزی، معاونت‌های تولیدی

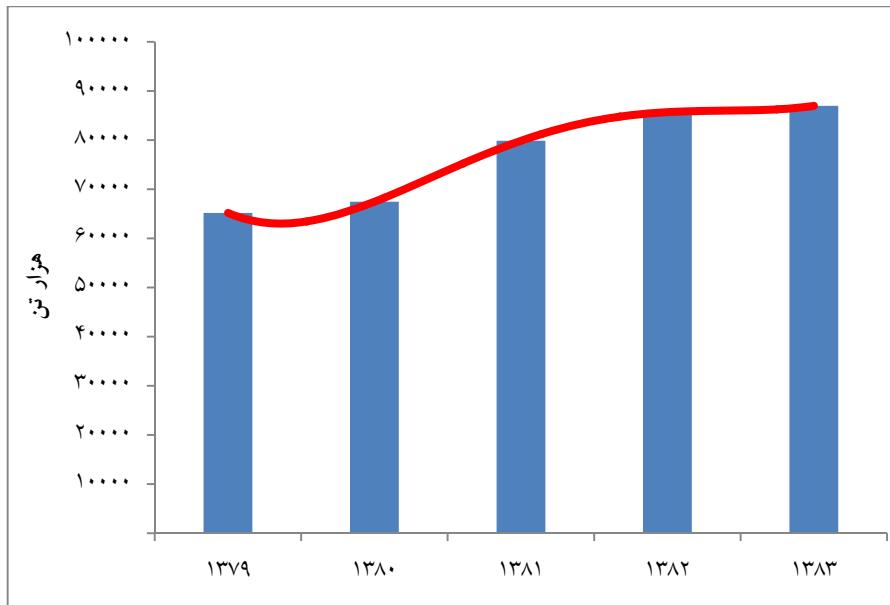
- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه‌های

توسعه، ۱۳۹۰

* توضیح اینکه تولید انواع علوفه که در بخش دام و طیور مصرف می‌شود در همه بخش‌های این پژوهش

جزئی از تولیدات زراعی محسوب شده است.

نمودار ۹-۳- تولید محصولات کشاورزی طی سال‌های برنامه سوم (۱۳۷۹-۱۳۸۳)

۶- برنامه چهارم توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی (۱۳۸۴-۱۳۸۸)

از ویژگی‌های برنامه چهارم توسعه، تلاش در تعریف این برنامه در چارچوب رویکرد بلندمدت چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ می‌باشد. براساس سند چشم‌انداز، وظیفه بسیار سنگین امنیت غذایی، بر عهده بخش کشاورزی و منابع طبیعی گذاشته شده است.

در برنامه چهارم توسعه، فراهم نمودن زمینه‌های رشد سالیانه ۶/۵ درصد در بخش کشاورزی با رویکردهایی از قبیل تأمین امنیت غذایی، خودکفایی در تولید محصولات اساسی و توسعه صادرات محصولات کشاورزی، حفاظت از منابع طبیعی از مسئولیت‌های مهم بخش کشاورزی و منابع طبیعی در تحقق اهداف توسعه کشور محسوب می‌گردد.

رشد و توسعه پایدار بخش کشاورزی و منابع طبیعی با تأکید بر اهداف حفظ، احیا، اصلاح، توسعه و بهره‌برداری بهینه از منابع پایه و طبیعی، افزایش تولید و بهبود کیفیت محصولات و فرآوردهای کشاورزی، تأمین امینت غذایی با تکیه بر تولید از منابع داخلی و تأکید بر خودکفایی در تولید محصولات اساسی کشاورزی، توسعه صادرات محصولات و فرآوردهای کشاورزی امکان‌پذیر است. در ادامه اهم سیاست‌های حمایتی در برنامه چهارم آورده شده است (ستد ملی توسعه بخش کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم، ۱۳۸۴).

جدول ۶۲-۳ که به بیان احکام مرتبط با بخش کشاورزی و منابع طبیعی به تفکیک بودجه‌ای یا برنامه‌ای بودن آنها می‌پردازد، دیدگاه کلی این برنامه را در خصوص چگونگی و جهت گیری‌های اساسی سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی را به نمایش می‌گذارد.

جدول ۶۲-۳-۶. فهرست احکام مرتبط با بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه

نوع حکم	موضوع حکم	ماده و بند
بودجه‌ای	اختصاص حداقل ۱۰ درصد از منابع قابل تخصیص حساب ذخیره ارزی به طرح‌های بخش کشاورزی از طریق بانک کشاورزی	۱ (بند ه)
بودجه‌ای	تخصیص معادل یارانه نفت‌گاز ماشین‌آلات کشاورزی از طریق وزارت جهاد کشاورزی	۳
بودجه‌ای	اختصاص حداقل ۲۵ درصد تسهیلات اعطایی بانک‌ها به بخش آب و کشاورزی	۱۰ (بند ج)
غیربودجه‌ای	تعیین وزیر جهاد کشاورزی به عنوان رئیس مجمع عمومی بانک کشاورزی	۱۰ (بند ی)
بودجه‌ای	اختصاص یک درصد از سپرده قانونی بانک‌ها نزد بانک مرکزی به بانک کشاورزی برای اعطای تسهیلات	۱۱
غیربودجه‌ای	فراهرم ساختن تطبیق الگوی کشت با امکانات و ظرفیت‌های آبی مناطق	۱۷ (بند الف)

نوع حکم	موضوع حکم	ماده و بند
غیربودجه‌ای	تدوین و اجرای نظام بهره‌برداری، مشارکت دادن پختنی غیردولتی (حقابه‌داران و مالکان) و ایجاد تشکل‌های بهره‌برداری آب و خاک برای بهبود مصرف آب کشاورزی و قیمتگذاری و تحويل آب براساس قانون ثبت نخ آبهای زراعی	۱۷ ماده (بند الف)
بودجه‌ای	اصلاح مجوزهای بهره‌برداری آب در دشت‌های دارای تراز منفی با تجهیز منابع مالی مورد نیاز	۱۷ ماده (بند ب)
بودجه‌ای	دادن اعتبارات بودجه‌ای به بانک کشاورزی برای تلفیق با سایر منابع و اعطای تسهیلات برای طرح‌های کشاورزی در راستای جلب سرمایه‌گذاری به بخش کشاورزی	۱۷ ماده (بند ط)
غیربودجه‌ای	تدوین و اجرای برنامه توسعه بخش کشاورزی و منابع طبیعی	۱۸ ماده
بودجه‌ای	سرمایه‌گذاری برای عملیات زیربنایی آب و خاک و توسعه شبکه‌های آبیاری و زهکشی در دو میلیون هکتار از اراضی دارای آب تأمین شده	۱۸ ماده (بند الف)
بودجه‌ای	تلفیق وجوده اداره شده با منابع بانکی و منابع تولیدکنندگان برای پرداخت تسهیلات به سرمایه‌گذاران کشاورزی	۱۸ ماده (بند ب)
بودجه‌ای	پوشش حداقل ۵۰ درصدی بیمه محصولات کشاورزی و عوامل تولید تا پایان برنامه	۱۸ ماده (بند ج)
بودجه‌ای	افزایش سرمایه شرکت مادر تخصصی صندوق حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی و کمک به صندوق‌های اعتباری غیردولتی توسعه بخش کشاورزی به صورت وجوده اداره شده	۱۸ ماده (بند د)
بودجه‌ای	حمایت از گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی	۱۸ ماده (بند ه)
بودجه‌ای	افزایش تولید مواد پروتئینی دام و آبزیان	۱۸ ماده (بند و)
بودجه‌ای	ایجاد صندوق ثبتی درآمد کشاورزان با مشارکت دولت و کشاورزان	۱۸ ماده (بند ز)
غیربودجه‌ای	صدور سند مالکیت اراضی کشاورزی واقع در بیرون شهرها و روستاهای	۱۸ ماده (بند ح)
بودجه‌ای	نوسازی و توسعه باغات به میزان یک میلیون هکتار با تأمین منابع ارزان	۱۸ ماده

نوع حکم	موضوع حکم	ماده و بند
		(بند ط)
بودجه‌ای	ایجاد انگیزه برای جذب متخصصین توسط تولیدکنندگان و بهره‌برداران به میزان ۳۰ درصد تولیدکنندگان	۱۸ ماده (بند ی)
بودجه‌ای	توسعه تحقیقات کاربردی به میزان دو برابر شرایط سال پایه	۱۸ ماده (بند ی)
بودجه‌ای	واکذاری اراضی منابع طبیعی به عشایر و دامداران	۲۰ ماده
غیربودجه‌ای	اتخاذ تمهداتی برای جایگزینی سوموم دفع آفات نباتی و کودهای شیمیایی با مبارزه بیولوژیک و کودهای آلی	۶۱ ماده
غیربودجه‌ای	اتمام عملیات ممیزی و تفکیک منابع ملی و دولتی از مستثنیات و اشخاص به منظور تعیین تکلیف عرصه‌های منابع ملی و دولتی توسط وزارت جهاد کشاورزی	۶۸ ماده (بند ج)
بودجه‌ای	خروج دام از جنگل و ساماندهی جنگل‌نشینان شمال تا پایان برنامه به میزان ۷۰ درصد باقیمانده در پایان ۱۳۸۳	۶۹ ماده (بند الف)
غیربودجه‌ای	کاهش ۵۰ درصد دام مازاد از مراعط و لغو و اصلاح پروانه چراهاهی مربوطه	۶۹ ماده (بند ب)
بودجه‌ای	اجرای عملیات آبخیزداری در ۲۰ درصد سطح حوزه‌های سدها و ۱۰ درصد سایر حوزه‌ها	۶۹ ماده (بند ج)
بودجه‌ای	توسعه زراعت چوب، حذف تعریفه واردات چوب و تشديد مبارزه با قاچاق چوب	۶۹ ماده (بند د)
بودجه‌ای	توسعه فضای سبز و جنگل‌های دست‌کاشت و کنترل کانون‌های بحرانی بیابان‌زا	۶۹ ماده (بند ه)
بودجه‌ای	اجرای پخش سیالاب در اراضی برای ایجاد مراعط مشجر و تبدیل اراضی بیابانی به آبی و تغذیه آبخوانها	۶۹ ماده (بند و)
بودجه‌ای	پوشش کامل حفاظتی در جنگل‌های کشور	۶۹ ماده (بند ز)
بودجه‌ای	پوشش کامل سوخت‌رسانی به عشایر، جنگل‌نشینان و روستاییان	۶۹ ماده (بند ح)
غیربودجه‌ای	گسترش مشارکت مردم در حفاظت از جنگل‌ها و مراعع	۶۹ ماده

نوع حکم	موضوع حکم	ماده و بند
		(بند ط)
غیربودجه‌ای	اصلاح بهره‌برداری از جنگل و تدوین آئین نامه اجرایی ذیربطر	۶۹ ماده (بند ی)
بودجه‌ای	تمهید اجرای طرح‌های مرتع داری و مدیریت مرتع از طریق عشاپر و واگذاری اراضی به خانوارهای کوچنده	۷۰ ماده
بودجه‌ای	کسترش بیمه محصولات کشاورزی به حداقل ۵۰ درصد	۱۲۹ ماده

مأخذ: قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.

- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، تحلیل اقتصادی تطابق بودجه‌های سنواتی با برنامه‌های توسعه در بخش کشاورزی، ۱۳۸۹.

۱-۶- سیاست‌های حمایتی کلی بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه

اهم سیاست‌های حمایتی برای دستیابی به اهداف برنامه چهارم توسعه عبارتند از (سنند ملی توسعه بخش کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم، ۱۳۸۴؛ قانون برنامه سوم توسعه؛ وزارت جهاد کشاورزی، دفتر بودجه، ۱۳۹۰):

- پوشش حداقل ۵۰ درصدی بیمه محصولات کشاورزی و عوامل تولید با بهره‌برداری از خدمات فنی بخش خصوصی و تعاونی تا پایان برنامه طبق بند د ماده ۱۸ به منظور دستیابی به رشد سریع اقتصادی، افزایش سرمایه شرکت مادر تخصصی صندوق حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به میزان سرمایه اولیه در طول سال‌های برنامه و کمک به صندوق‌های اعتباری غیردولتی توسعه بخش کشاورزی به صورت وجوده اداره شده و از طریق اعتبارات تملک دارایی سرمایه‌ای پیش‌بینی شده است.
- طبق بند ط ماده ۱۸ به منظور دستیابی به رشد سریع اقتصادی، نوسازی باغات موجود و توسعه باغات با اولویت در اراضی شیبدار و مستعد به میزان یک میلیون

- هکتار با تأمین منابع ارزان قیمت و در راستای توسعه صادرات در دستور کار برنامه چهارم قرار گرفته است.
- مطابق بند ه ماده ۱۸ برای دستیابی به رشد سریع اقتصادی، با هدف کاهش ریسک، حمایت از گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی به نحوی که درصد محصولات فرآوری شده حداقل به میزان ۲ برابر وضع موجود و کاهش ضایعات به میزان ۵۰ درصد در برنامه چهارم پیش‌بینی شده است.
  - ایجاد صندوق ثبتیت درآمد کشاورزان با مشارکت درآمدی دولت و کشاورزان به نحوی که خطرپذیری حاصل از تغییر قیمت‌ها و عملکرد تولید را به منظور ثبتیت درآمد کشاورزان کاهش دهد.
  - رفع محرومیت‌ها خصوصاً در مناطق روستایی کشور
  - فراهم نمودن زمینه‌های لازم برای تحقق رقابت‌پذیری کالاها و خدمات کشور در سطح بازارهای داخلی و خارجی و ایجاد سازوکارهای مناسب برای رفع موانع توسعه صادرات غیرنفتی
  - طبق ماده ۱۸ قانون برنامه چهارم توسعه به منظور بسترسازی برای رشد سریع اقتصادی سیاست‌های حمایت از گسترش صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی با هدف افزایش فرآوری و کاهش ضایعات محصولات کشاورزی و تل斐یق بودجه عمومی با منابع نظام بانکی و منابع حاصل از مشارکت تولیدکنندگان به منظور پرداخت تسهیلات به سرمایه‌گذاران بخش کشاورزی و صنایع تبدیلی و تکمیلی برای تأمین امنیت غذایی، اقتصادی نمودن تولید و توسعه صادرات محصولات کشاورزی، ارتقای رشد ارزش افزوده بخش اتخاذ گردیده است.
  - ارتقای سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر، با تقویت زیرساخت‌های مناسب تولید و تنوع بخشی و گسترش فعالیت‌های مکمل به ویژه

- صنایع تبدیلی و کوچک و خدمات نوین، با تأکید بر اصلاح نظام قیمت‌گذاری محصولات
- ایجاد و گسترش بازارهای تخصصی (بورس کالا)
  - هدفمند نمودن یارانه‌های صادراتی، حذف مالیات بر صادرات کالاهای غیرنفتی، تعیین میزان عوارض
  - کمک به بهره‌برداری پایدار از منابع شیلاتی
  - بندهای فراهم کردن امکانات و زیرساخت‌ها برای گسترش فعالیت‌ها و ماهیگیری
  - بندهای توسعه، تجهیز، نگهداری و بهسازی بنادر صیادی
  - بندهای سازماندهی مراکز صید کوچک
  - تشکیل کارگروه برای قیمت‌گذاری کالاهای اساسی
  - تلاش در جهت توسعه صادرات غیرنفتی کشور

۶- قیمت تصمینی

در برنامه چهارم توسعه نیز همانند برنامه‌های پیشین سیاست‌های حمایتی دولت در بخش کشاورزی به منظور حمایت از کشاورزان داخلی در قالب خرید تصمینی محصولات کشاورزی ادامه یافت. جدول ۳-۶ نشان‌دهنده قیمت تصمینی محصولات زراعی، باقی و دامی طی برنامه چهارم توسعه می‌باشد. در سال ۱۳۸۴، قیمت خرید تصمینی محصولات بین ۳/۹ تا ۱۴/۴ درصد افزایش یافت. با توجه به نرخ تورم ۱۲/۱ درصدی در سال ۱۳۸۴، افزایش قیمت خرید انواع محصولات به جز جو پایین‌تر از نرخ تورم بود. در سال ۱۳۸۵ در راستای تشویق کشاورزان به تولید محصولات اساسی کشاورزی، ایجاد تعادل در نظام تولید و حفظ سطح درآمد کشاورزان، قیمت خرید تصمینی محصولات بین ۱/۷ تا ۱۶/۷ درصد افزایش یافت. با توجه به نرخ تورم ۱۳/۶ درصدی در این سال افزایش قیمت خرید غالب محصولات پایین‌تر از نرخ تورم بود.

در سال ۱۳۸۶ قیمت حبوبات، سیب‌زمینی، برگ سبز چای و پنبه افزایش یافت، لیکن قیمت خرید تضمینی محصولات استراتژیک نظیر غلات و دانه‌های روغنی بدون تغییر باقی ماند؛ به گونه‌ای که افزایش قیمت خرید تضمینی اغلب محصولات کشاورزی (به جز حبوبات) پایین‌تر از نرخ تورم بود. در سال ۱۳۸۷ قیمت تضمینی محصولات زراعی به ویژه غلات در مقایسه با سال قبل از افزایش زیادی برخوردار بود، به گونه‌ای که قیمت تضمینی انواع برنج بین ۱/۵۳ تا ۷/۸۹ درصد افزایش یافت. هم‌چنین، قیمت تضمینی گندم معمولی، گندم دوروم و سیب‌زمینی به ترتیب ۶/۴۲، ۶/۳۶ و ۸/۴۸ درصد رشد داشت. افزایش شدید قیمت جهانی انواع غلات و دانه‌های روغنی در سال مورد بررسی و سال ۱۳۸۶ و هم‌چنین، پیش‌بینی کاهش تولید ناشی از خشکسالی از دلایل اصلی افزایش قیمت تضمینی محصولات کشاورزی در این سال زراعی بود. در سال ۱۳۸۸ نیز قیمت خرید تضمینی اغلب محصولات کشاورزی یا تغییری نداشته و یا افزایش داشته است. جدول شماره ۳-۶۳ قیمت تضمینی محصولات را طی برنامه چهارم نشان می‌دهد (ترازنامه بانک مرکزی).

جدول ۳-۶۳- قیمت تضمینی محصولات زراعی، باغی و دامی در برنامه چهارم توسعه کیلوگرم / ریال

محصول	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	متوسط نرخ رشد سالانه
گندم	۱۸۷۰	۲۰۵۰	۲۰۵۰	۲۲۵۰	۳۰۵۰	۱۳/۷
جو	۱۴۳۰	۱۵۲۰	۱۰۲۰	۱۶۵۰	۲۷۰۰	۱۹/۶
ذرت دانه‌ای	۱۴۸۰	۱۶۲۰	۱۶۲۰	۱۷۵۰	۲۷۶۰	۱۸/۸
چغندرقد	۴۲۰	۴۶۰	۴۶۰	۵۰۰	۶۲۰	۱۰/۶
وش پنبه	۴۱۵۰	۴۵۰۰	۵۰۰۰	۵۴۰۰	۶۴۸۰	۱۱/۹
دانه سویا	۳۲۰۰	۳۲۰۰	۳۲۰۰	۳۴۵۰	۵۳۶۰	۱۵/۸
آفتابگردان	۳۱۰۰	۳۴۰۰	۳۴۰۰	۳۶۷۰	۵۷۰۰	۱۸/۲
برنج	۵۱۰۰	۶۰۶۶/۶۷	۶۰۶۶/۶۷	۶۰۵۰	۱۲۰۰۰	۲۹/۳
عدس	۳۲۹۰	۳۸۰۰	۳۸۰۰	۵۴۰۰	۶۴۸۲	۱۹/۴

کیلوگرم / ریال

محصول	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	متوسط نرخ رشد سالانه
نحوذ	۳۱۲۰	۳۶۰۰	۳۶۰۰	۵۴۰۰	۶۴۸۰	۲۱/۳
لوبیا	۳۱۵۰	۳۳۳۳/۲۳	۳۵۰۰	۴۸۵۰	۵۸۲۰	۱۷/۳
سیب زمینی	۷۸۱/۲	۸۶۳/۳	۸۰۰	۹۵۳/۳	۱۲۷۶/۷	۱۴/۱
پیاز	۵۴۰/۳	۶۲۰	۶۱۰	۶۷۶/۶	۸۱۰	۱۰/۹
چای	۲۳۵۰	۳۲۵۰	۳۴۰۰	۰	۰	۱۹-
گلنگ	۳۲۰۰	۳۵۰۰	۳۵۰۰	۳۷۸۰	۵۸۸۰	۱۸/۲
کلزا	۳۴۲۰	۳۷۰۰	۳۷۰۰	۴۰۰۰	۶۲۰۰	۱۷/۸
کشمش	۵۳۰۰	۵۷۰۰	۶۳۰۰	۷۴۶۰	۷۴۶۰	۹/۱
خرما	۲۶۷۵	۲۹۰۰	۳۲۰۰	۳۸۰۰	۳۸۰۰	۹/۴
انار	۱۲۰۰	۱۳۰۰	۱۴۴۰	۱۷۱۰	۱۷۱۰	۹/۵
سیب	۱۱۱۳/۵	۱۲۰۵	۱۳۳۰	۱۵۸۵	۱۵۸۵	۹/۴
پرتقال	۸۳۶	۹۰۰	۱۰۱۰	۱۲۰۰	۱۲۰۰	۹/۷
نارنگی	۷۱۱	۷۶۵	۸۴۰	۱۰۰۰	۱۰۰۰	۹/۱
لیمو شیرین	۸۴۷	۹۱۵	۱۰۱۰	۱۲۰۰	۱۲۰۰	۹/۳
لیمو ترش	۱۲۵۳	۱۴۵۰	۱۶۰۰	۱۹۰۰	۱۹۰۰	۹/۱
گریپ فروت	۴۸۷	۵۲۰	۵۸۰	۷۰۰	۷۰۰	۹/۸
گوشت گوساله	۳۸۴۶۰	۳۸۵۲۰	۳۹۱۳۵	۵۴۵۸۰	۶۳۰۰۰	۱۴/۲
گوشت گوسفند	۲۵۰۰۰	-	-	-	-	-
گوشت مرغ	۱۴۷۸۲	۱۶۲۶۵	۱۸۱۸۰	۲۵۰۲۵	۲۵۵۰۰	۱۵/۳
متوجه تورم در برنامه چهارم توسعه*	متوجه تورم در برنامه چهارم توسعه*					

مأخذ: سازمان تعاونی روستایی

* متوسط نرخ تورم برای چهار سال اول برنامه محاسبه شده است

۳-۶- اعتبارات عمرانی

جدول ۶۴-۳ عملکرد اعتبارات عمرانی در بخش کشاورزی را نشان می‌دهد.

اعتبارات عمرانی دولت جهت توسعه کشاورزی و منابع طبیعی در سال ۱۳۸۴ معادل

-۲/۶ ۳,۶۷۲ میلیارد ریال بوده است که در طی برنامه سوم با متوسط نرخ رشد درصد به ۳,۲۰۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۸ رسیده است. مقایسه متوسط رشد اعتبارات عمرانی جهت توسعه بخش کشاورزی و منابع طبیعی با متوسط نرخ تورم در برنامه سوم توسعه نشان می‌دهد که در حالی که متوسط نرخ تورم ۱۸/۵ درصد بوده است، اعتبارات عمرانی از رشدی منفی برخوردار بوده است. به عبارت دیگر اعتبارات عمرانی بخش کشاورزی با تورم‌زدایی از آن بیش از ۲۰ درصد کاهش داشت.

اعتبارات عمرانی دولت برای منابع آب بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۳، ۷,۵۶۱ میلیارد ریال بوده است که در سال پایانی برنامه به ۱۲,۹۰۰ میلیارد ریال رسیده است. متوسط نرخ رشد اعتبارات عمرانی منابع آب بخش کشاورزی ۱۱/۳ درصد بوده است که کمتر از نرخ تورم (به طور متوسط ۱۸/۵ درصد در طی برنامه چهارم) می‌باشد. متوسط نرخ رشد کل اعتبارات عمرانی دولت جهت توسعه کشاورزی و آب در برنامه سوم توسعه، ۹ درصد بوده است که در مقایسه با متوسط نرخ تورم از نرخ رشد کمتری برخوردار بوده است.

جدول ۳-۶۴-۳- عملکرد تملک دارایی‌های سرمایه‌ای جهت توسعه کشاورزی و منابع آب میلیارد ریال

سال	کشاورزی و منابع طبیعی	منابع آب**	برآورد منابع آب برای بخش کشاورزی	کل (کشاورزی و منابع آب بخش کشاورزی)
*۱۳۸۸	۳۲۰۰	۴۳۶۸/۷	۳۳۵۶	۴۰۴۰
۱۳۸۷	۲۵۸۰۰	۲۱۹۰/۸	۱۴۳۱۰	۷۶۹۳/۵
۱۳۸۶	۱۲۹۰۰	۱۰۹۵/۴	۷۱۵۵	۲۸۴۶/۷۵
۱۳۸۵	۲۹۰۰۰	۲۶۲۷۶/۷	۱۷۶۶۶	۱۱۷۳۳/۵
۱۳۸۴				۱۸۷۹۴/۵

مأخذ: بانک مرکزی ترازنامه

* سال ۱۳۸۸ از خلاصه تحولات اقتصادی کشور گرفته شده است.

** ۵۰ درصد اعتبارات، مربوط به بخش کشاورزی فرض شده است.

۴-۶- یارانه

جدول ۳-۶۵ میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفی و کشاورزی را نشان می‌دهد.

جدول ۳-۶۵- میزان یارانه‌های پرداختی به تفکیک مصرفی و کشاورزی در برنامه چهارم توسعه میلیارد ریال

سال	یارانه مصرفی*	یارانه کشاورزی**	کل یارانه		کل یارانه پرداختی
			در صد	کل	
۱۳۸۴	۴۱۴۵۷/۹	۹۷۱۲/۵	۸۱/۰۲	۱۸/۹۸	۵۱۱۷۰/۴
۱۳۸۵	۴۱۹۶۳/۹۶	۹۳۹۹/۰۴	۸۱/۷	۱۸/۲	۵۱۳۶۳
۱۳۸۶	۳۹۸۵۶/۳	۸۹۵۸/۶	۸۱/۶۵	۱۸/۳۵	۴۸۸۱۴/۹
۱۳۸۷	۴۲۸۹۹/۹۴	۷۸۳۰	۸۴/۵۷	۱۵/۴۳	۵۰۷۲۹/۹۴
۱۳۸۸	۴۸۷۰۷/۸۶	۱۱۲۲۲	۸۱/۲۷	۱۸/۷۳	۵۹۹۲۹/۸۶

مأخذ:

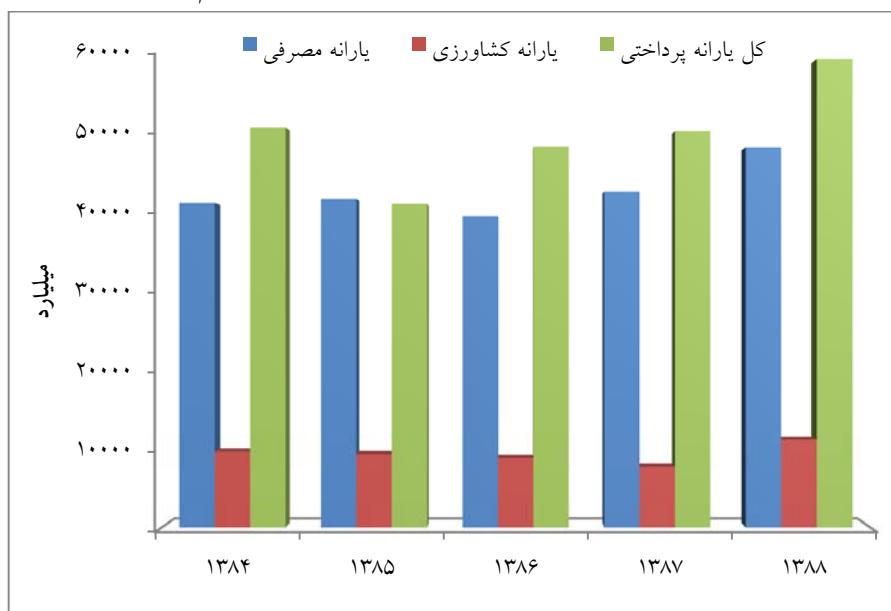
* سازمان حمایت از مصرف کنندگان و تولید کنندگان.

** دفتر برنامه و بودجه وزارت جهاد کشاورزی.

یارانه‌های کشاورزی در چهار سال اول برنامه، روندی کاهشی داشته و از ۹,۷۱۲/۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴، به ۷,۸۳۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۷ رسیده است. در سال ۱۳۸۴، یارانه‌های بخش کشاورزی برابر با ۱۱,۲۲۲ میلیارد ریال می‌باشد که نسبت به سال قبل ۴۳ درصد افزایش داشته است. یارانه‌های مصرفی نیز طی برنامه چهارم توسعه روندی افزایشی داشته و تنها در سال ۱۳۸۶ نسبت به سال ۱۳۸۵، ۵ درصد کاهش یافته است. سهم یارانه‌های کشاورزی نیز طی چهار سال اول برنامه چهارم کاهشی بوده و در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است. اما در کل سهم یارانه کشاورزی از کل یارانه‌های پرداختی در سال ۱۳۸۸ نسبت به سال اول برنامه (۱۳۸۴) اندکی کاهش داشته است.

نمودار ۱۰-۳ میزان یارانه‌های مصرفی و کشاورزی و کل یارانه پرداختی را نشان می‌دهد.

نمودار ۱۰-۳ - یارانه کشاورزی، مصرفی و کل در برنامه چهارم توسعه

در برنامه چهارم توسعه سیاست‌های اجرایی تهیه، تدارک و توزیع یارانه نهاده‌ها و عوامل تولید کشاورزی در زمینه کود شیمیایی، سومون دفع آفات نباتی، بذور، داروهای دامی، ماشین‌آلات و ادوات خاص کشاورزی، خدمات هواییمایی ویژه و اسید فسفریک و خاک فسفات عبارت است از (سیاست‌های اجرایی برنامه تهیه، تدارک و توزیع یارانه نهاده‌ها و عوامل تولید کشاورزی، دفتر برنامه‌ریزی و بودجه وزارت جهاد کشاورزی):

کود شیمیایی

- ۱- انواع کودهای شیمیایی حداقل تا پایان برنامه چهارم توسعه از شمول قیمت‌گذاری دولت خارج گردد.

- ۲- در سال ۱۳۸۵ قیمت فروش انواع کود اوره به میزان ۲۰ درصد و سایر کودها به میزان ۱۰۰ درصد افزایش می‌یابد و قیمت خرید داخلی انواع کود به میزان ۱۰ درصد افزایش می‌یابد.
- ۳- اعتبارات یارانه ناشی از آزادسازی قیمت انواع کود شیمیایی در سال ۱۳۸۵ مناسب با میزان آزادسازی به انجام عملیات زیربنایی آب و خاک، کمک‌های فنی و اعتباری (وجوه اداره شده) به عنوان یارانه کاهش نرخ سود بانکی به سطح صفر درصد، افزایش سهم دولت در صندوق بیمه و نیز برای توسعه خدمات فنی و مشاوره‌ای مزرعه جهت بهینه‌سازی مصرف کود و ارتقای بهره‌وری تولید اختصاص یابد.
- ۴- تهیه و تأمین انواع کود شیمیایی مورد نیاز کشور هر ساله به میزان ۳۵ درصد به بخش غیردولتی واگذار گردد. به گونه‌ای که حداقل در پایان برنامه چهارم توسعه کل فرایند تهیه، تدارک و توزیع کود توسط بخش غیردولتی انجام گیرد.
- ۵- طراحی و استقرار بانک اطلاعات تأمین، توزیع و پرداخت یارانه
- ۶- توزیع انواع کود زیر نظر مراکز خدمات کشاورزی توسط بخش غیردولتی صورت گیرد.
- ۷- تأمین و توزیع کود از ابتدای سال ۱۳۸۶ از طریق مشارکت بخش غیردولتی با رعایت اصول مصرف متعادل و بهینه کود با توجه به اصول اقتصادی و رعایت اصول بهزیستی در کشور براساس آیین‌نامه اجرایی جزء ۴ بند ب تبصره ۱۵ قانون بودجه سال ۱۳۸۵ صورت می‌گیرد.

سوم دفع آفات نباتی

- ۱- از ابتدای سال ۱۳۸۶ قیمت‌گذاری دولتی در حوزه انواع سوم دفع آفات نباتی صورت نخواهد پذیرفت و انواع سوم از شمول قیمت‌گذاری خارج شوند.

- بخشی از یارانه صرفه‌جویی شده ناشی از آزادسازی سوم صرف موارد الف- سرمایه‌گذاری در جهت کاربرد مواد و عوامل بیولوژیک برای حفظ امنیت غذایی محصولات کشاورزی ب- اعطای یارانه به خدمات فنی و کارشناسی توسط تشكیل‌ها و بخش غیردولتی به بهره‌برداران؛ می‌گردد.
- مشارکت بخش غیردولتی در تأمین، تدارک و توزیع سوم و ایجاد رقابت و افزایش کیفیت سوم

بذور

- ۱- پرداخت یارانه در زمینه تهیه و توزیع بذور مورد نیاز کشت محصولات اساسی به دلیل اهمیت موضوع و نقش کلیدی آن در توسعه کشت و افزایش عملکرد باید تا پایان برنامه ادامه یابد.
- ۲- با عنایت به برنامه زمان‌بندی شده، بخش غیردولتی نیز نسبت به تهیه، تدارک و توزیع بذور یارانه‌ای براساس آینه‌نامه اجرایی جز ۴ بند ب تبصره ۱۵ قانون بودجه سال ۱۳۸۵ اقدام نماید.

داروهای دامی، واکسن دام و طیور، سموم، مواد ضد عفونی کننده و مواد بیولوژیک

- ۱- پرداخت یارانه به واکسن، سموم، مواد ضد عفونی کننده و مواد بیولوژیک تا پایان برنامه چهارم ادامه یابد.
- ۲- پرداخت یارانه به داروهای دامی به سمت پیشگیری هدایت گردیده و در طی سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷ نسبت به آزادسازی کلیه داروهای دامی اقدام گردد.

ماشین‌آلات و ادوات خاص کشاورزی

- ۱- از سال ۱۳۸۵ قیمت‌گذاری دولتی در حوزه ماشین‌آلات کشاورزی صورت نخواهد پذیرفت و ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی از شمول قیمت‌گذاری خارج می‌شود.

- ۲- پرداخت یارانه از طریق تأمین مابه التفاوت سود و کارمزد تسهیلات بانکی و بخشودگی بخشی از اصل وام از محل ردیف ۵۰۳۰۲۱ صورت می‌گیرد.
- ۳- یارانه مذکور صرفاً در قالب مابه التفاوت سود تسهیلات بانکی به کشاورزان و تشکل‌های توسعه مکانیزاسیون پرداخت می‌گردد تا براساس ترجیحات خود اقدام به تأمین ماشین‌آلات (داخلی یا وارداتی) بنماید، در صورت ضرورت، بخشی از اصل وام به صورت کمک بلاعوض و با استفاده از آیین‌نامه اجرایی بودجه بند ط ماده ۱۷ قانون برنامه چهارم توسعه پرداخت گردد.
- ۴- سود بازرگانی ماشین‌آلات کشاورزی و قطعات مربوطه در طول اجرای قانون برنامه چهارم توسعه صفر می‌باشد، واردکنندگان موظف هستند خدمات فنی مورد نیاز پس از فروش نمایندگی‌های مجاز خود در استان‌ها ارائه نمایند.

خدمات هوایپمایی ویژه

- ۱- کاهش عملیات سمپاشی هوایی و گسترش مبارزه زمینی و مبارزه بیولوژیک صورت پذیرد.
- ۲- پرداخت یارانه بابت مابه التفاوت نرخ مصوب سمپاشی با قیمت تمام شده در سطح مصوب پیش‌بینی شده در بودجه شرکت صورت گیرد و شرکت مجاز به هزینه کرد آن باشد.

اسید فسفریک و خاک فسفات

از سال ۱۳۸۶ یارانه مربوط به تأمین مواد اولیه مورد نیاز تولید کود فسفات آمونیوم و نیترات آمونیوم حذف می‌گردد و اعتبار آن به سر جمع یارانه کودهای شیمیایی اضافه می‌شود.

جدول ۳-۶، اقلام یارانه‌های کشاورزی در برنامه چهارم توسعه را نشان می‌دهد.

جدول ۳-۶۴- اقلام یارانه‌های کشاورزی در برنامه چهارم توسعه

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	شرح
۸۷۳۲/۵	۵۹۹۹	۶۹۳۲	۶۹۵۰	۵۷۶۳	انواع کودهای شیمیایی ***
۵۲۱/۴۶	۳۳۱/۹	۲۹۷/۶	۱۵۳	۱۳۴	بذر گندم و جو
			۱۴۵/۸	۲۸/۶	بذر گندم، بذر هیرید (کلزا، ذرت، برنج و آفتاب‌گردان) و بذر سیب‌زمینی و...*
۲۷	۲۰	۲۷/۳۱	۰	۰	کترل و صدور گواهی بذر
۲۱۰/۷	۲۲۴/۳	۲۲۰/۲	۴۸۵	۶۰۶/۹	انواع سموم دفع آفات نباتی **
۱۴۳/۶	۱۴۰	۱۲۱/۹	۳۴۹/۹	۴۸۷/۳	داروهای دامی، واکسن، سموم و مواد ضد عفونی کننده و مواد بیولوژیک
۴۰۰	۲۹۰	۳۸۳/۸	۸۲۰	۸۶۰/۲	تراکتور و کمباین
۲۴	۱۹/۲	۲۴/۲۵	۲۵	۱۹/۹۸	خدمات هوایپمایی ویژه
۱۳۳	۱۱۷/۶	۱۴۸/۵	۹۶/۱	۰	انواع نهال
۱۴۳/۷	۵۰	۱۳۸	۵۰	۰	تأمین وجوه اداره شده جهت توسعه فعالیت‌های کشاورزی
۸۴	۸۴/۹۹	۹۷/۶	۰	۰	توسعه خدمات بهداشتی، درمانی دام‌های روستایی و عشاپری
۰	۰	۰	۳۲۴/۳	۲۸۰	خاک فسفات و اسید فسفریک (وزارت نفت)
۰	۰	۰	۰	۱۱۵۰	کسری یارانه کود شیمیایی بابت سال ۱۳۸۳

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	شرح
۰	۰	۰	۰	۱۱۴	کسری یارانه کود شیمیایی بابت سال ۱۳۸۲
۰	۰	۰	۰	۲۶۸/۵	کسری یارانه تراکتور و کمباین بابت سال ۱۳۸۳ (وزارت صنایع)
۰	۰	۰	۰		کسری یارانه تراکتور و کمباین بابت سال ۱۳۸۲ (وزارت صنایع)
۵۹۸/۶	۵۴۹/۵	۵۴۷/۴	۰	۰	خوراک دام و اصلاح نژاد دام روستایی
۱۹۲	۰	۰	۰	۰	ایجاد شبکه‌های خدمات فنی و مشاوره‌ای
۱۱/۵۵	۳/۵	۲۰	۰	۰	استقرار نظام جامع اطلاعات یارانه نهاده‌ها و عوامل تولید کشاورزی
۱۱۲۲۲	۷۸۳۰	۸۹۵۸/۶	۹۳۹۹/۰۴	۹۷۱۲/۵	جمع کل

مأخذ: دفتر برنامه و بودجه، معاونت برنامه‌ریزی و اقتصادی وزارت جهاد کشاورزی.

* در سال ۱۳۸۴ فقط به بذر هیبرید کلزا یارانه پرداخت شده است.

** از سال ۱۳۸۶، به بهینه‌سازی مصرف سومون دفع آفات نباتی و کود شیمیایی تغییر یافت.

*** در سال ۱۳۸۷ از محل اعتبارات خشکسالی، مبلغ ۳,۸۳۵ میلیارد ریال به یارانه کود شیمیایی و نیز مبلغ ۶۵۰ میلیارد ریال به یارانه بذر اختصاص داده شد.

در سال ۱۳۸۴، یارانه پرداختی به گروه «سم، بذر و کود شیمیایی» با افزایش فوق العاده مواجه شد؛ به طوری که از ۷۵۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۳ با ۹۳۹/۵ درصد افزایش به ۷,۷۹۶/۵ میلیارد ریال بالغ گردید. این افزایش ناشی از رشد ۹۸۰/۸ درصدی یارانه انواع کود شیمیایی بود. با توجه به عدم افزایش قیمت انواع کود شیمیایی نسبت به سال ۱۳۸۳ (به جز نیترات آمونیوم) افزایش یارانه پرداختی در جهت حمایت بیشتر از بخش کشاورزی صورت گرفته است. در سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۷، یارانه کود و سم و

بذر روندی کاهشی داشته است. در سال ۱۳۸۸، با ۴۴ درصد افزایش نسبت به سال قبل، به ۹,۴۹۱ میلیارد ریال رسیده است. یارانه واکسن و داروهای دامی نیز در سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۴، روندی کاهشی داشته و از $\frac{487}{3}$ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۴ به ۱۴۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۷ رسیده است. در سال ۱۳۸۸، ۲/۶ درصد نسبت به سال قبل افزایش داشته و برابر $\frac{143}{6}$ میلیارد ریال می‌باشد.

جدول ۳-۶۷- سهم یارانه کشاورزی و مصرفی را از بودجه کل و عمومی کشور

نشان می‌دهد.

جدول ۳-۶۷- مقایسه سهم یارانه کشاورزی و مصرفی از بودجه کل کشور و مخارج عمومی
در برنامه چهارم توسعه

میلیارد ریال

سال	یارانه کشاورزی	یارانه مصرفی	بودجه کل کشور	بودجه عمومی (مخارج)	کل کشور	سهم یارانه کشاورزی از بودجه کل کشور	سهم یارانه مصرفی از بودجه کل کشور	سهم یارانه کشاورزی از بودجه عمومی
۱۳۸۴	۹۷۱۲/۵	۴۱۴۵۷/۹	۱۵۸۹۹۸۹/۸	۵۶۹۸۳۷/۱	۰.۶۱	۱/۷	۲/۶۱	۷/۲۸
۱۳۸۵	۹۳۹۹/۰۴	۴۱۹۶۳/۹۶	۱۹۱۵۱۰۵/۱	۵۸۷۵۹۶/۸	۰.۴۹	۱/۶	۲/۱۹	۷/۱۴
۱۳۸۶	۸۹۵۸/۶	۳۹۸۵۶/۳	۲۳۱۶۸۵۶/۶	۶۹۱۸۲۷/۷	۰.۳۹	۱/۲۹	۱/۷۲	۵/۷۶
۱۳۸۷	۷۸۳۰	۴۲۸۹۹/۹۴	۲۹۰۲۱۰۴/۶	۹۳۹۱۲۲/۸	۰.۲۷	۰/۸۳	۱/۴۸	۴/۵۷
۱۳۸۸	۱۱۲۲۲	۴۸۷۰/۸۶	۲۷۹۱۸۲۸/۸	۹۶۷۹۰۱	۰/۴	۱/۱۶	۱/۷۴	۵/۰۳

مأخذ: قوانین بودجه، دفتر برنامه و بودجه وزارت جهاد کشاورزی، یافته‌های تحقیق

سهم یارانه کشاورزی از بودجه کل و عمومی کشور، در سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۴ روندی کاهشی داشته است. در سال ۱۳۸۸ سهم یارانه کشاورزی نسبت به سال قبل افزایش داشته است. سهم یارانه مصرفی نیز روندی مشابه را طی کرده با این تفاوت که سهم یارانه مصرفی از بودجه کشور بیشتر از یارانه کشاورزی می‌باشد.

در جدول ۳-۶۸، سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی آورده شده است. سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری طی سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۴ (چهار سال اول برنامه) روندی کاهشی داشته است و از ۵/۶۵ درصد در سال ۱۳۸۴، به ۲/۵۹ درصد در سال ۱۳۸۷ رسیده است. در سال ۱۳۸۸، با ۱۸/۳۵ درصد افزایش نسبت به سال قبل، به ۳/۰۷ درصد افزایش یافته است. نمودار ۳-۱۱ روند سهم یارانه کشاورزی را از ارزش افزوده بخش به قیمت‌های جاری و ثابت سال ۱۳۷۶، نشان می‌دهد.

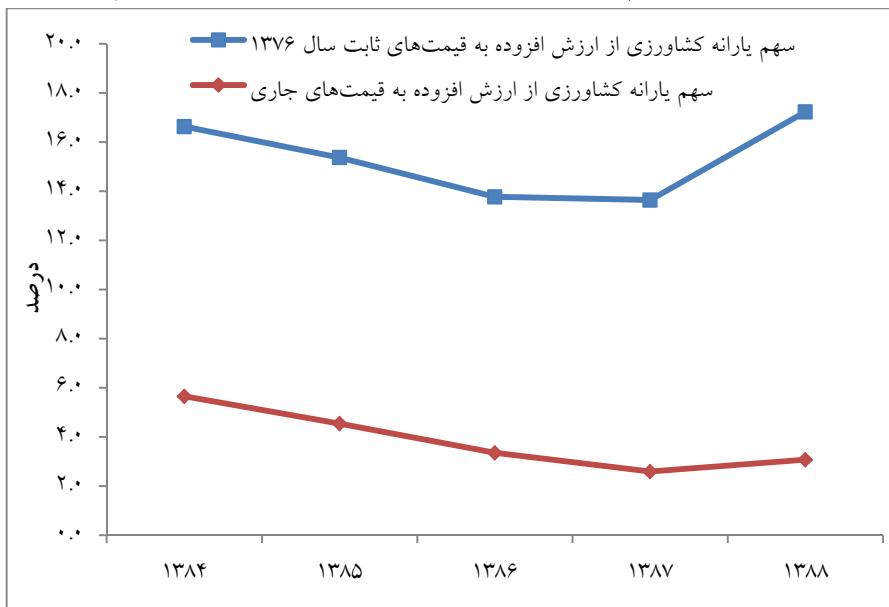
جدول ۳-۶۸-۳- سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی طی برنامه چهارم توسعه میلیارد ریال

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	شرح
۳۶۵۹۷۶	۳۰۲۲۱۰	۲۶۷۶۷۹	۲۰۷۰۳۷	۱۷۱۸۱۱	ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری*
۶۵۱۳۲	۵۷۳۸۵	۶۵۰۶۲	۶۱۱۳۴	۵۸۳۸۹	ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶*
۱۱۲۲۲	۷۸۳۰	۸۹۵۸/۶	۹۳۹۹/۰۴	۹۷۱۲/۵	یارانه کشاورزی**
۳/۰۷	۲/۵۹	۳/۳۵	۴/۰۴	۵/۶۵	سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های جاری
۱۷/۲۳	۱۲/۶۴	۱۳/۷۷	۱۵/۳۷	۱۶/۶۳	سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶

* بانک مرکزی.

** دفتر برنامه و بودجه وزارت جهاد کشاورزی.

نمودار ۱۱-۳ - روند سهم یارانه از ارزش افزوده بخش کشاورزی در برنامه چهارم توسعه

هم‌چنان معمولاً دولت با بت خریدهای تضمینی محصولات کشاورزی، هزینه‌ها و زیان‌هایی (مانند تفاوت در خرید و فروش) را متحمل می‌شود که می‌توان این مورد را نیز از جمله حمایت‌های دولت از بخش محسوب نمود. به طور کلی در طی سال‌های برنامه‌های سوم و چهارم میزان این حمایت‌ها مربوط به سازمان تعاون روستایی از قرار جدول ذیل بوده است:

جدول ۳-۶۹-۳- اعتبارات و حمایت‌های دولتی در سیاست خرید تضمینی محصولات کشاورزی
طی سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۱

میلیارد ریال

زیان (به عنوان حمایت دولت)	اعتبار		سال
	کل فروش	کل خرید	
۱۷۸	۲۰۹	۳۸۷	۱۳۸۱
۷۰	۵۸۲	۶۵۳	۱۳۸۱
۱۱۷	۲۲۷	۳۴۵	۱۳۸۲
۲۴۴	۱۶۴	۴۰۸	۱۳۸۳
۴۴۸	۸۶۳	۱۳۱۲	۱۳۸۴
۲۱۴	۲۱۷۹	۲۳۶۳	۱۳۸۵
۴۶۴	۱۲۰۳	۱۶۹۷	۱۳۸۶
۱۶۸۵	۱۴۳۰	۳۱۱۱	۱۳۸۷
۲۴۸۴	۴۶۶۲	۷۱۷۷	۱۳۸۸
۵۵	۵۰۸۱	۵۰۲۸	۱۳۸۹
۱۰۷	۵۲۲	۶۲۹	۱۳۹۰
۷۳۴۱	کارمزد تسهیلات دریافتی تا پایان سال ۹۰ به اضافه سازمان حسابرسی		
۱۳۴۰۶	۱۷۱۲۳	۲۳۰۷۷	جمع کل

مأخذ: سازمان مرکزی تعامل روسایی.

۵- بیمه

به منظور دستیابی به رشد سریع اقتصادی مطابق بند ج ماده ۱۸، سیاست‌های پیش‌بینی شده در خصوص بیمه در قانون برنامه چهارم عبارت است از: پوشش حداقل ۵۰ درصدی بیمه محصولات کشاورزی و عوامل تولید با بهره‌برداری از خدمات فنی بخش خصوصی و تعاملی تا پایان برنامه.

سیاست‌های اتخاذ شده و اقدامات انجام شده برای دستیابی به اهداف پیش‌بینی شده شامل استفاده از شبکه گسترده شعب بانک کشاورزی برای پوشش عملیات

اجرایی صندوق بیمه به عنوان کارگزار اصلی، تنوع بخشی به خدمات بیمه‌ای و متنوع نمودن محصولات تحت پوشش بیمه، تداوم واگذاری بخشی از امور صندوق بیمه به کارگزاران بخش خصوصی از جمله سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، تدوین روش‌ها و راهکارهای مناسب بیمه محصولات کشاورزی برمبنای الگوی بومی کشور، اصلاح تشکیلات صندوق بیمه در راستای ایجاد ساختار بیمه‌ای مطلوب و تدوین قوانین و مقررات مربوط به ضرورت توسعه بیمه محصولات کشاورزی توسط برنامه‌ریزان در طی برنامه‌های پنج ساله توسعه سوم و چهارم می‌باشد.

براساس گزارش صندوق بیمه محصولات کشاورزی، در سال زراعی ۱۳۸۴، صندوق مذکور ۵,۷۱۲/۳ هزار هکتار از اراضی زیر کشت ۴۰ ممحصول زراعی و باغی را در برابر زیان‌های ناشی از عوامل قهری و طبیعی تحت پوشش قرار داد. وسعت اراضی تحت پوشش نسبت به سال قبل ۷ درصد افزایش یافت. از این مقدار حدود ۲,۱۱۸/۴ هزار هکتار دچار خسارت شد که صندوق ۶/۹۶ میلیارد ریال غرامت بابت آن پرداخت نمود. هم‌چنین در سال مذکور، ۱/۸۱۳ هزار هکتار از اراضی کشت محصولات زراعی تحت پوشش بیمه خشکسالی قرار گرفت که نسبت به سال قبل ۵/۴ درصد افزایش داشت. علاوه بر این در سال زراعی مورد بررسی، ۸/۹۰۹ هزار واحد دام، ۸/۳۷۵ میلیون قطعه طیور و ۱/۷۱۸ هزار مترمربع مرکز پرورش ماهی و میگو تحت پوشش صندوق بیمه قرار گرفت. از این مقدار، ۷/۷۵۸ هزار واحد دام، ۴/۳۲ میلیون قطعه طیور و ۸/۲۰۲ هزار مترمربع از مراکز پرورش آبزیان آسیب دید و صندوق بیمه در مجموع ۵/۴۰۰ میلیارد ریال غرامت بابت جبران خسارت پرداخت کرد. هم‌چنین در این سال ۳/۶۰۹ هزار هکتار از اراضی منابع طبیعی (عملیات اصلاحی مراع، طرح‌های مرتع داری، جنگلداری و آبخیزداری) مورد بهره‌برداری، توسط بخش خصوصی تحت پوشش بیمه قرار گرفت که در مقایسه با سال قبل ۲/۸

در صد افزایش داشت. حدود ۱,۹۸۴ هزار هکتار از این اراضی خسارت دید و صندوق بیمه ۷/۴ میلیارد ریال غرامت به خسارت دیدگان پرداخت کرد (ترازانمه بانک مرکزی). در سال ۱۳۸۵ صندوق بیمه ۵,۷۱۵/۸ هزار هکتار از اراضی زیر کشت ۳۶ محصول زارعی و باعی را در برابر زیان‌های ناشی از عوامل قهری و طبیعی تحت پوشش قرار داد. وسعت اراضی تحت پوشش نسبت به سال قبل تغییر زیادی نداشت. از این مقدار حدود ۲,۶۸۸/۵ هزار هکتار دچار خسارت شد که صندوق ۲,۳۸۰/۴ میلیارد ریال غرامت بابت آن پرداخت نمود. علاوه بر این در سال زارعی مورد بررسی، تعداد ۱۰,۳۶۱/۸ هزار واحد دام، حدود ۴۶۲/۲ میلیون قطعه طیور و ۴۹,۳۴۶ هزار مترمربع مرکز پرورش ماهی و میگو تحت پوشش صندوق بیمه قرار گرفت. از این مقدار، تعداد ۱,۰۶۴/۵ هزار واحد دام، حدود ۴۴/۸ میلیون قطعه طیور و ۴,۹۲۴/۷ هزار مترمربع از مراکز پرورش آبزیان آسیب دید و صندوق بیمه در مجموع ۶۲۳/۹ میلیارد ریال غرامت بابت جرمان خسارات پرداخت کرد. مجموع خسارت پرداختی توسط صندوق بیمه محصولات کشاورزی در سال ۱۳۸۵ حدود ۳,۰۱۴/۲ میلیارد ریال بود که در مقایسه با سال زراعی قبل به میزان ۲۰ درصد افزایش داشت. در سال ۱۳۸۶ نیز مجموع خسارت پرداختی توسط صندوق مذکور حدود ۲,۳۲۶/۶ میلیارد ریال بود که در مقایسه با سال زراعی قبل به میزان ۲۴/۴ درصد کاهش داشت (ترازانمه بانک مرکزی).

جدول ۶۹-۳ سطح اراضی بیمه شده و جدول ۷۰-۳ خسارت پرداختی به کشاورزان توسط صندوق بیمه را در چهار سال اول برنامه چهارم توسعه نشان می‌دهد. در ارزیابی ۴ سال برنامه، سطح اراضی بیمه شده در طی این ۴ سال روند کاهشی داشته است و از ۵,۷۱۵/۴ هزار هکتار در سال ۱۳۸۴ به ۳,۵۲۶/۴ هزار هکتار در سال ۱۳۸۷ کاهش یافت. به عبارت دیگر عملکرد بیمه محصولات کشاورزی (از لحاظ سطح) در انتهای سال چهارم برنامه نسبت به سال اول برنامه ۳۸ درصد کاهش داشته

است که از نقاط ضعف این برنامه به شمار می‌آید. میزان غرامت پرداختی در سال ۱۳۸۵، نسبت به سال ۱۳۸۴، ۱۳ درصد افزایش یافته است و به ۲,۳۸۳,۸۳۵ میلیون ریال رسیده است. در سال ۱۳۸۶ میزان غرامت پرداختی به ۱,۷۱۰,۷۸۹ میلیون ریال کاهش یافته، اما مجدداً در سال ۱۳۸۶ به ۳,۲۲۹,۷۸۰ میلیون ریال افزایش یافته است.

جدول ۳-۷۰- سطح اراضی بیمه شده در چهار سال اول برنامه چهارم توسعه

هزار هکتار

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	محصول
	۱۹۱۸/۹	۳۷۷۰/۳	۳۸۶۸	۴۰۰۴/۳	گندم
	۱۹۱/۶	۱۷۷/۱	۱۹۹/۴	۲۰۶/۵	برنج
	۳۵/۳	۳۰/۷	۴۰	۶۸/۶	پنبه
	۳۲/۲	۱۰۲/۸	۱۶۳/۶	۱۵۴	چغندر قند
	۳۸۲/۳	۴۱۵/۲	۴۴۷	۴۴۰/۵	جو
	۹۶۶/۱	۹۰۵/۸	۹۸۹/۳	۸۴۱/۵	سایر
	۳۵۲۶/۴	۵۴۰۱/۹	۵۷۰۷/۳	۵۷۱۵/۴	جمع

مأخذ: بانک مرکزی.

جدول ۳-۷۱- غرامت پرداختی صندوق بیمه در برنامه چهارم توسعه

میلیون ریال

۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	محصول
۱۲۰۰۰۱۹	۴۴۴۶۱۱	۷۰۸۰۸۴	۵۹۱۵۲۷	گندم
۱۲۶۸۱۵	۷۷۹۵۶	۲۸۷۸۴۱	۲۳۲۰۳۱	برنج
۲۹۷۰۴	۱۳۰۱۸	۱۳۳۹۸	۱۴۴۹۴	پنبه
۷۷۵۸	۲۰۶۴۵	۴۴۲۶۲	۲۳۹۷۲	چغندر قند
۲۱۷۷۷۴	۵۵۹۹۶	۸۲۷۸۰	۳۵۹۲۳	جو
۱۶۴۷۷۱۰	۱۰۹۸۵۶۳	۱۲۴۷۴۷۰	۱۲۰۴۵۸۰	سایر
۳۲۲۹۷۸۰	۱۷۱۰۷۸۹	۲۳۸۳۸۳۵	۲۱۰۲۵۲۷	جمع

مأخذ: بانک مرکزی.

جدول ۷۲-۳ عملکرد صندوق بیمه را در زیربخش‌های مختلف کشاورزی در برنامه چهارم توسعه نشان می‌دهد.

جدول ۷۲-۳ - عملکرد صندوق بیمه در زیربخش‌های مختلف بخش کشاورزی
در برنامه چهارم توسعه

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	محصول
۴,۷۴۲,۱۶۳	۳,۲۱۲,۰۸۷	۵,۰۳۱,۰۰۰	۵,۲۹۹,۰۰۰	۵,۳۹۶,۰۰۰	زراعت (هکتار)
۳۷۱,۳۰۲	۳۱۴,۲۱۶	۳۷۱,۰۰۰	۴۰۹,۰۰۰	۳۱۹,۰۰۰	باغ (هکتار)
۱۴,۱۴۲,۳۷۲	۹,۸۲۴,۹۹۷	۱۱,۴۳۹,۷۸۲	۱۰,۳۶۲,۰۰۰	۹,۰۹۶,۰۰۰	دام (واحد دامی)
۵۰۱,۸۲۲,۵۹۳	۵۱۱,۹۹۹,۱۳۸	۵۱۳,۴۳۴,۸۵۴	۵۰۰,۶۶۵,۰۰۰	۳۷۵,۷۵۶,۰۰۰	طیور (قطعه)
۳۸,۰۶۴,۵۶۹	۵۰,۰۳۱,۲۴۵	۴۰,۵۰۰,۴۹۰	۴۹,۳۴۶,۰۰۰	۷۴,۷۱۸,۰۰۰	آبزیان (متربع)
۳,۴۹۸,۷۲۶	۲,۴۸۷,۶۷۷	۱,۹۸۰,۹۰۶	۲,۹۰۷,۰۰۰	۲,۶۴۱,۰۰۰	منابع طبیعی (هکتار)

مأخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی.

۶- عملکرد ارزش افزوده در برنامه چهارم توسعه

سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت ۱۳۷۶ در برنامه چهارم توسعه از ۱۳ درصد در سال ۱۳۸۴، به ۱۲/۶ درصد در سال ۱۳۸۸ کاهش یافته است. ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۴، ۱۳۸۴، ۵۸,۳۸۹ میلیارد ریال بوده و در سال ۱۳۸۸ به ۶۵,۱۳۲ میلیارد ریال رسیده است و از روند افزایشی برخوردار بوده است. متوسط رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی طی دوره مورد بررسی معادل ۳/۲۱ درصد بوده است که نسبت به رشد هدف‌گذاری شده در برنامه (۶/۵) درصد کمتر بوده است و اهداف برنامه محقق نشده است.

جدول ۳-۷۳-۳- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی

در برنامه چهارم توسعه به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶

میلیارد ریال

متوسط رشد سالانه	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	سال پایه ۱۳۸۳	شرح
۸	۶۰۳۰۵۴/۹	۵۵۸۳۸۴/۱	۵۱۷۰۲۲/۳	۴۷۸۷۲۴/۴	۴۴۳۲۶۳/۳	۴۱۰۴۲۹	اهداف تولید ناخالص داخلی
۳/۸۴	۵۰۹۸۹۵	۴۹۵۲۶۶	۴۹۱۰۹۹	۴۶۷۹۳۰	۴۳۸۹۰۰	۴۱۰۴۲۹	عملکرد تولید ناخالص داخلی
۶/۵	۷۳۲۸۳/۲	۶۸۸۱۰/۵	۶۴۶۱۰/۸	۶۰۶۶۷/۴	۵۶۹۶۴/۷	۵۳۴۸۸	اهداف ارزش افزوده بخش کشاورزی
۳/۲۱	۶۵۱۳۲	۵۷۳۸۵	۶۵۰۶۲	۶۱۱۳۴	۵۸۳۸۹	۵۳۴۸۸	عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی
-	۱۲/۶	۱۱/۶	۱۳/۲	۱۳/۱	۱۳/۳	۱۳	سهم از تولید ناخالص داخلی

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی.

متوسط رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری در برنامه چهارم ۲۱ درصد بوده است. سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی در تولید ناخالص داخلی از ۹/۲۶ درصد در سال ۱۳۸۴، به ۱۰/۲۷ درصد در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است.

جدول ۳-۷۴- تولید ناخالص داخلی و ارزش افزوده بخش کشاورزی

در برنامه سوم توسعه به قیمت جاری

میلیارد ریال

متوسط رشد سالانه	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	سال پایه ۱۳۸۳	شرح
۱۸	۳۵۶۲۲۸۹	۳۳۷۸۷۷۲۴	۲۸۶۱۹۷۴	۲۲۶۰۵۳۰	۱۸۵۴۷۱۱	۱۴۵۵۶۹۰	عملکرد تولید ناخالص داخلی
۲۰/۹	۳۶۵۹۷۶	۳۰۲۲۱۰	۲۶۷۶۷۹	۲۰۷۰۳۷	۱۷۱۸۱۱	۱۵۶۶۹۷	عملکرد ارزش افزوده بخش کشاورزی
-	۱۰/۲۷	۸/۹۴	۹/۳۵	۹/۱۶	۹/۲۶	۱۰/۷۶	سهم از تولید ناخالص داخلی

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی.

۷- عملکرد صادرات غیرنفتی برنامه چهارم توسعه

در طول برنامه چهارم توسعه سهم کشاورزی و مواد غذایی از کل صادرات غیرنفتی از روند پایداری برخوردار نبوده است و با نوساناتی از سهم ۲۱/۸ درصدی در ابتدای برنامه به سهم ۱۹/۶۲ درصدی در سال پایانی برنامه کاهش یافته است.

روند سهم واردات کشاورزی نیز از کل واردات غیر نفتی در برنامه چهارم پایدار نبوده به گونه‌ای که با روند نوسانی از ۸/۱ درصد در سال ابتدایی برنامه به ۱۵/۳۳ درصد در سال پایانی دوره رسیده است. به طور کلی در طول دو برنامه توسعه سوم و چهارم بهترین وضعیت از حیث سهم صادرات کشاورزی به سال ۱۳۸۲ و نامناسب ترین وضعیت به سال ۱۳۸۷ تعلق دارد. هم‌چنین از حیث سهم واردات کشاورزی از کل واردات غیرنفتی بهترین وضعیت در سال ۱۳۸۴ و بدترین وضعیت در سال ۱۳۷۹ اتفاق افتاده است.

جدول ۳-۷۵- وضعیت واردات و صادرات محصولات کشاورزی

در برنامه‌های سوم و چهارم (۱۳۷۹- ۱۳۸۱)

میلیارد ریال

سال	کشاورزی		کل صادرات و واردات غیرنفتی		واردات	صادرات
	واردات	صادرات	واردات	صادرات		
۱۳۷۹	۲۷/۵۷	۲/۵۶	۱/۰۲	۱۴/۳	۳/۷	۱۳۷۹
۱۳۸۰	۲۷/۳۸	۲/۶۵	۱/۱۵	۱۷/۶	۴/۲	۱۳۸۰
۱۳۸۱	۳۴/۳۵	۲/۳۴	۱/۰۸	۲۲/۳	۴/۶	۱۳۸۱
۱۳۸۲	۲۴/۰۷	۲/۵۹	۱/۴۲	۲۶/۶	۵/۹	۱۳۸۲
۱۳۸۳	۳۰/۲۶	۳/۰۳	۲/۳	۳۵/۴	۷/۶	۱۳۸۳
متوجهه سوم						
۱۳۸۴	۲۰/۷۳	۳/۲	۲/۲۸	۳۹/۸	۱۱	۱۳۸۴
۱۳۸۵	۱۷/۴۲	۴/۸	۲/۸۴	۴۱/۴	۱۶/۳	۱۳۸۵
۱۳۸۶	۱۶/۷۶	۵/۲۶	۳/۵۲	۴۸/۴۴	۲۱	۱۳۸۶
۱۳۸۷	۱۴/۳۸	۹	۳/۳۵	۵۵/۸۵	۲۳/۳	۱۳۸۷
۱۳۸۸	۱۷/۰۷	۸/۴۸	۴/۳۷	۵۵/۲	۲۵/۶	۱۳۸۸
متوجهه چهارم						
۱۳۸۹	۱۷/۲۷					

مأخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران.

سازمان توسعه تجارت ایران.

در مقایسه دو برنامه نیز علی‌رغم افزایش صادرات مواد کشاورزی و غذایی بواسطه افزایش سریع‌تر صادرات کالاهای غیر کشاورزی، متوسط سهم بخش کشاورزی از کل صادرات کالایی از ۲۷/۷۳۹۴ درصد در برنامه سوم توسعه به ۱۷/۲۷ درصد در برنامه چهارم کاهش یافت. سهم واردات کشاورزی از واردات غیر نفتی در مقایسه دو برنامه اندکی افزایش یافته است؛ به نحوی که از ۱۲/۳۵ درصد در طول برنامه سوم به ۱۲/۳۹ در طول برنامه چهارم افزایش پیدا کرد.

۶-۸ عملکرد بورس کالای کشاورزی در برنامه چهارم

نیاز به ایجاد بازاری متشكل و سازمان یافته برای تقابل آزاد عرضه و تقاضا و دستیابی به اثرات مثبت این مهم در اقتصاد تولید و مصرف، دولت و مجلس شورای اسلامی را بر آن داشت تا بستر قانونی لازم جهت تأسیس و راهاندازی بورس‌های کالایی را در ایران فراهم سازند. در این راستا با تصویب بند (ج) ماده ۹۵ قانون برنامه سوم و بند (الف) قانون برنامه چهارم، شورای عالی بورس موظف به تشکیل و گسترش بورس‌های کالایی در ایران گردید. در پی این امر، بورس فلزات در شهریور ماه سال ۱۳۸۲ به عنوان اولین بورس کالایی کشور فعالیت خود را آغاز کرد و پس از آن نیز بورس کالای کشاورزی در شهریور ماه سال ۱۳۸۳ شروع به فعالیت نمود. سپس براساس مصوبه شورای عالی بورس و قانون جدید بازار اوراق بهادار، در آذر ماه سال ۱۳۸۵ موجبات تشکیل شرکت بورس کالای ایران با ادغام بورس فلزات و کشاورزی فراهم شد و پس از پذیره‌نویسی و برگزاری مجمع عمومی، شرکت بورس کالای ایران از ابتدای مهر ماه سال ۱۳۸۶ فعالیت خود را آغاز کرد. بدین ترتیب، هم اکنون بورس کالای ایران با تجربه ای بیش از ۴ سال، به داد و ستد انواع محصولات صنعتی و کشاورزی در قالب معاملات نقد، نسیه و سلف مشغول است و راهاندازی معاملات ابزارهای مشتقه از جمله قراردادهای آتی را در برنامه‌های توسعه‌ای خود دارد.

ارزش معاملات بورس کالای کشاورزی در سه سال اول برنامه چهارم توسعه به

شرح جدول شماره ۷۵-۳ می‌باشد.

جدول ۳-۷۶-۳- ارزش معاملات بورس کالای کشاورزی ایران در برنامه چهارم

میلیارد ریال

محصول	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
برنج	۳/۷	۱/۴	۰/۵	۲۰/۲	۰
جو	۴۳/۷	۶۲/۵	۵۳/۶	۳۴/۲	۷۰/۳
نخود	۰/۴	۰	۰	۰	۰
پسته	۰/۳	۰	۰/۴	۰	۰
عدس	۰	۰/۵	۰	۰	۰
ذرت	۲۲۴	۲۷۲/۸	۳۹۶/۲	۳۸۲/۸	۲۶۹/۲
شکر	۰	۰/۹	۱۶/۶	۲/۸	۰
کنجاله	۱۱۴/۴	۲۲۸/۵	۲۹۹/۴	۱۸۹/۴	۱۲۵/۴
خرما	۰/۱	۳۲	۰	۱/۴	۰
چای	۰	۱/۹	۰	۱۲/۷	۱۲/۳
کشمش	۰	۲/۲	۲/۳	۰	۰
تفاله چغendarقند	۰	۰	۰/۶	۰	۰
گندم دامی	۰	۰	۳	۰/۱	۷/۳
مرغ منجمد	۰	۰	۰	۰	۰/۲
کل	۳۸۶/۵	۶۰۲/۵	۷۷۲/۶	۶۴۳/۷	۴۸۴/۸

مأخذ: ترازنامه بانک مرکزی.

با توجه به جدول فوق، ارزش معاملات کالای کشاورزی در طی سه سال اول برنامه روندی افزایشی داشته است. در سال ۱۳۸۴، ۹۵ هزار تن کالای کشاورزی به ارزش ۳۸۶/۵ میلیارد ریال، در سال ۱۳۸۵ ۲۹۶/۵ هزار تن کالای کشاورزی به ارزش ۶۰۲/۵ میلیارد ریال و در سال ۱۳۸۶ حجم معاملات بورس کالا به ۲۷۳ هزار تن کاهش یافت و ارزش آن نیز معادل ۷۷۲/۶ میلیارد ریال بود. در سال ۱۳۸۷، حجم کل معاملات محصولات ۱۷۳ هزار تن بود که در مقایسه با سال قبل حدود ۳۶/۵ درصد کاهش یافت. هم‌چنین، ارزش معاملات محصولات کشاورزی ۶۴۳/۷ میلیارد ریال بود و در

مقایسه با سال قبل ۱۶/۷ درصد کاهش داشت. کالاهای عرضه شده و مورد مبادله در بورس کالای کشاورزی در این سال شامل برنج، جو، ذرت، شکر، کنجاله، خرما، چای و گروه گندم و سبوس بود. در سال ۱۳۸۸، کل ارزش و حجم معاملات محصولات کشاورزی بورس کالای ایران به ترتیب حدود ۴۸۴/۸ میلیارد و ۱۷۵/۲ هزار تن بود که در مقایسه با سال قبل به ترتیب ۲۴/۷ درصد کاهش و یک درصد افزایش داشت. کالاهای عرضه شده و مبادله شده در بورس کالای کشاورزی در این سال شامل ذرت، جو، کنجاله، چای، مرغ و گروه گندم و سبوس بود (ترازنامه بانک مرکزی).

۹-۶- ارزیابی زیربخش‌ها

الف- زراعت و باگبانی

- مهم‌ترین اهداف زیربخش زراعت و باگبانی در برنامه چهارم توسعه عبارت است از (موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، ۱۳۸۴):
- حفظ و افزایش تولید پایدار محصولات زراعی
  - افزایش تولید محصولات اساسی در جهت تأمین نیازهای داخلی
  - ارتقای رقابت‌پذیری و تنوع بخشی محصولات زراعی در عرصه تولیدات افزایش ضریب خودکفایی در تولید محصولات اساسی کشاورزی
  - توسعه پوشش بیمه‌ای، هدفمند نمودن یارانه‌ها و تنظیم بازار محصولات زراعی
  - استقرار نظام اطلاع‌رسانی مناسب تولیدکنندگان و بهره‌برداران محصولات زراعی
  - نظاممند نمودن زنجیره تولید و توزیع محصولات زراعی و تقویت و توسعه بورس کالای آنها
  - تقویت زیرساخت‌ها در جهت ایجاد امنیت، حمایت، حفظ و ثبات درآمدی مولدهای زراعی

- امکان‌سنجی مناطق مستعد تولید و تهیه، تدوین و اجرای الگوی کشت بهینه برای مناطق مختلف کشور
  - افزایش بهره‌وری از عوامل و نهاده‌های تولید
  - کاهش ضایعات و حفظ محصولات زارعی در مراحل مختلف تولید
  - توسعه برنامه‌های پژوهشی و تحقیقات کاربردی، آموزشی و ترویجی متناسب با نیاز زارعین
- در زمینه باگبانی اهداف زیر در نظر گرفته شده بود (سنند ملی توسعه بخش کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم، ۱۳۸۴):
- اصلاح ساختار تولید و صادرات محصولات باگی
  - افزایش بهره‌وری از منابع و عوامل تولید
  - هدفمند نمودن فعالیت‌های صادرات و نوسازی سیستم بازرگانی این محصولات برای یافتن بازارهای مناسب و مطمئن صادراتی
  - تقویت اقتصاد تولید و افزایش قدرت رقابت اقتصادی محصولات باگبانی کشور در بازارهای جهانی

در سال ۱۳۸۴، مجموع تولید محصولات زراعی ۶۹/۹ میلیون تن و محصولات باگی ۱۴/۸ میلیون تن برآورد گردید که نسبت به سال گذشته به ترتیب از ۵/۹ و ۱۲/۲ درصد رشد برخوردار بوده‌اند. اجرای طرح خودکفایی گندم و اعمال سیاست حمایتی خرید تضمینی گندم با نرخی بالاتر از قیمت‌های جهانی و بهبود قیمت نسبی خرید تضمینی نسبت به سایر محصولات رقیب (از جمله محصول جو) موجبات رشد فزاینده گندم در سال‌های اخیر را فراهم آورد. تولید گندم در این سال ۱۵ میلیون تن بود که نسبت به سال قبل حدود ۴۳۲ هزار تن افزایش نشان می‌دهد.

در سال ۱۳۸۵ تولید محصولات زراعی ۷۱/۳ میلیون تن بود که نسبت به سال قبل ۱/۹ درصد افزایش داشته است. تولید محصولات باگی نیز در این سال ۱۵/۵

میلیون تن بود که نسبت به سال قبل ۴/۶ درصد افزایش نشان می‌دهد. در سال ۱۳۸۶ مجموع تولیدات باگی و زراعی ۹۰/۱ میلیون تن بوده است. از این میزان تولید، حدود ۷۳/۶ میلیون تن محصولات زراعی بود که در مقایسه با سال قبل ۳/۳ درصد افزایش داشته است. هم‌چنین برآورد تولید محصولات باگی به میزان ۱۶/۵ میلیون تن بود که نسبت به سال قبل ۶/۶ درصد افزایش یافت. در سال ۱۳۸۷، تولید محصولات زراعی و باگی حدود ۶۷/۷ میلیون تن برآورد شده بود که نسبت به تولید سال قبل ۲۶/۲ درصد کاهش نشان می‌دهد. بیشترین میزان کاهش تولید در محصولات زراعی مربوط به تولید گندم (حدود ۷/۹ میلیون تن) می‌باشد که دلیل اصلی آن کاهش نزولات جوی است. در سال ۱۳۸۸ تولید محصولات زارعی و باگی حدود ۸۰ میلیون تن برآورد شد که نسبت به سال قبل ۱۸/۵ درصد افزایش نشان می‌دهد (ترازنامه بانک مرکزی،).

برمبانی اطلاعات جدول ۷۶-۳ به طور کلی طی سال‌های برنامه چهارم توسعه ۹۰/۴ درصد اهداف تولید محصولات زراعی محقق شده است. پایین‌ترین میزان تحقق اهداف برنامه تولید محصولات زراعی در سال ۱۳۸۷ (۷۱/۱ درصد هدف) و بالاترین میزان تحقق در سال‌های ۱۳۸۴ و ۱۳۸۶ برنامه (۱۰۳/۶ و ۱۰۰/۵ درصد اهداف) انجام شده است. در سال پایان برنامه سوم (۱۳۸۳) با تولید ۶۴,۴۳۵ هزار تن، ۸۱ درصد هدف پیش‌بینی شده در این سال محقق شده است.

جدول وضعیت تحقق اهداف برنامه را در محصولات زراعی نشان می‌دهد.

عملکرد تولید برخی محصولات زراعی عمدۀ بدین شرح است:

- میزان تولید جو از ۲,۹۴۰ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۳/۲ درصد به ۳,۴۴۶ هزار تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یافت.
- میزان تولید شلتوك از ۲,۵۴۲ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۲/۴- درصد به ۲,۲۵۳ هزار تن در سال ۱۳۸۸ کاهش یافت.

- میزان تولید ذرت دانه‌ای از ۱,۹۲۶ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۳/۱- درصد به ۱,۶۴۳ هزار تن در سال ۱۳۸۸ کاهش یافت.
- میزان تولید پنبه از ۴۲۰ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۹/۶- درصد به ۲۵۴ هزار تن در سال ۱۳۸۸ کاهش یافت.
- میزان تولید سیب زمینی از ۴,۴۵۴ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۱/۶- درصد به ۴,۱۰۸ هزار تن در سال ۱۳۸۸ کاهش یافت.

جدول ۳-۷۷- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی

محصولات زراعی در برنامه چهارم توسعه

هزار تن

متوجه نرخ رشد سالیانه (درصد)	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	شرح	نام محصول
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴			
-	۱۵۸۸۰	۱۵۴۳۸	۱۵۰۰۸	۱۴۵۹۱	۱۴۱۸۵	-	هدف	گندم آبی و دیم
-۱/۵	۱۳۴۸۵	۷۹۰۷	۱۵۸۸۷/۰	۱۴۶۶۴/۰	۱۴۳۰۸/۰	۱۴۵۶۸/۰	عملکرد	
-	۸۴/۹	۵۱/۵	۱۰۵/۹	۱۰۰/۵	۱۰۰/۹	-	درصد تحقق	
-	۳۷۰۶	۳۵۶۵	۳۴۳۰	۳۳۰۰	۳۱۷۴	-	هدف	جو آبی و دیم
۳/۲	۳۴۴۶	۱۰۴۷	۳۱۰/۰	۲۹۵۶/۰	۲۸۵۷/۰	۲۹۴۰/۰	عملکرد	
-	۹۳/۰	۴۳/۴	۹۰/۵	۸۹/۶	۹۰/۰	-	درصد تحقق	
-	۳۴۴۲۷	۳۳۳۸	۳۲۵۳	۳۱۶۹	۳۰۸۸	-	هدف	شلتون
-۲/۴	۲۲۵۳	۲۱۸۴	۲۶۶۴/۰	۲۶۱۲/۰	۲۷۳۷/۰	۲۵۴۲/۰	عملکرد	
-	۶۵/۷	۶۵/۴	۸۱/۹	۸۲/۴	۸۸/۶	-	درصد تحقق	
-	۲۹۰۴	۲۶۴۴	۲۴۰۶	۲۱۹۱	۱۹۹۵	-	هدف	ذرت دانه‌ای
-۳/۱	۱۶۴۳	۱۷۷۷	۲۲۶۱/۰	۲۱۶۶/۰	۱۹۹۴/۰	۱۹۲۶/۰	عملکرد	
-	۵۶/۶	۶۷/۲	۹۸/۱	۹۸/۹	۹۹/۹	-	درصد تحقق	

هزار تن

نام محصول	شرح	سال پایه (۱۳۸۳)	برنامه چهارم					متوسط نرخ رشد سالیانه (درصد)
			۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	
پنبه آبی و دیم	-	۵۲۲	۴۸۹	۴۵۸	۴۲۹	۴۰۱	-	هدف
	-۹/۶	۲۰۴	۲۹۶	۳۱۳/۰	۲۸۴/۰	۳۶۳/۰	۴۲۰/۰	عملکرد
	-	۴۸/۷	۶۰/۵	۶۸/۳	۶۶/۲	۹۰/۵	-	درصد تحقق
حبویات دیم و آبی	-	۷۲۹	۷۱۵	۷۰۱	۶۸۷	۶۷۴	-	هدف
	-۵/۲	۵۰۸	۳۸۸	۷۱۱/۰	۶۷۸/۰	۶۳۹/۰	۶۶۵/۰	عملکرد
	-	۶۹/۷	۵۴/۳	۱۰۱/۴	۹۸/۷	۹۴/۸	-	درصد تحقق
چغندر قند	-	۷۰۰	۶۸۱۲	۶۶۲۵	۶۴۳۵	۶۲۵۴	-	هدف
	-۱۶/۳	۲۰۱۶	۱۸۲۹	۵۴۰۷/۰	۶۷۰۹/۰	۴۹۰۲/۰	۴۹۱۶/۰	عملکرد
	-	۲۸/۸	۲۶/۸	۸۱/۶	۱۰۴/۳	۷۸/۴	-	درصد تحقق
نیشکر	-	۱۰۰۱۴	۸۹۷۷	۸۰۴۷	۷۲۱۳	۶۴۶۶	-	هدف
	-۱۳/۷	۲۸۲۳	۳۰۹۷	۵۳۱۵/۰	۴۹۵۹/۰	۵۵۳۰/۰	۵۹۱۱/۰	عملکرد
	-	۲۸/۲	۳۴/۵	۶۶/۰	۶۸/۸	۸۵/۵	-	درصد تحقق
دانه های روغنی	-	۷۰۰	۶۳۵	۵۷۷	۵۲۴	۴۷۶	-	هدف
	۱/۸	۴۴۰	۵۲۲	۶۲۸/۰	۶۱۵/۰	۵۵۱/۰	۴۰۲/۰	عملکرد
	-	۶۲/۹	۸۲/۲	۱۰۸/۸	۱۱۷/۴	۱۱۵/۸	-	درصد تحقق
سیب زمینی	-	۴۰۹۲	۴۰۱۶	۴۴۴۲	۴۲۶۸	۴۲۹۵	-	هدف
	-۱/۶	۴۱۰۸	۴۷۰۷	۴۰۲۶/۰	۴۲۱۹/۰	۴۸۳۰/۰	۴۴۵۴/۰	عملکرد
	-	۸۹/۵	۱۰۴/۲	۹۰/۶	۹۶/۶	۱۱۲/۵	-	درصد تحقق
پیاز	-	۱۵۹۷	۱۰۹۲	۱۵۸۶	۱۵۸۱	۱۵۷۶	-	هدف
	-۱/۵	۱۰۱۲	۱۸۴۹	۲۰۱۴/۰	۲۰۳۸/۰	۱۶۸۵/۰	۱۶۲۷/۰	عملکرد
	-	۹۴/۷	۱۱۶/۱	۱۲۷/۰	۱۲۸/۹	۱۰۶/۹	-	درصد تحقق
سبزی و صیفی	-	۱۳۸۴۰	۱۳۶۴۸	۱۳۴۶۱	۱۳۲۸۳	۱۳۱۰۸	-	هدف
	۴/۱	۱۰۲۰۵	۱۲۷۷۷	۱۵۷۶۸/۰	۱۴۳۵۸/۰	۱۴۸۷۴/۰	۱۲۴۷۷/۰	عملکرد
	-	۱۱۰/۲	۹۳/۶	۱۱۷/۱	۱۰۸/۱	۱۱۳/۵	-	درصد تحقق
یونجه	-	۵۴۹۳	۵۳۱۱	۵۱۳۴	۴۹۶۴	۴۷۹۹	-	هدف

هزار تن

متوسط نرخ رشد سالیانه (درصد)	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	شرح	نام محصول
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴			
۲/۶	۵۲۰۹	۴۸۲۸	۵۲۷۵/۰	۵۱۷۳/۰	۴۷۶۳/۰	۴۳۶۷/۰	عملکرد	
-	۹۴/۸	۹۰/۹	۱۰۲/۷	۱۰۴/۲	۹۹/۲	-	درصد تحقق	
-	۹۳۰۰	۸۶۲۶	۸۰۰۰	۷۴۲۰	۶۸۸۱	-	هدف	
۱۰/۹	۱۱۱۰۱	۱۰۲۵۳	۹۹۵۴/۰	۹۶۴۱/۰	۹۷۲۰/۰	۶۶۲۴/۰	عملکرد	سایر نباتات علوم‌های
-	۱۱۹/۴	۱۱۸/۹	۱۲۴/۴	۱۲۹/۹	۱۴۱/۳	-	درصد تحقق	
-	۱۴۷۹۳	۱۳۹۳۷	۱۳۱۳۴	۱۲۳۸۴	۱۱۶۸۰	-	هدف	
۸/۲	۱۶۳۱۰	۱۵۰۸۱	۱۵۲۲۹/۰	۱۴۸۱۴	۱۴۴۸۳	۱۰۹۹۱	عملکرد	جمع علوفه
-	۱۱۰/۳	۱۰۸/۲	۱۱۶/۰	۱۱۹/۶	۱۲۴/۰	-	درصد تحقق	

مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی، برنامه توسعه زیربخش‌های کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم.

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه

چهارم، ۱۳۹۰.

وزارت جهاد کشاورزی، آمارنامه کشاورزی، سال‌های مختلف.

در طول سال‌های برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸) برای تولید محصولات باگی متوسط رشد سالیانه ۸/۰۵ درصد پیش‌بینی شده است به طوری که تولید این محصولات از ۱۳/۱۰۸ میلیون تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) به ۱۹/۳۰۲ میلیون تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یابد.

مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی مجموع تولیدات باگی در برنامه چهارم توسعه در جدول زیر ارائه شده است. اطلاعات ارائه شده در جدول مذکور حاکی است که تولید محصولات باگی طی سال‌های برنامه چهارم توسعه از ۱۳/۱۰۸ میلیون تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۳/۴۶ درصد به ۱۵/۵۴۰ میلیون تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یافت.

مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی محصولات باگی در برنامه چهارم توسعه در جدول ارائه شده است. مقایسه اهداف پیش‌بینی شده و عملکرد تولید محصولات باگی حکایت از تحقق ۸۹ درصدی اهداف دارد. پایین‌ترین میزان تحقق اهداف برنامه تولید محصولات باگی طی سال چهارم برنامه (۷۴/۷ درصد اهداف) و بالاترین میزان تحقق به ترتیب مربوط به سال‌های سوم و اول (۹۸/۴ و ۹۸) درصد اهداف) می‌باشد.

وضعیت تولید برخی از محصولات عمدۀ باگی در طول سال‌های برنامه از این قرار بوده است:

- میزان تولید سیب و دانه‌دارها از ۲,۳۷۰ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۷/۷۷ درصد به ۳,۴۴۶ هزار تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یافت. میزان تحقق اهداف پیش‌بینی شده تولید سیب و دانه دارها از ۹۴ درصد تا ۱۰۴/۲ درصد طی سال‌های مختلف متغیر بوده است.
- میزان تولید انگور از ۲,۷۹۶ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۱/۱۷ - درصد به ۲,۶۳۶ هزار تن در سال ۱۳۸۸ کاهش یافت.
- میزان تولید پسته از ۱۸۴/۹ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۱۰/۳۱ درصد به ۳۰۲ هزار تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یافت.
- میزان تولید مرکبات از ۴,۱۲۱ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۱/۳۱ درصد به ۴,۳۹۸/۶ هزار تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یافت.
- میزان تولید انار از ۶۹۱ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۲/۷۹ - درصد به ۶۰۰ هزار تن در سال ۱۳۸۸ کاهش یافت.
- میزان تحقق اهداف برنامه به تفکیک محصولات باگی در جدول خلاصه شده است.

ب- ارزیابی سیاست‌های زیربخش دام و طیور

مجموع تولیدات محصولات دامی در طی ۵ سال برنامه دارای روندی افزایشی بوده است. در سال ۱۳۸۴، مجموع تولید محصولات دامی (گوشت قرمز، گوشت مرغ، شیر، تخم مرغ و عسل) به بیش از ۱۰ میلیون تن بالغ گردید که در مقایسه با سال قبل از آن ۷/۲ درصد افزایش نشان می‌دهد. در سال ۱۳۸۵ تولید محصولات دامی با ۶/۳ درصد افزایش نسبت به سال قبل معادل ۱۰,۶۴۳/۵ هزار تن بود. در سال ۱۳۸۶ مجموع تولید محصولات عمدۀ دامی (بدون عسل) ۱۱,۳۴۹ هزار تن بود که نسبت به سال قبل ۷ درصد افزایش نشان می‌دهد. در سال ۱۳۸۷ میزان تولید محصولات نسبت به سال قبل ۵/۷ درصد افزایش داشته است و در سال ۱۳۸۸ نیز با ۷/۴ درصد افزایش نسبت به سال قبل به ۱۲,۸۶۱/۴ هزار تن رسید.

جدول ۳-۷۱-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق تولیدات زیربخش باگبانی در برنامه چهارم توسعه

هزار تن

متوجه نرخ رشد سالیانه (درصد)	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	شرح	محصول
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴			
-	۳۵۵۳	۳۰۰۳	۲۹۶۷/۳	۲۸۸۱/۳	۲۷۹۵/۲	-	هدف	سیب و دانه‌دارها
۷/۷۷	۳۴۴۶	۲۸۶۸/۷	۳۱۱۶/۶	۲۹۴۵/۰	۲۹۱۲/۶	۲۳۷۰/۶	عملکرد	
-	۹۷/۰	۹۴/۰	۱۰۰/۰	۱۰۲/۲	۱۰۴/۲	-	درصد تحقق	
-	۳۷۹۰	۳۵۳۶/۷	۳۳۵۸/۲	۳۱۹۵/۸	۳۰۳۲/۲	-	هدف	انگور
-۱/۱۷	۲۶۳۵/۷	۱۷۳۹/۵	۳۱۰۶/۰	۳۱۰۴/۰	۲۹۶۳/۸	۲۷۹۵/۹	عملکرد	
-	۶۹/۵	۴۹/۲	۹۲/۵	۹۷/۱	۹۷/۷	-	درصد تحقق	
-	۲۲۸	۲۰۴/۱	۱۷۹/۲	۱۵۷/۱	۱۳۵/۸	-	هدف	بادام
۸/۱۲	۱۰۳/۴	۱۲۶/۶۸	۲۱۱/۲	۱۱۵/۰	۱۰۸/۷	۷۰/۰	عملکرد	
-	۴۵/۴	۶۲/۱	۱۱۷/۹	۷۳/۲	۸۰/۰	-	درصد تحقق	
-	۳۴۳	۳۱۹	۲۹۵/۵	۲۷۱/۷	۲۴۷/۹	-	هدف	گردو

هزار تن

متوجه نرخ رشد سالیانه (درصد)	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	شرح	محصول
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴			
۱۰/۷۲	۲۸۰	۳۷۹/۲	۲۹۱/۲	۲۵۰/۰	۲۴۷/۹	۱۶۸/۳	عملکرد	
-	۸۱/۶	۱۱۸/۸	۹۸/۵	۹۲/۰	۱۰۰/۰	-	درصد تحقق	
-	۲۸/۱۸	۲۵/۳۸	۲۳	۲۰/۹	۱۹/۲	-	هدف	فندق
۱/۲۹	۱۶/۴	۳۰/۲۴	۱۹/۵	۱۸/۳	۱۷/۹	۱۵/۴	عملکرد	
-	۵۸/۲	۱۱۹/۱	۸۴/۸	۸۷/۶	۹۳/۱	-	درصد تحقق	هسته‌دارها
-	۲۲۱۸	۲۰۶۲/۶	۱۹۱۲/۵	۱۷۵۴/۲	۱۶۰۲/۱	-	هدف	
۱۱/۹۰	۱۶۷۱/۶۴	۱۶۹۸/۳	۱۷۹۶/۹	۱۵۷۹/۰	۱۵۳۶/۶	۹۵۰/۸	عملکرد	هسته‌دارها
-	۷۵/۴	۸۲/۳	۹۴/۰	۹۰/۰	۹۵/۹	-	درصد تحقق	
-	۴۴۰/۳۶	۵۴۸/۷	۳۳۵/۷	۳۸۹/۵	۲۶۱/۳	-	هدف	پسته
۱۰/۳۱	۳۰۲	۱۹۲/۲۷	۳۱۵/۵	۲۵۰/۰	۲۲۹/۷	۱۸۴/۹	عملکرد	
-	۶۸/۶	۳۵/۰	۹۴/۰	۶۴/۲	۸۷/۹	-	درصد تحقق	مرکبات
-	۵۰۴۲/۳۵	۴۷۷۲/۰۷	۴۶۱۳/۳	۴۵۰۳/۷	۴۳۱۷/۶	-	هدف	انار
۱/۳۱	۴۳۹۸/۶	۴۰۲۴/۸۰	۴۶۰۹/۰	۴۳۹۲/۰	۴۲۷۱/۶	۴۱۲۱/۲	عملکرد	
-	۸۷/۲	۸۴/۳	۱۰۱/۰	۹۷/۵	۹۸/۹	-	درصد تحقق	موز
-	۱۰۲۸/۹	۹۶۸/۶۶	۹۱۰/۴	۸۵۵/۶	۸۰۴/۱	-	هدف	زیتون
-۲/۷۹	۶۰۰/۳۵	۳۹۶/۹۸	۸۶۹/۷	۸۴۸/۶	۷۰۰/۲	۶۹۱/۵	عملکرد	
-	۵۸/۳	۴۱/۰	۹۵/۰	۹۹/۲	۸۷/۷	-	درصد تحقق	خرما
-	۱۳۷/۶۴	۱۲۴/۳۷	۱۱۱/۳	۹۹	۹۸/۲	-	هدف	
۱۳/۸۹	۱۱۹/۲	۱۱	۱۰۳/۲	۹۴/۳	۷۴/۷	۶۲/۲	عملکرد	زیتون
-	۸۶/۶	۸/۸	۹۲/۷	۹۵/۳	۷۶/۰	-	درصد تحقق	
-	۱۹۹/۲	۱۴۸/۸۲	۱۱۵/۶	۸۴/۲	۶۶/۴	-	هدف	زیتون
۱۷/۴۲	۸۵/۷	۴۲/۴۷	۹۳/۰	۵۳/۸	۶۱/۳	۳۸/۴	عملکرد	
-	۴۳/۰	۲۸/۵	۸۰/۴	۶۳/۹	۹۲/۴	-	درصد تحقق	خرما
-	۱۲۳۵/۳	۱۲۳۸/۴	۱۱۵۷/۰	۱۰۷۸	۱۰۳۱	-	هدف	
۲/۱۴	۱۱۰۰/۱۸	۱۰۰۶/۴	۱۱۲۹/۴	۱۰۰۷/۰	۹۹۶/۷	۹۸۹/۶	عملکرد	خرما

هزار تن

متوجه نرخ رشد سالیانه (درصد)	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	شرح	محصول
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴			
-	۸۲/۴	۸۱/۳	۹۷/۶	۹۳/۴	۹۶/۷	-	درصد تحقق	
-	۱۵۰	۱۴۶/۵۷	۱۴۱/۴	۱۳۷/۸	۱۵۴/۲	-	هدف	برگ سبز چای
۹/۰۹	۲۰۷/۲۶	۱۴۱/۱۶	۱۶۵/۶	۱۵۵/۰	۱۹۷/۲	۱۳۴/۲	عملکرد	
-	۱۳۸/۲	۹۶/۳	۱۱۷/۱	۱۱۲/۵	۱۲۷/۹	-	درصد تحقق	
-	۰/۳۹۹	۰/۳۴۸	۰/۳۰۸	۰/۲۸	۰/۲۶	-	هدف	
-۶/۷۶	۰/۱۶	۰/۱۹	۰/۱۹	۰/۲۵	۰/۲۴	۰/۲۲	عملکرد	زعفران
-	۳۸/۸	۵۵/۲	۶۲/۳	۸۹/۳	۹۱/۹	-	درصد تحقق	
-	۱۰/۲۲	۹/۴۴	۸/۶۵	۷/۸	۷/۱	-	هدف	زرشک
۱/۹۵	۹/۳۶	۹/۲۶	۹/۳	۸/۷	۸/۵	۸/۵	عملکرد	
-	۹۱/۶	۹۸/۱	۱۰۷/۵	۱۱۱/۵	۱۲۰/۱	-	درصد تحقق	
-	۲۴	۲۲	۲۰	۱۸	۱۶	-	هدف	گل محمدی (گلستان)
۱۰/۶۸	۱۸/۴	۱۷/۱	۲۱/۴	۲۰/۰	۱۲/۸	۱۱/۱	عملکرد	
-	۷۶/۷	۷۷/۷	۱۰۷/۰	۱۱۱/۱	۷۹/۷	-	درصد تحقق	
-	۱۶۷/۵	۱۵۷/۹۷	۱۴۹/۱	۱۴۰/۳	۱۲۹/۷	-	هدف	گیاهان دارویی
-۲۴/۸۸	۱۸/۴۳	۴۴	۱۱۲/۳	۹۰/۰	۶۵/۷	۷۷/۱	عملکرد	
-	۱۱/۰	۲۷/۹	۷۵/۳	۶۴/۱	۵۰/۷	-	درصد تحقق	
-	۱۹۳۰/۲/۲	۱۷۹۰/۱/۸	۱۶۷۹/۸/۳	۱۶۰۹۰/۲	۱۵۱۶۶/۶	-	هدف	جمع کل محصولات باغی (به استثنای تولیدات گلخانه‌ای)
۳/۵	۱۵۵۴۰/۴	۱۳۳۶۵/۳	۱۶۵۳۷/۰	۱۵۵۴۵	۱۴۸۶۴/۴	۱۳۱۰۸/۶	عملکرد	
-	۸۰/۵	۷۴/۷	۹۸/۴	۹۶/۶	۹۸/۰	-	درصد تحقق	

مأخذ: موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، سند ملی توسعه بخش‌های

کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم.

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه

.۱۳۹۰، چهارم

وزارت جهاد کشاورزی، آمارنامه کشاورزی، سال‌های مختلف.

جدول ۳-۷۹- مقايسه اهداف پيش‌بندي شده، عملکرد و
درصد تحقق اهداف کمي تولیدات دام و طيور در برنامه چهارم توسعه

هزار تن

متوجه نرخ رشد سالیانه (درصد)	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	شرح	عنوان
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴			
-	۹۵۵۶	۸۹۱۴	۸۳۱۲	۷۷۴۹	۷۲۳۲	-	هدف	شیر
۷/۳	۹۵۵۲	۸۷۷۲	۸۲۵۱	۷۷۵۲	۷۱۶۰	۶۷۲۰	عملکرد	
-	۹۹/۹۵۸	۹۸/۴۰۷	۹۹/۲۷	۱۰۰	۹۹	-	درصد تحقق	
-	۹۲۱	۸۹۲	۸۶۴	۸۳۷	۸۱۰	-	هدف	گوشت قرمز
۲/۸	۹۰۲	۸۷۰	۸۶۶	۸۲۹	۸۰۰	۷۸۵	عملکرد	
-	۹۷/۹۳۷	۹۷/۵۳۴	۱۰۰/۲	۹۹/۰۴	۹۸/۷۷	-	درصد تحقق	
-	۱۶۰۵	۱۵۰۷	۱۴۱۵	۱۳۲۹	۱۲۴۸	-	هدف	گوشت طیور
۶/۹	۱۶۱۰	۱۵۶۵	۱۴۶۸	۱۳۶۰	۱۲۳۷	۱۱۵۲	عملکرد	
-	۱۰۰/۳۱	۱۰۳/۸۵	۱۰۳/۷	۱۰۲/۳	۹۹/۱۲	-	درصد تحقق	
-	۷۸۹	۷۵۸	۷۲۸	۶۹۹	۶۷۱	-	هدف	تخم مرغ
۲/۸	۷۵۱	۷۲۷	۷۰۳	۶۷۷	۷۰۹	۶۵۵	عملکرد	
-	۹۰/۱۸۴	۹۵/۹۱	۹۶/۵۷	۹۶/۸۵	۱۱۳/۱	-	درصد تحقق	
-	۴۰	۳۷/۹	۳۵/۹	۳۴	۳۲/۲	-	هدف	عسل
۱۰/۱	۴۶/۴	۴۰/۷	۴۷	۳۶	۳۴/۸	۲۸/۶۷	عملکرد	
-	۱۱۶/۰۵	۱۰۷/۳۹	۱۳۰/۹	۱۰۵/۹	۱۰۸/۱	-	درصد تحقق	
-	۱۲۹۱۱	۱۲۱۰۹	۱۱۳۵۵	۱۰۶۴۸	۹۹۹۳	-	هدف	كل توليدات
۶/۶	۱۲۸۶۱	۱۱۹۷۵	۱۱۳۳۵	۱۰۶۵۴	۹۹۹۱	۹۳۴۱	عملکرد	
-	۹۹/۶۱۶	۹۸/۸۹۲	۹۹/۸۲	۱۰۰/۱	۹۹/۹۸	-	درصد تحقق	

مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی، برنامه توسعه زیربخش‌های کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم.

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه

چهارم، ۱۳۹۰.

وزارت جهاد کشاورزی، آمارنامه کشاورزی، سال‌های مختلف.

مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور، سال‌های مختلف.

شیلات

مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی شیلات و آبزیان در برنامه چهارم توسعه نشان می‌دهد که میزان تولید شیلات و آبزیان از ۴۷۴/۵ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۴/۸ درصد به ۵۹۹/۷ هزار تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است. میزان تحقق اهداف شیلات (صید و آبزی‌پروری) در برنامه چهارم به ترتیب با تولید ۵۵۲/۵، ۵۷۵/۵، ۵۶۲/۵، ۵۶۲/۴ و ۵۹۹/۷ هزار تن طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۸ به ترتیب به میزان ۱۰۷/۳، ۱۰۲/۱، ۱۰۷/۳ و ۷۹ درصد بوده است. در مجموع می‌توان گفت ۹۰ درصد اهداف شیلات در برنامه چهارم توسعه محقق شده است.

- میزان آبزی‌پروری از ۱۲۴/۶ هزار تن در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۱۰/۷ درصد به ۲۰۷ هزار تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است.
- میزان صید از آبهای جنوب از ۳۱۴ هزار تن در سال ۱۳۸۳ با متوسط نرخ رشد سالیانه ۲/۱ درصد به ۳۴۸ هزار تن در سال ۱۳۸۸ (سال پایه برنامه) افزایش یافته است.
- میزان صید از آبهای شمال از ۳۵/۷ هزار تن در سال ۱۳۸۳ با متوسط نرخ رشد سالیانه ۴/۴ درصد به ۴۴ هزار تن در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است.

جدول ۳-۱۰-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و
درصد تحقق اهداف کمی شیلات و آبزیان در برنامه چهارم توسعه

تن

متوجه نرخ رشد سالیانه (درصد)	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	شرح	
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴			
-	۲۷۶۸۴۱	۲۳۶۰۱۳	۲۰۲۸۸۱	۱۶۹۱۵۷	۱۴۲۱۷۲	-	هدف	آبزی پروری
۱۰/۷	۲۰۷۳۵۳	۱۸۳۶۴۷	۱۹۳۶۷۷	۱۵۴۶۷۸	۱۳۴۱۸۰	۱۲۴۵۶۰	عملکرد	
-	۷۵	۷۸	۹۵/۵	۹۱/۴	۹۴/۴	-	درصد تحقق	
-	۴۴۵۲۱۴	۴۲۰۱۹۲	۲۹۴۴۵۱	۳۶۴۲۴۷	۳۱۶۶۳۷	-	هدف	صید جنوب
۲/۱	۳۴۸۱۲۲	۳۴۱۹۸۰	۳۲۹۵۷۱	۳۷۴۴۴۷	۳۴۳۴۹۲	۳۱۴۱۶۵	عملکرد	
-	۷۸	۸۱	۸۳/۶	۱۰۲/۸	۱۰۸/۵	-	درصد تحقق	
-	۴۱۴۰۰	۳۵۸۰۰	۳۳۰۰۰	۳۰۲۰۰	۲۸۴۰۰	-	هدف	صید شمال
۴/۴	۴۴۲۷۹	۳۶۹۶۷	۳۹۱۷۴	۴۶۴۳۵	۴۴۸۸۷	۳۵۷۷۵	عملکرد	
-	۱۰۷	۱۰۳	۱۱۸/۷	۱۵۳/۸	۱۵۸/۱	-	درصد تحقق	
-	۷۶۳۴۵۵	۶۹۲۰۰۵	۶۳۰۳۳۲	۵۶۳۶۰۴	۴۸۷۲۰۹	-	هدف	جمع تولید
۴/۸	۵۹۹۷۵۴	۵۶۲۰۹۴	۵۶۲۴۲۲	۵۷۰۵۶۰	۵۲۲۵۰۹	۴۷۴۵۰۰	عملکرد	
-	۷۹	۸۱	۸۹/۲	۱۰۲/۱	۱۰۷/۳	-	درصد تحقق	

مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی، برنامه توسعه زیربخش‌های کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم.

موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه

. ۱۳۹۰، چهارم.

وزارت جهاد کشاورزی، آمارنامه کشاورزی، سال‌های مختلف.

مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور، سال‌های مختلف.

جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری

بررسی عملکرد اهداف کمی فعالیت‌های منابع طبیعی و آبخیزداری طی سال‌های برنامه چهارم به شرح زیر می‌باشد:

بررسی شاخص‌های مهم منابع طبیعی و آبخیزداری توسعه نشان می‌دهد طی این برنامه ۲۱۰,۵۰۰ هکتار جنگل کاری، احیا و توسعه جنگل انجام گردیده، به عبارت دیگر سالیانه به طور متوسط ۴۲,۱۰۰ هکتار جنگل کاری، احیا و توسعه جنگل صورت گرفته است. با فعالیت‌های انجام گرفته ۴۰/۲ درصد اهداف پیش‌بینی شده برنامه محقق شده است. بیشترین میزان جنگل کاری، احیاء و توسعه جنگل‌ها طی این دوره مربوط به سال ۱۳۸۵ و به میزان ۵۳,۵۰۰ هکتار می‌باشد.

طی سال‌های برنامه چهارم (۱۳۸۴-۱۳۸۸) به میزان ۲۰۳,۱۰۰ هکتار کانون‌های بحرانی بیابان‌زا (بیابان‌زدایی) در کشور کنترل شده و به عبارتی به طور متوسط سالانه ۴۰,۶۲۰ هکتار کانون‌های بحرانی بیابان‌زا (بیابان‌زدایی) کنترل شده است. بیشترین میزان کنترل کانون‌های بحرانی بیابان‌زا با ۶۶,۵۰۰ هکتار مربوط به سال ۱۳۸۵ می‌باشد. اجرای عملیات آبخیزداری در ۱۰ و ۲۰ درصد خارج و داخل حوزه‌های سدهای کشور در طی سال‌های برنامه چهارم به میزان ۶,۱۵۱ هزار هکتار انجام شده است که این میزان فعالیت حدود ۵۳/۶ درصد هدف برنامه را محقق کرده است. طی این برنامه به طور متوسط ۱,۲۳۰ هزار هکتار عملیات آبخیزداری انجام شده است، بیشترین میزان عملیات آبخیزداری با ۱,۶۸۶ هزار هکتار مربوط به سال ۱۳۸۵ می‌باشد.

طی برنامه پنجم‌ساله چهارم در مجموع ۳۳,۳۹۹ هزار هکتار منابع ملی تعیین تکلیف شده است به عبارتی به طور متوسط سالیانه حدود ۶,۶۸۰ هزار هکتار از منابع ملی تعیین تکلیف شده است. این میزان فعالیت ۸۱/۵ درصد هدف برنامه را محقق نموده است. بیشترین منابع ملی تعیین تکلیف شده به میزان ۸,۶۷۹ هزار هکتار مربوط سال ۱۳۸۵ می‌باشد.

توسعه زراعت چوب طی دوره سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۸ به میزان ۵۴,۸۵۰ هکتار انجام شده است. که این میزان عملیات در مقایسه با اهداف پیش‌بینی شده حدود ۵۷ درصد هدف برنامه را محقق نموده است. بیشترین میزان زراعت چوب طی این برنامه با ۱۴,۴۰۰ هکتار در سال ۱۳۸۴ انجام گردیده است.

بررسی ساماندهی خروج دام از جنگل‌های شمال کشور نشان می‌دهد طی سال‌های برنامه چهارم حدود ۲۹۰/۳ هزار واحد دامی از جنگل‌های شمال کشور خارج گردیده است، به عبارتی به طور متوسط سالانه حدود ۵۸ هزار واحد دامی از جنگل‌های شمال خارج گردیده است. بیشترین میزان خروج دام از جنگل‌های شمال با خروج ۱۰۷/۸ هزار واحد دامی در سال ۱۳۸۵ اتفاق افتاده است.

جدول ۱۱-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی جنگل، مرتع و آبخیزداری در برنامه چهارم توسعه

جمع برنامه	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	واحد	شرح	شاخص
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴				
۵۲۳۶۸۵	۱۳۶۸۸۵	۱۰۷۶۰۰	۱۰۰۶۰۰	۹۳۷۰۰	۸۴۹۰۰	-	هکتار	هدف	جنگل کاری و احیا و توسعه جنگل
۲۱۰۵۰۰	۲۶۰۰۰	۳۴۷۰۰	۴۶۷۰۰	۵۳۵۰۰	۴۹۶۰۰	۳۱۸۰۰	هکتار	عملکرد	
۴۰/۲	۱۹	۳۲/۲	۴۶/۴	۵۷/۱	۵۸/۴	-	درصد	تحقق	
۳۱۳۰۰۰	۱۹۳۰۰۰	۳۰۰۰۰	۳۰۰۰۰	۳۰۰۰۰	۳۰۰۰۰	-	هکتار	هدف	کنترل کانون‌های بحرانی بیابان‌زا (بیابان‌زدایی)
۲۰۳۱۰۰	۲۰۰۰۰	۲۲۴۰۰	۵۰۲۰۰	۶۶۵۰۰	۴۳۰۰۰	۸۵۹۰۰	هکتار	عملکرد	
۶/۵	۱/۰۳	۷/۸	۱۶/۷	۲۲/۲	۱۴/۳	-	درصد	تحقق	
۱۱۴۸۴۰۰	۳۰۷۵۰۰۰	۲۴۱۸۰۰۰	۲۲۵۲۰۰۰	۱۹۸۲۰۰۰	۱۶۵۷۰۰۰	-	هکتار	هدف	عملیات آبخیزداری در ۱۰ و ۲۰ درصد خارج و داخل حوزه‌های سدهای کشور °
۶۱۵۱۰۰	۱۲۱۳۰۰۰	۱۲۰۲۰۰۰	۱۰۴۵۰۰۰	۱۶۸۶۰۰۰	۹۰۵۰۰۰	۰۰۱۰۴۲۰۰۰	هکتار	عملکرد	
۵۳/۶	۴۲/۷	۴۹/۷	۴۴/۴	۸۵/۱	۵۴/۶	-	درصد	تحقق	
۴۱۰۰۰۰۰	۸۰۰۰۰۰۰	۸۰۰۰۰۰۰	۸۰۰۰۰۰۰	۸۵۰۰۰۰۰	۸۵۰۰۰۰۰	-	هکتار	هدف	تعیین تکلیف نهایی منابع ملی
۳۳۳۹۹۹۰۰۰	۳۶۹۰۰۰۰۰	۶۲۳۸۰۰۰۰	۷۴۴۲۰۰۰۰	۸۶۷۹۰۰۰۰	۷۳۵۰۰۰۰۰	۹۷۰۰۰۰۰	هکتار	عملکرد	
۸۱/۵	۴۶/۱	۷۸	۹۳	۱۰۲/۱	۸۶/۵	-	درصد	تحقق	

جمع برنامه	برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	واحد	شرح	شاخص
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴				
۹۶۲۵۰	۲۰۲۵۰	۲۲۵۰۰	۲۰۵۰۰	۱۸۰۰۰	۱۵۰۰۰	-	هکتار	هدف	زراعت چوب ساماندهی خروج دام از جنگل‌های شمال کشور
۵۴۸۵۰	۶۰۵۰	۱۰۲۰۰	۱۰۵۰۰	۱۳۷۰۰	۱۴۴۰۰	-	هکتار	عملکرد	
۵۷	۲۹/۹	۴۵/۳	۵۱/۲	۷۶/۱	۹۶	-	درصد	تحقق	
۴۲۹۰۰۰	۲۴۰۰۰۰	۴۹۰۰۰	۴۸۰۰۰	۴۶۵۰۰۰	۴۰۵۰۰۰	-	واحد دامی	هدف	
۲۹۰۳۱۴	۳۳۶۵۹	۵۳۵۳۲	۴۴۹۶۶	۱۰۷۸۵۴	۵۰۲۰۳	۲۵۰۰	واحد دامی	عملکرد	
۶/۸	۱/۴	۱۰/۹	۹/۴	۲۳/۲	۱۱/۱	-	درصد	تحقق	

* جمع با عملیات آبخیزداری طرح بهبود و اصلاح مراتع

مأخذ: موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، سند ملی توسعه بخش‌های کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم

سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور.

حفظ نباتات

به طور کلی بخش عظیمی از فعالیت‌های حفظ نباتات به عنوان پشتیبان فرآیند تولید و حفظ محصولات کشاورزی از جمله حمایت‌های مجاز محسوب می‌شود. در جدول زیر مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی

حفظ نباتات در برنامه چهارم توسعه ارائه شده که به شرح زیر می‌باشد:

- کنترل آفات نباتی از ۴/۱۴ میلیون هکتار در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) به ۳/۴۶ میلیون هکتار در سال ۱۳۸۸ کاهش یافته است. مقایسه عملکرد با اهداف پیش‌بینی شده طی برنامه حاکی از تحقق ۹۵ درصدی اهداف دارد.
- سطح مبارزه بیولوژیک از ۱۱۵ هزار هکتار در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) با متوسط نرخ رشد سالیانه ۱۳/۷ به ۲۲۰/۳ هزار هکتار در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است. مقایسه عملکرد با اهداف پیش‌بینی شده طی برنامه حاکی از تحقق ۱۰۵ درصدی اهداف دارد.
- ارائه خدمات ضدغوفونی نباتات صادراتی از ۹۰۲ هزار تن در سال ۱۳۸۳ به ۷۸/۳ هزار تن در سال ۱۳۸۸ و ضدغوفونی محموله‌ها و اندام‌های گیاهی وارداتی از ۷۱۹

هزار متر مکعب در سال ۱۳۸۳ به ۱۰۶/۹ هزار متر مکعب در سال ۱۳۸۸ کاهش یافته‌اند (سازمان حفظ نباتات).

دامپزشکی

مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی دامپزشکی در برنامه چهارم توسعه به شرح زیر می‌باشد:

- طی سال‌های برنامه چهارم پوشش بهداشتی دام‌ها در برابر بیماری‌های دامی از ۵۴ درصد در سال ۱۳۸۳ به ۶۵ درصد در سال ۱۳۸۸ افزایش یافت که نشان‌دهنده متوسط نرخ رشد سالیانه ۳/۸ درصد می‌باشد. اهداف پیش‌بینی شده برای این شاخص تقریباً محقق گردیده به طوری که به غیر از سال ۱۳۸۸ که هدف پیش‌بینی شده ۹۴ محقق گردیده بقیه سال‌های برنامه بیش از ۱۰۰ درصد محقق گردیده است.
- توسعه پوشش بهداشتی دام‌ها در برابر بیماری‌های قابل انتقال بین انسان و دام از ۵۳/۹ درصد در سال ۱۳۸۳ با متوسط نرخ رشد سالیانه ۶/۸ درصد به ۷۴/۹۷ درصد در سال ۱۳۸۸ افزایش یافت. درصد تحقق این هدف از ۶۹/۵ تا ۱۰۰/۹ درصد متغیر بوده است.
- پوشش کنترل کیفی و بهداشتی تولیدات خام دامی و شیلاتی از ۶۰/۴ درصد در سال ۱۳۸۳ به ۷۴/۱ درصد در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است که نشان‌دهنده متوسط نرخ رشد سالیانه ۴/۲ درصد می‌باشد. اهداف پیش‌بینی شده برای این شاخص به طور کامل محقق گردیده است.
- پوشش بهداشتی مزارع تکثیر و پرورش طیور و زنبور عسل در برابر بیماری‌ها از ۴۹/۴ درصد در سال ۱۳۸۳ به ۸۸/۵۸ درصد در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است (متوجه نرخ رشد سالیانه ۱۲/۴ درصد). اهداف پیش‌بینی شده برای این شاخص به طور کامل محقق گردیده است.

- پوشش بهداشتی مزارع تکثیر و پرورش آبزیان و منابع آبی از ۳ درصد در سال ۱۳۸۳ به ۴۰/۵۳ درصد در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است. درصد تحقق این هدف از ۵۴/۳ تا ۱۰۳/۹ درصد متغیر بوده است.

مکانیزاسیون

در آغاز برنامه چهارم بالغ بر یک میلیون دستگاه انواع ماشین‌های کشاورزی در سرتاسر کشور مورد بهره‌برداری قرار داشته است. با توجه به عدم تأمین ماشین‌های کشاورزی مورد نیاز و باقیماندن تراکتورهای فرسوده در بخش، از یک سو استفاده از ماشین‌های موجود افزایش یافت و از سوی دیگر به علت پایین بودن بازده نیرو از کیفیت عملیات زراعی کاسته شد. براساس سیاست‌های اعمال شده و با توجه به فعالیت‌های انجام شده، درجه مکانیزاسیون اکثر محصولات عمدۀ زراعی افزایش یافت. افزایش سریع قیمت ماشین‌آلات و عدم تناسب آن با افزایش قیمت محصولات کشاورزی از مشکلات دهه اخیر است که جاذبه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی را کاهش داده است. مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی زیربخش مکانیزاسیون کشاورزی در برنامه چهارم در جدول زیر ارائه شده است.

- طی سال‌های برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸) ضریب مکانیزاسیون از ۰/۶۳ اسب بخار در هکتار در سال ۱۳۸۳ به ۱/۰۴ اسب بخار در هکتار در سال پایانی برنامه (۱۳۸۸) افزایش یافت که حاکی از ۸۸/۱ درصد تحقق هدف پیش‌بینی شده در سال پایان برنامه می‌باشد.

- تعداد تراکتور تأمین شده طی سال‌های برنامه از ۱۶,۹۸۰ دستگاه در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) به ۱۳,۴۶۸ دستگاه در سال ۱۳۸۸ (سال پایان برنامه) رسید. تأمین تراکتور طی برنامه چهارم (۹۶,۷۸۴ دستگاه) در مقایسه اهداف پیش‌بینی شده (۱۳۳,۸۶۰ دستگاه)، بیانگر تحقق ۷۲/۳ درصدی اهداف می‌باشد.

- طی سال‌های برنامه حدود ۴۴ درصد از هدف پیش‌بینی شده برای تأمین کمباین تحقق یافت به طوری طی که این برنامه ۳,۵۵۰ دستگاه کمباین تأمین و توزیع گردید. تعداد کمباین تأمین و توزیع شده از ۷۰۱ دستگاه در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) به ۲۷۳ دستگاه در سال ۱۳۸۸ (سال پایان برنامه) رسید.
- طی سه سال ابتدای برنامه چهارم تعداد ۳,۸۹۸ دستگاه تیلر تأمین و توزیع گردید که این میزان در مقایسه با اهداف پیش‌بینی شده بیانگر ۴۰/۵ درصد تحقق اهداف می‌باشد. (لازم به ذکر به دلیل عدم دسترسی به امار تیلر در دو سال آخر برنامه آمار سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۴ مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است).

صنایع تبدیلی و تکمیلی

اهداف و عملکرد و درصد تحقق اهداف صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی به شرح زیر است.

- در طی سال‌های برنامه چهارم مقرر بوده که ظرفیت جذب مواد خام کشاورزی به ۱۴,۲۶۶ هزار تن برسد، که در عمل با جذب ۱۴,۰۸۰ هزار تن مواد خام کشاورزی ۹۹ درصد هدف پیش‌بینی محقق گردید. میزان جذب مواد خام طی سال‌های برنامه بجز سال ۱۳۸۷ از عملکردی بیش از ۱۰۰ درصد برخوردار بوده است.

- طی برنامه چهارم توسعه میزان سرمایه‌گذاری در واحدهای جدید معادل ۱۴,۴۱۹ میلیارد ریال بوده که در مقایسه با هدف پیش‌بینی شده ۲۲,۹۵۰ میلیارد ریال برنامه ۶۳ درصد تحقق داشته است.

- هدف اشتغال زایی صنایع مذکور در برنامه چهارم ۶۷,۵۸۰ نفر تعیین شده که عملاً با ۵۰ درصد تحقق هدف حدود ۳۳,۹۰۶ نفر فرصت شغلی فراهم شده است.

- طی سال‌های برنامه چهارم ۷۳۶ میلیون دلار صادرات صنایع کشاورزی پیش‌بینی گردیده بود که در عمل با ۸۲۳ میلیون دلار، ۱۱۲ درصد هدف پیش‌بینی شده محقق شده است.

جدول ۱۲-۳ مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی صنایع تبدیلی و تکمیلی در برنامه چهارم

جمع برنامه چهارم	سال‌های برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	واحد متuarف	شرح	شاخص
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴				
۱۴۲۶۶	۳۲۰۰	۳۸۸۸	۲۸۵۸	۲۳۳۲	۱۹۸۸	۱۱۴۷/۹	هزار تن	هدف	ظرفیت جذب مواد خام کشاورزی
۱۴۰۸۰	۳۶۲۵	۲۰۶۳	۳۱۸۱	۳۱۹۵	۲۰۴۶		هزار تن	عملکرد	
۹۹	۱۱۳	۵۳	۱۱۱	۱۳۶	۱۰۳		درصد	تحقیق	
۲۲۹۵۰	۴۹۵۰	۴۵۰۰	۴۵۰۰	۴۵۰۰	۴۵۰۰	۶۳۱/۹	میلیارد ریال	هدف	سرمایه‌گذاری در واحدهای جدید
۱۴۴۱۹	۳۴۰۷	۴۲۷۰	۲۹۳۰/۰	۲۴۶۲/۴	۱۳۴۹/۱		میلیارد ریال	عملکرد	
۶۳	۶۹	۹۵	۶۵	۵۵	۳۰		درصد	تحقیق	
۶۷۵۸۰	۱۰۵۰۰	۱۲۰۰۰	۱۰۵۴۰	۱۴۰۰۰	۱۵۵۴۰	۴۰۵۰	نفر	هدف	اشغال جدید ایجاد شده
۳۳۹۰۶	۶۷۵۳	۷۲۸۵	۸۱۶۱	۷۰۰۱	۴۷۰۶		نفر	عملکرد	
۵۰	۶۴	۶۱	۵۳	۵۰	۳۰		درصد	تحقیق	
۷۳۶	۲۵۰	۱۴۲	۱۲۸	۱۱۶	۱۰۰	۸۷/۳	میلیون دلار	هدف	صادرات محصولات صنایع تبدیلی
۸۲۳	۱۲۸	۱۵۹	۲۰۰	۱۶۵	۱۶۱		میلیون دلار	عملکرد	
۱۱۲	۵۵	۱۱۲	۱۵۶	۱۴۲	۱۶۱		درصد	تحقیق	

مأخذ: دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی وزارت جهاد کشاورزی.

جدول ۱۳-۳- میزان فرآوری، اشتغال صادرات و سرمایه‌گذاری
در صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی طی سال‌های ۱۳۷۹-۱۳۸۸

هزار تن / نفر / میلیون دلار / میلیارد ریال

سرمایه‌گذاری	صادرات	اشغال	میزان فرآوری صنایع					سال
			جمع	شیلاتی	زراعی	دامی	باغی	
۱۳۴۹/۱	۱۶۱	۴۷۰۶	۲۰۴۶	۴۲	۶۸۱	۱۰۴۲	۲۸۱	۱۳۸۴
۲۴۶۲/۴	۱۶۵	۷۰۰۱	۳۱۶۵/۹	۵۸/۹	۱۳۸۸	۹۷۱	۷۴۸	۱۳۸۵
۲۹۳۰/۵	۲۰۰	۸۱۶۱	۳۶۸۱/۴	۵۷/۴	۱۲۲۹	۱۴۵۴	۹۴۱	۱۳۸۶
۴۲۷۰	۱۵۹	۷۲۸۵	۲۷۰۰	۸	۵۱۳	۱۸۲۱	۳۵۸	۱۳۸۷
۳۴۰۷	۱۳۸	۶۷۵۳	۳۵۱۱	۹۱	۱۰۷۰	۱۷۷۰	۵۸۰	۱۳۸۸
۱۴۴۱۹	۸۲۳	۳۳۹۰۶	۱۵۱۰۴/۳	۲۵۷/۳	۴۸۸۱	۷۰۵۸	۲۹۰۸	جمع
۲۸۸۴	۱۶۵	۶۷۸۱	۳۰۲۱	۵۱	۹۷۶	۱۴۱۲	۵۸۲	میانگین

مأخذ: دفتر صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی وزارت جهاد کشاورزی

تحقیق، آموزش و ترویج کشاورزی

تحقیقات

سرمایه‌گذاری در امر تحقیقات، آموزش، و ترویج کشاورزی در ادبیات سیاست‌های حمایتی در زمرة حمایت‌های سبز به شمار می‌آید و حمایت‌های دولتی در این زمینه از سوی سازمان جهانی تجارت نیز نه تنها مجاز بلکه توصیه شده است. بررسی عملکرد اهداف کمی فعالیت‌های تحقیقات کشاورزی طی سال‌های برنامه چهارم به شرح زیر می‌باشد:

- تولید بذور اصلاح شده و تأمین پایه بذری طی سال‌های برنامه چهارم توسعه به دلایل مختلف از جمله برونسپاری و خصوصی‌سازی این نوع فعالیت با کاهش مواجه بوده، به طوری که تولید بذور اصلاح شده و تأمین پایه بذری از ۴۴,۹۴۲ تن در سال پایه برنامه (۱۳۸۳) به ۳۱,۰۰۰ تن در سال پایان برنامه (۱۳۸۸) کاهش یافته است.

- تولید نهال اصلاح شده و عاری از ویروس از ۳۵۸ هزار اصله نهال/پیوندک در سال پایه برنامه (۱۳۸۳) به ۱۰۰ هزار اصله نهال/پیوندک در سال پایان برنامه (۱۳۸۸) کاهش یافته است.
- تولید انواع واکسن‌های مورد مصرف دام، طیور و بخش پزشکی و تولید توبرکولین‌ها طی سال‌های برنامه چهارم توسعه با توجه به نیاز بازار مصرف کاهش یافته است به طوری که از ۳,۶۸۹ میلیون دز در سال پایه برنامه (۱۳۸۳) به ۲,۶۱۶ میلیون دز در سال پایان برنامه (۱۳۸۸) کاهش یافته است.

جدول ۱۴-۳- عملکرد اهداف کمی تحقیقات طی سال‌های برنامه چهارم توسعه

سال‌های برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	واحد	شرح	شاخص
۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴				
۳۹۴۸	۳۸۷۷	۳۸۷۴	۳۵۰۲	۳۱۶۷	۱۸۵۶	طرح	هدف	طرح‌های تحقیقاتی در زمینه زراعت
***	*	۱۶۶۳	۲۰۰۳	۱۹۵۵		طرح	عملکرد	
-	-	۴۳	۵۷	۶۲		درصد	تحقیق	
۱۰۵۲	۹۴۳	۸۲۲	۷۰۴	۵۸۷	۲۳۶	طرح	هدف	طرح‌های تحقیقاتی در زمینه باگبانی
***	*	۲۷۲	۲۴۶	۲۰۶		طرح	عملکرد	
-	-	۳۳	۳۵	۳۵		درصد	تحقیق	
۳۹۰	۳۷۸	۳۶۵	۳۵۲	۳۴۰	۳۴۷	طرح	هدف	طرح‌های تحقیقاتی در زمینه دام و طیور و دام پزشکی
***	*	۳۸۹	۲۹۱	۳۲۸		طرح	عملکرد	
-	-	۱۰۶	۸۳	۹۶		درصد	تحقیق	
۱۲۲۴	۱۲۰۹	۱۱۸۵	۱۰۸۴	۹۸۱	۹۲۱	طرح	هدف	طرح‌های تحقیقاتی در زمینه جنگل و
***	*	۵۹۹	۶۸۰	۸۲۶		طرح	عملکرد	

سال‌های برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	واحد	شرح	شاخص
۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴				
-	-	۵۰	۶۳	۱۲۱	۱۳۲	درصد	تحقیق	مرتع و آبخیزداری
۷۵	۵۸	۷۹	۹۹	۱۲۶		طرح	هدف	طرح‌های تحقیقاتی در زمینه شبلاط و آبزیان
***	*	۱۶۲	۱۳۹	۱۲۰		طرح	عملکرد	
-	-	۲۴۳	۱۴۰	۹۵		درصد	تحقیق	
۲۵۶۲	۲۳۵۷	۲۰۷۹	۱۹۷۴	۱۷۰۷	۱۰۱۲	طرح	هدف	ساير فعالیتهای تحقیقاتی
***	*	۱۳۱۵	۱۲۳۲	۱۰۷۳		طرح	عملکرد	
-	-	۶۳	۶۲	۶۳		درصد	تحقیق	
۳۷۶۴۴	۳۵۲۷۲	۲۸۹۳۴	۲۲۹۵۲	۱۸۵۹۰	۴۴۹۴۲	تزن	هدف	تولید بذور اصلاح شده و تأمین پایه بذری
۳۱۰۰۰	۱۶۰۰۰	۱۹۰۰۰	۱۷۰۰۰	۱۴۴۰۰		تزن	عملکرد	
۸۲/۳۵	۴۵	۶۶	۷۴	۷۷		درصد	تحقیق	
۴۱۹۵۰۰	۳۹۹۹۰۰	۲۸۵۷۰۰	۱۷۵۴۰۰	۱۶۴۱۰۰	۳۵۸۰۰	اصله نهال/ پیوندک	هدف	تولید نهال اصلاح شده و عاری از ویروس
۱۰۰۰۰۰	۷۵۰۰۰	۱۴۸۰۰۰	۱۰۰۰۰۰	۱۷۴۹۵۰		اصله نهال/ پیوندک	عملکرد	
۲۳/۸۳	۱۸	۵۲	۸۵	۱۰۶		درصد	تحقیق	
۳۴۶/۱	۳۲۲/۸	۳۰۹/۶	۲۱۹/۴	۲۸۳/۲	****	میلیون دز	هدف	تولید انواع واکسن مورد مصرف دام
۳۰۰	۲۹۰	۵۲۰	۳۲۶/۲	۳۳۳/۱		میلیون دز	عملکرد	
۸۶/۶۸	۹۰	۱۶۸	۱۴۸	۱۱۷		درصد	تحقیق	
۳۹۲۷	۳۸۱۱	۳۷۱۷/۶	۳۶۲۵	۳۵۳۳	****	میلیون دز	هدف	تولید انواع واکسن مورد مصرف طیور
۲۲۷۰	۱۷۳۶	۲۳۰۰	۱۳۷۲	۲۲۲۳/۷		میلیون دز	عملکرد	

سال‌های برنامه چهارم					سال پایه (۱۳۸۳)	واحد	شرح	شاخص
۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴				
۵۷/۸	۴۵	۶۲	۳۸	۶۶	****	درصد	تحقیق	تولید واکسن‌های پزشکی
۸۳/۱	۶۶/۱	۵۴/۷	۳۸/۷	۳۶/۵		میلیون دز	هدف	
۳۹	۳۱	۴۴	۲۵/۶۴	۳۶/۹		میلیون دز	عملکرد	
۴۶/۹۳	۴۷	۸۰	۶۶	۱۰۲		درصد	تحقیق	
۱۰/۸۱۹	۹/۲۲۲	۷/۸۷۵	۶/۷۲۳	۵/۷۶۵		میلیون دز	هدف	
۶/۹	۴/۷	۶/۵	۳/۹	۵/۱		میلیون دز	عملکرد	
۶۳/۷۷	۵۱	۸۲	۵۸	۸۸		درصد	تحقیق	تولید توبرکولین‌ها

* عملکرد تعداد طرح‌های تحقیقاتی در سال ۱۳۸۷ به تفکیک زمینه‌های مختلف هنوز گزارش نشده است و تنها سرجمع آن معادل ۴,۴۱۶ طرح پژوهشی اعلام شده است.

** در سال ۱۳۸۸ از مجموع ۹,۲۵۱ مورد هدف پیش‌بینی شده طرح‌های تحقیقاتی در زمینه‌های مختلف، ۸,۸۴۸ مورد آن اجراء گردیده است.

*** عملکرد تولید انواع واکسن‌های مورد مصرف دام، طیور و بخش پزشکی و نیز تولید توبکولین‌ها در سال ۱۳۸۳ به تفکیک وجود ندارد و تنها سرجمع آنها به میزان ۳,۶۸۹ میلیون دز گزارش شده است.

مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی، برنامه توسعه زیربخش‌های کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه چهارم، ۱۳۹۰.

وزارت جهاد کشاورزی، دفتر آمار و فناوری اطلاعات.

آموزش

بررسی عملکرد اهداف کمی فعالیت‌های آموزش کشاورزی به شرح زیر می‌باشد:

- طی سال‌های برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸) ۳۹,۱۶۶ نفر تحت آموزش‌های رسمی (کار و دانش و فنی و حرفه‌ای متوسطه) قرار گرفتند به عبارت دیگر به طور متوسط سالیانه ۷,۸۳۳ نفر تحت پوشش آموزش‌های رسمی بوده‌اند. با توجه به برنامه پیش‌بینی شده ۴۴ درصد هدف در طی این دوره محقق گردیده است.

- میزان آموزش‌های غیررسمی و تخصصی بهره‌برداران از ۱۱,۹۸۶ نفر در سال پایه برنامه (۱۳۸۳) به ۱۳,۵۶۶ نفر در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است که نشان‌دهنده متوسط نرخ رشد سالیانه ۲/۵ در صد می‌باشد. طی سال‌های برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸) تعداد ۸۱,۱۸۱ نفر تحت آموزش‌های غیررسمی و تخصصی بهره‌برداران قرار گرفته‌اند که با توجه به اهداف پیش‌بینی شده حدود ۵۹ درصد برنامه محقق گردیده است.
- میزان آموزش‌های علمی - کاربردی از ۷,۱۵۰ نفر در سال ۱۳۸۳ (سال پایه برنامه) به ۱۱۳ ۲۵ نفر در سال ۱۳۸۸ افزایش یافته است که حاکی از متوسط نرخ رشد سالیانه ۲۸/۶ درصد می‌باشد. میزان آموزش‌های علمی - کاربردی به طور متوسط طی سال‌های برنامه چهارم ۱۶,۲۳۶ نفر می‌باشد.

ترویج

- بررسی عملکرد اهداف کمی فعالیت‌های ترویج کشاورزی به شرح زیر می‌باشد:
- آموزش‌های ترویجی و مهارتی غیررسمی در طول برنامه چهارم دارای درصد تحقق مناسبی بوده است. طی سال‌های برنامه چهارم ۶/۹ میلیون نفر / روز تحت آموزش‌های ترویجی و مهارتی غیررسمی قرار گرفته‌اند. به عبارت دیگر به طور متوسط سالیانه ۱/۴ میلیون نفر/ روز تحت آموزش‌های ترویجی و مهارتی غیررسمی بوده‌اند. مقایسه اهداف با عملکرد برنامه حاکی از تحقق ۱۲۰/۸ درصدی این فعالیت می‌باشد.
- طی سال‌های برنامه چهارم (۱۳۸۴-۱۳۸۸) ۷۷۳ مرکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی راه‌اندازی و تجهیز شده‌اند. به عبارت دیگر به طور متوسط سالیانه حدود ۱۵۵ مرکز ترویج و خدمات جهاد کشاورزی راه‌اندازی و تجهیز شده است. مقایسه اهداف با عملکرد برنامه حاکی از تحقق ۷۰/۳ درصدی این فعالیت می‌باشد.

۱۰-۶- جمع بندی عملکرد زیربخش‌ها در برنامه چهارم

اطلاعات عملکرد تولید و اهداف کمی ترسیم شده در برنامه چهارم در جدول مورد مقایسه قرار گرفته است. مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و درصد تحقق اهداف کمی تولیدات کشاورزی در برنامه چهارم توسعه نشان می‌دهد تولیدات کشاورزی طی سال‌های برنامه چهارم توسعه از حدود ۸۷ میلیون تن در سال پایه برنامه (۱۳۸۳) با متوسط نرخ رشد سالیانه $1/4$ درصد به $۹۳/۴$ میلیون تن در سال پایانی (۱۳۸۸) افزایش یافت.

به طور کلی طی سال‌های برنامه چهارم توسعه $۹۱/۲$ درصد اهداف تولیدات کشاورزی محقق شده است که در این میان درصد تحقق اهداف محصولات زراعی $۹۰/۴$ درصد، محصولات باغی ۸۹ درصد، تولیدات دام و طیور $۹۹/۶$ درصد و تولید شیلات و آبزیان ۹۰ درصد محقق شده است. بالاترین میزان تحقق اهداف برنامه تولیدات کشاورزی در سال ۱۳۸۶ با تولید ۱۰۲ میلیون تن محصول به میزان ۱۰۰ درصد انجام یافته است.

**جدول ۱۵-۳- مقایسه اهداف پیش‌بینی شده، عملکرد و
درصد تحقق اهداف کمی تولیدات کشاورزی در برنامه چهارم توسعه**

هزار تن

متوسط نرخ رشد سالیانه (درصد)	سال‌های برنامه					سال پایه (۱۳۸۳)	شرح	
	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴			
-	۷۹۸۲۹	۷۶۴۳۳	۷۳۲۵۶	۷۲۰۸۴	۶۷۵۰۱	-	هدف	محصولات زراعی
۰/۱۲	۶۴۴۳۵	۵۴۳۷۸	۷۳۶۱۸	۷۱۲۶۵	۶۹۹۳۹	۶۴۰۳۶	عملکرد	
-	۸۰/۷	۷۱/۱	۱۰۰/۵	۹۸/۹	۱۰۳/۶	-	درصد تحقق	
-	۱۹۳۰۲/۲	۱۷۹۰۱/۷	۱۶۷۹۸/۳	۱۶۰۹۰/۱	۱۵۱۶۶/۵	-	هدف	محصولات باگی
۳/۵	۱۵۵۴۰/۴	۱۳۳۶۵/۳	۱۶۵۳۷	۱۵۵۴۵	۱۴۸۶۴/۴	۱۳۱۰۸/۵	عملکرد	
-	۸۰/۵	۷۴/۷	۹۸/۴	۹۶/۶	۹۸	-	درصد تحقق	
-	۱۲۹۱۱	۱۲۱۰۹	۱۱۳۵۵	۱۰۶۴۸	۹۹۹۳	-	هدف	تولیدات دامی
۶/۶	۱۲۸۶۱	۱۱۹۷۵	۱۱۳۳۵	۱۰۶۵۴	۹۹۹۱	۹۳۴۱	عملکرد	
-	۹۹/۶۱۶	۹۸/۸۹۲	۹۹/۸۲	۱۰۰/۱	۹۹/۹۸	-	درصد تحقق	
-	۷۶۳/۵	۶۹۲	۶۳۰/۳	۵۶۳/۶	۴۸۷/۲	-	هدف	تولید شیلات
۴/۸	۵۹۹/۸	۵۶۲/۶	۵۶۲/۴	۵۷۵/۶	۵۲۲/۶	۴۷۴/۵	عملکرد	
-	۷۹	۸۱	۸۹/۲	۱۰۲/۱	۱۰۷/۳	-	درصد تحقق	
-	۱۱۲۸۰۵/۷	۱۰۷۱۳۵/۷	۱۰۲۰۳۹/۶	۹۹۳۸۵/۷	۹۳۱۴۷/۷	-	هدف	محصولات کشاورزی
۱/۴	۹۳۴۳۶/۲	۸۰۲۸۰/۹	۱۰۲۰۵۲/۴	۹۸۰۳۹/۶	۹۵۳۱۷	۸۶۹۶۰	عملکرد	
-	۸۲/۸	۷۴/۹	۱۰۰	۹۸/۶	۱۰۲/۳	-	درصد تحقق	

مأخذ: آمارنامه وزارت جهاد کشاورزی، برنامه توسعه زیربخش‌های کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم.

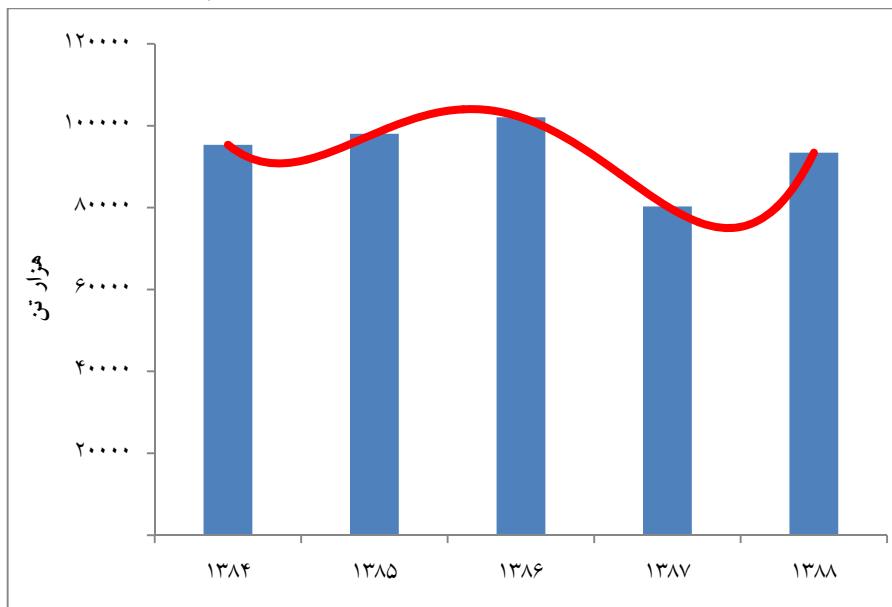
موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه

چهارم، ۱۳۹۰.

وزارت جهاد کشاورزی، آمارنامه کشاورزی، سال‌های مختلف.

مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور، سال‌های مختلف.

نمودار ۱۲-۳ - تولید محصولات کشاورزی طی سال‌های برنامه چهارم (۱۳۸۴-۱۳۸۸)

بهره‌وری در برنامه چهارم

نرخ رشد بهره‌وری کل عوامل تولید در بخش کشاورزی در برنامه چهارم ۲/۲ درصد پیش‌بینی شده بود. یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که رشد متوسط سالانه بهره‌وری بخش در دو سال اول به ۲/۱۳ درصد رسید و ۹۷ درصد هدف بهره‌وری مورد انتظار برنامه محقق گردید.

رشد بهره‌وری نیروی کار در برنامه چهارم ۴/۶ درصد پیش‌بینی گردید. رشد متوسط سالانه بهره‌وری نیروی کار در دو سال گذشته به ۵/۳ درصد رسید که ۱۱۵ درصد هدف را پوشش می‌دهد.

میزان بهره‌وری سرمایه در برنامه چهارم ۱۰/۰ درصد پیش‌بینی گردید. میزان تحقق آن به ۰/۲۹ درصد رسید که ۲۹۰ درصد هدف برنامه است (موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، ۱۳۹۰).

بهره‌وری در زیربخش دام و طیور

اهداف کمی بهره‌وری زیربخش دام و طیور در زمینه‌های مختلف به طور کلی از برنامه پیش‌بینی شده جلوتر می‌باشد که این موضوع مورد تأیید کمیسیون محترم کشاورزی نیز واقع و به شرح زیر قابل ذکر است:

الف- افزایش وزن لاشه گوسفند و بره: پیش‌بینی برنامه در سال ۱۳۸۶، ۱۸/۸؛

تحقیق یافته ۱۹/۴ کیلوگرم

ب- افزایش وزن لاشه گاو و گوساله: پیش‌بینی برنامه در سال ۱۳۸۶، ۱۶۱/۶؛

تحقیق یافته ۱۶۴/۵ کیلوگرم

ج- تغییر ضریب تبدیل دان به گوشت مرغ: پیش‌بینی برنامه در سال ۱۳۸۶،

تحقیق یافته ۰/۴۵۶ کیلوگرم

د- تغییر ضریب دان به تخم مرغ: پیش‌بینی برنامه در سال ۱۳۸۶، ۰/۳۶۴؛

تحقیق یافته ۰/۳۶۶ کیلوگرم

ه- افزایش شیر تولیدی در واحدهای دام آمیخته: پیش‌بینی برنامه در سال ۱۳۸۶،

تحقیق یافته ۲۴۲۶ کیلوگرم ۲۲۳۱/۶

جدول ۳-۱۶- میزان تحقیق برنامه بهره‌وری در زیربخش دام و طیور

درصد تحقق	تحقیق یافته	هدف برنامه سال ۱۳۸۶	واحد	شرح
۱۰۳	۱۹/۴	۱۸/۸	کیلوگرم	افزایش وزن لاشه گوسفند و بره
۱۰۱	۱۶۴/۵	۱۶۱/۶	کیلوگرم	افزایش وزن لاشه گاو و گوساله
۱۰۲	۰/۴۶۷	۰/۴۵۶	-	ضریب تبدیل دان به گوشت مرغ
۱۰۰	۰/۳۶۶	۰/۳۶۴	-	ضریب تبدیل دان به تخم مرغ
۱۰۹	۲۴۲۶	۲۲۳۱/۶	کیلوگرم	افزایش شیر تولیدی در واحدهای دام آمیخته
۱۰۹	۳۵۳	۳۲۵	هزار تن	صادرات اقلام عمده

مأخذ: موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی

۷- سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی در برنامه پنجم توسعه

۱- اهداف کلان بخش کشاورزی در برنامه پنجم

محورهای توسعه بخش کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه پنجم شامل موارد زیر است:

- ارتقای بهره‌وری منابع، عوامل و فعالیت‌ها در بخش کشاورزی
- ارتقای شاخص ضریب امنیت غذایی در محصولات اساسی و افزایش تولید و فرآوری محصولات کشاورزی
- حفظ، احیا، توسعه و بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی و منابع پایه توسعه بازار و صادرات محصولات و فرآورده‌های کشاورزی
- ارتقای سطح امنیت سرمایه‌گذاری و تولید در بخش کشاورزی و بهبود سطح درآمد و زندگی کشاورزان، روستاییان و عشایر

۲- ویژگی‌ها و جهت‌گیری‌های عمدۀ برنامه پنجم

در فرآیند تدوین برنامه پنجم، اهم جهت‌گیری‌های اصلی برنامه پنجم را می‌توان در ابعاد و موضوعات زیر جست:

الف- تکیه بر انجام امور زیربنایی در بخش
 اجرای عملیات زیربنایی آب و خاک، طرح‌های تجهیز و نوسازی اراضی، توسعه شبکه‌ها و روش‌های نوین آبیاری و اجرای طرح‌های آبخیزداری در سطح حدود ۸ میلیون هکتار اراضی نشان از اهمیت این مقوله در سال‌های برنامه پنجم است. مشارکت بخش غیردولتی و ارتقاء شاخص بهره‌وری مصرف آن در بخش کشاورزی (یعنی افزایش تولید محصول به ازای واحد حجم آب مصرفی) از دیگر مواردی است که در این راستا بدان‌ها عنایت خاصی شده است.

توسعه مکانیزاسیون از طریق آموزش، افزایش فناوری‌های نوین، جایگزینی ماشین‌آلات، ادوات و دنباله‌بندها و بازسازی ماشین‌های فرسوده به گونه‌ای که در نظر است تا ضریب مکانیزاسیون از رقم ۱/۵ در انتهای برنامه پنجم برسد.

ب- توجه به توانایی‌های بخش خصوصی و سیاست‌های کلی اصل ۴۴
در راستای واگذاری امور تصدی گری به بخش خصوصی در تمامی حوزه‌های اقتصادی، در بخش کشاورزی و منابع طبیعی نیز، این مهم مد نظر می‌باشد. در این خصوص در احکام برنامه به برونو سپاری فعالیت‌های فنی - تخصصی و تصدی گری‌های بخش کشاورزی به بخش غیردولتی با تأکید بر به کارگیری کارشناسان و تحصیل کردگان بخش و تعاونی‌ها و تشکل‌های بخش کشاورزی اشاره مشخص شده است.

در این خصوص توجه ویژه به نهادهایی مانند نظام‌های مهندسی (کشاورزی و منابع طبیعی و دامپزشکی) و شرکت‌های خدمات فنی - مهندسی بخش خصوصی و مشارکت فارغ‌التحصیلان در فعالیت‌های تولیدی و خدماتی بخش از کanal خصوصی‌سازی سرلوحه همه برنامه‌های اجرایی در سال‌های آتی خواهد بود. انجام حمایت‌های حقوقی با اولویت تعاونی‌های کشاورزی و اتخاذ سیاست‌های تشویقی برای یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی که در احکام برنامه ذکر شده است، در این راستا ارزیابی می‌شود.

ج- تغییر نگرش و تحول در نظام حمایتی در بخش

- تنوع بخشی سیاست‌های حمایتی و اصلاح نظام قیمت‌گذاری محصولات کشاورزی با هدف حمایت از تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان در سال‌های برنامه پنجم صورت خواهد گرفت. در این راستا در کنار سیاست خرید تضمینی، سیاست تعیین قیمت تضمینی محصولات کشاورزی نیز با استفاده موثر از

- سازوکارهایی مانند بازار بورس جهت کشف قیمت در طی سال‌های برنامه پیش رو اجرایی خواهد گردید.
- بهینه‌سازی سیاست‌های تعریفهای و استفاده از روش‌های متنوع در مقوله تعیین تعریفهای مانند برقراری تعریف سهمیه‌ای و زمانی برای کالاهای اساسی کشاورزی در احکام برنامه مورد نظر نظام برنامه‌ریزی می‌باشد.
- د- توجه به اصلاح الگوی بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع**
- سیاست‌های اصلی که در برنامه پنجم در مقوله منابع طبیعی مورد توجه است عبارتند از:
- توجه به ارزش اقتصادی، هزینه‌ها و منافع اجتماعی طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی و توسعه‌ای در مطالعات امکان‌سنجی
  - جایگزینی سوخت فسیلی و انرژی‌های تجدیدپذیر به جای سوخت هیزمی و توسعه زراعت چوب و تشدید مبارزه با قاچاق چوب و محصولات جنگلی و مرتعی و حذف تعریفه واردات چوب
  - ساماندهی خروج دام از جنگل‌ها حداقل به ۷۵ درصد از طریق حمایت از روش‌های صنعتی در تولیدات دامی و کاهش دام مازاد در مراتع
  - توسعه جنگل‌های دست‌کاشت و ساماندهی تغییر کاربری اراضی کشاورزی
- ه- سلامت غذا و تأمین امنیت غذایی**
- گسترش مبارزه تلفیقی با آفات و بیماری‌های گیاهی و مصرف بهینه سوم، کودهای شیمیایی و داروهای دامی و تلاش در جهت کاهش باقیمانده سوم در محصولات گیاهی و دامی
  - توسعه کشت محصولات ارگانیک
  - اعمال استانداردهای ملی کنترل کیفی تولیدات و فرآوردهای کشاورزی و غذایی

- حمایت از افزایش تولید پروتئین حیوانی به منظور افزایش سهم آنها در سبد غذایی و ارتقای کیفی الگوی تغذیه‌ای مردم در طول سال‌های برنامه

۷-۳- توسعه روستایی

محورهای ذیل در طول سال‌های برنامه پنجم در این خصوص مورد عنایت قرار خواهد گرفت:

- ارتقای شاخص‌های توسعه روستایی با تأکید بر خدمات نوین با عنایت به شرایط منطقه‌ای و محلی
- حمایت از برنامه‌های تأمین اعتبارات خرد روستایی در جهت اشتغال‌زایی و تنوع بخشی به منابع درآمدی در مناطق روستایی و حذف بوروکراسی‌های زائد در استفاده روستاییان از اعتبارات
- حمایت از گسترش کشاورزی صنعتی و صنایع روستایی، صنایع دستی و خدمات گردشگری و ساماندهی و استقرار فعالیت‌های کارآفرینی و اشتغال‌زایی کوچک و متوسط تولیدی و خدمات در مناطق روستایی
- بهسازی، نوسازی، بازسازی و ایمن‌سازی ساختار کالبدی محیط و مسکن روستایی

۷-۴- تصویر کلان و اهداف کمی

در برنامه پنجم توسعه پیش‌بینی می‌شود که نرخ ارزش افزوده بخش کشاورزی سالانه به میزان ۷ درصد و متوسط نرخ رشد سالانه تشکیل سرمایه ثابت (سرمایه‌گذاری) حدود ۱۳ درصد باشد.

بر این اساس پیش‌بینی می‌شود حدود یک سوم نرخ رشد از محل بهره‌وری صورت گیرد. مقرر شده است بهره‌وری نیروی کار، بهره‌وری سرمایه و بهره‌وری کل عوامل تولید در مجموع این هدف را محقق خواهند نمود.

در بخش اشتغال، اولویت اول حفظ اشتغال و در درجه بعدی ایجاد ۳۵۰ هزار شغل هدف برنامه می‌باشد. میزان صادرات بخش کشاورزی در برنامه ۲۰ میلیارد دلار هدف‌گذاری شده است.

جدول ۳-۱۷-۳. وضعیت کلان تولیدات بخش کشاورزی در افق برنامه پنجم توسعه

عنوان	وضع موجود سال پایه	وضع مطلوب (۱۳۹۳)	متوسط نرخ رشد سالیانه (درصد)
زراعت	۷۳۶۱۸	۹۳۶۵۹	۴/۹
باغبانی	۱۶۵۳۸	۲۹۸۰۲	۱۲/۵
دام و طیور	۱۱۳۳۵	۱۸۶۲۱	۱۰/۴
شیلات	۵۶۲	۱۰۲۵	۱۲/۸
کل تولید	۱۰۲۰۵۳	۱۴۳۱۰۷	۷

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، بسته کشاورزی و منابع طبیعی برنامه پنجم توسعه، ۱۳۸۸

۵-۷-۱. احکام مصوب بخش کشاورزی، منابع طبیعی و امنیت غذایی در برنامه پنجم

ماده ۱۴۳- به منظور حفظ ظرفیت تولید و ذیل به خودکفایی در تولید محصولات اساسی کشاورزی و دامی از جمله گندم، جو، ذرت، برنج، دانه‌های روغنی، چغندرقند و نیشکر، گوشت سفید، گوشت قرمز، شیر و تخم مرغ، اصلاح الگوی مصرف براساس استانداردهای تغذیه، گسترش کشاورزی صنعتی و دانش بنیان، فراهم نمودن زیرساخت‌های امنیت غذایی و ارتقای ارزش افزوده بخش کشاورزی برمبانی ملاحظات توسعه پایدار سالانه به میزان هفت درصد (۷٪) نسبت به سال ۱۳۸۸ در طول برنامه اقدامات زیر انجام می‌شود:

الف- ارتقای راندمان آبیاری بخش به حداقل چهل درصد (۴۰٪) در سال آخر برنامه از طریق اجرای عملیات زیربنایی آب و خاک از جمله طرح‌های تجهیز و نوسازی، توسعه شبکه‌ها، زهکش‌ها و روش‌های نوین آبیاری و اجرای عملیات بهزروعی و بهنژادی

- ب- تحويل آب مورد نیاز کشاورزان به صورت حجمی براساس الگوی کشت هر منطقه و با استفاده از مشارکت بخش غیردولتی
- ج- ارتقای شاخص بهره‌وری مصرف آب در بخش کشاورزی و افزایش تولید محصول به ازای واحد حجم مصرفی
- د- گسترش مبارزه تلفیقی با آفات و بیماری‌های گیاهی، مصرف بهینه سموم، کود شیمیایی، مواد زیست شناختی (بیولوژیکی) و داروهای دامی و هم‌چنین مبارزه زیست شناختی (بیولوژیکی) و توسعه کشت زیستی (ارگانیک) مدیریت تلفیقی تولید و اعمال استانداردهای ملی کنترل کیفی تولیدات و فرآورده‌های کشاورزی در راستای پوشش حداقل بیست و پنج درصد (٪۲۵) سطح تولید تا پایان برنامه
- ه- بروندسپاری فعالیت‌های غیرحاکمیتی و تصدی‌گری‌های بخش کشاورزی به بخش‌های خصوصی و تعاونی با تأکید بر به کارگیری کارشناسان تعیین صلاحیت شده عضو سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی و سازمان نظام دامپردازی به عنوان ناظر و یا مشاور فنی مزارع کشاورزی و واحدهای دامی و دامپروری و آبزی‌پروری، تعاونی‌ها و تشکل‌های بخش کشاورزی
- و- نوسازی ماشین‌آلات کشاورزی و خارج از رده کردن حداقل (۲۰۰) هزار دستگاه ماشین‌آلات فرسوده کشاورزی و توسعه ماشینی کردن (mekanizasiyon) برمبنای اقلیم و شرایط و هم‌چنین قابلیت و توانایی کشاورزان هر منطقه به گونه‌ای که در پایان برنامه، ضریب نفوذ ماشینی کردن (mekanizasiyon) از یک اسب بخار در هکتار سال ۱۳۸۸ به (۱/۵) اسب بخار در هکتار در سال آخر برنامه برسد.
- ز- ترویج استفاده از کودهای آبی و زیستی (ارگانیک) در سطح مزارع و باغهای کشور حداقل در سقف یارانه سال آخر برنامه چهارم و افزایش میزان مصرف اینگونه کودها به سی و پنج درصد (٪۳۵) کل کودهای مصرفی در پایان برنامه

ح- صدور سند مالکیت کلیه اراضی کشاورزی توسط سازمان ثبت اسناد املاک
کشور تا پایان برنامه

ط- گسترش پوشش بیمه تولیدات بخش کشاورزی و عوامل تولید به میزان حداقل
پنجاه درصد (٪۵۰) تولیدات تا پایان برنامه

ی- دولت به منظور تجهیز منابع برای سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، بخشی
از منابع خود را که در چهارچوب بودجه سالانه مشخص خواهد شد؛ از طریق دستگاه
اجرایی ذیربسط به عنوان کمک به تشکیل و افزایش سرمایه صندوق‌های غیردولتی
حمایت از توسعه بخش کشاورزی و یا به صورت وجوده اداره شده در اختیار
صندوق‌های مذکور قرار دهد. مبالغ پرداختی به صندوق‌ها به هزینه قطعی منظور
می‌شود.

ماده ۱۴۴- به منظور حمایت از بخش کشاورزی، پایداری تولید و توسعه صادرات
و رقابت‌پذیری و کاهش قیمت تمام شده وزارت‌خانه‌های صنایع و معادن، جهاد
کشاورزی، بازارگانی و مسکن و شهرسازی با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی هماهنگ
براساس تفاهم‌نامه‌ای که به تأیید معاونت می‌رسد، نسبت به حمایت هدفمند از استقرار
و گسترش صنایع تبدیلی، تکمیلی و نگهداری محصولات اساسی کشاورزی توسط
بخش غیردولتی در قطب‌های تولیدی اقدام نمایند.

ماده ۱۴۵- به منظور اقتصادی و رقابتی نمودن تولید و افزایش صادرات محصولات
کشاورزی، ساماندهی مدیریت منابع، حفاظت از منابع پایه و ارزش‌افزایی و تکمیل
زنگیره ارزش محصولات کشاورزی:

الف- حمایت از تولید محصولات کشاورزی در قالب جبران بخشی از یارانه سود
و کارمزد تسهیلات بانکی، کمک‌های بلاعوض، پرداخت یارانه و سایر مشوق‌ها با
اولویت رعایت الگوی کشت بهینه ملی - منطقه‌ای براساس آیین‌نامه‌ای است که به
پیشنهاد وزارت جهاد کشاورزی به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.

ب- از ابتدای برنامه، وزارت بازرگانی و سایر اشخاص حقیقی و حقوقی اعم از دولتی و غیردولتی قبل از واردات کالاها و یا محصولات بخش کشاورزی اعم از خام و یا فرآوری شده و یا مواد اولیه غذایی مورد نیاز صنایع غذایی و تبدیلی موظفند از وزرات جهاد کشاورزی مجوز لازم را اخذ نمایند. دولت مکلف است به منظور حمایت از تولیدات داخلی، برای واردات کلیه کالاها و محصولات بخش کشاورزی تعریفه موثر وضع نماید؛ به گونه‌ای که نرخ مبادله همواره به نفع تولیدکننده داخلی باشد.

تبصره ۱- واردات نهاده‌های تولید بخش کشاورزی از قبیل بذر، نهال، کود و سم با هماهنگی و اخذ مجوز وزارت جهاد کشاورزی از اعمال تعریفه موثر مستثنی می‌باشدند.

تبصره ۲- مسئولیت انتخاب ابزار تعریفه‌ای، تعیین سهمیه مقداری، زمان ورود و مقدار تعریفه برای کالاهای کشاورزی و فرآورده‌های غذایی با وزارت جهاد کشاورزی خواهد بود.

ج- عملیات تولید، فرآوری، ذخیره‌سازی، قرنطینه و بازاررسانی محصولات، نهاده‌ها و کالاهای کشاورزی نوپدید، ارائه خدمات نوین کشاورزی، عاملین و گواهی‌کنندگان فرآیندها براساس مقررات و استانداردهایی خواهد بود که توسط وزارت جهاد کشاورزی در سال اول برنامه تهیه و به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.

ماده ۱۴۶- به منظور افزایش تولید و ارتقای بهره‌وری و بازده زمین‌های کشاورزی در واحد هکتار، دولت حمایت‌های حقوقی و مالی لازم را از تشکیل تشكیل‌های حقوقی با اولویت تعاونی‌های تولید کشاورزی در جهت اعمال مدیریت واحد یا اتخاذ سیاست‌های تشویقی برای یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی به عمل می‌آورد.

ماده ۱۴۷- به منظور توانمندسازی ساختار مدیریت منابع طبیعی و آبخیزداری کشور اقدام‌های زیر انجام می‌شود:

الف- ارزش اقتصادی (کارکردهای بازاری و غیر بازاری) منابع طبیعی، هزینه‌ها و منافع اجتماعی طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی، توسعه‌ای در مطالعات امکان‌سنگی طرح‌ها و پروژه‌ها ملاک عمل قرار گیرد.

ب- به منظور رفع معارض از اراضی دولتی و ملی، سازمان جنگل‌ها، مرatus و آبخیزداری کشور حسب مورد پس از تأیید بالاترین مقام دستگاه اجرایی مربوط، از پرداخت هزینه‌های دادرسی معاف است.

ج- وزارت جهاد کشاورزی (سازمان جنگل‌ها، مرatus و آبخیزداری کشور) موظف است ظرف مدت یک سال اول برنامه بدون رعایت تشریفات مناقصه، مدیریت، احداث، نگهداری، توسعه و بهره‌برداری پارک‌های جنگلی و مرatus قبل درختکاری، نهالستان‌های متروکه و اراضی واقع در کاربری‌های سبز و کمربند سبز شهرها را در محدوده و حریم شهرها با حفظ مالکیت دولت و کاربری طبق طرح مورد توافق شهرداری و سازمان مذکور بدون دریافت حقوق مالکانه به شهرداری مربوطه به منظور توسعه فضای سبز و استفاده بهینه واگذار نماید.

ماده ۱۴۸- دولت مکلف است جهت اصلاح الگوی بهره‌برداری از جنگل‌ها، مرatus و آب و خاک اقدامات زیر را انجام دهد:

الف- جایگزینی سوخت فسیلی و انرژی‌های تجدیدپذیر به جای سوخت هیزمی

ب- توسعه زراعت چوب و تشدید مبارزه با قاچاق چوب و محصولات جنگلی و مرتعی و حذف تعریف واردات چوب و امکان واردات چوب عمل آوری نشده

ج- ساماندهی جنگل‌ها و حمایت از تولید دام به روش صنعتی

د- ساماندهی ساخت‌وساز در مناطق جنگلی براساس قوانین و مقررات ذیربطری
ه- توسعه جنگل‌های در دست کاشت

و- اجرای عملیات آبخیزداری تا سطح هشت میلیون هکتار تا پایان برنامه

ز- اجرای عملیات بیابان‌زدایی و کنترل کانون‌های بحران

تبصره- بهره‌برداری از جنگل‌ها فقط در چهارچوب مصوبات هیأت وزیران ممکن است و بهره‌برداری از مراتع و زیستگاه‌های طبیعی تنها بر مبنای توان بوم شناختی (اکولوژیک) و ضرورت حفظ آنها مجاز و مازاد بر آن ممنوع است. مตّخالف از احکام این تبصره علاوه بر جبران خسارت، ملزم به پرداخت جریمه‌ای معادل، تا دو برابر قیمت جنگل و یا مراتع و زیستگاه مورد بهره‌برداری یا تلف شده است.

ماده ۱۴۹- دولت مجاز است با هدف تأمین امنیت غذایی اقدامات زیر را انجام

دهد:

الف- حمایت مالی از توسعه کشتارگاه‌های صنعتی و بهبود کشتارگاه‌های سنتی و نیمه صنعتی توسط بخش غیردولتی به منظور ارتقای شاخص بهداشت کشتار انواع دام
ب- ارتقای سطح کلی حمایت از کشاورزی به حداقل سی و پنج درصد (٪۳۵)
ارزش تولید این بخش

ج- حمایت از افزایش تولید پروتئین حیوانی حاصل از انواع دام، طیور و آبزیان
تبصره ۱- وزارت جهاد کشاورزی مجاز است به منظور کنترل بیماری‌های دامی،
تضمين سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و امنیت غذایی، از طریق ادارات و سازمان‌های تابعه و با همکاری سازمان نظام دامپزشکی، سامانه هوشمند مراقبت بیماری‌های دامی و هویت‌دار نمودن جمعیت دامی کشور را مستقر نماید.

تبصره ۲- دولت برنامه تأمین سلامت غذا از مزرعه تا سفره را طی سال اول برنامه تصویب و اقدامات قانونی لازم برای اجرای آن را به عمل آورد.

۶-۱- احکام منابع آب در برنامه پنجم

ماده ۱۴۰- به منظور مدیریت جامع (به هم پیوسته) و توسعه پایدار منابع آب در کشور:

- الف- در راستای ایجاد تعادل بین تغذیه و برداشت از سفره‌های آب زیرزمینی در کلیه دشت‌های کشور، وزارت نیرو نسبت به اجرای:
- ۱- پروژه‌های سازه‌ای و غیر سازه‌ای در سطح تمامی دشت‌های کشور با اولویت دشت‌های ممنوعه آبی
  - ۲- اقدامات حفاظتی و جلوگیری و مسلوب‌المنفعه نمودن برداشت‌های غیرمجاز از منابع آب زیرزمینی در چهارچوب قانون تعیین تکلیف چاه‌های آب قافد پروانه
  - ۳- نصب کنتورهای حجمی بر روی کلیه چاه‌های آب محفوره دارای پروانه با هزینه مالکان آن
  - ۴- اعمال سیاست‌های حمایتی و تشویقی
  - ۵- اجرای نظام مدیریتی آب کشور براساس سه سطح ملی، حوضه‌های آبریز و استانی به نحوی اقدام نماید که تا پایان برنامه با توجه به نزولات آسمانی، تراز منفی سفره‌های آب زیرزمینی در این دشت‌ها نسبت به سال آخر برنامه چهارم حداقل بیست و پنج درصد (٪۲۵)، دوازده و نیم درصد (٪۱۲.۵) از محل کنترل آبهای سطحی و دوازده و نیم درصد (٪۱۲.۵) از طریق آبخیزداری و آبخوانداری با مشارکت وزارت جهاد کشاورزی بهبود یافته و با استقرار نظام بهره‌برداری مناسب از دشت‌های موضوع آن بند اهداف پیش‌بینی شده را تحقق بخشد.
- ب- وزارت جهاد کشاورزی طرح‌های تعادل بخش نظیر آبخیزداری، آبخوانداری، احیای قنوات، بهبود و اصلاح روش‌های آبیاری و استقرار نظام بهره‌برداری مناسب دشت‌های موضوع بند «الف» را به نحوی اجراء نماید که اهداف پیش‌بینی شده تحقق یابد.
- ج- واردات و صادرات آب به کشورهای منطقه و اجرای طرح‌های مشترک آبی با کشورهای هم‌جوار با رعایت منافع ملی و توجیه‌های فنی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی با تأیید شورای اقتصاد مجاز است.

د- واحدهای تولیدی، صنعتی، دامداری، خدماتی و سایر واحدهایی که فاضلاب با آلایندگی بیش از حد مجاز استانداردهای ملی تولید می‌نمایند، موظفند تأسیسات جمع‌آوری فاضلاب، تصفیه و دفع بهداشتی پساب را اجرا نمایند. واحدهای مختلف جریمه می‌شوند.

ه- دولت موظف است اعتبارات لازم را در قالب بودجه سالانه به منظور تسريع در اجرای طرح‌های استحصال، تنظیم، انتقال و استفاده از حقابه کشور از رودخانه‌های مرزی و منابع مشترک آب منظور نماید.

ماده ۱۴۱-

الف- به منظور افزایش بهره‌وری آب کشاورزی، وزارت نیرو مکلف است نسبت به اصلاح تخصیص‌ها و پروانه‌های موجود آب و تحويل حجمی آب به تشکلهای آب بران به نحوی اقدام نماید که سالانه حداقل یک درصد (۰.۱٪) از حجم آب مصارف موجود به ویژه در دشت‌های با بیلان آب زیرزمینی منفی کاهش یابد تا آب صرفه‌جویی شده در جهت توسعه اراضی جدید بخش کشاورزی یا سایر مصارف با روش‌های نوین آبیاری مورد استفاده قرار گیرد.

ب- وزارت نیرو مکلف است تا پایان برنامه به تدریج نسبت به صدور سند بهره‌برداری آب برای تمامی حقابه‌داران و دارندگان مجوز تخصیص آب اقدام نماید. مبادله این اسناد با اطلاع وزارت نیرو (شرکت‌های آب منطقه‌ای) و با رعایت قانون حفظ کاربری آراضی زراعی و باغات و اصلاحات بعدی آن و همچنین رعایت حفظ سطح کشت در بازارهای محلی مجاز است.

ج- دولت مکلف است در تهیه و اجرای همزمان طرح‌های حفاظت خاک و آبخیزداری در حوزه‌های بالادست سدهای مخزنی هماهنگی لازم را به عمل آورد.

د- دولت شبکه‌های اصلی و فرعی آبیاری و زهکشی اراضی آبخور سدهای احداث شده را گسترش دهد به نحوی که سالانه حداقل بیست واحد درصد نسبت به عملکرد طرح‌های سال قبل افزایش یابد.

ماده ۱۴۲- به منظور تقویت بازارهای محلی و منطقه‌ای و توجه به ارزش آب:

- الف- به وزارت نیرو اجازه داده می‌شود خرید آب استحصالی و پساب تصفیه شده از سرمایه‌گذاران اعم از داخلی و خارجی، آب مازاد ناشی از صرفه‌جویی حقابه‌داران در بخش‌های مصرف و همچنین هزینه‌های انتقال آب توسط بخش غیردولتی را با قیمت توافقی یا با پرداخت یارانه براساس دستورالعمل مصوب شورای اقتصاد، تعیین نماید.
- ب- سرمایه‌گذاری و مالکیت، مدیریت و بهره‌برداری سدها و شبکه‌های آبرسانی با حفظ کلیه حقوق حقابه‌بران، توسط بنگاه‌ها و نهادهای عمومی غیردولتی و بخش‌های تعاونی و خصوصی با رعایت سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی و قانون مربوط مجاز است.

ج- به منظور جمع آوری آبهای سطحی و هرزآبهای پراکنده و نیز استفاده و جمع آوری نزولات آسمانی در فصل‌های غیرزراعی برای بهبود کشاورزی، وزارت نیرو موظف است در دو سال اول برنامه نسبت به احیای آب‌بندان‌های شناخته شده اقدام و در صورت نیاز آب‌بندان‌های جدید احداث نماید.

۷-۱- احکام توسعه روستایی در برنامه پنجم

ماده ۱۹۴- دولت مکلف است به منظور بهبود وضعیت روستاهای در زمینه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، راهبری، نظارت و هماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی، ارتقای سطح درآمد و کیفیت زندگی روستاییان و کشاورزان و کاهش نابرابری‌های موجود بین جامعه روستایی، عشایری و جامعه شهری، حمایت لازم را از اقدامات زیر به عمل آورد:

الف- ارتقای شاخص‌های توسعه روستایی و ارائه خدمات نوین و تهیه برنامه اولویت‌بندی خدمات روستایی با توجه به شرایط منطقه‌ای و محلی

ب- حمایت از گسترش کشاورزی صنعتی و صنایع روستایی با اولویت توسعه خوش‌ها و زنجیره‌های صنعتی - کشاورزی کوچک و متوسط به بخش اعظم نهاده‌ها و عوامل تولید آن در جغرافیای روستایی وجود دارد و هم‌چنین صنایع دستی و خدمات گردشگری و ایجاد و توسعه بازارهای محلی با اولویت مراکز دهستان‌های دارای قابلیت توسعه

ج- تعیین الگوی مدیریت در آبادی‌های فاقد شورای اسلامی

د- تدوین سیاست‌های تشویقی در جهت مهاجرت معکوس «از شهر به روستا» و ثبیت نسبی جمعیت روستایی تا آخر سال اول برنامه ه- بهسازی، نوسازی، بازسازی و ایمن‌سازی ساختار کالبدی محیط و مسکن روستایی مبتنی بر الگوی معماری اسلامی - ایرانی با مشارکت مردم، دولت و نهادهای عمومی

و- آموزش فنی و حرفه‌ای مستمر روستاییان با هدف توانمندسازی برای ارائه واستفاده از خدمات نوین و مشارکت در فعالیت‌های صنعتی و بهبود کیفیت تولیدات

ز- ساماندهی و استقرار فعالیت‌های کارآفرینی و اشتغال‌زای کوچک و متوسط تولیدی و خدماتی در مناطق روستایی از طریق ارائه مشوق‌های مالی و اعتباری

ح- ساماندهی روستاهای در قالب مجموعه‌های روستایی به منظور خدمات رسانی بهتر و موثرتر

ط- احداث، ترمیم و نگهداری و ایمن‌سازی شبکه راه‌های روستایی

ی- ارتقای شاخص‌های توسعه عشاپردازی از طریق اسکان و ساماندهی خانوارها

ک- حمایت مالی از طریق اعطای تسهیلات، وجوده اداره شده، یارانه سود و کارمزد جهت توسعه اشتغال خانوارهای روستایی و عشاپردازی با اولویت روش‌های محلی و بومی

و نیز تقویت مدیریت یکپارچه اراضی از طریق مشارکت با تشکل‌های حقوقی به منظور جلوگیری از خرد شدن اراضی و تجمعیع مدیریتی اراضی خرد کشاورزی

ل- اقدام قانونی در جهت ایجاد شرکت شهرک‌های کشاورزی با اصلاح اساسنامه یکی از شرکت‌های مادر تخصصی موجود در چهارچوب سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی به منظور هدایت، راهبری و احداث و توسعه زیرساخت‌های مجتمع‌های کشاورزی، دائمی و شیلاتی

م- سرمایه‌گذاری مشترک با بخش‌های غیردولتی تا سقف چهل و نه درصد (٪۴۹) در چهارچوب سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی و از طریق شرکت مادر تخصصی «حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی» و شرکت مادر تخصصی «مدیریت منابع آب ایران». در زمینه توسعه کشاورزی با فناوری نوین، اقتصادی و بهره‌وری و طرح‌های زیربنایی و نوپدید در بخش‌های کشاورزی و منابع آب و توسعه مناطق روستایی و جوانسازی بافت جمعیتی مناطق روستایی و عشایری تبصره- دولت مکلف است سهام دولتی در بنگاه جدید را حداکثر ده سال پس از بهره‌برداری به بخش‌های غیردولتی واگذار نماید.

ن- توسعه و هدفمندسازی پژوهش، آموزش، تولید و تبلیغات و همچنین توسعه تجارت الکترونیک فرش و ایجاد خانه فرش در بازارهای هدف و مورد نظر برای هویت بخشی، ارتقای کیفیت تولید و روانسازی، سفارش‌پذیری، حمایت از ایجاد و توسعه و تجهیز کارگاه‌های متمرکز و غیرمتمرکز و اتحادیه‌ها و شرکت‌های تعاونی فرش دستیاف رostایی و شهری سراسر کشور و نیز صنایع و خدمات جانبی فرش دستیاف به منظور ارتقا و بهبود بهره‌وری، ثبیت و افزایش سهم صادراتی و بازاریابی‌های داخلی و خارجی

تبصره- وزارت بازرگانی مکلف به پیگیری حکم این بند در دولت است.

س- تعمیم و گسترش بیمه روستایی و پوشش صد درصد (۱۰۰٪) آن از طریق تقویت صندوق بیمه اجتماعی روستاییان و عشاير

ع- پیش‌بینی مکان‌های ورزشی برای جامعه روستایی

ف- تهیه طرح‌های هادی روستایی و تعیین محدوده روستاهای در سراسر کشور با پیشنهاد کارشناسان فنی، زیر نظر بنیاد مسکن و تأیید بخشداری هر بخش و با اطلاع دهیاران و روسای شورای اسلامی روستاهای تصویب آن در کمیته‌ای مشکل از رئیس بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان به عنوان رئیس، فرماندار شهرستان، بخشدار بخش، نماینده سازمان مسکن و شهرسازی استان، رئیس بنیاد مسکن انقلاب اسلامی شهرستان، نماینده سازمان جهاد کشاورزی استان، نماینده معاون امور عمرانی استانداری و رئیس شورای اسلامی روستا به عنوان ناظر

تبصره- نماینده شهرداری شهری که روستا در حريم آن واقع است می‌تواند به عنوان کارشناس و ناظر در جلسه کمیته مذکور شرکت نماید.

آیین‌نامه اجرایی این ماده شامل تعیین مدیر ارشد روستا، چگونگی و فرآیند اعمال حمایت‌های ذکر شده، نحوه مشارکت و تعاریف و چگونگی مدیریت مجموعه روستایی در سال اول برنامه با پیشنهاد معاونت به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.

جمعه شماره ۴- عملکرد برخی سیاست‌های حمایتی در سال اول برنامه پنجم (سال اول اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها) در بخش کشاورزی

با توجه به اجرایی شدن قانون هدفمندسازی یارانه‌ها جهت دهی حمایت‌های یارانه‌ای (نهاده‌های کشاورزی به ویژه نهاده انرژی) به طور کلی به سمت پرداخت در قالب اعتبارات و تسهیلات بوده است. سایر انواع حمایت‌ها به ویژه پرداخت‌های مستقیم در سال اول اجرا مود توجه قرار نگرفت.

مهم‌ترین پروژه‌های تعریف شده برای استفاده از اعتبارات و تسهیلات در سال ۱۳۹۰ عبارت بودند از:

- بهینه‌سازی مصرف سوخت در واحدهای مرغداری
- تجهیز و بهینه‌سازی مصرف سوخت در واحدهای گاوداری
- تأمین تلیسه
- افزایش تولید دام‌های سبک روستایی و عشايری
- تسهیلات خرید سوخت جهت شناورهای صیادی و موتورپمپ‌ها
- کشاورزی حفاظتی (هزار هکتار)

هدف اصلی از ارائه این پروژه‌ها حمایت از تولیدکنندگانی بوده است که احتمال آسیب‌پذیری آنها پس از اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها بیشتر است. علاوه بر این، انتظار می‌رفت با اجرای این پروژه‌ها، تغییرات تکنولوژی در بخش تولید به سمتی هدایت شود که بتواند آثار افزایش قیمت حامل‌های انرژی را جبران نماید.

میزان ابلاغی و پرداختی یارانه‌های حمایتی قانون هدفمندسازی یارانه‌ها از سهم ۳۰ درصد به تفکیک پروژه‌ها، براساس گزارش مورخ ۱۳۹۰/۹/۲۴ بانک کشاورزی، به شرح جدول ۸۸-۳ می‌باشد.

علاوه بر موارد فوق، قیمت‌های ترجیحی برای نهاده‌هایی مثل برق، نفت گاز و آب در راستای حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی مدنظر بوده است.

باتوجه به ادامه روند اجرای قانون هدفمندسازی یارانه‌ها در سال ۱۳۹۱ و سال‌های آتی، برای بهبود جنبه‌های حمایت از بخش کشاورزی علاوه بر پروژه‌های مذکور، پروژه‌های دیگری نیز پیشنهاد شده که به شرح زیر است.

- تأمین تجهیزات (تراکتورها و کمباین‌های) بخش کشاورزی
- اصلاح سیستم گرمایشی و سرمایشی گلخانه‌ها و واحدهای پرورش قارچ خوراکی

- کاهش مصرف سوخت در شناورهای صیادی
- افزایش بهرهوری مزارع آبزی پروری با استفاده از تجهیزات جدید (سیستم هوادهی و...)
- پروژه ایجاد و حمایت از شبکه خصوصی خدمات مشاوره فنی و مهندسی کشاورزی

در ارتباط با حمایت‌های قیمتی، سیاست خرید تضمینی محصولات کشاورزی برای محصولات اساسی مانند گندم، جو، برنج، ذرت، دانه‌های روغنی، آفتابگردان، حبوبات و... همانند گذشته دنبال می‌گردد. برای حمایت قیمتی از کشاورزان قیمت خرید تضمینی براساس قانون خرید تضمینی و با توجه به نرخ تورم قیمت‌ها پیشنهاد گردیده تا جنبه حمایتی کمرنگ نگردد. در مورد کالاهایی که امکان تأثیرپذیری از قیمت‌های جهانی وجود دارد و برای جلوگیری از کاهش رقابت‌پذیری در سال گذشته ممنوعیت واردات برای بسیاری از کالاهای کشاورزی اعمال و تعریفه واردات به عنوان ابزار دیگری برای حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی اعمال گردید.

در ارتباط با «بند ج» ماده ۱۴۹ قانون برنامه پنجم در خصوص حمایت از افزایش تولید پروتئین حیوانی حاصل از انواع دام، طیور و آبیان بنابر اعلام وزارت جهاد کشاورزی (معاونت امور تولیدات دامی) در سال ۱۳۹۰ از محل کمک‌های فنی و اعتباری به منظور افزایش تولیدات دام و طیور مبلغ ۷۲۹,۰۸۰ میلیون ریال در نظر گرفته شده بود که ۳۵۰,۰۰۰ میلیون ریال کمک بلاعوض به واحدهای گاوداری شیری و مبلغ ۱۶۵,۹۰۰ میلیون ریال به منظور بهینه‌سازی مصرف سوخت در واحدهای گاوداری و مرغداری به صورت خود اجرایی تخصیص یافت.

به هر حال به مانند سایر بخش‌ها، در سال اول اجرای هدفمند کردن یارانه‌ها تولیدکنندگان بخش کشاورزی غیر از موارد فوق از حمایت‌های مستقیم و یا کمک‌های

نقدی دیگری برخوردار نبوده و از سوی دیگر این بخش از آزادسازی قیمت محصولات عمدۀ در بازار نیز بهره‌مند نشد.

جدول ۳-۱۱-۳- وضعیت تسهیلات بانکی تجهیز شده از محل هدفمند کردن یارانه‌ها براساس گزارش بانک کشاورزی

میلیون ریال

درصد تسهیلات پرداخت شده نسبت به ابلاغی	تسهیلات پرداختی		مبلغ تسهیلات ابلاغی	میزان تعهد	عنوان طرح
	مبلغ	تعداد			
۵۳	۶۳۹۴۲۱	۵۰۲۸۵	۱۲۰۰۰۱۰	-	تسهیلات قرض الحسنه تأمین سوخت
۴۷	۲۰۴۱۴۱۷	۴۸۱۰	۴۳۱۲۴۶۰	۴۵۵۰ واحد	بهینه‌سازی مصرف سوخت در واحدهای مرغداری
				۲۶۲۴ واحد	بهینه‌سازی مصرف سوخت در واحدهای گاوداری صنعتی شیری
				۳۲۰۰	تأمین تلیسه
				۳۹۰۰	افزایش تولید دام‌های سبک روستایی
۲۴	۱۶۷۲۵۷	۴۰۹۶	۶۸۶۶۰۰	-	تسهیلات خرید سوخت موتور پمپ‌های چاههای کشاورزی
۲۴	۳۵۷۹۷	۱۲۹۰	۱۴۹۶۰۰	-	تسهیلات خرید سوخت جهت شناورهای صیادی
۵۳	۱۱۳۵۳۴	۱۲۹۷	۲۱۳۲۶۰	۳۲۱۰۰ هکتار	کشاورزی حفاظتی
۶۴	۲۲۹۰۳۰	۶۴۰	۳۵۸۹۲۰	۶ هکتار/ ۱۸۷/	اصلاح سیستم‌های گرمایشی و سرمایشی گلخانه‌ها
۴۷	۳۲۲۶۴۵۶	۶۲۵۱۸	۶۹۲۰۸۵۰	-	جمع کل

۸- جمع‌بندی کلی سیاست‌های حمایتی در برنامه‌های توسعه

الف- برنامه اول

در برنامه اول توسعه جهت‌گیری پرداخت یارانه‌ها به طور چشمگیری به سمت و سوی یارانه‌های مصرفی بوده است. به طوری که سهم یارانه‌های مصرفی از کل یارانه‌های پرداختی در انتهای دوره به ۸۲/۷ درصد افزایش یافت. سهم یارانه کشاورزی از کل یارانه‌ها در طی برنامه اول توسعه روند کاهشی داشته و از ۲۵/۳ درصد به ۱۷/۳ درصد تقلیل یافت. به عبارتی دیگر سهم کل یارانه‌ها از بودجه کل کشور در طی دوره ۱۵۸ درصد و سهم کشاورزی از بودجه کل کشور ۶۱ درصد افزایش داشت.

عملکرد سرمایه‌گذاری در برنامه اول توسعه حدود ۴۲ درصد میزان پیش‌بینی شده بوده است. در این میان بودجه عمرانی نیز حدود ۳۷ درصد کل سرمایه‌گذاری را به خود اختصاص داد. اگرچه میزان موجودی سرمایه در بخش کشاورزی در این دوره دارای روند افزایشی بوده است، اما سهم بخش یاد شده از کل میزان موجودی سرمایه (به قیمت ثابت) تنها ۳/۶ درصد بوده است. عملکرد این شاخص‌ها در برنامه اول از نقاط ضعف اساسی آن در بخش کشاورزی محسوب می‌شود. سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش (هم به قیمت‌های جاری و هم ثابت) دارای روندی افزایشی بوده است.

در برنامه اول توسعه تنها ۶ محصول زراعی (چغندر، پنبه، سویا، برنج، گندم آبی و دیم) تحت پوشش بیمه قرار گرفت و از ۶ محصول بیمه شده در این دوره تعداد ۵ محصول از ۵۹ درصد تا ۷۷ درصد پیشرفت را به خود اختصاص می‌دهند و تنها ۱۶ درصد تعهدات صندوق در مورد محصول برنج اعمال گردید.

ب- برنامه دوم:

در قانون برنامه پنج ساله دوم (۱۳۷۸-۱۳۷۴) که با محوریت بخش کشاورزی آغاز به کار کرد، ۳۱ مورد از تبصره‌ها به طور مستقیم و تعدادی نیز به طور غیرمستقیم به این بخش مربوط می‌شد. سهم کشاورزی از کل موجودی سرمایه به قیمت ثابت طی این دوره افزایشی بوده و به طور متوسط ۵/۲ درصد را به خود اختصاص داد. این رقم در مقایسه با رقم مشابه آن در برنامه اول ۱/۲ درصد افزایش نشان می‌دهد که حاکمی از توجه بالتبه مناسبی به بخش کشاورزی در برنامه دوم در مقایسه با برنامه اول می‌باشد. طی برنامه دوم توسعه برای کنترل درآمدهای ارزی حاصل از صادرات غیرنفتی، سیاست‌های محدودکننده‌ای مانند پیمان‌سپاری و الزام واریز صد درصد ارز اتخاذ گردید. لذا سهم صادرات کالاهای سنتی و کشاورزی در این برنامه (۴۹/۲ درصد) نسبت به برنامه اول (۷۰ درصد) کاهش قابل ملاحظه‌ای را تجربه نمود.

در برنامه دوم توسعه سهم اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی و منابع طبیعی روندی کاهشی داشته و از ۷/۸ درصد در سال ۱۳۷۴ به ۷/۲ درصد در سال ۱۳۷۸ کاهش یافته است. همچنان اگر ۵۰ درصد اعتبارات فصل آب را به عنوان اعتبارات آب برای بخش کشاورزی در نظر بگیریم، سهم اعتبارات فصل کشاورزی و منابع طبیعی و آب از کل اعتبارات از ۱۶/۸۵ درصد در سال ۱۳۷۴ به ۱۴/۴ درصد در سال ۱۳۷۸ کاهش یافته است.

میزان یارانه کشاورزی (تولیدی) در برنامه دوم روندی کاهشی داشته و از ۶۵۴/۹ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۴ به ۶۰۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۸ کاهش یافته است. سهم یارانه کشاورزی از کل یارانه‌های پرداختی نیز در طی برنامه دوم از ۱۳ درصد در سال شروع برنامه (۱۳۷۴) به ۸/۸ درصد در سال ۱۳۷۸ (سال پایانی برنامه) کاهش یافته است. برخلاف یارانه کشاورزی، سهم یارانه مصرفی از کل یارانه پرداختی همچون برنامه اول افزایشی بوده است؛ به طوری که در سال ۱۳۷۸، ۹۱/۲ درصد کل یارانه‌ها

یارانه مصرفی بوده است. هم‌چنین سهم یارانه کشاورزی از ارزش افزوده بخش کشاورزی (هم به قیمت‌های جاری و هم ثابت) دارای روندی کاهشی بوده است. لذا در برنامه دوم نیز حمایت از مصرف‌کننده در درجه اول اهمیت قرار داشت و حمایت از تولیدکننده از اهمیت کمتری نزد برنامه‌ریزان برخوردار گردید. این رویکرد نشان از چیرگی رویکرد کوتاه‌مدت و موقعیت به جای رویکرد اساسی و بلندمدت در اتخاذ سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی دارد.

در برنامه دوم صندوق بیمه علاوه بر زیربخش زراعت (در برنامه اول) زیربخش‌های محصولات باگی، دام، طیور، آبزیان و منابع طبیعی را تحت پوشش قرار داد و در تمامی این زیربخش‌ها سطح بیمه شده روندی افزایشی داشته است. در طی سال‌های برنامه دوم سهم یارانه‌های تولیدی (و نهادهای) بخش کشاورزی از ارزش افزوده این بخش به نصف تقسیم یافت یعنی از رقم ۱/۸ به ۰/۹ درصد کاهش داشت.

ج- برنامه سوم

در برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳) تلاش شد تا موانع قانونی و اجرایی بر سر راه صادرات غیرنفتی برداشته شود. هم‌چنین اصلاح ساختار اداری در بخش کشاورزی با ادغام دو وزارت جهاد سازندگی و کشاورزی تحقق یافت. ایجاد حساب ذخیره ارزی و تخصیص تسهیلات ارزی از این حساب، از دیگر سیاست‌های موثر این دوره به شمار می‌آید. تداوم پرداخت یارانه به نهادهای کشاورزی مانند کود، سم و بذر و کالاهای اساسی کشاورزی، پرداخت یارانه صادراتی، حذف پیمان‌سپاری ارزی و راهاندازی بورس کالاهای کشاورزی از دیگر سیاست‌های مهم حمایتی این دوران محسوب می‌شوند. اختصاص حداقل ۲۵ درصد تسهیلات اعطایی کلیه بانک‌های کشور

به بخش آب و کشاورزی نیز از موارد مهم اهداف این برنامه بوده است. اما عدم تحقق بخشی از این رقم در طی سال‌های برنامه سوم از نقیصه‌های آن به شمار می‌آید.

سهم موجودی سرمایه به قیمت‌های جاری از کل موجودی سرمایه در سال‌های برنامه سوم به طور متوسط $4/1$ درصد بوده که کمترین سهم را در بین بخش‌ها بعد از آب و برق و گاز داشته است. میزان این شاخص به قیمت‌های ثابت 1376 مشابه برنامه قبلی بوده اما رشد آن نسبت به دو برنامه قبلی افزایش کمتری را نشان می‌دهد.

در سال سوم برنامه (1381) حرکت به سمت استقرار سازوکارهای بازار و بهینه‌سازی مصرف نهاده‌های تولید در بخش کشاورزی با گام‌های عملیاتی تری مواجه گردید. در این سال قیمت انواع کود شیمیایی به طور متوسط 10 درصد افزایش یافت. در سال 1382 (سال چهارم برنامه) نیز قیمت آن حدود 7 درصد افزایش یافت.

متوسط رشد سالانه ارزش‌افزوده در بخش طی این برنامه معادل $4/3$ درصد بود که نسبت به نرخ رشد هدف گذاری شده ($6/2$ درصد) حدود 30 درصد عدم تحقق را نشان می‌دهد. سهم ارزش صادرات گروه کالاهای سنتی و کشاورزی (کل صادرات غیرنفتی) به طور متوسط سالانه 6 درصد رشد داشته اما نسبت به برنامه دوم 38 درصد کاهش را تجربه نمود.

علی‌رغم هدف گذاری سهم آب و کشاورزی از تسهیلات اعطایی کل نظام بانکی کشور به میزان 25 درصد، عملکرد این شاخص حاکی از تحقق تنها 17 درصد دارد. در این میان سهم بخش غیردولتی کشاورزی از تسهیلات حدود $18/3$ درصد برآورد شده است.

به منظور اصلاح ساختار بازار محصولات کشاورزی در سال 1383 بورس کالای کشاورزی به عنوان نهاد تکمیل‌کننده و ارتقابهنه بازار سنتی محصولات کشاورزی تأسیس شد.

د- برنامه چهارم

در برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸) سیاست خرید تضمینی محصولات کشاورزی به عنوان یک سیاست حمایتی ادامه یافت. با این حال افزایش قیمت تضمینی عده محصولات مورد نظر در طول دوره کمتر از نرخ تورم بوده است. این از نقیصه‌های اساسی سیاست‌های حمایتی در برنامه سوم نسبت به برنامه‌های قبلی می‌باشد.

موجودی سرمایه به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶ در ۳ سال اول برنامه چهارم از روند افزایشی برخوردار بوده و طی دوره مورد بحث به طور متوسط سالانه $4/8$ درصد رشد داشته است. سهم بخش کشاورزی از کل موجودی سرمایه در ۳ سال اول برنامه چهارم حدود ۵ درصد برآورد می‌شود. پوشش حداقل ۵۰ درصد بیمه محصولات کشاورزی و عوامل تولید با بهره‌برداری از خدمات فنی بخش خصوصی و تعاونی تا پایان برنامه از اهداف این برنامه بوده است. در سال زراعی ۱۳۸۴، صندوق بیمه محصولات کشاورزی $5/7$ میلیون هکتار از اراضی زیرکشت و 40 م杰صول زراعی با غی را در برابر زیان‌های ناشی از عامل قهری و طبیعی تحت پوشش قرار داد. در سال ۱۳۸۵ صندوق مذکور 36 محصول زارعی و با غی را پوشش داد.

اگرچه طی سه سال اول برنامه، صادرات کالاهای کشاورزی از روند افزایشی برخوردار بوده ولی سهم بخش کشاورزی از کل صادرات غیرنفتی یک روند کاهشی را تجربه نمود. به عبارت دیگر سهم کالاهای کشاورزی از صادرات غیرنفتی در سال ۱۳۸۴ به میزان $24/3$ درصد و در سال ۱۳۸۶ این سهم به $27/7$ درصد صادرات غیرنفتی کاهش یافت.

در آذر ماه ۱۳۸۵ با ادغام فلزات و کشاورزی مقدمات تشکیل شرکت بورس کالای ایران فراهم گردید و از ابتدای مهرماه ۱۳۸۶ فعالیت خود را آغاز نمود. ارزش معاملات کالای کشاورزی در طی سه سال اول برنامه روندی افزایشی داشته است.

اجرای طرح خودکفایی گندم و اعمال سیاست حمایتی خرید تضمینی گندم با نرخی بالاتر از قیمت‌های جهانی و بهبود قیمت نسبی خرید تضمینی نسبت به سایر محصولات رقیب (از جمله محصول جو) موجبات رشد فزاینده تولید گندم در سال‌های برنامه چهارم را فراهم آورد.

علی‌رغم ثبت متوسط نرخ تورم در سال‌های برنامه چهارم به میزان ۱۸/۵ درصد، اعتبارات عمرانی بخش کشاورزی در طول سال‌های برنامه چهارم ۲ درصد کاهش داشت که با تورم‌زدایی از آن می‌توان گفت به صورت واقعی اعتبارات عمرانی این بخش در طول سال‌های برنامه چهارم حدود ۲۰ درصد تقلیل یافت.

ه- برنامه پنجم

برنامه پنجم توسعه از لحاظ نظام برنامه‌ریزی تا حدودی متفاوت از برنامه‌های توسعه قبلی شکل گرفت. تشکیل کارگروه‌های مشترک و ذیل آن کمیته‌های تخصصی و تدوینی بیش از ۱۲۰ بسته از ویژگی‌های این برنامه به شمار می‌آید.

در این برنامه چهارم بسته کشاورزی و منابع طبیعی، امنیت غذایی، آب و توسعه روستایی که با اهداف و وظایف بخش کشاورزی و منابع طبیعی ارتباط مستقیم دارند تدوین گشت که مسئولیت تدوین دو بسته اول آن به وزارت جهاد کشاورزی محول شد.

برخی نقاط قوت اهداف و احکام این برنامه در ارتباط با حمایت‌های بخش کشاورزی و منابع طبیعی به شرح ذیل است:

- پیش‌بینی رشد ارزش افزوده بخش سالانه به میزان ۷ درصد و متوسط نرخ رشد سالانه تشکیل سرمایه ثابت (سرمایه‌گذاری به میزان ۱۳ درصد).
- توجه به ارتقاء شاخص بهره‌وری مصرف آب و ارتقای راندمان آبیاری بخش به میزان ۴۰ درصد

- با عنایت به سیاست‌های ابلاغی اصل ۴۴ قانون اساسی در احکام و بسته مربوط به بخش کشاورزی، در این برنامه توجه بیشتری به توانایی‌های بخش غیردولتی و واگذاری امور تصدی‌گری بخش دولتی نسبت به برنامه‌های قبل مبذول شده است. استفاده از نهادهایی مانند نظام‌های مهندسی کشاورزی و دامپزشکی، صندوق‌های توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، شرکت‌های خدمات فنی - مهندسی، مشارکت فارغ‌التحصیلان در فعالیت‌های تولیدی و خدماتی از کانال بخش خصوصی از ویژگی‌های بارز این برنامه در مقایسه با سایر برنامه‌های پیشین به شمار می‌آید.
- تأکید اساسی بر انجام امور زیربنایی بخش و پیش‌بینی حجم عملیات گسترده زیربنایی آب و خاک، تجهیز و نوسازی اراضی، توسعه شبکه‌ها و روش‌های نوین آبیاری و طرح‌های آبخیزداری در سطحی حدود ۸ میلیون هکتار
- توجه به ارتقای ضریب مکانیزاسیون از رقم ۱ به ۱/۵
- توجه به تغییر رویکرد نسبت به تنوع‌سازی سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی و گنجاندن چند تغییر اساسی در ابزارهای حمایتی (علاوه بر سیاست‌ها و ابزارهای متداول و سنتی اعمال شده در طول چهار برنامه گذشته) مانند: اصلاح نظام قیمت‌گذاری و بهره‌گیری از سیاست قیمت‌تضمینی در کنار سیاست متداول خرید تضمینی در چند دهه گذشته و استفاده موثر از سازوکار بازار بورس به منظور کشف قیمت، بهینه‌سازی سیاست‌های تعریفهای و استفاده از روش‌های متنوع در تعیین تعرفه‌ها مانند برقراری تعرفه سهمیه‌ای و زمانی برای کالاهای اساسی و مورد نظر سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان
- برای اولین بار در نظام برنامه‌ریزی مقوله توسعه روستایی به عنوان یک سرفصل در احکام برنامه و هم‌چنین یک موضوع فرابخشی مورد توجه قرار گرفته و بسته

- جداگانه‌ای به مانند سایر موضوعات تدوین و اهداف کمی مشخصی پیرامون آن پیش‌بینی گردید.
- برای نخستین بار در سابقه برنامه‌ریزی، سطح کلی از حمایت از بخش کشاورزی به طور کمی به میزان ۳۵ درصد ارزش تولیدات بخش کشاورزی هدف‌گذاری گردید.
  - در کنار نقاط قوت و مزیت‌های برنامه پنجم می‌توان به چند نقطه ضعف و کاستی آن نیز اشاره کرد:
    - وجود برخی احکام برنامه در فصول کشاورزی، آب و توسعه روستایی که از شفافیت و وضوح کافی برخوردار نبوده و سیاست‌های اجرایی و اهداف خاصی برای آنها در برنامه منظور نشده است و در حد کلیات و بعضًا تکرار برخی موارد آرمانی است که در برنامه‌های پیشین نیز ردپای آنها را می‌توان یافت.
    - آرمانی بودن و به احتمال فراوان عدم تحقق بخش عمدت‌های از اهداف کمی پیش‌بینی شده در بسته کشاورزی و توسعه روستایی مانند اهداف کمی پیش‌بینی شده برای تولیداتی مانند شیلات، دانه‌های روغنی و هم‌چنین اجرای ۸ میلیون هکتار عملیات زیربنایی آب و خاک.
    - عدم تدوین یک برنامه جامع در مورد امنیت غذایی که در برگیرنده اهداف کمی مشخص به همراه شاخص‌های مورد قبول مراجع تخصصی بین‌المللی باشد و توجه ناکافی به کیفیت تغذیه مردم مانند طراحی سیاست‌ها و اهداف دقیق در مورد یارانه‌های محصولات لبنی و پروتئینی.
    - عدم توجه کافی به ارتقای سهم بخش کشاورزی از تشکیل سرمایه ثابت و سرمایه‌گذاری مانند سایر برنامه‌های توسعه پیشین.
    - در سال اول اجرای هدفمند کردن یارانه‌ها (سال اول برنامه پنجم) تولیدکنندگان بخش کشاورزی غیر از حمایت‌های یارانه‌ای کشاورزی به ویژه نهاده

انرژی) در قالب اعتبارات و تسهیلات از حمایت‌های مستقیم و یا کمک‌های نقدی دیگری برخوردار نبوده و از سوی دیگر این بخش از آزادسازی قیمت محصولات عمده در بازار نیز بهره‌مند نشد.

به طور کلی خلاصه سیاست‌های حمایتی، پیامدها و نقاط ضعف و قوت آن طی برنامه‌های توسعه کشور در جداول (۸۸-۳) تا (۹۱-۳) آمده است.

جدول ۱۹-۳- خلاصه سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در طول برنامه‌های توسعه کشور

سیاست‌های حمایتی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
تخصیص یارانه به نهاده‌های کشاورزی و دامی	*	*	*	*	*
فعالیت‌های آموزشی و ترویجی و دستاوردهای تحقیقاتی	*	*	*	*	*
عملیات زیربنایی آب و خاک	*				*
بیمه محصولات اساسی کشاورزی و دامی	*	*	*	*	*
تأمین امنیت اقتصادی، اجتماعی و قضایی تولیدکنندگان	*				*
تصمیم‌سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی در امر کشاورزی	*	*	*	*	*
تشکیل تعاونی‌های تولید کشاورزی					*
اعطای تسهیلات اعتباری و تأمین نهاده‌ها	*	*	*	*	*
تأمین ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی		*	*	*	*
حمایت از صنایع تبدیلی و پسته‌پندی کشاورزی	*	*		*	*

(اختصاص حداقل ۲۵٪ به بخش آب و کشاورزی)

فصل سوم - روندهای عمومی حاکم بر سیاست‌های حمایتی کشاورزی در برنامه‌های اول تا پنجم

برنامه پنجم توسعه	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	سیاست‌های حمایتی
اضافه شدن سیاست قیمت تضمینی	*	*	*	*	خرید تضمینی محصولات کشاورزی و دائمی
*	* ٪۱ از سپرده قانونی بانک‌ها نزد بانک مرکزی به بانک کشاورزی برای اعطای تسهیلات	*	*		افزایش سهم تسهیلات بانکی ارزان و سهل الوصول
*			*		تعیین تعرفه‌های گمرکی در راستای حمایت از تولیدات داخلی
	*	*	*		استمرار یارانه و معافیت‌های مالیاتی
*	*		*		تنظیم بازار (تشکیل کارگروه برای قیمت‌گذاری کالاهای اساسی)
			*		اصلاح نظام ارزی
	*	*			پرداخت یارانه صادراتی به برخی محصولات
		*			حذف پیمان‌سپاری ارزی
	*	*			راهاندازی و گسترش بورس کالاهای کشاورزی

جدول ۹۰-۳ - خلاصه پیامدهای سیاست‌های حمایتی به کارگرفته شده
در طول برنامه‌های توسعه کشور

پیامدهای سیاستی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
گندم	% ۹	% ۵- رشد منفی	۱۰/۹ رشد	% ۱/۵	
شلتونک برنج	رشد سالانه % ۸/۹	% ۲/۲ رشد	۱/۶ رشد	% -۲/۴	
چغندر قند	رشد سالانه % ۵/۶	% ۰/۰۱ رشد	۱/۴ رشد	% -۱۶/۳	
حبوبات	رشد سالانه % ۱۵/۵	% ۳۰- رشد منفی	۷/۲ رشد	% -۵/۲	
دانه‌های روغنی	رشد سالانه % ۵/۸	% ۱۶ رشد	۸/۴ رشد	% ۱/۸	
گوشت قرمز	رشد سالانه % ۴/۱		متوسط نرخ % ۴/۲ سالانه رشد	% ۲/۸	
گوشت مرغ	رشد سالانه % ۱۳/۳		متوسط نرخ % ۴/۲ سالانه رشد	% ۶/۹	
تخم مرغ	رشد سالانه % ۱۲/۵		متوسط نرخ % ۴/۲ سالانه رشد	% ۲/۸	
شیر	رشد سالانه % ۴/۹		متوسط نرخ % ۴/۲ سالانه رشد	% ۷/۳	
چای	۱۵	% ۲/۶ رشد	-۱۳/۴		
پیاز	۶/۷	% ۸/۲ رشد	۰/۶	% -۱/۵	
سیب زمینی	۹/۶	% ۲/۲ رشد	۴/۲	% -۱/۶	
وش پنبه		-٪ ۳/۶ رشد منفی	-۱	% -۹/۶	
جو		-٪ ۷/۵ رشد منفی		% ۳/۲	

تولید

پیامدهای سیاستی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
گندم	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۲۳/۸	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۹/۶	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۸/۳	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۲/۷	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۹/۶
جو	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۶/۱	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۵/۰	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۵/۹۴	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۹/۶	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۸/۷
ذرت دانه‌ای	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۶/۵	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۱/۱	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۴/۹۳	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۸/۸	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۰/۶
چغندر قند	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۴/۸	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۲/۶	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۴/۸۱	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۱/۹	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۱/۹
وش پنبه	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۲/۵	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۵/۸	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۱/۹۶	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۱/۹	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۵/۸
دانه سویا	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۶/۷	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۵/۱	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۳/۲۳	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۵/۸	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۸/۲
آفتابگردان	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۲/۸۷	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۱/۳	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۲/۲۴	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۸/۲	متوسط نرخ رشد سالانه٪۲۹/۳
برنج	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۲/۴	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۹/۷	متوسط نرخ رشد سالانه٪۲۰/۱۲	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۹/۴	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۹/۴
عدس	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۳/۷	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۹/۶	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۴/۴۹	متوسط نرخ رشد سالانه٪۲۱/۳	متوسط نرخ رشد سالانه٪۲۱/۳
نخود	متوسط نرخ رشد سالانه٪۰۶/۳	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۹/۹	متوسط نرخ رشد سالانه٪۱۸/۱۸	متوسط نرخ رشد سالانه٪۲۱/۳	متوسط نرخ رشد سالانه٪۲۱/۳

قیمت تضمینی

پیامدهای سیاستی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
لوبیا	متوجه نرخ رشد سالانه٪۲۱/۶	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۹/۸	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۳/۶۶	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۷/۳	
سیب زمینی	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۰/۶	متوجه نرخ رشد سالانه٪۲۰/۴	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۷/۵۱	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۴/۱	
پیاز	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۴	متوجه نرخ رشد سالانه٪۲۳/۲	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۳/۰۶	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۰/۹	
برگ سبز چای	متوجه نرخ رشد سالانه٪۲۵/۱	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۳/۲	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۱/۸	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۹	
گلرنگ			متوجه نرخ رشد سالانه٪۸/۶۳	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۸/۲	
کلزا			متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۶/۲۳	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۷/۸	
کشمش			متوجه نرخ رشد سالانه٪۶/۷۴	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۱	
خرما			متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۴/۰۳	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۴	
انار			متوجه نرخ رشد سالانه٪۶/۳	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۵	
سیب			متوجه نرخ رشد سالانه٪۶/۲	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۴	

فصل سوم - روندهای عمومی حاکم بر سیاست‌های حمایتی کشاورزی در برنامه‌های اول تا پنجم

پیامدهای سیاستی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
پرتفال			متوجه نرخ رشد سالانه٪۶/۲۵	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۷	
نارنگی			متوجه نرخ رشد سالانه٪۶/۰۶	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۱	
لیموشیرین			متوجه نرخ رشد سالانه٪۶/۳۷	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۳	
لیموترش			متوجه نرخ رشد سالانه٪۴/۸۵	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۱	
گریپفروت			متوجه نرخ رشد سالانه٪۴/۶	متوجه نرخ رشد سالانه٪۹/۸	
گوشت گوساله			متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۹/۹۷	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۴/۲	
گوشت گوسفند			متوجه نرخ رشد سالانه٪۲۷/۷۶	-	
گوشت مرغ			متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۳/۴۹	متوجه نرخ رشد سالانه٪۱۵/۳	
نرخ متوسط سالیانه تورم	٪۱۹/۲	٪۱۹/۷	٪۱۴/۵	٪۱۸/۵	
اعتبارات عمرانی در فصل کشاورزی و منابع طبیعی	٪۴۹/۲	٪۱۶/۳	٪۵/۸	٪۲/۶ - رشد منفی	
اعتبارات عمرانی در فصل منابع آب	٪۳۸/۹	٪۱۲	٪۲۰	٪۱۱/۳ رشد	

پیامدهای سیاستی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
سهم اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی و منابع طبیعی از کل اعتبارات عمرانی	%۱۳۳	%۷/۸	%۵/۸	%۵/۴	
اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی و منابع طبیعی و آب از کل اعتبارات عمرانی	%۲۱	%۱۶/۴	%۱۴/۴		
موجودی سرمایه در بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت	%٪/۴ رشد	%٪/۵/۲ رشد	%٪/۱۱/۸ رشد	%٪/۴/۸ رشد	(هدف) %٪/۱۳ متوسط رشد سالانه
موجودی سرمایه در بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری	%٪/۲۷/۲ رشد سالانه	%٪/۲۰/۴ رشد سالانه	%٪/۱۸/۲ رشد سالانه	%٪/۱۸/۷ رشد سالانه	
سهم بخش کشاورزی از کل موجودی سرمایه به قیمت ثابت	%٪/۶۳	%٪/۴/۳۶	%٪/۴/۷۸	%٪/۵/۱۹	
یارانه‌های تخصیصی بخش کشاورزی	%٪/۶۷		%٪/۴۵ سالانه	%٪/۴۵ سالانه	
سهم یارانه مصرفی از کل یارانه‌ها	%٪/۷۳/۸	%٪/۸۸/۹		%٪/۹۰/۴	
سهم یارانه تولیدی کشاورزی از کل	%٪/۱۷/۶	%٪/۱۰/۵		%٪/۸/۸	
بیمه محصولات	چغدر	%٪/۷۵ تحقق یافته	%٪/۱۰/۶ تحقق یافته		
	پنبه	%٪/۷۷ تحقق یافته	%٪/۱۲/۴ تحقق یافته		
	سویا	%٪/۶۰ تحقق یافته	%٪/۲۷/۵ تحقق یافته		
	برنج	%٪/۱۶ تحقق یافته	%٪/۱۴ تحقق یافته		
	گندم آبی	%٪/۵۹ تحقق یافته	%٪/۵۱ تحقق یافته		
	گندم دیم	%٪/۷۳ تحقق یافته	%٪/۷۰ تحقق یافته		
	سبزه زمینی		%٪/۱۴ تحقق یافته		
	آفتابگردان		%٪/۵۲ تحقق یافته		
	ذرت دانه‌ای		%٪/۴۰ تحقق یافته		
	جو آبی		%٪/۱۴ تحقق یافته		

فصل سوم - روندهای عمومی حاکم بر سیاست‌های حمایتی کشاورزی در برنامه‌های اول تا پنجم

پیامدهای سیاستی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
پیاز	% ۷۳ تحقق یافته				
	% ۲ تحقق یافته				
	% ۱ تحقق یافته				
	% ۲ تحقق یافته				
	% ۲ تحقق یافته				
	% ۱۴ تحقق یافته				
انگور	رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت	% ۴۵	% ۲۵	% ۴/۳۷	% ۷ هدف: (سه سال)
	سهم بخش کشاورزی در صادرات غیرنفتی	% ۳۰		% ۲۰/۵۲	
	سهم کالاهای کشاورزی از کل واردات غیرنفتی	% ۱۴	% ۲۱	% ۱۲	-۱۳۸۹٪ /۱۶/۵ (۱۳۹۰)
	متوسط نرخ رشد سالانه کل تولید بخش کشاورزی	% ۸/۲	% ۲/۷	% ۴/۹	هدف: متوسط نرخ رشد سالانه % ۷
	متوسط نرخ رشد سالانه تولید محصولات زراعی	% ۹	% ۲/۴	% ۱/۴۵	هدف: متوسط نرخ رشد سالانه % ۴/۹
	متوسط نرخ رشد سالانه تولید محصولات باقی	% ۶/۳	% ۳/۲	% ۱/۷	هدف: متوسط نرخ رشد سالانه % ۱۲/۵
خرما	متوسط نرخ رشد سالانه تولید دام و طیور	% ۵/۹	% ۴/۱	% ۴/۲	هدف: متوسط نرخ رشد سالانه % ۱۰/۴
	متوسط نرخ رشد سالانه تولید آبزیان	% ۹/۲	% ۳/۳	% ۲/۹	هدف: متوسط نرخ رشد سالانه % ۱۲/۸
	طرح‌های بیابان‌زدایی (متوسط سالانه در طی برنامه - هزار هکتار)	۴۳۹/۱	۱۵۵/۳	۷۴/۷	۴۰/۶

پیامدهای سیاستی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
جنگلداری و احیای جنگل‌ها (متوجه سالانه در طی برنامه - هزار هکتار)	۶۸/۳	۵۵/۷	۷۳/۸	۴۲/۵	
عملیات آبخیزداری (متوجه سالانه در طی برنامه - هزار هکتار)	۵۲۸/۶	۷۷۶/۶	۱۴۳۶/۸	۱۱۸۱/۸	
سهم کشاورزی از تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	%۵۴/۷	%۵۲/۲	%۵۹	%۴۴/۴	
سهم کشاورزی از مانده تسهیلات بانکی به بخش غیردولتی	%۱۶/۲	%۱۹/۸	%۱۸/۳	%۱۵	
تسهیلات قرض الحسن تأمین سوخت (مریبوط به هدفمند کردن یارانه‌ها)					%۵۳/برداخت شده نسبت به ابلاغی
تسهیلات خرید سوخت موتورپمپ‌های چاهه‌های کشاورزی (مریبوط به هدفمند کردن یارانه‌ها)					%۲۴/برداخت شده نسبت به ابلاغی
تسهیلات خرید سوخت جهت شناورهای صیادی (مریبوط به هدفمند کردن یارانه‌ها)					%۲۴/برداخت شده نسبت به ابلاغی
کشاورزی حفاظتی (مریبوط به هدفمند کردن یارانه‌ها)					%۵۳/برداخت شده نسبت به ابلاغی
اصلاح سیستم‌های گرمایشی و سرماشی گلخانه‌ها (مریبوط به هدفمند کردن یارانه‌ها)					%۶۴/برداخت شده نسبت به ابلاغی

جدول ۹۱-۳ - نقاط قوت سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در طول برنامه‌های توسعه کشور

نقاط قوت	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)
کاهش وابستگی و محدود شدن واردات	*	*			
افزایش تولید	*	*	*	*	*
استفاده صحیح و موثر از ابزار و تهدادهای کشاورزی	*			*	*
تهیه الگوی مناسب کشت	*				*
منطقه‌ای کردن کشت محصولات کشاورزی	*				
افزایش تولید علوفه	*				
پکارگیری روش‌های نوین در جهت اصلاح نژاد	*				
تأمین بهداشت و بهبود تغذیه و کنترل بیماری‌ها	*			*	*
توزیع انواع دارو برای دامها	*			*	*
افزایش تولید انواع آبزیان	*	*		*	
افزایش ظرفیت ناوگان صیادی صنعتی و سنتی	*			*	*
افزایش سرددخانه‌ها	*			*	
سازماندهی و تدوین نظام مناسب برای پرورش آبزیان کشور	*			*	*
جلب مشارکت بخش غیردولتی در امر سرمایه‌گذاری در زمینه تولید انواع آبزیان	*			*	*
اعلام به موقع قیمت‌های تضمینی		*			
قیمت‌گذاری محصولات همسو با افزایش سطح عمومی قیمت‌ها		*			
صورت گرفته					

*	*	*	*		جلوگیری از تبدیل و تخریب اراضی کشاورزی و منابع طبیعی
	* (اختصاص حداقل ۱۰٪ از منابع حساب ذخیره ارزی به طرح‌های بخش کشاورزی از طریق بانک کشاورزی)	*	*		ایجاد حساب ذخیره ارزی و تخصیص تسهیلات ارزی به بخش‌های تولیدی
					حضور فعال‌تر بخش خصوصی در فعالیت‌های تولیدی
*	*	*			جهش در صادرات غیرنفتی
		*			فرام نمودن زمینه‌های رشد سالیانه ۶/۵ درصد در بخش کشاورزی
*					اصلاح ساختارها، فرآیند انجام امور و کاهش میزان حجم اداری
*					توسعه نظام‌های آبیاری مدرن همراه با سیاست‌های تشویقی و پرداخت بخشی از هزینه اجرای طرح به کشاورزان
*					واردات و صادرات آب به کشورهای منطقه
*					تعیین الگوی مدیریت در آبادی‌های فاقد شورای اسلامی
*					احداث، ترمیم و نگهداری و ایمن‌سازی شبکه راههای روستایی

جدول ۹۲-۳ - نقاط ضعف سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده

در طول برنامه‌های توسعه کشور

برنامه پنجم توسعه	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	نقاط ضعف
				*	کاهش قیمت خرید تضمینی واقعی محصولات اساسی کشاورزی
					عملکرد سطح بیمه‌شده محصولات کشاورزی نسبت به پیش‌بینی
					۴۴٪ تحقق یافته
			*		(کمتر از نیمی از هدف برنامه)
			*		تحريم خرید پسته ایران از سوی اتحادیه اروپا
			*		اشیاع بازارهای جهانی از فرش ایران و تشدید فعالیت رقبا
			*		بحران پولی در کشورهای جنوب شرق آسیا
*			*		عدم تدوین یک برنامه جامع در مورد امنیت غذایی
*					عدم توجه کافی به ارتقای سهم بخش کشاورزی از تشکیل سرمایه ثابت و سرمایه‌گذاری
*					بهره‌مند نشدن از آزادسازی قیمت محصولات عمده در بازار

فصل چهارم

تحلیل متغیرهای کلان

اقتصادی حمایتی

اعتبارات و سرمایه‌گذاری

در بخش کشاورزی

مقدمه

سرمایه، یکی از نهادهای مهم و اساسی در اقتصاد در کنار کار محسوب می‌شود. با پیشرفت فناوری‌های تولید و فرآوری محصولات کشاورزی و بازار گراتر شدن بخش کشاورزی، اهمیت سرمایه به صورت تقاضا برای اعتبار به منظور سرمایه‌گذاری‌های لازم در فرایند تولید، فرآوری و فروش محصولات کشاورزی روزافزون شده است.

ماهیت فعالیت‌های کشاورزی مانند بیولوژیکی بودن آن، فصلی بودن تولید، کسب درآمد در مقاطع زمانی خاص، تأثیرپذیری زیاد تولید از متغیرهای غیرقابل کنترل و کوچک مقیاس بودن تولید در بخش کشاورزی ایران و کشورهای در حال توسعه تنگناهایی را بر تولیدکنندگان و فعالین این بخش دیگته می‌کند. محدودیت‌های سرمایه‌ای (تشکیل سرمایه ثابت)، اعتباری و کمبود نقدینگی و سرمایه در گردش از جمله تنگناهای اساسی این بخش است. دولتها در کشورهای در حال توسعه پس از انقلاب سبز، برای غلبه بر برخی نارسایی‌های موجود، تصمیم گرفتند بانک‌های کشاورزی تخصصی و یا سایر موسسات مالی را به وجود آورند که پرداخت وام به کشاورزان را میسر سازند. تا قبل از آن تأمین مالی کشاورزان به طور عمده از سوی بخش غیررسمی صورت می‌گرفت و پس از تشکیل نهادها و سازمان‌های تخصصی و موسسات مالی رسمی نیز برخی از مناسبات مربوط به بخش‌های مالی غیررسمی در شکل‌های جدید به حیات خود ادامه داده‌اند.

در این بخش تلاش می‌شود با مدد از برخی شاخص‌های کلان اقتصادی مهم مانند سیاست‌های اعتبارات بانکی و دولتی و وضعیت تشکیل سرمایه ثابت در چند دهه اخیر مورد کنکاش قرار گیرد.

۱- سیاست اعتبارات بانکی

۱-۱- بررسی تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی

یکی از راه‌های تقویت و توسعه بخش‌های مختلف اقتصادی از جمله بخش کشاورزی، پرداخت تسهیلات بانکی به منظور تأمین سرمایه در گردش و سرمایه‌گذاری جدید به منظور توسعه کمی و کیفی تولید است. این راهکار تنها زمانی که تسهیلات براساس برنامه‌ریزی و به منظور دسترسی به اهداف بلندمدت و کوتاه‌مدت به بخش‌های مختلف تعلق گیرد، می‌تواند بیشترین اثر را در رشد هر بخش داشته باشد. تسهیلات مالی از منابع مختلفی تأمین می‌شود. بانک‌های تخصصی از جمله مهم‌ترین منابع، جهت پرداخت تسهیلات می‌باشد. تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی، تسهیلاتی است که بانک‌های تخصصی^۱ در چارچوب سیاست‌های اقتصادی دولت برای توسعه بخش‌های مختلف اقتصادی پرداخت می‌کنند. به طور خلاصه کمبود منابع مالی تولید می‌تواند تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم بر تولید داشته و تهدیدی برای امنیت غذایی و درآمدی کشور باشد که به طور خلاصه در ذیل به آن اشاره شده است.

در این قسمت به منظور بررسی جایگاه منابع تأمین مالی در ایجاد امنیت توسعه بخش کشاورزی و مقایسه آن با سایر بخش‌ها از شاخص‌های متفاوتی استفاده می‌شود که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

۱- بانک‌های تخصصی (توسعه‌ای): به بانکی گفته می‌شود که علاوه بر وظایف اعتباری بانکی عهده‌دار وظایف توسعه‌ای نیز می‌باشد، که اصلی‌ترین وظیفه آنها تجهیز منابع مالی نسبتاً ارزان در میان‌مدت و بلندمدت برای اجرای طرح‌های اقتصادی است. بانک‌های توسعه‌ای یا تخصصی عامل انتقال‌دهنده سیاست‌های اقتصادی دولت به بخش‌های مربوطه بوده و با برنامه‌ریزی‌های صحیح، منابع مالی جمع‌آوری شده را در بخش‌های مختلف اقتصادی توزیع می‌نمایند، بانک‌های تخصصی در ایران عبارتند از: بانک توسعه صادرات، بانک کشاورزی، بانک صنعت و معدن و بانک مسکن.

۱-۲- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت جاری

از جمله شاخص‌هایی که به منظور بررسی وضعیت تأمین مالی بخش کشاورزی استفاده می‌شود، تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی در طی دوره‌های مختلف است که در چارچوب سیاست‌های اقتصادی دولت به بخش کشاورزی پرداخت می‌گردد. این شاخص را می‌توان به صورت جاری و به صورت ثابت در صورت حذف تورم بررسی نمود. تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت جاری از $68/2$ میلیارد ریال در سال 1355 به $55,413/5$ درصد میلیارد ریال در سال 1386 بالغ شده که طی این دوره سالانه در حدود $24/1$ درصد نرخ رشد داشته که نشان‌دهنده روند صعودی این متغیر است.

همان طور که از نمودار (66) بر می‌آید، تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت جاری از سال 1355 تا 1386 روند همراه با نوسانات شدیدی داشته است. این شاخص از سال 1373 از اوایل دوره دوم توسعه اقتصادی با نرخ فزاینده‌ای افزایش یافته است. بیشترین مقدار تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی مربوط به سال 1386 با $55,413/5$ میلیارد ریال و کمترین مقدار مربوط به سال 1357 با $58/3$ میلیارد ریال می‌باشد. میانگین تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی طی دوره 1355 تا 1386 در حدود $9,680/72$ میلیارد ریال بوده که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های 1355 تا 1357) $67/9$ میلیارد ریال، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (سال‌های 1358 تا $191/4$) 1367 میلیارد ریال، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های 1368 تا 1373) $1,169/9$ میلیارد ریال، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های 1374 تا 1378) مقدار $5,438/3$ میلیارد ریال، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های 1379 تا 1383) مقدار $23,045/1$ میلیارد ریال و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های 1384 تا 1386) $52,742/7$ میلیارد ریال می‌باشد.

بیشترین تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره قبل از انقلاب است.

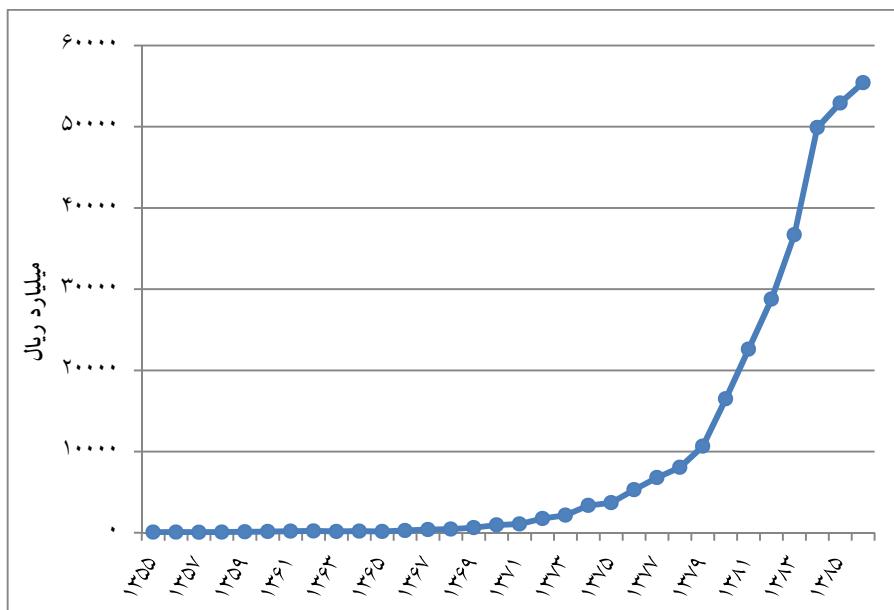
میانگین درصد تغییرات در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۷) ۵/۷ (۱۳۵۷) درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) ۲۵/۸ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۳۴/۸ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۳۱/۱ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۳۵/۸ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) ۱۵/۶ درصد می‌باشد. هم‌چنین نمودار (۶۷) که درصد تغییرات تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی، علی‌رغم اینکه در سال‌های ابتدایی دوره، روند رو به رشد تسهیلات پرداختی روند ملایم‌تری را دارد اما میزان درصد تغییرات از سال‌های ۱۳۵۶ تا ۱۳۶۸، بسیار شدید بوده و نشان از وجود نوسانات شدید در روند حرکت تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی از محل بانک‌های تخصصی است. به طوری که جهش‌های بسیار بزرگی را از سال ۱۳۶۵ به سال ۱۳۶۶ دیده می‌شود. اما این نوسانات شدید در اوایل سال‌های دوره دیده نمی‌شود.

ثبت بودن درصد تغییرات در ۱۹ سال در طی دوره نشان از روند صعودی در حرکت این شاخص است. مقادیر این شاخص طی ۳۱ سال بیانگر این مطلب است که مقدار تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت جاری روند صعودی را در طی ۳۱ سال داشته است به طوری که این افزایش از سال ۱۳۷۱ اواسط برنامه اول توسعه اقتصادی این افزایش مشهود گردیده و تا سال ۱۳۸۶ نرخ صعودی به صورت فراینده بوده است. البته ناگفته نماند که داده‌های ارائه شده با حضور تورم و افزایش قیمت‌ها می‌باشد. در نتیجه به منظور تحلیل دقیق‌تر وضعیت بخش کشاورزی در دریافت تسهیلات بانک‌ها تخصصی از مقادیر واقعی داده‌ها استفاده می‌گردد.

در سال‌های برنامه چهارم (۱۳۸۶ تا ۱۳۸۴) میانگین روند تغییرات در حدود ۱۵/۶ درصد بوده که نسبت به دوره قبل (۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) روند کاهشی داشته است. طبیعتاً ادامه روند کاهشی دسترسی تولیدکنندگان بخش کشاورزی به منابع مالی بانکی، سرمایه‌گذاری و تأمین سرمایه در گرددش را دچار مشکل خواهد ساخت و افزایش کمی و کیفی تولید بخش را با تهدید جدی مواجه خواهد ساخت.

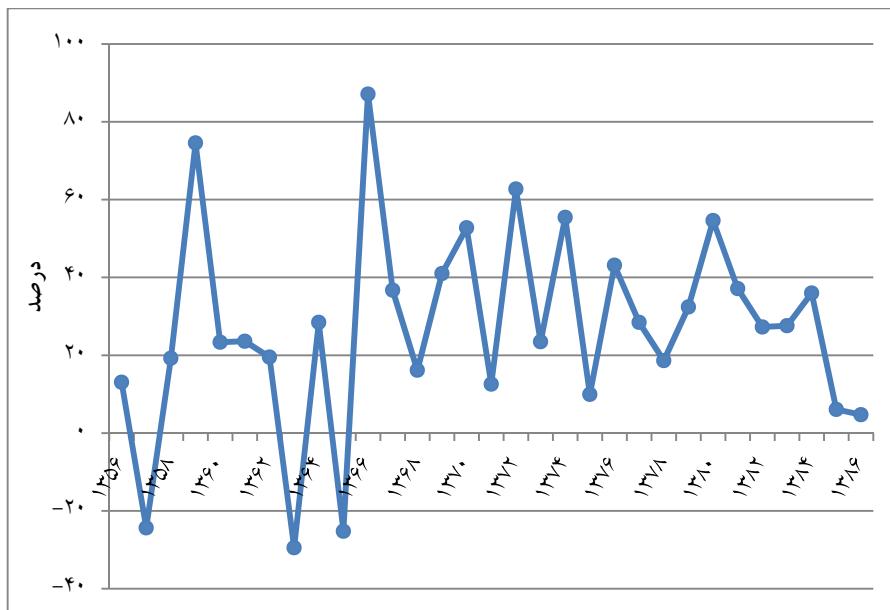
نمودار ۴-۱- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به

بخش کشاورزی به قیمت جاری

نمودار ۴-۲- روند تغییرات تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی

به بخش کشاورزی به قیمت جاری

جدول ۱-۴- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی و سایر بخش‌ها از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری
سال

میلیارد ریال / درصد

سهم بخش ساختمان از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	سهم بخش صنعت معدن از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی	برنامه	سال
۴۲/۴	۲۵/۲۴	-	۳۱/۳۶	-	۶۸/۲	قبل از انقلاب	۱۳۵۵
۴۱/۷۵	۲۵/۹۶	۲/۹۷	۳۲/۲۹	۱۳/۰۵	۷۷/۱		۱۳۵۶
۳۵/۰۳	۲۵/۲۴	۲۱/۰۱	۳۹/۲۳	-۲۴/۳۸	۵۸/۳		۱۳۵۷
۴۰/۲۳	۲۵/۴۸	۱۲/۲۴	۳۴/۲۹	-۵/۶۷	۶۷/۸۷	میانگین	
۵۹/۰۹	۳/۸۹	-۶/۹۱	۳۶/۵۲	۱۹/۲۱	۶۹/۵		۱۳۵۸
۵۱/۱۶	۳/۵۱	۲۴/۱۲	۴۵/۳۳	۷۴/۰۳	۱۲۱/۳		۱۳۵۹
۴۳/۲۵	۵/۱۱	۱۳/۹۲	۵۱/۶۴	۲۳/۳۳	۱۴۹/۶		۱۳۶۰

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۳۸۹

میلیارد ریال / درصد

سال	برنامه	تحمیلی	۱۳۶۱				
سهم بخش ساختمن از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	سهم بخش صنعت معدن از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی	برنامه	سال
۴۳/۷۹	۵/۰۶	-۰/۹۵	۵۱/۱۵	۲۲/۶	۱۸۴/۹	تحمیلی	۱۳۶۱
۴۳/۸۷	۵/۷۹	-۱/۵۸	۵۰/۳۴	۱۹/۰۲	۲۲۱		۱۳۶۲
۵۴/۸۷	۵/۹۶	-۲۲/۱۸	۳۹/۱۸	-۲۹/۵	۱۵۵/۸		۱۳۶۳
۵۰/۰۴	۳/۲۶	۱۷/۹۴	۴۶/۲	۲۸/۴۳	۲۰۰/۱		۱۳۶۴
۴۳/۲۵	۵/۱۱	۱۱/۷۷	۵۱/۶۴	-۲۵/۲۴	۱۴۹/۶		۱۳۶۵
۳۵/۷۴	۳/۲۹	۱۸/۰۶	۶۰/۹۷	۸۷/۱	۲۷۹/۹		۱۳۶۶
۳۷/۷۶	۲/۹۶	-۲/۷۷	۵۹/۲۸	۳۶/۶۹	۳۸۲/۶		۱۳۶۷
۴۶/۳۸	۴/۳۹	۵/۱۲	۴۹/۲۲	۲۵/۷۷	۱۹۱/۴۳	میانگین	
۵۰/۰۳	۱/۶۶	-۱۸/۲۸	۴۸/۳۲	۱۶/۱۳	۴۴۴/۳		۱۳۶۸
۵۲/۹۸	۴/۶۲	-۱۲/۲۶	۴۲/۴	۴۰/۹۹	۶۲۶/۴		۱۳۶۹
۴۴/۳۲	۵/۸	۱۷/۶۵	۴۹/۸۸	۵۲/۷۶	۹۵۶/۹	اول	۱۳۷۰
۳۵/۹	۶/۱۴	۱۶/۲۶	۵۷/۹۹	۱۲/۰۴	۱۰۷۶/۹		۱۳۷۱
۲۶/۸۲	۳/۶۶	۱۹/۸۹	۶۹/۰۲	۶۲/۷	۱۷۵۲/۱		۱۳۷۲
۳۳/۰۸	۱/۴۳	-۱۳/۸۱	۵۹/۹۲	۲۳/۴۵	۲۱۶۳		۱۳۷۳
۴۰/۰۲	۳/۸۹	۱/۵۴	۵۴/۶۷	۳۴/۷۶	۱۱۶۹/۹۳	میانگین	
۳۷/۲۹	۲/۶۶	۰/۲۲	۶۰/۰۵	۵۵/۴۳	۳۳۶۲		۱۳۷۴
۴۳/۴۲	۴/۸۸	-۱۳/۹۱	۵۱/۷	۹/۹۱	۳۶۹۵/۲	برنامه	۱۳۷۵
۴۰/۱۵	۳/۶۹	۲/۸	۵۳/۱۵	۴۳/۱۱	۵۲۸۸/۲	دوم	۱۳۷۶
۴۸/۶۱	۰/۵۱	-۴/۲۷	۵۰/۸۸	۲۸/۴۲	۶۷۹۱/۱		۱۳۷۷
۵۳/۱۹	۱/۴۹	-۱۰/۹۱	۴۵/۳۲	۱۸/۶۱	۸۰۰۵/۱		۱۳۷۸
۴۴/۰۳	۲/۶۵	-۵/۲۲	۵۲/۲۲	۳۱/۱	۵۴۳۸/۳۲	میانگین	
۴۸/۰۵	۱/۸۹	۹/۳۵	۴۹/۵۶	۳۲/۳۹	۱۰۶۶۴		۱۳۷۹
۴۲/۶۲	۰/۹۶	۱۳/۸۴	۵۶/۴۲	۵۴/۶۱	۱۶۴۸۸/۱	برنامه	۱۳۸۰
۴۰/۶۶	۰/۹۷	۳/۴۶	۵۸/۳۷	۳۷/۱۱	۲۲۶۰۷/۶	سوم	۱۳۸۱
۳۳/۲۶	۰/۷	۱۳/۱۴	۶۶/۰۴	۲۷/۲۵	۲۸۷۶۹/۳		۱۳۸۲
۳۰/۸۴	۴/۷۹	-۲/۵۳	۶۴/۳۷	۲۷/۰۶	۳۶۶۹۶/۷		۱۳۸۳
۳۹/۱۹	۱/۸۶	۷/۴۰	۵۸/۹۵	۳۵/۷۹	۲۳۰۴۵/۱۴	میانگین	
۴۴/۹۴	۳/۴۴	-۱۹/۸۲	۵۱/۶۱	۳۵/۹۶	۴۹۸۹۴	برنامه	۱۳۸۴

میلیارد ریال / درصد

سهم بخش ساختمان از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	سهم بخش صنعت معدن از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی	برنامه	سال
۵۴/۷	۵/۷۲	-۲۳/۳۱	۳۹/۵۸	۶/۰۷	۵۲۹۲۰/۷	چهارم	۱۳۸۵
۵/۱۸	۶/۱	۶/۲۹	۴۲/۰۷	۴/۷۱	۵۵۴۱۳/۵		۱۳۸۶
۳۴/۹۴	۵/۰۹	-۱۲/۲۸	۴۴/۴۲	۱۵/۰۸	۵۲۷۴۲/۷۳	میانگین	
۴۲/۲۲	۵/۶۷	۱/۹۲	۵۰/۳۸	۲۶/۹۷	۹۶۸۰/۷۲	میانگین کل	

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترازنامه و گزارش اقتصادی، سال‌های مختلف و محاسبات تحقیق

۱-۳- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت واقعی

در این بخش به بررسی تسهیلات تعلق گرفته به بخش کشاورزی از منبع بانک‌های تخصصی بدون حضور قیمت پرداخته می‌شود. به این ترتیب، تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی بر شاخص قیمت (نرخ تورم + نرخ سود سپرده‌های بلندمدت) تقسیم شده تا با این شاخص امکان تحلیل مقدار واقعی تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی فراهم می‌آید.

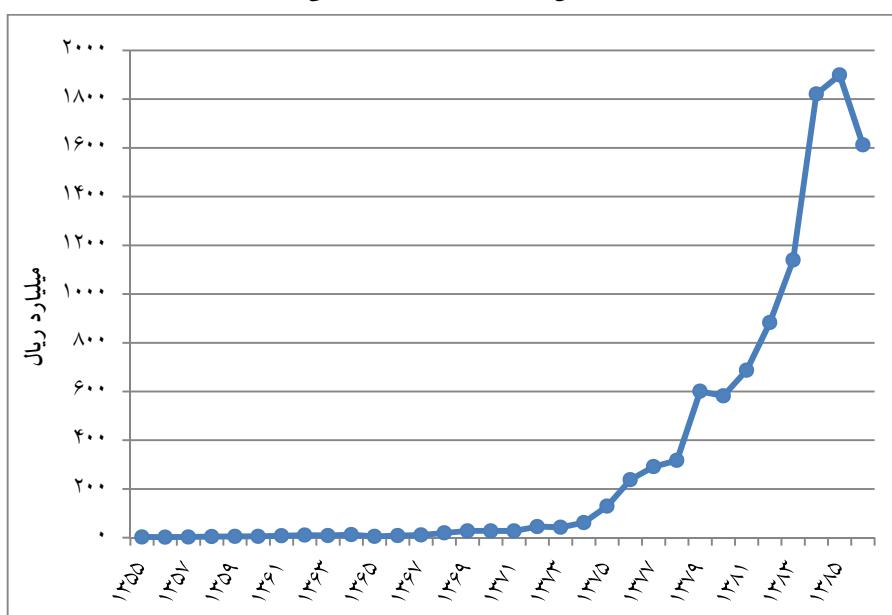
تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت واقعی از ۲/۷ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۵ به ۱,۶۱۱/۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۶ بالغ شده که طی این دوره سالانه در حدود ۲۲/۹ درصد نرخ رشد داشته که نشان‌دهنده روند صعودی این متغیر است. همان طور که از نمودار (۶۸) بر می‌آید، تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت واقعی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۶ روند رو به رشدی یکنواختی داشته و از سال ۱۳۷۳ از اوایل دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی با نرخ فزاینده اما همراه با نوسانات افزایش یافته است. بیشترین مقدار تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی به قیمت واقعی مربوط به سال ۱۳۸۵ با ۱,۸۹۹/۱ میلیارد ریال و کمترین مقدار مربوط به سال ۱۳۵۶ با ۲ میلیارد ریال می‌باشد.

میانگین تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی به بخش کشاورزی طی دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۶ در حدود ۳۲۹/۲۶ میلیارد ریال بوده است که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۷) ۲/۵ میلیارد ریال، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) ۷/۸ میلیارد ریال، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۳۱/۶ میلیارد ریال، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۲۰۷/۵ میلیارد ریال، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۷۷۸/۴ میلیارد ریال و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) ۱,۷۷۷/۲۸ میلیارد ریال می‌باشد. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد بیشترین تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی به بخش کشاورزی در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره قبل از انقلاب است.

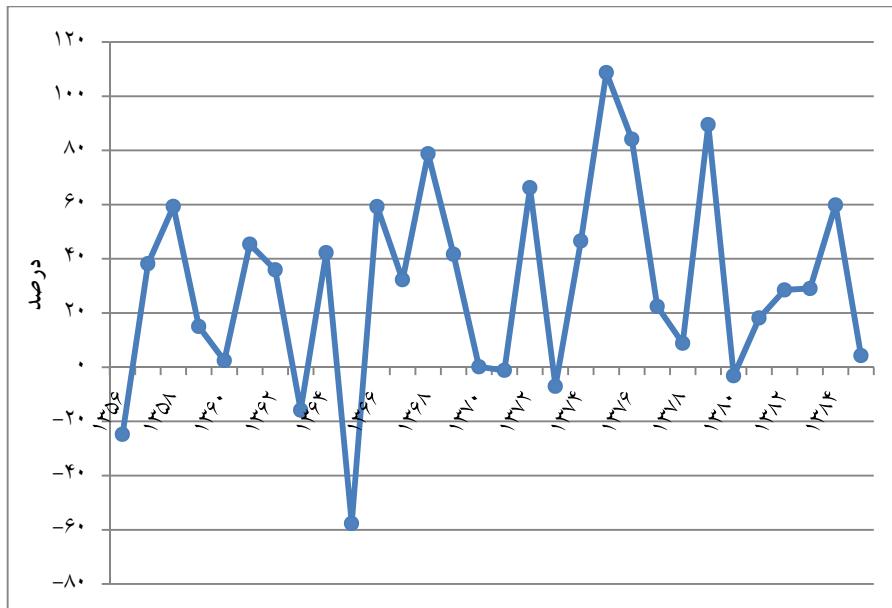
میانگین درصد تغییرات در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۵۵) ۶/۷ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) ۲۱/۸ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۲۹/۸ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۵۴/۱ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۳۲/۴ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) ۱۶/۳ درصد می‌باشد. برخلاف شاخص تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی از محل بانک‌های تخصصی به قیمت جاری که بیشترین نوسانات را در سال‌های ابتدایی دوره تجربه کرده است؛ شاخص به قیمت واقعی با توجه به نمودار (۶۸) بیشترین نوسانات را در سال‌های پایانی دوره داشته است. به این ترتیب زمانی که اثرات قیمت از مقدار شاخص حذف می‌شود، توهمندی مربوط به افزایش یکنواخت تسهیلات تخصصی به بخش کشاورزی از محل بانک‌های تخصصی در سال‌های اخیر دوره مورد بررسی از بین رفته و بیشتر به واقعیت نزدیک می‌شود. همان‌طور که از

نمودار (۶۹) مشهود است در دو سال پایانی دوره از سال ۱۳۸۶ تا سال ۱۳۸۷ میزان تسهیلات پرداختی واقعی کاهش یافته است و این در حالی است که میزان تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی از محل بانک‌های تخصصی به قیمت جاری روند رو به رشدی را تا سال ۱۳۸۷ نشان می‌دهد.

نمودار ۴-۳- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به
بخش کشاورزی به قیمت واقعی

نمودار ۴-۴- روند تغییرات تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به
بخش کشاورزی به قیمت واقعی

جدول ۲-۴- تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی
و سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی

میلیارد ریال / درصد

سهم بخش ساختمان از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	سهم بخش صنعت معدن از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی	برنامه	سال
۴۳/۴	۲۵/۲۴	-	۳۱/۳۶	-	۲/۶۶	قبل از انقلاب	۱۳۵۵
۴۱/۷۵	۲۵/۹۶	۲/۹۷	۳۲/۲۹	-۲۴/۷۷	۲		۱۳۵۶
۳۵/۰۳	۲۵/۲۴	۲۱/۵۱	۳۹/۲۳	۳۸/۱۶	۲/۷۶		۱۳۵۷
۴۰/۲۳	۲۵/۴۸	۱۲/۲۴	۳۴/۲۹	۶/۶۹	۲/۴۷	میانگین	
۵۹/۵۹	۳/۸۹	-۶/۹۱	۳۶/۵۲	۵۹/۲۸	۴/۴	پیروزی انقلاب	۱۳۵۸
۵۱/۱۶	۳/۵۱	۲۴/۱۲	۴۵/۳۳	۱۴/۹۹	۵/۰۶		۱۳۵۹
۴۳/۲۵	۵/۱۱	۱۳/۹۲	۵۱/۶۴	۲/۴۲	۵/۱۸	و جنگ	۱۳۶۰

میلیارد ریال / درصد

سهم بخش ساختمن از کل معدن از کل تغییرات درصد تغییرات درصد تغییرات درصد تغییرات درصد تغییرات درصد تغییرات برنامه سال								
تسهیلات پرداختی بانک های تخصصی	تسهیلات پرداختی بانک های تخصصی	تسهیلات پرداختی بانک های تخصصی	تسهیلات پرداختی بانک های تخصصی	تسهیلات پرداختی بانک های تخصصی	تسهیلات پرداختی بانک های تخصصی	تسهیلات پرداختی بانک های تخصصی	تحمیلی	۱۳۶۱
۴۲/۷۹	۵/۰۶	-۰/۹۵	۵۱/۱۵	۴۵/۳۸	۷/۵۳			۱۳۶۲
۴۳/۸۷	۵/۷۹	-۱/۰۸	۵۰/۳۴	۳۵/۹۱	۱۰/۲۴			۱۳۶۳
۵۲/۸۷	۵/۹۶	-۲۲/۱۸	۳۹/۱۸	-۱۵/۸۷	۸/۶۱			۱۳۶۴
۵۰/۵۴	۳/۲۶	۱۷/۹۴	۴۶/۲	۴۲/۲۵	۱۲/۲۵			۱۳۶۵
۴۲/۲۵	۵/۱۱	۱۱/۷۷	۵۱/۶۴	-۰۷/۷۱	۵/۱۸			۱۳۶۶
۳۵/۷۴	۳/۲۹	۱۸/۰۶	۶۰/۹۷	۵۹/۲۶	۸/۲۵			۱۳۶۷
۳۷/۷۶	۲/۹۶	-۲/۷۷	۵۹/۲۸	۳۲/۲۴	۱۰/۹۱			۱۳۶۸
۴۶/۳۸	۴/۳۹	۵/۱۴	۴۹/۲۲	۲۱/۸۲	۷/۷۶	میانگین		۱۳۶۹
۵۰/۰۳	۱/۶۶	-۱۸/۴۸	۴۸/۳۲	۷۸/۷۶	۱۹/۵			۱۳۷۰
۵۲/۹۸	۴/۶۲	-۱۲/۲۶	۴۲/۴	۴۱/۶۳	۲۷/۶۲			۱۳۷۱
۴۴/۳۲	۵/۸	۱۷/۶۵	۴۹/۸۸	۰/۱۶	۲۷/۶۷	برنامه	اول	۱۳۷۲
۳۵/۹	۶/۱۴	۱۶/۲۶	۵۷/۹۹	-۱/۱۸	۲۷/۳۴			۱۳۷۳
۲۶/۸۲	۳/۶۶	۱۹/۸۹	۶۹/۵۲	۶۶/۲۵	۴۵/۴۵			۱۳۷۴
۳۳/۰۸	۱/۴۳	-۱۳/۸۱	۵۹/۹۲	-۷/۰۵	۴۲/۲۵			۱۳۷۵
۴۰/۰۲	۳/۸۹	۱/۵۴	۵۴/۶۷	۲۹/۷۶	۳۱/۶۴	میانگین		۱۳۷۶
۳۷/۲۹	۲/۶۶	۰/۲۲	۶۰/۰۵	۴۶/۵۸	۶۱/۹۲			۱۳۷۷
۴۳/۴۲	۴/۸۸	-۱۳/۹۱	۵۱/۷	۱۰/۸۷	۱۲۹/۲۴	برنامه	دوم	۱۳۷۸
۴۰/۱۵	۳/۶۹	۲/۸	۵۳/۱۵	۸۴/۱۴	۲۳۷/۹۷			۱۳۷۹
۴۸/۶۱	۰/۵۱	-۴/۲۷	۵۰/۸۸	۲۲/۴۱	۲۹۱/۳۲			۱۳۸۰
۵۳/۱۹	۱/۴۹	-۱۰/۹۱	۴۵/۳۲	۸/۸۱	۳۱۶/۹۷			۱۳۸۱
۴۴/۵۳	۲/۶۵	۵/-۲۲	۵۲/۲۲	۵۴/۱۳	۲۰۷/۴۸	میانگین		۱۳۸۲
۴۸/۰۵	۱/۸۹	۹/۳۵	۴۹/۵۶	۸۹/۵۱	۶۰۰/۷			۱۳۸۳
۴۲/۶۲	۰/۹۶	۱۳/۸۴	۵۶/۴۲	۳-/۱۵	۵۸۱/۷۹	برنامه	سوم	۱۳۸۴
۴۰/۶۶	۰/۹۷	۳/۴۶	۵۸/۳۷	۱۸/۱۳	۶۸۷/۲۶			۱۳۸۵
۳۳/۲۶	۰/۷	۱۳/۱۴	۶۶/۰۴	۲۸/۴۹	۸۸۳/۰۶			۱۳۸۶
۳۰/۸۴	۴/۷۹	-۲/۵۳	۶۴/۳۷	۲۹/۰۳	۱۱۳۹/۳۹			۱۳۸۷
۳۹/۱۹	۱/۸۶	۷/۴۵	۵۸/۹۵	۳۲/۴	۷۷۸/۴۴	میانگین		۱۳۸۸
۴۴/۹۴	۳/۴۴	-۱۹/۸۲	۵۱/۶۱	۵۹/۸۲	۱۸۲۰/۹۵	برنامه		۱۳۸۹

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۳۹۵

میلیارد ریال / درصد

سهم بخش ساختمان از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	سهم بخش صنعت معدن از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی	درصد تغییرات	تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی	بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی	برنامه	سال
۵۴/۷	۵/۷۲	-۲۳/۳۱	۳۹/۵۸	۴/۲۹	۱۸۹۹/۱۲	چهارم	۱۳۸۵	
۵/۱۸	۶/۱	۶/۲۹	۴۲/۰۷	-۱۵/۱۳	۱۶۱۱/۷۷			۱۳۸۶
۳۴/۹۴	۵/۰۹	-۱۲/۲۸	۴۴/۴۲	۱۶/۳۳	۱۷۷۷/۲۸	میانگین		
۴۲/۲۲	۵/۶۷	۱/۹۲	۵۰/۳۸	۲۸/۷۷	۳۲۹/۲۶	میانگین کل		

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترازنامه و گزارش اقتصادی، سال‌های مختلف و محاسبات تحقیقی

۱-۴- سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری

در این بخش لازم است به این نکته بسیار مهم توجه شود که تحلیل سهم کشاورزی از اعتبارات در این بخش فقط معطوف به بانک‌های تخصصی بوده و کل سیستم بانکی کشور را شامل نمی‌شود. تحلیل این شاخص برای کل سیستم بانکی در بخش‌های بعدی گزارش خواهد آمد.

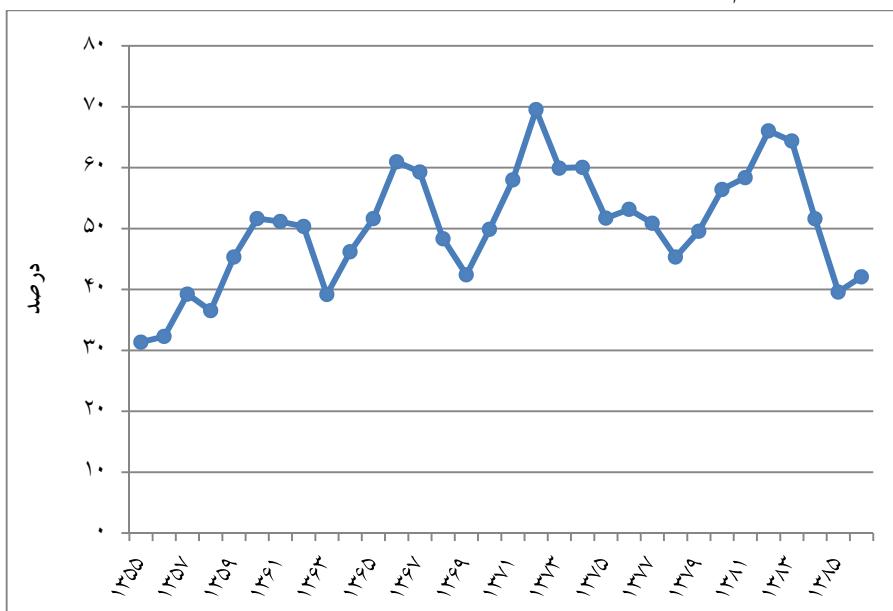
سهم بخش کشاورزی از میزان تسهیلات پرداختی از محل بانک‌های تخصصی از کل این منبع نشان می‌دهد که چه میزان از کل تسهیلات از محل بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی تعلق می‌گیرد. برای مثال داده مربوط به سال ۱۳۸۲ با ۶۶ درصد بیان می‌کند که در این سال از ۱۰۰ درصد تسهیلات پرداختی از محل بانک‌های تخصصی به بخش‌های اقتصادی، ۶۶ درصد آن به بخش کشاورزی تعلق گرفته است. همان طور که مشاهده می‌گردد سهم بخش کشاورزی از تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری از ۳۱/۴ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۴۲/۱ درصد در سال ۱۳۸۶ بالغ شده که طی این دوره سالانه در حدود ۰/۹۵ درصد نرخ رشد داشته که نشان‌دهنده روند صعودی اما بسیار کند این متغیر است. همان طور که از نمودار ۴-۵ بر می‌آید، سهم

بخش کشاورزی از تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۶ روند رو به رشدی همراه با نوسانی را تجربه کرده است. به طوری که این شاخص از سال ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۸۲ روند صعودی را داشته در حالی که از این سال تا سال ۱۳۸۶ روند حرکت نزولی بوده است.

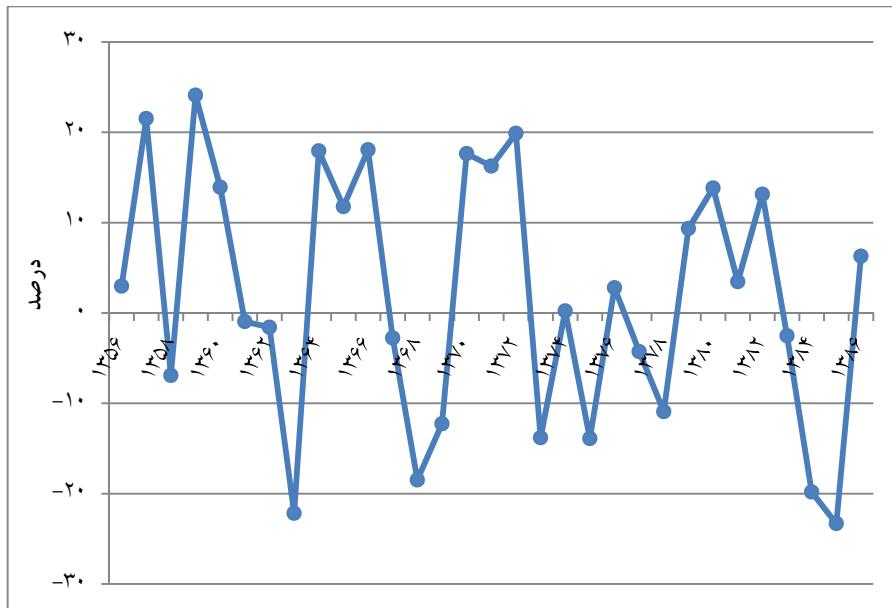
بیشترین سهم بخش کشاورزی از تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری مربوط به سال ۱۳۷۲ با $69/5$ درصد و کمترین مقدار مربوط به سال ۱۳۵۵ با $31/4$ درصد می‌باشد. میانگین سهم بخش کشاورزی از تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری طی دوره ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۶ در حدود $50/38$ درصد بوده است که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۷) $34/3$ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) $49/2$ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) $54/7$ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) $52/2$ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) 59 درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) $44/4$ درصد می‌باشد. همان طور که ملاحظه می‌گردد بیشترین میانگین سهم بخش کشاورزی از تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری در دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره قبل از انقلاب است.

ارقام نمودار ۴-۶ نشان می‌دهد، میزان تسهیلاتی که به بخش کشاورزی از محل بانک‌های تخصصی تعلق گرفته است، در طی ۳۱ سال روند همراه با نوسانات شدیدی را تجربه کرده است و تغییرات شدیدی از سالی به سال دیگر داشته است.

نمودار ۴-۵- سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری

**نمودار ۴-ع- تغییرات سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی
بانک‌های تخصصی به قیمت جاری**

سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی با جاری تفاوتی نمی‌کند لذا از ذکر آمارهای آن خودداری می‌شود.

**۱-۵- نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش
کشاورزی به قیمت جاری**

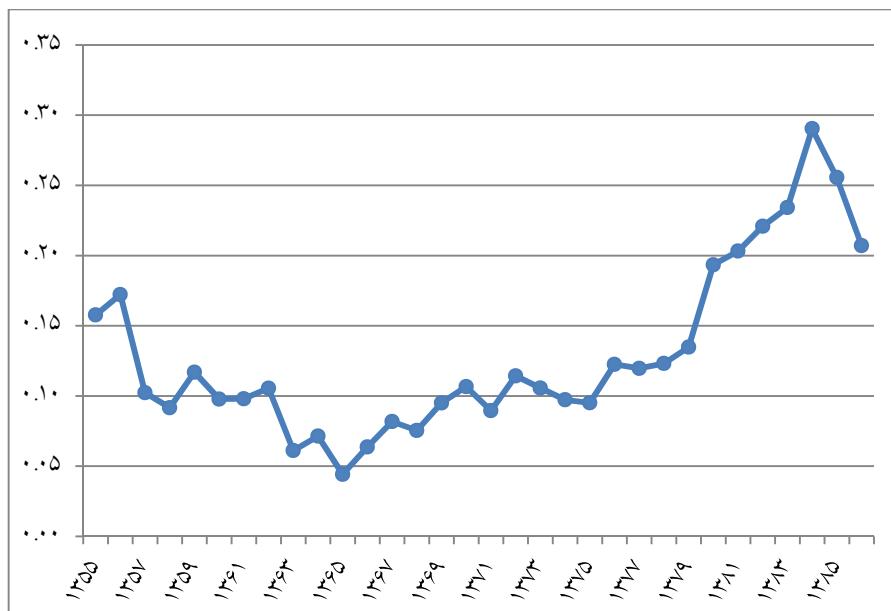
به منظور بررسی این واقعیت که میزان تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی تا چه حد توانسته در توسعه و رشد بخش کشاورزی موثر باشد و به میزان ارزش افزوده این بخش بیافزاید، از شاخص نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی بخش کشاورزی به ارزش افزوده بخش استفاده شده است. برای مثال اگر در سال ۱۳۸۴ نسبت تسهیلات پرداختی از محل بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده این

بخش به قیمت جاری ۰/۲۹ میلیارد ریال باشد این بدان معنی است که به ازای یک میلیارد ریال اعتبارات بخش کشاورزی ۲۹۰ میلیون ریال ارزش افزوده ایجاد شده است. البته شایان ذکر است که از آنجایی که این مقادیر به صورت جاری بیان شده‌اند در نتیجه تغییرات و حرکت آنها علاوه بر مقدار شاخص، اثرات قیمت را نیز به همراه دارد. مقادیر این شاخص و درصد تغییرات آن در جدول ۳-۴ و نمودارهای ۷-۴ و ۸-۴ به تفکیک دوره آورده شده است. نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری از ۰/۱۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۵ به ۰/۲۱ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۶ بالغ شده که طی این دوره سالانه در حدود ۰/۸۸ درصد نرخ رشد سالانه داشته که نشان‌دهنده روند صعودی اما بسیار کند این متغیر است. همان طور که از نمودار (۷۵) بر می‌آید، نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری از سال ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۶۵ روند نزولی را داشته در حالی که از این سال تا سال ۱۳۸۶ روند حرکت صعودی را طی کرده است.

بیشترین میانگین نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی است همان طور که نمودار ۴-۷ نشان می‌دهد، میزان کارآیی تسهیلات بانک‌های تخصصی در ایجاد ارزش افزوده بخش کشاورزی تا سال ۱۳۶۵ روند نزولی را داشته و نشان‌دهنده این است که تسهیلات بانک‌های تخصصی تا این سال چندان موفق عمل نکرده بلکه در طول سال‌ها اوضاع بدتر نیز شده است اما از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۶، تسهیلات بانک‌های تخصصی توانسته، ایجاد ارزش افزوده بیشتری را در این بخش را فراهم آورد و به این ترتیب نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی تا سال ۱۳۸۶ روند صعودی را تجربه کرده است.

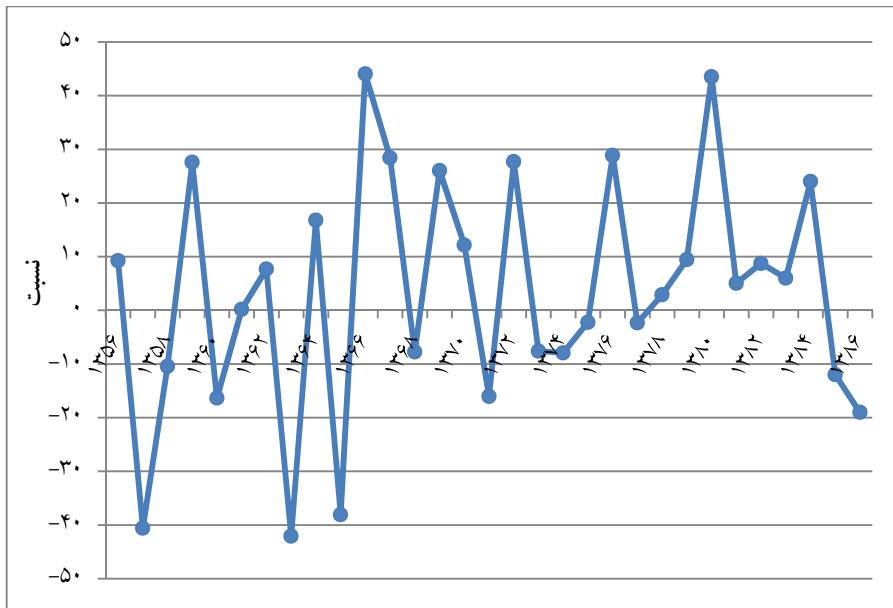
نمودار ۷-۴- نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی

به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری

نمودار ۴-۱- تغییرات نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی

به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری

جدول ۳-۴- نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی و ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری و واقعی

میلیارد ریال / درصد

درصد تغییرات	نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده پخش کشاورزی (واقعی)	درصد تغییرات	نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده پخش کشاورزی (جاری)	برنامه	سال
-	۰/۰۰۰۱۴۷	-	۰/۱۶	قبل از انقلاب	۱۳۵۵
-۲۱/۷۱	۰/۰۰۰۱۱۵	۹/۲۳	۰/۱۷		۱۳۵۶
۲۹/۴۹	۰/۰۰۰۱۴۹	-۴۰/۵۹	۰/۱		۱۳۵۷
۳/۸۹	۰/۰۰۰۱۳۷	-۱۵/۶۸	۰/۱۴	میانگین	
۵۰/۱۷	۰/۰۰۰۲۲۴	-۱۰/۴۵	۰/۰۹	پیروزی	۱۳۵۸
۱۰/۹	۰/۰۰۰۲۴۹	۲۷/۵۸	۰/۱۲	انقلاب و	۱۳۵۹
۰/۵۶	۰/۰۰۰۲۵	-۱۶/۳۵	۰/۱	جنگ	۱۳۶۰
۳۵/۷۲	۰/۰۰۰۳۳۹	۰/۱۹	۰/۱	تحمیلی	۱۳۶۱

میلیارد ریال / درصد

درصد تغییرات	نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (واقعی)	درصد تغییرات	نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (جاری)	برنامه	سال
۳۰	۰/۰۰۰۴۴۱	۷/۶۸	۰/۱۱	برنامه اول	۱۳۶۲
-۲۱/۶۲	۰/۰۰۰۳۴۶	-۴۲/۰۸	۰/۰۶		۱۳۶۳
۳۱/۸۴	۰/۰۰۰۴۵۶	۱۶/۷۸	۰/۰۷		۱۳۶۴
-۵۹/۶۳	۰/۰۰۰۱۸۴	-۳۸/۰۸	۰/۰۴		۱۳۶۵
۵۵/۴	۰/۰۰۰۲۸۶	۴۲/۰۵	۰/۰۶		۱۳۶۶
۳۳/۰۹	۰/۰۰۰۳۸	۲۸/۴۴	۰/۰۸		۱۳۶۷
۱۶/۶۴	۰/۰۰۰۳۱۵	۱/۷۸	۰/۰۸		میانگین
۷۱/۳۳	۰/۰۰۰۶۵۲	-۷/۷۶	۰/۰۸		۱۳۶۸
۲۷/۰۶	۰/۰۰۰۸۳۱	۲۶/۰۴	۰/۱		۱۳۶۹
-۵/۱۷	۰/۰۰۰۷۸۸	۱۲/۱۷	۰/۱۱		۱۳۷۰
-۱۰/۴	۰/۰۰۰۷۰۶	-۱۶/۰۵	۰/۰۹		۱۳۷۱
۶۴/۶۶	۰/۰۰۱۱۶۳	۲۷/۷	۰/۱۱	برنامه دوم	۱۳۷۲
-۸/۹۷	۰/۰۰۱۰۰۹	-۷/۵۹	۰/۱۱		۱۳۷۳
۲۲/۱۷	۰/۰۰۰۸۶۷	۵/۷۵	۰/۱		میانگین
۴۱/۳۴	۰/۰۰۱۴۹۶	-۷/۹۲	۰/۱		۱۳۷۴
۱۰۲/۰۶	۰/۰۰۳۰۲۴	-۲/۲۳	۰/۱		۱۳۷۵
۸۲/۳۴	۰/۰۰۰۵۱۳	۲۸/۸۷	۰/۱۲		۱۳۷۶
۱۰/۷۲	۰/۰۰۶۱۰۴	-۲/۳۳	۰/۱۲		۱۳۷۷
۱۷/۳۸	۰/۰۰۷۱۶۵	۲/۸۹	۰/۱۲	برنامه سوم	۱۳۷۸
۵۰/۷۷	۰/۰۰۴۶۶۱	۳/۸۶	۰/۱۱		میانگین
۸۳/۱۵	۰/۰۱۳۱۲۳	۹/۴۶	۰/۱۳		۱۳۷۹
-۰/۹۱	۰/۰۱۳۰۰۴	۴۳/۵۲	۰/۱۹		۱۳۸۰
۴/۰۲	۰/۰۱۳۵۲۸	۵/۰۳	۰/۲		۱۳۸۱
۲۲/۴۳	۰/۰۱۶۵۶۲	۸/۷۴	۰/۲۲		۱۳۸۲
۲۸/۶۲	۰/۰۲۱۳۰۲	۶/۰۱	۰/۲۳		۱۳۸۳
۲۷/۴۶	۰/۰۱۵۵۰۴	۱۴/۵۵	۰/۲	برنامه چهارم	میانگین
۴۶/۴	۰/۰۳۱۱۸۷	۲۴	۰/۲۹		۱۳۸۴
-۰/۳۹	۰/۰۳۱۰۶۵	-۱۱/۹۸	۰/۲۶		۱۳۸۵
-۲۰/۲۵	۰/۰۲۴۷۷۳	-۱۹/۰۱	۰/۲۱		۱۳۸۶

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۰۳

میلیارد ریال / درصد

درصد تغییرات	نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (واقعی)	درصد تغییرات	نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (جاری)	برنامه	سال
۸/۵۹	۰/۰۲۹۰۰۸	-۲/۲۳	۰/۲۵	میانگین	
۲۲/۵۵	۰/۰۰۶۱۴۴	۳/۴۲	۰/۱۳	میانگین کل	

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترازنامه و گزارش اقتصادی، سال‌های مختلف و محاسبات تحقیق.

۶- نتیجه‌گیری

در این بخش یکی دیگر از منابع تهیه تسهیلات مالی مورد نیاز بخش‌های مختلف اقتصادی از جمله بخش کشاورزی مورد بررسی قرار گرفت. تسهیلات بانک‌های تخصصی از جمله منابع مهم جهت تأمین مالی بخش‌های اقتصادی می‌باشد. میزان تسهیلات تخصصی به بخش کشاورزی از منبع بانک‌های تخصصی به قیمت جاری با نرخ رشد سالیانه ۲۴/۱۲ درصد روند صعودی یکنواختی را نشان می‌دهد. در حالی که با حذف اثرات قیمت از این شاخص، روند حرکت آن افزایشی همراه با نوسانات شدید می‌باشد. به این ترتیب توهمند مربوط به افزایش یکنواخت شاخص با حذف تورم از بین می‌رود و بی‌ثباتی در روند حرکت این شاخص خودنمایی می‌کند.

در رابطه با شاخص سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات تخصصی بانک‌های تخصصی، این شاخص به قیمت جاری با نرخ رشد سالیانه ۹۵/۰ رشد صعودی اما ضعیف و همراه با نوساناتی را داشته است و این نشان می‌دهد که علی‌رغم اینکه میزان تسهیلات تخصصی به این بخش در طول سال‌ها افزایش یافته اما سهم آن از تسهیلات بانک‌های تخصصی در سطح کشور در طی ۳۱ سال روند افزایشی را نشان نمی‌دهد و نوسانات موجود نشان از عدم ثبات در این بخش و البته عدم وجود کارآیی در بازار می‌باشد. اطلاعات نشان می‌دهد که در میان بخش‌های مختلف اقتصاد (صنعت و معدن و ساختمان) بخش کشاورزی با میانگین سهم ۵۰/۴ درصد بالاترین سهم را دارا

می باشد و بعد از آن به ترتیب بخش ساختمان و صنعت و معدن با میانگین سهم های ۴۲/۲ درصد و ۵/۷ درصد در مقام های دوم و سوم قرار دارند.

اطلاعات نشان می دهد طی سال های اخیر به ازای هر واحد تسهیلات دریافتی بانکی بخش کشاورزی، ارزش افزوده کمتری ایجاد شده و روند نزولی را تجربه نماید، تهدیدی برای بخش محسوب می گردد. همراهی این نکته با واقعیت کاهش سهم بخش کشاورزی از تسهیلات پرداختی بانک های تخصصی خود تهدیدی مهمی برای تولید بخش کشاورزی است. علاوه بر اینکه دسترسی به منابع تأمین بانکی بخش کشاورزی در سال های اخیر کاهش یافته از سوی دیگر بهره وری اعتبارات پرداختی به بخش نیز روند نزولی داشته است.

از سوی دیگر اطلاعات مربوط به اشتغال روستاییان از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ نشان از روند کاهشی اشتغال و فرصت های شغلی در مناطق روستایی و بخش کشاورزی است. کاهش فرصت های شغلی در بخش کشاورزی به علاوه مشکلات مالی خانوار روستایی در تأمین هزینه های واقعی خود با نرخ رشد ۲ درصد با استفاده از درآمد واقعی با نرخ رشد ۱/۳ درصد، در مهاجرت روستاییان به شهرها قابل تأمل است. علی رغم افزایش سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی از ارزش افزوده کشور از ۸/۵ درصد در سال ۱۳۵۰ به ۱۳ درصد در سال ۱۳۸۶، افزایش یافته است با این حال سهم این بخش از سرمایه گذاری و موجودی سرمایه کل کشور در طی این سال ها چندان تغییری نکرده است و این خود تهدیدی در جهت گسترش و توسعه بخش کشاورزی در کشور می باشد. در این میان تسهیلات تخصصی از منابع مختلف می تواند به عنوان یاری دهنده بخش در جبران کمبود موجودی سرمایه و سرمایه گذاری و در نتیجه ایجاد فرصت های شغلی و فراهم آوردن درآمد خانوار روستایی، نقش مهمی در توسعه بخش کشاورزی بازی کند. از جمله این تسهیلات می توان به تسهیلات پرداختی از طرف بانک های تخصصی اشاره کرد. روند افزایشی میزان تسهیلات پرداختی بانک های

تخصصی به بخش کشاورزی و هم‌چنین بالاتر بودن میانگین سهم این بخش در طی ۳۱ سال و در میان دو بخش صنعت و معدن و ساختمان، نشانگر موفقیت این بخش در جذب تسهیلات پرداختی از منبع بانک‌های تخصصی می‌باشد اما روند نه چندان مشخص این شاخص در طول ۳۱ سال و وجود نوسانات آن نشان‌دهنده عدم وجود برنامه‌ریزی مشخص و پایدار در تخصیص تسهیلات به بخش کشاورزی است. اما روند و سهم تسهیلات پرداختی کل نظام بانکی به بخش کشاورزی مانند بانک‌های تخصصی نبوده و وضعیت بسیار نامناسبی را نشان می‌دهد.

۲- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی

از جمله منابع مالی در تأمین وجوه مورد نیاز هر بخش، می‌توان به مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی اشاره کرد. مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی عبارت است از تسهیلاتی که توسط بانک‌های دولتی (تخصصی و غیرتخصصی)، بانک‌های خصوصی و موسسات اعتباری و مالی به بخش غیردولتی (بازرگانی داخلی خدمات و متفرقه، کشاورزی، صنعت و معدن، ساختمان و مسکن، سرمایه‌گذاری مستقیم، صادرات و سایر) جهت انواع فعالیت‌های اقتصادی در قالب تسهیلات تکلیفی و غیرتکلیفی و حمایتی پرداخت می‌شود. با توجه به نقش این شاخص در رشد و گسترش هر بخش از جمله بخش کشاورزی؛ به واسطه تأمین مالی آنها؛ در این قسمت به بررسی شاخص‌های مناسب آن پرداخته می‌شود.

۱-۲- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری

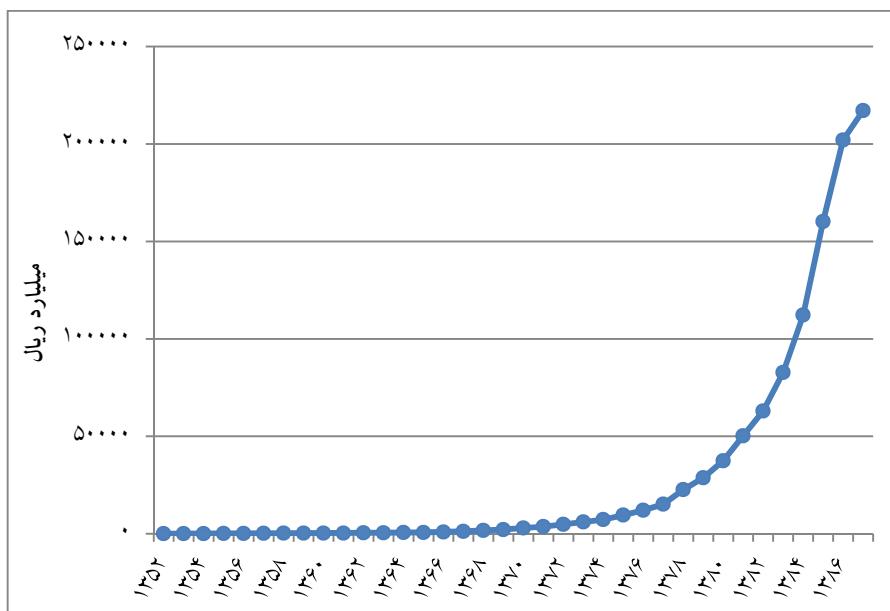
مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی از جمله منابع تأمین مالی بخش‌های مختلف اقتصادی است و در صورتی که با برنامه و برای اهداف از پیش تعیین شده‌ای اختصاص یابند، می‌تواند منجر به توسعه و گسترش بخش گردد. بر این اساس در این بخش به بررسی روند این شاخص در طی دوره‌های برنامه‌های توسعه در بخش کشاورزی پرداخته می‌شود.

مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری از $\frac{37}{3}$ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۲ به $\frac{217,073}{8}$ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۷ بالغ شده که طی این دوره سالانه در حدود $\frac{28}{10}$ درصد نرخ رشد سالانه داشته که نشان‌دهنده روند صعودی این متغیر است. همان‌طور که از نمودار ۹-۴ برمی‌آید، مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۷ روند رو به رشدی داشته و این شاخص از سال ۱۳۷۳ از اوایل دوره دوم توسعه اقتصادی با نرخ فزاینده‌ای افزایش یافته است. بیشترین مقدار مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری مربوط به سال ۱۳۸۷ با $\frac{217,073}{8}$ میلیارد ریال و کمترین مقدار مربوط به سال $\frac{37}{3}$ با ۱۳۵۲ میلیارد ریال می‌باشد. میانگین مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری طی دوره ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۷ در حدود ۲۹,۱۱۲ میلیارد ریال بوده که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۷) $\frac{117}{3}$ میلیارد ریال، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) $\frac{561}{7}$ میلیارد ریال، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) $\frac{3,555}{9}$ میلیارد ریال، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) $\frac{13,343}{66}$ میلیارد ریال، دوره برنامه سوم توسعه

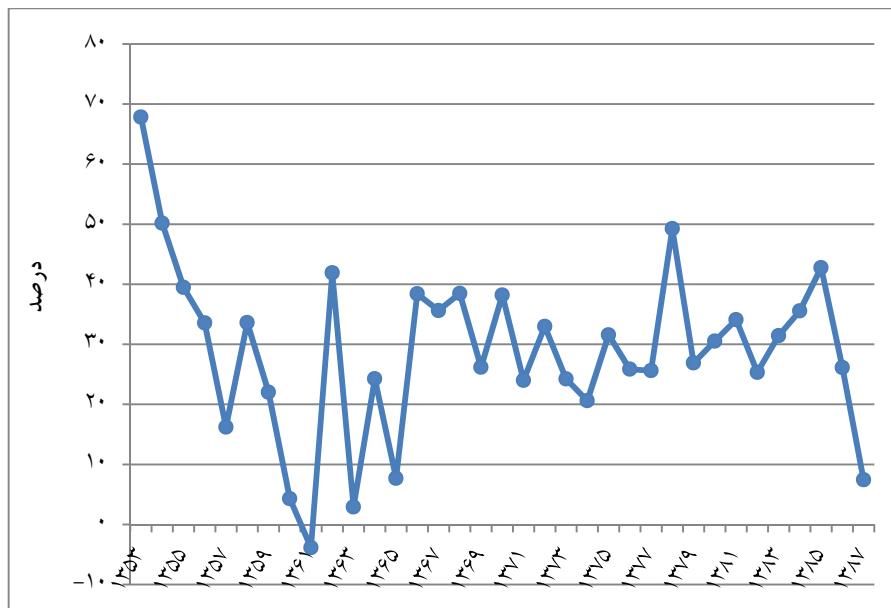
اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳ / ۱۳۸۳ / ۱) ۵۲,۴۳۱ میلیارد ریال و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷ / ۱۳۸۷ / ۸) ۱۷۲,۸۷۵ میلیارد ریال می‌باشد. همان طور که ملاحظه می‌گردد بیشترین میانگین مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره قبل از انقلاب است.

نمودار ۹-۴- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری

به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری

**نمودار ۴-۴- تغییرات مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری
به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به قیمت جاری**

جدول ۴-۴- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی و سهم هر یک از فعالیت‌ها (کشاورزی، بازرگانی داخلی، صنعت و معدن، ساختمان، سرمایه‌گذاری مستقیم و سایر) از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش دولتی به قیمت جاری میلیارد ریال/ درصد

سهم صنعت و معدن از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم بازرگانی داخلی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تغییرات	مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی	برنامه	سال
۲۱/۵۹	-	۸/۸۷	۵۲/۴۷	-	۳۷/۳	قبل از انقلاب	۱۳۵۲
۲۲/۲۹	۱۴/۱۵	۱۰/۱۲	۴۹/۸۲	۶۷/۸۳	۶۲/۶		۱۳۵۳
۲۵/۳۹	-۴/۰۸	۹/۷۱	۴۶/۰۵	۵۰/۱۶	۹۴		۱۳۵۴
۲۶/۸۷	-۱/۶۵	۹/۵۵	۳۹/۴۳	۳۹/۴۷	۱۳۱/۱		۱۳۵۵
۲۶/۴۲	۷/۸۱	۱۰/۲۹	۳۸/۸	۳۳/۵۶	۱۷۵/۱		۱۳۵۶

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۰۹

میلیارد ریال / درصد

سهم صنعت و معدن از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم بارزگانی داخلی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تغییرات	مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی	برنامه	سال
۲۶/۹۴	۲/۱۹	۱۰/۵۲	۳۳/۷۹	۱۶/۲۲	۲۰۳/۵		۱۳۵۷
۲۵/۰۸	۳/۶۸	۹/۸۴	۴۳/۳۹	۴۱/۴۵	۱۱۷/۲۷	میانگین	
۲۵/۲۴	۱۳/۰۲	۱۱/۸۹	۲۴/۷۹	۳۳/۶۱	۲۷۱/۹		۱۳۵۸
۲۴/۰۷	۱۰/۶۱	۱۳/۱۵	۲۰/۰۳	۲۲/۰۳	۳۳۱/۸		۱۳۵۹
۲۵/۱۵	۰/۴۴	۱۳/۲۱	۱۹/۲	۴/۳۱	۳۴۶/۱		۱۳۶۰
۲۴/۵۹	-۱۲/۸۱	۱۱/۵۲	۱۹/۹۵	-۳/۸۴	۳۳۲/۸	پیروزی	۱۳۶۱
۲۵/۸۷	۲۲/۲۵	۱۴/۰۸	۱۸/۳۳	۴۱/۹۲	۴۷۲/۳	انقلاب	۱۳۶۲
۲۵/۸۴	-۳/۸۵	۱۳/۵۴	۱۸/۵۵	۲/۹۲	۴۸۶/۱	و جنگ	۱۳۶۳
۲۳/۰۷	۴/۹۴	۱۴/۲	۲۲/۴۱	۲۴/۲۷	۶۰۴/۱	تحمیلی	۱۳۶۴
۲۲/۶	-۱/۴۵	۱۴	۱۹/۲۵	۷/۷	۶۵۰/۶		۱۳۶۵
۱۹/۷۱	۱۷/۷۹	۱۶/۴۹	۱۵/۹۵	۳۸/۴۱	۹۰۰/۵		۱۳۶۶
۲۱/۴۷	۱۲/۵۲	۱۸/۰۵	۱۲/۰۱	۳۵/۶۲	۱۲۲۱/۳		۱۳۶۷
۲۳/۷۶	۶/۳۵	۱۴/۰۶	۱۹/۰۵	۲۰/۷	۵۶۱/۷۵	میانگین	
۲۰/۹۱	-۶/۰۱	۱۷/۴۴	۲۰/۳۳	۳۸/۴۸	۱۶۹۱/۲		۱۳۶۸
۲۳/۴۱	-۷	۱۶/۲۲	۱۹/۴۴	۲۶/۱۷	۲۱۲۳/۸	برنامه	۱۳۶۹
۲۶/۶۲	۰	۱۶/۲۲	۱۷/۷۹	۳۸/۲۱	۲۹۴۹/۱	اول	۱۳۷۰
۲۹/۷۶	-۳/۹۳	۱۵/۰۸	۱۶/۹۸	۲۴	۳۶۵۶/۸		۱۳۷۱
۳۰	۲/۰۸	۱۵/۹	۱۶/۷۱	۳۲/۹۸	۴۸۶۲/۹		۱۳۷۲
۲۹/۶۹	۰/۷	۱۶/۰۲	۱۶/۹۵	۲۴/۲۴	۶۰۴۱/۵		۱۳۷۳
۲۶/۷۳	-۲/۳۶	۱۶/۲۲	۱۸/۰۳	۳۰/۶۸	۳۵۵۵/۸۸	میانگین	
۳۳/۶۶	۱۷/۳۱	۱۸/۷۹	۱۷/۳۷	۲۰/۶۱	۷۲۸۶/۴	برنامه	۱۳۷۴
۳۵/۲۲	۱/۴۱	۱۹/۰۵	۱۷/۷۷	۳۱/۵۷	۹۵۸۶/۸	دوم	۱۳۷۵
۳۲/۲۲	۶/۹۷	۲۰/۳۳	۱۵/۸۹	۲۵/۸۶	۱۲۰۶۶		۱۳۷۶
۳۰/۰	-۲/۳۳	۱۹/۸۵	۱۶/۶۹	۲۵/۶۲	۱۵۱۵۷/۲		۱۳۷۷
۲۷/۹۹	۵/۳۹	۲۰/۹۲	۱۵/۳۳	۴۹/۲۵	۲۲۶۲۱/۹		۱۳۷۸
۳۱/۹۲	۵/۶۹	۱۹/۷۹	۱۶/۶۱	۳۰/۵۸	۱۳۳۴۲/۶۶	میانگین	
۲۷/۹۳	-۳/۹۹	۲۰/۰۹	۱۶/۴۸	۲۶/۸۹	۲۸۷۰۵/۴	برنامه	۱۳۷۹

میلیارد ریال / درصد

سهم صنعت و معدن از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تفییرات	سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم بارزگانی داخلی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تفییرات	مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	برنامه	سال
۳۰/۲	-۳/۲	۱۹/۴۴	۱۷/۲	۳۰/۵۳	۳۷۴۶۸	سوم	۱۳۸۰
۳۰/۷۴	-۲/۵۱	۱۸/۹۵	۲۰/۲۸	۳۴/۱	۵۰۲۴۳/۴		۱۳۸۱
۳۲/۵۲	-۱۰/۹	۱۶/۸۹	۲۲/۹۳	۲۵/۳۴	۶۲۹۷۴/۹		۱۳۸۲
۳۳/۵	-۴/۹	۱۶/۰۶	۲۴/۵۸	۳۱/۴۲	۸۲۷۶۳/۸		۱۳۸۳
۳۰/۹۸	-۵/۱	۱۸/۲۹	۲۰/۳	۲۹/۶۶	۵۲۴۳۱/۱	میانگین	
۳۱/۶	-۳/۲۵	۱۵/۰۴	۲۷/۴۲	۳۵/۵۷	۱۱۲۲۰۳/۸	برنامه چهارم	۱۳۸۴
۲۸/۴۷	۰/۷۷	۱۵/۶۶	۳۰/۸۸	۴۲/۷۷	۱۶۰۱۹۲/۴		۱۳۸۵
۲۷	-۶/۷۴	۱۴/۶	۳۵/۳۹	۲۶/۱۲	۲۰۲۰۳۳/۴		۱۳۸۶
۲۶/۵۴	-۲/۲۵	۱۴/۲۷	۳۴/۴۳	۷/۴۴	۲۱۷۰۷۳/۸		۱۳۸۷
۲۸/۴	-۲/۸۷	۱۵/۰۲	۳۲/۰۳	۲۷/۹۸	۱۷۲۸۷۵/۸۵	میانگین	
۲۷/۱۳	۱/۶۹	۱۵/۲۱	۲۴/۲۱	۲۸/۹	۲۹۱۱۲/۰۴	میانگین کل	

ادامه جدول ۴-۴

میلیارد ریال / درصد

سهم صادرات از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سایر از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سرمایه‌گذاری مستقیم و مشارکت حقوقی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم ساختمان از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	برنامه	سال
•	۰/۱	۱/۶۹	۱۵/۲۹	قبل از انقلاب	۱۳۵۲
•	۰/۰۵	۲/۰۱	۱۴/۷۲		۱۳۵۳
•	۰/۰۲	۲/۴۶	۱۶/۳۷		۱۳۵۴
•	۰/۶۷	۲/۷۴	۱۹/۷۴		۱۳۵۵
•	۰/۲۶	۲/۴۹	۲۰/۷۳		۱۳۵۶
•	۰/۳۲	۲/۴۱	۲۵/۰۳		۱۳۵۷
•	۰/۲۳	۲/۸	۱۸/۶۵		میانگین
•	۰/۰۷	۲/۸۹	۳۵/۱۲	پیروزی انقلاب و	۱۳۵۸
•	۰/۰۶	۲/۹	۳۹/۸		۱۳۵۹

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۱

میلیارد ریال / درصد

سهم صادرات از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سایر از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سرمایه‌گذاری مستقیم و مشارکت حقوقی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم ساختمان از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	برنامه	سال
.	۰/۰۳	۲/۷۷	۳۹/۶۵	تحمیلی	۱۳۶۰
.	۰/۰۲	۲/۸	۴۱/۱۳		۱۳۶۱
.	۰/۰۲	۴/۲۲	۳۷/۴۸		۱۳۶۲
.	۰/۰۵	۳/۴۹	۳۷/۷۳		۱۳۶۳
.	۱	۴/۷۴	۳۴/۵۸		۱۳۶۴
.	۱/۲۷	۵/۵۲	۳۷/۳۶		۱۳۶۵
.	۱/۷۱	۶/۲۴	۳۹/۸۹		۱۳۶۶
.	۲/۵۳	۶/۶۸	۳۸/۷۴		۱۳۶۷
.	۰/۷۶	۴/۲۳	۳۸/۱۵	میانگین	۱۳۶۸
.	۲/۶۳	۵/۴۹	۳۳/۲		۱۳۶۹
.	۵/۲۸	۴/۹۷	۳۰/۶۸		۱۳۷۰
.	۳/۲۵	۵/۴۸	۳۰/۶۵		۱۳۷۱
.	۱/۷۵	۶/۳	۲۹/۶۲		۱۳۷۲
.	۲/۳۱	۶/۱۹	۲۸/۸۹		۱۳۷۳
.	۰/۹۸	۵/۶۳	۳۰/۷۳		۱۳۷۴
.	۲/۷	۵/۶۸	۳۰/۶۳		۱۳۷۵
.	.	.	۳۰/۱۸	برنامه اول	۱۳۷۶
.	.	.	۲۷/۹۶		۱۳۷۷
۲/۳۷	.	.	۲۹/۲		۱۳۷۸
۲/۱۴	.	.	۳۰/۸۲		۱۳۷۹
۵/۴۱	.	.	۳۰/۳۵		۱۳۸۰
۱/۹۸	.	.	۲۹/۷		۱۳۸۱
۵/۹۳	.	.	۲۹/۵۸		۱۳۸۲
۴/۸۲	.	.	۲۸/۳۴		۱۳۸۳
۲/۶۹	.	.	۲۷/۳۴	برنامه سوم	۱۳۸۴
۲/۲۷	.	.	۲۵/۳۸		۱۳۸۵
۲/۳۵	.	.	۲۳/۵		۱۳۸۶
۳/۶۱	.	.	۲۶/۸۳		۱۳۸۷

میلیارد ریال / درصد

سهم صادرات از کل مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سایر از کل مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سرمایه‌گذاری مستقیم و تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سرمایه‌گذاری مستقیم و تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	برنامه	سال
۲/۰۷	۰	۰	۲۳/۳۷	برنامه چهارم	۱۳۸۴
۱/۶۲	۰	۰	۲۳/۳۷		۱۳۸۵
۱/۵۲	۰	۰	۲۱/۴۸		۱۳۸۶
۱/۸	۰	۰	۲۲/۹۵		۱۳۸۷
۱/۷۵	۰	۰	۲۲/۸		میانگین
۰/۹۷	۰/۷	۲/۵۹	۲۹/۱۹	میانگین کل	میانگین کل

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترازنامه و گزارش اقتصادی، سال‌های مختلف و محاسبات تحقیق

جدول ۴-۵- مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی و سهم هر یک از فعالیت‌ها از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت واقعی

میلیارد ریال / درصد

سهم صنعت و معدن از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم بارزگانی داخلی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تغییرات	مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی	برنامه	سال
۲۱/۵۹	-	۸/۸۷	۵۲/۴۷	-	۱/۱	قبل از انقلاب	۱۳۵۲
۲۳/۲۹	۱۴/۱۵	۱۰/۱۲	۴۹/۸۲	۵۳۴/۰۲	۶/۹۶		۱۳۵۳
۲۵/۳۹	-۴/۰۸	۹/۷۱	۴۶/۰۵	-۵۳/۴	۳/۲۴		۱۳۵۴
۲۶/۸۷	-۱/۶۵	۹/۰۵	۳۹/۴۳	۵۷/۵۸	۵/۱۱		۱۳۵۵
۲۶/۴۲	۷/۸۱	۱۰/۲۹	۳۸/۸	-۱۱/۱۲	۴/۵۴		۱۳۵۶
۲۶/۹۴	۲/۱۹	۱۰/۰۲	۳۳/۷۹	۱۱۲/۳۴	۹/۶۴		۱۳۵۷
۲۵/۰۸	۳/۶۸	۹/۸۴	۴۳/۳۹	۱۲۷/۸۸	۵/۱		میانگین
۲۵/۲۴	۱۳/۰۲	۱۱/۸۹	۲۴/۷۹	۷۸/۵۲	۱۷/۲۱	پیروزی انقلاب و جنگ تحمیلی	۱۳۵۸
۲۴/۰۷	۱۰/۶۱	۱۳/۱۵	۲۰/۰۳	-۱۹/۶	۱۳/۸۴		۱۳۵۹
۲۵/۱۵	۰/۴۴	۱۳/۲۱	۱۹/۲	-۱۳/۳۷	۱۱/۹۹		۱۳۶۰
۲۴/۵۹	-۱۲/۸۱	۱۱/۵۲	۱۹/۹۵	۱۳/۱	۱۳/۰۶		۱۳۶۱

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۱۳

میلیارد ریال / درصد

سهم صنعت و معدن از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به پخش غیردولتی	درصد تغییرات	سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به پخش غیردولتی	سهم بارزگانی داخلی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به پخش غیردولتی	درصد تغییرات	مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به پخش غیردولتی بخش کشاورزی	برنامه	سال
۲۵/۸۷	۲۲/۲۵	۱۴/۰۸	۱۸/۳۳	۶۱/۳۸	۲۱/۸۸		۱۳۶۲
۲۵/۸۴	-۳/۸۵	۱۳/۵۴	۱۸/۵۵	۲۲/۸۳	۲۶/۸۷		۱۳۶۳
۲۳/۰۷	۴/۹۴	۱۴/۲	۲۲/۴۱	۳۷/۶۵	۳۶/۹۹		۱۳۶۴
۲۲/۶	-۱/۴۵	۱۴	۱۹/۲۵	-۳۹/۰۸	۲۲/۰۳		۱۳۶۵
۱۹/۷۱	۱۷/۷۹	۱۶/۴۹	۱۵/۹۵	۱۷/۸۲	۲۶/۰۴		۱۳۶۶
۲۱/۴۷	۱۲/۵۲	۱۸/۵۵	۱۲/۰۱	۳۱/۲	۳۴/۸۳		۱۳۶۷
۲۳/۷۶	۶/۳۵	۱۴/۰۶	۱۹/۰۵	۱۹/۰۴	۲۲/۶۲	میانگین	
۲۰/۹۱	-۶/۰۱	۱۷/۴۴	۲۰/۳۳	۱۱۳/۱۶	۷۴/۲۴		۱۳۶۸
۲۳/۴۱	۷-	۱۶/۲۲	۱۹/۴۴	۲۶/۷۵	۹۴/۰۹		۱۳۶۹
۲۶/۶۲	۰	۱۶/۲۲	۱۷/۷۹	-۹/۳۸	۸۵/۲۶	برنامه	۱۳۷۰
۲۹/۷۶	-۳/۹۳	۱۵/۰۸	۱۶/۹۸	۸/۸۸	۹۲/۸۴	اول	۱۳۷۱
۳۰	۲/۰۸	۱۵/۹	۱۶/۷۱	۳۵/۸۸	۱۲۶/۱۵		۱۳۷۲
۲۹/۶۹	۰/۷	۱۶/۰۲	۱۶/۹۵	-۶/۴۶	۱۱۸		۱۳۷۳
۲۶/۷۳	-۲/۳۶	۱۶/۲۳	۱۸/۰۳	۲۸/۱۴	۹۸/۴۳	میانگین	
۳۳/۶۶	۱۷/۳۱	۱۸/۷۹	۱۷/۳۷	۱۳/۷۴	۱۳۴/۲۱		۱۳۷۴
۳۵/۲۲	۱/۴۱	۱۹/۰۵	۱۷/۷۷	۱۴۹/۸۳	۳۳۵/۲۹		۱۳۷۵
۳۲/۲۲	۶/۶۷	۲۰/۳۳	۱۵/۸۹	۶۱/۹۴	۵۴۲/۹۸	برنامه	۱۳۷۶
۳۰/۰	-۲/۲۳	۱۹/۸۰	۱۶/۶۹	۱۹/۷۵	۶۵۰/۱۹	دوم	۱۳۷۷
۲۷/۹۹	۵/۳۹	۲۰/۹۲	۱۵/۳۳	۳۶/۹۱	۸۹۰/۱۹		۱۳۷۸
۳۱/۹۲	۵/۶۹	۱۹/۷۹	۱۶/۶۱	۵۶/۴۳	۵۱۰/۰۷	میانگین	
۲۷/۹۳	-۳/۹۹	۲۰/۰۹	۱۶/۴۸	۸۱/۶۴	۱۶۱۶/۹۷		۱۳۷۹
۳۰/۰	-۳/۲	۱۹/۴۴	۱۷/۲	-۱۸/۲۴	۱۳۲۲/۰۸	برنامه	۱۳۸۰
۳۰/۷۴	-۲/۵۱	۱۸/۹۵	۲۰/۲۸	۱۵/۵۳	۱۵۲۷/۳۸	سوم	۱۳۸۱
۳۲/۵۲	-۱۰/۹	۱۶/۸۹	۲۲/۹۳	۲۶/۵۵	۱۹۳۲/۹۸		۱۳۸۲
۳۳/۵	-۴/۹	۱۶/۰۶	۲۴/۵۸	۳۲/۹۴	۲۵۶۹/۷۲		۱۳۸۳
۳۰/۹۸	-۵/۱	۱۸/۲۹	۲۰/۳	۲۷/۶۹	۱۷۹۳/۸۳	میانگین	
۳۱/۶	-۳/۲۵	۱۵/۰۴	۲۷/۴۲	۵۹/۳۶	۴۰۹۵/۰۳	برنامه	۱۳۸۴

میلیارد ریال / درصد

سهم صنعت و معدن از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تفییرات	سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم بارزگانی داخلی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	درصد تفییرات	مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	برنامه	سال
۲۸/۴۷	+۰/۷۷	۱۵/۶۶	۳۰/۸۸	+۴۰/۳۸	۵۷۴۸/۶۸	چهارم	۱۳۸۵
۲۷	-۶/۷۴	۱۴/۶	۳۵/۳۹	+۲/۲۲	۵۸۷۶/۳۸		۱۳۸۶
۲۶/۵۴	-۲/۲۵	۱۴/۲۷	۳۴/۴۳	-۱۰/۷۲	۵۲۴۶/۳۴		۱۳۸۷
۲۸/۴	-۲/۸۷	۱۵/۰۲	۳۲/۰۳	+۲۲/۸۱	۵۲۴۱/۶۱	میانگین	
۲۷/۱۳	۱/۶۹	۱۵/۲۱	۲۴/۲۱	+۴۳/۱۶	۹۲۵/۹۹	میانگین کل	

ادمه جدول ۵-۴

میلیارد ریال / درصد

سهم صادرات از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سایر از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سرمایه‌گذاری مستقیم و مشارک حقوقی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم ساختمان از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	برنامه	سال
+	+۰/۱	۱/۶۹	۱۵/۲۹	قبل از انقلاب	۱۳۵۲
+	+۰/۰۵	۲/۰۱	۱۴/۷۲		۱۳۵۳
+	+۰/۰۲	۲/۴۶	۱۶/۳۷		۱۳۵۴
+	+۰/۶۷	۳/۷۴	۱۹/۷۴		۱۳۵۵
+	+۰/۲۶	۳/۴۹	۲۰/۷۳		۱۳۵۶
+	+۰/۳۲	۳/۴۱	۲۵/۰۳		۱۳۵۷
+	+۰/۲۳	۲/۸	۱۸/۶۵	میانگین	
+	+۰/۰۷	۲/۸۹	۳۵/۱۲	پیروزی انقلاب و جنگ تحمیلی	۱۳۵۸
+	+۰/۰۶	۲/۹	۳۹/۸		۱۳۵۹
+	+۰/۰۳	۲/۷۷	۳۹/۶۵		۱۳۶۰
+	+۰/۰۲	۲/۸	۴۱/۱۳		۱۳۶۱
+	+۰/۰۲	۴/۲۲	۳۷/۴۸		۱۳۶۲
+	+۰/۸۵	۳/۴۹	۳۷/۷۳		۱۳۶۳
+	۱	۴/۷۴	۳۴/۵۸		۱۳۶۴
+	۱/۲۷	۵/۵۲	۳۷/۳۶		۱۳۶۵
+	۱/۷۱	۶/۲۴	۳۹/۸۹		۱۳۶۶

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۱۵

میلیارد ریال / درصد

برنامه	سال			
سهم صادرات از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم سرمایه‌گذاری مستقیم و مشارکت حقوقی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	سهم ساختمان از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی	برنامه	سال
۲/۵۳	۶/۶۸	۳۸/۷۴		۱۳۶۷
۰/۷۶	۴/۲۳	۳۸/۱۵	میانگین	
۲/۶۳	۵/۴۹	۳۳/۲		۱۳۶۸
۰/۲۸	۴/۹۷	۳۰/۶۸		۱۳۶۹
۳/۲۵	۵/۴۸	۳۰/۶۵	برنامه اول	۱۳۷۰
۱/۷۵	۶/۳	۲۹/۶۲		۱۳۷۱
۲/۳۱	۶/۱۹	۲۸/۸۹		۱۳۷۲
۰/۹۸	۵/۶۳	۳۰/۷۳		۱۳۷۳
۲/۷	۵/۶۸	۳۰/۶۳	میانگین	
۰	۰	۳۰/۱۸		۱۳۷۴
۰	۰	۲۷/۹۶		۱۳۷۵
۲/۳۷	۰	۲۹/۲	برنامه دوم	۱۳۷۶
۲/۱۴	۰	۳۰/۸۲		۱۳۷۷
۰/۴۱	۰	۳۰/۳۵		۱۳۷۸
۱/۹۸	۰	۲۹/۷	میانگین	
۰/۹۳	۰	۲۹/۵۸		۱۳۷۹
۴/۸۲	۰	۲۸/۳۴		۱۳۸۰
۲/۶۹	۰	۲۷/۳۴	برنامه سوم	۱۳۸۱
۲/۲۷	۰	۲۵/۳۸		۱۳۸۲
۲/۳۵	۰	۲۳/۵		۱۳۸۳
۳/۶۱	۰	۲۶/۸۳	میانگین	
۲/۰۷	۰	۲۲/۳۷		۱۳۸۴
۱/۶۲	۰	۲۲/۳۷	برنامه	۱۳۸۵
۱/۵۲	۰	۲۱/۴۸	چهارم	۱۳۸۶
۱/۸	۰	۲۲/۹۵		۱۳۸۷
۱/۷۵	۰	۲۲/۸	میانگین	
۰/۹۷	۰/۷	۲۹/۱۹	میانگین کل	

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، تراز نامه و گزارش اقتصادی، سال‌های مختلف و محاسبات تحقیق

۲-۲- سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری

در ادامه به بررسی میزان مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی که به بخش کشاورزی تعلق می‌گیرد بررسی می‌شود. برای این منظور از شاخص سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی استفاده می‌گردد. جهت محاسبه این شاخص میزان مانده تسهیلاتی که به بخش کشاورزی تعلق گرفته است را به کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی تقسیم می‌شود. برای مثال اگر گفته می‌شود در سال ۱۳۸۴ سهم بخش کشاورزی از مانده تسهیلات $15/5$ درصد است این بدان معنی است که از ۱۰۰ درصد مانده تسهیلات، $15/5$ درصد آن به بخش کشاورزی تعلق گرفته است.

از طریق این شاخص می‌توان به میزان تمرکز برنامه‌های دولت بر بخش کشاورزی پی برد. سهم بخش کشاورزی از کل مانده بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری از $8/9$ درصد در سال ۱۳۵۲ به $14/3$ درصد در سال ۱۳۸۷ بالغ شده که طی این دوره سالانه در حدود $1/36$ درصد نرخ رشد داشته که نشان‌دهنده روند صعودی اما بسیار کند این متغیر است. همان طور که نمودار $11-4$ و $12-4$ نشان می‌دهد، سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۷ روند رو به رشدی همراه با نوسانی را تجربه کرده است. بطوری که این شاخص از سال ۱۳۵۲ تا سال ۱۳۷۸ روند صعودی را داشته در حالی که از این سال تا سال 1387 روند حرکت نزولی را داشته است اما هرگز شاخص به مقادیر سال‌های اولیه نرسید.

بیشترین سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری مربوط به سال 1378 با $20/9$ درصد و کمترین

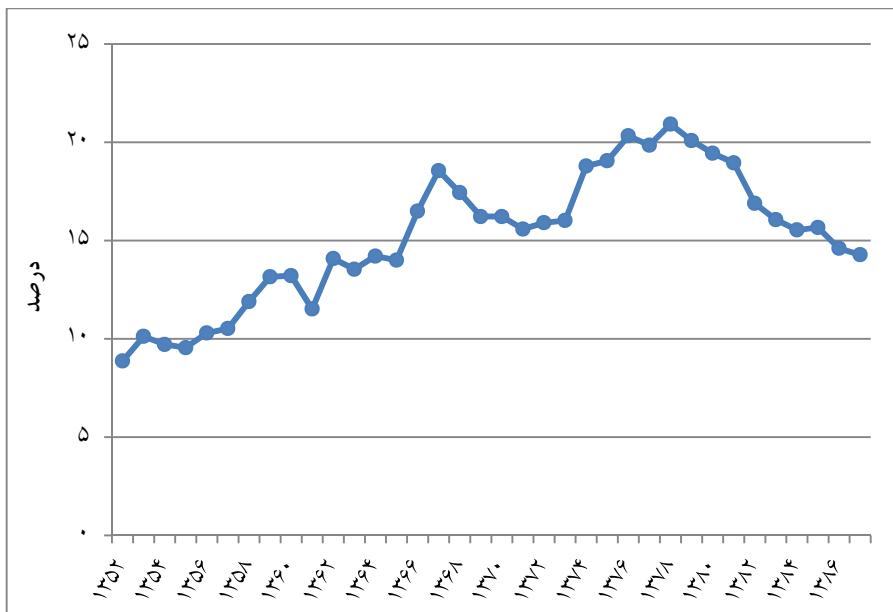
مقدار مربوط به سال ۱۳۵۲ با ۸/۹ درصد می‌باشد. میانگین سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری طی دوره ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۷ در حدود ۱۵/۲۱ درصد بوده که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۷) ۹/۸ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحملی (سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۶۸) ۱۴/۱ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۱۶/۲ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۱۹/۸ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۱۸/۳ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷) ۱۵/۰ درصد، می‌باشد. همان طور که ملاحظه می‌گردد بیشترین میانگین سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری در دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره انقلاب و جنگ تحملی است. متوسط این شاخص در ۳ سال اول برنامه چهارم نیز نسبت به برنامه سوم ۳/۳ درصد کاهش داشته است که می‌تواند نشانه نگران‌کننده‌ای برای بخش محسوب شود.

از سوی دیگر درصد تغییرات سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری نشان می‌دهد بیشترین تغییرات مثبت مربوط به سال ۱۳۶۲ با ۲۲/۲ درصد و کمترین مقدار مثبت مربوط به سال ۱۳۷۰ با ۰/۰۰۴ درصد می‌باشد. همان طور که ملاحظه می‌گردد در ۱۷ سال از ۳۲ سال مورد بررسی، درصد تغییرات سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری، منفی است که در این میان بیشترین مقدار درصد تغییرات منفی مربوط به سال ۱۳۶۱ با ۱۲/۸ درصد و کمترین درصد تغییرات منفی مربوط به سال ۱۳۶۵ با ۱/۴ درصد می‌باشد. میانگین درصد تغییرات در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۷) ۳/۷ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحملی (۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) ۶/۳ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی

(سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۲/۴ - درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۵/۷ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۰/۱ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷) ۲/۹ درصد می‌باشد. بیشترین میانگین درصد تغییرات مربوط به دوره انقلاب و جنگ تحملی است و کمترین مقدار آن مربوط به دوره چهارم توسعه اقتصادی است. به همین ترتیب نمودار (۸۴) نشان می‌دهد که شاخص سهم بخش کشاورزی از حجم مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در طول مسیر حرکت با نوسانات زیادی همراه بوده است بالاخص این نوسانات در اوایل دوره مورد بررسی مشهودتر است و در اواخر دوره تا حدودی کاهش یافته است. البته همان طور که در بخش‌های قبل ذکر گردید روند سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات در سال‌های اخیر نزولی است که ادامه این روند در آینده طبیعتاً تأمین سرمایه در گردش و سرمایه‌گذاری جدید را با مشکل مواجه ساخته که ادامه این روند در طول زمان بر افزایش کمی و کیفی تولید و سطح درآمدی تولیدکننده اثر منفی گذاشته خواهد گذاشت.

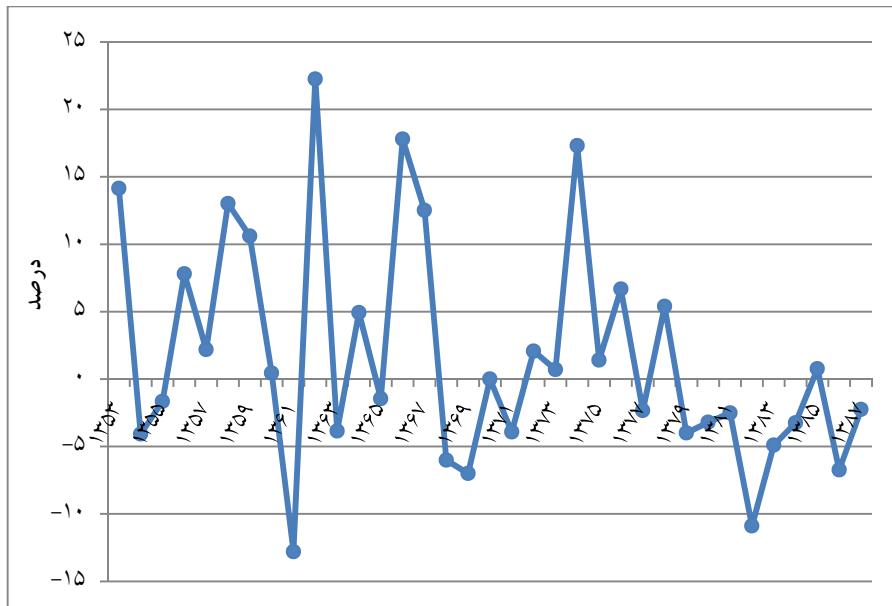
نمودار ۱۱-۴ - سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها

و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری

نمودار ۱۲-۴- تغییرات سهم کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها

و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری

از آنجایی که تمامی مقادیر مربوط به مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی؛ چه در حالت کلی و چه مقادیر مربوط به زیربخش‌ها؛ جهت واقعی شدن بر شاخص قیمت (نرخ تورم + نرخ سود سپرده‌های بلندمدت) تقسیم می‌شود به این ترتیب شاخص قیمت هم در صورت کسر و هم در مخرج کسر از بین می‌رود و به این ترتیب کسر مربوط به سهم بخش کشاورزی از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت ثابت و جاری با یکدیگر برابر می‌شوند و دیگر نیازی به تکرار تفاسیر آن نیست.

۲-۳- مقایسه سهم بخش کشاورزی از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی با سایر فعالیت‌های اقتصادی

جهت بررسی جایگاه بخش کشاورزی در کشور در جذب مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی، به مقایسه سهم این بخش‌ها (بازرگانی داخلی، صنعت و معدن، ساختمان، سرمایه‌گذاری مستقیم، سایر و صادرات) پرداخته می‌شود. سهم هر یک از بخش‌ها از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی نشان می‌دهد که چند درصد از کل حجم مانده تسهیلات به بخش‌های مختلف تعلق می‌گیرد. برای مثال زمانی که عنوان می‌شود در سال ۱۳۸۴ سهم بخش‌های کشاورزی، بازرگانی داخلی، صنعت و معدن، ساختمان، سرمایه‌گذاری مستقیم و سایر از مانده تسهیلات به ترتیب عبارت است از: ۱۵/۵ درصد، ۲۷/۴ درصد، ۳۱/۶ درصد، ۲۳/۴ درصد، صفر درصد، صفر درصد و ۲/۰۷ درصد، بدان معنی است که از ۱۰۰ درصد مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی، ۱۵/۵ درصد آن به بخش کشاورزی، ۲۷/۴ درصد آن به بازرگانی داخلی، ۳۱/۶ درصد آن به بخش صنعت و معدن، ۲۲/۴ درصد تسهیلات به بخش ساختمان و ۲/۰۷ درصد آن به صادرات تعلق گرفته است.

سهم بخش کشاورزی از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی از سال ۱۳۵۲ از ۸/۹ درصد به ۱۴/۳ درصد تا سال ۱۳۸۷ رسیده است و نرخ رشد سالانه ۱/۳۶ درصدی آن حکایت از روند صعودی این شاخص می‌باشد. همچنین بخش کشاورزی بیشترین سهم خود را با ۲۰/۹ درصد در سال ۱۳۷۸ و کمترین مقدار خود را در سال ۱۳۵۲ با ۸/۹ درصد داشته است. همین طور سهم بخش بازرگانی از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۷ از مقدار ۵۲/۵ درصد به ۳۴/۴ درصد رسیده که نرخ رشد سالانه ۱-۱۹ را نشان می‌دهد و بیشترین مقدار خود را در سال ۱۳۵۲ با ۵۲/۵ درصد و کمترین مقدار خود را در سال ۱۳۶۷ با ۱۲/۰۱ درصد داشته است. سهم بخش صنعت و

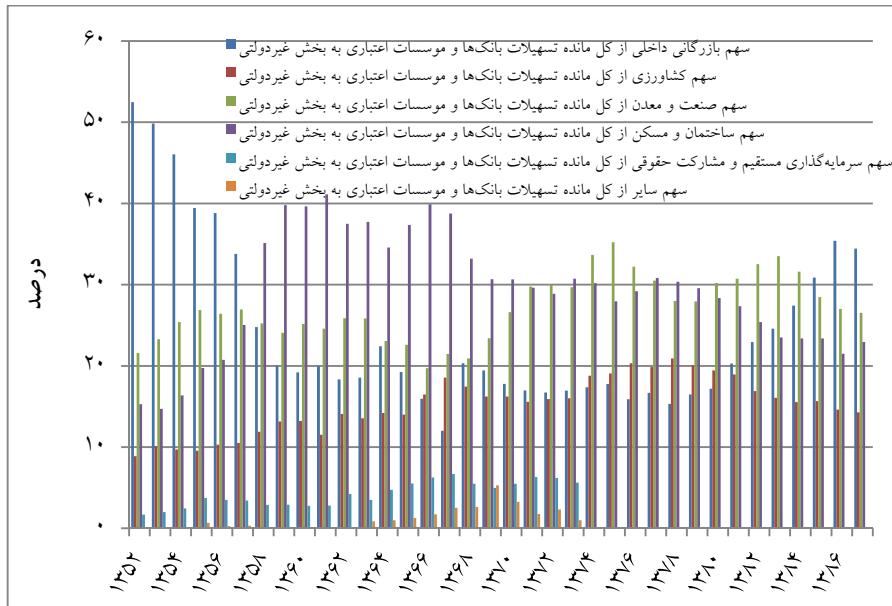
معدن از ۲۱/۶ درصد در سال ۱۳۵۲ به ۲۶/۵ درصد در سال ۱۳۸۷ رسیده است و در نتیجه نرخ رشد سالانه ۰/۵۹ درصد را تجربه می‌کند. همچنان این شاخص بیشترین مقدار خود را در سال ۱۳۷۵ با ۳۵/۲ درصد و کمترین مقدار آن در سال ۱۳۶۶ و ۱۹/۷ درصد بوده است. سهم بخش ساختمان از ۱۵/۳ درصد در سال ۱۳۵۲ به ۲۲/۵۹ درصد در سال ۱۳۸۷ رسیده و به این ترتیب نرخ رشد سالانه ۱/۲ درصدی با روند سعودی را تجربه کرده است. این شاخص بیشترین سهم خود را در سال ۱۳۶۱ با ۴۱/۱ درصد و کمترین سهم خود را در سال ۱۳۵۳ با ۱۴/۷ درصد رسیده است. علاوه بر این سهم سرمایه‌گذاری مستقیم از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی از ۱/۷ درصد در سال ۱۳۵۲ به ۵/۶ درصد در سال ۱۳۷۳ رسیده است. این شاخص به ترتیب بیشترین و کمترین مقدار خود را در سال ۱۳۶۷ و ۶/۷ درصد و در سال ۱۳۵۲ با ۱/۷ درصد را تجربه کرده است. در رابطه با سهم بخش صادرات از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری از ۲/۴ درصد در سال ۱۳۷۶ به ۱/۸۰ در سال ۱۳۸۷ رسیده است که نرخ رشد سالانه ۲/۴۶-درصدی را برای این فعالیت نشان می‌دهد. همچنان بیشترین مقدار این شاخص در سال ۱۳۷۹ با ۵/۹ و کمترین مقدار آن مربوط به سال ۱۳۸۶ و ۱/۵ درصد است. در رابطه با سایر فعالیت‌ها به جز فعالیت‌های نامبرده، سهم آنها از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات غیردولتی به بخش غیردولتی از مقدار ۰/۱۰ در سال ۱۳۵۲ به مقدار ۰/۹۸ در سال ۱۳۷۳ رسیده است که نرخ رشد سالانه ۱۱/۴۸ درصدی را نشان می‌دهد. همچنان این شاخص بیشترین مقدار خود را در سال ۱۳۶۹ و ۵/۳ درصد و کمترین مقدار خود را با ۰/۰۲ در سال‌های ۱۳۵۴، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، تجربه کرده است.

در میان تمامی فعالیت‌های نام برده شده، فعالیت در بخش صنعت و معدن با رقم ۲۷/۱۳ درصد بیشترین میانگین سهم را داشته و بعد از آن فعالیت در بخش ساختمان با ۲۹/۱۹ درصد و در مرحله بعدی بخش بازارگانی با میانگین سهم ۲۴/۲۱ درصد و در

نهایت فعالیت در بخش کشاورزی با رقم ۱۵/۲۱ درصد در رتبه چهارم قرار دارد. هم‌چنین فعالیت در بخش‌های سرمایه‌گذاری مستقیم، صادرات، سایر بخش‌ها، به ترتیب با مقادیر ۲/۵۹ درصد، ۰/۹۷ درصد و ۰/۷۰ درصد، کمترین میانگین سهم از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی را دارا می‌باشند.

همان طور که در بخش قبل بحث شد از آنجایی که در شاخص‌های سهم فعالیت‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی، بازرگانی داخلی، صنعت و معدن، ساختمان، سرمایه‌گذاری مستقیم و سایر) از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی، صورت و مخرج کسر بر شاخص قیمت (نرخ تورم + نرخ سود سپرده‌های بلندمدت) قسمت می‌شوند، در نتیجه مقادیر این شاخص‌ها به قیمت جاری و ثابت روند مشابهی را طی می‌کنند و نتایج برای داده‌های واقعی همانند مطالب ذکر شده برای مقادیر جاری است.

نمودار ۱۳-۴- مقایسه‌ای سهم فعالیت‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی بازرگانی داخلی، صنعت و معدن، ساختمان، سرمایه‌گذاری مستقیم و سایر) از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی (درصد)

جدول ۴-۶- نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری و ثابت

میلیارد ریال / درصد

درصد تغیرات	نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (ثابت)	درصد تغیرات	نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (جاری)	برنامه	سال
-	۰/۰۰۰۰۷۷	-	۰/۱۵	قبل از انقلاب	۱۳۵۲
۵۱۲/۹۶	۰/۰۰۰۴۷۳	۴۲/۶۲	۰/۲۱		۱۳۵۳
-۵۷/۵۷	۰/۰۰۰۲۰۱	۳۸/۱۴	۰/۲۹		۱۳۵۴
۴۱/۰۵	۰/۰۰۰۲۸۳	۵/۴۷	۰/۳		۱۳۵۵
-۷/۵	۰/۰۰۰۲۶۲	۲۹/۰۵	۰/۳۹		۱۳۵۶
۹۹/۰۳	۰/۰۰۰۵۲۱	-۸/۶۸	۰/۳۶		۱۳۵۷

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۲۵

میلیارد ریال / درصد

درصد تغییرات	نسبت مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (ثابت)	درصد تغییرات	نسبت مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (جاری)	برنامه	سال
۱۱۷/۵۹	۰/۰۰۰۳۰۳	۲۱/۳۲	۰/۲۸	میانگین	۱۳۵۸
۶۸/۳۱	۰/۰۰۰۸۷۷	۰/۳۶	۰/۳۶		۱۳۵۹
-۲۲/۴۶	۰/۰۰۰۶۸	-۱۰/۸	۰/۳۲		۱۳۶۰
-۱۴/۹۵	۰/۰۰۰۵۷۸	-۲۹/۲۵	۰/۲۳		۱۳۶۱
۰/۵۹	۰/۰۰۰۶۱	-۲۲/۰۶	۰/۱۸		۱۳۶۲
۰۴/۳۵	۰/۰۰۰۹۴۲	۲۷/۸۶	۰/۲۳		۱۳۶۳
۱۴/۴۳	۰/۰۰۱۰۷۸	-۱۵/۴۴	۰/۱۹		۱۳۶۴
۲۷/۵۷	۰/۰۰۱۳۷۵	۱۳	۰/۲۲		۱۳۶۵
-۴۱/۸۵	۰/۰۰۰۸	-۱۰/۸	۰/۱۹		۱۳۶۶
۱۴/۹۶	۰/۰۰۰۹۱۹	۶/۵۶	۰/۲		۱۳۶۷
۳۲/۰۵	۰/۰۰۱۲۱۴	۲۷/۴۳	۰/۲۶	میانگین	۱۳۶۸
۱۳/۸	۰/۰۰۰۹۰۷	-۱/۳۱	۰/۲۴		۱۳۶۹
۱۰۴/۳	۰/۰۰۲۴۸۱	۹/۹۹	۰/۲۹		۱۳۷۰
۱۴/۱۶	۰/۰۰۲۸۳۲	۱۲/۸	۰/۳۲		۱۳۷۱
-۱۴/۲۱	۰/۰۰۲۴۳	۱/۴۸	۰/۳۳		۱۳۷۲
-۱/۲۷	۰/۰۰۲۳۹۹	-۷/۵	۰/۳		۱۳۷۳
۳۴/۵۹	۰/۰۰۳۲۸۸	۴/۳۸	۰/۳۲		۱۳۷۴
-۸/۴	۰/۰۰۲۹۰۷	-۷/۰۱	۰/۲۹		۱۳۷۵
۲۱/۵۳	۰/۰۰۲۷۲۱	۲/۳۶	۰/۳۱		۱۳۷۶
۹/۶۷	۰/۰۰۳۲۴۳	-۲۸/۵۵	۰/۲۱		۱۳۷۷
۱۴۱/۸۸	۰/۰۰۷۸۴۵	۱۷/۰۴	۰/۲۵	برنامه دوم	۱۳۷۸
۶۰/۳۷	۰/۰۱۲۵۸	۱۳/۳۴	۰/۲۸		۱۳۷۹
۸/۳	۰/۰۱۳۶۲۴	-۴/۴۶	۰/۲۷		۱۳۸۰
۴۷/۷	۰/۰۲۰۱۲۳	۲۹/۴۷	۰/۳۵		۱۳۸۱
۵۳/۵۸	۰/۰۱۱۴۸۳	۵/۳۷	۰/۲۷		
۷۵/۵۵	۰/۰۳۵۳۲۵	۴/۹۲	۰/۳۶	برنامه سوم	
-۱۶/۳۴	۰/۰۲۹۵۰۱	۲۱/۱۶	۰/۴۴		
۱/۷۳	۰/۰۳۰۰۶۴	۲/۷۲	۰/۴۵		

میلیارد ریال / درصد

درصد تغییرات	نسبت مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (ثابت)	درصد تغییرات	نسبت مانده تسهیلات بانکها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی (جاری)	برنامه	سال
۲۰/۵۹	۰/۰۳۶۲۵۳	۷/۱	۰/۴۸		۱۳۸۲
۳۲/۵۲	۰/۰۴۸۰۴۳	۹/۲۲	۰/۵۳		۱۳۸۳
۲۲/۸۱	۰/۰۳۵۸۱۷	۹/۰۲	۰/۴۵	مبانگین	
۴۵/۹۸	۰/۰۷۰۱۳۴	۲۳/۶۵	۰/۶۵		۱۳۸۴
۳۴/۰۸	۰/۰۹۴۰۳۴	۱۸/۴۸	۰/۷۷	برنامه	۱۳۸۵
-۳/۹۵	۰/۰۹۰۳۱۹	-۲/۴۵	۰/۷۵	چهارم	۱۳۸۶
-	-	-	-		۱۳۸۷
۲۵/۳۷	۰/۰۸۵	۱۳/۲۲	۰/۷۳	مبانگین	
۳۸/۶۲	۰/۰۱۵	۶/۴۵	۰/۳۳	مبانگین کل	

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترازnamه و گزارش اقتصادی، سال‌های مختلف و محاسبات تحقیق

۴-۲- نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری

جهت بررسی کارآیی بازار پولی در بخش کشاورزی به بررسی دو جانبه رابطه ارزش افزوده این بخش با مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی پرداخته می‌شود. در این بخش به این مطلب پرداخته می‌شود که تا چه اندازه جذب مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در ایجاد ارزش افزوده بخش کشاورزی موفق عمل کرده است. به همین منظور از نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی استفاده شده است. برای مثال زمانی که گفته می‌شود نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به ارزش افزوده این بخش در سال ۱۳۸۴، ۰/۶۵ میلیارد ریال است به این معنی است که به ازای یک میلیارد ریال مانده تسهیلات، ششصد و پنجاه میلیون ریال ارزش افزوده ایجاد شده است.

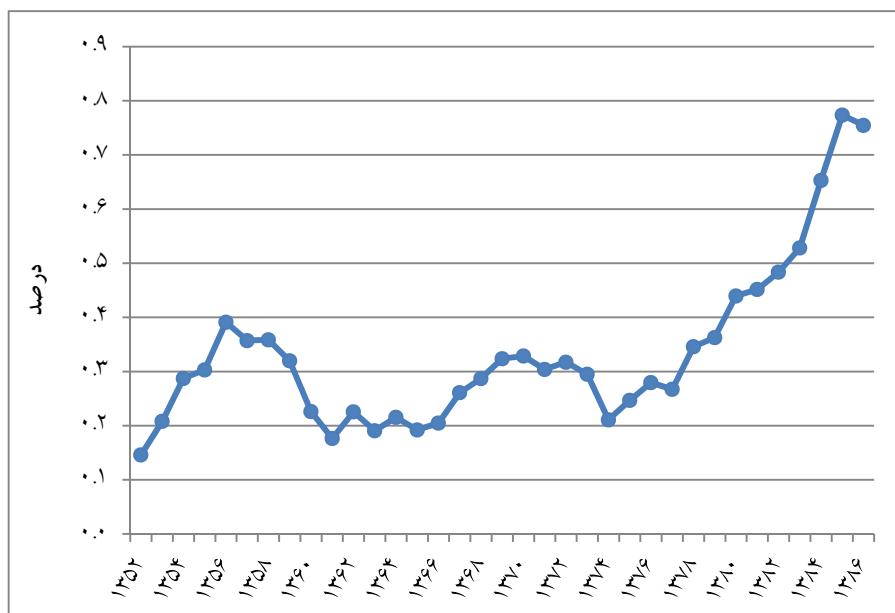
جهت محاسبه این شاخص، میزان تسهیلات تعلق گرفته به بخش کشاورزی از منبع مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری غیردولتی بر ارزش افزوده ایجاد شده در این بخش تقسیم می‌شود. نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری از $0/15$ میلیارد ریال در سال 1352 به $0/75$ میلیارد ریال در سال 1386 بالغ شده که طی این دوره در حدود $4/8$ درصد نرخ رشد سالانه داشته که نشان‌دهنده روند صعودی این متغیر است. بیشترین نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری مربوط به سال 1385 با $0/77$ میلیارد ریال و کمترین مقدار مربوط به سال 1352 با $0/15$ میلیارد ریال می‌باشد. میانگین نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری طی دوره 1352 تا 1386 در حدود $0/33$ میلیارد ریال بوده است که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های 1352 تا 1357) $0/28$ میلیارد ریال، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (سال‌های 1358 تا 1367) $0/24$ میلیارد ریال، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های 1368 تا 1373) $0/31$ میلیارد ریال، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های 1374 تا 1378) $0/27$ میلیارد ریال، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های 1379 تا 1383) $0/45$ میلیارد ریال و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های 1384 تا 1386) $0/73$ میلیارد ریال می‌باشد. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد بیشترین میانگین نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی است. از سوی دیگر درصد تغییرات نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری نشان می‌دهد بیشترین تغییرات مثبت مربوط به سال 1353 با $42/6$ درصد و کمترین

مقدار مثبت مربوط به سال ۱۳۵۸ با ۰/۳۶ درصد می‌باشد. همان طور که ملاحظه می‌گردد در ۱۱ سال از ۳۴ سال مورد بررسی، درصد تغییرات نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری، منفی است که در این میان بیشترین مقدار درصد تغییرات منفی مربوط به سال ۱۳۶۰ با ۲۹/۲ درصد و کمترین درصد تغییرات منفی مربوط به سال ۱۳۸۶ با ۱۴/۲ درصد می‌باشد. میانگین درصد تغییرات در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۲-۱۳۵۷) ۲۱/۳ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحملی (۱۳۵۸-۱۳۶۷) ۲/۴ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۲/۴ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۵/۴ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۹/۰ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷) ۱۳/۲ درصد می‌باشد. بیشترین میانگین درصد تغییرات نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری مربوط به دوره قبل از انقلاب و کمترین مقدار آن مربوط به دوره انقلاب و جنگ تحملی است. همان طور که در نمودار (۸۶) و (۸۷) دیده می‌شود، میزان مانده تسهیلاتی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی که توسط ارزش افزوده بخش کشاورزی جذب شده است در طی ۳۴ سال دارای نوسانات بسیاری بوده است به طوری که از سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۷۴ روند این شاخص نزولی همراه با نوسانات بوده اما از این سال تا سال ۱۳۸۶ روند این شاخص صعودی فزاینده می‌باشد. به این ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که از سال ۱۳۷۴، کارآیی بازار پولی از دیدگاه مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در فعالیت‌های بخش کشاورزی بالا رفته است به طوری که ارزش افزوده بیشتری در این بخش ایجاد شده است. البته لازم به ذکر است نوسانات شدیدی در این شاخص طی سال‌های مختلف مشاهده می‌گردد که وجود این نوسانات عدم وجود سیاست مشخص

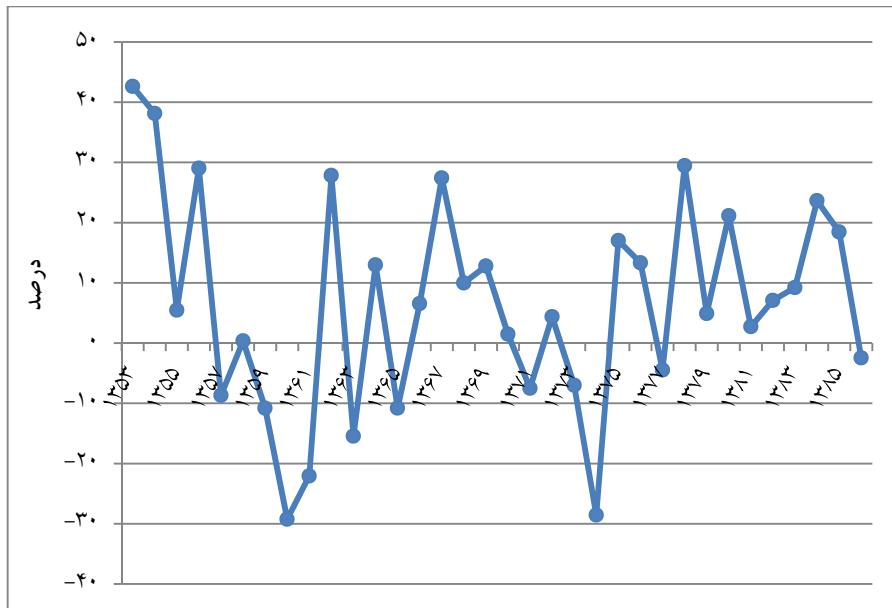
و ثابتی در خصوص جذب مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در فعالیت‌های بخش کشاورزی را به تصویر می‌کشاند که هر سال به دلایل مختلفی همچون منابع مالی بانکی، ذخایر ارزی کشور، سیاست‌های توزیع اعتبارات بانکی و غیره افزایش و کاهش یافته است. عدم وجود ثبات نسبی در توزیع تسهیلات اعتباری و کمرنگ شدن کارآیی مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی تهدیدی است که در آینده می‌تواند بر افزایش کمی و کیفی تولید و سطح درآمدی تولیدکننده اثر منفی گذاشته و طبیعتاً امنیت غذایی جامعه و اطمینان درآمدی تولیدکننده را با تهدید مواجه سازد.

نمودار ۱۴-۴- نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی

به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری

نمودار ۱۵-۴ - روند تغییرات نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت جاری

۱۵-۵ - نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت

جهت بررسی تحولات مقادیر واقعی نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی و حذف آثار تورم، مقادیر جاری این شاخص بر شاخص قیمت (تورم + نرخ سود تسهیلات بلندمدت) تقسیم می‌شود. به این ترتیب می‌توان کارآیی مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی را به قیمت ثابت مورد بررسی قرار داد.

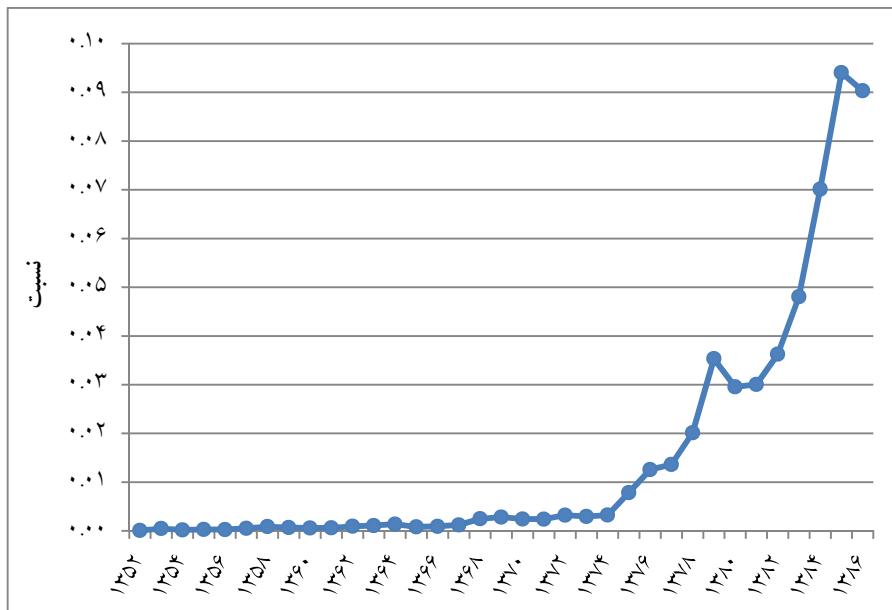
نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت از ۰/۰۷۷ میلیون ریال در سال ۱۳۵۲ به ۹۰ میلیون ریال در سال ۱۳۸۶ بالغ شده که طی این دوره در حدود ۲۳/۱ درصد نرخ

رشد سالانه داشته که نشان‌دهنده روند صعودی این متغیر است. بیشترین نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت مربوط به سال ۱۳۸۵ با معادل ۹۴ و کمترین مقدار مربوط به سال ۱۳۵۲ با ۰٪ میلیون ریال می‌باشد. میانگین نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت طی دوره ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۶ در حدود ۱۵ میلیون ریال بوده است که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۷) ۰٪ میلیون ریال، دوره بعد از انقلاب و جنگ تح�یلی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) ۰٪ میلیون ریال، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۲٪ میلیون ریال، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۷۸) ۱۱ میلیون ریال، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۳) ۳۶ میلیون ریال و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۶) ۸۵ میلیون ریال می‌باشد. همان طور که ملاحظه می‌گردد بیشترین میانگین نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره قبل از انقلاب است.

همان طور که از نمودار ۴-۱۷ پیداست، نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی بعد از حذف اثر تورم، روند رو به رشد تقریباً یکنواختی را تا سال ۱۳۷۴ داشته و از این سال تا سال ۱۳۸۶ روند فزاینده صعودی اما همراه با نوسانات کمتری بوده است. به این ترتیب می‌توان اظهار داشت که مقادیر واقعی مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به این بخش توانسته است در طی ۳۴ سال در ایجاد ارزش افزوده بخش تا حدودی خوب عمل نموده است. البته قابل ذکر است که به دلیل وجود تورم در بخش کشاورزی و پولی (که تورم می‌تواند ناشی از عوامل مختلف داخلی و خارجی

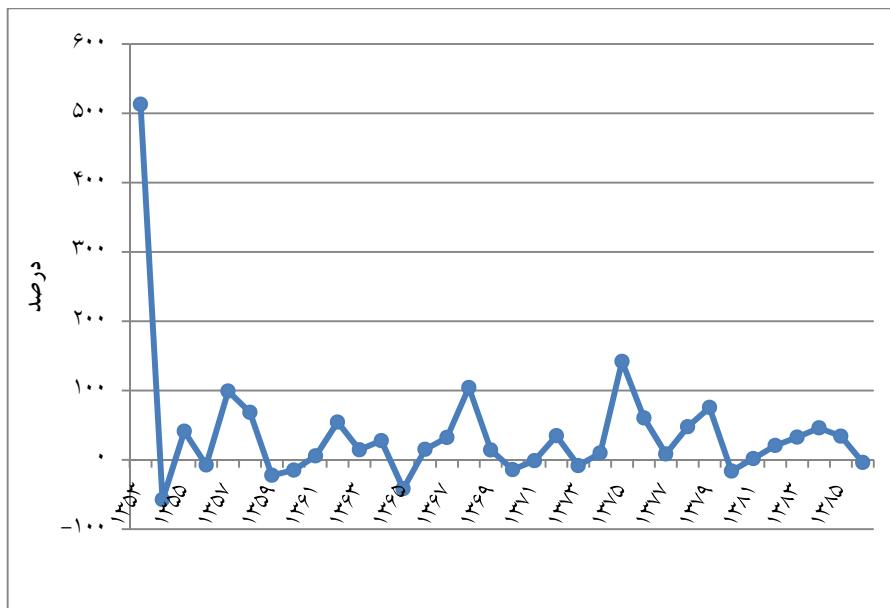
باشد) مقادیر نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به ارزش افزوده آن به قیمت واقعی به مراتب خیلی کمتر از مقادیر جاری است که کاهش کارآیی مانده تسهیلات بانکی را با توجه به مقادیر واقعی و حذف تورم نشان می‌دهد. طبیعتاً ادامه روند موجود و افزایش تورم و کاهش کارآیی مانده تسهیلات بانکی در طول زمان بر افزایش کمی و کیفی تولید و سطح درآمدی تولیدکننده اثر منفی می‌گذارد.

نمودار ۴-۱۶- نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت

نمودار ۱۷-۴ - روند تغییرات نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری

به بخش غیردولتی به ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت

۶-۲- نتیجه‌گیری

هر بخش از فعالیت‌های اقتصادی به منظور توسعه و گسترش کمی و کیفی خود از منابع تأمین مختلفی استفاده می‌نماید از جمله می‌توان به تسهیلات که توسط بانک‌ها، موسسات اعتباری، حساب ذخیره ارزی، بانک‌های تخصصی و اعتبارات غیرتکلیفی پرداخت می‌شوند، اشاره کرد. در این گزارش به بررسی نقش مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در طول دوره‌های مختلف اقتصادی (قبل از انقلاب، انقلاب و جنگ تحمیلی و برنامه‌های اول تا چهارم اقتصادی) پرداخته شده و تأثیر آن بر بخش کشاورزی و سایر بخش‌ها در مقایسه با این بخش مورد بررسی قرار گرفته است.

نتایج بررسی‌ها نشان داد که مانده تسهیلات بخش کشاورزی در قیمت جاری با نرخ رشد ۲۸/۱ درصد روند صعودی یکنواختی را در ۳۴ سال تجربه کرده است در حالی که پس از حذف اثرات قیمت از شاخص مورد نظر در حالی که روند همچنان با نرخ رشد ۲۷/۳۷ درصد صعودی اما همراه با نوسانات بوده است. به طوری که تا سال ۱۳۷۴ یکنواخت و از این سال تا سال ۱۳۸۶ با نوسان افزایش یافته است. در این دوره بخش کشاورزی با نرخ رشد ۱/۳۶ توانست به صورت صعودی اما خفیف سهم خود را از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری همراه با نوسانات افزایش دهد. در میان بخش‌های بهره‌بردار از این تسهیلات (بازرگانی، صنعت و معدن، ساختمان، سرمایه‌گذاری مستقیم، صادرات و سایر) به ترتیب بخش‌های مسکن، صنعت و معدن، بازرگانی و کشاورزی، به طور میانگین بیشترین سهم را از تسهیلات به خود اختصاص داده‌اند.

هم‌چنین جهت بررسی کارآیی بازار در بخش کشاورزی و سطح کشور، نسبت ارزش افزوده به مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری و ثابت و هم‌چنین نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده به قیمت جاری و ثابت مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتایج بررسی این شاخص‌ها نشان می‌دهد که در بخش کشاورزی، کارآیی بازار از مانده تسهیلات به ارزش افزوده کاهشی بوده به این معنی که ارزش افزوده‌ای که توسط این تسهیلات ایجاد شده است در طول زمان کاهش یافته است که در صورتی که شاخص به قیمت جاری باشد این تغییرات بسیار نوسانی بوده در حالی که شاخص به قیمت ثابت کاهش را با وضوح بیشتر و نوسانات کمتری نشان می‌دهد. البته لازم به ذکر است نوسانات شدیدی در این شاخص طی سال‌های مختلف مشاهده می‌گردد که وجود این نوسانات عدم وجود سیاست مشخص و ثابتی در خصوص جذب مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در فعالیت‌های بخش کشاورزی را به

تصویر می‌کشاند که هر سال به دلایل مختلفی همچون منابع مالی بانکی، ذخایر ارزی کشور، سیاست‌های توزیع اعتبارات بانکی و غیره افزایش و یا کاهش یافته است. عدم وجود ثبات نسبی در توزیع تسهیلات اعتباری و کمرنگ شدن کارآیی مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی در آینده می‌تواند بر افزایش کمی و کیفی تولید و سطح درآمدی تولیدکننده اثر منفی بگذارد.

از سوی دیگر این نکته نیز قابل توجه است که به دلیل وجود تورم در بخش کشاورزی و پولی (که تورم می‌تواند ناشی از عوامل مختلف داخلی و خارجی باشد) مقادیر نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی بخش کشاورزی به ارزش افزوده آن به قیمت واقعی به مراتب خیلی کمتر از مقادیر جاری است که کاهش کارآیی مانده تسهیلات بانکی را با توجه به مقادیر واقعی و حذف تورم نشان می‌دهد.

نکته‌ای که در این میان بسیار حائز اهمیت است اینکه علی‌رغم افزایش میزان تسهیلات تخصصی به بخش کشاورزی از محل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در طی ۳۴ سال اخیر سهم بخش کشاورزی در میان بخش‌های اقتصادی پایین‌ترین سهم بوده است. سهم کشاورزی در سه سال اخیر (۱۳۸۷-۱۳۸۴) ۱۵ درصد، صنایع و معادن ۲۸/۴ و بازرگانی داخلی ۳۲ درصد بوده است. براساس قوانین توسعه سوم و چهارم (ماده ۱۰ - بند ج) نظام بانکی مکلف شده بود تا حداقل ۲۵ درصد از منابع اعتباری را به فعالیت‌های کشاورزی اختصاص دهد که فقط بانک کشاورزی تا حدودی به این رقم نزدیک‌تر شده است. به عبارت دیگر اهمیت سیاست‌گذاران به کشاورزی در بوته عمل به منصه ظهور نرسیده و متاسفانه پیگیری موثر نیز از عدم اجرای برنامه‌ها و تعهدات در این زمینه به عمل نیامده است. با توجه به پایین بودن سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری و موجودی سرمایه کل کشور علی‌رغم افزایش سهم بخش کشاورزی در ایجاد ارزش افزوده در سطح کشور

و هم‌چنین کاهش فرصت‌های شغلی در روستاها و پایین بودن رشد درآمد واقعی نسبت به رشد هزینه واقعی روستاییان و پایین بودن پس‌انداز و سرمایه‌گذاری توسعه روستاییان، به عنوان چالشی مهم در جهت توسعه و گسترش بخش کشاورزی است. در این میان تسهیلات تخصیصی به بخش کشاورزی به عنوان فرصتی در جهت بهبود وضعیت این بخش به شمار می‌رود و مانده تسهیلات پرداختی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی از جمله منابع مفید می‌باشد. علی‌رغم اینکه میزان تسهیلات تخصیصی به بخش کشاورزی از محل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در طی ۳۴ سال افزایش یافته است اما برنامه‌های پیش‌بینی شده تحقق نیافته است.

به این ترتیب، علاوه بر وجود منابع، وجود عزمی جدی برای اجرای برنامه‌ها همراه با اهداف مشخص کاملاً ضروری می‌باشد. در این صورت اگرچه بخش کشاورزی در جذب مانده تسهیلات در بانک‌ها و موسسات اعتباری بخش غیردولتی موفق بوده است اما عدم اجرای کامل برنامه در این بخش، مانع از تأثیرگذاری این تسهیلات و بالارفتن ارزش افزوده این بخش شده است.

۲-۷- تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی و زیربخش‌های آن

تسهیلات اعطایی بانکی، عبارت است از تأمین مالی یا تضمین تعهدات مالی متقارضیان طبق قانون عملیات بانکی بدون ربا، تسهیلات پرداختی شامل تکلیفی و غیرتکلیفی است که تسهیلات غیرتکلیفی اعتباراتی است که تصمیم‌گیری در مورد نحوه هزینه‌کرد و مصرف آن براساس مقررات شورای پول و اعتبار و ضوابط و دستورالعمل‌های بانک مرکزی به عهده بانک‌ها می‌باشد و دستگاه‌های اجرایی دخالتی در آن ندارند. در این قسمت به شاخص‌های مربوط به تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی

بانک کشاورزی به بخش کشاورزی و زیربخش‌های آن پرداخته می‌شود تا سهم زیربخش‌های کشاورزی از تسهیلات پرداختی و هم‌چنین نسبت تسهیلات پرداختی غیرتكلیفی بخش به ارزش افزوده بخش و کل کشور مشخص می‌گردد.

۲-۸- تسهیلات پرداختی غیرتكلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی به قیمت جاری

یکی از شاخص‌های مهم بخش کشاورزی میزان تسهیلات پرداختی غیرتكلیفی است که با توجه به نوع این تسهیلات (نرخ سود پایین و مدت بازپرداخت) کمک شایانی به فعالان بخش خواهد نمود تا تولید را افزایش دهنند. در جدول (۱۸-۴) شاخص به صورت جاری آورده شده است. منظور از جاری این است که شاخص قیمت (نرخ تورم + نرخ سود سپرده‌های بلندمدت) از آن کسر نشده و به قیمت‌های ثابت تبدیل نشده است و تحولات این شاخص، تغییرات قیمت و مقدار را به صورت همزمان نشان می‌دهد. تسهیلات پرداختی غیرتكلیفی بخش کشاورزی از $10\frac{7}{8}$ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۳ به $73,090\frac{2}{3}$ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۷ بالغ شده که نرخ رشد سالانه $31\frac{1}{2}$ درصدی داشته است و روند صعودی را نشان می‌دهد. همان طور که از نمودار ۱۸-۴ بر می‌آید، تسهیلات پرداختی غیرتكلیفی بخش کشاورزی به قیمت جاری از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۷ روند رو به رشدی داشته است و این شاخص از سال ۱۳۷۹ و از اوایل دوره سوم توسعه اقتصادی با نرخ فزاینده‌ای افزایش یافته است.

بیشترین مقدار تسهیلات پرداختی مربوط به سال ۱۳۸۷ با $73,090\frac{2}{3}$ میلیارد ریال و کمترین مقدار مربوط به سال ۱۳۶۴ با $106\frac{6}{6}$ میلیارد ریال می‌باشد. میانگین تسهیلات پرداختی به قیمت جاری طی دوره ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۷ در حدود $12,346\frac{6}{6}$ میلیارد ریال بوده که این رقم در دوره جنگ تحمیلی (سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۷) $145\frac{1}{1}$ میلیارد ریال، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) $658\frac{9}{9}$ میلیارد ریال، دوره

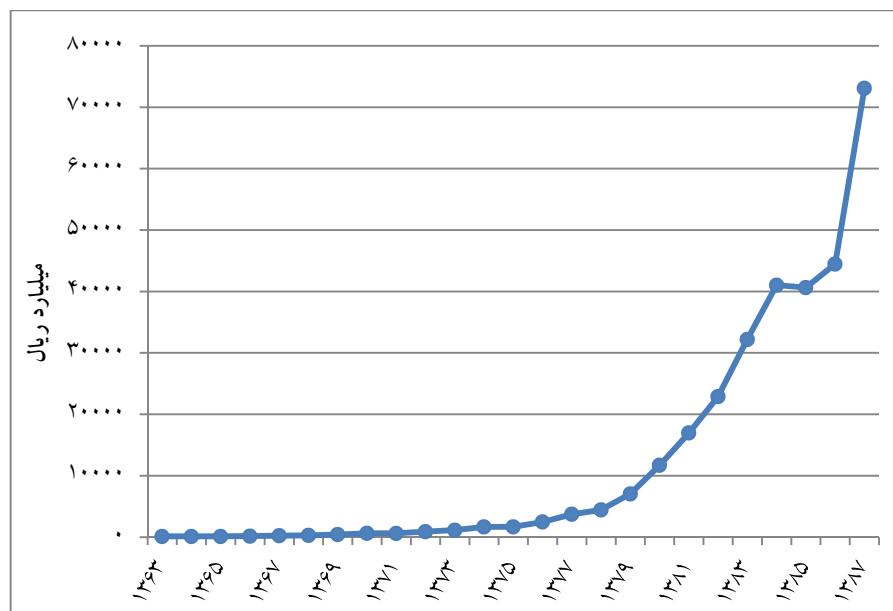
برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۲,۷۹۴/۲ میلیارد ریال، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۱۸,۱۵۵/۱ میلیارد ریال و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷) ۴۹,۸۱۰/۳ میلیارد ریال می‌باشد.

همان طور که ملاحظه می‌گردد بیشترین میانگین تسهیلات پرداختی به قیمت جاری در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره جنگ است. در ضمن بیشترین جهش در ارائه تسهیلات پرداختی مربوط به برنامه سوم اقتصادی است که نسبت به برنامه دوم ۶/۵ برابر شده است و کمترین جهش مربوط به برنامه چهارم است که نسبت به برنامه قبلی ۳ برابر شده است.

میانگین درصد تغییرات این شاخص برای کل دوره ۳۳/۰۹ درصد و برای دوره جنگ تحمیلی (۱۳۶۳ تا ۱۳۶۷) ۲۳/۸ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۳۱/۲ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۷۸) ۳۳/۲ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۳) ۴۹/۱ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۸۴) ۲۵/۱ درصد می‌باشد. بیشترین میانگین درصد تغییرات مربوط به دوره سوم توسعه اقتصادی و کمترین میانگین درصد تغییرات مربوط به زمان جنگ می‌باشد. همان طور که نمودار ۱۸-۴ نشان می‌دهد، تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی به قیمت جاری در مسیر حرکت خود با نوسانات شدیدی همراه است. افزایش مقدار تسهیلات غیرتکلیفی در طی دوره مذکور در افزایش تولید بخش کشاورزی نقش داشته است و برای مشخص شدن میزان تأثیرات افزایش تسهیلات در رونق بخش بایستی شاخص مذکور به قیمت ثابت نیز مورد بررسی قرار گیرد که در بخش بعدی این مهم انجام خواهد شد.

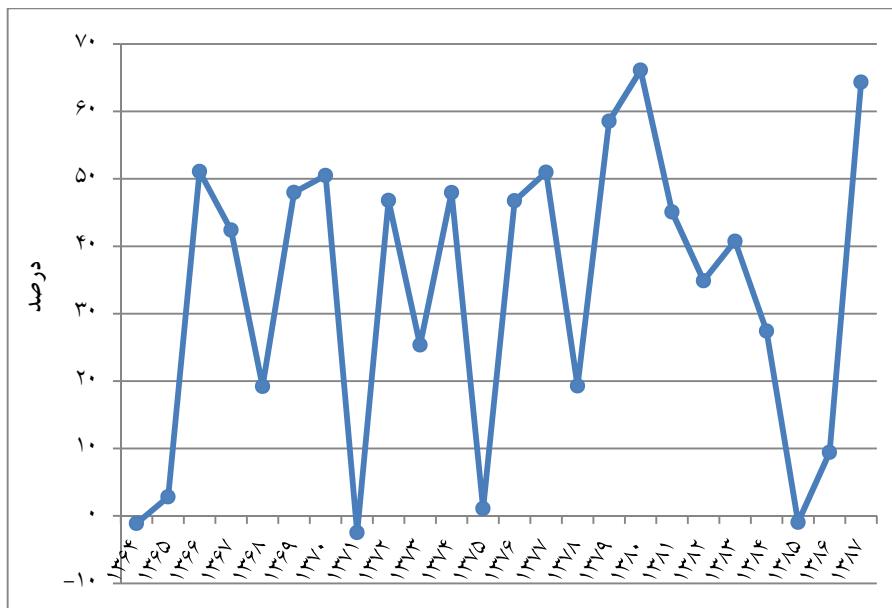
فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۳۹

نمودار ۱۱-۴ - تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتكلیفی کل بخش کشاورزی به قیمت جاری

نمودار ۱۹-۴ - روند تغییرات تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی

بخش کشاورزی به قیمت جاری

البته لازم به ذکر است که نوسانات شدید طی دوره مورد بررسی قابل ملاحظه بوده که این نوسانات و تغییرات سالانه ناشی از عدم وجود یک سیاست منسجم بلندمدت در خصوص اعطای تسهیلات غیرتکلیفی به بخش کشاورزی بوده و هر ساله نوسان در سیاست‌ها و اعطای میزان اعتبارات مشاهده می‌گردد.

۲-۹ - تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی به قیمت ثابت

در ادامه تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی به قیمت ثابت جهت حذف اثر تورم و افزایش قیمت‌ها و بررسی روند مقدار واقعی تسهیلات پرداختی به بخش کشاورزی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. به منظور ثابت کردن

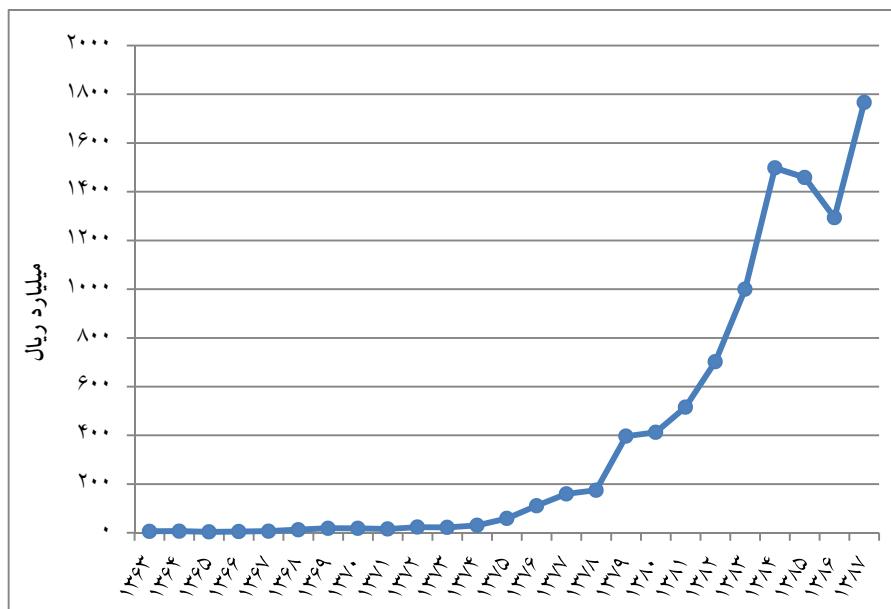
تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به بخش کشاورزی از شاخص قیمت (نرخ تورم + نرخ سود سپرده‌های بلندمدت) استفاده می‌شود، در جدول ۷-۴ شاخص آورده شده است. تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بانک کشاورزی به قیمت ثابت از ۶ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۳ به ۱,۷۶۶/۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۷ بالغ شده و نرخ رشد سالانه ۲۶/۸ درصدی داشته است که از رشد نسبتاً خوبی برخوردار بوده است.

براساس نمودار ۲۰-۴، تسهیلات پرداختی غیرتکلیفی بخش کشاورزی به قیمت ثابت از سال ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۷ روند رو به رشدی داشته است و این شاخص از ابتدای دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی با نرخ فزاینده‌ای افزایش یافته است. بیشترین مقدار تسهیلات پرداختی مربوط به سال ۱۳۸۷ با ۱,۷۶۶/۵ میلیارد ریال و کمترین مقدار مربوط به سال ۱۳۶۵ با ۳/۸ میلیارد ریال می‌باشد. میانگین تسهیلات پرداختی به قیمت ثابت طی دوره ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۷ در حدود ۳۸۸/۶ میلیارد ریال بوده است که این رقم در دوره جنگ تحمیلی (سال‌های ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۷) ۵/۶ میلیارد ریال، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۱۸/۳ میلیارد ریال، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۱۰۶/۹ میلیارد ریال، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۶۰۵/۴ میلیارد ریال و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷) ۱,۵۰۴/۰ میلیارد ریال می‌باشد. بیشترین میانگین تسهیلات پرداختی به قیمت ثابت در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره جنگ است. در ضمن بیشترین جهش در ارائه تسهیلات پرداختی مربوط به برنامه دوم توسعه اقتصادی است که نسبت به برنامه اول ۵/۸۷ برابر شده است و کمترین جهش مربوط به برنامه چهارم است که نسبت به برنامه قبلی ۲/۵ برابر شده است.

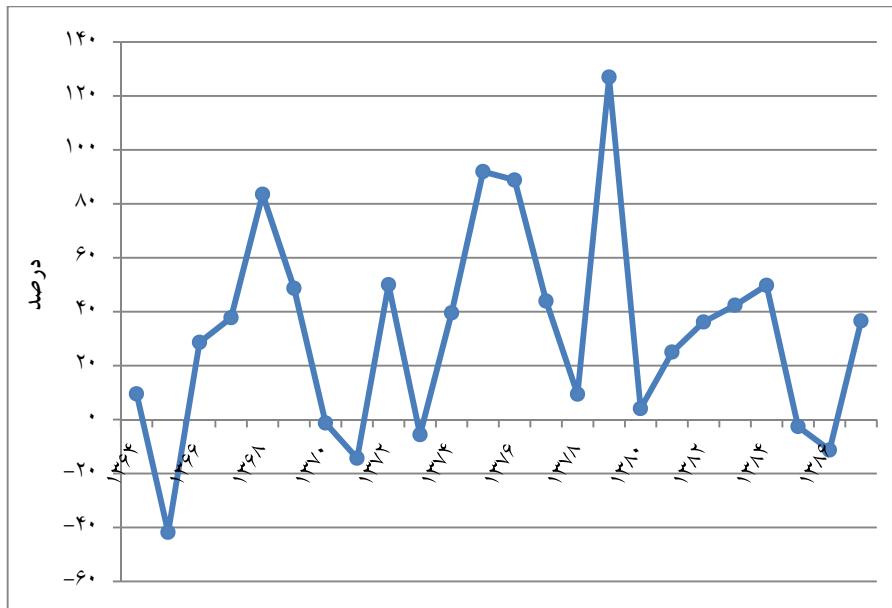
میانگین درصد تغییرات در دوره جنگ تحمیلی (۱۳۶۳ تا ۱۳۶۷) ۸/۵ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۲۶/۸ درصد، دوره برنامه دوم

توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸ ۵۴/۷ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳ ۴۶/۹ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۷ ۱۸/۱ درصد می‌باشد. بیشترین میانگین درصد تغییرات شاخص مربوط به دوره دوم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره چهارم اقتصادی است. روند اعطای تسهیلات به قیمت ثابت نشان می‌دهد که پس از حذف آثار قیمت از شاخص باز هم روند صعودی خود را حفظ کرده است اما همان طور که نمودار ۲۰-۴ نشان می‌دهد نوسانات شدیدتری را تحمل کرده است.

نمودار ۲۰-۴- تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتكلیفی کل بخش کشاورزی به قیمت ثابت

نمودار ۲۱-۴ - روند تغییرات تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی کل بخش کشاورزی به قیمت ثابت

جدول ۷-۴- تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیر تکلیفی کل بخش کشاورزی و زیربخش های آن (زراعت، دامداری و دامپروری، طیور، زنبور عسل و کرم ابریشم، صنایع وابسته به کشاورزی، قالبیافی و صنایع وابسته، پرورش ماهی، صید ماهی و میگو، خدمات کشاورزی و سایر) به قیمت جاری

میلیارد ریال / درصد

تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیر تکلیفی											برنامه	سال
درصد تغییرات	درصد تغییرات طیور	درصد تغییرات دامپروری	درصد تغییرات دامداری	درصد تغییرات	درصد تغییرات باغداری	درصد تغییرات	زراعت	درصد تغییرات	کل بخش کشاورزی			
-	-	-	۳۱/۳	-	۵/۴	-	۵۷/۸	-	۱۰۷/۸	برنامه اول	۱۳۶۳	
-	۴	-۸/۹۵	۲۸/۵	-۹/۲۶	۴/۹	۲/۴۲	۵۹/۲	-۱/۱۱	۱۰۶/۶		۱۳۶۴	
۷/۵	۴/۳	۳۳/۶۸	۳۸/۱	۲۶/۰۳	۶/۲	-۱۶/۳۹	۴۹/۵	۲/۸۱	۱۰۹/۶		۱۳۶۵	
۴/۶۵	۴/۵	۸۲/۲۱	۶۹/۵	۷۵/۸۱	۱۰/۹	۳۵/۷۶	۶۷/۲	۵۱/۰۹	۱۶۵/۶		۱۳۶۶	
۸۲/۲۲	۸/۲	۶۱/۷۳	۱۱۲/۴	۳۰/۲۸	۱۴/۲	۱۸/۷۵	۷۹/۸	۴۲/۳۹	۲۳۵/۸		۱۳۶۷	
۳۱/۴۶	۵/۲۵	۴۲/۲۲	۵۵/۹۶	۳۰/۸۴	۸/۳۲	۱۰/۱۴	۶۲/۷	۲۳/۸	۱۴۵/۰۸	برنامه دوم	میانگین	
۳/۶۶	۸/۵	۲۰/۹۱	۱۷۵/۹	-۲/۸۱	۱۳/۸	۱۱/۰۳	۸۹	۱۹/۱۱	۲۸۱/۱		۱۳۶۸	
۱۳۲/۹۴	۱۹/۸	۱۶/۷	۱۵۸/۶	۵۵/۰۷	۲۱/۴	۴۸/۷۶	۱۳۲/۴	۴۷/۹۹	۴۱۶		۱۳۶۹	
۱۶۹/۱۷	۵۲/۹	۱۹/۰۴	۱۸۸/۸	۹۵/۰۳	۴۱/۸	۶۶/۰۱	۲۱۹/۸	۵۰/۰	۶۲۶/۱		۱۳۷۰	
۶۶/۲۵	۸/۸	-۱۲/۲۴	۱۶۵/۷	-۲/۸۷	۴۰/۶	-۱۳/۹۲	۱۸۹/۲	-۲/۴۸	۶۱۰/۶		۱۳۷۱	
۲۶/۱۴	۱۱۱	۶۱/۱۳	۲۶۷	۴۳/۳۵	۵۸/۲	۵۱/۲۲	۲۸۶/۱	۴۶/۷۹	۸۹۶/۳		۱۳۷۲	
۰۳/۹۶	۱۷۰/۹	۱۱/۹۱	۲۹۸/۸	۹/۹۷	۶۴	۲۱/۸۸	۳۴۸/۷	۲۵/۲۵	۱۱۲۳/۵		۱۳۷۳	
۷۵/۰۴	۷۵/۱۸	۱۹/۵۸	۲۰/۲/۴۷	۳۳	۳۹/۹۷	۳۰/۹۱	۲۱۰/۷۷	۳۱/۲۳	۶۵۸/۹۳		میانگین	
۲۲/۷	۲۱۱/۴	۷/۶	۳۲۱/۵	۱۸/۷۸	۷۰/۷	۲۹/۸	۴۵۰/۷	۴۷/۹۷	۱۶۶۲/۴	برنامه سوم	۱۳۷۴	
۲۲/۸	۲۵۹/۶	۳۰/۱۷	۴۱۸/۵	۱۵/۱۹	۸۷/۲	۱۰/۱۹	۵۰/۱۹	۱/۱۰	۱۶۸۰/۴		۱۳۷۵	
۳۱/۵۹	۳۴۱/۶	۱۶/۳۴	۲۸۶/۹	۱۳۰/۰۵	۲۰۰/۶	۵۰/۴۹	۷۵۰/۳	۲۶/۷۴	۲۴۶۵/۸		۱۳۷۶	
۴۴/۶۱	۴۹۴	۳۸/۰۴	۶۷۲/۱	۰/۱	۲۰۰/۸	۵۵/۱۹	۱۱۷۷/۴	۵۰/۰۷	۷۷۲۲/۷		۱۳۷۷	
۶/۷	۵۲۷/۱	۷/۵	۷۲۲/۵	۸/۶۲	۲۱۸/۱	۱/۶۶	۱۱۹۶/۹	۱۹/۲۷	۴۴۳۹/۹		۱۳۷۸	
۲۵/۸۸	۳۶۶/۷۴	۱۹/۹۳	۵۱۴/۳	۳۴/۴۵	۱۵۹/۲۸	۲۹/۷۴	۸۱۶/۸۲	۳۳/۲۱	۷۷۹۴/۲۴		میانگین	
۲۵/۲۷	۶۶۰/۳	۲۹/۵۸	۹۳۶/۲	۱۳۹/۸۹	۵۲۳/۲	۱۰۲/۱۴	۲۴۱۹/۴	۵۸/۰۴	۷۰۳۹/۱		۱۳۷۹	
۰۱/۰۵	۱۰۰۰/۷	۷۱/۰۹	۱۶۰۱/۷	۷۰/۲۸	۸۹/۰۹	۵۸/۱۰۵	۳۸۴۳/۳	۶۶/۱۱	۱۱۶۹۲/۶		۱۳۸۰	
-۲۶/۹۴	۷۳۱/۱	۶۵/۸	۲۶۵۵/۶	۴۰/۳۵	۱۲۵۰/۴	۱۵/۶۸	۴۴۴۵/۸	۴۵/۰۸	۱۶۹۶۳/۳	برنامه چهارم	۱۳۸۱	
۰۵/۹۵	۱۱۲۰/۰	۴۰/۳۹	۳۷۲۸/۲	۲۴/۹۸	۱۰۶۲/۷	۴۰/۹۷	۶۴۸۹/۵	۳۴/۸۸	۲۲۸۷۹/۵		۱۳۸۲	
۰۵/۹۲	۱۷۳۲/۴	۳۶/۱۶	۵۰/۷۶/۲	۴۳/۰۵	۲۲۳۵/۴	۲۷/۱۰	۸۲۴۲/۲	۴۰/۷۴	۲۲۲۰/۱		۱۳۸۳	
۳۱/۰۵	۱۰۵۰	۴۸/۶	۲۷۹۹/۰۵	۶۳/۷۱	۱۲۹۲/۵۲	۴۹/۹۳	۵۰۰۸/۰۴	۴۹/۰۷	۱۸۱۰۵/۱۲		میانگین	
۹۶/۲۵	۳۳۹۹/۹	۴۰	۷۱۰۶/۹	۱۱۶/۵۹	۴۸۴۱/۷	۸۰/۰۹	۱۵۲۹۶/۳	۲۷/۴۲	۴۱۰۳/۴		۱۳۸۴	
-۱۰/۰۵	۳۰۳۰/۹	۵۹/۳۲	۱۱۳۲۲/۸	-۱۶/۹۲	۴۰/۲۲/۵	-۱۴/۳۳	۱۳۱۰۴/۲	-۰/۹۴	۴۰۵۴۳/۷		۱۳۸۵	
-۲۸/۹۷	۲۱۵۲/۸	-۱۲/۳۸	۹۹۲۱/۲	-۱/۶	۳۹۵۸/۲	۲۳/۹۹	۱۶۲۴۷/۹	۹/۴۳	۲۴۴۷۵/۸		۱۳۸۶	
۱۱۶/۸	۲۶۶۷/۱	۵۳/۳۷	۱۰۲۱۶/۲	۴۱/۷۴	۵۶۱۰/۲	۴۴/۵۱	۲۳۴۷۹/۷	۶۴/۳۴	۷۳۰۹۰/۳		۱۳۸۷	
۴۳/۲۱	۳۳۱۲/۷۳	۳۵/۰۸	۱۰۸۹۱/۷۸	۳۴/۹۵	۴۶۰۸/۱۵	۳۲/۹۴	۱۷۰۳۲/۰۳	۲۵/۰۶	۴۹۸۱۰/۳		میانگین	
۴۳/۶۹	۸۶۶/۴۰	۳۲/۰۵	۲۴۲۷/۲۴	۳۶/۶۷	۱۰۳۸/۳۶	۳۱/۸۴	۳۹۶۹/۲۴	۳۳/۰۹	۱۳۲۴۶/۶۸		میانگین کل	

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۴۵

ادامه جدول ۷-۴

میلیارد ریال / درصد

تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرنکلینی												برنامه	سال
درصد تغییرات	سایر	درصد تغییرات	خدمات کشاورزی	درصد تغییرات	پرورش ماهی، صید ماهی و میگو	درصد تغییرات	قالیاقی و صنایع دستی	درصد تغییرات	صنایع وابسته به کشاورزی	درصد تغییرات	پرورش زنیور عمل و کرم ابریشم		
-	*	-	۵/۷	-	۰/۵	-	۱/۳	-	۰/۸	-	۱/۱	جنگ تحمیلی	۱۳۶۳
-	*	-۱۹/۳	۴/۶	۱۰۰	۱	۳۸/۴۶	۱/۸	۳۷/۵	۱/۱	۳۶/۳۶	۱/۵		۱۳۶۴
-	۰/۷	-۲۸/۲۶	۳/۳	۴۰	۱/۴	۲۲/۲۲	۲/۲	۶۳/۶۴	۱/۸	۴۰	۲/۱		۱۳۶۵
-۸۰/۷۱	۰/۱	-۱۲/۱۲	۲/۹	۲۸/۵۷	۱/۸	۵۹/۰۹	۳/۵	۳۸/۸۹	۲/۵	۲۸/۵۷	۲/۷		۱۳۶۶
۲۰۰	۰/۳	۵۱/۷۲	۴/۴	۵۵/۰۶	۲/۸	۹۷/۱۴	۶/۹	۳۶	۳/۴	۲۵/۹۳	۳/۴		۱۳۶۷
۵۷/۱۴	۰/۲۲	-۱/۹۹	۴/۱۸	۵۶/۰۳	۱/۵	۵۴/۲۳	۳/۱۴	۴۴/۰۱	۱/۹۲	۳۲/۷۲	۲/۱۶	میانگین	
-۳۳/۲۳	۰/۲	۴۰/۹۱	۶/۲	۷۱/۴۳	۴/۸	۴۴/۹۳	۱۰	۹۴/۱۲	۶/۶	۷۹/۴۱	۶/۱	برنامه اول	۱۳۶۸
۱۵۰	۰/۵	۵۰/۶۴۵	۳۷/۶	۳۱/۲۵	۶/۳	۴۷	۱۴/۷	۱۴۸/۴۸	۱۶/۴	۳۶/۰۷	۸/۳		۱۳۶۹
۲۲۰	۱/۶	-۴/۵۲	۳۵/۹	۱۰۴/۷۶	۱۲/۹	۳۱/۹۷	۱۹/۴	۱۶۵/۰۸۵	۴۳/۶	۱۳/۲۵	۹/۴		۱۳۷۰
-۶/۲۵	۱/۵	۳۱/۲	۴۷/۱	-۱۰/۰۸	۱۱/۶	-۲۹/۹	۱۳/۶	۹/۴	۴۷/۷	-۴۰/۱۳	۵/۶		۱۳۷۱
۲۷۳/۲۳	۰/۶	۶۴/۴۷	۷۷/۷	۶/۹	۱۲/۴	۷۲/۷۹	۲۳/۵	-۱/۴۷	۴۷	۳۹/۲۹	۷/۸		۱۳۷۲
۲۲۳/۲۱	۱۸/۱	۵۷/۰۱	۱۲۲	-۳۲/۲۶	۸/۴	۴۵/۰۳	۳۴/۲	۱۳/۱۹	۵۳/۲	-۳۳/۳۳	۵/۲		۱۳۷۳
۱۷۷/۸۳	۴/۵۸	۱۱۶	۵۴/۴۲	۲۸/۶۷	۹/۴	۳۵/۳۹	۱۹/۲۳	۷۱/۶	۳۵/۷۵	۱۵/۷۱	۷/۰۷	میانگین	
۳۹۱/۱۶	۸۸/۹	-۱/۷۲	۱۱۹/۹	۴۰/۴۲	۱۲/۲	۳۵/۹۶	۴۶/۵	۵۱/۸۸	۳۲۹/۲	-۱۳/۴۶	۴/۵	برنامه دوم	۱۳۷۴
۷۱/۴۳	۱۰۲/۴	۲۶/۶۱	۱۵۱/۸	-۱۹/۶۷	۹/۸	-۱/۹۴	۴۵/۶	-۸۵/۰۹	۴۹/۱	*	۴/۵		۱۳۷۵
۱۰۸/۲	۳۱۷/۳	۵۵/۸	۲۲۶/۰	۵۵/۱	۱۵/۲	۲۲/۹	۵۶/۵	۱/۶۳	۴۹/۹	۳۳/۳۳	۶		۱۳۷۶
۹۵/۶۲	۶۲۰/۷	۶۱/۴۴	۳۸۱/۸	۳۲/۲۲	۲۰/۱	۱۸/۷۶	۶۷/۱	۵۳/۵۱	۷۶/۱	۱۱۱/۶۷	۱۲/۷		۱۳۷۷
۶۶/۰۴	۱۰۳۰/۶	۳۱/۹	۵۰۰/۰	۳۸۲۱	۲۷/۸	۲۸/۷۶	۸۶/۴	۵۵/۱۹	۱۱۸/۱	-۶/۳	۱۱/۹		۱۳۷۸
۱۶۶/۴	۴۴۱/۹۸	۳۴/۴	۷۷۸/۱	۳۰/۲۴	۱۷/۱۲	۲۱/۰۹	۶۰/۴۲	۱۰۸/۶۱	۱۲۴/۱۸	۲۵/۰۵	۷/۹۲	میانگین	
۴۵/۲۶	۱۴۹۷/۱	۳۵/۱۴	۶۷۶/۹	۱۰/۹۹	۵۸/۱	۱۷/۹۴	۱۰/۱۹	۲۸/۸۷	۱۵۲/۲	۱۵/۱۳	۱۳/۷	۱۳۷۹	
۸۹/۹۵	۲۸۴۳/۸	۳۶/۹۶	۹۲۷/۱	۱۴۹/۹۱	۱۴۵/۲	۴۴/۸۵	۱۴۷/۶	۶۰/۷	۵۲۲/۲	۱۹۷/۷	۴۰/۱	برنامه سوم	۱۳۸۰
۱۰۵/۳	۵۰۳۸/۲	۳۸/۱۳	۱۲۸۱/۵	۰/۲۸	۱۲۵/۶	۷۵/۹۵	۲۵۹/۷	۱۲/۲۵	۲۸۸/۴	۶۷/۰۸	۶۷	۱۳۸۱	
۱۴/۰۳	۶۶۵۷/۲	۵۹/۷۳	۲۰۴۶/۹	۷۷/۰۲	۲۰۴/۱	۱۰/۰۹	۲۸۰/۹	۱۳۵/۲۳	۶۷۸/۴	-۲۳/۷۳	۵۱/۱	۱۳۸۲	
۴۴/۴۷	۹۶۱۷/۷	۴۷/۷۶	۳۰۲۴/۶	۳۲/۸۶	۳۳۷/۶	۷۲/۴۷	۴۹۳/۱	۱۰۲/۲۳	۱۳۷۱/۹	۳۶/۹۹	۷۰	۱۳۸۳	
۵۹/۸	۵۲۹۰/۸	۲۳۵۹	۱۰۹۱/۴	۷۳۳/۳۱	۱۸۸/۱۲	۲۴/۲۶	۲۵۷/۶۴	۶۹/۲۸	۵۴۸/۶۲	۵۷/۶۳	۴۸/۳۸	میانگین	
-۶۷/۹	۳۳۸۶/۸	۱۹/۷۱	۳۶۴۰/۸	-۳۲/۸۸	۲۲۶/۶	-۵/۰۹	۴۶۸	۹۰/۶۳	۲۶۱۵/۳	-۱/۱۴	۶۹/۲	برنامه چهارم	۱۳۸۴
-۴۹/۱۱	۱۷۲۳/۶	۴/۹۹	۳۸۰۱/۳	۱۰۰/۳۱	۴۵۳/۹	-۰/۶۲	۴۶۵/۱	-۷/۱۸	۲۴۴۷/۶	۳۲۱/۶۸	۲۹۱/۸		۱۳۸۵
۷۶/۷۳	۳۰۴۶/۲	۵۰/۰۵	۵۷۳۴/۱	-۱/۸۱	۴۴۵/۷	۸۲/۱۱	۸۴۷	-۱/۸۶	۱۹۷۶	-۴۹/۷۳	۱۲۶/۷		۱۳۸۶
۷۹/۹۶	۵۴۸۱/۸	۱۱۰/۴۱	۱۲۰۶۵/۲	۱۶۲/۳۷	۱۱۶۹/۴	۵۵/۳۲	۱۳۱۵/۶	۳۶/۰۹	۲۶۹۹	۸۴۴/۶۵	۱۳۸۵/۸		۱۳۸۷
۱۰/۷	۳۴۰۹/۶	۴۶/۴۹	۶۳۰۵/۳۵	۵۷	۵۷۳/۹	۳۲/۹۳	۷۷۳/۹۳	۲۵/۲۶	۲۴۲۹/۴۸	۲۷۸/۸۶	۴۷۳/۳۸	میانگین	
۹۱/۶۱	۱۶۹۳/۲۴	۵۲/۷۱	۱۳۹۶/۶۵	۴۷/۵۸	۱۳۵/۴۱	۳۶/۹۹	۱۹۲/۶۸	۶۶/۵۲	۵۳۲/۳	۷۳/۰۸	۸۹/۱۳	میانگین کل	

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، تراز نامه و گزارش اقتصادی، سالهای مختلف و مجامعت تحقیق

جدول ۴-۴- تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیر تکلیفی کل بخش کشاورزی و زیربخش های آن (زراعت، دامداری و دامپروری، طیور، زنبور عسل و کرم ابریشم، صنایع وابسته به کشاورزی، قالبیافی و صنایع وابسته، پرورش ماهی، صید ماهی و میگو، خدمات کشاورزی و سایر) به قیمت ثابت

میلیارد ریال / درصد

تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیر تکلیفی											برنامه	سال
درصد تغییرات	پرورش طیور	درصد تغییرات	دامداری و دامپروری	درصد تغییرات	باغداری	درصد تغییرات	زراعت	درصد تغییرات	کشاورزی			
-	-	-	۱/۷۳	-	۰/۳	-	۲/۱۹	-	۵/۹۶	جنگ تحمیلی	۱۳۶۳	
-	۰/۲۴	۰/۸۵	۱/۷۴	۰/۵۱	۰/۳	۱۳/۴۴	۲/۶۲	۹/۵۳	۶/۵۳		۱۳۶۴	
-۳۹/۲	۰/۱۵	-۲۴/۳۹	۱/۳۲	-۲۸/۴۳	۰/۲۱	-۵۲/۷۱	۱/۷۱	-۴۱/۸۵	۳/۸		۱۳۶۵	
-۱۰/۹۲	۰/۱۳	۵۵/۲۷	۲/۰۵	۴۹/۶۵	۰/۳۲	۱۵/۰۶	۱/۹۸	۲۸/۶۱	۴/۸۸		۱۳۶۶	
۷۶/۲۸	۰/۲۳	۵۶/۴۵	۳/۲۱	۲۶/۰۳	۰/۴	۱۴/۸۸	۲/۲۸	۳۷/۷۵	۶/۷۲		۱۳۶۷	
۸/۷۲	۰/۱۹	۲۲/۰۵	۲/۰۱	۱۱/۹۴	۰/۳۱	-۲/۲۱	۲/۵۶	۸/۵۱	۵/۵۸	میانگین		
۵۹/۵۷	۰/۳۷	۸۶/۱۲	۵/۹۷	۴۹/۶	۰/۶۱	۷۱/۶۸	۳/۹۱	۸۳/۵۱	۱۲/۳۴	برنامه اول	۱۳۶۸	
۱۳۴/۰۱	۰/۸۷	۱۷/۲۴	۶/۹۹	۵۵/۷۸	۰/۹۴	۴۹/۴۴	۵/۸۴	۴۸/۶۷	۱۸/۳۴		۱۳۶۹	
۷۵/۱۷	۱/۰۳	-۲۱/۹۵	۵/۴۶	۲۸/۰۶	۱/۲۱	۸/۸۴	۶/۳۵	-۱/۳۲	۱/۸۱		۱۳۷۰	
۴۶/۰۷	۲/۲۳	-۲۲/۹۳	۴/۲۱	-۱۴/۷۱	۱/۰۳	-۲۴/۴۲	۴/۸	-۱۴/۳۶	۱۵/۵		۱۳۷۱	
۲۸/۸۹	۲/۸۸	۶۴/۶۵	۶/۹۳	۴۶/۴۸	۱/۵۱	۵۴/۵۲	۷/۴۲	۴۹/۹۹	۲۳/۲۵		۱۳۷۲	
۱۵/۹۲	۳/۳۴	-۱۵/۷۴	۵/۸۴	-۱۷/۲۱	۱/۲۵	-۸/۲۳	۶/۸۱	-۵/۶۲	۲۱/۹۴		۱۳۷۳	
۵۹/۹۴	۱/۱۸	۱۷/۹	۵/۹	۲۴/۶۷	۱/۰۹	۲۵/۳۱	۵/۸۶	۲۶/۸۱	۱۸/۲۵	میانگین		
۱۶/۶۵	۳/۸۹	۱/۴۷	۵/۹۲	۱۱/۰۴	۱/۳۹	۲۲/۴	۸/۳۴	۳۹/۵۴	۳۰/۶۲	برنامه دوم	۱۳۷۴	
۱۳۳/۱۸	۹/۰۸	۱۴۷/۱۷	۱۴/۶۴	۱۱۸/۷۳	۳/۰۵	۱۱۰/۰۷	۱۷/۰۵	۹۱/۹۴	۵۸/۷۷		۱۳۷۵	
۶۹/۳۱	۱۵/۲۷	۴۹/۷	۲۱/۹۱	۱۹۶	۹/۰۳	۹۳/۶۳	۳۳/۹۹	۸۸/۸۱	۱۱۰/۹۶		۱۳۷۶	
۳۷/۸۵	۲۱/۱۹	۳۱/۵۸	۲۸/۸۳	-۴/۵۸	۸/۶۱	۴۸/۶	۵۰/۰۱	۴۳/۹۱	۱۵۹/۶۹		۱۳۷۷	
-۲/۱۲	۲۰/۷۴	-۱/۳۹	۲۸/۴۳	-۰/۳۶	۸/۰۸	-۶/۷۵	۴/۱	۹/۴۱	۱۷۴/۷۱		۱۳۷۸	
۵۰/۹۷	۱۴/۰۶	۴۵/۷۱	۱۹/۹۵	۶۴/۲۷	۶/۱۳	۵۳/۶۹	۳/۱۵	۵۴/۷۲	۱۰۶/۹۵	میانگین		
۷۹/۳۲	۳۷/۱۹	۸۵/۴۹	۵۲/۷۴	۲۴۴/۲	۲۹/۴۷	۱۸۹/۳۶	۱۳۶/۲۸	۱۲۶/۹۵	۳۹۶/۵۱	برنامه سوم	۱۳۷۹	
-۵/۰۷	۳۵/۳۱	۷/۱۷	۵۶/۵۲	۶/۶۶	۳۱/۴۴	-۰/۴۹	۱۳۵/۶۱	۴/۰۵	۴۱۲/۵۸		۱۳۸۰	
-۳۷/۰۶	۲۲/۲۳	۴۲/۸۴	۸۰/۷۳	۲۰/۹۲	۳۸/۰۱	-۰/۳۴	۱۲۵/۱۵	۲۲/۹۹	۵۱۵/۶۸		۱۳۸۱	
۵۵/۴۴	۳۴/۰۵	۴۱/۷۵	۱۱۴/۴۳	۲۶/۱۹	۴۷/۹۷	۴۷/۳۸	۱۹۹/۱۹	۳۶/۱۸	۷۰۲/۲۷		۱۳۸۲	
۵۵/۷	۵۳/۷۹	۳۷/۷۳	۱۵۷/۶۱	۴۴/۷	۶۹/۴۱	۲۸/۴۷	۲۰۵/۹۱	۴۲/۳۷	۹۹۹/۸۱		۱۳۸۳	
۲۹/۶۷	۳۶/۶۱	۴۳	۹۲/۴۱	۶۸/۳۷	۴۳/۲۶	۵۲/۸۸	۱۷۲/۴۳	۴۶/۹۱	۶۰۵/۳۷	میانگین		
۱۳۰/۶۹	۱۲۴/۰۸	۶۴/۵۷	۲۵۹/۳۸	۱۵۴/۰۹	۱۷۶/۷	۱۱۸/۱۵	۵۵۸/۲۶	۴۹/۷۸	۱۴۹۷/۵	برنامه چهارم	۱۳۸۴	
-۱۲/۳۴	۱۰۸/۷۷	۵۶/۶۶	۴۰۶/۳۳	-۱۸/۳۱	۱۴۴/۲۵	-۱۵/۷۶	۴۷۰/۲۶	-۲/۶	۱۴۵۸/۵۴	۱۳۸۵		

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۴۷

میلیارد ریال / درصد

تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرنکلیفی											برنامه	سال
درصد تغیرات	پرورش طیور	درصد تغیرات	دامداری و دامپوری	درصد تغیرات	باغداری	درصد تغیرات	زراعت	درصد تغیرات	کل بخش کشاورزی			
-۴۲/۴۳	۶۲/۶۲	-۲۸/۹۸	۲۸۸/۵۷	-۲۰/۲۴	۱۱۵/۱۳	۰/۵	۴۷۲/۵۹	-۱۱/۳۱	۱۲۹۳/۶۳		۱۳۸۶	
۸۰/۱۵	۱۱۲/۸	۲۷/۴۴	۳۶۷/۷۵	۱۷/۷۷	۱۳۵/۵۹	۲۰/۰۸	۵۶۷/۴۷	۳۶/۵۵	۱۷۶۶/۴۸		۱۳۸۷	
۳۹/۰۱	۱۰۲/۰۷	۲۹/۹۲	۳۳۰/۵۱	۳۳/۴۵	۱۴۲/۹۴	۳۰/۷۴	۵۱۷/۱۴	۱۸/۱۱	۱۵۰۴/۰۴	میانگین		
۴۱/۰۹	۲۸/۰۷	۳۱/۶۲	۷۷/۱۷	۴۱/۳۷	۳۳/۰۷	۳۳/۲۸	۱۲۵/۴۵	۳۲/۳۱	۳۸۸/۶۱	میانگین کل		

۱-۴ ادامه جدول

میلیارد ریال / درصد

تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرنکلیفی											برنامه	سال
درصد تغیرات	سایر	درصد تغیرات	خدمات کشاورزی	درصد تغیرات	پرورش ماهی، صید ماهی و میگو	درصد تغیرات	قالیاقی و صنایع دستی	درصد تغیرات	صنایع واسطه به کشاورزی	درصد تغیرات		
-	*	-	۰/۳۲	-	۰/۰۳	-	۰/۰۷	-	۰/۰۴	-	۰/۰۶	۱۳۶۳
-	*	-۱۰/۶۱	۰/۲۸	۱۲۱/۵۲	۰/۰۶	۵۳/۳۶	۰/۱۱	۵۲/۳	۰/۰۷	۵۱/۰۴	۰/۰۹	۱۳۶۴
-	۰/۰۲۴۲	-۵۹/۴۲	۰/۱۱	-۲۰/۸۱	۰/۰۵	-۳۰/۸۷	۰/۰۸	-۷/۴۴	۰/۰۶	-۲۰/۸۱	۰/۰۷	۱۳۶۵
-۸۷/۸۴	۰/۰۰۲۹	-۲۵/۲	۰/۰۹	۹/۲۴	۰/۰۵	۳۵/۴۲	۰/۱	۱۸/۲۲	۰/۰۷	۹/۴۲	۰/۰۸	۱۳۶۶
۱۹۰/۲۲	۰/۰۰۸۶	۴۶/۷۸	۰/۱۳	۵۰/۴۸	۰/۰۸	۹۰/۷۲	۰/۲	۳۱/۵۷	۰/۱	۲۱/۸۲	۰/۱	۱۳۶۷
۵۱/۱۹	۰/۰۱	-۱۲/۱۱	۰/۱۸	۴۰/۱۶	۰/۰۵	۳۷/۱۶	۰/۱۱	۲۳/۶۶	۰/۱۷	۱۵۳۷	۰/۰۸	میانگین
۲/۶۲	۰/۰۰۸۸	۱۱۶/۹۱	۰/۲۷	۱۶۳/۸۹	۰/۲۱	۱۲۳/۱	۰/۲۴	۱۹۸/۸۲	۰/۲۹	۱۷۶/۱۸	۰/۲۷	۱۳۶۸
۱۵۱/۱۴	۰/۰۲۲	۵۰۹/۲۳	۱/۶۶	۳۱/۸۵	۰/۲۸	۴۷/۶۷	۰/۶۵	۱۴۹/۶۲	۰/۷۲	۳۶/۶۹	۰/۳۷	۱۳۶۹
۱۰۹/۸	۰/۰۴۶۳	-۳۷/۴	۱/۰۴	۳۴/۲۵	۰/۰۷	-۱۳/۴۷	۰/۰۶	۷۴/۳	۱/۲۶	-۲۵/۷۵	۰/۲۷	۱۳۷۰
-۱۷/۶۸	۰/۰۲۸۱	۱۵/۲	۱/۲	-۲۱/۰۴	۰/۱۹	-۳۸/۲۴	۰/۲۵	-۲۹/۳	۱/۲۱	-۴۷/۶۹	۰/۱۴	۱۳۷۱
۲۸۱/۴۸	۰/۱۴۵۳	۶۸/۵۷	۲/۰۲	۹/۱۳	۰/۳۲	۷۶/۵۶	۰/۶۱	۰/۶۸	۱/۲۲	۴۲/۳۳	۰/۲	۱۳۷۲
۱۴۳/۳۵	۰/۰۳۵	۱۸/۲۲	۲/۰۸	-۴۹	۰/۱۶	۹/۰۷	۰/۶۷	-۱۴/۷۸	۱/۰۴	-۴۹/۸۱	۰/۱	۱۳۷۳
۱۱۱/۷۹	۰/۱	۱۱۵/۱۲	۱/۴۳	۲۸/۲	۰/۰۷	۳۴/۱۶	۰/۰۵	۶۷/۴۵	۰/۰۶	۲۱/۹۹	۰/۲۳	میانگین
۳۶۳/۱۸	۱/۶۴	-۷/۱۲	۲/۲۱	۳۶/۹۷	۰/۲۲	۲۸/۲۲	۰/۰۶	۴۸۳/۵۵	۶/۰۶	-۱۸/۳۹	۰/۰۸	۱۳۷۴
۲۲۵/۰۱	۵/۱۳	۱۴۰/۴	۰/۳۱	۵۷/۵۳	۰/۳۴	۸۶/۲۱	۱/۰۹	-۷۱/۶۸	۱/۱۷	۸۹/۸۸	۰/۱۶	۱۳۷۵
۱۶۷/۱۹	۱۴/۲۸	۱۰۰/۴۶	۱/۰/۶۴	۹۹/۰۷	۰/۰۶۸	۵۹/۴۳	۲/۰۴	۳۰/۰۷۷	۲/۲۵	۷۱/۰۵	۰/۲۷	۱۳۷۶
۸۶/۴۷	۲۶/۶۳	۵۳/۸۹	۱۶/۳۸	۲۶/۰۵	۰/۰۸	۱۳/۲۱	۲/۰۸	۴۵/۰۷	۳/۲۶	۱۰۱/۷۷	۰/۵۴	۱۳۷۷
۵۲/۳۱	۴۰/۰۵	۲۰/۲۵	۱۹/۶۹	۲۶/۸۸	۱/۰۹	۱۸/۱۲	۳/۴	۴۲/۰۶	۴/۰۵	-۱۴/۰۴	۰/۴۷	۱۳۷۸
۱۷۹/۰۷	۱۷/۶۹	۶۱/۵۴	۱۰/۰۵	۴۸/۴	۰/۶۴	۴۱/۰۴	۲/۰۵	۱۰۶/۰۷	۳/۰۹	۴۶/۱۶	۰/۳	میانگین
۱۰۷/۹۵	۸۴/۳۳	۹۳/۶	۳۸/۱۳	۱۹۹/۱۷	۳/۲۷	۶۸/۸۳	۰/۷۴	۸۴/۴۸	۸/۰۷	۶۴/۸	۰/۷۷	۱۳۷۹
۱۸/۹۹	۱۰۰/۳۵	-۱۴/۲۱	۳۲/۷۱	۵۶/۰۵	۰/۱۲	-۹/۲۷	۰/۲۱	۳/۸	۸/۹	۸۳/۳۵	۱/۴۱	۱۳۸۰
۷۶/۱۷	۱۷۷/۴۸	۱۹/۰۹	۳۸/۹۶	-۱۳/۶۱	۴/۴۳	۵۱/۰۹	۷/۸۹	-۱/۴۸	۸/۷۷	۴۳/۹۵	۲/۰۴	۱۳۸۱
۱۵/۱۳	۲۰۴/۳۴	۶۱/۲۸	۶۲/۸۳	۷۶/۲۱	۷/۸	۱۱/۱۶	۸/۷۸	۱۳۷/۰۱	۲۰/۰۸	-۲۲/۹۹	۱/۰۵	۱۳۸۲

میلیارد ریال / درصد

تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتكلفی													برنامه	سال
درصد تغییرات	سایر	درصد تغییرات	خدمات کشاورزی	درصد تغییرات	پرورش ماهی، صید ماهی و میگو	درصد تغییرات	فارسیافی و صایع دستی	درصد تغییرات	صنایع واسته به کشاورزی	درصد تغییرات	پرورش زبینه عمل و کرم ابریشم			
۴۶/۱۴	۲۹۸/۶۲	۴۹/۴۷	۹۳/۹۱	۳۴/۴	۱۰/۴۸	۷۴/۴۶	۱۵/۳۱	۱۰/۴۵۶	۴۲/۶	۳۸/۵۷	۲/۱۷		۱۳۸۳	
۵۳/۰۲	۱۷۳/۰۲	۴۱/۸۵	۵۳/۳۱	۷۰/۵۴	۶/۲۲	۳۹/۳۵	۸/۰۹	۶۵/۷۷	۱۷/۹۳	۴۱/۵۳	۱/۵۹	میانگین		
-۵۸/۶۱	۱۲۳/۶۱	۴۰/۷۲	۱۳۲/۱۵	-۲۱/۱	۸/۲۷	۱۱/۰۶	۱۷/۰۸	۱۲۴/۰۸	۹۵/۴۵	۱۶/۲	۲/۰۳		۱۳۸۴	
-۴۹/۹۶	۶۱/۸۵	۳/۲۲	۱۳۶/۴۱	۹۶/۹۶	۱۶/۴۹	-۲/۲۸	۱۶/۶۹	-۸/۷۳	۸۷/۱۲	۳۱۴/۶۳	۱۰/۴۷	برنامه	۱۳۸۵	
۴۳/۲۵	۸۷/۶	۲۲/۲۶	۱۶۶/۷۸	-۲۰/۴۱	۱۲/۹۶	۴۷/۶	۲۴/۶۴	-۳۴/۰۳	۵۷/۴۷	-۵۹/۲۵	۴/۲۷	چهارم	۱۳۸۶	
۴۹/۵۳	۱۲۲/۴۹	۷۲/۸۴	۲۹۱/۶	۱۱۸/۱۰	۲۸/۲۶	۲۹/۰۶	۳۱/۸	۱۳/۵	۶۵/۱۳	۶۸۴/۹۳	۳۳/۴۹		۱۳۸۷	
-۳/۹۵	۱۰/۱۶۴	۳۵/۱۶	۱۸۱/۷۲	۴۴/۳۶	۱۶/۴۵	۲۱/۴۹	۲۲/۵۵	۲۳/۷۱	۷۶/۳۲	۲۲۹/۱۳	۱۲۶۹	میانگین		
۸۷/۱۷	۵۴/۴۳	۵۴/۱۸	۴۲/۲۹	۴۵/۷۵	۴/۰۸	۳۵/۰۶	۵/۹۳	۶۰/۰۵۶	۱۶/۷۶	۶۶/۱۸	۲/۴۸	میانگین کل		

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، تراز نامه و گزارش اقتصادی، سال های مختلف و محاسبات تحقیق

۲-۱۰- تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی

از جمله منابع جهت تهیه تسهیلات مورد نیاز هر بخش از جمله بخش کشاورزی، حساب ذخیره ارزی می باشد. تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی، به منظور حمایت و تأمین مالی بخشی از نیازهای ارزی تولیدکنندگان و صادرکنندگان خصوصی و تعاونی در بخش های صنعت، معدن، کشاورزی، حمل و نقل، صدور خدمات فنی و مهندسی و فناوری اطلاعات در چارچوب عقود و قوانین بانکداری اسلامی از طریق گشایش اعتبار اسنادی دیداری تسهیلات فوق اعطای می گردد.

جهت بررسی کارکرد تسهیلات از محل ذخیره ارزی در بخش کشاورزی و سایر بخش ها از شاخص های مختلفی استفاده می شود از جمله می توان به، تسهیلات از محل ذخیره به بخش کشاورزی، سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات از محل ذخیره ارزی، سهم بخش های مختلف (صنعت، معدن، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی) از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی، نسبت تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی به ارزش افزوده بخش کشاورزی و نسبت عکس آن و نسبت تسهیلات از محل حساب

ذخیره ارزی به ارزش افزوده کل کشور و نسبت عکس آن، اشاره کرد. داده‌های مربوط به شاخص‌ها و درصد تغییرات آنها در جدول ۹-۴، در دوره سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۶ آورده شده است.

جدول ۹-۴- تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی به بخش کشاورزی به قیمت جاری و ثابت

درصد تغییرات	تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی بخش کشاورزی به قیمت ثابت	درصد تغییرات	تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی بخش کشاورزی به قیمت جاری	سال
	۱۶۹/۳۴		۵۵۷۰/۶	۱۳۸۱
۳۰۵/۳۱	۶۸۶/۳۷	۳۰۱/۴۲	۲۲۳۶۱/۴	۱۳۸۲
۵۷/۷۵	۱۰۸۲/۷۳	۵۵/۹۵	۳۴۸۷۲	۱۳۸۳
۱۱۵/۹۴	۲۲۳۸/۰۸	۸۳/۷۱	۶۴۰۶۳/۳	۱۳۸۴
	.		.	۱۳۸۵
	۱۲۹۶/۳۱		۴۴۵۶۸	۱۳۸۶
۱۵۹/۶۷	۹۲۸/۸۱	۱۴۷/۰۳	۲۸۵۷۲/۵۵	میانگین

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترازنامه و گزارش اقتصادی، سال‌های مختلف و محاسبات تحقیقی

۱۱-۲- سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی بخش کشاورزی

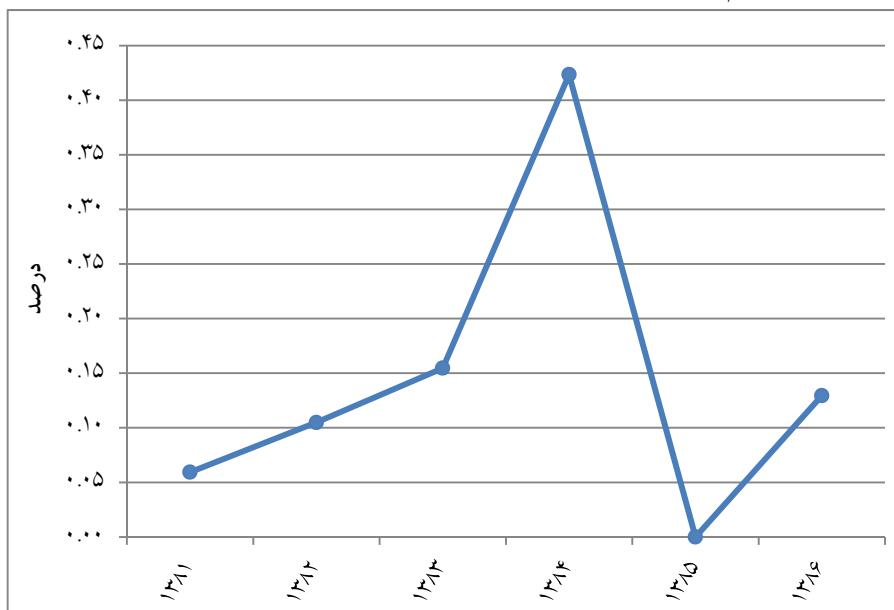
جهت بررسی میزان تسهیلاتی که به بخش کشاورزی از محل حساب ذخیره ارزی تعلق گرفته است از شاخص سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات استفاده می‌شود. جهت محاسبه این شاخص مقدار تسهیلات مربوط به بخش کشاورزی بر کل تسهیلات از محل ذخیره ارزی قسمت می‌شود.

از آنجا که جهت واقعی کردن شاخص، صورت و مخرج کسر بر شاخص قیمت (نرخ تورم + نرخ سود سپرده‌های بلندمدت) تقسیم می‌شود، در نتیجه مقادیر جاری و واقعی برابر می‌شوند. به این ترتیب تحلیل شاخص به قیمت جاری و ثابت یکسان است. سهم بخش کشاورزی از سال ۱۳۸۱ از مقدار ۰/۰۶ درصد به ۰/۱۳ درصد در

سال ۱۳۸۶ رسیده است که نمایانگر نرخ رشد سالانه ۱۶/۷ درصد می‌باشد. این شاخص بیشترین مقدار خود را در سال ۱۳۸۴ و مقدار ۰/۴۲ درصد تجربه کرده است به طوری که میانگین این شاخص طی دوره مورد بررسی ۰/۱۵ درصد است. نرخ رشد سهم بخش کشاورزی از تسهیلات از محل ذخیره ارزی نشان از صعودی بودن روند حرکت این شاخص است که البته از سال ۱۳۸۴ (آغاز برنامه چهارم اقتصادی) این شاخص روند کاهشی را در پیش گرفته است.

ادامه روند کاهشی سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات ارزی در آینده طبیعتاً تأمین سرمایه در گردش و سرمایه‌گذاری جدید را با مشکل مواجه می‌سازد.

نمودار ۲۲-۴- سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی بخش کشاورزی

جدول ۱۰-۴- سهم بخش‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی، صنعت، معدن، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی) از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی

سال	سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی	درصد تغییرات	سهم بخش صنعت از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی	معدن از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی	سهم بخش و نقل از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی	سهم بخش فنی و مهندسی از کل تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی
۱۳۸۱	۰/۰۶	-	۹۴/۹۷	۰/۱۴	۴/۲۴	۰/۰۹
۱۳۸۲	۰/۱	۷۶/۶۱	۹۹/۲۶	۰/۲۱	۰/۴۳	۰
۱۳۸۳	۰/۱۵	۴۷/۴۸	۹۹/۸۵	۰	۰	۰
۱۳۸۴	۰/۴۲	۱۷۳/۸۸	۹۶/۵۹	۰	۲/۹۸	۰
۱۳۸۵	۰	-	۱۰۱/۱۸	۰	-۲/۲۶	۱/۰۸
۱۳۸۶	۰/۱۳	-	۶۵/۵۹	۰/۲	۳۴/۰۱	۰/۰۷
میانگین	۰/۱۵	۹۹/۳۳	۹۲/۹۱	۰/۰۹	۶/۵۷	۰/۲۹

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترازنامه و گزارش اقتصادی، سال‌های مختلف و محاسبات تحقیق

۱۲- مقایسه سهم بخش‌های مختلف از میزان تسهیلات پرداختی از محل حساب ذخیره ارزی

در این بخش به بررسی و مقایسه سهم بخش‌های مختلف اقتصادی که از محل حساب ذخیره ارزی تأمین مالی پرداخته می‌شود. برای این منظور از نسبت میزان تسهیلات پرداختی به هر بخش (کشاورزی، صنعت، معدن، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی) به کل تسهیلات موجود از محل ذخیره ارزی تقسیم می‌شود. این شاخص نشان می‌دهد که از کل موجودی تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی چه مقدار از آن به فعالیت‌های مختلف اقتصادی تخصیص داده شده است. به طور مثال از ۱۰۰ درصد تسهیلات در سال ۱۳۸۱، ۰/۰۶ درصد آن به بخش کشاورزی، ۹۵ درصد آن به بخش صنعت، ۰/۱۴ به بخش معدن، ۴/۲ درصد به بخش حمل و نقل و ۰/۶ درصد به بخش خدمات فنی و مهندسی تعلق گرفته است.

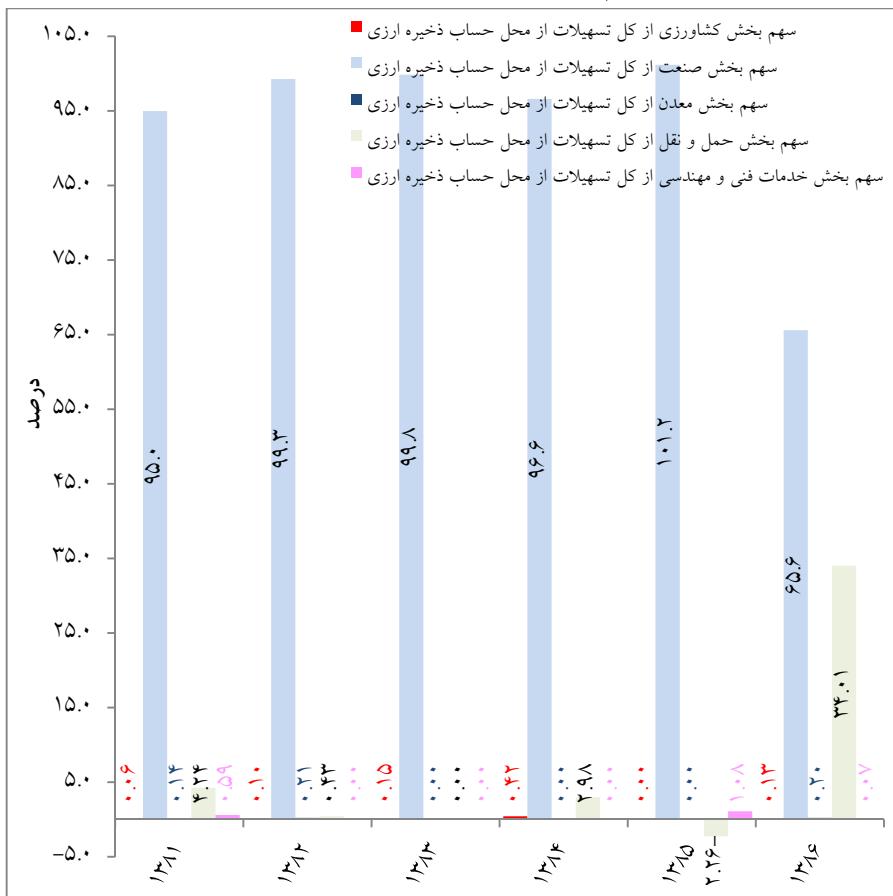
سهم بخش کشاورزی از مقدار ۰/۰۶ درصد در سال ۱۳۸۱ به مقدار ۰/۱۳ درصد در سال ۱۳۸۶ بالغ گشته است. بخش صنعت در سال ۱۳۸۱ مقدار ۹۵/۰ درصد از این تسهیلات را به خود اختصاص داده است در حالی که سهم آن در سال ۱۳۸۶ به ۶۵/۶ درصد رسیده است. بخش معدن با سهم ۰/۱۴ درصدی و ۰/۲۰ درصدی به ترتیب در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۶ را نشان می‌دهد. سهم بخش حمل و نقل از ۴/۲ درصد در سال ۱۳۸۱ به ۳۴/۰ درصد در سال ۱۳۸۶ رسیده است.

در میان بخش‌های مختلف، بخش صنعت با میانگین سهم ۹۲/۹ درصد بالاترین مقدار تسهیلات را به خود اختصاص داده است و بعد از آن بخش‌های حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی به ترتیب با میانگین سهم ۶/۶ و ۰/۳ درصد در اولویت دوم و سوم قرار گرفته‌اند و بخش کشاورزی با میانگین سهم ۰/۱۵ درصد بعد از بخش معدن، آخرین اولویت در تحصیص تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی بوده است.

بخش صنعت در تمام طول سال‌ها به جز سال ۱۳۸۶ سهم بالای ۹۰ درصدی از تسهیلات پرداختی از محل حساب ذخیره ارزی را داشته است. به این ترتیب ۱۰ درصد مابقی این تسهیلات در میان چهار بخش دیگر قسمت شده است که در این میان بخش کشاورزی در رده آخرین گروه‌ها قرار دارد. همراهی این نکته با واقعیت کاهش سهم بخش کشاورزی از تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی خود تهدیدی مهمی برای تولید بخش کشاورزی است. علاوه بر اینکه دسترسی به منابع تأمین بانکی بخش کشاورزی در سال‌های اخیر کاهش یافته از سوی دیگر مقادیر واقعی اعتبارات پرداختی و سهم آن به بخش نیز روند نزولی داشته است.

لذا لازم است در زمینه روش‌های جدید تأمین مالی بخش و افزایش و کارآیی تسهیلات پرداختی به بخش راهکارهای مناسبی طراحی و اجرا گردد.

نمودار ۲۳-۴- مقایسه سهم بخش‌های مختلف از تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی

۲-۱۳- نتیجه‌گیری

در این قسمت منابع تأمین مالی بخش کشاورزی یعنی بانک‌های تخصصی، بانک کشاورزی، بانک‌ها و موسسات اعتباری و تسهیلات از محل حساب ذخیره ارزی مورد بررسی قرار گرفت.

مهم‌ترین نتیجه اینکه علی‌رغم افزایش میزان تسهیلات تخصیصی به بخش کشاورزی از محل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در

طی ۳۴ سال اخیر، سهم بخش کشاورزی در میان بخش‌های اقتصادی پایین‌ترین سهم بوده است. سهم کشاورزی در سه سال اخیر (۱۳۸۷-۱۳۸۴) نیز ۱۵ درصد، صنایع و معادن ۲۸/۴ و بازارگانی داخلی ۳۲ درصد بوده است.

براساس قوانین برنامه توسعه سوم و چهارم (ماده ۱۰ - بند ج)، نظام بانکی مکلف شده بود تا حداقل ۲۵ درصد از منابع اعتباری را به فعالیت‌های کشاورزی اختصاص دهد که فقط بانک کشاورزی تا حدودی به این رقم نزدیک‌تر شده است. به عبارت دیگر اهمیت سیاست‌گذاران به کشاورزی در بوته عمل به منصه ظهور نرسیده و متأسفانه پیگیری موثر نیز از عدم اجرای برنامه‌ها و تعهدات در این زمینه به عمل نیامده است.

به این ترتیب، علاوه بر وجود منابع کافی، وجود عزمی جدی برای اجرای برنامه‌ها همراه با اهداف مشخص کاملاً ضروری می‌باشد. به هر حال اگرچه بخش کشاورزی در جذب مانده تسهیلات در بانک‌ها و موسسات اعتباری بخش غیردولتی موفق بوده است اما عدم اجرای کامل برنامه در این بخش، مانع از تأثیرگذاری این تسهیلات و بالا رفتن ارزش افزوده این بخش شده است.

در خصوص استفاده از تسهیلات از محل ذخیره ارزی در میان بخش‌های مختلف اقتصادی (کشاورزی، صنعت، معدن، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی) بخش‌های صنایع و معادن، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی به ترتیب مرتبه اول و تا سوم را به خود اختصاص داده‌اند و بخش کشاورزی پایین‌ترین سهم را داشته است.

با توجه به پایین بودن سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری و موجودی سرمایه کل کشور علی‌رغم افزایش سهم بخش کشاورزی در ایجاد ارزش افزوده در سطح کشور و هم‌چنین کاهش فرصت‌های شغلی در روستاهای پایین بودن رشد درآمد واقعی نسبت به رشد هزینه واقعی روستاییان و پایین بودن پس‌انداز و سرمایه‌گذاری توسط روستاییان، به عنوان چالشی مهم در جهت توسعه و گسترش بخش کشاورزی است. در

این میان تسهیلات تخصیصی به بخش کشاورزی به عنوان فرصتی در جهت بهبود وضعیت این بخش به شمار می‌رود و مانده تسهیلات پرداختی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی از جمله منابع مفید می‌باشد. علی‌رغم اینکه میزان تسهیلات تخصیصی به بخش کشاورزی از محل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در طی ۳۴ سال افزایش یافته است اما برنامه‌های پیش‌بینی شده تحقق نیافته است.

این در حالی است که با توجه به وجود معضلات متعدد در بخش کشاورزی از جمله: نداشتن پسانداز خانوار روستایی به دلیل رشد پایین درآمد از هزینه واقعی خانوار، کاهش فرصت‌های شغلی در روستاهای سهم پایین بخش کشاورزی در موجودی سرمایه و سرمایه‌گذاری کشور؛ اعطای تسهیلات حداقل به میزان پیش‌بینی شده در برنامه‌ها می‌تواند در جهت کاهش معضلات این بخش متمرث مر باشد.

۳- تحلیلی بر سیاست‌های سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی

پس از انقلاب صنعتی و تحول در فناوری‌ها و فرآیندهای تولیدی، عامل سرمایه و سرمایه‌گذاری نقش اساسی‌تری را ایفا نموده و به کارگیری صحیح این عامل تولیدی و ترکیب بهینه و منطقی آن با سایر عوامل تولیدی به ارتقای ظرفیت تولیدی انجامید. امروزه دولت‌ها برای دستیابی به حداکثر کارآیی و اثربخشی سعی دارند با سیاست‌گذاری اصولی در حوزه سرمایه‌گذاری موجب هدایت و جهت‌گیری صحیح مشارکت بخش خصوصی در بخش‌های مختلف اقتصادی شوند و در این راستا از ابزارهای حمایتی مختلف و مشوق‌های متنوع به صورت مستقیم و غیرمستقیم بهره می‌جوینند.

با عنایت به روندهای جمعیتی و درآمدی در طی ۲ قرن گذشته در دنیا و همچنین رشد جمعیت و درآمد در چند دهه اخیر به ویژه در کشورهای در حال توسعه، تقاضا برای مواد غذایی رشد قابل توجهی را تجربه نموده است. بدون تردید تأمین نیازهای غذایی مردم در همه کشورها و پاسخ به تقاضای فزاینده این محصولات مستلزم سرمایه‌گذاری مورد نیاز بخش‌های دولتی و خصوصی در بخش کشاورزی بوده و هست و از این منظر ایفای نقش موثر بخش عمومی و خصوصی در حوزه سرمایه‌گذاری متضمن سطح مناسب پایداری و امنیت غذایی در جوامع است.

با عنایت به این که دولت می‌تواند با بهره‌گیری از سیاست‌گذاری مناسب در مقوله سرمایه‌گذاری به حمایت‌های اصولی خود از بخش‌های تولیدی جامه عمل بپوشاند لذا بررسی روند سرمایه‌گذاری و چگونگی عملکرد دولت در این حوزه تحلیل‌های جامع تری را از سیاست‌های حمایتی در هر بخشی ارائه می‌نماید. بدین لحاظ بررسی و تحلیل و متغیر اساسی سرمایه‌گذاری در طی دهه‌های گذشته در بخش کشاورزی از بعد «موضوع حمایت از بخش» ضروری به نظر می‌رسد. به ویژه این که نقش دولت در این خصوص از دو جنبه حائز اهمیت است:

نخست اینکه سرمایه‌گذاری برای توسعه زیرساخت‌ها و حفظ زیرساخت‌های موجود و جبران استهلاک سرمایه‌های قبلی از وظایف اصلی دولت به شمار می‌آید، به ویژه در کشورهای در حال توسعه‌ای که قصد دارند از نرخ‌های رشد بالاتری برای رسیدن به مرزهای توسعه یافتنگی برخوردار باشند.

دوم اینکه دولت با مجموعه‌ای از ابزارهای مختلف و مشوق‌های لازم به بخش خصوصی جهت‌گیری‌های لازم را برای رسیدن به اهداف کلان ترسیم شده در برنامه‌های توسعه می‌دهد.

تشکیل سرمایه ثابت در بخش‌های مختلف در کشورهای در حال توسعه از ابعاد دیگری نیز حائز اهمیت بوده و اجد برخی ویژگی‌های متفاوت با کشورهای توسعه‌یافته است.

با عنایت به نقصان بازارها در کشورهای در حال توسعه، بازار سرمایه نیز از این امر مستثنی نبوده و در کشورهای در حال توسعه بازار سرمایه با تمامی ابعاد و به طور کامل وجود ندارد. لذا اتخاذ تدابیر، سیاست‌های کلان و راهکارهای خاص توسط دولت برای سرمایه‌گذاری مناسب در بخش‌ها مانند راهکارهای جلوگیری از خروج سرمایه از بخش کشاورزی و یا جذاب و سودآور نمودن سرمایه‌گذاری در این بخش ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

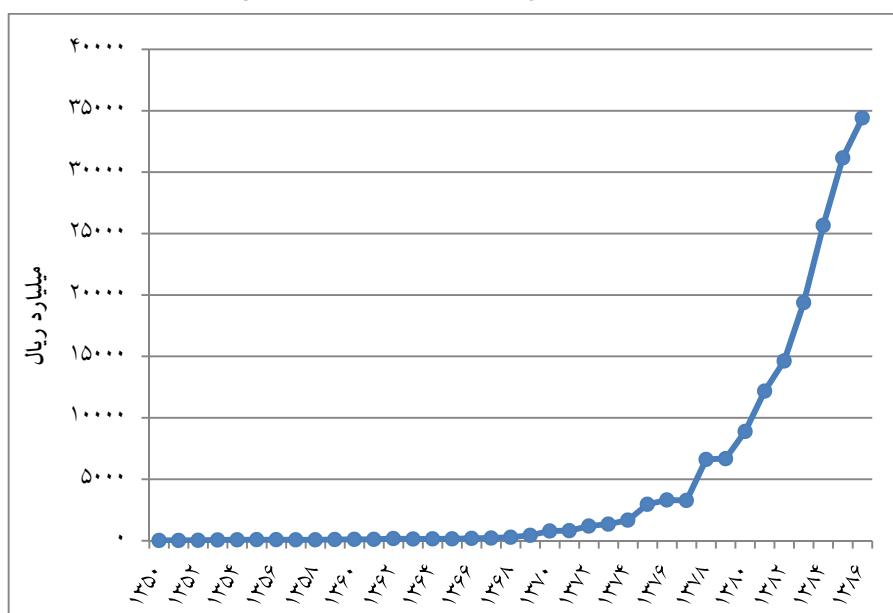
۱-۳- سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت جاری

اطلاعات نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری به قیمت جاری بخش کشاورزی از رقم ۱۳/۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۰ به رقم ۳۴,۴۱۸/۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۸۶ بالغ شده که طی این دوره سالانه در حدود $\frac{24}{3}$ نرخ رشد داشته که نشان‌دهنده روند صعودی این متغیر است. همان طور که از نمودار (۲۴-۴) مشاهده می‌شود، از سال ۱۳۵۹ به بعد این متغیر به طور جهشی رشد داشته و افزایش آن با نوساناتی همراه بوده است. بیشترین مقدار سرمایه‌گذاری مربوط به سال ۱۳۸۶ با رقم ۳۴,۴۱۸/۵ میلیارد ریال و کمترین مقدار مربوط به سال ۱۳۵۰ با رقم ۱۳/۸ میلیارد ریال می‌باشد.

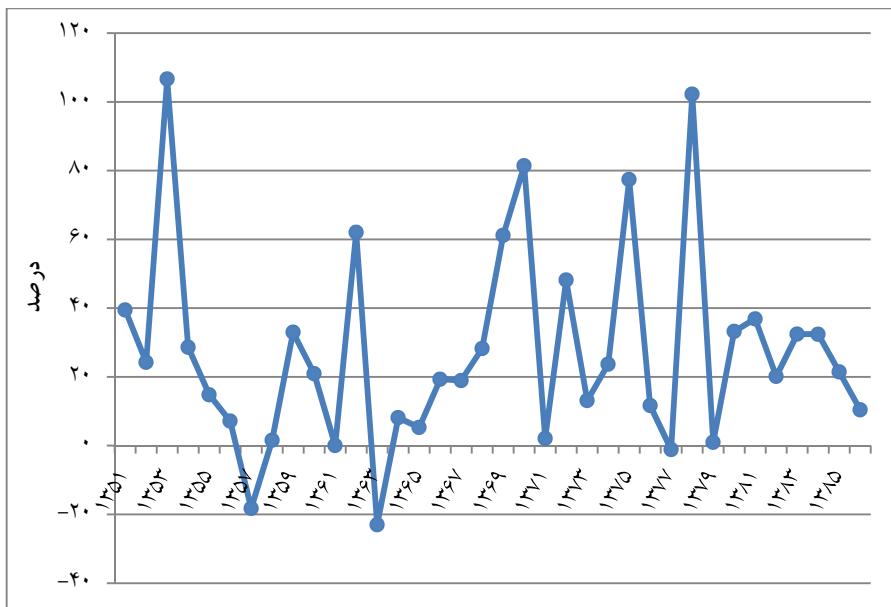
بیشترین میانگین سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت جاری در دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره قبل از انقلاب است. میانگین درصد تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷) ۲۸/۹ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) ۱۴/۶ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۳۹/۰

درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۳۷۴) ۴۲/۸ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۷۹) ۲۴/۷ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۸۴) ۲۱/۵ درصد می‌باشد. همان طور که ملاحظه می‌گردد روند تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی طی سال‌های اخیر روند کاهشی داشته است.

نمودار ۴-۲۴- روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت جاری طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶

نمودار ۲۵-۴ - روند تغییرات سرمایه‌گذاری به قیمت جاری طی سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۵۰

جدول ۱۱-۴ - روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی و سهم آن
طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶ به قیمت‌های جاری

(میلیارد ریال / درصد)

درصد تغییرات ثابت	درصد تغییرات جاری	سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی		درصد تغییرات ثابت		درصد تغییرات جاری		برنامه	سال
		ثابت	جاری	ثابت	جاری	ثابت	جاری		
-	-	۴/۲۹	۴/۸۹	-	-	۱۷۷۲/۰۷	۱۳/۷۵	قبل از انقلاب	۱۳۵۰
۹/۴۴	۴/۶۶	۴/۶۹	۵/۱۱	۳۲/۴۵	۳۹/۵	۲۳۴۷/۰۴	۱۹/۱۹		۱۳۵۱
-۱۰/۷۳	-۵/۸۸	۴/۱۹	۴/۸۱	۰/۴۵	۲۴/۲۴	۲۳۵۷/۶۲	۲۳/۸۴		۱۳۵۲
۳۷/۱۶	۵۱/۱۳	۵/۷۴	۷/۲۷	۶۴/۳۱	۱۰۶/۶۹	۲۸۷۳/۹۱	۴۹/۲۷		۱۳۵۳
-۲۷/۵۱	-۲۵/۲۱	۴/۱۶	۵/۴۴	۴/۶۲	۲۸/۶۶	۴۰۵۲/۰۳	۶۳/۳۹		۱۳۵۴
-۲۱/۵۹	-۲۵/۵۴	۳/۲۶	۴/۰۵	۴/۳۳	۱۴/۸۲	۴۲۲۸/۴۱	۷۲/۷۹		۱۳۵۵
-۱۳/۱۶	-۹/۱۱	۲/۸۴	۳/۶۸	-۲۴/۷۵	۷/۱۶	۳۱۸۲	۷۸		۱۳۵۶
۲/۲۶	-۱۰/۹	۲/۹	۳/۲۸	-۱۰/۹۶	-۱۸/۲۵	۲۶۷۴/۲۵	۶۳/۷۷		۱۳۵۷
-۳/۴۵	-۲/۹۸	۴/۰۱	۴/۸۲	۹/۴۵	۲۸/۹۷	۳۰۶۱/۰۴	۴۸		میانگین
۳۶/۴۸	۳۳/۵۸	۳/۹۶	۴/۲۸	-۴/۹۶	۱/۵۷	۲۵۴۱/۶۵	۶۴/۷۷	پیروزی انقلاب و	۱۳۵۸
۳/۷۳	۵/۳۵	۴/۱	۴/۶۲	۷/۹۳	۳۳	۲۷۴۳/۰۹	۸۶/۱۴		۱۳۵۹

(میلیارد ریال / درصد)

درصد تغییرات	سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور	درصد تغییرات	سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی	برنامه	سال				
ثابت	جاری	ثابت	جاری	ثابت	جاری				
۹/۲۵	۹/۸۷	۴/۴۸	۵/۰۷	۰/۶۱	۲۰/۹۴	۲۷۵۹/۹۲	۱۰۴/۱۸	جنگ	۱۳۶۰
-۱۹/۸۸	-۱۸/۲	۳/۵۹	۴/۱۵	-۱۳/۹۴	۰/۰۴	۲۳۷۵/۱۱	۱۰۴/۲۲	تحمیلی	۱۳۶۱
-۵/۲۵	-۱/۱۹	۳/۴	۴/۱	۳۶/۰۷	۶۲/۰۵	۳۲۴۴/۷۸	۱۶۸/۸۹		۱۳۶۲
-۲۶/۹۹	-۳۰/۶۳	۲/۴۹	۲/۸۴	-۳۲/۴۱	-۲۳/۰۲	۲۱۹۲/۵۵	۱۳۰/۰۲		۱۳۶۳
۳۶/۳۱	۲۳/۷	۳/۳۹	۳/۰۲	۹/۰۲	۸/۱۴	۲۴۰/۱/۲	۱۴۰/۶		۱۳۶۴
۱۰/۹۴	۱۶/۲۲	۳/۷۶	۴/۰۹	-۶/۲۲	۵/۰۳	۲۲۵۱/۱۲	۱۴۸/۰۵		۱۳۶۵
۱۰/۰۹	۱۱/۷۷	۴/۱۶	۴/۰۷	۷/۰۵	۱۹/۳۱	۲۴۲۸/۴۸	۱۷۶/۶۳		۱۳۶۶
۴/۴۲	۱۲/۴۸	۴/۳۴	۵/۱۴	-۱۶/۱۲	۱۸/۹۶	۲۰۳۷/۰۶	۲۱۰/۱۲		۱۳۶۷
۵/۹۶	۶۳/۱	۳/۷۷	۴/۲۵	-۱/۱۲	۱۴/۶۳	۲۲۴۷/۷۷	۱۳۳/۳۶	میانگین	
۱۰/۲۹	۲/۰۱	۴/۷۹	۵/۲۵	۱۸/۴۷	۲۸/۲۶	۲۴۱۳/۳۸	۲۶۹/۴۹		۱۳۶۸
۲/۸۷	۱/۸۶	۴/۹۲	۵/۳۵	۱۷/۱۱	۶۱/۲	۲۸۲۶/۳۷	۴۳۴/۴۲		۱۳۶۹
-۰/۰۸	-۴/۴	۴/۸۸	۵/۱۱	۴۵/۰۷	۸۱/۴۲	۴۱۰۰/۳۱	۷۸۸/۱۴	برنامه اول	۱۳۷۰
-۱۷/۴۱	-۱۸/۸۱	۴/۰۳	۴/۱۵	-۲۰/۲۹	۲/۱	۳۲۶۸/۳۴	۸۰۴/۶۹		۱۳۷۱
۱۳/۴۴	۱۵/۶۲	۴/۰۷	۴/۸	۱/۷۴	۴۸/۱۷	۳۳۲۵/۲	۱۱۹۲/۳۳		۱۳۷۲
۰/۱۴	-۲/۴۴	۴/۰۸	۴/۶۸	-۱۴/۰۹	۱۳/۱۱	۲۸۵۶/۰۹	۱۳۴۸/۶		۱۳۷۳
۱/۴۱	-۱/۰۳	۴/۶۳	۴/۱۸۹	۸	۳۹/۰۴	۳۱۳۱/۷	۸۰۶/۲۸	میانگین	
-۶/۴۲	-۸/۴۸	۴/۲۸	۴/۲۸	-۱۰/۶۶	۲۳/۷	۲۵۵۱/۹۹	۱۶۶۸/۲۹		۱۳۷۴
۸/۸	۵/۳۲	۴/۶۶	۴/۰۱	۳۶/۰۲	۷۷/۴۴	۳۲۷۱/۲۶	۲۹۶۰/۱۴	برنامه دوم	۱۳۷۵
-۱۵/۳۴	-۱۲/۰	۳/۹۵	۳/۹۵	-۴/۷۷	۱۱/۶۸	۳۳۰۵/۸۵	۳۳۰۵/۸۵		۱۳۷۶
-۱۴/۰۸	-۱۳/۷۷	۳/۳۹	۳/۴	-۱۱/۲۹	-۱/۱۲	۲۹۳۲/۷۸	۳۲۶۸/۷۸		۱۳۷۷
۶۲/۲۱	۵۶/۴۱	۵/۵	۵/۳۲	۷۱/۶۳	۱۰/۲/۲۵	۵۰۳۳/۵۴	۶۶۱۱/۲		۱۳۷۸
۷/۰۴	۵/۴	۴/۳۶	۴/۲۹	۱۶/۱۹	۴۲/۷۹	۳۴۵۹/۰۸	۳۵۶۲/۸۵	میانگین	
-۱۶/۱۸	-۱۸/۲۹	۴/۶۱	۴/۲۵	-۱۲/۷۳	۰/۹۶	۴۴۹۲/۶	۶۶۷۴/۶۶		۱۳۷۹
-۰/۴۷	۸/۷۵	۴/۰۹	۴/۷۳	۱۳/۶۳	۳۳/۲۳	۴۹۹۱/۱۸	۸۸۹۲/۴۲	برنامه سوم	۱۳۸۰
۰/۰۷	-۳/۱۹	۴/۸۲	۴/۰۸	۱۹/۰۷	۳۶/۸۸	۵۹۶۸/۰۸	۱۲۱۷۲/۱۸		۱۳۸۱
-۳/۱۱	-۲/۸۳	۴/۶۷	۴/۴۵	۸/۸۳	۲۰/۱۶	۶۴۹۴/۹۸	۱۴۶۲۶/۰۷		۱۳۸۲
۱۱/۹۵	۶/۴	۵/۲۳	۴/۷۳	۲۲/۲۳	۳۲/۴۵	۷۹۳۹/۰۱	۱۹۳۷۲/۳۸		۱۳۸۳
-۰/۰۵	-۱/۸۳	۴/۷۸	۴/۰۷	۱۰/۳۱	۲۴/۷۴	۵۹۵۷/۱۷	۱۲۳۴۷/۵۴	میانگین	
۷/۹۱	۱۴/۰۷	۵/۶۴	۵/۴	۱۷/۲۶	۳۲/۴۲	۹۳۰۸/۹۹	۲۵۶۵۲/۹۳	برنامه چهارم	۱۳۸۴
-۱۰/۱۵	۶/۰۲	۵/۰۷	۵/۷۳	-۷/۴۹	۲۱/۴۸	۸۶۱۲/۱	۳۱۱۶۳/۹۳		۱۳۸۵
-۴/۲۹	-۱۲/۳۱	۴/۸۵	۵/۰۲	۲/۰۱	۱۰/۴۴	۸۷۸۴/۹۱	۳۴۴۱۸/۴۸		۱۳۸۶
-۲/۱۸	۲/۶	۵/۱۹	۵/۳۸	۳/۹۳	۲۱/۴۵	۸۹۰۲	۳۰۴۱۱/۷۸	میانگین	
۱/۹۴	۱/۷۱	۴/۲۹	۴/۶۲	۶/۸۵	۲۷/۳۷	۳۸۳۸/۹۳	۴۷۹۳/۰۲	میانگین کل	

أُخْدَاء: بَانِكُ مَركَبِي إِيرَان، بَانِكُ اطْلَاعَاتِ سَرِي زَمَانِي وَ حِسَابَاتِ مَالِي إِيرَان وَ محَاسِبَاتِ تَحْقِيقِي

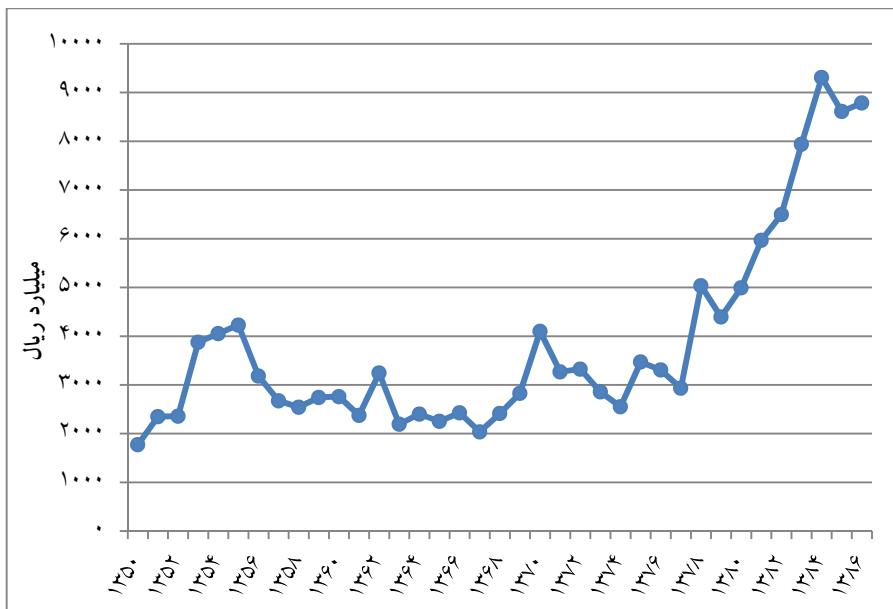
۳-۲- سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت

متغیر سرمایه‌گذاری به قیمت ثابت نشان می‌دهد که اگر اثر تغییرات قیمت از شاخص مورد نظر حذف گردد در این صورت مقدار واقعی سرمایه‌گذاری در طول زمان چه روندی دارد. این متغیر در طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶ به ترتیب از رقم ۱,۷۷۲/۱ میلیارد ریال به ۸,۷۸۴/۹ میلیارد ریال رسیده است که طی این دوره سالانه نرخ رشد آن ۴/۵ درصد بوده و نشان از روند رو به رشد سرمایه‌گذاری به قیمت ثابت است. بیشترین مقدار این متغیر مربوط به سال ۱۳۸۴ با رقم ۹,۳۰۸/۹ میلیارد ریال و کمترین مقدار آن مربوط به سال ۱۳۵۰ با رقم ۱,۷۷۲/۱ میلیارد ریال می‌باشد. نمودار ۲۶-۴ نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاری به قیمت ثابت بخش کشاورزی روند روبه رشد را همراه با نوسانات شدید تجربه کرده است. میانگین سرمایه‌گذاری به قیمت ثابت از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶ تقریباً ۳,۸۰۰ میلیارد ریال بوده که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷) ۳,۰۶۱/۰۴ میلیارد ریال، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) ۲,۴۹۷/۵ میلیارد ریال، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۳,۱۲۱/۷ میلیارد ریال، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۳,۴۵۹/۱ میلیارد ریال، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۵,۹۵۷/۲ میلیارد ریال و دوره سه سال اول برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) مقدار ۸,۹۰۲/۰ میلیارد ریال می‌باشد. بیشترین میانگین سرمایه‌گذاری به قیمت ثابت مربوط به دوره بعد از پیروزی انقلاب و جنگ تحمیلی و کمترین مقدار آن مربوط به دوره چهارساله برنامه سوم توسعه اقتصادی می‌باشد. از سوی دیگر درصد تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت نشان می‌دهد بیشترین تغییرات مثبت مربوط به سال ۱۳۵۳ با رقم ۶۴/۳ درصد و کمترین مقدار مثبت مربوط به سال ۱۳۵۲ با رقم ۰/۴۵ درصد می‌باشد. همان طور که از جدول ۱۱-۴ و نمودار ۲۷-۴ ملاحظه می‌گردد، در مقایسه با سرمایه‌گذاری

بخش کشاورزی به قیمت جاری، در صد تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت در بسیاری از سال‌ها (۱۴ سال) منفی بوده است و این خود نشان از نوسانات موجود در مسیر رشد سرمایه‌گذاری واقعی بخش است. میانگین درصد تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷) ۹/۴ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) ۱/۱ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) ۸ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) ۱۶/۲ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) ۱۰/۳ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) ۳/۴ درصد می‌باشد. این در حالی است که بیشترین میانگین درصد تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت در دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی و کمترین مربوط به دوره پیروزی انقلاب و جنگ تحمیلی می‌باشد. البته وجود شرایط انقلاب و جنگ از عمدت‌ترین دلایل در رابطه با کاهش تغییرات سرمایه‌گذاری در این دوره است و از آنجایی که برنامه دوم توسعه اقتصادی با محوریت بخش کشاورزی به اجرا درآمد به همین دلیل بیشترین تغییرات این متغیر در این دوره صورت گرفته است. ملاحظه می‌گردد که کاهش سرمایه‌گذاری به قیمت جاری و ثابت در طی دوره مورد بررسی قابل ملاحظه است که این کاهش نشان از کم‌توجهی سیاست‌گذاران در دوره‌های مختلف به این متغیر مهم در بخش کشاورزی بوده است. کاهش سرمایه‌گذاری موجب ضعف ساختار تولیدی شده و درآمد بخش کاهش و از این رو امنیت غذایی و درآمد مطمئن را برای بهره‌برداران بخش کشاورزی با خطر مواجه می‌سازد.

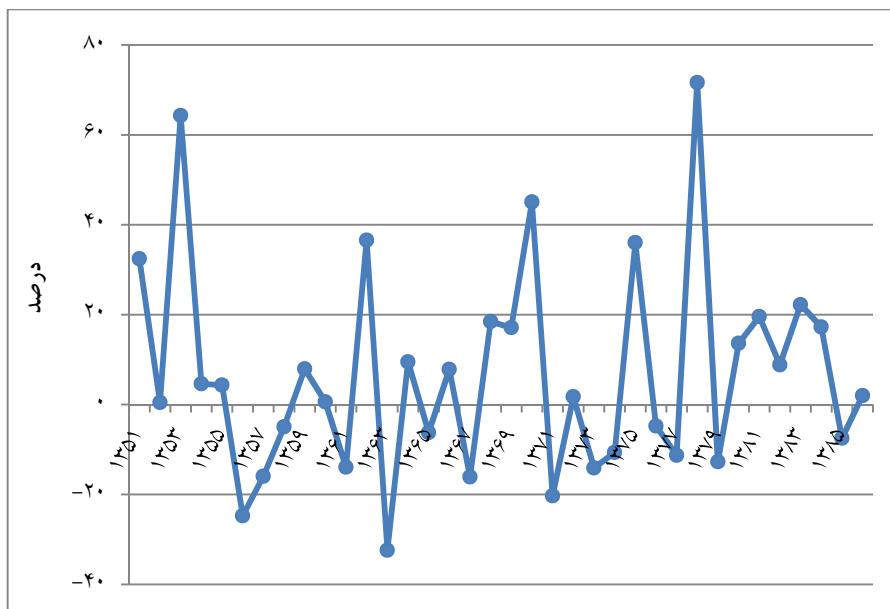
فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۶۳

نمودار ۲۶-۴- روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت طی سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۵۰

نمودار ۴-۲۷- روند تغییرات سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی

به قیمت ثابت طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶

۳-۳- سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور (جاری و ثابت)

جهت محاسبه این شاخص از نسبت سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به سرمایه‌گذاری کل کشور استفاده می‌شود. ابتدا سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت جاری بررسی می‌گردد. با توجه به نمودار (۴-۲۸)، این شاخص در طول سال‌های مورد بررسی روند تقریباً ثابت همراه با نوسانات شدید داشته است به طوری که از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶ از مقدار $4/9$ درصد به $5/0$ درصد بالغ شده که نشان از نرخ رشد سالانه $0/07$ درصد است. به این ترتیب روند صعودی بسیار ضعیفی را تجربه کرده است. سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور، در سال ۱۳۵۳ بیشترین سهم را با رقم $7/2$ درصد و کمترین سهم را در سال ۱۳۶۳ با رقم $2/8$

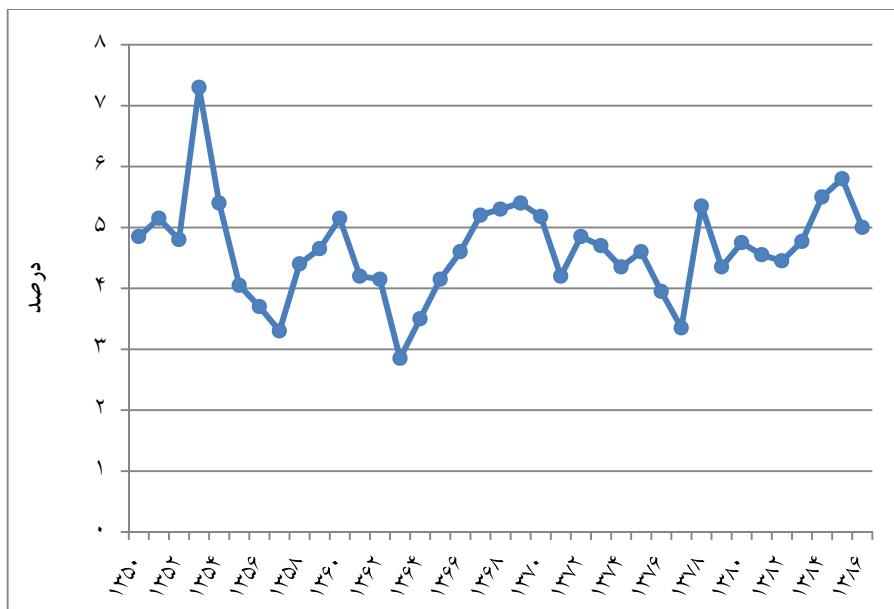
داشته است. میانگین این متغیر از سال ۱۳۸۶ تا ۱۳۵۰ برابر $4/6$ درصد است که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷) $4/8$ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحملی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) $4/3$ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) $4/9$ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) $4/3$ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) $4/6$ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) $5/4$ درصد بوده است. لذا میانگین سهم در برنامه چهارم بیش از سایر برنامه‌ها می‌باشد.

میانگین سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت جاری در تمامی دوره‌ها بین دو عدد $5/4$ و $4/6$ درصد در تغییر می‌باشد و این مطلب حاکی از عدم تغییرات چشمگیر در این متغیر است. نمودار ۲۹-۴ درصد تغییرات سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور را نشان می‌دهد با توجه به نمودار و روندی که در طی سال‌ها داشته است کاملاً مشهود است که این متغیر دارای نوسانات شدیدی می‌باشد. به طوری که میانگین درصد تغییرات آن در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷) $2/9$ -درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحملی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) $6/3$ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) $1/0$ -درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) $5/4$ -درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) $1/8$ -درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) $2/6$ درصد می‌باشد.

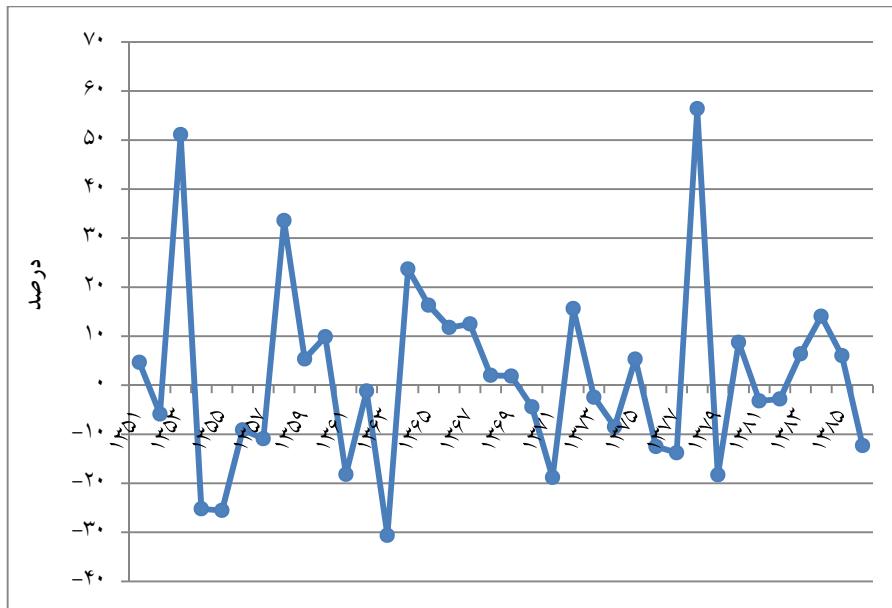
میانگین درصد تغییرات سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور طی دوره ۱۳۵۰-۱۳۸۶، $1/7$ درصد می‌باشد. از سوی دیگر درصد تغییرات سهم سرمایه‌گذاری نشان می‌دهد بیشترین تغییرات مثبت مربوط به سال ۱۳۷۸ با رقم $56/4$ درصد و کمترین مقدار مثبت مربوط به سال ۱۳۶۹ با رقم $1/9$ درصد می‌باشد. طی

سال مورد بررسی، ۱۷ سال دارای درصد تغییرات منفی است که بیانگر این مطلب است نوسانات شدیدی را طی دوره مورد مطالعه و حول این ارقام داشته است. نوسانات شدید سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور زنگ خطری است برای آسیب‌پذیری بخش از دیدگاه تولید، درآمد و امنیت غذایی از یک سو و افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی را به دلیل کاهش سرمایه‌گذاری و کاهش استفاده از تکنولوژی و روش‌های نوین تولید کاهش داده و در نتیجه بهره‌وری در بخش را به مخاطره خواهد انداخت.

نمودار ۲۱-۴- روند سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت جاری طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶

نمودار ۲۹-۴ - روند تغییرات سهم سرمایه‌گذاری از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت جاری طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۶

هم‌چنان سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶ نشان می‌دهد که این متغیر با نرخ رشد سالیانه تنها $\frac{۳}{۲}\%$ درصد طی دوره ۱۳۸۶-۱۳۵۰ از مقدار $\frac{۴}{۳}\%$ درصد به $\frac{۴}{۹}\%$ درصد رسیده است که حاکی از رشد بسیار کوچک و ناکافی سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور به قیمت ثابت در طول دوره مورد بررسی است. این روند در نمودار (۲۹-۴) نیز دیده می‌شود. بیشترین مقدار این متغیر مربوط به سال‌های ۱۳۵۳ با رقم $\frac{۵}{۷}\%$ درصد و کمترین مقدار آن مربوط به سال ۱۳۶۳ با رقم $\frac{۲}{۵}\%$ درصد است.

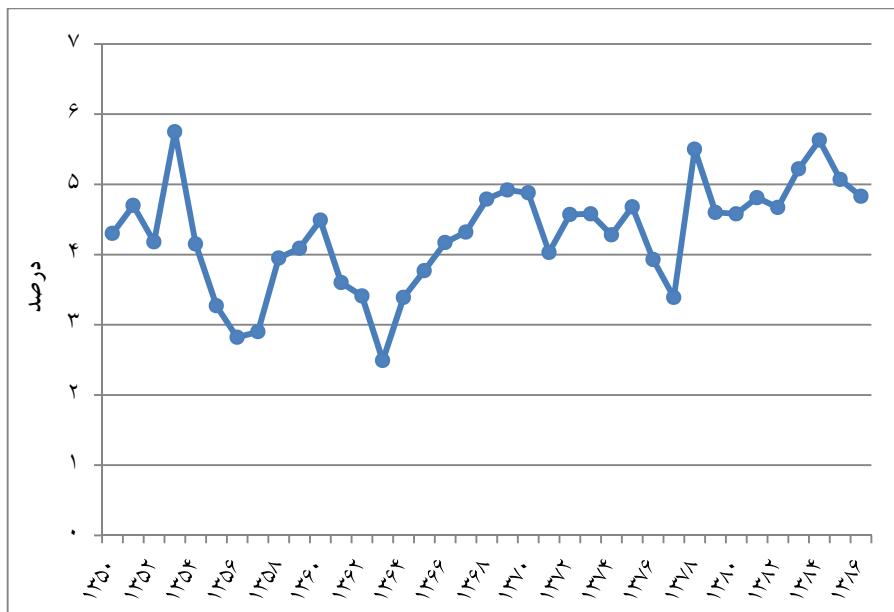
سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت از سرمایه‌گذاری کل کشور در طول دوره بین دو عدد $\frac{۲}{۵}\%$ و $\frac{۵}{۷}\%$ درصد محدود شده است که در این صورت می‌توان استدلال کرد که این متغیر علی‌رغم تلاش‌های دولت در حمایت و توسعه بخش

کشاورزی، سهم قابل توجهی از سرمایه‌گذاری کل اقتصاد کشور را به خود اختصاص نداده است. میانگین این متغیر از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۶ تقریباً برابر $4/3$ درصد است که این رقم در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷) $4/0$ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) $3/8$ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) $4/6$ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) $4/4$ درصد، دوره برنامه سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) $4/8$ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) $5/2$ درصد می‌باشد. سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت ثابت در برنامه چهارم بیش از سایر برنامه‌های است.

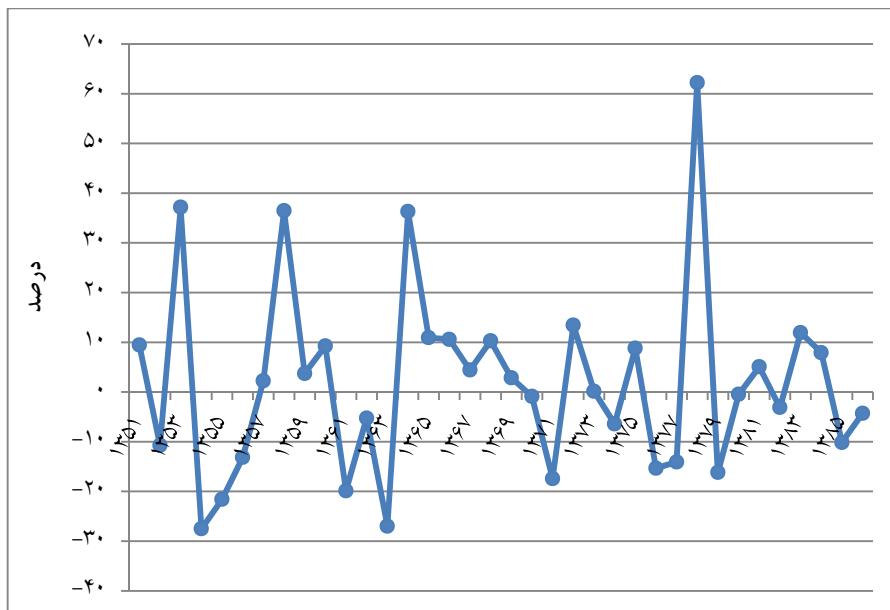
نمودار (۳۱-۴) درصد تغییرات سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت را از کل کشور نشان می‌دهد، نوسانات این شاخص نشان‌دهنده عدم ثبات در روند این متغیر می‌باشد. به طوری که میانگین درصد تغییرات در دوره قبل از انقلاب (سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷) $-3/5$ درصد، دوره بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی (سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۷) $5/9$ درصد، دوره برنامه اول توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۳) $1/4$ درصد، دوره برنامه دوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) $7/0$ درصد، دوره برنامه چهارم سوم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳) $-0/6$ درصد و دوره برنامه چهارم توسعه اقتصادی (سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۶) $-2/2$ درصد می‌باشد. از سوی دیگر بیشترین درصد تغییرات ثابت در سال ۱۳۷۸ با رقم $62/2$ درصد و کمترین مقدار آن در سال ۱۳۷۳ با رقم $0/14$ درصد رخ داده است. در میان سال‌های مورد بررسی، در 16 سال مقدار درصد تغییرات منفی مشاهده می‌شود که این خود نشان از نوسانات شدید متغیر سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت است. در سال‌های اخیر روند تغییرات سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی نزولی بوده که ادامه این روند در آینده تهدیدی برای تولید بخش و امنیت غذایی کشور محسوب می‌شود.

نمودار ۳۰-۴- روند سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور

به قیمت ثابت ۱۳۷۶ طی سال‌های ۱۳۸۶ تا ۱۳۵۰

نمودار ۴-۳۱- روند تغییرات سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از کل کشور به قیمت ثابت طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۶۵

۴-۳- بررسی روند سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی و مقایسه آن با سایر بخش‌ها

دامنه تغییرات سهم بخش کشاورزی در ۴ دهه گذشته به قیمت‌های ثابت از ۲/۵ درصد تا ۵/۷ درصد در نوسان بوده است. این در حالی است که سهم بخش کشاورزی از ارزش افزوده کشور به قیمت‌های ثابت در طی دوره مورد بررسی به طور متوسط ۱۲/۶ درصد و در سال‌های اخیر بیش از ۱۴ درصد بوده است. به عبارت دیگر با اینکه بخش کشاورزی در ایجاد ارزش افزوده کشور همواره سهم بالایی را داشته است اما از سرمایه‌گذاری کل کشور سهم کمتری را دارا می‌باشد.

پایین بودن سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی ناشی از عوامل متعددی همچون ضعف قدرت سیاسی و اقتصادی کارگزاران این بخش، دیربازده بودن طرح‌های کشاورزی و منابع طبیعی، ریسک بالای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و تا حدودی

جهت‌گیری سیاست‌های حمایتی به نفع مصرف‌کنندگان شهری می‌باشد (صامتی و دیگران، ۱۳۸۳). در چنین شرایطی اتخاذ روش‌هایی مناسب برای رفع این مشکلات و تنگناها به منظور افزایش سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی حائز اهمیت می‌باشد.

جدول ۱۲-۴ - بررسی روند سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی
به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶

سال	برنامه	سهم کشاورزی از کل							
		سهم صنایع و معادن از کل				سهم خدمات از کل			
سهم نفت و گاز از کل	سهم سرمایه‌گذاری		سهم خدمات از کل		سهم ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	سهم ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	
سرمایه‌گذاری افزوده	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده
۱۳۴۴	سال‌های قبل از انقلاب	۱۲/۸	۳/۸۶	۹	۲۲/۵۷	۳۹/۴	۶۴/۶۲	۴۰	۸/۹۶
۱۳۴۵		۱۲/۱	۳/۱۸	۸/۷	۲۵/۶۸	۳۹	۶۴/۱۶	۴۱/۵	۶/۹۹
۱۳۴۶		۱۱/۸	۳/۷۲	۸/۹	۲۶/۶۷	۳۸/۷	۵۹/۴۱	۴۱/۹	۱۰/۱۹
۱۳۴۷		۱۱/۵	۳/۶۴	۹/۳	۲۷/۳۷	۳۷/۴	۵۸/۹۰	۴۳/۳	۱۰/۰۹
۱۳۴۸		۱۰/۳	۳/۶۸	۹/۲	۲۷/۸۱	۳۶/۴	۵۹/۸۴	۴۵/۸	۸/۶۷
۱۳۴۹		۹/۷	۳/۶۱	۹/۶	۲۷/۳۲	۳۶	۶۲/۱۵	۴۶/۶	۵/۹۲
۱۳۵۰		۸/۵۰	۴/۲۹	۹/۶	۲۸/۵۶	۳۶/۶	۵۹/۸۲	۴۷/۲	۷/۲۳
۱۳۵۱		۸/۲۷	۴/۶۹	۹/۲	۲۸/۰۲	۳۸/۹	۶۰/۵۷	۴۵/۹	۶/۷۲
۱۳۵۲		۸/۱۴	۴/۱۹	۱۰/۸	۲۷/۵۰	۳۶/۷	۶۲/۸۱	۴۷	۵/۵۰
۱۳۵۳		۷/۴۸	۵/۷۴	۱۰/۹	۲۴/۸۱	۴۴/۱	۶۳/۷۷	۴۱/۶	۵/۶۸
۱۳۵۴		۷/۸۴	۴/۱۶	۱۱/۴	۳۲/۸۵	۵۰/۵	۵۸/۵۰	۳۴/۹	۴/۴۹
۱۳۵۵		۷/۴۵	۳/۲۶	۱۴/۲	۳۰/۸۶	۴۸/۷	۵۵/۶۲	۳۳/۶	۱۰/۲۶
۱۳۵۶		۷/۳۳	۲/۸۴	۱۳/۶	۳۰/۸۹	۵۱/۶	۵۹/۰۵	۳۱/۶	۷/۲۳
۱۳۵۷		۸/۴۴	۲/۹۰	۱۵/۴	۲۲/۶۵	۵۶/۹	۶۰/۶۵	۲۴/۳	۷/۸۰
میانگین (۱۳۵۰-۱۳۵۷)		۷/۹۳	۴	۱۲/۲	۲۸/۴	۴۶/۵	۶۰/۷	۳۷/۱	۶/۹
۱۳۵۸	سال‌های پس از پیروزی انقلاب و سال‌های	۹/۳۵	۳/۹۶	۱۳/۳	۱۷/۲۵	۶۱/۵	۷۲/۷۸	۱۹/۷	۶/۰۲
۱۳۵۹		۱۱/۴۲	۴/۱۰	۱۶/۳	۱۶/۷۶	۶۹/۱	۷۰/۰۳	۷/۶	۳/۶۱
۱۳۶۰		۱۲/۱۷	۴/۴۸	۱۶/۴	۲۰/۷۰	۶۶/۱	۷۰/۲۲	۸/۵	۴/۶
۱۳۶۱		۱۱/۰۹	۳/۵۹	۱۵	۲۲/۰۶	۵۸/۳	۶۷/۶۵	۱۷/۲	۶/۷
۱۳۶۲		۱۰/۹۱	۳/۴۰	۱۵/۶	۲۱/۳۸	۵۸/۷	۵۹/۵۴	۱۵/۸	۵/۶۸

سهم نفت و گاز از کل		سهم خدمات از کل		سهم صنایع و معادن از کل		سهم کشاورزی از کل		برنامه	سال
سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده		
۴/۸۷	۱۲/۸	۶۹/۲۵	۶۰/۷	۲۳/۳۹	۱۵/۷	۲/۴۹	۱۱/۹۵	جنگ تحمیلی	۱۳۶۳
۳/۲۹	۱۲/۸	۷۳/۴۶	۶۰/۷	۱۹/۸۵	۱۴/۸	۳/۳۹	۱۲/۶۴		۱۳۶۴
۳/۹۶	۱۲/۱	۷۶/۱۵	۵۷/۶	۱۶/۱۳	۱۶/۴	۳/۷۶	۱۴/۵۸		۱۳۶۵
۲/۳۴	۱۴	۷۶/۳۰	۵۴/۱	۱۷/۲۱	۱۷/۳	۴/۱۶	۱۵/۰۹		۱۳۶۶
۲/۵۲	۱۶/۱	۷۰/۵۰	۵۲/۳	۲۲/۶۴	۱۶/۲	۴/۳۴	۱۵/۸۶		۱۳۶۷
۱/۶۲	۱۶/۳	۶۹/۵۸	۵۲/۸	۲۴	۱۵/۷	۴/۸	۱۵/۶		۱۳۶۸
۴/۱	۱۴	۷۱/۹	۵۹/۲	۲۰/۱	۱۵/۷	۳/۹	۱۲/۵۶	میانگین (۱۳۵۸-۱۳۶۸)	

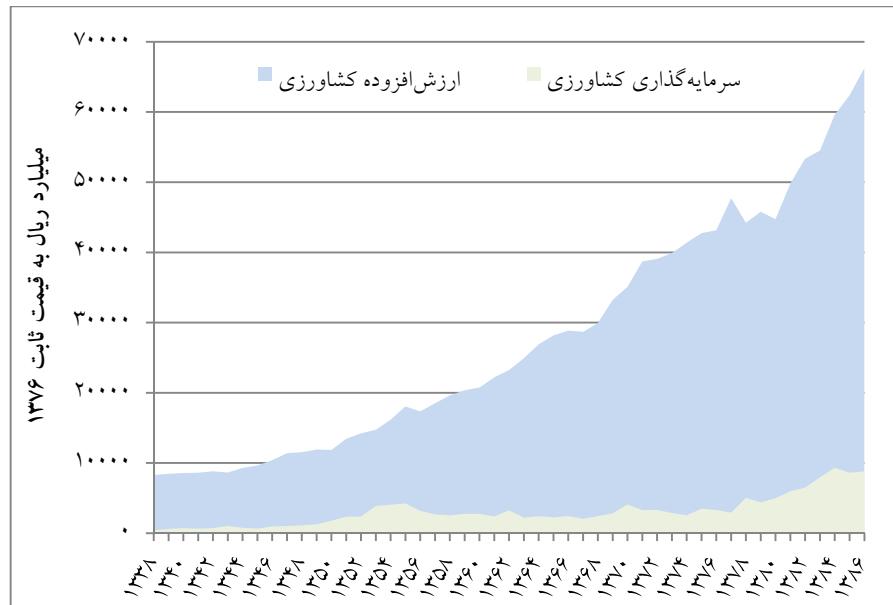
جدول ۴-۱۳- بررسی روند سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶

سهم نفت و گاز از کل		سهم خدمات از کل		سهم صنایع و معادن از کل		سهم کشاورزی از کل		برنامه‌های توسعه پنج ساله	سال
سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده		
۳/۲	۱۷/۱	۶۶/۵	۵۰/۹	۲۸/۶	۱۷/۴	۴/۹	۱۵/۲۰	اول	۱۳۶۹
۲/۶	۱۷/۴	۶۲/۹	۵۰/۲	۳۲/۲	۱۹	۴/۹	۱۴/۳۲		۱۳۷۰
۲	۱۶/۷	۶۶/۶	۵۰/۳	۲۹/۴	۱۸/۶	۴	۱۵/۱۹		۱۳۷۱
۲/۳	۱۷/۳	۶۳/۴	۵۰/۲	۳۲	۱۸/۳	۴/۶	۱۵/۱۱		۱۳۷۲
۴/۲	۱۶/۲	۶۵/۷	۵۱/۲	۲۹/۸	۱۸/۴	۴/۶	۱۵/۳۵		۱۳۷۳
۲/۹	۱۶/۹	۶۴/۹	۵۰/۵	۳۰/۵	۱۸/۴	۴/۴	۱۵/۱۳	میانگین (۱۳۶۹-۱۳۷۳)	
۴/۳	۱۶	۶۵/۵	۵۱/۶	۳۰/۲	۱۷/۶	۴/۳	۱۵/۴۷	دوم	۱۳۷۴
۷	۱۵/۲	۶۵/۸	۵۱/۴	۲۹/۵	۱۹/۳	۴/۷	۱۵/۰۶		۱۳۷۵
۶/۲	۱۴	۶۶/۵	۵۲/۴	۲۹/۶	۲۰	۳/۹	۱۴/۷۹		۱۳۷۶
۵/۹	۱۳/۹	۶۵/۷	۵۲/۵	۳۰/۹	۱۸/۷	۳/۴	۱۵/۹۰		۱۳۷۷
۷/۸	۱۳	۶۴/۵	۵۳/۵	۳۰	۲۰/۱	۵/۵	۱۴/۵۱		۱۳۷۸
۶/۲	۱۴/۳	۶۵/۶	۵۲/۳	۳۰	۱۹/۲	۴/۴	۱۵/۱۵	میانگین	

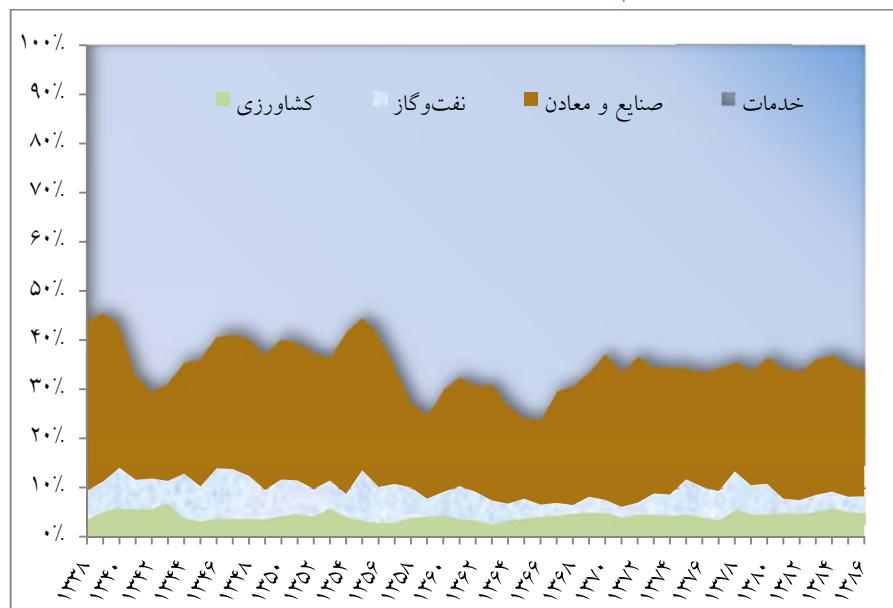
فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۷۳

سهم نفت و گاز از کل		سهم خدمات از کل		سهم صنایع و معادن از کل		سهم کشاورزی از کل		برنامه‌های توسعه پنج ساله	سال
سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	ارزش افزوده		
(۱۳۷۴-۱۳۷۸)									
۵/۸	۱۲/۴	۶۶/۲	۵۲/۴	۲۹/۲	۲۱	۴/۶	۱۴/۳۰	سوم	۱۳۷۹
۶/۱	۱۱/۵	۶۳/۶	۵۳/۶	۳۱/۸	۲۲/۴	۴/۶	۱۳/۵۳		۱۳۸۰
۲/۹	۱۱/۱	۶۵/۹	۵۲/۵	۲۹/۳	۲۳/۵	۴/۸	۱۴/۲۰		۱۳۸۱
۲/۸	۱۱/۸	۶۶/۳	۵۱/۵	۲۹	۲۳/۷	۴/۷	۱۳/۸۳		۱۳۸۲
۳/۲	۱۱/۵	۶۴	۵۱/۴	۳۰/۸	۲۴/۵	۵/۲	۱۳/۰۳		۱۳۸۳
۴/۲	۱۱/۸	۶۵/۲	۵۲/۲	۳۰	۲۳/۱	۴/۸	۱۳/۷۸		میانگین -۱۳۸۳ (۱۳۷۹)
۳/۵۰	۱۱	۶۳/۳	۵۱/۳	۳۱/۱	۲۴/۷	۵/۶	۱۳/۳۰	چهارم	۱۳۸۴
۳	۱۰/۶	۶۵/۴	۵۱/۵	۲۹/۶	۲۵/۳	۵/۱	۱۳/۰۶		۱۳۸۵
۳/۳	۱۰	۶۶/۳	۵۱/۴	۲۸/۹	۲۶/۲	۴/۹	۱۳/۰۴		۱۳۸۶
۳/۳	۱۰/۵	۶۵	۵۱/۴	۲۹/۸	۲۵/۴۰	۵/۲	۱۳/۱۳	میانگین (۱۳۸۴-۱۳۸۶)	
۴/۸	۱۹/۱	۶۶/۹	۵۲/۶	۲۵	۱۷/۰	۴/۳	۱۲/۶	میانگین کل (۱۳۵۰-۱۳۸۶)	

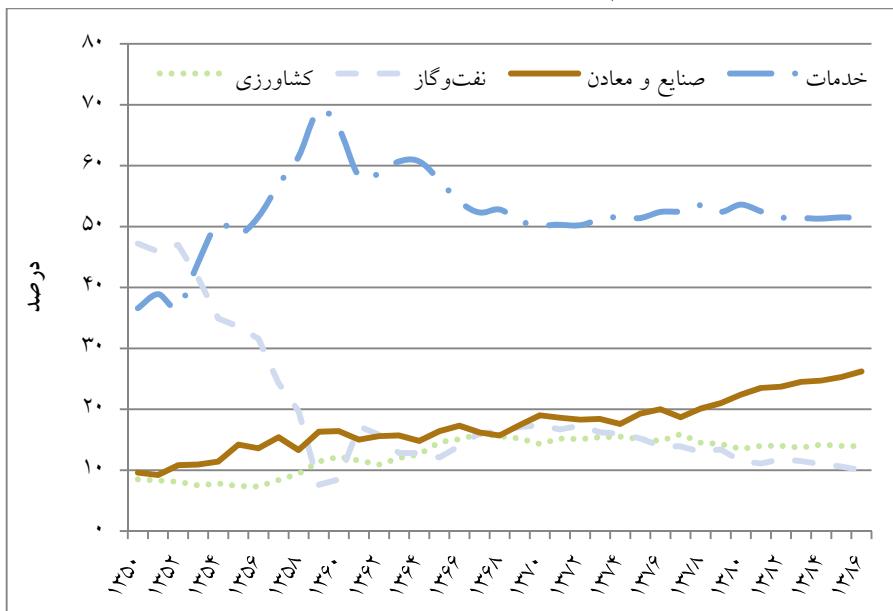
نمودار ۴-۳۲- روند سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱

نمودار ۴-۳۳- روند سهم سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱

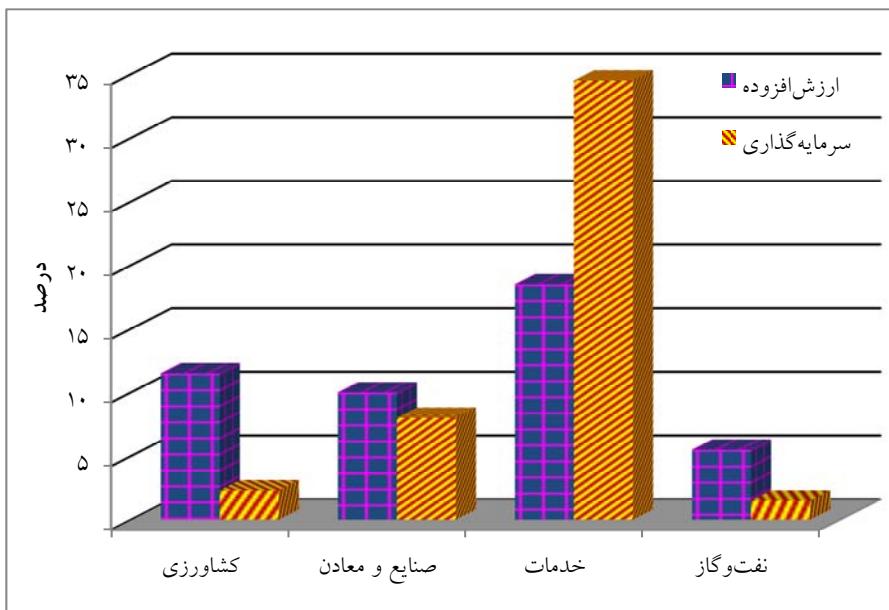

نمودار ۴-۳۴- روند سهم ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱

نمودار ۴-۳۵- سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی

به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱ در سال ۱۳۷۸

۴- محاسبه رابطه مبادله و کمک به بخش‌های اقتصادی

در الگوهای کلان اقتصادی سطح درآمد کل و نرخ بهره دو عامل مهم در تعیین سرمایه‌گذاری می‌باشند. بنابراین سرمایه‌گذاری تابعی از درآمد و نرخ بهره می‌باشد. براساس اصل شتاب، سرمایه‌گذاری ناخالص، تابعی از تولید و تغییرات تولید می‌باشد. حال اگر یک بخش به نسبت میزان سرمایه‌گذاری ناخالص صورت گرفته در آن، ارزش افزوده بیشتری ایجاد کند به رشد تولید ناخالص داخلی کمک نموده است. به عبارت دیگر برای ایجاد درصد مشخصی ارزش افزوده در اقتصاد سهم کمتری از سرمایه را نیاز دارد. این امر سبب می‌شود که سرمایه بیشتری در اختیار بخش‌های دیگر اقتصاد قرار گیرد. این همان کمکی است که بخش مذکور به اقتصاد می‌نماید. رابطه

مبادله هر بخش با اقتصاد از طریق تفاوت ارزش افزوده ایجاد شده از سرمایه‌گذاری صورت گرفته محاسبه می‌گردد. در هر بخش اقتصادی که این رابطه مثبت باشد آن بخش به اقتصاد کمک مثبت نموده و هر بخش که رابطه مبادله منفی داشته باشد از اقتصاد کمک گرفته است. رابطه مبادله از رابطه زیر به دست می‌آید:

- میزان افزایش ارزش افزوده بخش $i =$ کمک بخش i به اقتصاد
- میزان سرمایه‌گذاری در بخش i

رابطه مبادله و کمک به بخش‌های اقتصادی را از طریق دیگر نیز می‌توان مطرح نمود. به طوری که آمار جدول شماره ۱۴-۴ نشان می‌دهد بخش کشاورزی در برنامه اول به طور متوسط ۱۵/۱۳ درصد ارزش افزوده کشور را ایجاد می‌کند در حالی که فقط ۴/۶ درصد از کل سرمایه‌گذاری را به خود اختصاص می‌دهد. به عبارت دیگر کمک بخش کشاورزی به سایر بخش‌های اقتصادی دیگر، جهت ایجاد امکانات سرمایه‌گذاری کمک کشاورزی به سایر بخش‌های اقتصادی دیگر، جهت ایجاد امکانات سرمایه‌گذاری کمک کرده است. بعد از بخش کشاورزی، بخش نفت و صنایع و معادن کمک مثبتی به سایر بخش‌های اقتصادی نموده‌اند.

۱-۴- رابطه مبادله و کمک به بخش‌ها در برنامه اول توسعه

به طور کلی مشاهده شد که علی‌رغم سهم بالای ایجاد ارزش افزوده بخش کشاورزی و رابطه مبادله و کمک مثبت این بخش به سایر بخش‌های اقتصادی، سهم کمتری از سرمایه‌گذاری در این برنامه به بخش کشاورزی اختصاص داده شده است.

جدول ۱۴-۴- کمک بخش‌ها به اقتصاد با توجه به سهم آنها

در متغیرهای کلان اقتصادی در برنامه اول توسعه

بخش	سهم از ارزش افزوده	سهم از سرمایه‌گذاری	تفاوت ستون (۱) از (۲)
کشاورزی	۱۵/۱۳	۴/۴	۱۰/۹
نفت	۱۶/۹	۲/۹	۱۴
صنایع و معادن	۱۸/۴	۳۰/۵	-۱۲/۱
خدمات	۵۰/۵	۶۴/۹	-۱۴/۴
جمع	۱۰۰	۱۰۰	-

مأخذ: محاسبات تحقیق، براساس قیمت‌های ثابت ۱۳۷۶

از سوی دیگر دو بخش صنایع و معادن و خدمات رابطه مبادله منفی داشته و از دیگر بخش‌ها از جمله کشاورزی کمک گرفته‌اند. بدون تردید این امر در درازمدت به ضربه‌پذیری منابع پایه در بخش کشاورزی می‌انجامد که البته بخشی از نتایج آن امروزه ملموس است.

۴-۲- رابطه مبادله در برنامه دوم توسعه

آمار نشان می‌دهد که در برنامه دوم برای ایجاد یک میلیون ارزش افزوده در بخش کشاورزی ۱۹ میلیون ریال سرمایه‌گذاری شده است که به مرتب کمتر از میزان پیش‌بینی شده در برنامه است. این امر نشان‌دهنده کارآیی منابع در ایجاد اشتغال در بخش کشاورزی ایران است. از سوی دیگر اطلاعات نشان می‌دهد که کمک بخش کشاورزی به سایر بخش‌های اقتصادی نیز مانند برنامه اول مثبت می‌باشد.

در برنامه دوم توسعه اقتصادی کشور علی‌رغم افزایش سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی هنوز سهم بخش کشاورزی از کل سرمایه‌گذاری کشور در حدود ۴/۴ درصد است و سهم ناچیزی از سرمایه‌گذاری به بخش کشاورزی اختصاص یافته است.

به طوری که آمار جدول شماره ۱۵-۴ نشان می‌دهد بخش کشاورزی در برنامه دوم به طور متوسط ۱۵/۱۵ درصد ارزش افزوده کشور را ایجاد می‌کند در حالی که فقط ۴/۴ درصد از کل سرمایه‌گذاری را به خود اختصاص می‌دهد. به عبارت دیگر کمک بخش کشاورزی به سایر بخش‌های اقتصادی دیگر، جهت ایجاد امکانات سرمایه‌گذاری کمک کرده است و این کمک بیش از برنامه اول بوده است به عبارت دیگر کمک بخش کشاورزی به سایر بخش‌ها رو به افزایش بوده است. بعد از بخش کشاورزی، بخش نفت کمک مثبتی به سایر بخش‌های اقتصادی نموده است و دو بخش دیگر یعنی صنایع و معادن و خدمات از دیگر بخش‌ها کمک گرفته‌اند.

جدول ۱۵-۴- کمک بخش‌ها به اقتصاد با توجه به سهم آنها در متغیرهای کلان اقتصادی در برنامه دوم توسعه

درصد

بخش	سهم از ارزش افزوده	سهم از سرمایه‌گذاری	تفاوت ستون (۱) از (۲)
کشاورزی	۱۵/۱۵	۴/۴	۱۱/۱
نفت	۱۴/۱۳	۶/۲	۷/۹۳
صنایع و معادن	۱۹/۲	۳۰/۰	-۱۰/۸
خدمات	۵۲/۳	۶۵/۶	-۱۳/۳
جمع	۱۰۰	۱۰۰	-

مأخذ: محاسبات تحقیق، براساس قیمت‌های ثابت ۱۳۷۶

۴-۳- رابطه مبادله و کمک به بخش‌های اقتصادی در برنامه سوم

ارزش پولی کمک بخش کشاورزی به سایر بخش‌ها در جدول زیر محاسبه شده است و حاکی از کمک ۶۳۵ میلیارد ریالی به قیمت‌های ثابت می‌باشد.

جدول ۴-۱۶- ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی

در طی دوره ۱۳۷۲ تا ۱۳۷۸ به قیمت ثابت ۱۳۶۱

میلیارد ریال / درصد

سال	ارزش افزوده	سرمایه‌گذاری	درصد تغییرات سرمایه‌گذاری	درصد تغییرات ارزش افزوده
۱۳۷۲	۳۵۳۵/۷	۱۱۹/۸	-	-
۱۳۷۳	۳۶۰۵/۵	۹۵/۱	-۲۰/۶	۲
۱۳۷۴	۳۶۸۸/۴	۱۱۸/۸	۲۴/۹	۲/۳
۱۳۷۵	۳۸۲۲/۹	۱۵۰/۸	۲۶/۹	۳/۶
۱۳۷۶	۳۹۵۷/۶	۱۵۸/۴	۵	۳/۵
۱۳۷۷	۴۲۳۳/۶	۱۳۸/۶	-۱۲/۵	۹/۵
۱۳۷۸	۴۳۲۰/۶	۱۴۹/۹	۸/۲	-۰/۳
نرخ رشد ۱۳۷۳-۱۳۷۸	۴/۶	۱۲		
تفاوت در ارزش افزوده ۱۳۷۸ تا ۱۳۷۲	۷۸۴/۹	رابطه مبادله یا کمک اقتصادی	۶۳۵	

مأخذ: بانک مرکزی ایران، ترازنامه بانک مرکزی، سال‌های مختلف

به منظور دستیابی به ارزش افزوده پیش‌بینی شده، میزان سرمایه‌گذاری در بخش‌های اقتصادی طبق قانون برنامه به شرح جدول شماره ۱۷-۴ می‌باشد. چنانچه مشاهده می‌شود رشد متوسط سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی $5/4$ درصد، بخش نفت و گاز $5/9$ درصد، بخش صنایع و معادن $14/0$ درصد و بخش خدمات $6/3$ درصد پیش‌بینی شده بود. ارقام نشان می‌دهد که در برنامه سوم توسعه، رشد سرمایه‌گذاری در بخش صنایع و معادن بیشتر از سایر بخش‌های اقتصادی است این بدان دلیل است که رشد ارزش افزوده بخش صنایع و معادن بیشتر از سایر بخش‌های اقتصادی است. بعد از این بخش، به ترتیب خدمات و نفت و گاز بیشترین رشد سرمایه‌گذاری را دارا می‌باشند

و در آخر بخش کشاورزی قرار می‌گیرد. یعنی در قوانین همواره میزان سرمایه‌گذاری کشاورزی با میزان ارزش افزوده متناسب نبوده است.

جدول ۱۷-۴- ترکیب سرمایه‌گذاری به تفکیک بخش‌های اقتصادی در قانون برنامه سوم

میلیارد ریال ثابت سال ۱۳۷۸

بخش	۱۳۷۸	۱۳۷۹	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	متوجه رشد برنامه
کشاورزی	۵۳۱۴/۹	۵۵۵۵/۹	۵۷۷۸/۵	۶۰۷۶/۲	۶۴۵۳/۷	۶۹۰۸/۳	۵/۴
نفت و گاز	۳۹۸۸	۴۰۲۷/۹	۴۹۰۷/۹	۵۰۶۴/۳	۵۲۲۶/۲	۵۳۰۱	۵/۹
صنایع و معدن	۲۰۵۲۴/۸	۲۲۶۷۱/۸	۲۵۷۳۰/۷	۳۰۶۷۷/۳	۳۵۴۱۵	۳۹۵۸۱	۱۴
خدمات	۶۲۷۹۰/۹	۶۷۹۵۷/۸	۷۳۷۲۴/۴	۷۷۹۱۸/۳	۸۱۱۷۹/۱	۸۵۱۹۳/۱	۶/۳
جمع	۹۲۶۱۸/۶	۱۰۰۲۱۳/۴	۱۱۰۱۴۱/۵	۱۱۹۷۳۶/۱	۱۲۸۲۷۴	۱۳۶۹۸۳/۴	۸/۱

مأخذ: قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی کشور

از سوی دیگر جدول شماره ۱۸-۴ مزیت بخش کشاورزی از نظر کارآیی منابع را نشان می‌دهد. محاسبات نشان می‌دهد که طی دوره برنامه سوم، برای ایجاد یک میلیون ارزش افزوده در کشور به طور متوسط ۲۸۹/۶ میلیون ریال سرمایه مورد نیاز بوده و برای ایجاد یک میلیون ریال ارزش افزوده در بخش کشاورزی ۷۴/۵ میلیون ریال، در بخش نفت ۱۴۷/۲ میلیون ریال، در بخش صنایع و معادن ۳۱۴/۱ میلیون ریال و در بخش خدمات ۳۹۱/۷ میلیون ریال سرمایه‌گذاری پیش‌بینی شده بود. چنانچه مشاهده می‌شود بخش کشاورزی به دلیل کارآیی استفاده از منابع دارای مزیت نسبی بیشتری در میان

بخش‌های اقتصادی به لحاظ ایجاد اشتغال است. از این رو اختصاص بیشتر سرمایه‌گذاری به این بخش باعث افزایش تولید ملی نیز خواهد شد.

جدول ۱۸-۴- میزان سرمایه‌گذاری مورد نیاز برای یک میلیون ارزش افزوده

به تفکیک بخش‌های اقتصادی در برنامه سوم

میلیون ریال ثابت سال ۱۳۷۸

بخش	سرمایه‌گذاری مورد نیاز
کشاورزی	۷۴/۵۱۶
نفت	۱۴۷/۲۹۱
صنایع و معادن	۳۱۴/۰۸۷
خدمات	۳۹۱/۷۱۸
جمع	۲۸۹/۶۵۴

مأخذ: قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی کشور و محاسبات تحقیق

همان طور که آمار و اطلاعات نشان می‌دهد در این برنامه نیز بخش کشاورزی از کل سرمایه‌گذاری سهم کمتری به خود اختصاص می‌دهد در حالی که سهم آن در ایجاد ارزش افزوده و تولید ناخالص داخلی بیشتر است. براساس فرمول بیان شده، رابطه مبادله محاسبه شده و در جدول شماره ۱۹-۴ آمده است. چنانچه مشاهده می‌شود بخش کشاورزی نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی دارای رابطه مبادله مثبت بیشتری است. بعد از آن بخش نفت است که کمک مثبت به اقتصاد می‌نماید. بخش صنایع و معادن و خدمات در رابطه منفی داشته و از دو بخش مذکور کمک گرفته‌اند.

جدول ۱۹-۴ - کمک بخش‌ها به اقتصاد با توجه به سهم آنها

در متغیرهای کلان اقتصادی در برنامه سوم توسعه

در صد

بخش	سهم از ارزش افزوده	سهم از سرمایه‌گذاری	تفاوت ستون (۱) از (۲)
کشاورزی	۱۳/۷۸	۴/۸	۸/۹۸
نفت	۱۱/۸	۴/۲	۷/۶
صنایع و معادن	۲۲/۱	۳۰/۰	-۶/۹
خدمات	۵۲/۲	۶۵/۲	-۱۳
جمع	۱۰۰	۱۰۰	-

اًخذ: محاسبات تحقیق، براساس قیمت‌های ثابت ۱۳۷۶

به عبارت دیگر بخش کشاورزی به سایر بخش‌های اقتصادی دیگر، جهت ایجاد امکانات سرمایه‌گذاری کمک می‌نماید. بعد از بخش کشاورزی، بخش نفت کمک مثبتی به سایر بخش‌های اقتصادی می‌نمایند. بخش صنایع و معادن و خدمات کمک منفی به اقتصاد می‌نمایند.

۴-۴- برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

براساس اهداف برنامه چهارم توسعه اقتصادی، در طول برنامه پیش‌بینی ترکیب ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی به شرح جدول شماره ۲۰-۴ پیش‌بینی شده بود. همان طور که مشاهده می‌شود در طول برنامه رشد متوسط بخش کشاورزی ۶/۵ درصد، بخش نفت ۳/۰ درصد، بخش صنایع و معادن ۱۱/۲ درصد و بخش خدمات ۹/۰ درصد می‌باشد. چنانچه مشاهده می‌شود برنامه سوم توسعه بر مبنای فعالیت‌های بخش صنایع و معادن می‌باشد. بعد از آن، بخش خدمات و کشاورزی در رتبه دوم و سوم قرار می‌گیرند. هم‌چنین بخش کشاورزی در برنامه چهارم از اهمیت سوم در رشد تولید اقتصاد ملی برخوردار است.

جدول ۲۰-۴- ترکیب ارزش افزوده به تفکیک بخش‌های اقتصادی در برنامه چهارم

میلیارد ریال ثابت سال ۱۳۸۱

بخش	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	متوجه رشد برنامه
کشاورزی	۱۱۹۴۰۵	۱۲۶۵۲۱/۹	۱۳۳۹۵۰/۳	۱۴۲۳۱۳/۳	۱۵۲۰۰۷/۳	۱۶۳۵۹۵/۷	۶/۵
نفت	۲۲۵۹۵۰	۲۳۱۸۸۱/۸	۲۳۸۱۶۰/۸	۲۴۵۰۰۸/۲	۲۵۲۸۷۴/۶	۲۶۱۹۳۸/۱	۳
صنایع و معدن	۲۰۰۸۷۲	۲۲۱۸۸۷/۴	۲۴۵۸۰۲/۶	۲۷۲۹۲۴/۹	۳۰۴۳۲۶/۳	۳۴۲۰۷۳/۲	۱۱/۲
خدمات	۵۰۴۷۹۱	۵۴۵۳۴۸/۹	۵۹۱۰۲۴/۳	۶۴۲۹۸۸/۶	۷۰۳۴۹۸/۸	۷۷۶۶۲۲/۱	۹
جمع	۱۰۵۱۰۱۸	۱۱۲۵۶۴۰	۱۲۰۸۹۳۸	۱۳۰۳۲۳۵	۱۴۱۲۷۰۷	۱۵۴۴۲۲۹	۸

مأخذ: قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی کشور

به منظور دستیابی به ارزش افزوده پیش‌بینی شده، رشد متوسط میزان سرمایه‌گذاری در بخش‌های اقتصادی به طور کلی ۱۲ درصد می‌باشد. اگر سهم بخش کشاورزی از رشد سرمایه‌گذاری را ثابت و همانند برنامه سوم در نظر بگیریم، رشد سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی ۸ درصد می‌باشد. براساس این نرخ رشد، سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی به شرح جدول شماره ۲۱-۴ می‌باشد. ارقام نشان می‌دهد که روند سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی مثبت پیش‌بینی شده بود.

جدول ۲۱-۴- سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی در برنامه چهارم

میلیارد ریال ثابت سال ۱۳۶۱

سال	سرمایه‌گذاری
۱۳۸۳	۳۳۱/۷۴
۱۳۸۴	۲۵۸/۲۸۴
۱۳۸۵	۳۹۷/۳۳۷
۱۳۸۶	۴۴۰/۶۴۶
۱۳۸۷	۴۸۸/۶۷۷
۱۳۸۸	۵۴۱/۹۴۳

مأخذ: قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی کشور و محاسبات تحقیق

رابطه مبادله محاسبه شده در سه سال اول برنامه چهارم در جدول شماره ۲۲-۴ آمده است. چنانچه مشاهده می‌شود متوسط سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی در سه سال اول برنامه چهارم نسبت به متوسط برنامه سوم ۰/۴ واحد درصد افزایش داشته است. اما روند برنامه‌های پیشین در مورد میزان سهم سرمایه‌گذاری همچنان تداوم یافته است. در این برنامه نیز بخش کشاورزی نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی دارای رابطه مبادله مثبت بیشتری است. بعد از آن بخش نفت است که کمک مثبت به اقتصاد می‌نماید. بخش صنایع و معادن و خدمات رابطه منفی داشته و از دو بخش مذکور کمک گرفته‌اند.

جدول ۲۲-۴- کمک بخش‌ها به اقتصاد با توجه به سهم آنها
در متغیرهای کلان اقتصادی در برنامه چهارم توسعه

در صد

بخش	جمع	خدمات	صنایع و معادن	نفت	کشاورزی	سهم از ارزش افزوده	سهم از سرمایه‌گذاری	تفاوت ستون (۱) از (۲)
						۱۳/۱۳	۵/۲	۷/۹۲
						۱۰/۵	۳/۳	۷/۲
						۲۵/۴	۲۹/۸	-۴/۴
						۵۱/۴	۶۵/۰	-۱۳/۶
						۱۰۰	۱۰۰	-

اًخذ: محاسبات تحقیق، براساس قیمت‌های ثابت ۱۳۷۶

۴-۵- مروری اجمالی بر ضرورت‌های تأسیس و اثرات صندوق‌های حمایت از سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی^۱

با وجود تعداد معنابه بهره‌برداری‌های کشاورزی در کشور و هم‌چنین شبکه گسترده‌ای از تشکل‌ها و تعاونی‌های مربوط به تولیدکنندگان بخش، موجودی سرمایه و سرمایه‌گذاری در این فعالیت‌های مهم و حیاتی در طول مدت‌های مديدة همواره با چالش‌ها و کاستی‌های جدی مواجه بوده است و این امر به طور مستقیم و غیرمستقیم بر جذابیت‌های سرمایه‌گذاری در بخش اثر گذاشته و بر جذب سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های موصوف و در مناطق روستایی اثرات سوئی بر جای گذاشته است. این مسئله همراه با موفقیت آموزه‌های فراوان توجه به بخش غیردولتی برای بدست گرفتن فعالیت‌های اصلی و اساسی در بخش‌های مختلف تولیدی، خدماتی، صنعتی و... در مناطق و کشورهای مختلف جهان باعث شد تا برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران کشوری به

۱- اطلاعات این بخش از گزارش عمده‌ای برگرفته از شرکت مادر تخصصی حمایت از سرمایه‌گذاری کشاورزی دریافت اطلاعات به صورت حضوری و یا از سایت شرکت www.sfida.ir می‌باشد.

راه کار تشکیل صندوق‌های غیردولتی برای حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و کاهش تصدی‌های غیرضرور دولتی در این بخش دست زنند و لذا در این راستا تأسیس شرکت مادر تخصصی را برای تشکیل و راهاندازی صندوق‌های غیردولتی در سطوح ملی، استانی و شهرستانی قانونمند کرده است.

وجود ویژگی‌های حداقل وابستگی به بخش دولتی و خرده‌پا بودن تولیدکنندگان بخش کشاورزی از یک سو و اهمیت سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی از سوی دیگر حاکی از اجتناب ناپذیر بودن شکل‌گیری نهادها و تشکل‌های قوی در این بخش به منظور بسیج منابع و امکانات جهت توسعه سرمایه‌گذاری است تا این طریق تجمیع منابع خرد و هدایت و تخصیص بهینه آنها نیز امکان‌پذیر گردد. تحقق این امر مستلزم کمک و مشارکت دولت با بخش خصوصی می‌باشد و از جنبه‌های مختلف می‌تواند باعث تسریع در رشد و توسعه اقتصاد کشور گردد. این قبیل نهادها علاوه بر توسعه سرمایه‌گذاری در بخش به افزایش درآمد و بهبود توزیع درآمد کشاورزان کمک شایانی می‌نماید. هم‌چنین با عنایت به وجود ارتباطات پسین و پیشین بخش کشاورزی با سایر بخش‌ها، افزایش سرمایه‌گذاری در این بخش باعث تسریع رشد اقتصادی سایر بخش‌ها می‌گردد.

تشکیل صندوق‌های حمایت از توسعه بخش کشاورزی با مشارکت تولیدکنندگان براساس ماده ۱۲ قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی در تاریخ ۱۳۷۹/۱۰/۱۴ به تصویب مجلس رسید و وزارت جهاد کشاورزی موظف گردید در جهت حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی نسبت به آن اقدام نماید.

هیئت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۸۱/۱۲/۲۵ بنابراین پیشنهاد وزارت جهاد کشاورزی و به استناد ماده (۴) قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۹ - تصویب نمود:

شرکت خدمات مهندسی جهاد از این پس به صورت شرکت مادر تخصصی و به نام «صندوق حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی» فعالیت خواهد نمود و وزارت جهاد کشاورزی موظف است نسبت به تشکیل صندوق‌های غیردولتی تخصصی، محصولی و منطقه‌ای حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی با مشارکت تولیدکنندگان این بخش اقدام نماید: میزان مشارکت وزارت جهاد کشاورزی صندوق حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی حداقل تا چهل و نه (۴۹) درصد سرمایه اولیه این صندوق‌ها تعیین می‌شود.

قوانين دیگری نیز در خصوص شرکت مادر و صندوق‌های غیردولتی مرتب و حمایت از آنها به تصویب رسیده است که مهم‌ترین آنها عبارتند از: ماده ۱۲ قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی، ماده ۱۷ قانون افزایش بهره‌وری، ماده ۱۹ قانون افزایش بهره‌وری، ماده ۸۴ قانون برنامه پنجم توسعه، ماده ۱۴۳ قانون برنامه پنجم توسعه، ماده ۱۹۴ قانون برنامه پنجم توسعه، ماده ۲۲۴ قانون برنامه پنجم توسعه. از این رو ظرفیت‌های قانونی مناسبی نیز در این راستا در طی دهه اخیر به وجود آمده است.

نظری بر وضعیت فعلی و عملکرد صندوق‌ها

سرمایه و سهامداران

طی سال‌های ۱۳۸۳ تا شهریور ۱۳۹۱، ۴۸ صندوق در سطح ملی، استانی، شهرستانی و زنان تشکیل شده است. اطلاعات نشان می‌دهد در طی همین مدت کوتاه رشد فزاینده‌ای در سرمایه صندوق‌ها رقم خورده و سرمایه آنها از ۳۳ میلیارد ریال در ابتدای تأسیس به حدود ۳,۱۲۰ میلیارد ریال تاکنون افزایش یابد.

جدول ۲۳-۴ - تعداد سهامداران و میزان سرمایه صندوق‌ها از ابتداء تا شهریور ۱۳۹۱

سال	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۱	۱۳۹۱ (تا شهریور)
سرمایه (میلیارد ریال)	۳۳	۱۶۲	۴۰۰	۵۹۶	۶۳۶	۱,۱۱۷	۱,۵۰۷	۳,۱۲۰	
سهامدار (تشکل)	۱۴۵	۵۰۴	۹۱۰	۲۱۷۳	۲۶۱۸	۲۹۴۷	۴۰۸۷	۴۹۹۶	

مأخذ: شرکت مادر تخصصی حمایت از سرمایه‌گذاری کشاورزی

تسهیلات پرداخت شده

مهم‌ترین عملکرد تشکیل صندوق‌ها پرداخت حدود ۱۴ هزار میلیارد ریال تسهیلات با نرخ کارمزد پایین بوده است. از ویژگی بارز تسهیلات اعطایی، به جا، به موقع، آسان و ارزان بودن آن و وجود یک نظام خودکنترلی بر صندوق است که باعث شده صندوق‌ها تسهیلات معوقه چندان قابل توجهی نداشته باشند.

جدول ۲۴-۴ - عملکرد تسهیلاتی صندوق‌ها از ابتدای تأسیس تا شهریور ۱۳۹۱

میلیون ریال

نها	ارزش تسهیلات	سهم (درصد)
جو	۳,۳۷۵,۵۸۹	۲۴/۵
ذرت	۲,۴۰۱,۲۸۱	۱۷/۴
سموم و کود	۱,۳۰۵,۹۴۴	۹/۵
نقدي	۱۰۷۰,۶۹۶	۷/۸
بدور	۹۴۶,۲۰۷	۶/۹
خوارک دام و کنسانتره	۶۱۳,۵۶۷	۴/۴
سویا	۵۲۵,۱۷۹	۳/۸
گندم	۳۴۸,۷۹۸	۲/۵
سایر	۳,۲۱۴,۲۴۸	۲۳/۳
جمع تسهیلات	۱,۳۸۰۰,۵۰۹	۱۰۰/۰

مأخذ: شرکت مادر تخصصی حمایت از سرمایه‌گذاری کشاورزی

عاملیت توزیع اعتبارات

از سال ۱۳۸۷ و با حمایت وزارت جهاد کشاورزی، مسئولیت توزیع اعتبارات دولت برای کمک به کشاورزان و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای دولت در بخش کشاورزی در چارچوب قراردادهای منعقده با سازمان‌های جهاد کشاورزی در استان‌های کشور بر عهده این صندوق‌ها قرار گرفت. جدول زیر عملکرد این بعد از خدمات صندوق‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۲۵-۴ - عملکرد عاملیت وجوده و اعتبارات دولتی توسط صندوق تا شهریور ۱۳۹۱

عملکرد	مبلغ اعتبار (میلیون ریال)	طرح
مجموعاً ۱۹۶,۸۹۹ هکتار از اراضی کشاورزی سیستم‌های آبیاری تحت فشار است.		اعتبارات آبیاری تحت فشار
۴,۸۵۰,۰۰۰ متر لوله‌گذاری و احداث کانال انتقال آب و ۱۸۵,۰۰۰ متر مکعب استخراج‌گذاری و ذخیره‌سازی آب کشاورزی و ۱,۴۰۶ دهنه چاه و قنات احداث و مرمت شده است.	۸,۱۰۷,۰۶۱	
بیش از ۷۰ هزار تن علوفه و خوراک دام مورد نیاز واحدهای تولید دامداری کشور در اولین مرحله از تمهیلات یارانه‌دار فوق تهیه و در اختیار متقاضیان قرار گرفته است.	۱,۰۰۰,۰۰۰	یارانه تولیدکنندگان شیر
مجموعاً ۵,۴۱۹ واحد تولیدی دامداری و مرغداری در کشور و مزارع کشاورزی در این طرح از اعتبارات آن بهره‌مند شده‌اند.	۴۰۰,۰۰۰	بهینه‌سازی مصرف انرژی در واحدهای دام و طیور و طرح‌های حفاظت کشاورزی
تعداد ۱,۶۹۲ شرکت خدمات فنی مشاوره‌ای کشاورزی مشکل از فالغ التحصیلان رشته‌های کشاورزی ایجاد و عمده‌تاً به عضویت صندوق‌های غیردولتی درآمده‌اند.	۱۰۱,۰۳۳	کمک‌های فنی اعتباری شرکت‌های خدمات مشاوره فنی - مهندسی
مجموعاً ۱۱۲/۱۶۲ میلیون ریال به بهره‌برداران پرداخت شده است.	۱۶۵,۰۰۰	تمهیلات تلفیقی و یارانه طرح‌های مکانیزاسیون کشاورزی
در مجموع ۲,۷۳۲ میلیون ریال به ۵۲ شرکت پرداخت شده است.	۶,۷۸۱	تجهیز تعاوونی‌های تولید روستایی
	۹,۷۷۹,۸۷۵	جمع

مأخذ: شرکت مادر تخصصی حمایت از سرمایه‌گذاری کشاورزی

وجوه تمایز صندوق‌های حمایت از توسعه بخش کشاورزی در مقایسه با سایر موسسات مالی و اعتباری

مهم‌ترین ویژگی‌هایی که این صندوق‌ها را از سایر موسسات مشابه تمایز می‌کند عبارتند از:

- ۱- غیردولتی بودن صندوق: به استناد ماده ۱۲ قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی و تصویب‌نامه هیئت وزیران صندوق‌های حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری با سهام حداقل ۵۱٪ بخش خصوصی و حداقل ۴۹٪ دولت تشکیل می‌شوند که در نتیجه غیردولتی خواهد بود.
- ۲- تفاوت در ماموریت‌ها و اهداف: در حالی که هدف اولیه بانک‌ها و دیگر موسسات مالی و اعتباری حمایت از سپرده‌گذاران است هدف اصلی صندوق حمایت از تولیدکنندگان و سرمایه‌گذاران است.
- ۳- نظارت تشكل‌ها بر نحوه تخصیص منابع و سیستم خودکترلی: با توجه به اینکه تشكل‌ها و تولیدکنندگان در نقش سپرده‌گذار، عضو و مصرف‌کننده وجود و منابع هستند لذا یک سیستم خودکترلی بر فرایند و چرخه عملیات صندوق‌ها توسط تشكل‌ها وجود دارد.
- ۴- انعطاف‌پذیری ساختاری صندوق‌ها در مقایسه با بانک‌ها: صندوق‌ها می‌توانند به تناسب نیاز زیربخش به صورت محصولی با تأکید بر توسعه کمی و کیفی محصولات استراتژیک و یا استانی و یا تفکیک براساس زیربخش‌ها ساماندهی شوند و به جهت‌دهی منابع و تخصیص آنها اقدام نمایند.
- ۵- هزینه عملیاتی پایین و پرداخت تسهیلات با نرخ سود پایین: به دلیل نبود بروکراسی و سهل‌الپرداخت بودن تسهیلات و هم‌چنین مشارکت مالی سهامداران که خود گیرندگان تسهیلات هستند باعث شده تا هم هزینه عملیاتی کاهش یابد و هم نرخ سود و کارمزد تسهیلات بسیار پایین باشد.

۶- رشد و توسعه تشكل‌های کشاورزی - تولیدی (NGOs) به دلیل سهامدار بودن تشكل‌ها در صندوق‌ها و در عین حال مدیریت آنها بر صندوق‌ها در عمل تشكل‌های تولیدی که انجمن‌های صنفی محسوب می‌شوند، تقویت شده و اداره امور سرمایه‌گذاری و توسعه‌ای بخش کشاورزی توسط خود تشكل‌ها انجام می‌شود.

نقاط قوت، ضعف و محدودیت‌های صندوق‌ها

با بررسی تجربه کمتر از یک دهه صندوق‌ها و با توجه به جدید بودن نسبی نوع تشکیل و وظایف و فعالیت‌های این نهاد بدون تردید در کنار نقاط قوت آن ضعف‌ها و تهدیداتی نیز وجود دارد که در ادامه به اهم آنها اشاره می‌شود.

نقاط قوت

- ۱- برخورداری از جایگاه و ظرفیت‌های قانونی مناسب
- ۲- غیردولتی بودن مدیریت و اداره صندوق‌ها و تعلق حداقل ۵۱ درصد از سرمایه صندوق‌ها به بخش غیردولتی
- ۳- عضویت تشكل‌های تولیدی، تخصصی و صنفی اعم از تعاونی و خصوصی بخش کشاورزی
- ۴- فراهم نمودن فضای تعامل و همکاری هرچه بیشتر تشكل‌های زیربخش‌های کشاورزی در صندوق‌ها
- ۵- ظرفیت قانونی صندوق‌ها در پذیرش وظایف امور حمایتی و کمک‌های دولتی به کشاورزان و روستاییان و تصدی‌های اقتصادی قابل واگذاری بخش کشاورزی
- ۶- گستره صندوق‌های حمایت از توسعه بخش کشاورزی در تمام استان‌ها
- ۷- اعطای تسهیلات به موقع، بجا و آسان به صورت تضامنی

- ۸- پایین بودن هزینه عملیات اعطای تسهیلات از سوی صندوق‌ها نسبت به وام اعطایی
- ۹- ارائه تسهیلات با کارمزد پایین نسبت به سایر انواع موسسات مالی و اعتباری
- ۱۰- تضمین متقاضیان سرمایه‌گذاری
- ۱۱- عاملیت اثربخش در توزیع اعتبارات دولتی بخش کشاورزی از جمله اعتبارات خشکسالی، آبیاری تحت فشار و ...

محدویت‌ها

- ۱- ناکافی بودن راهکارهای قانونی و ابزار مالی مناسب جهت تأمین و تجهیز منابع
- ۲- ناکافی بودن تعهد مشارکت مالی دولت در افزایش سرمایه صندوق‌های غیردولتی
- ۳- فقدان قانون جهت جذب اعتبارات خرد روستاییان و کشاورزان در قالب سپرده
- ۴- پایین بودن دسترسی مستقیم تولیدکنندگان و بهره‌برداران به منابع مالی و اعتباری
- ۵- کامل نبودن شبکه گسترده صندوق‌های غیردولتی در سطح شهرستان، بخش، دهستان و روستا
- ۶- نبود ارتباط ارگانیک بین صندوق‌های حمایت از توسعه بخش کشاورزی

فرصت‌ها

- ۷- امکان بهره‌برداری از منابع عمومی دولت، منابع خارجی برای افزایش سرمایه و توسعه سرمایه‌گذاری در راستای حمایت از بخش کشاورزی
- ۸- وجود امکانات قابل واگذاری برای توسعه، تقویت و تجهیز منابع صندوق‌های غیردولتی از سوی وزارت جهاد کشاورزی
- ۹- قانون سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی
- ۱۰- اعتماد و اطمینان تولیدکنندگان و تشکل‌های تولیدی به عنوان یک سرمایه اجتماعی در صندوق‌ها

اثربخشی فعالیت صندوق‌ها

- اثر فعالیت صندوق‌ها را به طور کلی می‌توان در موارد زیر بیان کرد:
- ۱- پرداخت سریع و آسان تسهیلات ارزان قیمت به تشکل‌های تولیدکنندگان با پیچیدگی و صرف وقت کمتر
  - ۲- رفع بخشی از معضل تولیدکنندگان در زمینه ارائه وثیقه‌ها و تضمین‌های مالی از طریق پرداخت تسهیلات به صورت تضامنی و مبادله تفاهم نامه با بانک‌های دیگر
  - ۳- تأمین مالی به منظور تأمین بخشی از نهاده‌های مورد نیاز تولیدکنندگان با قیمت مناسب که باعث شده است در اکثر موارد ارزان‌تر از خرید نسیه توسط تولیدکنندگان به دست آنان برسد
  - ۴- جلب اعتماد تولیدکنندگان نسبت به صندوق‌ها درباره سامان‌دهی تأمین نیازهای مالی و اعتباری مورد نظر بخش کشاورزی توسط بخش غیردولتی
  - ۵- ظرفیت‌سازی در بخش غیردولتی به منظور پذیرش مسئولیت تصدی‌گری‌های سرمایه‌گذاری، مالی و اعتباری در بخش کشاورزی
  - ۶- تلفیق منابع مالی دولت و منابع مالی بخش غیردولتی و پایدار شدن این منابع برای اهداف بخش کشاورزی
  - ۷- بالا بردن قدرت چانه‌زنی تولیدکنندگان در مواجهه با بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری

۵- نتیجه‌گیری

به طور خلاصه مهم‌ترین نتایج فصل حاضر را می‌توان به شرح جداول (۲۳-۴) تا (۲۵-۴) برشمود.

جدول ۴-۲۶- مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی در طول برنامه‌های توسعه کشور

شاخص‌های آماری					
برنامه چهارم توسعه -۱۳۸۸) (۱۳۸۴	برنامه سوم توسعه -۱۳۸۳) (۱۳۷۹	برنامه دوم توسعه -۱۳۷۸) (۱۳۷۴	برنامه اول توسعه -۱۳۷۲) (۱۳۶۸	بخش کشاورزی	متوسط سهم از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری
%۴۴/۴۲	%۵۸/۹۵	%۵۲/۲۲	%۵۴/۶۷	بخش کشاورزی	متوسط سهم از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت جاری
%۵۰/۹	%۱/۸۶	%۲/۶۵	%۳/۸۹	بخش صنعت معدن	متوسط سهم از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی
%۳۴/۹۴	%۳۹/۱۹	%۴۴/۵۳	%۴۰/۵۲	بخش ساختمان	متوسط سهم از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی
%۴۴/۴۲	%۵۸/۹۵	%۵۲/۲۲	%۵۴/۶۷	بخش کشاورزی	متوسط سهم از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی
%۵۰/۹	%۱/۸۶	%۲/۶۵	%۳/۸۹	بخش صنعت معدن	متوسط سهم از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی
%۳۴/۹۴	%۳۹/۱۹	%۴۴/۵۳	%۴۰/۵۲	بخش ساختمان	متوسط سهم از کل تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی
%۰/۲۵	%۰/۲	%۰/۱۱	%۰/۱	بخش کشاورزی (جاری)	میانگین نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده
%۰/۰۲۹۰۰۸	%۰/۰۱۵۵۰۴	%۰/۰۰۴۶۶۱	%۰/۰۰۰۸۶۷	بخش کشاورزی (واقعی)	میانگین نسبت تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده
%۳۲/۰۳	%۲۰/۳	%۱۶/۶۱	%۱۸/۰۳	بخش بازرگانی	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۱۵/۰۲	%۱۸/۲۹	%۱۹/۷۹	%۱۶/۲۳	بخش کشاورزی	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۲۸/۴	%۳۰/۹۸	%۳۱/۹۲	%۲۶/۷۳	بخش صنعت و معدن	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۲۲/۸	%۲۶/۸۳	%۲۹/۷	%۳۰/۶۳	بخش ساختمان	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
.	.	.	%۵/۶۸	سرمایه‌گذاری مستقیم و مشارکت حقوقی	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
.	.	.	%۰/۷۶	سایر	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۱/۷۵	%۳/۶۱	%۱/۹۸	۰	صادرات	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۳۲/۰۳	%۲۰/۳	%۱۶/۶۱	%۱۸/۰۳	بخش بازرگانی	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۱۵/۰۲	%۱۸/۲۹	%۱۹/۷۹	%۱۶/۲۳	بخش کشاورزی	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۲۸/۴	%۳۰/۹۸	%۳۱/۹۲	%۲۶/۷۳	بخش صنعت و معدن	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۲۲/۸	%۲۶/۸۳	%۲۹/۷	%۳۰/۶۳	بخش ساختمان	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
.	.	.	%۵/۶۸	سرمایه‌گذاری مستقیم و مشارکت حقوقی	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
.	.	.	%۰/۷۶	سایر	متوسط سهم از کل مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به قیمت جاری
%۱/۷۵	%۳/۶۱	%۱/۹۸	۰	صادرات	میانگین نسبت مانده
%۰/۷۳	%۰/۴۵	%۰/۲۷	%۰/۳۱	بخش کشاورزی (جاری)	میانگین نسبت مانده

شاخص‌های آماری					
برنامه چهارم توسعه -۱۳۸۸) (۱۳۸۴	برنامه سوم توسعه -۱۳۸۳) (۱۳۷۹	برنامه دوم توسعه -۱۳۷۸) (۱۳۷۴	برنامه اول توسعه -۱۳۷۲) (۱۳۶۸		تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی به ارزش افزوده
%/۰/۰۸۵	%/۰/۰۳۵۸۴۷	%/۰/۰۱۱۴۸۳	%/۰/۰۰۲۷۲۱	بخش کشاورزی (واقعی)	
۴۹۸۱۰/۳	۱۸۱۵۵/۱۲	۲۷۹۴/۲۴	۶۵۸/۹۳	کل بخش کشاورزی	متوسط تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی (به قیمت جاری) میلیارد ریال
۱۷۰۳۲/۰۳	۵۰۸۸/۰۴	۸۱۶/۸۲	۲۱۰/۸۷	زراعت	
۴۶۰۸/۱۵	۱۲۹۲/۰۵۲	۱۵۶/۴۸	۳۹/۹۷	باغداری	
۱۰۸۹۱/۷۸	۲۷۹۹/۵۸	۵۲۴/۳	۲۰۲/۴۷	دامداری و دامپروری	
۳۳۱۲/۷۳	۱۰۵۰	۳۶۶/۷۴	۷۵/۱۸	پرورش طیور	
۴۷۳/۳۸	۴۸/۳۸	۷/۹۲	۷/۰۷	پرورش زنبور عسل و کرم ابریشم	
۲۴۲۹/۴۸	۵۴۸/۶۲	۱۲۴/۴۸	۳۵/۷۵	صنایع وابسته به کشاورزی	
۷۷۳/۹۳	۲۵۷/۶۴	۶۰/۴۲	۱۹/۲۳	قالیبافی و صنایع دستی	
۵۷۳/۹	۱۸۸/۱۲	۱۷/۰۲	۹/۴	پرورش ماهی، صید ماهی و میگو	
۶۳۰۵/۳۵	۱۰۹۱/۴	۲۷۸/۱	۵۴/۴۲	خدمات کشاورزی	
۳۴۰۹/۶	۵۲۹۰/۸	۴۴۱/۹۸	۴/۵۸	سایر	متوسط تسهیلات پرداختی بانک کشاورزی غیرتکلیفی (به قیمت ثابت) میلیارد ریال
۱۵۰۴/۰۴	۶۰۵/۳۷	۱۰۶/۹۵	۱۸/۲۵	کل بخش کشاورزی	
۵۱۷/۱۴	۱۷۲/۴۳	۳۱/۰	۵/۸۶	زراعت	
۱۴۲/۹۴	۴۳/۲۶	۶/۱۳	۱/۰۹	باغداری	
۳۳۰/۵۱	۹۲/۴۱	۱۹/۹۵	۰/۹	دامداری و دامپروری	
۱۰۲/۰۷	۳۶/۶۱	۱۴/۰۶	۱/۱۸۷	پرورش طیور	
۱۲/۶۹	۱/۵۹	۰/۳	۰/۲۳	پرورش زنبور عسل و کرم ابریشم	
۷۶/۳۲	۱۷/۹۳	۳/۵۹	۰/۹۶	صنایع وابسته به کشاورزی	
۲۲/۵۵	۸/۵۹	۲/۲۵	۰/۵۵	قالیبافی و صنایع دستی	
۱۶/۴۵	۶/۲۲	۰/۶۴	۰/۲۷	پرورش ماهی، صید ماهی و میگو	
۱۸۱/۷۴	۵۳/۳۱	۱۰/۸۵	۱/۴۳	خدمات کشاورزی	

فصل چهارم - تحلیل متغیرهای کلان اقتصادی حمایتی (اعتبارات و سرمایه‌گذاری) در بخش کشاورزی ۴۹۷

شاخص‌های آماری					
برنامه چهارم توسعه -۱۳۸۸) (۱۳۸۴	برنامه سوم توسعه -۱۳۸۳) (۱۳۷۹	برنامه دوم توسعه -۱۳۷۸) (۱۳۷۴	برنامه اول توسعه -۱۳۷۲) (۱۳۶۸	سایر	متوجه سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور
۱۰۱/۶۴	۱۷۳/۰۲	۱۷/۶۹	۰/۱	جاری	متوجه سهم سرمایه‌گذاری بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور
%۵/۳۸	%۴/۰۷	%۴/۲۹	%۴/۸۹	ثابت	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۵/۱۹	%۴/۷۸	%۴/۳۶	%۴/۶۳	کشاورزی از کل	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۱۳/۱۳	%۱۳/۷۸	%۱۵/۱۵	%۱۵/۱۳	ارزش افزوده سرمایه‌گذاری	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۵/۲	%۴/۸	۴/۴	%۴/۴	صنایع و معادن از کل	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۲۵/۴۰	%۲۳/۱	%۱۹/۲	%۱۸/۴	ارزش افزوده سرمایه‌گذاری	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۲۹/۸	%۳۰	%۳۰	%۳۰/۵	خدمات از کل	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۵۱/۴	%۵۲/۲	%۵۲/۳	%۵۰/۵	ارزش افزوده سرمایه‌گذاری	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۶۵	%۶۵/۲	%۶۵/۶	%۶۴/۹	نفت و گاز از کل	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۱۰/۵	%۱۱/۸	%۱۴/۳	%۱۶/۹	ارزش افزوده سرمایه‌گذاری	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۳/۳	%۴/۲	%۶/۲	%۷/۹	کشاورزی	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۱۳/۱۳	%۱۳/۷۸	%۱۵/۱۵	%۱۵/۱۳	نفت	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۵/۲	%۴/۸	%۴/۴	%۴/۴	صنایع و معادن	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۱۰/۵	%۱۱/۸	%۱۴/۱۳	%۱۶/۹	خدمات	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۳/۳	%۴/۲	%۶/۲	%۲/۹		
%۲۵/۴	%۲۳/۱	%۱۹/۲	%۱۸/۴		
%۲۹/۸	%۳۰	%۳۰	%۳۰/۵		
%۵۱/۴	%۵۲/۲	%۵۲/۳	%۵۰/۵		
%۶۵	%۶۵/۲	%۶۵/۶	%۶۴/۹		
متوجه رشد برنامه ۵/۶	متوجه رشد برنامه ۴/۵			کشاورزی	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
متوجه رشد برنامه ۳/۲	متوجه رشد برنامه ۹/۵			نفت و گاز	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
متوجه رشد برنامه ۱۱/۲	متوجه رشد برنامه ۱۴/۱			صنایع و معادن	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
متوجه رشد برنامه ۹/۹	متوجه رشد برنامه ۳/۶			خدمات	متوجه سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶

جدول ۴-۲۷- مهم‌ترین نقاط قوت شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی

در طول برنامه‌های توسعه کشور

	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	نقاط قوت
*					افزایش سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی از ارزش افزوده کشور
*	*	*	*	*	رونده افزایشی میزان تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی
*					افزایش سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت ثابت

جدول ۴-۲۸- مهم‌ترین نقاط ضعف شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی

در طول برنامه‌های توسعه کشور

	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	نقاط ضعف
*					دسترسی به منابع تأمین بانکی بخش کشاورزی کاهش یافته
*					بهره‌وری اعتبارات پرداختی به بخش کشاورزی روند نزولی داشته
*	*	*	*	*	رونده اگاهی اشتغال و فرصلت های شغلی در مناطق روستایی و بخش کشاورزی
*	*	*	*	*	عدم وجود سیاست مشخص و ثابتی در خصوص جذب مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در فعالیت‌های بخش کشاورزی
*	*	*	*	*	پایین بودن سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری و موجودی سرمایه کل کشور

فصل پنجم

محاسبه میزان حمایت
داخلی از بخش کشاورزی
در ایران: روش شاخص
معیار کلی حمایت

مقدمه

مذاکرات تجاری چند جانبی دور اروگوئه نقطه عطفی در کشاورزی جهان محسوب می‌شود، زیرا برای اولین بار کشاورزی در مذاکرات تجاری گات از جایگاه برجسته‌ای برخوردار شد. براساس موافقتنامه کشاورزی، کشورها موافقت نمودند که براساس یک برنامه زمانبندی مشخص؛ از میزان تعرفه‌ها، یارانه‌های صادراتی و حمایت‌های داخلی محصولات بکاهند و در ضمن موانع غیرتعریفهای را به معادلهای تعرفه‌ای تبدیل نمایند. در موافقتنامه کشاورزی، حمایت‌های داخلی به دلیل تأثیر مستقیم بر تولید و تأثیر غیرمستقیم بر تجارت محصولات کشاورزی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. مطابق با این موافقتنامه کلیه حمایت‌های داخلی از بخش کشاورزی به استثنای حمایت‌های مجاز (حمایت‌های جعبه سبز) باید کاهش یابند.

در این پژوهش به منظور سنجش و اندازه‌گیری میزان حمایت‌های انجام شده از بخش کشاورزی در کشور از شاخص‌های «معیار کلی حمایت (AMS)» و «معیار حمایت از خدمات عمومی کشاورزی (GSSE)» استفاده شده است. انتخاب معیار (AMS) توسط مذاکرات دور اروگوئه GATT از مسائل چالش‌برانگیز این دور از مذاکرات بوده است. اما انتخاب این شاخص در مقابل شاخص‌هایی مانند «معیار حمایت از تولیدکننده (PSE)» به دلیل امکان‌پذیری محاسبه همگون حمایت‌ها در کشورهای مختلف بوده است. لذا با توجه به استناد و تأکید سازمان‌های بین‌المللی به شاخص (AMS)، در این پژوهش این شاخص مورد برآورد قرار گرفت. علاوه بر آن شاخص GSSE نیز به دلیل دارا بودن ویژگی‌هایی مانند نشان دادن میزان توجه دولت‌ها به سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و به عنوان اقلام حمایتی سبز و مجاز مورد بحث واقع شده است.

شاخص حمایت از تولیدکننده (PSE) به تفکیک محصولات محاسبه شده و در صورت در دسترس بودن اطلاعات دقیق برای همه محصولات، قابل محاسبه است. با توجه به اهداف پژوهش که تحلیل سیاست‌های حمایتی به صورت کلان مورد نظر است و با عنایت به نوع داده‌های آماری تولید شده در کشور، سنجش و اندازه‌گیری شاخص معیار کلی حمایت (AMS) در اولویت قرار گرفت.

شاخص‌های دیگر مانند شاخص حمایت از مصرف‌کننده (CSE) اساساً میزان حمایت از مصرف‌کنندگان را مورد سنجش قرار می‌دهد و در ارتباط با اهداف این پژوهش نیست و شاخص حمایت کل (TSE) از این رو که شامل CSE نیز می‌شود به موضوع پژوهش حاضر مربوط نمی‌شود.

توضیح اینکه با توجه به عدم انتشار حساب‌های ملی در ۳ سال اخیر برخی از شاخص‌های اقتصاد کلان مانند ارزش تولید بخش‌ها و نرخ ارز واقعی و... از طریق رگرسیون روند زمانی مورد تخمین قرار گرفت. به منظور بالا بردن اطمینان و دقت در برآورد این شاخص در این پژوهش تلاش گردید تا این شاخص براساس چند معیار مختلف مورد برآورد و سنجش قرار گیرد.

۱- معیار کلی حمایت (AMS) در ایران

به منظور محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی برای هماهنگی در روش محاسبه میزان حمایت‌های داخلی، شاخص معیار کلی حمایت^۱ معرفی شده است. معیار کلی حمایت، ابتدا برای هر محصول پایه کشاورزی محاسبه می‌شود و محاسبه‌ای مشابه نیز برای حمایت‌های غیرقابل انتساب به محصول صورت می‌گیرد. سپس از مجموع این دو، مجموع معیار کلی حمایت بدست می‌آید. به کشورهای عضو

اجازه داده شده تا سطح حداقلی از حمایت‌های مختلف کننده را برای خود حفظ نمایند. مشروط بر این که میزان حمایت انجام شده برحسب درجه توسعه‌یافتنگی از ۵ یا ۱۰ درصد ارزش محصول تولیدی بیشتر نباشد. در ادبیات سازمان جهانی تجارت این سطح از حمایت‌ها «حداقل مجاز^۱» نامیده می‌شود. کشور عضو می‌باید پس از محاسبه این معیار متعهد شود که برحسب درجه توسعه‌یافتنگی خود «معیار کلی حمایت» را طی یک دوره شش یا ده ساله معادل سیزده و نیم یا بیست درصد کاهش دهد.

معیار کلی حمایت براساس رابطه زیر بیان می‌گردد:

$$TAMS = \sum_{i=1}^n AMS_i + \sum_{k=1}^k EMS_k$$

if: $AMS_i > 5\% \text{ or } 10\%$

$$AMS_i = (P_{id} - P_{iw}e)Q_i + \sum_{j=1}^m S_{ij}$$

$$S_j = (r_{jw}e - r_{jd})q_j$$

$$AMS_i = (P_{id} - P_{iw}e)Q_i + \sum_{j=1}^m (r_{jw}e - r_{jd})q_j$$

که در آنها:

$TAMS$: مجموع معیار کلی حمایت

AMS_i : معیار کلی حمایت مربوط به محصول

AMS_i : معادل معیار کلی حمایت غیرمتسب به محصول خاص

P_{id} : قیمت داخلی محصول

P_{iw} : قیمت جهانی محصول

r_{jw} : قیمت جهانی نهاده

r_{jd} : قیمت داخلی نهاده

نرخ ارز : e

مقدار محصول i مشمول قیمت حمایتی : Q_i

مقدار نهاده j مشمول دریافت نهاده : q_j

مقدار یارانه پرداختی به نهاده j منسوب به محصول i : S_{ij}

همان طور که مشخص است معیار کلی حمایت از مجموع حمایت مربوط به محصول و حمایت غیرمنتسب به محصول خاص به دست می‌آید. حمایت‌های مربوط به محصول شامل دو بخش حمایت قیمتی و حمایت نهاده‌ای می‌شود.

در محاسبه مربوط به حمایت‌های داخلی، کشورهای عضو سازمان جهانی تجارت یا کشورهای متقارن عضویت تا حدودی از آزادی عمل برخوردار هستند. هم می‌توان با انتساب یارانه‌های نهاده‌ای به محصولات مشخص نسبت به محاسبه حمایت داخلی محصولی اقدام نمود و هم می‌توان به نحوی که در این پژوهش عمل می‌شود نسبت به یارانه نهاده‌ها در سطح کل بخش اقدام کرد و حمایت داخلی محصولی را فقط محدود به حمایت نهاده‌ای نمود. در حالت اول احتمال محاسبه یارانه‌های نهاده‌ای در سطحی بیش از آنچه در کل بخش پرداخت شده است وجود دارد، اما در حالت دوم این مشکل بوجود نمی‌آید.

۱-۱- حمایت قیمتی

حمایت قیمتی از مابه التفاوت قیمت تضمینی و قیمت جهانی در میزان خرید تضمینی محصولات بدست می‌آید. اطلاعات لازم جهت محاسبه حمایت قیمتی از سازمان‌های مختلف از جمله مرکز آمار ایران، سایت سازمان خواروبار کشاورزی (FAO)، سازمان تعاونی روستایی، شرکت امور پشتیبانی دام، وزارت جهاد کشاورزی آمارنامه کشاورزی برای سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۸ جمع‌آوری شده است.

برای محاسبه قیمت جهانی محصولات در مورد محصولات وارداتی براساس موافقتنامه کشاورزی (AOA)، برای محصولات وارداتی قیمت CIF و برای محصولات صادراتی قیمت FOB به عنوان قیمت مرجع ثابت خارجی استفاده شده است. در مواردی که اطلاعات قیمتی در دسترس نبود (به عبارت دیگر ایران واردکننده یا صادرکننده آن محصول نیست) یا به هر علتی دسترسی به این آمار وجود نداشت، از قیمت‌های FOB و CIF کشورهای همسایه (آذربایجان، پاکستان، ترکیه و عربستان سعودی) استفاده شده است.

با توجه به رابطه معیار کلی حمایت، میزان حمایت قیمتی از محصول وابسته به مقدار محصول خریداری شده است. این امر می‌تواند موجب تأثیرگذاری سیاست‌های مرزی در میزان حمایت داخلی شود. حالتی را فرض کنید که شدت حمایت مرزی مانع از فروش محصول به قیمت حمایتی به دولت گردد. در این حالت مقدار حمایت قیمتی صفر خواهد بود ولی آیا در این شرایط می‌توان مدعی شد که از تولید این محصول حمایت قیمتی به عمل نیامده است. یا بر عکس زمانی که کشورهای در حال توسعه به واسطه موانع غیرتعرفه‌ای قیمت حمایتی خود را در سطح پایین‌تری از قیمت جهانی تثبیت می‌کنند، حمایت قیمتی منفی را چگونه باید توجیه کرد؟

۱- تأثیر حمایت مرزی بر حمایت داخلی^۱

با مروری بر چرایی و چگونگی انجام مذاکرات کشاورزی در دور اروگوئه در می‌یابیم که قاعده‌مند شدن تجارت محصولات کشاورزی نه تنها از شدت اختلالات تجاری در این بازار بالتبه کوچک ولی حائز اهمیت می‌کاست، بلکه به مذاکرات تعرفه

۱- گیلانپور، امید و حجازی، مینا، برآورد مقابل حمایت مرزی و داخلی بر بخش کشاورزی ایران، اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی) تابستان ۱۳۸۹، ۲۴، (۲): ۲۳۹-۲۴۴.

و تجارت نیز شمولیت عامتری می‌بخشد. شاید بتوان یکی از خصوصیات منحصر به فرد موافقتنامه کشاورزی را موظف کردن کشورها به پذیرش تعهداتی در سه حوزه متفاوت یعنی حمایت‌های داخلی، دسترسی به بازار و یارانه‌های صادراتی دانست. هرچند در هر سه حوزه هدف کاهش مداخلات مختل کننده تجارت است، ولی چنین دسته‌بندی حکایت از توجه مقررات موافقتنامه کشاورزی به ابزارهای سیاستی در مقابل آثار تجاری سیاست‌های کشاورزی دارد. درک نکته فوق این سوال را به وجود می‌آورد که آیا چنین توجه‌ای موجب تأثیرگذاری تعهدات سه حوزه حمایت‌های داخلی، دسترسی به بازار و یارانه‌های صادراتی بر یک دیگر نخواهد شد؟

نخستین بار آنانیا^۱ (۱۹۹۷) به این مسأله توجه کرد. وی در مقاله‌ای تئوریک تأثیرات دسترسی به بازار بر حمایت‌های داخلی، یارانه‌های صادراتی بر حمایت‌های داخلی و دسترسی به بازار بر یارانه‌های صادراتی را مورد بررسی قرار داد. وی نشان داد که اگر کشور واردکننده‌ای به تولیدکنندگان خود به صورت معین به ازای هر واحد تولید^۲ یارانه پرداخت کند، کاهش تعریفه از سوی این کشور می‌تواند میزان معیار کلی حمایت در این کشور را حتی در صورت زیاد شدن حمایت داخلی کاهش دهد (متناقض‌نمای آنانیا). البته این اتفاق در مورد همه انواع حمایت‌های داخلی تأثیرگذار بر مقدار و نوع تولید، از جمله پرداخت جبرانی^۳، مصدق ندارد. بر این اساس، وی استدلال می‌کند که معیار کلی حمایت شاخص مناسبی برای اندازه‌گیری میزان حمایت داخلی نیست. چرا که میزان حمایت از تولیدکننده داخلی را اعم از اینکه ناشی از سیاست‌های داخلی و یا تجاری باشد، به صورت توأمان اندازه‌گیری می‌کند.

1- Anania

2- Per-Unit Production Subsidy

3- Deficiency Payment

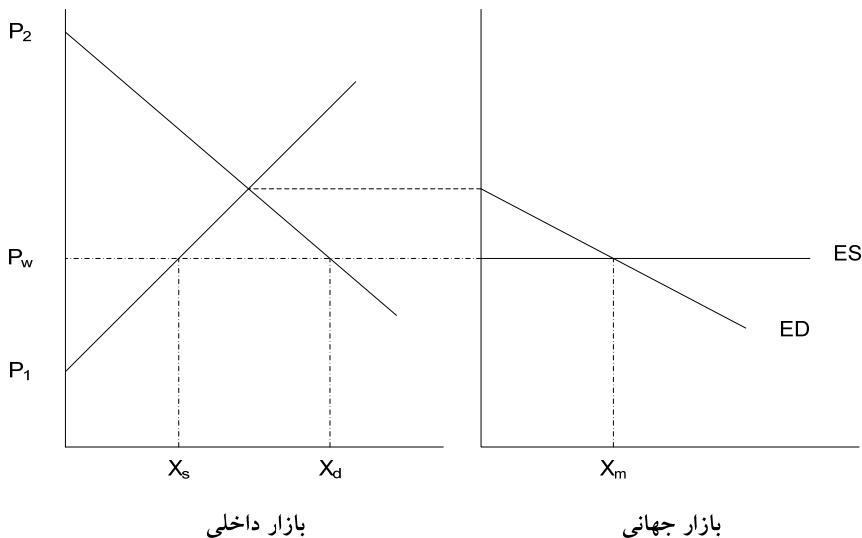
گورتر و اینگکو^۱ (۲۰۰۲) ضمن تأیید تأثیر سیاست‌های دسترسی به بازار بر معیار کلی حمایت به نکته‌ای که در کار آنانیا مغفول مانده بود توجه کردند. آنها حالتی را مورد توجه قرار دادند که حمایت مرزی قیمت داخلی را در سطحی بالاتر از قیمت جهانی حفظ کند. در این شرایط اگر قیمت مداخله‌ای از سوی دولت در این کشور اعلام نشده باشد طبق دستورالعمل مندرج در موافقتنامه کشاورزی چیزی به حمایت قیمتی این کشور افزوده نخواهد شد. این مسئله می‌تواند به عنوان یک معیار دوگانه مورد استفاده قرار گیرد؛ کما اینکه کانادا با توجه به آن حمایت قیمتی خود از گوشت مرغ، بوقلمون و تخم مرغ را اعلام نکرده لیکن ایالات متحده در همین شرایط برای فرآورده‌های شیری خود حمایت قیمتی اعلام کرده است. گورتر و اینگکو با توجه به تأثیرپذیری معیار کلی حمایت از سیاست‌های تجاری لزوم تعریف جعبه زرد براق^۲ را مطرح می‌سازند. اما آنچه که در کار آنها به آن پرداخته نمی‌شود این است که چگونه می‌توان تأثیر مذکور را تفکیک کرده و جعبه زرد براق را تشکیل داد. در اینجا تلاش می‌کنیم تا این مشکل را بر طرف کنیم:

ابتدا کشور کوچک خالص واردکننده محصولات کشاورزی و مواد غذایی را در نظر بگیرید.تابع عرضه داخلی و تقاضا در این کشور به ترتیب با Sd و D مشخص می‌شود. در صورتی که هیچ مداخله‌ای توسط دولت در بازار و تولید این محصول صورت نگیرد، با توجه به منحنی تقاضای داخلی کشور موصوف (ED) و منحنی عرضه افقی در بازار بین‌المللی (ES) مقدار تولید داخلی، تقاضا و واردات به ترتیب Xd و Xm خواهند بود (نمودار ۱-۵).

1- Gorter and Ingco
2- flashing amber box

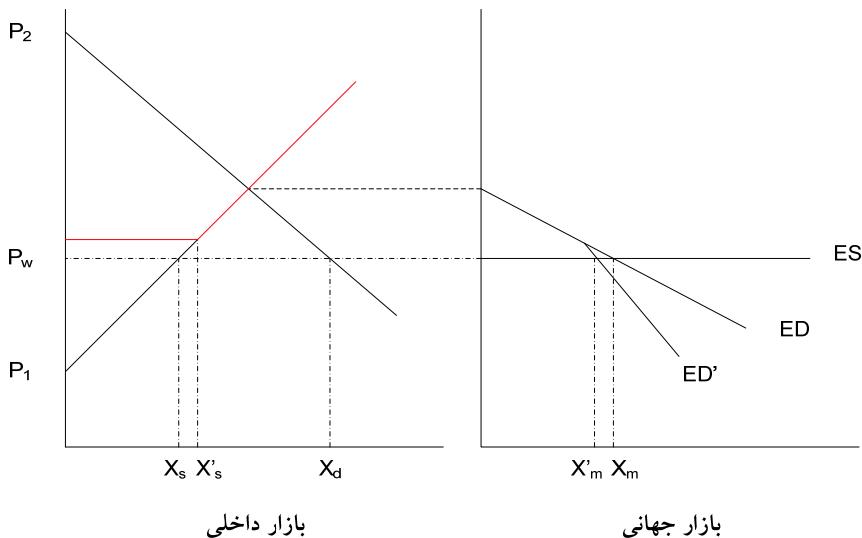
نمودار ۵-۱- نمودار عرضه و تقاضای داخلی و جهانی یک کشور کوچک واردکننده
بدون هرگونه مداخله سیاستی از سوی دولت

اجرای سیاست حمایتی به صورت اعمال قیمت بالاتر از قیمت بین‌المللی برای تولیدکننده داخلی ($P_i < P_m$) سبب خواهد شد تا منحنی مازاد تقاضا همان طور که در نمودار ۲-۵ نشان داده شده، شکسته شده و از ED به 'ED' تغییر پیدا کند. در این حالت مقدار تولید داخلی از X_s به X'_s افزایش پیدا کرده و مقدار واردات از X_m به X'_m کاهش می‌یابد. در این صورت براساس رابطه می‌توان گفت مقدار حمایت قیمتی انجام شده از محصول برابر خواهد بود با:

$$(P_i - P_w)X'_s$$

نمودار ۲-۵- نمودار عرضه و تقاضای داخلی و جهانی یک کشور کوچک واردکننده
در شرایط اعمال سیاست حمایت قیمتی از تولیدکنندگان داخلی

اما با اضافه شدن مداخله مرزی از سوی دولت کشور واردکننده در همین بازار، متغیر قیمت برای محاسبه میزان حمایت قیمتی از شفافیت سابق برخوردار نخواهد بود. چرا که اگر قیمت مداخله‌ای در تولید از قیمت رایج در بازار داخلی که ناشی از مداخله مرزی است بیشتر باشد، یعنی:

$P_i > P_{w+t} > P_w$

در این صورت مشکلی در محاسبه حمایت داخلی وجود نخواهد داشت. چرا که مقدار محصولی که به دولت تحویل داده نشده میان حمایت مرزی و جاگذاری مقدار محصول فروخته شده به دولت در رابطه AMS نشان‌دهنده حمایت قیمتی است. اما در مقابل اگر قیمت مداخله‌ای در تولید از قیمت رایج در بازار داخلی که ناشی از مداخله مرزی است کمتر باشد، یعنی:

$$P_w < P_i < P_{w+t}$$

عملأً دولت نیازی به خرید محصول تولید شده با قیمت P_i نخواهد داشت. چرا که کشاورزان می‌توانند محصول خود را با قیمت P_{w+t} در بازار به فروش برسانند. در این

صورت عملاً محصولی به دولت فروخته نخواهد شد و به رغم اعمال سیاست حمایت داخلی و بسط تولید و در نتیجه مختل شدن تجارت، عملاً هیچ گونه حمایت قیمتی برای این کشور نباید ثبت شود. لیکن کشورهای مختلف در برخورد با این مسئله عکس‌العمل‌های مختلفی از خود نشان داده و سازمان جهانی تجارت نیز نسبت به این رویه‌های متفاوت واکنشی نشان نداده است. برای حل این مشکل در حالتی که قیمت رایج در بازار از قیمت مداخله‌ای دولت بزرگتر است، می‌توان مقدار محصول تولید شده را به عنوان محصول فروخته شده به دولت در نظر گرفت و براساس رابطه AMS به محاسبه حمایت قیمتی پرداخت. به دلیل آنکه این مقدار تولید تحت تأثیر قیمت رایج که ناشی از حمایت مرزی است ممکن گردیده و در صورت عدم مداخله مرزی با توجه به قیمت جهانی، کشاورزان محصول خود را به قیمت تضمینی به دولت تحویل می‌دادند. البته شرط کافی برای این امر آن است که دولت برای مقدار محصول مورد حمایت سقفی تعیین نکرده باشد. لذا در این شرایط می‌توان به اندازه شکاف قیمت بازاری با قیمت جهانی در مانده محصول خریداری نشده توسط دولت به حمایت قیمتی پایه اضافه نمود. و از این طریق نسبت به تعیین جعبه زرد براق اقدام کرد. بنابراین خواهیم داشت:

$$FP_S = (P_i - P_w)X'_S + ((P_{W+t}) - P_i)(X''_S - X'_S)$$

که در آن:

FP_S : حمایت قیمتی براق

P_i : قیمت مداخله‌ای دولت برای حمایت از تولیدکننده داخلی

P_w : قیمت جهانی

P_{W+t} : قیمت رایج ناشی از مداخله مرزی

X''_S : مقدار تولید داخلی

X'_S : مقدار محصول فروخته شده به دولت براساس قیمت مداخله‌ای

۱-۳- حمایت نهادهای

آمار و اطلاعات لازم جهت محاسبه میزان حمایت نهادهای طی سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۸۰ از شرکت خدماتی حمایتی، بانک مرکزی، بانک کشاورزی، وزارت جهاد کشاورزی، وزارت اقتصاد و دارایی، شرکت مدیریت منابع آب ایران، ترازنامه انرژی و آمارنامه کشاورزی جمع‌آوری شده است.

برای محاسبه میزان حمایت نهادهای می‌توان به دو شیوه عمل کرد: هم می‌توان با انتساب یارانه‌های نهادهای به محصولات مشخص نسبت به محاسبه حمایت داخلی محصولی اقدام نمود و هم می‌توان نسبت به یارانه نهادهای در سطح کل بخش اقدام کرد و حمایت داخلی محصولی را فقط محدود به حمایت نهادهای نمود. در حالت اول احتمال محاسبه یارانه‌های نهادهای در سطحی بیش از آنچه در کل بخش پرداخت شده است وجود دارد، اما در حالت دوم این مشکل بوجود نمی‌آید.

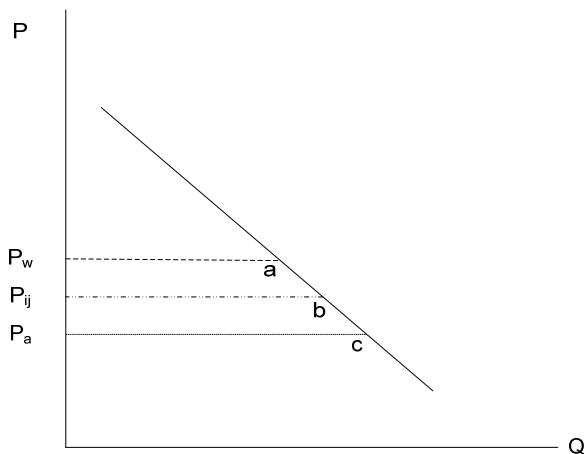
اما در حالت اول داده‌های آماری موجود در کشور امکان تفکیک میزان نهادهای مصرفی در هر محصول را فراهم نمی‌سازد. هرچند در آمارنامه‌های هزینه تولید زراعی امکان دسترسی به میزان متوسط مصرف برخی از نهادهای در تولید محصولات زراعی وجود دارد، لیکن بسیاری از این نهادهای در دیگر زیربخش‌های کشاورزی که رقیب زیربخش زراعت هستند نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند. با توجه به قابلیت جابجایی این نهادهای در بین محصولات مختلف تولیدی، امکان کنترل صحت اطلاعات ارائه شده در بانک هزینه تولید وجود ندارد. لذا در این پژوهش تمامی یارانه اختصاصی اعطای شده به نهادهای کشاورزی به عنوان حمایت غیرقابل استناد به محصول در نظر گرفته شده است (گیلانپور، ۱۳۹۱).

نکته دیگری که در رابطه با محاسبه میزان حمایت نهادهای باید بدان توجه کرد، دامنه نهادهای مورد بررسی می‌باشد. شاید برخی اعتقاد داشته باشند که پاسخ این سوال بدیهی است و همه نهادهای بخش کشاورزی که از یارانه‌های دولتی استفاده

می‌کنند می‌باید مورد توجه قرار گیرند. اما در مقابل می‌توان استدلال کرد که براساس بند ۲ ماده ۱ موافقتنامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی^۱ شرط یارانه محسوب شدن هرگونه پرداخت انتقالی خاص بودن آن است و پرداخت‌های انتقالی دولت برای نهاده‌هایی که یارانه اختصاصی برای بخش کشاورزی دریافت نمی‌کنند نمی‌تواند یارانه خاص بخش کشاورزی تلقی شود. بر این اساس در مورد برخی از نهاده‌ها مثل انرژی برق، آب و اعتبارات بخشی از پرداخت انتقالی دولت مختص بخش کشاورزی بوده و بخش دیگر از آن جنبه عام دارد. لذا لازم است بخش اول پرداخت انتقالی مذکور به عنوان یارانه پرداختی به بخش کشاورزی مورد محاسبه قرار گیرد (گیلانپور ۱۳۹۱).

برای درک بهتر این مفهوم در نمودار ۳-۵ تابع تقاضا نهاده k که مصرف کنندگان آن از یارانه دولتی بهره‌مند می‌گردند، در بخش کشاورزی نشان داده شده است. در این نمودار P_w نشان‌دهنده قیمت جهانی این نهاده، P_{ij} بیانگر قیمت داخلی این نهاده برای مصرف کنندگان بخش j و P_a نشانه قیمت پرداختی برای این نهاده توسط بهره‌برداران بخش کشاورزی است. بنابراین با توجه به مفهوم عام یارانه میزان یارانه اختصاص یافته به بخش کشاورزی برابر خواهد بود با $P_a P_w ac$ لیکن با عنایت به شرایط مندرج در بند ۲ ماده ۱ موافقتنامه یارانه‌ها و اقدامات جبرانی، یارانه خاص بخش کشاورزی (یارانه با توجه به مفهوم خاص یارانه) که می‌باید در محاسبه معیار کالی حمایت مورد توجه قرار گیرد تنها برابر است با $P_a P_{ij} bc$ که آشکارا از $P_a P_b ac$ کوچکتر است (گیلانپور، ۱۳۹۱).

نمودار ۵-۳-تابع تفاضلی نهاده یارانه‌ای K

همه نهاده‌هایی که در بخش کشاورزی مورد استفاده قرار گرفته و استفاده‌کنندگان از آنها از پرداخت‌های انتقالی دولتی بهره‌مند شده‌اند در این تحقیق مورد توجه قرار گرفته‌اند (کود و سم، انرژی، آب و اعتبارات). با توجه به مطالبی که تاکنون بیان شده است، حمایت نهاده‌ای در دو صورت بدون در نظر گرفتن مفهوم خاص یارانه و با در نظر گرفتن مفهوم خاص یارانه محاسبه شده است.

۱-۴- حمایت نهاده‌ای بدون توجه به مفهوم خاص بودن یارانه

برای محاسبه یارانه بدون توجه به مفهوم خاص آن، مابه‌التفاوت قیمت نهاده مورد نظر در بخش کشاورزی با بالاترین قیمت نهاده در سایر بخش‌ها به عنوان قیمت مشمول یارانه در نظر گرفته شده است. از تفاوت این قیمت با قیمت جهانی در میزان مصرف نهاده مورد نظر یارانه آن بدست می‌آید.

یک روش دیگر برای محاسبه یارانه بدون توجه به مفهوم خاص آن، مابه التفاوت قیمت نهاده مورد نظر در بخش کشاورزی با میانگین سایر بخش‌ها به عنوان قیمت مشمول یارانه در نظر گرفته شده است. از تفاوت این قیمت با قیمت جهانی در میزان مصرف نهاده مورد نظر یارانه آن بدست می‌آید.

هم‌چنانی روشی دیگر برای محاسبه یارانه بدون توجه به مفهوم خاص آن، قیمت تمام شده در بخش کشاورزی به عنوان قیمت مشمول یارانه در نظر گرفته شده است. از تفاوت این قیمت با قیمت جهانی در میزان مصرف نهاده مورد نظر یارانه آن بدست می‌آید.

۵-۱- حمایت نهاده‌ای با توجه به مفهوم خاص بودن یارانه

برای محاسبه یارانه با توجه به مفهوم خاص آن، مابه التفاوت قیمت نهاده مورد نظر در بخش کشاورزی با پایین‌ترین قیمت نهاده در سایر بخش‌ها به عنوان قیمت مشمول یارانه در نظر گرفته شده است. از تفاوت این قیمت با قیمت جهانی در میزان مصرف نهاده مورد نظر یارانه آن بدست می‌آید.

در مطالب زیر شاخص حمایت داخلی به تفکیک حمایت قیمتی و حمایت نهاده‌ای در دو نرخ ارز رسمی و واقعی آورده شده است. لازم به ذکر است نرخ ارز واقعی در سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ موجود نمی‌باشد و در این سال‌ها نرخ ارز غیررسمی به جای نرخ ارز واقعی در نظر گرفته شده است. هم‌چنانی ارزش تولید بخش کشاورزی در سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ در دسترس نبوده و جهت برآورد آن از نرخ رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی استفاده شده است.

۱-۵-۱- شاخص AMS براساس حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی در نرخ ارز رسمی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

در جدول ۱-۵ حمایت قیمتی از بخش کشاورزی ایران در نرخ ارز رسمی و براساس قیمت تضمینی آورده شده است.

جدول ۱-۵ - حمایت قیمتی در نرخ ارز رسمی ۱۳۸۱-۱۳۸۰

(میلیارد ریال)

سال	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
حمایت قیمتی	۷۴۳۵/۸۶	۳۰۰۴/۳۰	۲۸۶۵/۹۸	۲۱۲۵/۴۲	۸۶۳۹/۴۶	۷۰۲۹/۵۵	۳۲۵۱/۴۹	۱۳۱۴/۶۵	۷۵۷۱/۰۵

مأخذ: نتایج تحقیق

در جدول ۲-۵، ۳-۵ و ۴-۵ حمایت نهاده‌ای از بخش کشاورزی ایران در نرخ ارز رسمی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه در سه روش محاسبه اختلاف قیمت بخش کشاورزی با بالاترین قیمت سایر بخش‌ها، اختلاف قیمت بخش کشاورزی با میانگین وزنی قیمت سایر بخش‌ها و همچنین قیمت تمام شده در بخش کشاورزی به عنوان قیمت مشمول یارانه آورده شده است.

جدول ۲-۵ - حمایت نهاده‌ای در نرخ ارز رسمی

و اختلاف قیمت با بالاترین قیمت در سایر بخش‌ها

(میلیارد ریال)

شرح	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
شرح		۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷
کود و سم	۱۱۸/۴۱	۲۷۰/۰۵۲	۳۷۰/۰۵۲	۶۰۰۹/۵۵	۷۲۶۲/۶۵	۷۹۸۶/۴۱	۷۷۳۸/۱۱	۸۸۷۷/۴۴	۲۵۳۲/۰۵۴
انرژی	۶۵۶۷/۹۱	۵۹۱۵/۷	۴۲۵۰/۸	۵۸۱۵/۶	۱۷۳۰۰/۳۷	۲۲۷۲۰/۹۳	۲۷۶۸۳۰/۳۰	۳۲۵۶۲/۸۶	۲۴۲۴۳/۶۹
اعتبارات	۳۸۸۲/۴۲	۵۵۴۰/۰۵۸	۶۰۸۸/۱۳	۹۶۳۳/۰۴	۵۲۳۹/۹۸	۵۷۳۶/۹۴	۳۲۲۲/۲۶	۱۵۴۴/۶۳	۷۹۸/۶۳
آب	۴۱۰۱/۸۶	۲۸۷۷/۳	۳۹۱۵/۶	۶۲۱۸/۲۴	۳۲۲۴/۸۹	۷۷۴۸/۷۷	۷۳۲۱/۳۵	۵۰۹۴/۳	۱۰۶۴۳/۱۷
جمع	۱۴۶۷۰/۶	۱۷۰۴۲/۱	۱۷۹۵۹/۷	۲۷۶۷۶/۴	۳۳۰۲۷/۹	۴۳۰۴۴/۷	۴۳۳۱۳/۳۲	۴۸۰۷۴/۲	۳۸۲۱۸/۰۳

مأخذ: نتایج تحقیق

جدول ۳-۳- حمایت نهادهای در نرخ ارز رسمی

و اختلاف قیمت با میانگین وزنی قیمت در سایر بخش‌ها

(میلیارد ریال)

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۵۳۲/۵۴	۸۸۷۲/۴۴	۷۹۸۶/۴۱	۷۳۳۸/۱۱	۷۲۶۲/۶۵	۶۰۰۹/۵۵	۳۷۰۵/۲	۲۷۰۸/۵۲	۱۱۸/۴۱	کود و سم
۳۰۹۳۸/۷۲	۳۷۱۴۰/۴	۳۳۴۰۰/۳۸	۲۶۳۹۱/۲۵	۲۳۱۴۵/۴۱	۱۱۰۳۵/۴	۷۸۱۷/۴	۸۴۹۹/۲	۸۳۲۵/۴	انرژی
۷۹۸/۶۳	۱۵۴۴/۶۳	۳۲۲/۲۶	۵۷۳۶/۹۴	۵۲۳۹/۹۸	۵۱۷۰/۱۲	۲۸۸۱/۷۱	۲۴۸۰/۹۵	۱۶۴۳/۵۶	اعتبارات
۵۱۹۷/۴۴	۳۲۴۶/۲	۴۵۲۵/۵۹	۴۰۵۵/۹	۳۱۱۸/۰۹	۳۸۸۲/۱۵	۲۸۱۰/۲۹	۱۶۸۹/۱۶	۱۹۳۷/۹	آب
۳۹۴۶۷/۳۳	۵۰۸۰۳/۶۷	۴۶۲۳۴/۶۴	۴۴۰۲۲/۲۱	۳۸۷۶۶/۶۳	۲۶۰۹۷/۲۲	۱۷۲۱۴/۶	۱۵۳۷۷/۸۳	۱۲۰۲۵/۲۷	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق

جدول ۴-۵- حمایت نهادهای در نرخ ارز رسمی

و قیمت تمام شده بخش کشاورزی به عنوان قیمت مشمول یارانه

(میلیارد ریال)

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۵۳۲/۵۴	۸۸۷۲/۴۴	۷۹۸۶/۴۱	۷۳۳۸/۱۱	۷۲۶۲/۶۵	۶۰۰۹/۵۵	۳۷۰۵/۲	۲۷۰۸/۵۲	۱۱۸/۴۱	کود و سم
۳۴۰۷۱/۲۰	۴۰۲۵۴/۹	۳۶۰۱۸/۵۳	۲۸۰۱۷/۲	۲۵۴۷۹/۲	۱۳۳۰/۴	۹۵۷۲/۵	۹۸۵۷/۶	۹۳۴۷/۲	انرژی
۳۵۰۰۷/۲۳	۳۲۷۹۴/۲۸	۲۵۶۷۶/۵۸	۲۱۵۰۷/۴۸	۱۶۴۹۸/۱	۱۲۳۱۵/۷۴	۱۰۹۵۸/۶۳	۸۰۰۳/۱	۶۰۳۹/۳۲	اعتبارات
۴۵۰/۰۴	۲۹۳/۱۴	۴۳۹/۸	۳۷۸/۵	۳۴۹/۸	۳۰۸/۱	۲۹۵/۲	۱۳۵/۹	۲۴۲	آب
۷۲۰۶۱/۱۱	۸۲۲۱۴/۷۶	۷۰۱۲۱/۳۲	۵۷۲۴۱/۲۹	۴۹۵۸۹/۷۵	۳۱۹۳۳/۷۹	۲۴۵۳۱/۵۳	۲۰۷۰۵/۱۲	۱۵۷۴۶/۹۳	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق

در جدول ۵-۵، شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تضمینی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه آورده شده است.

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۱۷

**جدول ۵-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز رسمی،
براساس قیمت تضمینی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه**

(میلیارد ریال)

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۴۵۷۸۹/۰۸	۴۹۳۸۸/۸۸	۴۶۵۶۴/۸۱	۵۰۰۷۴/۲۵	۴۱۶۶۷/۲۵	۲۹۸۱۱/۸۵	۲۰۸۲۵/۷۱	۲۰۰۴۶/۴	۲۲۱۰۶/۴۶	شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
۴۷۰۳۸/۳۸	۵۲۱۱۸/۳۲	۴۹۴۸۶/۱۳	۵۱۰۵۱/۷۵	۴۷۴۰۶/۰۹	۲۸۲۳۲/۶۴	۲۰۰۸۰/۵۸	۱۸۳۸۲/۱۳	۱۹۴۶۱/۱۳	شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
۷۹۶۳۲/۱۶	۸۳۵۲۹/۴۱	۷۳۳۷۲/۸۱	۶۴۲۷۰/۸۴	۵۸۲۲۹/۲	۳۴۰۶۹/۲۱	۲۷۳۹۷/۵۱	۲۳۷۰۹/۴۲	۲۳۱۸۲/۷۹	شاخص AMS (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)
۳۴۹۷۴۰	۳۰۸۱۴۱	۳۴۹۳۶۷	۲۷۰۸۹۰	۲۲۶۶۶۸	۲۰۳۵۴۶	۱۶۷۶۰۹	۱۴۲۴۲۸	۱۱۱۰۹۵/۹۶	ارزش تولید
۱۳/۰۹	۱۶/۰۳	۱۳/۳۳	۱۸/۴۹	۱۸/۳۸	۱۴/۶۵	۱۲/۴۳	۱۴/۱	۱۹/۹	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
۱۳/۴۵	۱۶/۹۱	۱۴/۱۶	۱۸/۸۵	۲۰/۹۱	۱۳/۸۷	۱۱/۹۸	۱۲/۹۱	۱۷/۵۲	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
۲۲/۷۷	۲۷/۱۱	۲۱	۲۳/۷۳	۲۵/۶۹	۱۶/۷۴	۱۶/۳۵	۱۶/۶۵	۲۰/۸۷	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)

مأخذ: نتایج تحقیق

۱-۵-۱- شاخص AMS براساس حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز رسمی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

براساس مطالب بیان شده در قسمت حمایت قیمتی برمنای حمایت مرزی در

جدول شماره ۶-۵ حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز
رسمی آورده شده است.

جدول ۵-۶- حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی

در نرخ ارز رسمی ۱۳۸۸-۱۳۸۰

(میلیارد ریال)

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
حمایت قیمتی	۲۷۹۵۷/۶۳	۱۰۵۴۶/۰۴	۱۲۸۰۶/۲۳	۲۰۶۸۲/۶۰	۱۷۲۹۸/۹۶	۱۸۳۶۳/۸۳	۴۲۲۶۵/۶۶	۳۲۴۴۲/۲۲	۳۸۷۳۱/۳۴

مأخذ: نتایج تحقیق

حمایت نهادهای در نرخ ارز رسمی و بدون توجه به مفهوم یارانه همانند جداول ۲-۵ و ۴-۵ می‌باشد که در این قسمت از آوردن مجدد آنها خودداری شده است.

در جدول ۷-۵ شاخص AMS براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز رسمی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه آورده شده است.

جدول ۷-۵- محاسبه شاخص *AMS* در نرخ ارز رسمی،

براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

(میلیارد ریال)

شرح	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸
شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	۲۲۶۲۸/۲۳	۲۷۵۸۸/۶۴	۳۰۷۶۵/۹۶	۴۸۳۵۹/۰۳	۵۰۳۲۶/۸۵	۶۱۴۰۸/۰۳	۸۵۵۷۸/۹۸	۸۰۵۰۶/۴۵	۷۶۹۴۹/۳۷
شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	۳۹۹۸۲/۹۰	۲۵۹۲۴/۳۷	۳۰۰۲۰/۸۳	۴۶۷۷۹/۸۲	۵۶۰۶۵/۵۹	۶۲۳۸۶/۰۳	۸۸۵۰۰/۳۰	۸۳۲۳۵/۸۹	۷۸۱۹۸/۶۷
شاخص AMS (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)	۲۳۷۰۴/۵۶	۳۱۲۵۱/۶۶	۳۷۳۳۷/۷۶	۵۲۶۱۶/۳۹	۶۶۸۸۸/۷۱	۷۵۶۰۵/۱۲	۱۱۲۳۸۶/۹۸	۱۱۴۶۴۶/۹۸	۱۱۰۷۹۲/۴۵
ارزش تولید	۱۱۱۰۹۵/۹۶	۱۴۲۴۲۸	۱۶۷۶۰۹	۲۰۳۵۴۶	۲۲۶۶۶۸	۲۷۰۸۹۰	۳۴۹۳۶۷	۳۰۸۱۴۱	۳۴۹۷۴۰
سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	۳۸/۳۷	۱۹/۳۷	۱۸/۳۶	۲۲/۷۶	۲۲/۲	۲۲/۶۷	۲۴/۵	۲۶/۱۳	۲۲

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۱۹

(میلیارد ریال)

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۲/۳۶	۲۷/۰۱	۲۵/۳۳	۲۳/۰۳	۲۴/۷۳	۲۲/۹۸	۱۷/۹۱	۱۸/۲	۳۵/۹۹	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
۳۱/۶۸	۳۷/۲۱	۳۲/۱۷	۲۷/۹۱	۲۹/۵۱	۲۵/۸۵	۲۲/۲۸	۲۱/۹۴	۳۹/۳۴	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)

مأخذ: نتایج تحقیق

۳-۵-۱- شاخص AMS براساس حمایت قیمتی برمبنای قیمت تضمینی و نرخ ارز رسمی و با توجه به مفهوم خاص یارانه

حمایت قیمتی برمبنای قیمت تضمینی و نرخ ارز رسمی همانند جدول شماره ۱-۵ بوده و از تکرار آن در این قسمت خودداری شده است.

حمایت نهاده‌ای با توجه به مفهوم خاص یارانه در نرخ ارز رسمی در جدول شماره ۸-۵ آورده شده است.

جدول ۱-۵- حمایت نهاده‌ای با توجه به مفهوم خاص یارانه در نرخ ارز رسمی

(میلیارد ریال)

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۵۳۲/۵۴	۸۸۷۲/۴۴	۷۹۸۶/۴۱	۷۳۳۸/۱۱	۷۲۶۲/۶۵	۶۰۰۹/۵۵	۳۷۰۵/۲	۲۷۰۸/۵۲	۱۱۸/۴۱	کرد و سم
۱۳۳۹۳/۱۵	۱۵۲۸۷/۱	۱۱۰۹۶	۱۰۲۵۶/۷	۱۱۰۹۱/۸	۴۳۴۰/۸۹	۳۲۶۵/۳۶	۴۴۴۲/۰۱	۴۳۲۷/۳	انرژی
۷۹۸/۶۳	۵۴/۷۵	۳۲۲۲/۳	۵۷۳۶/۹۴	۳۸۸۱/۳۵	۲۳۱۶/۷۸	۱۲۱۷/۶	۹۲۳/۴	۶۴۷/۱	اعتبارات
۳۴۱۸/۷۶	۲۵۵۴/۱	۳۶۶۳/۹	۳۶۷۵/۹۵	۲۹۶۲/۰۲	۳۰۵۱/۹	۲۲۱۰/۴	۱۴۹۹/۵	۱۵۱۶/۶	آب
۲۰۱۴۷/۰۸	۲۶۷۶۸/۴	۲۳۰۶۸/۵	۲۷۰۰۷/۷	۲۵۱۹۷/۸	۱۵۷۱۹/۱	۱۰۵۹۸/۶	۹۵۷۳/۴	۶۶۰۹/۴	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق

در جدول ۹-۵ میزان شاخص AMS در نرخ ارز رسمی و با توجه به مفهوم خاص یارانه آورده شده است.

**جدول ۹-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز رسمی،
براساس قیمت تضمینی و با توجه به مفهوم خاص یارانه**

میلیارد ریال/ درصد

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۷۷۱۴/۱۲	۲۸۰۸۳/۰۴	۲۶۳۲۰/۱	۲۴۰۳۷/۲۵	۳۳۸۳۷/۲۸	۱۷۸۵۴/۵۴	۱۳۴۶۴/۵۴	۱۲۵۷۷/۷۳	۱۴۰۴۵/۲۷	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)
۳۴۹۷۴۰	۳۰۸۱۴۱	۳۴۹۳۶۷	۲۷۰۸۹۰	۲۲۶۶۸	۲۰۳۵۴۶	۱۶۷۶۰۹	۱۴۲۴۲۸	۱۱۱۰۹۵/۹۶	ارزش تولید
۷/۹۲	۹/۱۱	۷/۵۳	۱۲/۵۶	۱۴/۹۳	۸/۷۷	۸/۰۳	۸/۸۳	۱۲/۶۴	سهم از ارزش تولید

مأخذ: نتایج تحقیق

**۴-۵-۱- شاخص AMS براساس حمایت قیمتی بربنای قیمت تضمینی - حمایت مرزی و با توجه به
مفهوم خاص یارانه در نرخ ارز رسمی**

حمایت قیمتی بربنای قیمت تضمینی و سیاست حمایت مرزی در نرخ ارز رسمی همانند جدول شماره ۶-۵ می‌باشد. حمایت نهاده‌ای با توجه به مفهوم خاص یارانه همانند جدول شماره ۸-۵ بوده و از تکرار آن در این قسمت خودداری شده است. نتیجه محاسبه شاخص AMS در جدول شماره ۱۰-۵ آورده شده است.

جدول ۱۰-۵- محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز رسمی،

براساس قیمت تضمینی و سیاست حمایت مرزی و با توجه به مفهوم خاص یارانه

میلیارد ریال/ درصد

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۵۸۸۷۴/۴۲	۵۹۲۰۰/۶۱	۶۵۳۳۴/۲۷	۴۵۳۷۱/۵۳	۴۲۴۹۶/۷۸	۳۶۴۰۱/۷۲	۲۳۴۰۴/۷۹	۲۰۱۱۹/۹۶	۳۴۵۶۷/۰۳۷	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین ترین قیمت سایر بخش‌ها)
۳۴۹۷۴۰	۳۰۸۱۴۱	۳۴۹۳۶۷	۲۷۰۸۹۰	۲۲۶۶۸	۲۰۳۵۴۶	۱۶۷۶۰۹	۱۴۲۴۲۸	۱۱۱۰۹۵/۹۶	ارزش تولید
۱۶/۸۳	۱۹/۲۱	۱۸/۷	۱۶/۷۵	۱۸/۷۵	۱۷/۸۸	۱۳/۹۶	۱۴/۱۳	۳۱/۱۱	سهم از ارزش تولید

مأخذ: نتایج تحقیق

۵-۵-۱- شاخص AMS براساس حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی در نرخ ارز واقعی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

اعمال نرخ ارز واقعی در محاسبات مربوط به شاخص AMS باعث تغییراتی در ساختار این شاخص می‌شود. در زیر محاسبات مربوط به حمایت قیمتی و حمایت نهاده‌ای در نرخ ارز واقعی آورده شده است. لازم به ذکر است که نرخ ارز واقعی تا سال ۱۳۸۶ موجود می‌باشد. در سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۸ از نرخ ارز غیررسمی بجای نرخ ارز واقعی استفاده شده است.

در جدول ۱۱-۵ حمایت قیمتی برمنای قیمت تضمینی و در نرخ ارز واقعی آورده شده است.

جدول ۱۱-۵- حمایت قیمتی برمنای قیمت تضمینی براساس نرخ ارز واقعی

میلیارد ریال

سال	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	حمایت قیمتی
۷۴۳۰/۱۹	۱۲۷۷/۶۵	۶۱۷/۲۹	۵۹۳۲/۵۵	۸۷۲۵/۶۱	۳۲۴۸/۵۸	۴۵۹۰/۴۵	۵۰۳۳/۱۹	۲۲۹۵/۹۱	۲۲۹۵/۹۱	۷۴۳۰/۱۹

مأخذ: نتایج تحقیق

در جدول ۱۲-۵، ۱۳-۵ و ۱۴-۵ حمایت نهاده‌ای از بخش کشاورزی ایران بدون در نظر گرفتن مفهوم خاص یارانه و در نرخ ارز واقعی آورده شده است.

جدول ۱۲-۵- میزان حمایت نهاده‌ای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس اختلاف قیمت بخش کشاورزی با بالاترین قیمت در سایر بخش‌ها برمنای نرخ ارز حقیقی

میلیارد ریال

شرح	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	کود و سم
	۲۵۴۵/۶	۸۹۶۳/۹	۹۱۸۶/۷	۷۸۷۹/۱	۷۲۱۶/۷	۵۵۵۰/۴	۳۱۷۱/۹	۲۰۵۲/۳	۱۸۱۷/۵	
	۲۴۱۷۵/۶۹	۳۲۷۳۱/۴	۲۹۳۲۱/۵۶	۲۳۳۷۳/۸	۱۷۲۳۶/۸	۵۴۷۸/۱۳	۳۷۸۶/۸۴	۵۰۱۰/۹	۱۸۳۰۳/۸	انرژی
	۷۸۸/۶۳	۱۵۴۴/۶	۳۲۲۲/۲۶	۵۷۳۶/۹۴	۵۲۴۰	۹۶۳۳/۰۴	۶۰۸۸/۲	۵۵۴۰/۶	۳۸۸۲/۴۲	اعتبارات
	۱۰۶۴۳/۲	۵۰۹۴/۳	۷۳۲۱/۳۵	۷۲۴۸/۷	۳۲۲۴/۸۹	۶۲۱۸/۲۴	۳۹۱۵/۶	۲۸۷۷/۲۷	۴۱۰۱/۸۶	آب
جمع	۳۸۱۶۳/۱۲	۴۸۳۳۴/۲	۴۶۱۵۱/۸۷	۴۴۲۳۸/۵	۳۲۹۱۸/۴	۲۶۸۷۹/۸	۱۶۹۶۲/۵	۱۵۴۸۱/۰۷	۲۸۱۰۵/۶	

مأخذ: نتایج تحقیق

جدول ۱۳-۵- میزان حمایت نهاده‌ای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز حقیقی و اختلاف قیمت بخش کشاورزی با میانگین وزنی قیمت در سایر بخش‌ها

میلیارد ریال

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۵۴۵/۶	۸۹۶۳/۹	۹۱۸۶/۷	۷۸۷۹/۱	۷۲۱۶/۷	۵۵۵۰/۴	۳۱۷۱/۹	۲۰۵۲/۳	۱۸۱۷/۵	کود و سم
۳۱۰۰۸/۲۱	۳۷۳۰۸/۹	۳۵۰۳۸/۶۴	۲۷۰۴۴/۱	۲۳۰۸۱/۹	۱۰۶۹۸	۷۳۵۳/۴	۷۵۹۴/۴۵	۲۰۰۶۱/۳	انرژی
۷۹۸/۶۳	۱۵۴۴/۶۳	۲۲۲/۲۶	۵۷۳۶/۹	۵۲۴۰	۵۱۷۰/۱۲	۲۸۸۱/۷۱	۲۴۸۰/۹۵	۱۶۴۳/۵۸	اعتبارات
۵۱۹۷/۴۴	۳۲۴۶/۲	۴۵۲۵/۵۹	۴۵۵۵/۹	۳۱۱۸/۵۹	۳۸۸۲/۱۵	۲۸۱۰/۲۹	۱۶۸۹/۱۶	۱۹۳۷/۸۶	آب
۳۹۵۴۹/۸۸	۵۱۰۶۳/۶	۴۹۰۷۳/۱۹	۴۵۲۱۶	۳۸۶۵۷/۲	۲۵۳۰۰/۷	۱۶۲۱۷/۳۴	۱۲۸۱۶/۹	۲۵۴۶۰/۲۴	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق

جدول ۱۴-۵- میزان حمایت نهاده‌ای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز واقعی و قیمت تمام شده در بخش کشاورزی

میلیارد ریال

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۵۴۵/۶	۸۹۶۳/۹	۹۱۸۶/۷	۷۸۷۹/۱	۷۲۱۶/۷	۵۵۵۰/۴	۳۱۷۱/۹	۲۰۵۲/۳	۱۸۱۷/۵	کود و سم
۳۴۴۹۲/۲۴	۴۰۲۵۴/۹۳	۳۶۰۱۸/۵۳	۲۸۰۱۷/۲	۲۵۴۷۹/۲	۱۳۳۰۰/۴	۹۵۷۲/۵	۹۸۵۷/۶	۹۳۴۷/۲	انرژی
۳۵۰۰۷/۳	۳۲۷۹۴/۳	۲۵۶۷۶/۶	۲۱۵۰۷/۵	۱۶۴۹۸/۱	۱۲۳۱۵/۷۴	۱۰۹۵۸/۶	۸۰۰۳/۱	۶۰۳۹/۳۲	اعتبارات
۴۵۰/۰۴	۲۹۳/۱۴	۴۳۹/۸	۳۷۸/۵	۳۴۹/۸	۳۰۸/۱	۲۹۵/۲	۱۳۵/۹	۲۴۲	آب
۷۲۳۹۵/۲	۸۲۳۰۶/۲۷	۷۱۳۲۱/۶۳	۵۷۷۸۲/۳	۴۹۵۴۳/۸	۳۱۴۷۴/۶	۲۳۹۹۸/۲	۲۰۰۴۸/۹	۱۷۴۴۶/۰۳	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق

میزان شاخص AMS در جدول ۱۵-۵ آورده شده است.

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۲۳

جدول ۱۵-۵ - محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز واقعی، سیاست قیمت تضمینی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

میلیارد ریال / درصد

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۸۹۷۳۶/۴۶	۷۲۵۹۹/۲۸	۵۸۳۹۹/۰۹	۵۵۴۷۶/۲۵	۴۰۲۰۰/۲۵	۲۷۲۴۶/۷۸	۲۴۶۳۹/۳۵	۲۲۴۷۹/۲۱	۲۰۴۰۱/۴۹	شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
۴۶۹۸۰/۰۷	۵۲۳۴۱/۲۸	۴۹۶۹۰/۴۸	۵۱۱۴۸/۰۵	۴۷۳۸۲/۸۰	۲۸۵۴۹/۲۵	۲۰۸۰۷/۷۵	۱۸۸۵۰/۰۵	۲۷۷۵۶/۱۵	شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
۷۹۸۲۵/۳۷	۸۳۵۸۳/۹۲	۷۱۹۳۸/۹۲	۶۳۷۱۴/۸۵	۵۸۲۶۹/۴۱	۳۴۷۲۳/۲۲	۲۸۵۸۸/۶۵	۲۵۰۸۲/۰۹	۱۹۷۴۱/۹۳	شاخص AMS (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)
۳۴۹۷۴۰	۳۰۸۱۴۱	۳۴۹۳۶۷	۲۷۰۸۹۰	۲۲۶۶۶۸	۲۰۳۵۴۶	۱۶۷۶۰۹	۱۴۲۴۲۸	۱۱۱۰۹۵/۹۶	ارزش تولید
۲۵/۶۶	۲۳/۵۶	۱۶/۷۲	۲۰/۴۸	۱۷/۷۴	۱۳/۳۹	۱۴/۷	۱۵/۷۸	۲۷/۳۷	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
۱۳/۴۳	۱۶/۹۹	۱۴/۲۲	۱۸/۸۸	۲۰/۹	۱۴/۰۳	۱۲/۴۱	۱۳/۲۳	۲۴/۹۸	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
۲۲/۸۲	۲۷/۱۳	۲۰/۰۹	۲۳/۵۲	۲۵/۷۱	۱۷/۰۶	۱۷/۰۶	۱۷/۶۱	۱۷/۷۷	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)

مأخذ: نتایج تحقیق

۱۵-۶-۱- شاخص AMS براساس حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز واقعی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی و سیاست حمایت مرزی در نرخ ارز
واقعی در جدول شماره ۱۶-۵ آورده شده است.

جدول ۵-۱۶- حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز واقعی

میلیارڈ روپے

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	سال
۲۸۳۶۹/۱۴	۳۱۹۷۳/۳۷	۳۴۳۳۸/۲۱	۱۶۲۵۸/۸۴	۱۷۴۹۱/۳۴	۲۳۲۵۵/۸۹	۱۶۲۸۹/۸۱	۱۵۲۱۶/۳۰	۹۵۰۱/۶۲	حمایت قیمتی

مأخذ: نتایج تحقیق

حمایت نهادهای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه در نرخ ارز واقعی همانند

جداول ۱۲-۵ الی ۱۴-۵ بوده و از تکرار آن در این قسمت خودداری می‌شود.

نتایج مربوط به محاسبه میزان شاخص AMS در جدول ۱۷-۵ آورده شده است.

جدول ۱۷-۵- محاسبه شاخص *AMS* در نرخ ارز واقعی و سیاست قیمت تضمینی و حمایت

مرزی و بدون توجه به مفهوم خاص پارانه

میلیارد ریال / درصد

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۷۶۵۳۲/۲۶	۸۰۳۰۷/۵۷	۸۰۴۹۰/۰۸	۶۰۴۹۷/۳۸	۵۰۴۰۹/۷۳	۵۰۱۳۵/۷۰	۳۳۲۵۲/۳۵	۳۰۶۹۷/۳۷	۳۷۶۰۷/۲۱	شماخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
۷۷۹۱۹/۰۲	۸۳۰۳۷/۰۰	۸۳۴۱۱/۴۰	۶۱۴۷۴/۸۴	۵۶۱۴۸/۰۳	۴۸۰۵۶/۰۶	۳۲۵۰۷/۱۱	۲۹۰۳۳/۱۶	۳۴۹۶۱/۸۷	شماخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
۱۱۰۷۶۴/۳۲	۱۱۴۲۷۹/۶۲	۱۰۵۶۵۹/۸۴	۷۴۰۴۱/۱۴	۶۷۰۳۵/۱۴	۵۴۷۳۰/۰۳	۴۰۲۸۸/۰۱	۳۵۲۶۵/۲۰	۲۶۹۴۷/۶۵	شاخص AMS (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)
۳۴۹۷۴۰	۳۰۸۱۴۱	۳۴۹۳۶۷	۲۷۰۸۹۰	۲۲۶۶۶۸	۲۰۳۵۴۶	۱۶۷۶۰۹	۱۴۲۴۲۸	۱۱۱۰۹۵/۹۶	ارزش تولید
۲۱/۸۸	۲۶/۰۶	۲۳/۰۴	۲۲/۳۳	۲۲/۷۴	۲۴/۶۳	۱۹/۸۴	۲۱/۰۵	۳۳/۸۵	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
۲۲/۲۸	۲۶/۹۵	۲۳/۸۸	۲۲/۶۹	۲۴/۷۷	۲۳/۸۶	۱۹/۳۹	۲۰/۳۸	۳۱/۴۷	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۲۵

میلیارد ریال / درصد

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۳۱/۶۷	۳۷/۰۹	۳۰/۲۴	۲۷/۳۳	۲۹۵۷	۲۶/۸۹	۲۴/۰۴	۲۴/۷۶	۲۴/۲۶	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)

مأخذ: نتایج تحقیق

۱-۵-۱- شاخص AMS براساس حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی در نرخ ارز واقعی و با توجه به مفهوم خاص یارانه حمایت قیمتی برمبانی قیمت تضمینی در نرخ ارز واقعی همانند جدول ۱۱-۵ می‌باشد.

حمایت نهادهای با توجه به مفهوم خاص یارانه در نرخ ارز واقعی در جدول شماره ۱۸-۵ آورده شده است.

جدول ۱۱-۵- میزان حمایت نهادهای با در نظر گرفتن مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز حقیقی
میلیارد ریال

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۵۴۵/۶۱	۸۹۶۳/۹	۹۱۸۶/۷	۷۸۷۹/۱	۷۲۱۶/۷	۵۵۵۰/۴	۳۱۷۱/۹	۲۰۵۲/۳	۱۸۱۷/۵	کود و سم
۱۳۴۶۲/۶۴	۱۵۴۵۵/۶۴	۱۲۷۳۴/۲۵	۱۰۹۰۹/۵۵	۱۱۰۲۸/۲۶	۴۰۰۳/۴۲	۲۸۰۱/۴	۳۵۳۷/۲۴	۱۶۰۶۳/۱۷	انرژی
۷۹۸/۶۳	۵۴/۷۵	۳۲۲/۳	۵۷۳۶/۹۴	۳۸۸۱/۳۵	۲۳۱۶/۷۸	۱۲۱۷/۶	۹۲۳/۴	۶۴۷/۱	اعتبارات
۳۴۱۸/۷۶	۲۵۵۴/۱	۳۶۶۳/۹	۳۶۷۵/۹۵	۲۹۶۲/۰۲	۳۰۵۱/۹	۲۴۱۰/۴	۱۴۹۹/۵	۱۵۱۶/۶۴	آب
۲۰۲۲۵/۶۴	۲۷۰۲۸/۳۸	۲۵۹۰۷/۱	۲۸۲۰۱/۵۱	۲۵۰۸۸/۴	۱۴۹۲۲/۵	۹۶۰۱/۴	۸۰۱۲/۵	۲۰۰۴۴/۴	جمع

مأخذ: نتایج تحقیق

میزان شاخص AMS براساس نرخ ارز واقعی و در نظر گرفتن مفهوم خاص یارانه در جدول شماره ۱۹-۵ نشان داده شده است.

**جدول ۱۹-۵: محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز واقعی،
براساس قیمت تضمینی و با توجه به مفهوم خاص یارانه**

میلیارد ریال / درصد

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۲۷۶۵۵/۸۳	۲۸۳۰۶/۰۴	۲۶۵۲۴/۴۴	۳۴۱۳۴/۱	۳۳۸۱۳/۹۴	۱۸۱۷۱/۰۸	۱۴۱۹۱/۷۵	۱۳۰۴۵/۶۳	۲۲۳۴۰/۳۲	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)
۳۴۹۷۴۰	۳۰۸۱۴۱	۳۴۹۳۶۷	۲۷۰۸۹۰	۲۲۶۶۸	۲۰۳۵۴۶	۱۶۷۶۰۹	۱۴۲۴۲۸	۱۱۱۰۹۵/۹۶	ارزش تولید
۷/۹۱	۹/۱۹	۷/۵۹	۱۲/۶	۱۴/۹۲	۸/۹۳	۸/۵	۹/۲	۲۰/۱۱	سهم از ارزش تولید

مأخذ: نتایج تحقیق

**۱-۵-۸- شاخص AMS براساس حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی و سیاست حمایت مرزی در
نرخ ارز واقعی و با توجه به مفهوم خاص یارانه**

حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی و حمایت مرزی در نرخ ارز واقعی همانند

جدول شماره ۱۶-۵ می‌باشد.

حمایت نهاده‌ای با توجه به مفهوم خاص یارانه و در نرخ ارز واقعی نیز همانند

جدول شماره ۱۸-۵ می‌باشد. لذا از تکرار آن در این قسمت خودداری شده است.

نتایج مربوط به محاسبه شاخص AMS با در نظر گرفتن سیاست قیمت تضمینی و

حمایت مرزی و توجه به مفهوم خاص بودن یارانه در نرخ ارز واقعی در جدول ۲۰-۵

نشان داده شده است.

جدول ۲۰-۵ - محاسبه شاخص AMS در نرخ ارز واقعی،

براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی و با توجه به مفهوم خاص یارانه

میلیارد ریال / درصد

۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	شرح
۵۸۵۹۴/۷۸	۵۹۰۰۱/۷۸	۶۰۲۴۵/۳۶	۴۴۴۶۰/۳۸	۴۲۵۷۹/۶۷	۳۸۱۷۸/۴	۲۵۸۹۱/۱۱	۲۳۲۲۸/۷۴	۲۹۵۴۶/۰۴	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین ترین قیمت سایر بخش‌ها)
۳۴۹۷۴۰	۳۰۸۱۴۱	۳۴۹۳۶۷	۲۷۰۸۹۰	۲۲۶۶۸	۲۰۳۵۴۶	۱۶۷۶۰۹	۱۴۲۴۲۸	۱۱۱۰۹۵/۹۶	ارزش تولید
۱۶/۷۵	۱۹/۱۵	۱۷/۲۴	۱۶/۴۱	۱۸/۷۹	۱۸/۷۶	۱۵/۴۵	۱۶/۳۱	۲۶/۶	سهم از ارزش تولید

مأخذ: نتایج تحقیق

۲- شاخص حمایت از خدمات عمومی کشاورزی (GSSE)^۱

در این بخش تلاش می‌شود سرمایه‌گذاری‌های انجام شده در خدمات عمومی بخش کشاورزی و منابع طبیعی از طریق پرداخت‌های بودجه‌ای دولت تحت عنوان «اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای» در فصول مختلف مرتبط با بخش کشاورزی برآورد و بررسی گردد. طیف گسترده‌ای از فعالیت‌ها شامل امور زیربنایی مانند آب و خاک، مکانیزاسیون و آبخیزداری و طرح‌های متعدد ملی و استانی در بخش‌های مختلف کشاورزی شامل دام و طیور، منابع طبیعی، شیلات، باگبانی و همچنین مواردی همچون تحقیقات، ترویج، کمک‌های فنی و اعتباری، مراکز خدمات روزتایی، کشت و صنعت‌ها و واحدهای تولیدی که در برنامه‌های مختلف توسعه اول تا چهارم مورد توجه سرمایه‌گذاری‌های دولتی بوده‌اند، در این برآوردها مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین

۱- این بخش عمدتاً برگرفته از مأخذ زیر است: رضایی، سهیل (۱۳۸۸). ارزیابی سیاست‌های دولت از بخش کشاورزی ایران. پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران.

در این قسمت بررسی تطبیقی حمایت از خدمات عمومی بخش کشاورزی در ایران و چند کشور منتخب مورد توجه قرار گرفته است.

۱-۲- برآورد حمایت از خدمات عمومی کشاورزی در ایران در دو دهه اخیر

در برآوردهای انجام شده در این بخش با عنایت به بالا بودن شاخص تورم در کشور طی سالیان متعددی، مبالغ مربوطه با مقدار تعديل شده با قیمت‌های ثابت ۱۳۷۶ برآورد شده‌اند.

به طور کلی آمار و اطلاعات موجود که براساس قوانین بودجه مورد تحلیل قرار گرفته‌اند نشان می‌دهد که برنامه چهارم نسبت به برنامه‌های پیشین، بیشترین مقدار حمایت را در چارچوب خدمات عمومی بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت (با میانگین سالانه ۱۴,۸۵۵ میلیارد ریال بر حسب قیمت ثابت ۱۳۷۶) داشته است. در این میان برنامه دوم با میانگین سالانه ۱,۵۴۰ میلیارد ریال کمترین حمایت را در این حوزه در بخش کشاورزی دارا بوده است.

به عبارت دیگر میزان حمایت سالانه در خدمات عمومی بخش کشاورزی در برنامه چهارم بیش از ۹ برابر برنامه دوم بوده است. در این خصوص توجه به این نکته ضروری است که میزان این نوع حمایت‌ها کاملاً همبستگی مستقیم و شدیدی با درآمدهای دولت (درآمدهای نفتی) دارد و با افزایش قیمت نفت این نوع سرمایه‌گذاری‌ها نیز به مانند سال‌های برنامه چهارم افزایش می‌یابد و به همین دلیل میزان این خدمات عمومی در برنامه دوم سطح پایینی را شامل بوده است. اگرچه برنامه سوم نسبت به برنامه چهارم از میزان خدمات عمومی کمتری برخوردار بوده ولی با توجه به درآمدهای نفتی کمتر برنامه سوم نسبت به برنامه چهارم شاید از نظر شاخص مذکور، برنامه سوم جزو موفقترین و برنامه دوم از ضعیفترین برنامه‌ها محسوب می‌شود.

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۲۹

**جدول ۲۱-۵ - میزان حمایت از خدمات عمومی و سهم آن از تولید ناخالص داخلی
میلیارد ریال**

GDP درصد از	خدمات عمومی به قیمت ثابت ۱۳۷۶	خدمات عمومی به قیمت جاری	سال
۰/۷۳	۱۱۰۵/۴۸	۱۸۹/۰۴	۱۳۶۸
۰/۹۴	۱۷۸۴/۳۳	۳۳۱/۸۹	۱۳۶۹
۰/۷۴	۱۶۴۱/۵۸	۳۶۷/۷۱	۱۳۷۰
۱/۰۸	۲۵۸۶/۴۷	۷۲۱/۶۳	۱۳۷۱
۱/۱۶	۳۳۳۷/۱۷	۱۱۴۴/۶۵	۱۳۷۲
۰/۹۳	۲۰۹۱/۰۱	۵۵۰/۹۸	میانگین
۰/۷۴	۲۰۴۰/۹۰	۹۴۴/۹۴	۱۳۷۳ سال میان برنامه
۰/۶۵	۱۷۲۴/۰۵	۱۱۹۳/۰۵	۱۳۷۴
۰/۵۸	۱۶۶۵/۶۹	۱۴۱۹/۱۶	۱۳۷۵
۰/۵۲	۱۵۱۵/۴۰	۱۵۱۵/۴۰	۱۳۷۶
۰/۴۵	۱۲۵۶/۹۴	۱۴۸۴/۴۵	۱۳۷۷
۰/۵۸	۱۷۹۵/۲۹	۲۵۴۵/۷۲	۱۳۷۸
۰/۵۵	۱۵۹۱/۴۷	۱۶۳۱/۵۵	میانگین
۰/۶۲	۲۲۶۵/۲۲	۳۶۱۷/۵۶	۱۳۷۹
۱/۳۲	۴۹۹۷/۷۹	۸۸۹۱/۰۷	۱۳۸۰
۱/۴۶	۶۴۳۷/۰۳	۱۳۲۶۰/۲۹	۱۳۸۱
۰/۷۳	۳۳۵۰/۳۸	۷۹۸۰/۶۱	۱۳۸۲
۰/۳۷	۱۸۸۴/۰۴	۵۱۷۱/۷۰	۱۳۸۳
۰/۹۰	۳۷۸۶/۸۹	۷۷۸۴/۲۴	میانگین
۰/۷۵	۴۰۴۲/۲۶	۱۲۴۳۳/۹۸	۱۳۸۴
۰/۸۶	۴۹۴۳/۲۴	۱۷۲۷۶/۶۳	۱۳۸۵
۰/۸۰	۴۴۹۲/۷۵	۱۴۸۵۵/۳۱	میانگین
۰/۷۹	۲۶۸۷/۴۰	۴۴۷۱/۶۴	میانگین برنامه‌ها

مأخذ: رضایی، سهیل (۱۳۸۸)

بررسی شاخص سهم حمایت‌های خدمات عمومی در بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی نشان می‌دهد که این سرمایه‌گذاری‌ها در برنامه اول با سهم ۰/۹۳ درصد تولید ناخالص داخلی بیشترین سهم و برنامه دوم با رقم ۰/۵۵ درصد کمترین سهم را در بین برنامه‌های اول تا چهارم دارا بوده است، متوسط سهم این نوع خدمات از GDP در طول دوره ۱۳۶۸-۱۳۸۷، ۰/۷۹ درصد را نشان می‌دهد.

بررسی میزان سرمایه‌گذاری‌های خدمات عمومی در بخش کشاورزی نسبت به ارزش تولیدات بخش نشان می‌دهد که متوسط سالانه این شاخص با نظرداشت قیمت‌های ثابت ۱۳۷۶ در برنامه‌های اول تا چهارم به ترتیب ۵/۲، ۳/۴، ۷/۳ و ۵/۵ درصد بوده است که برنامه سوم بالاترین رقم و برنامه دوم کمترین مقدار را داشته‌اند. با مشاهده روند این شاخص می‌توان گفت که سیاست‌های دولت در این حوزه از یک روند منطقی و باثباتی برخوردار نبوده است.

جدول ۲۲-۵- نسبت میزان حمایت از خدمات عمومی به ارزش تولید ناخالص بخش کشاورزی میلیارد ریال

درصد	حمایت از خدمات عمومی (قیمت جاری)	ارزش تولید ناخالص کشاورزی (قیمت جاری)	سال	
۳/۲۱	۱۸۹/۰۴	۵۸۹۲/۶۸	۱۳۶۸	برنامه اول توسعه
۵/۰۴	۳۳۱/۸۹	۶۵۹۱/۳۴	۱۳۶۹	
۴/۱۰	۳۶۷/۷۱	۸۹۷۶/۶۱	۱۳۷۰	
۶/۰۰	۷۲۱/۶۳	۱۲۰۳۳/۴۲	۱۳۷۱	
۷/۴۷	۱۱۴۴/۶۵	۱۵۳۳۰/۹۰	۱۳۷۲	
۵/۱۶	۵۵۰/۹۸	۹۷۶۴/۹۹		میانگین
	۳۴/۶۹	۲۷/۳۷		میانگین رشد
۴/۶۱	۹۴۴/۹۴	۲۰۴۸۱/۰۶	۱۳۷۳	سال میان برنامه
۳/۴۵	۱۱۹۳/۰۵	۳۴۵۷۴/۰۲	۱۳۷۴	برنامه دوم توسعه
۳/۶۵	۱۴۱۹/۱۶	۳۸۸۶۸/۲۰	۱۳۷۵	

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۳۱

میلیارد ریال

درصد	حمایت از خدمات عمومی (قیمت جاری)	ارزش تولید ناخالص کشاورزی (قیمت جاری)	سال	
۳/۵۱	۱۵۱۵/۴۰	۴۳۱۶۲/۱۹	۱۳۷۶	
۲/۶۲	۱۴۸۴/۴۵	۵۶۷۵۰/۷۷	۱۳۷۷	
۳/۸۹	۲۵۴۵/۷۲	۶۵۴۲۰/۶۸	۱۳۷۸	
۳/۴۲	۱۶۳۱/۵۵	۴۷۷۵۵/۲۷	میانگین	
	۱۶/۵۴	۲۷/۸۱	میانگین رشد	
۴/۵۷	۳۶۱۷/۵۶	۷۹۱۲۰/۸۹	۱۳۷۹	
۱۰/۴۳	۸۸۹۱/۰۷	۸۵۲۳۸/۰۰	۱۳۸۰	
۱۲/۰۱	۱۳۲۶۰/۲۹	۱۱۰۳۷۳/۰۰	۱۳۸۱	
۶/۰۹	۷۹۸۰/۶۱	۱۳۱۱۳۴/۰۰	۱۳۸۲	
۳/۳۳	۵۱۷۱/۷۰	۱۵۵۴۷۱/۰۰	۱۳۸۳	
۷/۲۹	۷۷۸۴/۲۴	۱۱۲۲۶۷/۳۸	میانگین	
	۰/۲۸	۱۹/۱۱	میانگین رشد	
۷/۲۳	۱۲۴۳۳/۹۸	۱۷۱۹۸۲/۲۰	۱۳۸۴	
۸/۱۸	۱۷۲۷۶/۶۳	۲۱۱۲۷۴/۶۸	۱۳۸۵	
۷/۷۰	۱۴۸۰۵/۳۱	۱۹۱۶۲۸/۴۴	میانگین	
	۶۵/۲۲	۱۶/۷۳	میانگین رشد	
۵/۰۲	۴۴۷۱/۶۴	۶۹۰۹۳/۱۵	میانگین برنامه ها	
	۱۶/۹۶	۲۴/۱۸	میانگین رشد برنامه ها (درصد)	

مأخذ: رضایی، سهیل، (۱۳۸۸)

بانک مرکزی

قوانین بودجه سال های مختلف

۲-۲- بررسی تطبیقی شاخص GSSE در ایران و کشورهای منتخب

میانگین سرانه حمایت از خدمات عمومی در ایران و کشورهای مورد بررسی طی دوره ۱۹۹۰-۲۰۰۴ به ازای هر هکتار زمین زیر کشت و هر شاغل بخش کشاورزی در

جدول ۵-۲۳ آمده است. اطلاعات این شاخص نشان می‌دهد که در این نوع سرمایه‌گذاری‌ها، ایران در زمرة کشورهایی با سرمایه‌گذاری اندک به شمار می‌آید. در حالی که این شاخص در ایران به ازای هر هکتار سالانه به طور متوسط ۳۰ دلار است، در کشور ترکیه و کره جنوبی؛ به ترتیب ۷۸ و ۱,۴۱۹ دلار برآورد شده است. به عبارت دیگر سرمایه‌گذاری در خدمات عمومی در هر هکتار زمین زیر کشت در ترکیه ۲/۶ برابر و در کره جنوبی ۴/۷ برابر ایران طی دوره مذکور بوده است.

جدول ۵-۲۳-۱- میانگین سرانه خدمات عمومی در ایران

و کشورهای منتخب طی سال‌های ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۳

دلار

آمریکا	ترکیه	مکزیک	کره جنوبی	ژاپن	کانادا	استرالیا	ایران	شرح
۵۶/۸۴۰	۱/۹۲۵	۳/۱۵۶	۰/۸۳۵	۱/۳۶۲	۱۰۱/۰۱۶	۱۰۳/۱۱۷	۳/۰۰۱	سهم هر شاغل از زمین کشاورزی (هکتار)
۱۵۹/۵۷	۷۷/۹۲	۲۹/۱۸	۱۴۱۹/۴۷	۳۳۴۱/۸۵	۳۷/۶۷	۸/۷۸	۳۰/۲۷	سرانه خدمات در هر هکتار (دلار)
۹۱۱۶/۵۴	۱۴۷/۸۱	۹۱/۶۲	۱۰۵/۴۲	۴۵۰۸/۶۳	۳۷۹۱/۳۲	۸۹۶/۴۰	۸۷/۹۷	سرانه خدمات برای هر فرد شاغل (دلار)

منابع: رضابی، سهیل، (۱۳۸۸)

پایگاه اینترنتی OECD

از لحاظ مقدار حمایت از خدمات عمومی (GSSE) طی دوره ۱۹۸۹-۲۰۰۷ در کشورهای منتخب، دو کشور آمریکا و ژاپن به ترتیب با میانگین سالانه مبالغی در حدود ۳۰ و ۱۳ میلیارد دلار بیشترین حمایت‌ها را از بخش کشاورزی در این حوزه داشته‌اند. در میان این ۸ کشور منتخب، ایران با مبلغ سالانه حدود ۶۳۵ میلیون دلار پس از استرالیا کمترین پرداخت را صورت داده است. مقایسه ایران با کشوری مانند ترکیه که از لحاظ سطح توسعه یافتگی، وسعت و جمعیت وضعیت نسبتاً مشابهی دارد می‌تواند بررسی تطبیقی مناسبی را فراهم نماید. اگرچه هر دو کشور در طول دوره

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۳۳

۱۹۸۹-۲۰۰۷ فراز و فرودهایی در میزان حمایت از خدمات عمومی بخش کشاورزی داشته‌اند اما اطلاعات نشان می‌دهد که این حمایت‌ها در کشوری مانند ترکیه حدود ۳ برابر ایران بوده است. مقایسه ایران با کره جنوبی نیز حاکی از $\frac{4}{4}$ برابر بودن متوسط سالانه این شاخص در کره جنوبی طی دوره یاد شده می‌باشد.

جدول ۵-۴- میزان حمایت از خدمات عمومی (GSSE) در ایران و کشورهای منتخب

میلیون دلار

سال	ایران	استرالیا	کانادا	ژاپن	کره جنوبی	مکزیک	ترکیه	آمریکا
۱۳۶۸	۱۳۲/۰۷	۳۲۵/۴۳	۱۷۷۱/۱۶	۹۴۲۴/۴۲	۲۷۱۱/۷۹	۶۹۴/۷۲	۷۱۳/۰۹	۲۰۱۶۰/۷۲
۱۳۶۹	۲۱۷/۰۵	۳۱۰/۷۴	۱۸۲۱/۷۴	۹۴۰۰/۰۸	۲۵۶۹/۰۴	۱۲۶۹/۸۷	۵۱۴/۰۱	۲۱۱۹۸/۷۲
۱۳۷۰	۲۲۳۹/۰۲	۲۸۸/۴۶	۲۰۲۴/۸۲	۱۰۷۷۱/۰۱	۲۵۲۹/۴۹	۹۰۰۵/۳۴	۲۴۰۱/۰۵	۲۷۴۹۳/۷۴
۱۳۷۱	۴۴۴/۲۱	۲۵۸/۰۷	۱۸۹۱/۳۹	۱۳۰۰۱/۱	۲۴۰۳/۷۳	۱۱۰۲/۰۱	۶۸۲/۰۵	۳۰۰۵۰/۸۱
۱۳۷۲	۵۸۱/۳۹	۲۴۶/۸۸	۱۶۲۲۳/۵۱	۱۶۸۷۰/۲۳	۲۲۵۱/۲۷	۱۳۰۰۷/۵۳	۱۶۳۵/۸۲	۳۱۵۰۹/۴۷
۱۳۷۳	۳۶۳/۱۳	۲۵۷/۶۳	۱۴۸۴/۶۲	۱۸۷۷۹/۴	۲۴۲۷/۶۹	۱۱۶۷/۴۳	۳۸۳/۶۶	۳۰۴۹۴/۸۵
۱۳۷۴	۲۹۴/۶۳	۲۶۳/۱۷	۱۵۶۲/۸	۲۴۶۰۴/۸۴	۳۰۵۲/۲۷	۵۰۱/۳	۲۰۰۸/۳۳	۲۹۸۰۴/۴۴
۱۳۷۵	۳۱۹/۲۳	۴۹۴/۰۹	۱۴۹۴/۹۷	۱۸۵۶۰/۷۲	۳۱۴۶/۵۸	۵۰۴۰/۸۵	۲۴۲۰/۲۵	۲۸۶۲۱/۶۶
۱۳۷۶	۳۱۶/۹۳	۴۶۸/۷۱	۱۳۰۵/۴۵	۱۵۱۷۴/۹۳	۳۹۳۶/۰۲	۳۷۰/۶۷	۲۴۸۱/۰۴	۲۷۶۲۱/۳۳
۱۳۷۷	۲۲۹/۴۹	۵۰۲/۵۵	۱۳۲۲/۹۶	۱۶۰۱۵/۱۹	۲۶۴۴/۰۷	۴۱۷/۰۸	۳۷۵۶/۳۴	۲۵۴۴۸/۱۲
۱۳۷۸	۲۹۴/۰۴	۴۵۶/۰۲	۱۲۹۹/۹	۱۲۹۴۵/۰۵	۲۴۲۳/۷۹	۵۰۸/۳۱	۴۴۳۷/۵۸	۲۵۷۳۶/۶۶
۱۳۷۹	۴۴۱/۸۰	۴۲۹/۶۷	۱۳۹۶/۸	۱۳۴۵۵/۱۲	۲۷۴۲/۶	۶۲۸/۴۴	۳۷۶۸/۱۷	۲۵۲۹۵/۰۴
۱۳۸۰	۱۱۱۰/۲۱	۴۰۲/۷۸	۱۴۱۶/۳۲	۱۱۷۹۵/۹۹	۲۵۶۷/۴	۶۴۹/۱۲	۳۱۹۴/۰۷	۲۸۳۷۸/۸۱
۱۳۸۱	۱۶۵۳/۶۳	۴۶۶/۷۴	۱۴۸۴/۳۷	۱۱۲۹/۰۱	۲۷۹۶/۰۳	۶۲۹/۱۷	۲۰۴۵/۲۵	۳۰۲۷۶/۷
۱۳۸۲	۹۵۸/۸۶	۵۹۱/۹۸	۱۶۸۹/۶۷	۱۲۳۹۷/۱۵	۳۱۸۸/۴	۸۷۸/۴۱	۹۸۴/۰۴	۳۴۱۲۸/۷۵
۱۳۸۳	۵۹۱/۲۵	۶۰۵/۳۶	۱۹۵۹/۸۹	۱۰۶۹۲/۷	۲۷۵۵/۱۹	۸۲۳/۳۵	۶۶۳/۶۱	۳۶۸۵۶/۹۳
۱۳۸۴	۱۳۷۵/۱۴	۷۶۱/۰۳	۲۵۵۷/۰۳	۹۴۸۶/۱۶	۳۱۸۳/۳۴	۸۱۴/۸۲	۱۷۲۲۳/۴۳	۳۹۷۳۴/۱۶
۱۳۸۵	۱۸۷۲/۶۲	۷۴۷/۹۵	۲۴۳۰/۷۳	۸۴۱۲/۳۷	۳۳۶۲/۳۱	۷۷۴/۹۲	۱۷۸۴/۰۴	۴۲۵۰۹/۷۵
میانگین	۶۳۵/۳۲	۴۳۷/۶۹	۱۶۹۶/۹۳	۱۳۵۳۲/۰۶	۲۸۱۶/۲۰	۷۷۹/۶۴	۱۹۷۷/۶۹	۲۹۷۶۵/۴۶

مأخذ رضایی، (۱۳۸۸)

پایگاه ایسترنی OECD

۲-۳- خلاصه نتایج

براساس برآوردهای انجام شده مشاهده می‌شود که با ۱۶ روش و معیار مختلف، شاخص AMS در ایران برای ۹ سال ۱۳۸۰-۱۳۸۸ مورد سنجش قرار گرفته است. براساس محاسبات پژوهشی معیار کلی حمایت (AMS) از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ با هر معیاری که در نظر گرفته شود، حاکی از افت و کاهش شدید می‌باشد. اگر میانگین ۱۶ معیار محاسبه شده طبق جدول شماره ۲۵-۵ را در نظر بگیریم برای سال ۱۳۸۰ عدد ۲۵/۱۳ درصد و برای سال ۱۳۸۸ عدد ۱۸/۱۲ درصد به دست می‌آید. به عبارت دیگر میزان حمایت‌ها از بخش کشاورزی در طی ۹ سال ۷ درصد کاهش یافته است. با اعمال یک تسامح در مقام تطبیق برای سطح حمایت در ایران و کشورهای عضو OECD و با در نظر گرفتن سطح حمایت ۲۷ درصدی PSE برای کشورهای OECD در سال‌های اخیر، مشاهده می‌شود که سطح حمایت در ایران بسیار پایین‌تر از کشورهای توسعه‌یافته است. هم‌چنین رسیدن به هدف ۳۵ درصد سطح کلی حمایت از ارزش تولید بخش که در احکام برنامه پنجم (ماده ۱۴۹ - بند ب) آمده است کاملاً آرمانی و غیرقابل دسترس به نظر می‌رسد.

از آنجا که سرمایه‌گذاری و حمایت از خدمات عمومی در بخش کشاورزی (GSSE) زیرساخت‌ها و بسترها لازم و حیاتی را برای ارتقای بهره‌وری و افزایش تولید و کاهش هزینه‌های تولید مهیا می‌کند، لذا این شاخص یک سنجه بسیار مهم در ارزیابی سیاست‌های حمایتی در یک کشور محسوب می‌گردد. در این خصوص نتایج و نکات زیر قابل توجه و تأمل است:

- در طول برنامه چهارم میزان شاخص GSSE نسبت به برنامه‌های قبلی به ویژه نسبت به برنامه دوم وضعیت کاملاً مناسب و رو به رشدی را نشان می‌دهد. اما این شاخص از روند باثبتات و مناسبی را در طی زمان برخوردار نبوده است.

شاخص GSSE سرانه در ایران به ازای زمین‌های زیر کشت (هکتار) و جمعیت شاغل (کشاورز) نشان می‌دهد که در مقایسه با کشورهای دیگر ارقام پایینی را به خود اختصاص داده است. البته نسبت GSSE به ازای هر هکتار زمین زیر کشت در برخی کشورهای توسعه‌یافته مانند استرالیا مشابه ایران است اما با توجه به بالا بودن GSSE سرانه (به ازای هر کشاورز) در استرالیا و با عنایت به بزرگ‌مقیاس بودن واحدهای بهره‌برداری در این کشور، این خدمات اثرات بسیار قابل توجهی را بر روی عملکرد، تولید و در نتیجه درآمد کشاورزان دارد. اما با عنایت به خرد بودن اراضی در ایران و پایین بودن متوسط اراضی در اختیار هر بهره‌بردار، میزان GSSE به ازای هر هکتار اراضی در ایران دارای اثرگذاری پایین در بهره‌وری و تولید در مقایسه با این کشورها می‌باشد. لذا در تحلیل تطبیقی این شاخص میان کشورها توجه به این نکات بسیار حائز اهمیت است.

پس از بررسی و محاسبه شاخص‌های حمایتی از بخش کشاورزی در ایران طی دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ می‌توان مهم‌ترین شاخص‌ها و روندان را به طور خلاصه در جدول (۲۵-۵) ملاحظه نمود.

جدول ۲۵-۵ - شاخص‌های حمایتی از بخش کشاورزی طی دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ و تغییرات آن

شاخص‌های حمایتی		
میانگین درصد تغییرات دوره	میانگین دوره ۱۳۸۸ تا ۱۳۸۰	
%۶۹/۸۵	۴۸۰۵/۳۱	حمایت قیمتی در نرخ ارز رسمی (میلیارد ریال)
%۲۸۲/۱	۵۱۷۰/۴۳	کود و سم
%۳۰/۱۳	۱۶۳۲۴/۸۵	انرژی
%۳۸/۹	۴۳۰۹/۶۲	اعتبارات
%۲۷/۶۵	۵۶۲۷/۲۶	آب
%۲۸۲/۱	۵۱۷۰/۴۳	کود و سم
%۱۸/۷	۳۴۴۰/۳۵	انرژی
%۴۹/۲۵	۲۸۶۸/۷۵	اعتبارات
%۱۸/۶۶	۳۴۴۰/۳۵	آب

حمایت نهادهای در نرخ ارز رسمی و اختلاف قیمت با بالاترین قیمت در سایر بخش‌ها (میلیارد ریال)
و اختلاف قیمت با میانگین وزنی قیمت در سایر بخش‌ها (میلیارد ریال)

شاخص‌های حمایتی	میانگین دوره ۱۳۸۸ تا ۱۳۸۰	میانگین درصد تغییرات دوره
کود و سم	۵۱۷۰/۴۳	%۲۸۲/۱
انرژی	۲۲۸۷۹/۸۶	%۲۱
اعتبارات	۱۸۷۵۵/۶	%۲۵
آب	۳۲۱/۳۸	%۱۶/۹۷
شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	۳۶۲۵۲/۷۵	%۱۱/۱۷
شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	۳۷۰۲۸/۵۷	%۱۴/۱
شاخص AMS (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)	۵۱۹۳۲/۶	%۱۸/۳۵
ارزش تولید	۲۳۶۶۰۹/۴۴	%۱۶/۱۱
سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	%۱۵/۶	%-۲/۹
سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	%۱۵/۶۲	%-۰/۳۴
سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)	%۲۱/۲۱	%۳/۵
حمایت قیمتی براساس قیمت تصمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز رسمی (میلیارد ریال)	۲۴۵۶۵	%۱۷/۱
شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	۵۶۰۱۲/۴۴۸۹	%۱۲/۲
شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	۵۶۷۸۸/۳	%۱۴/۹۲
شاخص AMS (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)	۷۱۶۹۲/۲۹	%۱۴/۷
ارزش تولید	۲۳۶۶۰۹/۴۴	%۱۶/۱۱

حمایت نهادهای در نرخ ارز رسمی و قیمت تمام شده بخش کشاورزی به عنوان قیمت مشمول یارانه (میلیارد ریال)

شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تصمینی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تصمینی - حمایت مرزی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۳۷

شاخص های حمایتی		شاخص گین دوره ۱۳۸۸ تا ۱۳۸۰	میانگین درصد تغییرات دوره
%-۴	٪۲۴۰۴	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	
%-۲/۸	٪۲۴/۲	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	
%-۰/۲۳	٪۲۹/۸	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)	
٪۲۸۲/۱	۵۱۷۰/۴۳	کود و سم	حمایت نهادهای با توجه به مفهوم خاص یارانه در نرخ ارز رسمی (میلیارد ریال)
٪۲۳/۸	۸۶۱۱/۱۵	انرژی	
٪۱۸۲/۷	۱۷۶۶/۵۴	اعتبارات	
٪۱۳/۸۳	۲۷۵۰/۳۴	آب	
٪۱۲/۷۵	۲۳۱۰۳/۸	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)	شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تصمینی و با توجه به مفهوم خاص یارانه (میلیارد ریال)
٪۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰۹/۴۴	ارزش تولید	
%-۰/۹۷	٪۱۰	سهم از ارزش تولید	
٪۱۰/۹۵	۴۲۸۶۳/۵	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)	شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تصمینی و سیاست حمایت مرزی و با توجه به مفهوم خاص یارانه (میلیارد ریال)
٪۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰۹/۴	ارزش تولید	
٪-۳/۹۴	٪۱۸/۶	سهم از ارزش تولید	
٪۸۹/۶	۴۳۵۰/۱۶	حمایت قیمتی برمنای قیمت تصمینی براساس نرخ ارز واقعی (میلیارد ریال)	
٪۱۵/۵۳	۵۳۷۶/۰۲	کود و سم	حمایت نهادهای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس اختلاف قیمت بخش کشاورزی با بالاترین قیمت در سایر بخش‌ها
٪۲۶/۱	۱۷۷۱۳/۲۱	انرژی	
٪۳۸/۹	۴۳۰۹/۶۲	اعتبارات	

شاخص‌های حمایتی		میانگین دوره ۱۳۸۸ تا ۱۳۸۰	میانگین درصد تغییرات دوره
		۵۶۲۷/۲۶	%۲۷/۶۵
آب			
کود و سم		۵۳۷۶/۰۲	%۱۵/۵۳
انرژی		۲۲۱۳۲/۰۹	%۱۶/۵۳
اعتبارات		۲۸۶۸/۷۵	%۴۹/۲۵
آب		۳۴۴۰/۳۵	%۱۸/۶۶
کود و سم		۵۳۷۶/۰۲	%۱۵/۵۳
انرژی		۲۲۸۷۹/۱۸۶	%۲۱
اعتبارات		۱۸۷۵۵/۶	%۲۵
آب		۳۲۱/۳۸	%۱۶/۹۷
شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)		۴۶۷۹۷/۶۴	%۱۶/۶۱
شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)		۳۸۱۶۷/۳۸	%۱۰/۲۱
شاخص AMS (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)		۵۱۷۱۸/۷۱	%۲۰/۵۳
ارزش تولید		۲۳۶۶۰.۹/۴	%۱۶/۱۱
سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	%۱۹/۵		%۲/۷
سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	%۱۶/۶		%-۳/۴
سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)	%۲۱/۰۳		%۵/۲
حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز واقعی (میلیارد ریال)		۲۲۵۲۱/۶۱	%۲۵/۳

فصل پنجم - محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی در ایران: روش شاخص معیار کلی حمایت ۵۲۹

شاخص های حمایتی		شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	میانگین دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸	میانگین درصد تغییرات دوره
		شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	۵۵۵۴۷/۷۴	%۱۱/۲
		شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	۵۶۳۳۸/۸۳	%۱۲/۳۲
		شاخص AMS (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)	۶۹۸۹۰/۱۶	%۲۰/۲۱
		ارزش تولید	۲۳۶۶۰۹/۴	%۱۶/۱۱
		سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	%۲۳/۹۴	%-۳/۶۵
		سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	%۲۳/۹۶	%-۲/۶۱
		سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)	%۲۸/۴۳	%۴
		کود و سم	۵۳۶۶/۲	%۱۵/۵۳
		انرژی	۹۹۹۹/۵۱	%۱۷/۹۶
		اعتبارات	۱۷۶۶/۵۴	%۱۸۲/۷
		آب	۲۷۵۰/۳۴	%۱۳/۸۳
		شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)	۲۴۲۴۲/۵۷	%۸/۱
		ارزش تولید	۲۳۶۶۰۹/۴	%۱۶/۱۱
		سهم از ارزش تولید	%۱۱	%-۴/۷
		شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)	۴۲۴۱۴/۰۳	%۱۰/۸
		ارزش تولید	۲۳۶۶۰۹/۴	%۱۶/۱۱
		سهم از ارزش تولید	%۱۸/۴	%-۳/۹۳

فصل ششم

خلاصه نتایج

یافته‌های و پیشنهادها

۱- کلیات

هدف اساسی پژوهش بررسی نظام حمایتی و تحلیل جهت‌گیری‌ها، سیاست‌ها و ابزارهای به کار گرفته شده در برنامه‌های توسعه در دو دهه اخیر و ارائه راهکارهای لازم برای اصلاح و ارتقای کارآیی آنها می‌باشد. این امر از طریق بررسی سیاست‌های حمایتی در برنامه‌های توسعه در ایران و هم‌چنین بررسی اجمالی این سیاست‌ها در برخی کشورهای منتخب انجام گرفته است.

برای پاسخ به سئوالات و رسیدن به اهداف پژوهش از روش‌های پژوهشی مختلفی استفاده شده است. روش تاریخی، تحلیل محتوای، تحقیق ارزشیابی، تحلیل تطبیقی، روش برآورد معیار کلی حمایت، روش اقتصادسنجی سری‌های زمانی، تحلیل روند و محاسبه نسبت‌های اقتصادی از جمله روش‌های پژوهش در این تحقیق بوده‌اند. در یک دیدگاه بسیار کلان، سیاست‌های اقتصادی در دو طبقه و طیف کلی حمایت‌گرایی و آزادسازی قرار می‌گیرند. در نیم قرن گذشته دولت‌ها به دلایل متعدد تاریخی و اقتصادی از جمله ارتقای درجه رقابت‌پذیری بخش‌های تولیدی داخلی در معادلات تجاری جهانی تلاش نموده‌اند به تدریج راهبرد آزادسازی اقتصادی و تجاری را با راهبرد حمایت‌گرایی جایگزین سازند اما در بخش کشاورزی این تحول بسیار بطئی و کند ارزیابی می‌شود. بهترین شاهد این ادعا حمایت‌های گستردۀ کشورهای توسعه‌یافته با سیاست‌ها و ابزارهای متنوع حمایتی از بخش کشاورزی می‌باشد. صرف اعتبارات هنگفت برای حمایت از بخش کشاورزی نشان از حساسیت و اهمیت بخش در میان سیاست‌گذاران دارد.

در کشور ایران نیز بخش کشاورزی واجد توانمندی‌های گستردۀ مانند اراضی مستعد در اقلیم متنوع، منابع طبیعی تجدیدشونده و ذخایر غنی ژنتیکی و البته با

محدودیت‌های خاص خود می‌باشد ولی توانسته است با دارا بودن سهمی در حدود ۱۴ درصد از تولید ناخالص داخلی، ۳۱ درصد صادرات غیرفتی (بدون در نظر گرفتن میانات گازی)، ۲۳ درصد اشتغال کل کنار و هم‌چنین ضریب خودکفایی حدود ۸۰ درصد در محصولات کشاورزی اساسی از موقعیت ویژه‌ای در بین بخش‌های کشور برخوردار است. به این شاخص‌ها باید شرایط و موقعیت خاص سیاسی، استراتژیکی و منطقه‌ای ایران را افزود. از این رو بخش کشاورزی و تولید مواد غذایی و میزان وابستگی به بازارهای خارجی در این محصولات یک مسئله اساسی اقتصادی و سیاسی برای کشور ما محسوب می‌گردد.

متاثر بوده تمامی فعالیت‌ها و بخش‌های اقتصادی در کشور از درآمدهای نفتی معنای‌باهه موجب شکل‌گیری نوع خاصی از سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی شده است. بدین لحاظ همواره برنامه‌های توسعه به دنبال اصلاح الگوی مصرف، واقعی نمودن قیمت‌ها، ارتقای رقابت‌پذیری واحدهای تولیدی در بازارهای جهانی، هدفمند کردن یارانه‌ها و... بوده و هستند. اما به هر حال انتکای به درآمدهای نفتی عامل اصلی چرخش سیاست‌ها و برنامه‌ها با اولین تنگناهای حاصله از اصلاحات مورد نظر به سیاست‌ها و جهت‌گیری‌های سنتی مبتنی بر درآمدهای تکمحصولی بوده است.

به منظور سنجش و اندازه‌گیری میزان حمایت‌های انجام شده از بخش کشاورزی در کشور از شاخص‌های «معیار کلی حمایت (AMS)» و «معیار حمایت از خدمات عمومی کشاورزی (GSSE)» استفاده شده است. انتخاب معیار (AMS) توسط مذاکرات دور اروگوئه GATT از مسائل چالش‌برانگیز این دور از مذاکرات بوده است. اما انتخاب این شاخص در مقابل شاخص‌هایی مانند «معیار حمایت از تولیدکننده (PSE)» به دلیل امکان‌پذیری محاسبه همگون حمایت‌ها در کشورهای مختلف بوده است. لذا با توجه به استناد و تأکید سازمان‌های بین‌المللی به شاخص (AMS)، در این پژوهش این شاخص مورد برآورد قرار گرفت. علاوه بر آن شاخص GSSE نیز به دلیل دارا بودن

ویژگی‌هایی مانند نشان دادن میزان توجه دولت‌ها به سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و به عنوان اقلام حمایتی سبز و مجاز مورد بحث واقع شده است.

به طور کلی راهبردها و اهداف اساسی دولت‌ها از اعمال سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی متنوع می‌باشد که به عنوان نمونه عبارتند از: ایجاد اطمینان از عرضه، مقابله با بی‌ثباتی قیمت‌ها، تثبیت درآمد تولیدکنندگان، تنظیم بازار، تشویق تولید و صادرات، افزایش سطح خودکفایی، تشویق یا محدود کردن استفاده از نهاده‌های خاص، کاهش ریسک، تشویق سرمایه‌گذاری، توسعه روستایی و کاهش فقر.

به طور خلاصه مهم‌ترین نکات کاربردی سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی را می‌توان به شرح جدول (۱-۶) خلاصه نمود.

جدول ۱-۶- خلاصه دلایل دخالت دولت در بخش کشاورزی و ابزارهای حمایتی آن

دلایل و اهداف دخالت دولت در بخش کشاورزی	سیاست‌ها یا ابزارهای حمایتی قیمتی
ایجاد اطمینان از عرضه محصولات تولیدی بخش	وضع محدودیت‌ها (موانع غیرتعرفه‌ای)
ثبت تضاضای محصولات تولیدی بخش	سرمایه‌گذاری در تحقیقات کشاورزی
ثبت درآمد تولیدکنندگان بخش	سرمایه‌گذاری در آموزش و ترویج کشاورزی
مقابله با بی‌ثباتی قیمت محصولات کشاورزی	سرمایه‌گذاری در زیربنای (شبکه‌های آبیاری، تجهیز و نوسازی اراضی، آبخیزداری، اتحادیه‌های تولیدی فرآیند، زیرساخت‌های بازار و...)
تنظيم بازار	حمایت جهت تغییر الگوی کشت براساس توان اکولوژیک مناطق
تشویق تولید و صادرات	ایجاد پایگاه اطلاعات جامع کشاورزی بر پایه IT

دلالی و اهداف دخالت دولت در بخش کشاورزی	سیاست‌ها یا ابزارهای حمایتی قیمتی	سیاست‌ها یا ابزارهای حمایتی غیر قیمتی
افزایش سطح خودکفایی در مواد غذایی	یارانه صادراتی	حمایت از تولید محصول سالم
محدودیت تولید	تعرفه	پرداخت‌های مستقیم و جیرانی (یارانه مستقیم)
تشویق یا محدود نمودن استفاده از نهادهای خاص	سیاست خرید تضمينی و قیمت تضمينی	صندوق ثبت درآمد تولیدکنندگان محصولات کشاورزی
کاهش ریسک		بیمه عملکرد محصول
تشویق سرمایه‌گذاری		بیمه درآمدی
توسعه روستایی و کاهش فقر در روستا		حمایت‌های بازاریابی
احساس تعاق خاطر و وابستگی بیشتر با جامعه روستایی و تولیدکنندگان کشاورزی		ایجاد و حمایت از توسعه بازارهای بورس کالایی کشاورزی
مزیت نسبی تولید و ساختاری تولید محصولات		ایجاد و حفظ استاندارد محصول

۶- تجارب کشورهای منتخب

بررسی تجارب کشورهای مختلف اعم از توسعه یافته و در حال توسعه می‌تواند ما را به برخی نتایج و رئوس کلی زیر رهنمون سازد:

- در بیشتر کشورهای توسعه یافته، دولت‌ها بیشترین حمایت‌ها و یارانه‌ها را به بخش کشاورزی اختصاص می‌دهند. عمدۀ این حمایت‌ها نیز به سمت و سوی تولیدکنندگان است، مصرف‌کنندگان به گونه‌ای که حتی از مصرف‌کنندگان مالیات به نفع تولیدکنندگان کشاورزی اخذ می‌شود. حمایت از مصرف‌کنندگان در عمدۀ کشورهای در حال توسعه به استثنای آمریکا منفی است.

- در کشورهای در حال توسعه، گرایش به سمت اتخاذ سیاست‌های مبتنی بر وضع مالیات بر بخش کشاورزی و همچنین حمایت بیشتر از مصرف‌کنندگان شهری است و هدف آنها پایین نگهداشتن قیمت مواد غذایی در بازارهای مصرف است تا مصرف‌کنندگان در گروههای درآمدی مختلف به ویژه گروههای کم‌درآمد توانایی تأمین حداقل مواد غذایی را داشته باشند.
- سهم حمایت‌ها در دریافتی خالص کشاورزان در بین کشورهای منطقه OECD از متوسط ۳۸ درصد دریافتی‌ها در دوره ۱۹۸۶-۱۹۸۸ به حدود ۲۹ درصد در دوره ۲۰۰۴-۲۰۰۶ و ۲۷ درصد در سال‌های اخیر کاهش یافته است. از لحاظ ارزشی نیز این حمایت‌ها سالانه حدود ۳۰۰ میلیارد دلار برآورد می‌شود. میزان حمایت کشورهای اروپایی معمولاً در سطحی بالاتر از متوسط کشورهای OECD (حدود ۵ درصد) برآورد می‌شود. اما می‌توان نتیجه گرفت که طی یک دهه گذشته میزان حمایت‌ها به طور متوسط همواره در حال کاهش بوده است.
- در کشورهای عضو OECD در طی یک دهه گرایش سیاست‌های حمایتی به سمت سیاست‌هایی بوده که کمتر مرتبط با تولید بوده‌اند. همچنین در طی این دوره انعطاف‌پذیری سیاست‌ها در انتخاب نوع تولید و کاهش حمایت‌ها برای محصولات خاص کشاورزی از دیگر ویژگی‌ها به شمار می‌روند. از این رو در حالی که در ده سال گذشته به تدریج حمایت‌ها از تولیدکنندگان به صورت انفرادی در حال کاهش بود، سهم حمایت به صورت خدمات عمومی از بخش کشاورزی (GSSE) به عنوان درصدی از معیار حمایت کلی (TSE) فراینده بوده است. در سطح کل این کشورها سهم GSSE از ۱۳ درصد (GSSE%) معیار حمایت کلی در سال‌های ۱۹۸۶-۱۹۸۸ به حدود ۲۰ درصد در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۰۶ رسیده است (OECD, 2009).

- نکته حائز اهمیت در معیار حمایت خدمات عمومی از بخش کشاورزی (GSSE) تغییرات قابل توجه در ترکیب حمایت در اجزاء GSSE می باشد، به گونه ای که سهم حمایت از بازاریابی و ارتقای محصول^۱ از کل معیار GSSE از ۳۰ درصد در نیمه دهه ۱۹۸۰ به حدود ۵۰ درصد در سال های اخیر ۲۰۰۶-۲۰۱۰ رسیده است. معمولاً طی ده سال گذشته سهم سرمایه گذاری در زیرساخت ها حدود یک سوم کل معیار GSSE بوده است (OECD, 2011).

اجماع تحلیل ها بر این است که از سرمایه گذاری در حمایت های خدمات عمومی در بخش کشاورزی هم تولید کنندگان و هم مصرف کنندگان متفع می شوند. این نوع حمایت ها (مانند تحقیق و توسعه، خدمات مشاوره ای، آموزش و خدمات بازرگانی و...)، بهره وری را بهبود بخشیده و ظرفیت های تولیدی بخش را توسعه می دهند.

- به طور کلی در میان کشورهای OECD معیار کلی حمایت (TSE) از ۲/۵ درصد تولید ناخالص داخلی (%GDP) به حدود ۱ درصد در سال های اخیر ۲۰۰۸-۲۰۱۰ رسیده که حکایت از کاهش بطئی در طی ۱/۵ دهه اخیر است. معیار PSE نیز از ۳۸ درصد در نیمه دهه ۱۹۸۰ در این گروه کشورها به حدود ۲۷ درصد در سال های اخیر کاهش نشان می دهد.

- در میان اجزای PSE سیاست حمایت از قیمت ها و تولید به طور مستقیم و پرداخت هایی مبتنی بر استفاده از نهاده های تولید بیشتر (بدون محدودیت) کم رنگ گشته اند. به عبارت دیگر حمایت هایی که قابلیت های بیشتری برای ایجاد انحراف در بازارها و تجارت دارند، در طی زمان در حال کاهش بوده اند. این نوع حمایت ها با قابلیت انحراف بالا در میان اجزای PSE، از ۹۱ درصد به حدود ۶۰ درصد در ۱/۵ دهه اخیر کاهش یافته است.

بررسی تجارب در خصوص انواع حمایت‌ها نشان می‌دهد حمایت به شکل پرداخت‌های مبتنی بر میزان استفاده از نهاده‌های متغیر در بین اجزا، PSE از انحراف‌آورترین حمایت‌ها محسوب می‌شود.

در ارزیابی آثار سیاست‌های حمایتی، اگر کشاورزان ریسک‌گریز^۱ باشند، آثار ناشی از ریسک یک مقوله مهم خواهد بود. افزودن ریسک‌گریزی به پارامترهای ارزیابی سیاست‌های حمایتی ضروری است. به عنوان مثال ثابت شده است که در صورت ریسک‌گریز بودن کشاورزان، آثار حمایت‌های بیمه‌ای مهم‌تر از آثار حمایت‌های رفاهی می‌باشند. در تحلیل آثار پویای^۲ سیاست‌های حمایتی، انتظارات قیمتی حائز اهمیت است. چرا که این متغیر در تصمیمات تولیدی کشاورزان اثرگذار خواهد بود.

- در سنتر گزارشات مربوط به مطالعات OECD و در پیوند بین کشاورزی، تجارت و محیط زیست به این موارد اشاره داشت:

- آزادسازی تجاري کشاورزی می‌تواند بر محیط زیست اثربخش و مفید باشد. به عنوان مثال این امر موجب کاهش میزان شدت استفاده از نهاده‌ها مانند کود و سم و باقیمانده نیتروژن در گیاهان و انتشار گازهای گلخانه‌ای GHG می‌شود.
- عمدۀ حمایت‌ها از تولیدکنندگان کشاورزی که ارتباط با تولید و نهاده‌های تولید پیدا می‌کنند، به سمت و سوی کشاورزان بزرگ مقیاس است و این می‌تواند بر نابرابری‌های درآمد کشاورزان و نابرابری‌های رفاهی بیفزاید.
- میزان حمایت از تولیدکنندگان بخش کشاورزی (شاخص درصد حمایت‌ها از کل دریافتی کشاورزان) در بین کشورهای OECD در سال‌های اخیر (۲۰۰۸-۲۰۱۰) دامنه و طیف گسترده‌ای از ۱ درصد تا ۶۰ درصد را شامل می‌شود که حاکی از تفاوت عمدۀ‌ای در بین این کشورهاست. میزان این حمایت‌ها در کل دریافتی

1- Risk Aversion
2- Dynamic Effects

- کشاورزان از ۱ درصد در نیوزیلند و ۵ درصد در استرالیا به عنوان پایین‌ترین حمایت و آمریکا با ۴ درصد به عنوان میزان حمایت متوسط، تا ۶۰ درصد در کشورهایی مانند ایسلند، نروژ، کره و سوئیس و ۵۵ درصد در ژاپن به عنوان نماینده کشورهای با بالاترین حمایتها را شامل می‌شوند. بخش عمدۀ این حمایت‌ها از طریق سیاست‌های قیمتی اعمال می‌شود.
- صادرکنندگان محصولات کشاورزی در کشورهای توسعه‌یافته از مشوق‌ها و حمایت‌های بیشتری نسبت به کشورهای در حال توسعه بهره‌مند می‌شوند و بنابراین از قدرت چانه‌زنی و پتانسیل‌های تجاری افزون‌تری نسبت به صادرکنندگان کشورهای در حال توسعه برخوردارند.
  - در سال‌های اخیر دولت‌ها به ویژه کشورهای توسعه‌یافته در سیاست‌های حمایتی خود توجه بیشتری به حمایت‌های خدمات عمومی در بخش کشاورزی نموده‌اند. سرمایه‌گذاری در بازاریابی و توسعه، تحقیق و توسعه، آموزش، ترویج، زیرساخت‌های فیزیکی، توسعه روستایی و نظام نوآوری کشاورزی در زمرة این نوع از سیاست‌ها قرار می‌گیرند.
- با بررسی ساختار حمایت از بخش کشاورزی در کشورهای مختلف مشاهده می‌گردد که ابزارهای حمایتی و میزان حمایت در آنها متفاوت است. خلاصه این تفاوت‌ها در جداول (۲-۶) و (۳-۶) آمده است.

جدول ۶-۲- سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی در کشورهای مورد بررسی

ردیف	نام کشور	آغاز منجذبه امور کشاورزی	نحوه تقدیر ارز	کشور				
	*			*				قیمت دوگانه
				*				سهمیه‌های وارداتی
*			*	*				قیمت‌های تضمینی
*	*	*	*	*				یارانه‌ها و اعتبارات صادراتی
			*	*				کترل عرضه از طریق سهمیه‌بندی تولید
			*	*				محادودیت سطح زیر کشت
*	*	*	*	*				جبان خسارت ناشی از حوادث طبیعی
				*				ممنوعیت‌ها و تحریم‌های تجاری
*				*				یارانه‌ای سرمایه‌ای و نرخ بهره
*				*				یارانه‌های نهادهای
				*				تأمين امنیت اجتماعی
			*	*				کاهش مالیات
*	*		*					معافیت از مالیات بر درآمد کشاورزی
				*				ذخیره مازاد بازار

ادامه جدول ۶-۲- سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی در کشورهای مورد بررسی

کشور	نیازمندی	آزادی اقتصادی	امداد و تحریم	بدهی	آزادی روابط خارجی	بدهی خارجی	نیازمندی	نیازمندی
تعرفه وارداتی	*	*	*					
افزایش نرخ عوارض گمرکی			*					
قیمت ارشادی			*					
حمایت‌های قیمتی از تولیدکنندۀ				*	*	*		
یارانه برای مصرف یا جلوگیری از مصرف نهاده‌ها			*	*	*	*		
حمایت از کل درآمد					*	*		
مدرساتیون کشاورزی			*	*				
حمایت از آموزش و تحقیقات	*	*	*	*				
حمایت از بازاریابی	*	*	*	*				
توسعه زیرساخت‌ها و نواحی روستایی	*	*	*	*				
ارائه نهاده‌های یارانه‌ای			*	*				
حمایت مستقیم سرمایه‌ای	*	*			*			

ادامه جدول ۶-۲- سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی در کشورهای مورد بررسی

برنامه	آغاز	پایان	جهانی	آمریکا	آسیا	آفریقا	آمریکای لاتین	کشور
			*					اعتبارات بانکی ارزان
			*					ضمانت‌های اعتباری
			*					صندوق‌های سرمایه‌گذاری
			*					دستکاری قیمت‌ها
			*					اقدامات مرزی
	*	*						پرداخت‌های مستقیم به تولیدکنندگان (برمبانی سابقه کشت مزرعه، عملکرد و نرخ پرداخت ملی)
	*							پرداخت‌های ضد ادواری (برمبانی سطح زیر کشت و عملکرد محصولات)
	*	*						پرداخت‌های بودجه‌ای
			*					پرداخت‌های جبرانی
			*					پرداخت‌های انتقالی
*	*	*						حمایت از بیمه محصولات

جدول ۶-۳- میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی

میلیون دلار / درصد

برزیل	ایالات متحده امریکا	اتحادیه اروپا	ترکیه	کشور	کل حمایت (TSE)	سهم کل حمایت از (%) GDP	برآورد حمایت از تولیدکنندگان (PSE)
		۱۳۸۹۷۰/۵۰	۲۴۲۹۳/۱۱	سال ۲۰۰۹			
		۱۳۰۷۴۵/۵۰	۱۵۷۹۹/۹۶	متوسط دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۰)			
		۳/۵۰	۷/۶۷	متوسط رشد سالیانه طی دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۰)			
۴۱۸۸۷		۰/۸۴	۳/۹۷	سال ۲۰۰۹			
۰/۵۵ در سال‌های ۲۰۰۸-۲۰۱۰	۰/۸ در سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۹	۴۱۷۶۰	۳/۶۳	متوسط دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۰)			
		-۱/۷۴	-۰/۹۱	متوسط رشد سالیانه طی دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۰)			
		۱۲۰۸۳۹/۷۰	۲۲۶۰۲/۷	سال ۲۰۰۹			
		۱۱۴۰۷۶/۷۸	۱۴۰۴۶/۰۶	متوسط دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۰)			
		۳/۳۱	۱۱/۱۷	متوسط رشد سالیانه طی دوره (۲۰۰۹ تا ۲۰۰۰)			

ادامه جدول ۶-۳- میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی

میلیون دلار/ درصد

کشور	ترکیه	اتحادیه اروپا
درصد حمایت از تولیدکننده	سال ۲۰۰۹	۲۳/۵۲
متوسط دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	۲۸/۵۴	۲۹/۲۸۱
	۴/۳۵	-۳/۳۶
ضریب حمایت اسمی تولیدکننده	سال ۲۰۰۹	۱/۰۷
متوسط دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	۱/۳۹	۱/۲۰
	۰/۶۷	-۱/۹۳
ضریب حمایت کمک اسمی تولیدکننده	سال ۲۰۰۹	۱/۵۸
متوسط دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	۱/۴۱	۱/۴۱۳
	۱/۸۱	-۱/۳۵

ادامه جدول ۶-۳- میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی

میلیون دلار/ درصد

کشور	ترکیه	اتحادیه اروپا
برآورد حمایت از مصرفکننده (CSE)	سال ۲۰۰۹	-۲۷۷۱۸/۸
	متوسط دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	-
	متوسط رشد سالیانه طی دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	-
درصد حمایت از مصرفکننده	سال ۲۰۰۹	-۲۴/۸
متوسط دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	-	-
	متوسط رشد سالیانه طی دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	-
ضریب حمایت اسمی مصرفکننده	سال ۲۰۰۹	۴۱۸۵۲
متوسط دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	۱/۴۵	۱/۱۸
	متوسط رشد سالیانه طی دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	-۱/۴۵
ضریب حمایت کمک اسمی مصرفکننده	سال ۲۰۰۹	۴۱۸۲۱
متوسط دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	۱/۳۴	۱/۱۶۱
	متوسط رشد سالیانه طی دوره (۲۰۰۰ تا ۲۰۰۹)	-۱/۳۰

ادامه جدول ۶-۳- میزان حمایت در کشورهای مورد بررسی

میلیون دلار / درصد

بازانه نزدیکه (درصد)	بالاترین پرداخت های حمایتی به کشاورزان (۲۰۰۳-۲۰۰۰)	توحیث هر هکتار زمین (سالهای ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۳)	متوسط پرداختی به هر کشاورز تمام وقت سالهای ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۰	متوسط پرداختی به هر کشاورز تمام وقت سالهای ۲۰۰۳-۲۰۰۰	حمایت از تولیدکننده بزرگ کل محصولات (٪)	کشاورزی سالهای ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۳	نسبت کل حمایت به ارزش کل تولیدات	کشاورزی سالهای ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۳	متوسط حمایت از تولیدکننده بخش کشاورزی سال ۷ (PSE)	حمایت از تولیدکننده از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۳	کشور
درصد	درصد	میلیون دلار	دلار	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	درصد	
		۱۲۰۰۰	۳۱	۴۸	۳۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۲ درصد افزایش (معادل ۲۷۵۹۴ میلیون دلار)	کشورهای OECD
		۳۸۰۰۰			۶۷						نروژ
		۳۳۰۰۰			۶۸						سوئیس
		۲۷۰۰۰									ایسلند
	۲۷۹۵۲۷ *	۲۲۰۰۰			۵۸						ژاپن
	۲۷۹۵۲۷ *	۲۲۰۰۰			۶۲						کره
					۱۵						مکزیک
					۲۶						ترکیه
۸۰ تا ۵۰					۳۴						اتحادیه اروپا
					۱۶						امریکا

۳- سیاست‌های حمایتی در برنامه‌های توسعه ایران در دو دهه اخیر

- در برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲) جهت‌گیری یارانه‌ها به طور چشمگیری به سمت یارانه‌های مصرفی ۰۷۵ درصد بوده است. طی سال‌های این برنامه سهم بازار کشاورزی از ۱۷ درصد به ۱۵/۷ تقلیل یافت. سهم بخش کشاورزی از

سرماهی‌گذاری کل از متوسط ۳/۶ درصد فراتر نرفت. تحت پوشش بیمه قرار گرفتن ۶ محصول با عملکرد ۱۶ درصد از تعهدات صندوق بیمه در این دوره اتفاق افتاد.

- برنامه دوم (۱۳۷۸-۱۳۷۴) با محوریت کشاورزی آغاز و سهم این بخش از کل سرماهی‌گذاری به طور متوسط به ۵/۲ درصد رسید که ۱/۲ درصد بیشتر از برنامه اول بود. اما با این حال سیاست کنترل درآمدهای ارزی حاصل از صادرات غیرنفتی موجب کاهش ۷۰ درصدی سهم صادرات کالای سنتی و کشاورزی گردید. علی‌رغم اعلام محوریت کشاورزی در برنامه، سهم اعتبارات این بخش و میزان یارانه‌های تولیدی این بخش در برنامه دوم، روندی کاهشی یافت. در این برنامه محصولات باغی نیز علاوه بر محصولات زراعی تحت پوشش صندوق بیمه کشاورزی قرار گرفته و این شاخص روندی افزایشی در طول سال‌های برنامه داشته است.
- در برنامه سوم (۱۳۸۳-۱۳۷۹) رفع موانع قانونی و اجرایی برای صادرات غیرنفتی و اصلاح ساختار اداری با ادغام وزارتین کشاورزی و جهاد سازندگی از رویکردهای اصلی آن به شمار می‌آید. ایجاد حساب ذخیره ارزی، تداوم پرداخت یارانه نهاده‌های تولیدی، پرداخت یارانه صادراتی، حذف پیمان‌سپاری از دیگر برنامه‌های حمایتی این دوران است. لذا از جهت تنوع بخشی به سیاست‌ها و رفع برخی موانع تجارتی، از برنامه‌های موفق سال‌های پس از انقلاب ارزیابی می‌شود؛ اگرچه عدم تحقق کمی بخش قابل توجهی از اهداف از نقیصه‌های آن بوده است.
- در برنامه چهارم (۱۳۸۸-۱۳۸۴) افزایش قیمت تضمینی محصولات مورد نظر در طول دوره کمتر از نرخ تورم بوده است. تحت پوشش بیمه قرار گرفتن بیش از ۳۰ محصول، ادغام بورس فلزات و کشاورزی، اجرای طرح خودکفایی گندم و تقلیل اعتبارات عمرانی بخش کشاورزی از دیگر اتفاقات و سیاست‌های این دوره است.

- مهم‌ترین رئوس برنامه پنجم (۱۳۹۰-۱۳۹۴) در حمایت از بخش کشاورزی عبارتند از: پیش‌بینی رشد ارزش افزوده بخش سالانه به میزان ۷ درصد، متوسط نرخ رشد سالانه تشکیل سرمایه ثابت به میزان ۱۳ درصد، ارتقای بهره‌وری آب و راندمان آبیاری حدود ۴۰ درصد، واگذاری امور تصدی‌گری بخش به بخش غیردولتی به ویژه نظام مهندسی بخش، نظام دامپزشکی و تعاونی‌ها و تشکل‌ها، مشارکت فارغ‌التحصیلان در فعالیت‌های بخش از طریق بخش خصوصی و نظام‌های مذکور، ارتقای ضریب مکانیزاسیون از ۱ به ۱/۵، تنوع‌سازی در سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی، بهره‌گیری از سیاست قیمت تضمینی در کنار خرید تضمینی، استفاده موثر از سازوکار بورس کالاها در سیاست‌های حمایتی مانند سیاست قیمت تضمینی، برقراری تعرفه سهمیه‌ای و زمانی برای کالاهای کشاورزی.
- هم‌چنین در این برنامه سرفصل کاملاً مجزایی در برنامه پنجم به توسعه روستایی اختصاص و بسته توسعه روستایی مانند سایر بسته‌های سیاستی آن مورد توجه و تنظیم قرار گرفت. برای نخستین بار در سابقه برنامه‌ریزی مقرر گردید تا سطح کلی حمایت از بخش به ۳۵ درصد ارزش تولیدات بخش برسد.
- در طراحی و پیاده‌سازی سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی برای انواع مختلف محصولات کشاورزی ملحوظ داشتن نوع محصولات و اهداف سیاست‌گذاران و به منظور ارتقای کارآیی این سیاست‌ها ضروری است. در یک طبقه‌بندی از محصولات کشاورزی و برمبنای ماده ۳۱ قانون افزایش بهره‌وری آنها در سه دسته محصولات راهبردی، ویژه و منطقه‌ای قرار می‌گیرند. اگرچه ممکن است برخی کالاهای در دو دسته قرار گیرند، اما در یک نتیجه‌گیری کلی محصولات راهبردی که مستقیماً در امنیت غذایی نقش دارند و درصد بالای خودکفایی آنها از اهداف سیاست‌گذاران محسوب می‌شود، نیازمند و تحت حمایت‌های خاص و بالایی

خواهند بود و به نظر می‌رسد هنوز گرایش در بین سیاست‌گذاران برای این گروه از محصولات به سمت کنترل قیمت آنها برای حمایت از مصرف‌کنندگان خواهد بود. اما با عنایت به شروع اجرای هدفمند کردن یارانه‌ها پیش‌بینی می‌شود این حمایت‌ها نسبت به دهه‌های پیش از میزان و شدت کمتری برخوردار خواهند بود. بدون تردید نوع سیاست‌های حمایتی برای دو گروه بعدی محصولات (ویژه و خاص منطقه‌ای) متفاوت با گروه اول خواهد بود. به نظر می‌رسد برای دو گروه بعدی سازوکارهای بازار پیش از محصولات گروه اول حاکم خواهد بود. قانون افزایش بهره‌وری نیز مجوزهای قانونی لازم را برای ایجاد تفاوت در راهکارهای سیاستی در گروههای مختلف صادر کرده و این فرصت برای طراحی سیاست‌های متنوع برای گروههای مختلف محصولات کشاورزی مهیا شده است.

به طور خلاصه مهم‌ترین سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی در برنامه‌های توسعه به شرح جدول (۴-۶) می‌باشد.

جدول ۴-۶- خلاصه سیاست‌های حمایتی به کار گرفته شده در طول برنامه‌های توسعه کشور

سیاست‌های حمایتی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)
تخصیص یارانه به نهادهای کشاورزی و دائمی	*	*	*	*	*
فعالیت‌های آموزشی و ترویجی و مستاوردهای تحقیقاتی	*	*	*	*	*
عملیات زیربنایی آب و خاک	*				*
بیمه محصولات اساسی کشاورزی و دائمی	*	(الزام به بیمه %۵۰ محصولات کشاورزی)	(بیمه %۵۰ محصولات کشاورزی)	*	*
تأمین امنیت اقتصادی، اجتماعی و فضایی تولیدکنندگان	*				*
تضمين سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی در امر کشاورزی	*	*	*	*	*

فصل ششم - خلاصه نتایج، یافته‌های و پیشنهادها

۵۵۹

سیاست‌های حمایتی	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۲)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه پنجم توسعه
تشکیل تعاونی‌های تولید کشاورزی	*				
اعطای تسهیلات اعتباری و تأمین نهاده‌ها	*	*	*	(اختصاص حداقل به بخش آب و کشاورزی) ۲۵٪	*
تأمین ماشین آلات و ادوات کشاورزی		*		*	*
حمایت از صنایع تبدیلی و پسته‌پندی کشاورزی	*		*		*
خرید تضمینی محصولات کشاورزی و دامی		*	*		*
افزایش سهم تسهیلات بانکی ارزان و سهل الوصول		*	*	(اختصاص از سپرده قانونی بانک‌ها نزد بانک مرکزی به بانک کشاورزی برای اعطای تسهیلات) ۷٪	*
تعیین تعریف‌های گمرکی در راستای حمایت از تولیدات داخلی	*		*		*
استمرار یارانه و معافیت‌های مالیاتی		*	*		*
تنظیم بازار (تشکیل کارگروه برای قیمت‌گذاری کالاهای اساسی)	*		*		*
اصلاح نظام ارزی			*		
پرداخت یارانه صادراتی به برخی محصولات	*	*			
حذف پیمان سپاری ارزی		*			
راهاندازی و گسترش بورس کالاهای کشاورزی		*			*

جدول ذیل به جمع‌بندی نقاط ضعف و قوت پنجم برنامه توسعه در ۲۶ سال اخیر (۱۳۶۸-۱۳۹۴) پرداخته است:

**جدول ۵-۶- جمع‌بندی نقاط ضعف و قوت اساسی سیاست‌های حمایت از بخش کشاورزی
در برنامه‌های توسعه اول تا پنجم (۲۶ سال اخیر) (۱۳۹۴-۱۳۶۱)**

برنامه	نقاط قوت اساسی	نقاط ضعف اساسی
برنامه اول	از فرماندهی برخوبی در تدوین اهداف برنامه و تحقق کامل صادرات محصولات کشاورزی	<ul style="list-style-type: none"> از افزایشی بودن (اگرچه به طور ناکافی) روند میزان موجودی سرمایه در بخش کشاورزی از کل موجودی سرمایه تحت پوشش بیمه قرار گرفتن ۶ محصول زراعی موردنمایه قرار گرفتن سیاست قیمت‌های توسعه تضییقی و حمایت از فعالیت‌های تحقیق، آموزش و ترویج و عملیات زیربنایی افزایش ضریب خودکفایی در محصولات اساسی
برنامه توسعه -۱۳۷۲	رشد مناسب اعتبارات عمرانی بخش در طول سال‌های برنامه	<ul style="list-style-type: none"> کاهش نسبت یارانه‌های تولیدی از کل یارانه‌ها در طول برنامه عدم توجه به تنوع بخشی به سیاست‌ها و ابزارهای حمایت از بخش کشاورزی پایین تر بودن درصد افزایش قیمت‌های خرید تضییقی اکثر محصولات نسبت به متوسط نرخ تورم در طول سال‌های برنامه
برنامه دوم	از کل موجودی سرمایه	<ul style="list-style-type: none"> اتخاذ سیاست‌های محدودکننده مانند پیمان‌سپاری ارزی کاهش قابل ملاحظه صادرات محصولات کشاورزی افزایشی بودن (اگرچه به طور ناکافی) سهم فص کشاورزی و آب تحت پوشش بیمه قرار دادن محصولات باطنی روندهای افزایشی بیمه محصولات در زیربخش‌ها
برنامه توسعه -۱۳۷۸	علاوه بر محصولات زراعی	<ul style="list-style-type: none"> کاهشی بودن روند میزان یارانه‌های تولیدی و نهادهای بخش کشاورزی موردنمایه قرار گرفتن ۵۰ درصد از محصولات بخش الزام بیمه نمودن کاهشی بودن سهم یارانه تولیدی و نهادهای بخش کشاورزی از ارزش افزوده بخش نگرش کوتاه‌مدت در اتخاذ سیاست‌های

برنامه	نقاط قوت اساسی	نقاط ضعف اساسی
		<p>حمایتی بخش کشاورزی و بی‌توجهی به اثار بلندمدت آنها</p> <ul style="list-style-type: none"> عدم توجه به تنوع سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی
	<ul style="list-style-type: none"> داشتن کمترین سهم موجودی سرمایه از کل موجودی سرمایه در بین بخش‌ها افزایش کمتر در رشد موجودی سرمایه نسبت به برنامه‌های قبلی عدم تحقق ۳۰ درصدی در هدف رشد سالانه ارزش افزوده بخش کشاورزی و کاهش ۳۸ درصدی نسبت به برنامه دوم عدم تحقق هدف اختصاص ۷۵ درصد از تسهیلات شبکه بانکی به بخش و تحقق تنها ۱۷ درصد بی‌توجهی به ساختار اداری توسعه روستایی پس از اصلاح ساختار اداری بخش کشاورزی کم توجهی به تنوع بخشی به سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی 	<ul style="list-style-type: none"> تلاش در رفع موانع قانونی و اجرایی صادرات غیرنفتی اصلاح ساختار اداری در بخش کشاورزی ایجاد ذخیره ارزی و تخصیص تسهیلات ارزی از این حساب به بخش کشاورزی تداوی پرداخت یارانه به نهادهای کشاورزی برنامه پرداخت یارانه صادراتی و حذف پیمان سپاری ارزی توسعه راه اندازی بورس کالاهای کشاورزی به عنوان نهاد تکمیل‌کننده بازار سنتی محصولات -۱۳۸۳ (۱۳۷۹) هدف گذاری اختصاص حداقل ۲۵ درصد تسهیلات اعطایی به کلیه بانک‌های کشور به بخش آب و کشاورزی تلاش در راستای استقرار سازوکارهای بازار و بهینه‌سازی مصرف نهادهای تولید در بخش و افزایش قیمت کود و سم
	<ul style="list-style-type: none"> هدف قرار دادن پوشش بیمه‌ای محصولات در حدود ۵۰ درصد و تحت پوشش قرار دادن حدود ۴۰ محصول تورم سال‌های برنامه خرید تضمینی گندم با نرخی بالاتر از قیمت‌های جهانی کم توجهی به تنوع بخشی به سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی 	<ul style="list-style-type: none"> پایین بودن افزایش قیمت خرید تضمینی اکثر محصولات کشاورزی نسبت به متوسط نرخ تورم سال‌های برنامه
	<ul style="list-style-type: none"> عدم کافی بودن شناخت و وضوح در برخی احکام بخش و کلی بودن آنها مانند سایر 	<ul style="list-style-type: none"> بدل توجه نسی و تغییر رویکرد در بهره‌گیری از سیاست‌ها و ابزارهای متنوع حمایت از بخش

برنامه	نقاط قوت اساسی	نقاط ضعف اساسی
توسعه	کشاورزی	برنامه های پیشین
-۱۳۹۴	مورد توجه قرارداد سیاست قیمت تضمینی در کنار خرید تضمینی محصولات	آرمانی بودن و تردید در تحقق برخی اهداف کمی بخش مانند میزان تولیدات زیربخش شیلات و دانه های روغنی
۱۳۹۰	توجه به سیاست های متنوع تر تجاری مانند استفاده از تعرفه های سهمیه ای و زمانی برای کالاهای اساسی کشاورزی (بهینه سازی سیاست های تعرفه ای)	تردید در اجرای هدف ۸ میلیون هکتاری برای عملیات زیربنای آب و خاک
	اختصاص یک سرفصل از برنامه به موضوع توسعه روستایی در طول تجربه چندین دهه برنامه ریزی	عدم تدوین یک برنامه جامع امنیت غذایی مشتمل بر اهداف کمی مشخص و با شاخص های معترض بین المللی
	تدوین بسته جدآگانه برای توسعه روستایی پیش بینی ارتقای سطح کلی حمایت از بخش کشاورزی از تشکیل سرمایه ثابت و سرمایه گذاری	عدم توجه کافی به ارتقای سهم بخش کشاورزی از تشدید سرمایه گذاری
	کشاورزی و هدف گذاری کمی در این خصوص با رقم ۳۵ درصد ارزش کل تولیدات بخش روستایی	تردید در کاهش شکاف بین سهم بخش کشاورزی از سرمایه گذاری و ارزش افزوده کل بی ترجیحی به اصلاح ساختار در حوزه توسعه روستایی

۴- ارزیابی برخی شاخص های کلان - اقتصادی در دهه های اخیر

- اعطای تسهیلات بانکی برای فعالیت های بخش کشاورزی و روستایی و همچنین فعالیت های خارج از مزرعه و بخش غیر کشاورزی در روستاهای مانند راه اندازی صنایع تبدیلی و تکمیلی و غذایی در محیط های روستایی با هدف تأمین نقدینگی و سرمایه در گرددش و یا انجام سرمایه گذاری جدید به منظور توسعه کمی و کیفی تولیدات، با نرخ سود یارانه ای در اشکال زمانی مختلف (کوتاه مدت و بلند مدت) از جمله سیاست های حمایتی از بخش محسوب می گردد که تقریباً در همه کشورها در ادوار مختلف برنامه ریزی اعم از کشورهای در حال توسعه و

توسعه یافته مشاهده می‌شود و می‌توان گفت این شاخص از اشتراکات برنامه‌های حمایتی از بخش در اقصی نقاط جهان می‌باشد. اگرچه طبیعی است در میزان و چگونگی اجرای آن تفاوت‌هایی به اقتضای هر کشوری وجود داشته باشد.

بررسی روند زمانی تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی در طول ۳۰ سال گذشته نشان از بی ثباتی در روند و رشد این شاخص دارد. نرخ رشد سالیانه آن در طول سه دهه گذشته معادل ۰/۹ (کمتر از یک درصد) و همراه با نوسانات در ادوار زمانی مختلف بوده است. علی‌رغم این نکته سهم بخش کشاورزی از تسهیلات این گروه از شبکه بانکی به حدود ۵۰ درصد می‌رسد.

- میانگین سهم بخش کشاورزی از مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری در طول دهه‌های گذشته حدود ۱۵ درصد بوده که در میان ۴ بخش اقتصادی در رتبه آخر قرار می‌گیرد. سهم بخش کشاورزی از کل تسهیلات پرداختی از محل حساب ذخیره ارزی بخش کشاورزی بسیار اندک و تا سال ۱۳۸۸ فقط ۰/۱۵ درصد بوده است.

- براساس قوانین برنامه سوم و چهارم توسعه (ماده ۱۰ - بند ج)، نظام بانکی مکلف شده بود حداقل ۲۵ درصد از منابع اعتباری را به فعالیت‌های کشاورزی اختصاص دهد که در عمل تحقق آن در خوشبینانه‌ترین آمارها زیر ۱۷ درصد بوده است.
- بررسی سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور در طی دوره ۱۳۸۶-۱۳۵۰ به قیمت‌های ثابت نشان داد که این شاخص به طور متوسط در طی دوره ۳۶ ساله ۳/۴ و نرخ رشد سالانه آن نزدیک به صفر و در حدود ۰/۰۷ درصد بوده است. در طی این دوره رشد سالانه این شاخص در ۱۶ سال منفی بوده است.

- محاسبه رابط مبادله و کمک هر بخش اقتصادی به سایر بخش‌های اقتصادی با استفاده از تفاوت سهم هر بخش از ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری کل در طی چند دهه گذشته ثابت می‌کند که بخش کشاورزی نسبت به سایر بخش‌های اقتصادی

در طی برنامه‌های اول تا چهارم توسعه رابط مبادله مثبت بیشتری داشته است. بررسی کلی این شاخص طی حدود ۲ دهه هم‌چنین نشان می‌دهد که همواره سهم کشاورزی در ارزش افزوده کل بسیار بزرگتر از سهم این بخش از سرمایه‌گذاری کل می‌باشد. به عبارت دیگر سایر بخش‌ها (مانند بخش صنایع و معادن و خدمات) همواره از دو بخش اقتصادی دیگر یعنی نفت و کشاورزی کمک گرفته‌اند. با توجه به اینکه بخش نفت جزو ثروت زیرزمینی است لذا در تحلیل این شاخص، کمک بخش نفت به سایر بخش‌ها کاملاً بدیهی و امری طبیعی است اما اینکه بخش کشاورزی به سایر بخش‌ها کمک می‌نماید جای سؤال و تأمل بسیار دارد.

- اتخاذ سیاست‌های خرید تضمینی محصولات کشاورزی، پرداخت یارانه به نهاده‌های بخش کشاورزی و هم‌چنین پرداخت تسهیلات بانکی با نرخ سود کمتر و یارانه‌ای در طول برنامه‌های توسعه منجر به کاهش هزینه‌های تولید و ثبت حداقل درآمد برای کشاورزان شده است. در مقابل مطالعات موردی انجام شده نشان می‌دهد پرداخت یارانه به نهاده‌هایی مانند کود و سم موجب نابهینگی‌هایی در استفاده از آنها در فرآیند تولید شده است.
- به طور خلاصه مهم‌ترین نتایج شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی را می‌توان به شرح جداول (۶-۶) تا (۸-۶) برشمرد.

جدول ۶-۶- مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی در طول برنامه‌های توسعه کشور

شاخص‌های آماری				
برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	
%۴۴.۴۲	%۵۸.۹۵	%۵۲.۲۲	%۵۴.۶۷	بخش کشاورزی
%۵.۰۹	%۱.۸۶	%۲.۶۵	%۳۸۹	بخش صنعت معدن
%۳۴.۹۴	%۳۹.۱۹	%۴۴.۵۳	%۴۰.۵۲	بخش ساختمان
%۴۴.۴۲	%۵۸.۹۵	%۵۲.۲۲	%۵۴.۶۷	بخش کشاورزی
%۵.۰۹	%۱.۸۶	%۲.۶۵	%۳۸۹	بخش صنعت معدن
%۳۴.۹۴	%۳۹.۱۹	%۴۴.۵۳	%۴۰.۵۲	بخش ساختمان
%۰.۲۵	%۰.۲	%۰.۱۱	%۰.۱	بخش کشاورزی (جاری)
%۰.۰۲۹۰۰۸	%۰.۰۱۵۵۰۴	%۰.۰۰۴۶۶۱	%۰.۰۰۰۸۶۷	بخش کشاورزی (واقعی)
%۳۲.۰۳	%۲۰.۳	%۱۶.۶۱	%۱۸.۰۳	بخش بازرگانی
%۱۵.۰۲	%۱۸.۲۹	%۱۹.۷۹	%۱۶.۲۳	بخش کشاورزی
%۲۸.۴	%۳۰.۹۸	%۳۱.۹۲	%۲۶.۷۳	بخش صنعت و معدن
%۲۲.۸	%۲۶.۸۳	%۲۹.۷	%۳۰.۶۳	بخش ساختمان
.	.	.	%۵.۶۸	سرمایه‌گذاری مستقیم و مشارکت حقوقی
.	.	.	%۰.۷۶	سایر
%۱.۷۵	%۳.۶۱	%۱.۹۸	.	صادرات

متوجه سهم از کل تسهیلات پرداختی
بانک‌های تخصصی به قیمت جاری

متوجه سهم از کل تسهیلات پرداختی
بانک‌های تخصصی به قیمت واقعی

میانگین نسبت تسهیلات پرداختی
بانک‌های تخصصی به ارزش افزوده

متوجه سهم از کل مانده تسهیلات
بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش
غیردولتی به قیمت جاری

شاخص‌های آماری				
برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	
%۳۲.۰۳	%۲۰.۳	%۱۶.۶۱	%۱۸.۰۳	بخش بازرگانی
%۱۵.۰۲	%۱۸.۲۹	%۱۹.۷۹	%۱۶.۲۳	بخش کشاورزی
%۲۸.۴	%۳۰.۹۸	%۳۱.۹۲	%۲۶.۷۳	بخش صنعت و معدن
%۲۲.۸	%۲۶.۸۳	%۲۹.۷	%۳۰.۶۳	بخش ساختمان
.	.	.	%۵.۶۸	سرمایه‌گذاری مستقیم و مشارکت حقوقی
.	.	.	%۰.۷۶	سایر
%۱.۷۵	%۳.۶۱	%۱.۹۸	.	صادرات
%۰.۷۳	%۰.۴۵	%۰.۲۷	%۰.۳۱	بخش کشاورزی (جاری)
%۰.۰۸۵	%۰.۰۳۵۸۴۷	%۰.۰۱۱۴۸۳	%۰.۰۰۲۷۲۱	بخش کشاورزی (واقعی)
%۴۹۸۱۰.۳	%۱۸۱۵۵.۱۲	%۲۷۹۴۴.۲۴	%۶۵۸.۹۳	کل بخش کشاورزی
%۱۷۰۳۲.۰۳	%۵۰۸۸.۰۴	%۸۱۶.۸۲	%۲۱۰.۸۷	زراعت
%۴۶۰۸.۱۵	%۱۲۹۲.۵۲	%۱۵۶.۴۸	%۳۹.۹۷	باغداری
%۱۰۸۹۱.۷۸	%۲۷۹۹.۵۸	%۵۲۴.۳	%۲۰۲.۴۷	دامداری و دامپروری
%۳۳۱۲.۷۳	%۱۰۵۰	%۳۶۶.۷۴	%۷۵.۱۸	پرورش طیور
%۴۷۳.۳۸	%۴۸.۳۸	%۷.۹۲	%۷.۰۷	پرورش زنبور عسل و کرم ابریشم
%۲۴۲۹.۴۸	%۵۴۸.۶۲	%۱۲۴.۴۸	%۳۵.۷۵	صنایع وابسته به کشاورزی

متوجه سهم از کل مانده تسهیلات
بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش

غیردولتی به قیمت واقعی

مبانگین نسبت مانده تسهیلات بانک‌ها
و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی
به ارزش افزوده

متوجه تسهیلات پرداختی بانک
کشاورزی غیرتکلیفی (به قیمت جاری)

شاخص‌های آماری					
برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	قالبافی و صنایع دستی	
%۷۷۳.۹۳	%۲۵۷.۶۴	%۶۰.۴۲	%۱۹.۲۳	قالبافی و صنایع دستی	
%۵۷۳.۹	%۱۸۸.۱۲	%۱۷.۰۲	%۹.۴	پرورش ماهی، صید ماهی و میگو	
%۶۳۰۵.۳۵	%۱۰۹۱.۴	%۲۷۸.۱	%۵۴.۴۲	خدمات کشاورزی	
%۳۴۰۹.۶	%۵۲۹۰.۸	۴۴۱.۹۸	%۴.۵۸	سایر	
%۱۵۰۴.۰۴	%۶۰۵.۳۷	%۱۰۶.۹۵	%۱۸.۲۵	کل بخش کشاورزی	
%۵۱۷.۱۴	%۱۷۲.۴۳	%۳۱.۵	%۵۸۶	زراعت	
%۱۴۲۹.۴	%۴۳.۲۶	%۶.۱۳	%۱.۰۹	باغداری	
%۳۳۰.۵۱	%۹۲.۴۱	%۱۹.۹۵	%۵.۹	دامداری و دامپروری	
%۱۰۲.۰۷	%۳۶.۶۱	%۱۴.۰۶	%۱۸۷	پرورش طیور	
%۱۲.۶۹	%۱.۵۹	%۰.۳	%۰.۲۳	پرورش زنبور عسل و کرم ابریشم	
%۷۶.۳۲	%۱۷.۹۳	%۳.۵۹	%۰.۹۶	صنایع وابسته به کشاورزی	
%۲۲.۵۵	%۸.۵۹	%۲.۲۵	%۰.۵۵	قالبافی و صنایع دستی	
%۱۶.۴۵	%۶.۲۲	%۰.۶۴	%۰.۲۷	پرورش ماهی، صید ماهی و میگو	
%۱۸۱.۷۴	%۵۳.۳۱	%۱۰.۸۵	%۱.۴۳	خدمات کشاورزی	
%۱۰۱.۶۴	%۱۷۳.۰۲	%۱۷.۶۹	%۰.۱	سایر	
%۵.۳۸	%۴.۵۷	%۴.۲۹	%۴.۸۹	جاری	متوسط سهم سرمایه‌گذاری بخش
%۵.۱۹	%۴.۷۸	%۴.۳۶	%۴.۶۳	ثابت	کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور

شاخص‌های آماری					
برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	ارزش افزوده	کشاورزی از کل
%۱۳.۱۳	%۱۳.۷۸	%۱۵.۱۵	%۱۵.۱۳	ارزش افزوده	متوسط سهم ارزش افزوده و سرمایه‌گذاری بخش‌های اقتصادی به قیمت ثابت سال ۱۳۷۶
%۵.۲	%۴.۸	%۴.۴	%۴.۴	سرمایه‌گذاری	
%۲۵.۴۰	%۲۳.۱	%۱۹.۲	%۱۸.۴	ارزش افزوده	صنایع و معادن از کل
%۲۹.۸	%۳۰	%۳۰	%۳۰.۵	سرمایه‌گذاری	
%۵۱.۴	%۵۲.۲	%۵۲.۳	%۵۰.۵	ارزش افزوده	خدمات از کل
%۶۵	%۶۵.۲	%۶۵.۶	%۶۴.۹	سرمایه‌گذاری	
%۱۰.۵	%۱۱.۸	%۱۴.۳	%۱۶.۹	ارزش افزوده	نفت و گاز از کل
%۳.۳	%۴.۲	%۶.۲	%۲.۹	سرمایه‌گذاری	
%۱۳.۱۳	%۱۳.۷۸	%۱۵.۱۵	%۱۵.۱۳	ارزش افزوده	کشاورزی
%۵.۲	%۴.۸	%۴.۴	%۴.۴	سرمایه‌گذاری	
%۱۰.۵	%۱۱.۸	%۱۴.۱۳	%۱۶.۹	ارزش افزوده	نفت
%۳.۳	%۴.۲	%۶.۲	%۲.۹	سرمایه‌گذاری	
%۲۵.۴	%۲۳.۱	%۱۹.۲	%۱۸.۴	ارزش افزوده	صنایع و معادن
%۲۹.۸	%۳۰	%۳۰	%۳۰.۵	سرمایه‌گذاری	
%۵۱.۴	%۵۲.۲	%۵۲.۳	%۵۰.۵	ارزش افزوده	خدمات
%۶۵	%۶۵.۲	%۶۵.۶	%۶۴.۹	سرمایه‌گذاری	

برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	شاخص‌های آماری
متوجه رشد برنامه ٪۶.۵	متوجه رشد برنامه ٪۵.۴			کشاورزی
متوجه رشد برنامه ٪۰.۳	متوجه رشد برنامه ٪۵.۹			نفت و گاز
متوجه رشد برنامه ٪۱۱.۲	متوجه رشد برنامه ٪۱۴			صنایع و معادن
متوجه رشد برنامه ٪۰.۹	متوجه رشد برنامه ٪۶.۳			خدمات

ترکیب سرمایه‌گذاری به تفکیک

بخش‌های اقتصادی

جدول ۶-۷- مهم‌ترین نقاط قوت شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی
در طول برنامه‌های توسعه کشور

نقط قوت	برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲)	برنامه دوم توسعه (۱۳۷۴-۱۳۷۸)	برنامه سوم توسعه (۱۳۷۹-۱۳۸۳)	برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴-۱۳۸۸)
افزایش سهم ارزش افزوده بخش کشاورزی از ارزش افزوده کشور	*			
روند افزایشی میزان تسهیلات پرداختی بانک‌های تخصصی به بخش کشاورزی	*	*	*	*
افزایش سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل کشور به قیمت ثبت	*			

**جدول ۶-۱- مهمترین نقاط ضعف شاخص‌های اقتصادی بخش کشاورزی
در طول برنامه‌های توسعه کشور**

برنامه چهارم توسعه ۱۳۸۴-۱۳۸۸	برنامه سوم توسعه ۱۳۷۹-۱۳۸۳	برنامه دوم توسعه ۱۳۷۴-۱۳۷۸	برنامه اول توسعه ۱۳۶۸-۱۳۷۲	نقاط ضعف
*				دسترسی به منابع تأمین بانکی بخش کشاورزی کاهش یافته
*				بهره‌وری اعتبارات پرداختی به بخش کشاورزی روند نزولی داشته
*	*	*	*	روند کاهشی اشتغال و فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی و بخش کشاورزی
*	*	*	*	عدم وجود سیاست مشخص و ثابتی در خصوص جذب مانده تسهیلات بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی در فعالیت‌های بخش کشاورزی
*	*	*	*	پایین بودن سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری و موجودی سرمایه کل کشور

**۵- محاسبه میزان حمایت داخلی از بخش کشاورزی از طریق روش
شاخص معیار کلی حمایت (AMS)**

به منظور سنجش و اندازه‌گیری میزان حمایت‌های انجام شده از بخش کشاورزی در کشور از شاخص‌های «معیار کلی حمایت (AMS)» و «معیار حمایت از خدمات عمومی کشاورزی (GSSE)» استفاده شده است. انتخاب معیار (AMS) توسط مذاکرات دور اروگوئه GATT از مسائل چالش‌برانگیز این دور از مذاکرات بوده است. اما انتخاب این شاخص در مقابل شاخص‌هایی مانند «معیار حمایت از تولیدکننده (PSE)» به دلیل امکان‌پذیری محاسبه همگون حمایت‌ها در کشورهای مختلف بوده است. لذا با

توجه به استناد و تأکید سازمان‌های بین‌المللی به شاخص (AMS)، در این پژوهش این شاخص مورد برآورده قرار گرفت. علاوه بر آن شاخص GSSE نیز به دلیل دارا بودن ویژگی‌هایی مانند نشان دادن میزان توجه دولت‌ها به سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و به عنوان اقلام حمایتی سبز و مجاز مورد بحث واقع شده است.

شاخص حمایت از تولیدکننده (PSE) به تغییک محصولات محاسبه شده و در صورت در دسترس بودن اطلاعات دقیق برای همه محصولات، قابل محاسبه است. با توجه به اهداف پژوهش که تحلیل سیاست‌های حمایتی به صورت کلان مورد نظر است و با عنایت به نوع داده‌های آماری تولید شده در کشور، سنجش و اندازه‌گیری شاخص معیار کلی حمایت (AMS) در اولویت قرار گرفت.

شاخص‌های دیگر مانند شاخص حمایت از مصرف‌کننده (CSE) اساساً میزان حمایت از مصرف‌کنندگان را مورد سنجش قرار می‌دهد و در ارتباط با اهداف این پژوهش نیست و شاخص حمایت کل (TSE) از این رو که شامل CSE نیز می‌شود به موضوع پژوهش حاضر مربوط نمی‌شود.

توضیح اینکه با توجه به عدم انتشار حساب‌های ملی در ۳ سال اخیر برخی از شاخص‌های اقتصاد کلان مانند ارزش تولید بخش‌ها و نرخ ارز واقعی و... از طریق رگرسیون روند زمانی مورد تخمین قرار گرفت. به منظور بالا بردن اطمینان و دقت در برآورد این شاخص در این پژوهش تلاش گردید تا این شاخص براساس چند معیار مختلف مورد برآورده و سنجش قرار گیرد.

خلاصه نتایج محاسبات و برآوردهای این شاخص از دیدگاه‌های مختلف در جدول ذیل آمده است:

جدول ۶-۹- نتایج برآورد شاخص *AMS* بر مبنای معیارهای مختلف در بخش کشاورزی ایران (سهم حمایت‌ها از ارزش تولید)

درصد

ملاک‌های مختلف												سال
۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰	۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	
۱۳/۱	۱۶/۰۳	۱۲/۲۳	۱۸/۵	۱۸/۳۸	۱۴/۶۵	۱۲/۴۳	۱۴/۱	۱۹/۹	اخلاف قیمت با بالاترین بخش	نرخ ارز رسمی، قیمت تضمینی، بدون توجه به خاص بودن یارانه		
۱۳/۴۵	۱۶/۹	۱۴/۱۶	۱۸/۸۵	۲۰/۹۱	۱۳/۸۷	۱۲	۱۲/۹۱	۱۷/۵۲	اخلاف قیمت با میانگین و نرخ سایر بخش‌ها			
۲۲/۷۷	۲۷/۱۱	۲۱	۲۳/۷۳	۲۵/۷	۱۶/۷۴	۱۶/۳۵	۱۶/۶۵	۲۰/۹	قیمت تمام شده در بخش کشاورزی			
۲۲	۲۵/۱۳	۲۴/۵	۲۲/۶۷	۲۲/۲	۲۳/۷۶	۱۸/۳۶	۱۹/۳۷	۳۸/۳۷	اخلاف قیمت با بالاترین بخش	نرخ ارز رسمی، قیمت تضمینی، حمایت مرزی، بدون توجه به خاص بودن یارانه		
۲۲/۳۶	۲۷/۰۱	۲۵/۳۳	۲۳/۰۳	۲۴/۷۳	۲۳	۱۷/۹۱	۱۸/۲	۳۶	اخلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها			
۳۱/۶۸	۳۷/۲۱	۳۲/۱۷	۲۷/۹۱	۲۹/۵۱	۲۵/۸۵	۲۲/۲۸	۲۱/۹۴	۳۹/۳۴	قیمت تمام شده در بخش کشاورزی			
۷/۹۳	۹/۱۱	۷/۵۳	۱۲/۵۶	۱۴/۹۳	۸/۷۷	۸/۰۳	۸/۸۳	۱۲/۶۴	اخلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها	نرخ ارز رسمی، قیمت تضمینی، با توجه به مفهوم خاص یارانه		
۱۶/۸۳	۱۹/۲۱	۱۸/۷	۱۶/۷۵	۱۸/۷۵	۱۷/۸۸	۱۴	۱۴/۱۳	۳۱/۱۱	اخلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها			
۱۳/۰۴	۱۶/۱	۱۲/۳۹	۱۸/۵۲	۱۸/۳۷	۱۴/۸	۱۲/۸۶	۱۴/۴	۲۷/۳۷	اخلاف قیمت با بالاترین بخش	نرخ ارز واقعی، قیمت تضمینی، بدون توجه به مفهوم خاص یارانه		
۱۳/۴۳	۱۷	۱۴/۲۲	۱۸/۸۸	۲۰/۹	۱۴/۰۳	۱۲/۴۱	۱۳/۲۳	۲۴/۹۸	اخلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها			
۲۲/۸۲	۲۷/۱۳	۲۰/۵۹	۲۳/۵۲	۲۵/۷۱	۱۷/۰۶	۱۷/۰۶	۱۷/۶۱	۱۷/۷۷	قیمت تمام شده بخش کشاورزی			

درصد

ملاک‌های مختلف											
سال											
۱۳۸۸	۱۳۸۷	۱۳۸۶	۱۳۸۵	۱۳۸۴	۱۳۸۳	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۰			
۲۱/۸۸	۲۶/۰۶	۲۲/۰۴	۲۲/۳۳	۲۲/۲۴	۲۴/۶۳	۱۹/۸۴	۲۱/۵۵	۳۳/۸۵	اخلاف قیمت با بالاترین بخش	نرخ ارز واقعی، سیاست قیمت تضمینی، حمایت مرزی، بدون توجه به مفهوم خاص یارانه	
۲۲/۲۸	۲۶/۹۵	۲۲/۸۸	۲۲/۶۹	۲۴/۷۷	۲۳/۸۶	۱۹/۳۹	۲۰/۳۸	۳۱/۴۷	اخلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها		
۳۱/۶۷	۳۷/۰۹	۳۰/۲۴	۲۷/۲۳	۲۹/۵۷	۲۶/۸۹	۲۴/۰۴	۲۴/۷۶	۲۴/۲۶	قیمت تمام شده بخش کشاورزی		
۷/۹۱	۹/۱۹	۷/۰۹	۱۲/۶	۱۴/۹۲	۸/۹۳	۸/۴۷	۹/۱۶	۲۰/۱۱	اخلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها	نرخ ارز واقعی، قیمت تضمینی، با توجه به مفهوم خاص یارانه	
۱۶/۷۵	۱۹/۱۵	۱۷/۲۴	۱۶/۴۱	۱۸/۷۹	۱۸/۷۶	۱۵/۴۵	۱۶/۳۱	۲۶/۶	اخلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها		

براساس جدول شماره ۹-۶ مشاهده می‌شود که با ۱۶ روش و معیار مختلف، شاخص AMS در ایران برای ۹ سال ۱۳۸۰-۱۳۸۸ مورد سنجش قرار گرفته است. براساس محاسبات پژوهشی معیار کلی حمایت (AMS) از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ با هر معیاری که در نظر گرفته شود، حاکی از افت و کاهش شدید می‌باشد. اگر میانگین ۱۶ معیار محاسبه شده طبق جدول شماره ۹-۶ را در نظر بگیریم برای سال ۱۳۸۰ عدد ۲۵/۱۳ درصد و برای سال ۱۳۸۸ عدد ۱۸/۱۲ درصد به دست می‌آید. به عبارت دیگر میزان حمایت‌ها از بخش کشاورزی در طی ۹ سال، ۷ درصد کاهش یافته است. با اعمال یک تسامح در مقام تطبیق برای سطح حمایت در ایران و کشورهای عضو OECD و با در نظر گرفتن سطح حمایت ۲۷ درصدی PSE برای کشورهای OECD در سال‌های اخیر، مشاهده می‌شود که سطح حمایت در ایران بسیار پایین‌تر از کشورهای توسعه‌یافته است. هم‌چنین رسیدن به هدف ۳۵ درصد سطح کلی حمایت از ارزش تولید بخش که در احکام برنامه پنجم (ماده ۱۴۹ - بند ب) آمده است کاملاً آرمانی و غیرقابل دسترس به نظر می‌رسد.

پس از بررسی و محاسبه شاخص‌های حمایتی از بخش کشاورزی در ایران طی دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸ می‌توان مهم‌ترین شاخص‌ها و روند آن را به طور خلاصه در جدول (۹-۶) ملاحظه نمود.

جدول ۶-۱۰- شاخص‌های حمایتی از بخش کشاورزی طی دوره ۱۳۸۸ تا ۱۳۸۰ و تغییرات آن

شاخص‌های حمایتی	میانگین دوره ۱۳۸۸ تا ۱۳۸۰	میانگین درصد تغییرات دوره
حمایت قیمتی در نرخ ارز رسمی (میلیارد ریال)	۴۸۰۵/۳۱	٪۶۹/۸۵
کود و سم	۵۱۷۰/۴۳	٪۲۸۲/۱
انرژی	۱۶۳۲۴/۸۵	٪۳۰/۱۳
اعتبارات	۴۳۰۹/۶۲	٪۳۸/۹
آب	۵۶۲۷/۲۶	٪۲۷/۶۵
کود و سم	۵۱۷۰/۴۳	٪۲۸۲/۱
انرژی	۳۴۴۰/۳۵	٪۱۸/۷
اعتبارات	۲۸۶۸/۷۵	٪۴۹/۲۵
آب	۳۴۴۰/۳۵	٪۱۸/۶۶
کود و سم	۵۱۷۰/۴۳	٪۲۸۲/۱
انرژی	۲۲۸۷۹/۸۶	٪۲۱
اعتبارات	۱۸۷۵۵/۶	٪۲۵
آب	۳۲۱/۳۸	٪۱۶/۹۷

میانگین درصد تغیرات دوره	میانگین دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸	شاخص‌های حمایتی
%۱۱/۱۷	۳۶۲۵۲/۷۵	شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
%۱۴/۱	۳۷۰۲۸/۵۷	شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
%۱۸/۳۵	۵۱۹۳۲/۶	شاخص AMS (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)
%۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰/۹/۴۴	ارزش تولید
%-۲/۹	%۱۵/۶	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
%-۰/۳۴	%۱۵/۶۲	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
%۳/۵	۲۱/۲۱	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)
حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز رسمی (میلیارد ریال)		
%۱۲/۲	۵۶۰۱۲/۴۴۸۸۹	شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
%۱۴/۹۲	۵۶۷۸۸/۳	شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
%۱۴/۷	۷۱۶۹۲/۲۹	شاخص AMS (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)
%۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰/۹/۴۴	ارزش تولید
%-۴	%۲۴/۰۴	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
%-۲/۸	%۲۴/۲	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
%-۰/۲۳	%۲۹/۸	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده در بخش کشاورزی)

شاخص AMS در نرخ ارز رسمی،
براساس قیمت تضمینی
و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

شاخص AMS در نرخ ارز رسمی،
براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی
و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه

میانگین درصد تغییرات دوره	میانگین دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸	شاخص‌های حمایتی	
٪۲۸۲/۱	۵۱۷۰/۴۳	کود و سم	حمایت نهاده‌ای با توجه به مفهوم خاص یارانه در نرخ ارز رسمی (میلیارد ریال)
٪۲۳/۸	۸۶۱۱/۱۵	انرژی	
٪۱۸۲/۷	۱۷۶۶/۵۴	اعتبارات	
٪۱۳/۸۳	۲۷۵۰/۳۴	آب	
٪۱۲/۷۵	۲۳۱۰۳/۸	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)	شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تضمینی و با توجه به مفهوم خاص یارانه (میلیارد ریال)
٪۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰۹/۴۴	ارزش تولید	شاخص AMS در نرخ ارز رسمی، براساس قیمت تضمینی و سیاست حمایت مرزی و با توجه به مفهوم خاص یارانه (میلیارد ریال)
٪-۰/۹۷	٪۱۰	سهم از ارزش تولید	
٪۱۰/۹۵	۴۲۸۶۳/۵	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)	
٪۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰۹/۴	ارزش تولید	حصیقتی برمنای قیمت تضمینی براساس نرخ ارز واقعی (میلیارد ریال)
٪-۳/۹۴	٪۱۸/۶	سهم از ارزش تولید	
٪۸۹/۶	۴۳۵۰/۱۶		حمایت نهاده‌ای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس اختلاف قیمت بخش کشاورزی با بالاترین قیمت در سایر بخش‌ها برمنای نرخ ارز حقیقی (میلیارد ریال)
٪۱۵/۵۳	۵۳۷۶/۰۲	کود و سم	
٪۲۶/۱	۱۷۷۱۳/۲۱	انرژی	
٪۳۸/۹	۴۳۰۹/۶۲	اعتبارات	
٪۲۷/۶۵	۵۶۲۷/۲۶	آب	

میانگین درصد تغییرات دوره	میانگین دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸	شاخص‌های حمایتی	
٪۱۵/۵۳	۵۳۷۶/۰۲	کود و سم	حمایت نهادهای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز حقیقی و اختلاف قیمت
٪۱۶/۵۳	۲۲۱۳۲/۰۹	اُنژی	بخش کشاورزی با میانگین وزنی قیمت در سایر بخش‌ها (میلیارد ریال)
٪۴۹/۲۵	۲۸۶۸/۷۵	اعتبارات	
٪۱۸/۶۶	۳۴۴۰/۳۵	آب	
٪۱۵/۵۳	۵۳۷۶/۰۲	کود و سم	حمایت نهادهای بدون توجه به مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز واقعی
٪۲۱	۲۲۸۷۹/۸۶	اُنژی	و قیمت تمام شده در بخش کشاورزی (میلیارد ریال)
٪۲۵	۱۸۷۵۵/۶	اعتبارات	
٪۱۶/۹۷	۳۲۱/۳۸	آب	
٪۱۶/۶۱	۴۶۷۹۷/۶۴	شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	شاخص AMS در نرخ ارز واقعی، سیاست قیمت تضمینی
٪۱۰/۲۱	۳۸۱۶۷/۳۸	شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه (میلیارد ریال)
٪۲۰/۰۳	۵۱۷۱۸/۷۱	شاخص AMS (قیمت تمام شده پخش کشاورزی)	
٪۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰/۹/۴	ارزش تولید	
٪۲/۷	٪۱۹/۵	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)	
٪-۳/۴	٪۱۶/۶	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)	
٪۵/۲	٪۲۱/۰۳	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)	
٪۲۵/۳	۲۲۵۲۱/۶۱	حمایت قیمتی براساس قیمت تضمینی - حمایت مرزی در نرخ ارز واقعی (میلیارد ریال)	

میانگین درصد تغییرات دوره	میانگین دوره ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۸	شاخص‌های حمایتی
%۱۱/۲	۵۵۵۴۷/۷۴	شاخص AMS (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
%۱۲/۳۲	۵۶۳۳۸/۸۳	شاخص AMS (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
%۲۰/۲۱	۶۹۸۹۰/۱۶	شاخص AMS (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)
%۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰/۹/۴	ارزش تولید
%-۳/۶۵	%۲۳/۹۴	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با بالاترین بخش)
%-۲/۶۱	%۲۳/۹۶	سهم از ارزش تولید (اختلاف قیمت با میانگین وزنی سایر بخش‌ها)
%۴	۲۸/۴۳	سهم از ارزش تولید (قیمت تمام شده بخش کشاورزی)
%۱۵/۵۳	۵۳۶۶/۲	کود و سم
%۱۷/۹۶	۹۹۹۹/۵۱	انرژی
%۱۸۲/۷	۱۷۶۶/۵۴	اعتبارات
%۱۳/۸۳	۲۷۵۰/۳۴	آب
%۸/۱	۲۴۲۴۲/۵۷	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)
%۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰/۹/۴	ارزش تولید
%-۴/۷	%۱۱	سهم از ارزش تولید
%۱۰/۸	۴۲۴۱۴/۰۳	شاخص AMS (اختلاف قیمت با پایین‌ترین قیمت سایر بخش‌ها)
%۱۶/۱۱	۲۳۶۶۰/۹/۴	ارزش تولید
%-۳/۹۳	%۱۸/۴	سهم از ارزش تولید
شاخص AMS در نرخ ارز واقعی و سیاست قیمت تصمینی و حمایت مرزی و بدون توجه به مفهوم خاص یارانه (میلیارد ریال)		
حمایت نهادهای با در نظر گرفتن مفهوم خاص یارانه براساس نرخ ارز حقیقی (میلیارد ریال)		
شاخص AMS در نرخ ارز واقعی، براساس قیمت تصمینی و با توجه به مفهوم خاص یارانه (میلیارد ریال)		
شاخص AMS در نرخ ارز واقعی، براساس قیمت تصمینی - حمایت مرزی و با توجه به مفهوم خاص یارانه (میلیارد ریال)		

۶- مسائل و تنگناهای موجود در سیاست‌های حمایتی

- به طور مجمل مهم‌ترین تنگناها و مشکلات فراروی سیاست‌ها، روش‌ها و ابزارهای حمایت از بخش کشاورزی عبارتند از:
- مورد توجه بودن منافع کوتاه‌مدت در سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی و گرایش آنها به سمت و سوی مصرف‌کنندگان در مقایسه با میزان حمایت از تولیدکنندگان
  - هدفمند نبودن حمایت از تولیدات کشاورزی و نابسامانی در تولید، عرضه، بازاررسانی و تجارت محصولات
  - عدم توسعه و تکمیل زنجیره ارزش و عرضه در بخش کشاورزی به ویژه مراحل پس از تولید و توجه ناکافی به سامانه بازاررسانی، بازاریابی و ارتقای کیفی محصولات کشاورزی در دهه‌های اخیر
  - عدم تنوع نهادها و منابع تأمین مالی کشاورزان و روستاییان
  - عدم تناسب ضوابط و مقررات نظام بانکی با مقتضیات دارایی‌ها و شرایط اکثر کشاورزان و روستاییان و رجوع آنها به شبکه‌های غیررسمی اعتبارات به دلیل دارا بودن نقاط قوت مانند شرایط سهل و آسان و تأمین به موقع نیازهای کشاورزان
  - عدم استفاده یا استفاده بسیار پایین از ابزارهای نوین مالی در تجارت محصولات کشاورزی
  - عدم تحقق کامل تعهدات شبکه بانکی در میزان پرداخت تسهیلات براساس قوانین برنامه‌های توسعه
  - عدم پرداخت به موقع عمدۀ تسهیلات توسط شبکه بانکی

- عدم وجود برنامه‌های حمایتی ویژه از تولیدکنندگان با بالاترین بهره‌وری و همچنین تولیدکنندگان با بهره‌وری بالاتر از میانگین پایین بودن کارآبی ساختار بازار محصولات کشاورزی
- در راستای اجرای سیاست و قانون هدفمند کردن یارانه‌ها، جلوگیری از افزایش قیمت محصولات کشاورزی برخلاف سازوکار بازار در حالی که سایر بخش‌ها تا حدود زیادی از افزایش منطقی قیمت‌ها برخوردارند، یک نقطه ضعف این سیاست در بخش کشاورزی محسوب می‌گردد.
- انجام تحقیقات دولتی بدون توجه کافی به اولویت‌ها و نیازهای واقعی بهره‌برداران و کشاورزان
- تسهیم نامناسب منافع بین مولفه‌های زنجیره ارزش و عرضه و سهم اندک تولیدکنندگان از ارزش فروش نهایی تولیدات (سهم پایین کشاورزان از حاشیه بازار)
- عدم وجود برنامه و سیاست‌های حمایتی موثر برای صادرات محصولات کشاورزی و متنوع نبودن ابزارهای مربوطه
- عدم تنوع در الگوهای بیمه‌ای در بخش کشاورزی و روستایی

۷- پیشنهادها

- از آنجا که در کشور ایران در اکثر دوره‌ها و برنامه‌های عمرانی و برنامه‌های توسعه، منافع کوتاه‌مدت در سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی و گردشگری برنامه‌ها به سمت و سوی مصرفکنندگان در مقایسه با میزان حمایت از تولیدکنندگان، مورد توجه سیاستمداران و به تبع آن برنامه ریزان بوده است لذا در اتخاذ سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی لازم است منافع و دستاوردهای

بلندمدت نسبت به نتایج سیاسی کوتاه‌مدت ترجیح داده شود. از این منظر و با توجه به جهت‌گیری‌های کلی حمایت بیشتر از مصرف‌کنندگان و در نتیجه حمایت پایین‌تر از تولیدکنندگان بخش در طی دهه‌های گذشته، به نظر می‌رسد اگر در راهبردهای حمایتی، تولیدکنندگان بخش در اولویت قرار گیرند در یک برنامه میان‌مدت می‌توان انتظار داشت تا از محل دستاوردهای چنین راهبردی که ارتقای بهره‌وری، راندمان تولید و بهینه‌سازی مصرف نهاده‌ها را در پی خواهد داشت، مصرف‌کنندگان نیز متفع شوند و منافع ملی بیش از پیش حفظ خواهد گردید. این پیشنهاد نافی اتخاذ سیاست‌های تأمین اجتماعی و تأمین حداقل نیازهای مواد غذایی به ویژه برای اقشار آسیب‌پذیر و دهک‌های پایین درآمدی در مناطق شهری و روستایی نخواهد بود.

- با عنایت به محاسبات AMS (معیار کلی حمایت) در ایران (فصل ششم) که حاکی از کاهش چشمگیر سطح حمایت‌ها از بخش کشاورزی طی یک دهه گذشته می‌باشد و هم‌چنین حمایت‌های گسترده شمار زیادی از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه از کشاورزان (که در فصل سوم مورد بررسی قرار گرفت)، لازم است تجدیدنظر جدی در راهبردها و سیاست‌های حمایت از تولیدکنندگان کشاورزی در راستای ارتقای سطح حمایت‌ها به عمل آید. در غیر این صورت دستیابی به هدف رسیدن سطح حمایت به ۳۵ درصد ارزش تولیدات بخش در طی سال‌های برنامه پنجم (موضوع بندب ماده ۱۴۹)، یک هدف کاملاً آرمانی و غیرقابل دسترس خواهد بود.

- نتایج به دست آمده پژوهشی از برآورد رابطه مبادله و کمک بخش کشاورزی به سایر بخش‌های اقتصادی (فصل پنجم) ثابت کرد که شکاف عمیق و مزمن بین دو متغیر کلان – اقتصادی سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی (GDP) (و سهم آن در تشکیل سرمایه ثابت کل (حدود ۸ درصد شکاف در برنامه چهارم)

وجود دارد. از این رو ضرورت دارد یک برنامه درازمدت ۱۰ تا ۲۰ ساله یا در چارچوب چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران (تا افق زمانی ۱۴۰۴) به منظور ارتقای سهم بخش کشاورزی از سرمایه‌گذاری کل تدوین و طی برنامه زمانی معین عملیاتی گردد. گام اول این برنامه پیشنهادی رسیدن به نرخ رشد متوسط سالانه سرمایه‌گذاری بخش به میزان ۱۳ درصد در طی سال‌های برنامه پنجم می‌باشد. بدون تردید بدون اصلاح چنین شاخص‌های کلان در چند برنامه آینده، تنگناهای اساسی بخش کشاورزی و توسعه روستایی و هم‌چنین روند تخریب منابع پایه بخش همچنان پابرجا و حتی با تنگناهای جدیدی مواجه خواهد شد. بدون تردید کم توجهی به این مهم به مانند سایر برنامه‌های پیشین، تحقق بخش قابل توجه اهداف برنامه پنجم را بسیار دشوار و یا ناممکن خواهد ساخت. بخشی از این اهداف عبارتند از: حمایت از بخش به میزان ۳۵ درصد ارزش تولیدات بخش (موضوع بندب ماده ۱۴۹)، رشد سالانه ۷ درصد ارزش افزوده بخش (ماده ۱۴۳)، ارتقای راندمان آبیاری به میزان ۴۰ درصد (بند الف ماده ۱۴۳)، مبارزه بیولوژیکی و کنترل کیفی ۲۵ درصد تولیدات بخش تا پایان برنامه (بند ز ماده ۱۴۳)، ارتقای ضریب مکانیزاسیون به ۱/۵ اسب بخار در هکتار.

- محاسبات پژوهشی نشان داد که بخش کشاورزی از لحاظ میزان سرمایه‌گذاری لازم برای ایجاد اشتغال نسبت به سایر بخش‌ها واجد مزیت‌های کاملاً آشکاری است. هم‌چنین سرمایه‌گذاری لازم برای ایجاد یک واحد ارزش افزوده در بخش صنایع و معادن طبق محاسبات پژوهشی ۴/۲ برابر بخش کشاورزی در طول سال‌های برنامه سوم بوده است. لذا با عنایت به نقش غیرقابل انکار قابلیت‌های بخش کشاورزی در ایجاد اشتغال، با هدف کاهش مشکل بیکاری در کشور و افزایش سطح اشتغال، ضرورت رشد مناسب اعتبارات دولتی و تسهیلات بانکی و سرمایه‌گذاری در ساختارهای فیزیکی و نرم‌افزاری در بخش کشاورزی و کاربست

راهکارهای تشویقی برای ارتقای سرمایه‌گذاری بخش‌های غیردولتی غیرقابل اجتناب است.

- در طی دهه‌های گذشته به ویژه در ۲ دهه اخیر، علی‌رغم تأکید و صراحة قوانین برنامه‌های توسعه و قوانین بودجه سالانه، شبکه بانکی در اعطای تسهیلات بانکی پیش‌بینی شده برای بخش کشاورزی موفق عمل نکرده است. در طول سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۸۳ مانده تسهیلات بانکی بخش کشاورزی حداقل ۱۶ درصد بوده است. لذا پیگیری و توجه جدی مراجع نظارتی برای تحقق این شاخص طی سال‌های آتی برای تقویت سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی و مناطق روستایی ضرورت دارد. هم‌چنین ضرورت دارد تا مهم‌ترین موانع، تنگناهای عدم جذب مناسب تسهیلات بانکی در بخش کشاورزی از طریق راهکارهای مناسبی رفع گردد. براساس مطالعات و تجارب موجود وثیقه‌گذاری، پیچیدگی نظام اداری شبکه بانکی برای کشاورزان و عدم تطابق زمانی میان نیازهای مالی کشاورزان و زمان اعطای وام از مشکلات جدی هستند. تجارب کشورهای موفق در حال توسعه طی چند دهه اخیر در زمینه فعالیت‌های خارج از مزرعه و بخش غیرکشاورزی در مناطق روستایی نشان می‌دهد که سوق دادن تسهیلات بانکی به میزانی که در برنامه‌های توسعه قبلی نیز بدان تأکید شده می‌تواند انگیزه‌ها و مشوق‌های لازم را برای توسعه فعالیت‌های خارج از مزرعه مانند صنایع تبدیلی - تکمیلی و غذایی و دیگر زمینه‌ها مانند گسترش توریسم روستایی و کشاورزی فراهم نماید. اتخاذ سیاست‌های حمایتی در راستای توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی و تقویت شبکه و نظام نوآوری کشاورزی (AIS)^۱ می‌تواند مکمل موارد مذکور باشد.

- براساس بند ه ماده ۱۴۳ (مبنی بر برونو سپاری فعالیت‌های غیر حاکمیتی و تصدی گریهای بخش کشاورزی به بخش‌های غیر دولتی) و بند ج ماده ۱۴۶ (مبنی بر عملیات تولید، فرآوری، ذخیره‌سازی، قرنطینه و بازارسازی محصولات، نهادهای... براساس استانداردهای تهیه شده در سال اول برنامه) و همچنین با عنایت به سیاست‌های کلی ابلاغی اصل ۴۴، تسريع در روند خصوصی‌سازی و واگذاری تصدی گری‌های بخش دولتی در حوزه کشاورزی و همچنین حمایت از تشکل‌ها و نهادهای محلی و فارغ‌التحصیلان مرتبط در قالب سازمان‌های نظام مهندسی و نظام دامپزشکی، شرکت‌های تشکیل شده، نظام‌های صنفی و دیگر نهادهای غیردولتی یک ضرورت حیاتی و فوری برای تحول در ساختارهای مدیریتی و اجرایی بخش به شمار می‌آید.
- تجارب کشورهای مختلف و تنوع سیاست‌های حمایتی موجود در آنها نشان می‌دهد که بازنگری و تجدیدنظر در سیاست‌ها و ابزارهای حمایت از بخش کشاورزی اجتناب‌ناپذیر است. که ذیلاً به برخی از آنها اشاره می‌شود:
- سیاست خرید تضمینی اگرچه در راستای حمایت از کشاورزان به اجرا در می‌آید اما واجد مشکلات متعددی است. به طور کلی مشکلات مربوط به خرید تضمینی محصولات کشاورزی را می‌توان به این شرح برشمرد:
- 1- ورود دولت در خرید و ابزارداری
  - 2- کاهش انگیزه کشاورز برای افزایش کیفیت محصولات تولیدی
  - 3- عدم برخورداری حلقه‌های بعدی زنجیره عرضه محصول از قیمت پایین با عنایت به موارد فوق با اجرای سیاست قیمت تضمینی و عدم الزام دولت به خرید محصول، ضمن کاهش هزینه‌های دولت، با حرکت بازار به سمت رقابت، بر کیفیت محصول تولیدی نیز افروده می‌شود و می‌توان گفت که با کاهش مداخله دولت در بازار، حمایت از تولیدکنندگان نیز کارآمدتر می‌شود. فلذا توجه به عملیاتی کردن

سیاست قیمت تصمینی در کنار و یا به جای سیاست خرید تصمینی که در ماده ۳۳ قانون افزایش بهره‌وری بخش کشاورزی نیز بدان اشاره شده است ضروری است. بدین منظور لازم است ابتدا مقدمات و شرایط لازم برای به کارگیری و استفاده از بورس کالایی برای کشف قیمت محصولات و انجام عملیات مورد نظر و لازم برای پیاده‌سازی قیمت تصمینی فراهم گردد.

- به منظور اجتناب از پدیده تار عنکبوتی (مازاد و کسری محصول در سال‌های متوالی) و در نتیجه ظهور قیمت‌های غیرمنطقی در بازار، استفاده از سیاست‌های حمایتی مانند تشویق عدم کاشت (عدم تولید) به ویژه برای محصولات با فسادپذیری بالا و ریسک قیمتی قابل توجه (مثل سیب‌زمینی و پیاز) به منظور کنترل عرضه در چارچوب الگوی کشت یک سیاست کارآمد به شمار می‌آید.
- تنوع بخشی به سیاست‌های تجاری و تعرفه‌ای مانند اعمال سیاست گذاران و سهمیه‌ای و زمانی که امکان واردات در مقدار و زمان مورد نظر سیاست گذاران و در سطح تعرفه مشخص (پایین) را فراهم می‌سازد. از این طریق برای واردات خارج از این سهمیه مورد نظر می‌توان تعرفه بالا (تعرفه‌های فراتر از تعرفه سهمیه) را برقرار ساخت. چگونگی توزیع سهمیه بین متقاضیان نیز حائز اهمیت خواهد بود. سازمان تجارت جهانی (WTO) روش متنوع برای اجرای سیاست تعرفه سهمیه‌ای را معرفی و به رسمیت شناخته است که عبارتند از: تعرفه‌های کاربردی، شیوه نوبتی، معجز مبتنی بر تقاضا، حراج، تخصیص تاریخی، بنگاه‌های تجارت دولتی و گروه‌های تولیدکننده. روش حراج و استفاده از سازوکار بورس برای حراج و فروش سهمیه‌های مورد نظر مناسب‌ترین شیوه از منظر شاخص‌های اقتصادی محسوب می‌گردد. برای کاربرد این روش لازم است یک نظام هوشمند و در فضای مجازی توسط سازمان گمرک پیاده گردد به گونه‌ای که امکان ردیابی در هر زمان و به صورت آن لاین وجود داشته باشد. به نظر می‌رسد با توجه به

- تجارب کشورهای دیگر و مقتضیات بخش و محصولات کشاورزی در ایران، ضرورت انجام مطالعه در مدت زمان بسیار کوتاه برای رسیدن به روش و راهکارهای پیاده‌سازی این پیشنهادات احساس می‌گردد. روش‌ها و راهکارهایی که بدون تبعیض و هرگونه رانی و با اولویت تشکل‌ها و نهادهای غیردولتی بخش بتوانند منافع تولیدکنندگان را تضمین نمایند.
- استفاده از ابزارهای حمایتی مناسب با هدف تشویق و ارتقای قدرت تجاری و چانه‌زنی صادرکنندگان محصولات کشاورزی از طریق پرداخت‌های نقدی، یارانه‌های صادرات، جوايز صادراتی، تضمین مخاطرات و ...
  - اختصاص بخشی از یارانه‌ها به تولیدکنندگانی که برنامه‌های تدوین شده مانند الگوی کشت را رعایت و یا دارای بهره‌وری بالاتری نسبت به زمان‌های گذشته یا نسبت به متوسط بهره‌وری منطقه هستند. از این طریق می‌توان به کترل برنامه‌ریزی شده عرضه محصولات کشاورزی و تأمین منافع همزمان مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان امیدوار بود.
  - تجارب کشورهای بلوک شرق مانند چین و شوروی سابق در دهه‌های ۵۰ تا ۷۰ میلادی نشان می‌دهد که تأکید بیش از حد به مقوله خودکفایی در محصولات خاص ممکن است به ضعیف شدن برخی بنیان‌های تولیدی، اقتصادی و تجاری بینجامد. ضمناً تأکید بیش از حد بر این مقوله احتمال تضعیف شاخص‌های پایداری و زیست محیطی را افزایش می‌دهد. لذا جوانب احتیاط برای سیاست‌های خودکفایی در برخی محصولات از نقطه نظر کارآیی سیاستی و شاخص‌های پایداری یک ضرورت جدی است.
  - با عنایت به در حال اجرا بودن سیاست هدفمند کردن یارانه‌ها در بخش کشاورزی، ضمن پیشنهاد انجام پژوهش‌های روشنمند و میدانی در مناطق روستایی به منظور ارزیابی اثرات و پیامدهای این سیاست در بخش کشاورزی و

شاخص‌های توسعه روستایی، پیشنهاد می‌شود از ظرفیت‌های این قانون در اعمال سیاست‌های ترجیحی، حمایت ویژه از تولیدکنندگان بخش کشاورزی و اقشار آسیب‌پذیر در مناطق روستایی در دستور کار مسئولین و سیاست‌گذاران بخش قرار گیرد. این مهم نقش غیرقابل انکاری در ارتقا و یا حفظ رقابت‌پذیری تولیدات دارد.

- در راستای اجرای سیاست هدفمندی یارانه‌ها و با توجه به افزایش چشمگیر هزینه‌های تولید لازم است به مانند سایر بخش‌ها مجوز افزایش منطقی قیمت محصولات کشاورزی براساس سازوکار بازار وجود داشته باشد. بدیهی است در غیر این صورت کشاورزان در یک دور باطل افزایش روز افزون هزینه‌های تولیدی، کاهش قدرت خرید و کاهش بهره‌وری گرفتار خواهند شد.
- پیشنهاد می‌گردد پژوهش‌های کاربردی در موضوع اثرسنگی و ارزیابی اثرات سیاست‌های حمایتی و پیامدهای آن بر تولید، بهره‌وری، رفاه کشاورزان و روستاییان، توسعه روستایی و فقر روستایی به مرحله اجرا در آید.
- به منظور افزایش بهره‌وری در تولید، و بالا بودن اثربخشی سیاست‌ها و ابزارهای حمایتی دولت از تولیدکنندگان و هم‌چنین ارتقای کیفی محصولات پیشنهادی می‌شود بخشی از حمایت‌ها به پرداخت پاداش بهره‌وری به کشاورزان اختصاص یابد. تدوین برنامه اجرایی و عملیاتی برای پرداخت پاداش بهره‌وری ضروری است. برخی از این موارد عبارتند از:

  - پرداخت برای پروژه‌های خود اجرایی کشاورزان که مورد تأیید کارشناسان بوده و در راستای برنامه‌های اعلام شده از جمله الگوی کشت و... باشد.
  - پرداخت براساس ارتقای بهره‌وری کل عوامل یا بهره‌وری استفاده از نهادهای تولید یا افزایش راندمان (میزان تولید در هر هکتار) نسبت به میانگین چند سال قبل (پرداخت براساس پیشنهاد تولید [APH]).

- پرداخت مستقیم پاداش بهره‌وری به کشاورزان
- برای عملیاتی ساختن این نوع از برنامه‌ها و تعیین مکانیزم‌ها و چگونگی اجرای آن، الزامات و پیش نیازهایی مانند تهیه بانک اطلاعات بهره‌برداران و سپردن امور تصدی‌گری و اجرایی به نهادهایی مانند نظام مهندسی بخش، نظام دامپزشکی، نظام‌های صنفی و تشکل‌ها بایستی مهیا گردد.
- نقش ارگان‌ها و سازمان‌های دولتی در تعیین معیارها و ضوابط، انجام هماهنگی‌های لازم، تأمین اعتبار، همکاری در ارائه خدمات ترویجی و کمک‌های فنی و مشاوره‌ای و موارد مشابه می‌تواند تحقق یابد.
- در سال‌های اخیر توجه بیشتر و عمیق‌تر به معیار حمایت خدمات عمومی از بخش کشاورزی (GSSE) در بین سیاست‌ها و ابزارهای مختلف حمایتی در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه افزایش یافته است. در بین انواع مختلف ابزارهای حمایت از خدمات عمومی نیز سیاست بازاریابی و ارتقای محصول از اقبال بیشتری برخوردار بوده است. این سیاست در نهایت منجر به توسعه و تکمیل حلقه‌های زنجیره ارزش و عرضه نیز می‌گردد. مقوله‌ای که از اساسی‌ترین تنگناها و چالش‌های بخش کشاورزی در کشور ایران محسوب می‌گردد. در این راستا و به منظور رقابتی کردن بازار محصولات، توجه و عنایت به الزامات زیر اجتناب‌ناپذیر می‌نماید:
- سرمایه‌گذاری دولت در زیرساخت‌های نظام بازار محصولات کشاورزی و حمایت از ایجاد مراکز مبادله و عرضه مستقیم
- توجه به ابزار بازار بورس کالایی و ایجاد بسترهای لازم برای رونق آن به منظور انجام معاملات، مناقصه‌ها و مزایده‌ها از طریق بورس
- استاندارد کردن محصولات و حمایت از تولید محصول سالم و ارگانیک در طی سال‌های آتی

- توسعه و کارآمدسازی نظام انبارداری و حمل و نقل و واگذاری تصدی گری‌ها مانند انبارها، سیلوها، سردخانه‌ها به بخش غیردولتی
- انجام تمامی خرید و فروش‌های ارگان‌های دولتی از طریق بورس کالا
- تشویق و ترغیب اتحادیه‌ها و تشکل‌های کشاورزی برای معاملات (خرید و فروش) محصولات در بورس کالا
- واگذاری و فروش سهمیه‌های وارداتی محصولات کشاورزی در بازار بورس کالا
- سرمایه‌گذاری برای فرهنگ‌سازی موضوعاتی مانند بازار بورس، ابزارهای نوین مالی، الگوهای بیمه‌ای و ...
- استفاده از ظرفیت‌های بخش غیردولتی و هم‌چنین بهره‌برداران کشاورزی و محیط‌های تولیدی آنها برای انجام تحقیق و توسعه و تحقیقات کاربردی
- طراحی و استفاده روزافزون از ابزارهای نوین مالی در تجارت محصولات کشاورزی مانند قراردادهای آتی^۱، قراردادهای اختیار معامله^۲، قراردادهای کشاورزی و ایجاد بسترهای قانونی و اجرایی لازم برای انجام این نوع قراردادها در بورس کالا. آموزش و ترویج این ابزارهای نوین به کشاورزان و فعالان بخش کشاورزی از ضروریات حیاتی است.
- طراحی و تعیین الگوی کشت مناسب برای مناطق پهنه‌های جغرافیایی هدف کاهش نابهینگی‌ها با در تخصیص و به کارگیری عوامل تولید و هدفمند نمودن سیاست‌های حمایتی از بخش کشاورزی.
- ایجاد تنوع و حمایت از انواع الگوهای بیمه‌ای بخش کشاورزی و توجه به بیمه پوشش درآمد که ریسک ناشی از عملکرد و قیمت (هر دو) را تحت پوشش قرار

می‌دهد و همچنین سایر انواع بیمه مانند بیمه گروهی (GRP)^۱ و بیمه درآمد گروهی (GRIP)^۲ و ...

- در سال ۱۳۷۹ قانون تشکیل وزارت جهاد کشاورزی به تصویب رسید و از سال ۱۳۸۰ عملیاتی گشت. در ماده ۱۲ این قانون، تشکیل صندوق‌های حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی با وظیفه‌مندی وزارت جهاد کشاورزی و مشارکت تولیدکنندگان تصریح شده است. با توجه به مطالب مذکور در خصوص سرمایه‌گذاری، حمایت از تقویت و گسترش صندوق‌های غیردولتی توسعه سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی به منظور رفع بخشنی از نیازهای نقدینگی و سرمایه در گردش و سرمایه‌گذاری تولیدی و همچنین تضمین وام‌های کشاورزان نزد شبکه بانکی که می‌تواند جایگزین کارآمدی برای مشکل وثیقه برای وام کشاورزان باشد، از جمله حمایت‌های موثر تلقی می‌شود. حمایت از صندوق‌های حمایت از توسعه سرمایه‌گذاری که حداقل ۵۱ درصد سهام آن متعلق به تشکل‌هاست و یک نهاد مالی پشتیبان و بازوی مالی - اعتباری تشکل‌های غیردولتی محسوب می‌شوند؛ علاوه بر پشتیبانی اعتباری از تشکل‌ها و بهره‌برداران، ظرفیت‌های قابل توجه دیگری مانند انجام تفاهم‌نامه‌های مشترک با سایر استان‌ها برای مبادلات محصولات کشاورزی، تأمین نقدینگی در برخی فصول یا ادوار تجاری که تولیدکنندگان دچار مشکلات مالی کوتاه‌مدت و موقت می‌شوند، تضمین اخذ تسهیلات تشکل‌ها و بهره‌برداران نزد سایر موسسات مالی و شبکه بانکی، مشارکت و کمک برای خرید ماشین‌آلات و ادوات از طریق راهاندازی شرکت‌های لیزینگ^۳، مدیریت ریسک در موقع و رخدادهای بحرانی، بیمه محصولات کشاورزی و... را نیز دارا می‌باشند. پیشنهاد می‌شود برای تقویت این

1- Group Risk Plan

2- Group Risk Income Planmed – Based Products (AHP)

3- Leasing

اهداف، این صندوق‌ها امکان و اجازه جذب سپرده کشاورزان، بهره‌برداران و تشكیل‌ها را داشته باشند. عملیاتی شدن چنین برنامه‌هایی قطعاً به ارتقای قدرت چانه‌زنی، توان تجاری و ایجاد اطمینان و کاهش ریسک تشكیل‌ها، تعاونی‌ها و کشاورزان.

- با عنایت به مشکلات فراروی اعتبارات و تسهیلات پرداختی به فعالان بخش کشاورزی پیشنهاد می‌شود:
- پذیرش اسناد و مدارکی مانند بیمه‌نامه‌ها، قراردادهای کشاورزی و ارزش بروز دارایی‌ها به عنوان وثائق و تضمین و عنایت لازم به تضمین گروهی به ویژه در مناطق روستایی
- ایجاد شرایط لازم برای پرداخت به موقع تسهیلات با عنایت به ویژگی‌های خاص تولیدات کشاورزی و اهمیت تأمین به موقع آن
- ایجاد شفافیت در تسهیلات بانکی و کاهش بوروکراسی و تسهیل در فرآیندهای پرداخت تسهیلات
- توجه کافی به نرخ‌های بهره بسیار بالا در شبکه‌های غیررسمی اعتبارات روستایی
- عنایت لازم شبکه رسمی اعتبارات به دلایل رجوع تولیدکنندگان به عوامل شبکه غیررسمی اعتبارات
- تخصیص به موقع تسهیلات نقدینگی قبل از عملیات اصلی کشاورزی
- تخصیص اعتبارات مورد نیاز براساس قوانین و مقررات مصوب
- تلاش در راستای نزدیک شدن به حداقل‌های تعیین شده قانونی برای بخش کشاورزی توسعه نظام بانکی کشور

جمعه شماره ۵- پیشنهاداتی برای سیاست‌گذاری و اقدام فوری

- تغییر رویکرد به راهبردهای حمایتی تولیدکننده محور؛ انتظار دولتمردان نسبت به بازدهی این تغییر رویکرد باید بازه زمانی میانمدت باشد نه کوتاه‌مدت.
- با عنایت به کاهش سطح حمایت‌ها از بخش کشاورزی در یک دهه اخیر، عدم کاهش میزان حمایت‌ها به صورت مطلق از بخش کشاورزی می‌بایستی سرلوحه اساسی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گیرد. اگرچه با عنایت به پتانسیل‌های بخش و وضعیت حمایت‌ها در مقایسه با سایر بخش‌های داخلی و سایر کشورها انتظار میزان افزایش مطلق حمایت‌ها یک ضرورت حیاتی است.
- تغییر نوع حمایت‌ها مانند حمایت‌های جعبه زرد، آبی و سبز به سمت کاهش تدریجی در حمایت‌های زرد (اختلال‌زا در تجارت) و انتقال به حمایت‌هایی از نوع جعبه سبز (حمایت‌های مجاز) و حمایت‌های خدمات عمومی در بخش کشاورزی (مانند تحقیق و توسعه، ترویج، بازاریابی و...)
- عنایت کافی برای تحقق نرخ رشد متوسط سالانه سرمایه‌گذاری حداقل ۱۳ درصد در سال‌های برنامه پنجم و ششم و رساندن سهم بخش از کل تشکیل سرمایه ثابت به حداقل ۱۰ درصد در افق سند چشم‌انداز ۱۴۰۴
- اتخاذ تمهیدات لازم برای عملیاتی شدن قوانین مربوط به سهم بخش کشاورزی از مانده تسهیلات بانکی (حدود ۲۵ درصد) و رفع موانع و مضائق فراروی جذب تسهیلات بانکی در بخش کشاورزی و روستایی
- در بین انواع مختلف ابزارهای حمایت از خدمات عمومی (GSSE) سیاست بازاریابی و ارتقای محصول از اقبال بیشتری در دیگر کشورهای موفق برخوردار بوده است. این سیاست در نهایت منجر به توسعه و تکمیل حلقه‌های زنجیره ارزش و عرضه نیز می‌گردد. مقوله‌ای که از اساسی‌ترین تنگناها و چالش‌های بخش کشاورزی در کشور ایران محسوب می‌گردد. در این راستا و به منظور

رقابتی کردن بازار محصولات، حمایت‌های دولتی در مواردی همچون زیرساخت‌های نظام بازار محصولات کشاورزی و حمایت از ایجاد مراکز مبادله و عرضه مستقیم، توجه به ابزار بازار بورس کالایی، توسعه و کارآمدسازی نظام انبارداری و حمل و نقل و واگذاری تصدی‌گری‌ها مانند انبارها، سیلوها، سردخانه‌ها به بخش غیردولتی لازم است.

- بازنگری و تجدیدنظر در سیاست‌ها و ابزارهای حمایت از بخش مانند:

- جایگزینی تدریجی قیمت تضمینی به جای خرید تضمینی
- استفاده از سیاست‌هایی مانند تشویق عدم کاشت برای محصولاتی خاص مانند محصولات با فسادپذیری و سطح ریسک قیمتی بالا برای کنترل عرضه در مقاطع زمانی خاص
- تنوع بخشی در سیاست‌های تجاری و تعرفه‌ای و اعمال سیاست‌های تعریفه WTO سهمیه‌ای و زمانی و سایر ابزارهای تعرفه‌ای معرفی شده توسط
- اعمال سیاست پرداخت‌های نقدی، یارانه‌ها و جوايز صادراتی، تضمین مخاطرات و... به منظور تشویق صادرات محصولات کشاورزی
- اختصاص بخشی از یارانه‌ها و پرداخت‌های مستقیم به گروه‌های خاص تولیدکننده مانند واحدهای تولیدی و بهره‌برداری‌هایی که الگوی کشت را رعایت می‌کنند و یا دارای بهره‌وری بالاتری هستند

- اعمال سیاست پرداخت پاداش بهره‌وری برای برنامه‌ها و اقدامات بهره‌ور مانند پروژه‌های خود اجرایی، بالا بودن راندمان تولید، استفاده بهینه از نهاده‌ها و...
- تشویق و حمایت از کاربست ابزارهای نوین مالی در تجارت محصولات کشاورزی مانند قراردادهای آتی، اختیار معامله و قراردادهای کشاورزی

- تنوع بخشی در الگوها و ابزارهای بیمه‌ای و اعمال ابزارهای متنوع مانند بیمه درآمد و بیمه گروهی
- مقررات زدایی از قوانین، مقررات و دستورالعمل‌های پیچیده، دشوار و ناسازگار با مقتضیات کشاورزی و روستایی در نظام بانکی
- افزایش واردات محصولات کشاورزی در طول برنامه چهارم در واقع نوعی حمایت منفی بوده و موجبات خنثی شدن بخشی از حمایت‌های موثر از بخش کشاورزی را فراهم ساخت. به کترل در آوردن واردات این محصولات و انجام آن براساس یک برنامه دقیق و رعایت قوانین تدوین شده به ویژه ماده ۱۶ قانون افزایش بهره‌وری کشاورزی می‌تواند از تبعات منفی مذکور بکاهد.
- با توجه به سطح حمایت‌های کنونی و با تأکید بر آرمانی بودن سطح حمایت از بخش به میزان ۳۵ درصد ارزش تولیدات در برنامه پنجم، پیشنهاد می‌شود هدف افزایش ۱۰ درصد از سطح حمایت کلی در میزان فعلی در دستور کار سال‌های باقیمانده از برنامه پنجم قرار گرفته و به حداقل ۳۵ درصد ارزش تولیدات در برنامه ششم برسد
- در راستای اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها لازم است بخش کشاورزی نیز به مانند سایر بخش‌های اقتصادی مجوز و اختیار افزایش منطقی قیمت محصولات کشاورزی را مبتنی بر افزایش هزینه‌های تولید داشته باشد. دولت برای حمایت از مصرف‌کنندگان نیز می‌تواند از سایر ابزارهای کارآمد به جای ثبیت غیرمنطقی قیمت‌ها در بخش استفاده نماید.
- با عنایت به افزایش شدید قیمت‌های ماشین‌آلات کشاورزی پس از به اجرا در آمدن قانون هدفمند کردن یارانه‌ها، حمایت دولت از طریق تنظیم رویه‌ها و مکانیزم‌ها و در صورت لزوم طراحی آئین‌نامه‌هایی در راستای بهره‌گیری از

روش‌های تأمین مالی جدید مانند لیزینگ در تأمین ماشین‌آلات و تجهیزات کشاورزی و دامی (مکانیزاسیون) و با لحاظ تفاوت‌ها در مقیاس تولید و نوع نظام بهره‌برداری و اتخاذ مکانیزم‌ها و روش‌های لیزینگ متناسب با هر یک از نظام‌های بهره‌برداری؛ ضرورتی بیش از پیش یافته است.

منابع

منابع

- ۱- اشرافی، ف و سلامی، ح (۱۳۷۹)، تجزیه و تحلیل تأثیر سیاست حمایت قیمتی بر روند رشد گندم در ایران، مجموعه مقالات سومین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، دانشگاه فردوسی مشهد، ص: ۱۶۱-۱۳۹.
- ۲- اکبری، ن، سامتی، م و هادیان، و (۱۳۸۲)، بررسی تأثیر هزینه‌های دولت بر ارزش افزوده بخش کشاورزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۴۲: ۱۶۶-۱۳۷.
- ۳- الیاسی بختیاری، ط (۱۳۷۲)، عوامل موثر بر واکنش عرضه پنبه در ایران، مجموعه مقالات دومین سمپوزیوم اقتصاد کشاورزی ایران، دانشکده کشاورزی، دانشگاه شیراز.
- ۴- ایروانی، س (۱۳۸۷)، ارزیابی سیاست‌های حمایتی دولت در بخش کشاورزی (زیربخش دام و طیور)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه اقتصاد کشاورزی، دانشگاه تهران.
- ۵- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ترازنامه، سال‌های مختلف.
- ۶- بانک مرکزی، خلاصه تحولات اقتصادی کشور، سال‌های مختلف.
- ۷- پایگاه اطلاع‌رسانی گندم ایران.
- ۸- پرویزیان، ج و کریمی‌تبار، ع (۱۳۸۳)، یک مدل سیستمی دینامیکی برای مطالعه سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی در ایران، تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۴، ص: ۱۶۲-۱۲۷.

- ۹- پیرایی، خ. و مجاوريان، مصرف‌کنندگان (۱۳۸۲)، بررسی اثر سیاست حمایت دولت از محصولات زراعی بر رشد عوامل تولید در ایران، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۶۲.
- ۱۰- ترشیزی، م (۱۳۸۷)، ارزیابی سیاست‌های حمایتی دولت در بخش کشاورزی (زیربخش زراعت)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه اقتصاد کشاورزی، دانشگاه تهران.
- ۱۱- حسینی، س. ص و ترشیزی، م (۱۳۸۸)، ارزیابی سیاست حمایتی گندم در ایران، تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۴۰-۲، شماره ۲، ۱۳۸۸ (۱۱-۱).
- ۱۲- حسینی، م (۱۳۸۷)، سیاست تجاری کشاورزی ایران و تعیین معادلهای تعریفهای در قالب ضوابط سازمان جهانی تجارت، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- ۱۳- دیوان محاسبات کشور (۱۳۸۴)، گزارش خاص اقلام یارانه‌ای توزیع شده در کل کشور و مقایسه با مصوبات شورای اقتصاد سال ۱۳۸۳.
- ۱۴- رازینی رحمانی، ا.ع و همکاران (۱۳۸۱)، سیاست‌های حمایتی و پیامدهای آن در ایران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ اول.
- ۱۵- رحیمی، ع (۱۳۷۶)، سیاست‌های حمایت از کشاورزی با تأکید بر بخش دام کشور، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- ۱۶- رضایی، س (۱۳۸۷)، ارزیابی سیاست‌های حمایتی دولت در بخش کشاورزی (زیربخش باغبانی)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه اقتصاد کشاورزی، دانشگاه تهران.

- ۱۷- رفاهیت، ه و همکاران (۱۳۷۹)، بررسی روند حمایت از بخش کشاورزی و ارزیابی اثرات موافقنامه کشاورزی، گزارش نهایی طرح تحقیقاتی، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- ۱۸- زیبایی، م (۱۳۷۱)، بررسی نقش سیاست‌های قیمت‌گذاری در تغییرات الگوی کشت و درآمد زارعین، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- ۱۹- سازمان برنامه و بودجه، قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی (۱۳۸۴-۱۳۸۸).
- ۲۰- سازمان برنامه و بودجه، قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی (۱۳۷۴-۱۳۷۸).
- ۲۱- سازمان برنامه و بودجه، قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی (۱۳۷۹-۱۳۸۳).
- ۲۲- سازمان برنامه و بودجه، قانون بودجه سالانه کشور، سال‌های مختلف
- ۲۳- سلامی، ح (۱۳۷۷)، تجزیه و تحلیل آثار اقتصادی الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی بر بخش کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی ایران در مدل تعادل عمومی، گزارش طرح تحقیقاتی، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- ۲۴- صندوق بیمه محصولات کشاورزی
- ۲۵- عسکری، ع (۱۳۶۹)، قیمت و قیمت‌گذاری، مبانی، روش‌ها و سیاست‌ها، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، تهران.
- ۲۶- قرئی، ع. ا و نجفی، ب (۱۳۷۹)، تأثیر تعیین قیمت پایه از سوی دولت بر عرضه گندم در ایران، مجموعه مقالات سومین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، دانشگاه فردوسی مشهد، ص: ۱۶۳-۱۳۹.

- ۲۷- قربانی، ا (۱۳۷۱)، بررسی سیاست‌های حمایتی در ایران، برآورد نرخ موثر حمایت از بخش دامپروری ایران در مقایسه با صنایع مختلف، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۲۸- قرئلی، ع. ا و نجفی، ب (۱۳۷۹)، تأثیر تعیین قیمت پایه از سوی دولت بر عرضه گندم در ایران، مجموعه مقالات سومین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، دانشگاه فردوسی مشهد، ص: ۱۶۳-۱۳۹.
- ۲۹- کیانی راد، ع (۱۳۸۶)، برآوردهای حمایت از بخش کشاورزی (PSE) در کشورهای در حال توسعه: مشکلات اندازه‌گیری و رهیافت‌ها برای ایران، اقتصاد کشاورزی، شماره ۲ (۱۳۸۶).
- ۳۰- کمیجانی، ا و همکاران (۱۳۸۰)، مقررات دسترسی به بازار محصولات کشاورزی در موافقنامه عمومی تعرفه و تجارت و اثرات آن بر کشاورزی ایران، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- ۳۱- گیلانپور، ا (۱۳۹۱)، محاسبه معیار کلی حمایت در بخش کشاورزی ایران، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.
- ۳۲- گیلانپور، ا و حجازی، م (۱۳۸۸)، تحلیل برآورد اندازه و شیوه حمایت از بخش کشاورزی ایران در نیمه اول دهه هشتاد، راهبرد، شماره ۵۲، ص: ۱۲۸-۱۱۷.
- ۳۳- گیلانپور، ا، حجازی، م (۱۳۸۹)، برآورد متقابل حمایت مرزی و داخلی بر بخش کشاورزی ایران، اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی) تابستان (۲)؛ ۱۳۸۹، ۲۴۴-۲۳۹.
- ۳۴- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری، سال‌های مختلف
- ۳۵- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات زیربنایی (۱۳۸۶)، خرید تضمینی محصولات کشاورزی، شماره مسلسل ۸۳۴۸.

- ۳۶- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (دفتر بررسی‌های اقتصادی)، کشاورزی در دو برنامه، (۱۳۷۶)، کد گزارش: ۲۵۰۲۲۵۵.
- ۳۷- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (معاونت پژوهشی)، (۱۳۷۲)، مرواری بر عملکرد کشاورزی در برنامه اول، شماره مسلسل ۷۱۳.
- ۳۸- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، نگاهی به وضعیت بخش کشاورزی و جایگاه آن در برنامه پنج ساله دوم توسعه ۱۳۷۵، معاونت پژوهشی. کد گزارش: ۲۵۰۱۴۹۰.
- ۳۹- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. معاونت پژوهشی، (۱۳۷۲)، عملکرد بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه، شماره مسلسل ۱۷۲۲.
- ۴۰- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، (۱۳۷۳)، قوت‌ها و ضعف‌های بخش کشاورزی در برنامه اول توسعه، شماره مسلسل ۲۷۰۴.
- ۴۱- مشیری، س (۱۳۶۷)، قیمت‌گذاری در ایران و تایید آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- ۴۲- معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور (سازمان برنامه و بودجه)، پیوست قانون برنامه اول توسعه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، چاپ اول، ۱۳۶۸.
- ۴۳- معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور (سازمان برنامه و بودجه)، مستندات برنامه دوم توسعه، جلد یازدهم عملکرد برنامه اول توسعه مقدماتی، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، اسفند ماه ۱۳۷۲.
- ۴۴- موحدی، فاطمه، (۱۳۸۵)، **منطقه‌گرایی و WTO**، روند پاییز و زمستان ۱۳۸۵ شماره ۵۰ و ۵۱.

- ۴۵- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی (دبيرخانه ستاد برنامه چهارم)، (۱۳۸۴)، سند ملی توسعه بخش کشاورزی و منابع طبیعی در برنامه چهارم توسعه.
- ۴۶- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، (۱۳۸۹)، تحلیل اقتصادی تطابق بودجه‌های سنواتی با برنامه‌های توسعه در بخش کشاورزی.
- ۴۷- موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی، گزارش عملکرد برنامه چهارم، ۱۳۹۰.
- ۴۸- موسوی، س. ن، محمدی، ح و طاهری ف (۱۳۸۸)، بررسی اثر سیاست حمایتی دولت بر سطح زیر کشت و تولید گندم، پژوهشنامه اقتصادی، ۹ (۳): ۲۸۹-۳۰۷.
- ۴۹- نسیپی پور آذر، ف (۱۳۶۹)، بررسی انواع سوبسیدها و جنبه‌های مختلف اقتصادی آنها، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- ۵۰- نوروزی، فرج آرا و همکاران، (۱۳۸۴)، فرآیند تحولات بخش کشاورزی در برنامه‌های اول تا سوم توسعه کشور، وزارت جهاد کشاورزی، موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی.
- ۵۱- نوری نایینی، م. س. و پدرام (۱۳۷۲)، عرضه داخلی گندم و عوامل موثر بر آن، اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱ (۲): ۹-۱.
- ۵۲- نوری، ک (۱۳۸۴)، بررسی سیاست‌های حمایتی برنج در ایران، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال سیزدهم، شماره ۵۲.
- ۵۳- مشیری، س (۱۳۶۷)، قیمت‌گذاری در ایران و تسايیج آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

- ۵۴- واعظی، ل و یزدانی، س (۱۳۸۷)، بررسی سیاست‌های حمایتی دولت از تولید و مصرف گندم در ایران، جلد ۲، شماره ۲، (۵۱-۶۷).
- ۵۵- وزارت جهاد کشاورزی، آمارنامه کشاورزی، سال‌های مختلف.
- ۵۶- وزارت جهاد کشاورزی، پسته کشاورزی و منابع طبیعی برنامه پنجم توسعه، ۱۳۸۸.
- ۵۷- وزارت جهاد کشاورزی. معاونت امور برنامه‌ریزی و اقتصادی، دفتر برنامه‌ریزی و بودجه، بی‌تا، سیاست‌های اجرایی برنامه تهیه، تدارک و توزیع یارانه نهاده‌ها و عوامل تولید کشاورزی.
- ۵۸- وزارت جهاد کشاورزی (معاونت امور برنامه‌ریزی و اقتصادی دفتر برنامه‌ریزی، بودجه و کارآفرینی)، (۱۳۹۰)، گزارش نظارت بر عملکرد برنامه چهارم (۱۳۸۸-۱۳۸۴) بخش کشاورزی و منابع طبیعی، سیاست‌های اتخاذ شده و اقدامات انجام شده مرتبط با مواد قانونی بودجه به استناد ماده ۱۵۷ قانون بودجه.
- ۵۹- هونما، م و هایامی، ی. (۱۹۸۶)، دلایل حمایت دولت از بخش کشاورزی، ترجمه عبدالکریم درویشی. ویژه‌نامه گات: رایزنی و شناخت؛ شماره ۲. اردیبهشت ۱۳۷۳: ۲۹۸-۳۱۶.
- 60- Aggregate measurement of support in agriculture, production subsidy .<http://www.ehajek.cz/files/statnice/econ25.etf>.
- 61- Agricultural Economy and Report Brazil (2009). available on: www.fas.usda.gov//Brazil/Brazil%20Agricultural%20Economy%20and%20Policy.pdf.
- 62- Beierle, Thomas, (2002), <http://www.rff.org>.
- 63- Cakmak, Erol H., **Evaluation of the Past and Future Agricultural Policies in Turkey**, CIHEAM, Options Méditerranéennes, 2003.
- 64- Cheng F (2005), **Effects of exchange rate misalignment on agricultural producer support estimates: Empirical evidence from India and China**. Dissertation submitted to the faculty of

- Virginia Polytechnic Institute and State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Economics.
- 65_. FAO (1999), **Trade Policy**, Technical Notes, No 5.
  - 66_. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264096721-en>.
  - 67_. Huang. J. and Rozelle. S. (2008). **Agricultural Development and Policy before and after China's WTO accession**, Agriculture and Food Security in China. Available on <http://hdl.handle.net/1885/47225>.
  - 68_. Ghane Shirazi, A. (2006). “**Analysis of Support Policies In OECD Countries and Its Impact on Domestic Market of Iran: Case Study of Wheat, Barley, Pistachio, and Date**”, M.Sc. Thesis, Azad Islamic University, Oloom Va Tahghighat Unit.
  - 69_. Ghosh N, Neogi C (1995), **Supply response of food grain and policy actions: A model with Rational Expectation Hypothesis**, Indian Journal of Agricultural Economics, April-June. Vol. 50, No. 2.
  - 70_. Gunawardana, P. J. and E. A. Oczkowski. (1992), **Government policies and agricultural supply response: Paddy in Srilanka**. J. Agric. Econ. 43: 231-242.
  - 71_. Hoseini Darvishani, S. M. (2003), “**Study and Comparison of Support Policies in Iran and World**”, Conference of Agriculture and National Development, Agriculture and Economic Globalization, Tehran.
  - 72_. Hosseini S.S, and J. Spriggs, (1998), **Iranian wheat policy: Implications for trade**, World trade Organization, edited by: T. Yildrim Schmitz, and W.H. Furtan: westview Press.
  - 73_. Houck, J. p. and M. E. Ryan, (1972), **Supply analysis for corn in the US: The impact of changing programs**, Amer. J. Agric. Econ. 54: 184-191.
  - 74_. Huang. J. and Rozelle. S. (2008). **Agricultural Development and Policy before and after China's WTO accession**, Agriculture and Food Security in China. Available on <http://hdl.handle.net/1885/47225>.
  - 75_. Kruegure, A.O. 1992; **The political economy of agricultural pricing policy**, Vol. 5, Asynthesis of the political economy in

developing countries, world bank comparative studies, Baltimore, Md. Jhons Hopkings university press.

- 76- Lindert. P. H. (1989), **Economic Influences on the History of Agricultural Policy**, Davis, Ca, University of California, Agricultural History Center (Working Paper Series No. 68).
- 77- Longworth, J. W. & P. Knoke (1982), **Australian wheat policy 1948-79: A welfare evaluation**. American Journal of Agricultural Economics Vol. 64: 642-54.
- 78- Noham Elmahdi, 1995, **Measurment and effects of agricultural pricing policies and exchange rate regimes on Egyptian agriculture**, PHD dissertation, University of Colorado.
- 79- Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD), (2005), **Agricultural Policy Reform in Brazil Policy Brief**.
- 80- OECD (2008), **Agricultural Policies in OECD Countries: Monitoring and Evaluation 2007**, ISBN: 978-92-64-02746-6, Turkey (Chapter 14).
- 81- OECD (2011), **Evaluation of Agricultural Policy in the United States**, OECD publishing.
- 82- OECD (2004-2011), **Agricultural Policies in OECD Countries: Monitoring and Evaluation 2004-2011**, OECD.
- 83- OECD, Policy Brief, **Agricultural Policy Reform in Brazil**, OECD, 2005.
- 84- Permeh, R., & Seiedi, M. (2003). “**Support Policies, International Views and Iran's Agriculture**”, Conference of Agriculture and National Development, Agriculture and Economic Globalization, Tehran.
- 85- Raymond, z. and Renfro, h. (1992), **Fertilizer price and subsidy policies in Bangladesh**. World development, vol 20(3): 437-455.
- 86- Rauser G. C. (1992). “**Predatory Versus productive Government: The case of U.S. Policies**”, Journal of Economic perspectives, (6)(3), 133-58.
- 87- Smith. L. (2003), **Option in Agricultural Policy**, Department of Agricultural Economic, University of London, UK, Available on: www.dams.org.

- 88_ Taban Tizhoosh, M. H. (1978), **Protection and the cost of protection: a case study of Iran**, PhD thesis, University of Lancaster.
- 89_ Wissink, T (2004), **The Impact of trade liberalization on agriculture in Bhutan**. European conference on modern south Asian Studies, 18: 6-9.
- 90_ www.OECD.org.
- 91_ www.wto.org/agboxes-ehtn.